

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE TÜRK
KAMUOYUNDA ERMENİ SORUNU**

Doktora Tezi

Hazırlayan
Mithat Kadri Vural

Danışman
Doç. Dr. Kemal Arı

İZMİR, 2011

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ Enstitüsü Müdürlüğüne

İşbu çalışma, jürimiz tarafından 2004880021 numaralı

Mithat Kadri Vural'ın hazırlanmış olduğu Anabilim Dalı
"Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Kamuoyunda
Ermeni Sorunu" adlı çalışma Bilim Dalında
DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Engin BERBER

Üye : Doç. Dr. Hasan MERT

Üye : Doç. Dr. Kemal ARI

Üye : Prof. Dr. Ahmet Mehmet Paşayurt

Üye : Kenan Kırhan

Onay

Yukarıda imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

06.09/2010

Doç. Dr. Kemal ARI
Enstitü Müdürü

EK A Yemin Metni

Doktora Tezi Projesi olarak sunduğum ‘‘Cumhuriyet Donemi’nde Turk Kamuoyunda Ermeni Sorunu’’ adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı duşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gosterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım

Tarih
.../.../...
Adı Soyadı
İmza

ÖZET

Ermeni sorunu bir yandan Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik ve ulus-devlet anlayışının Osmanlı topraklarına yansımalarının bir sonucu iken, diğer yandan Batılı devletlerin küresel politikalarının bir parçası olmuştur. Süreç içinde Ermeni sorunu, Türkler ile Ermeniler arasında bir sorun olmaktan çıkmış, Türkiye'nin birçok devletle ikili ilişkilerini etkileyen bir soruna dönüşmüş, bu yönüyle Türk dış politikasının yaklaşık olarak 130 yıldır en önemli gündem maddelerinden biri olurken, Türk kamuoyunu devamlı olarak meşgul etmiştir.

Ermeni sorunu, Osmanlı Devleti zamanında bir azınlık grubunun bazı devletlerin desteği ve milliyetçi bir referansla kendi devletini kurma çabası olarak görülürken, Cumhuriyet döneminde ise, 1915'te yaşananların "soykırım" olarak Ermeniler tarafından önce dünyaya sonra da uluslararası baskı ile Türkiye'ye kabul ettirme çabası olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyet döneminde Türk kamuoyu açısından Ermeni sorunu; doğrudan 1915'te yaşananlarla ilgili tartışmalar ve bunun arkasından gelmesi beklenen Ermenilerin toprak talepleri şeklinde algılanmıştır.

Bu çalışmada, Türk kamuoyunun 1915 olayları ve Ermeni taleplerine karşı oluşturduğu tepki, bu tepkinin kaynakları, ortaya konan tepkinin dönemsel özellikleri ve ortaya çıkan algının süreç içinde herhangi bir değişikliğe uğrayıp uğramadığı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Sorunu, Türkiye, Türk Kamuoyu, ASALA, Türk Basını.

ABSTRACT

The Armenian question has been not only a part of the result of the reflection of nation-state concept spread through French Revolution to Ottoman country but also global policies of Western states. In the process, the Armenian Question from being a question in between Turks and Armenians turned into a problem affecting Turkey's foreign affairs and became one of the most important agenda item for 130 years. Moreover it has remained continuously on the Turkish public agenda.

In the Ottoman Empire period the Armenian Question was a problem of minority group trying to create their own state with the help of some states and nationalist references. But, the new Turkish Republic had to face with Armenian claims "massacre" occurred in 1915. Armenians tried to make Turkey accept this assertion with international pressure. That is why the Armenian question in republic era had been perceived as happenings in 1915 and territorial claims by Turkish public opinion.

This work focus on reaction of Turkish public opinion against 1915 events and Armenian claims, sources of those reactions, periodic characteristics of reactions and whether perception has been change or not.

Keywords: Armenian Question, Turkey, Turkish Public Opinion, ASALA, Turkish Press.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
GİRİŞ.....	6

I- 1923-1973 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE ERMENİ SORUNU20

A- CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA ERMENİ SORUNU 20

1-Lozan Anlaşması'nda Ermeni Sorunu	20
2-Yeni Türk Devleti ve Ermeni Sorunu	23

B- "MUSA DAĞ'DA KIRK GÜN ROMANI" NIN YARATTIĞI TARTIŞMALAR 27

1- Türk-Amerikan İlişkileri ve Ermeni Sorunu	27
2- Romanın Almanya'da Yayınlanması ve Türk Basınının Yaklaşımı	31
3- Romanın ABD'de Filme Çekilme Projesi ve Türk Kamuoyunda Gösterilen Tepkiler.....	33
4- Türkiye'deki Ermeniler ve Yahudilerin Tartışmalara Yönelik Ortaya Koydukları Yaklaşım.....	40

C- ERMENİ SORUNU'NDA KIRILMA NOKTASI; TEHCİRİN 50. YILDÖNÜMÜ GÖSTERİLERİ 44

1- Ermeni Diasporasının Kimlik Sorunu.....	44
2- Stalin Sonrası Gelişen Ermeni Milliyetçiliği	48
3- Tehcirin 50. Yıldönümü Sebebiyle 1965 Gösterileri	53
4- Türk Kamuoyunda 1965 Gösterileri	55
5- Türkiyeli Ermenilerin Yaklaşımına Bir Örnek: Doç Dr. Kevork Acemoğlu	68

D- ERMENİ SORUNU'UNDA TÜRKİYE'DE KAMUOYU OLUŞTURMA ÇABALARI	71
--	----

II- DİASPORA, ASALA VE TÜRK KAMUOYU (1973-1985)94

A- ERMENİ DİASPORASI VE TÜRKİYE KARŞITI FAALİYETLERİ.....	98
--	----

1- II. Dünya Savaşı Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri ve Amerika'daki Diaspora Etkinlikleri	98
2- Türkiye-Fransa İlişkilerinde Ermeni Sorunu	104

B- 1970'Lİ YILLARDA GERÇEKLEŞTİRİLEN ASALA EYLEMLERİ VE TÜRK KAMUOYUNDAKİ YANSIMALARI.....	109
---	-----

1- ASALA Terörüne İlham Kaynağı Olan Gelişme; Los Angeles Olayı	111
2- Viyana ve Paris Elçilerinin Öldürülmesi	125
3- Vatikan Büyükelçiliği'ne Yönelik ASALA Saldırı	136
4- Madrid Büyükelçisi'nin Öldürülmesi	142

C- 1980'Lİ YILLARDAKİ ASALA EYLEMLERİ VE TÜRK
KAMUOYU 145

1-1980 Yılı İçerisindeki ASALA Eylemleri.....	150
2-Paris Çalışma Ataşesi'nin Öldürülmesi.....	157
3-Cenevre Başkonsolosluğu'na Yönelik ASALA Saldırı ve Paris'teki THY Bürosu'nun Basılması	169
4-Paris'te Türk Başkonsolosluğunun Basılması	176
5-Türkiye'nin Tutum Değişikliğine Giderek Karşı Propagandaya Ağırlık Vermesi.....	190
6-Türkiye'deki İlk Asala Eylemi; Esenboğa Saldırısı	197
7-Artin Penik'in Taksim Meydanında Kendini Yakması	206
8-Ottawa ve Lizbon Saldırıları	212
9-Orly Saldırısı; Avrupa Kamuoyunun Tersine Dönmesi	217
10-Ermeni Kongresi'nin Yankıları	221
11-Cengiz Çandar'a Göre; “Yüzyılın Haçlı Seferi Ermeni Terörü”	223

**III- ERMENİLERİN SİVİL MÜCADELEYE YÖNELMESİ,
ERMENİ KARAR TASARILARI VE TÜRK KAMUOYU230**

A- ABD KONGRESİ'NE SUNULAN ERMENİ TASARISI VE
TARTIŞMALAR 230

1- Türk Kamuoyunda Tasarıya Yönelik Tepkiler	232
2- Tasarının Tekrar Gündeme Gelmesi; Ermenilerin 1985 ve 1987 Girişimleri.....	239

B- AVRUPA PARLAMENTO'NUN ERMENİ KARARI (1987)	246
C- 1989 ERMENİ TASARISI VE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ....	257
1- Tasarının Adalet Komisyonu'nda Kabul Edilmesi	264
2- Senato Tarafından Tasarının Reddedilmesi	272
D- 1998'DEKİ FRANSIZ PARLAMENTOSU'NUN ERMENİ GİRİŞİMİ.....	274
E- ABD TEMSİLCİLER MECLİSİNE GELEN "ERMENİ SOYKIRIMI" TASARISI (2000)	285
1- Ermeni Tasarısının Dışişleri Komisyonu'nda Kabul Edilmesi	287
2- Tasarının Temsilciler Meclisi'nin Gündeminden Geri Çekilmesi	294
F- FRANSIZ PARLAMENTOSU'NUN "SOYKIRIM" KARARI (2001)	297
1-Tasarının Fransa Ulusal Meclisi'nde Kabul Edilmesi	297
2-Fransız Parlamentosu'nun Kararına Karşı Türk Kamuoyunda Gösterilen Sert Tepki.....	301
IV-ERMENİ SORUNU KONUSUNDA TÜRKİYE'DE MUHALİF SESLERİN ORTAYA ÇIKMASI.....	312

A- BASIN'DA TANER AKÇAM VE HALİL BERKTAY RÖPORTAJLARI.....	316
1- Taner Akçam'ın Türk Basınına Verdiği Söyleşiler	316
2- Halil Berktaş'ın Radikal Gazetesi'ndeki Röportajı Ve Yankıları	324
B- ERMENİ SORUNU'NDA TARİHÇİLERİN TARTIŞMAYA KATILMASI.....	332
C- FRANSA İLE YENİ BİR KRİZ; GOMİDAS HEYKELİ.....	338
D- ARARAT FİLMİ VE TÜRK KAMUOYUNDAKİ TEPKİLER	342
E- ORHAN PAMUK VE 1915 TARTIŞMALARI.....	350
F- ERMENİ KONFERANSI VE TARTIŞMALAR.....	359
1-Konferans Üzerine Yapılan Tartışmalar.....	359
2-Gelen Tepkiler Üzerine Konferansın Ertilenmesi	363
3-Konferansın Bilgi Üniversitesi'nde Gerçekleştirilmesi	367
SONUÇ	372
EKLER.....	385
TABLolar.....	394
KAYNAKÇA.....	396

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AB	: Avrupa Birliği
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Avrupa Parlamentosu
ASALA	:Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DEÜ	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DYP	: Doğru Yol Partisi
Ed.	: Editör
EOKA	: National Organization of Cypriot Fighters
MGM	: Metro Goldwyn Mayer
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SODEP	: Sosyal Demokrasi Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
THKP-C	: Türkiye Halkları Kurtuluş Parti Cephesi
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon
TİKKO	:Türkiye İşçi ve Köylü Kurtuluş Ordusu
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization

ÖNSÖZ

Ermeni sorunu bir yandan Fransız İhtilali'nin yaydığı milliyetçilik ve ulus-devlet anlayışının Osmanlı topraklarına yansımalarının sonucu iken, diğer yandan ise Batılı devletlerin küresel politikalarının bir parçası olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı Devleti açısından hem bir iç sorun hem de bir dış sorun niteliğinde olan Ermeni meselesi, birden fazla unsurun bir araya geldiği ve taraf olduğu çok yönlü bir problem haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan ve etkileri Türkiye Cumhuriyeti'nde de devam eden Ermeni sorunu dış politikanın yaklaşık olarak 130 yıldır en önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Çoğu zaman Ermeni sorunu Türkler ile Ermeniler arasında bir sorun olmaktan çıkmış, Türkiye'nin birçok devletle ikili ilişkilerini etkileyen bir soruna dönüşmüş, bu yönüyle Türk dış politikasının manevra alanını daraltan bir sonuç doğurmuştur. Diğer yandan Ermeni sorunu, Osmanlı Devleti zamanında bir azınlık grubunun bazı devletlerin desteğiyle milliyetçi bir referansla kendi devletini kurma çabası olarak görülürken, Cumhuriyet döneminde ise, 1915'te yaşananların "soykırım" olarak Ermeniler tarafından önce dünyaya sonra da uluslararası baskı ile Türklere kabul ettirme çabası olarak Türkiye'nin karşına çıkmıştır.

Diğer yandan Cumhuriyet döneminde Türk kamuoyu açısından Ermeni sorunu olarak tarif edilen, doğrudan 1915'te yaşananlarla ilgili tartışmalar ve bunun arkasından gelmesi beklenen Ermeni talepleri şeklinde algılanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada Ermeni sorunu, 1915 tehcir uygulaması sırasında yaşananlar merkeze konularak tarif edilmiştir. Türk kamuoyunun 1915 olayları ve Ermeni taleplerine karşı oluşturduğu tepki, bu tepkinin kaynakları, ortaya konan tepkinin dönemsel özellikleri ve süreç içinde herhangi bir değişikliğe uğrayıp uğramadığı bu çalışmasının temel noktasıdır. Kısaca Türk dış politikasının en önemli gündem maddelerinden birini oluşturan Ermeni sorunu konusunda, Türk kamuoyunun Cumhuriyet döneminde bu sorunu nasıl algıladığı ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Başka bir deyişle Türk kamuoyunun Ermeni sorununa yönelik algısının oluşmasında belirleyici olan faktörler ortaya konmaya çalışılacak, ortaya çıkan algıda dönemsel farklılıklar üzerinde durulacaktır.

Diğer yandan Sosyal Bilimler El Sözlüğü'ne göre kamuoyu “halkın günün sorunları hakkında görüşleri, belli bir konuda toplumun büyük kesimince benimsenen görüş, anlayış ve inançlarıyla olaylar karşısında vardığı genel yargı ve gösterdiği tepki” olarak tarif edilmiştir. Başka bir deyişle ise, belirli zamanda belirli bir tartışmalı konu sorun karşısında bu sorun ile ilgilenen kişiler grubuna hâkim olan kanaattir¹.

Diğer yandan ise geniş anlamda, kamu çıkarını ilgilendiren bir konu hakkında halkın genel kanaat ve düşünceleri demektir. Bir başka ifadeyle, toplum hayatının çeşitli güçlük ve problemleri karşısında belirli bir zamanda, belirli bir insan grubu arasında yaygın düşünce ve bakış açılarını anlatan bir kavramdır. Kamuoyu kelimesi aynı zamanda rasyonel, kesin pozitif bilgiye dayanan bir fikirden ziyade, tartışmalı bir konuda ifade edilen görüşleri ve kanaatleri ifade etmektedir.

“Kamuoyunun” varlığı siyaset bilimciler tarafından Eski Yunan'a kadar götürülürken, kamuoyunun ortaya çıkma sürecinde en önemli dönüm noktası olarak Rönesans'la başlayan süreç gösterilir. Matbaanın icadı, kitap sayısının artması, fikirlerinin yayılması, düşüncenin, bilimin ve sanatın hızla gelişmesi insanların çeşitli konularda yeni fikirlerle karşılaşmasına, bunun yarattığı birikimle yönetimlerin meşrutiyetini sorgulamalarına neden olmuştur. Böylece kamuoyu oluşturma sürecinde etkili olan toplum, modernleşme süreciyle tebaa statüsünden vatandaş statüsüne geçmiştir². Gerçek anlamda kamuoyu bu noktadan sonra ortaya çıkmıştır.

Bu süreçte topluma önderlik eden kanaat önderleri düşünceleri yaymak ve toplum tarafından destek görmek için kamuoyu oluşturma yoluna gitmişler, düşüncelerini kamuoyuna aktarmak için de kitapları ve gazeteleri kullanmışlardır. Özellikle gazeteler; modernleşme ve demokrasi çağında kanaat önderlerinin fikirlerini ilan ettikleri, bu yolla sistemi bireyden başlayarak değiştirmeye yarayan araç olmuştur. Dolayısıyla en başta basın kamuoyunun serbestçe oluşumunu sağlayan en önemli kanal durumundadır. Bu doğrultuda basın ikili bir işlev görmüş, toplumdaki duyarlılığı sayfalarına taşıyarak kamuoyuna tercüman olmuş diğer yandan da bizzat gazeteler, yayınlarıyla toplumsal duyarlılık oluşturarak kamuoyunun oluşturulmasında belirleyici olmuştur.

¹Sosyal Bilimler El Sözlüğü, Editör Erhan Arda, Alfa yay., Ekim 2003, İstanbul, s. 318.

²Mümtazer Türköne, **Siyaset**, Lotus yay., Ankara, 2003, s. 320.

Böylece basın; belirli mesajların doğrudan büyük kitlelere ulaştırılmak, kitleleri etkilemek ve yönlendirmek, kamuoyu yaratmak ve kanaatleri şekillendirmek açısından etkili bir araç işlevi görmüştür. Öte yandan kitle iletişim araçları ile verilen mesajlar, kalabalık ve dağınık insan topluluklarına eş zamanlı olarak ulaştırılmış, toplumun değişik kesimlerinden, değişik kültür yapılarına ve statülerine kadar geniş kesimleri etkileyerek, olayları sunuş ve yorumlayış biçimleriyle bireylerin kanaatlerine yön vermiştir.

Kamuoyunun nabzını ölçen en önemli aygıtlar kitle iletişim araçlarıdır, gazete, radyo, televizyon kamuoyu oluşturma ve toplumun nabzını yansıtma işlevi görür. Bu çalışmada Türk kamuoyunun nabzı bu tür kitle iletişim araçları üzerinden ölçülmeye çalışılmış, nerdeyse Türkiye’de 1970’li yıllara kadar hiç, 1990’lı yıllara kadar da kısıtlı ve tek kanal televizyon yayını olduğu düşünüldüğünde kamuoyunun nabzını ölçmek için eldeki tek araç basın olmuştur. TRT’nin tek kanallı televizyon yayını yaptığı dönemde tabii ki söz konusu yayınlar kamuoyu oluşturmada etkili olmuş, ancak toplumun bakışını yansıtmakta yetersiz kalmıştır. Toplumun homojen bir kitle olmadığı düşünüldüğünde, farklı siyasal görüşten, kültürden gelen grupların nabzını tek bir kanalın ölçerek yansıtabilmesi zordur. Bundan dolayı televizyon ve radyo yayınlarında olmayan çoğulcu yapı basında oluşturulmuş, farklı yayın politikalarına sahip devletten bağımsız gazeteler ve dergiler kamuoyunun nabzını daha sağlıklı ve gerçekçi olarak yansıtmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada Türk kamuoyunun Ermeni sorununu algılayışı daha çok basın üzerinden ölçülmeye çalışılmıştır.

1923 yılından başlayarak 2006 yılına kadar Türk basını taranmış, bu tarama sırasında dönemsel koşullar dikkate alınarak kamuoyu oluşturma ve toplumun nabzını ölçme gücü olduğu düşünülen gazeteler öncelikle taranmış ve bu gazetelerdeki yayınlardan yola çıkılarak Türk kamuoyunun bakışı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun yanında farklı siyasal geleneklerin ve ideolojilerin Ermeni sorununa yaklaşımını ölçmek için belli bir siyasal geleneği temsil iddiasında olan gazeteler ve dergiler de ele alınmıştır. Ermeni sorununun Türkiye gündemine daha çok ASALA terörüne bağlı olarak 1973 ile 1985 arasında geldiği düşünüldüğünde, söz konusu dönemde özellikle Milliyet, Hürriyet, Cumhuriyet ve Tercüman gazeteleri taranmıştır. Bu gazetelerinin tirajlarının yüksek olması seçilmelerinde etkili olduğu gibi, bu gazeteler arasında Milliyet ve Hürriyet’in siyasal anlamda

merkezi, Cumhuriyet gazetesinin merkez solu, Tercüman gazetesinin ise merkez sağı temsil ettiği varsayımından hareketle toplumun farklı kesimlerinin nabzı ölçülmeye çalışılmıştır. Soğuk savaşın sona ermesiyle Türk basınındaki bu ideolojik kimlik biraz ortadan kalkmış, yeni dönemin ruhuna uygun yeni gazeteler Türk basın hayatına girerek önemli tirajlar yakalamışlardır. Bunun yanında dünyadaki kitle iletişim araçlarındaki gelişmeler Türkiye’yi de etkileyerek, 1990’lı ve 2000’li yıllarda basındaki çoğulculuk artmış, kamuoyunu etkileme gücü olan yeni televizyon kanalları ve gazeteler, dergiler medya sektörüne dâhil olmuştur. Bu gelişmeler Ermeni sorununun daha fazla kamuoyunun gündemine girmesine ve konunun farklı aktörlerinin de seslerini duyurarak, Ermeni meselesinin Türkiye tarihinde hiç olmadığı kadar tartışılmasına ortam hazırlamıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi bu çalışmada Cumhuriyet Dönemi’nde Ermeni sorunu konusunda Türk kamuoyunun algısı ölçülmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet döneminin geneli değerlendirildiğinde, 1973 yılına kadar kamuoyunda Ermeni sorununun sürekli bir gündem oluşturmadığı görülür. Birinci bölümde 1923’ten 1973’e kadar olan süreç ele alınmıştır. Bu bölümde ilk olarak Türk kamuoyunda Ermeni sorununun neden gündeme gelmediği ve Türkiye’de bu sorunun neden unutulmaya, Ermeniler tarafında ise ısrarla neden hatırlanmaya ve hatırlatılmaya çalışıldığının cevabı aranmıştır. İkinci bölümde ise ASALA saldırılarına bağlı olarak 1973-1985 arasında Ermeni sorununun Türkiye’nin en önemli gündem maddelerinde biri haline geldiği görülür. ASALA saldırılarına bağlı olarak Türkiye, Ermeni sorununu yeniden keşfetmiş ve Ermeni iddialarına cevap vermeye çalışmıştır. İkinci bölümde ASALA’nın dünyanın çeşitli bölgelerinde görev yapan Türk diplomatlarına yönelik gerçekleştirdiği saldırıların yarattığı Türk kamuoyu ele alınmış, özellikle de Türk kamuoyunda büyük tepkiye neden olan ASALA saldırıları üzerinde durulmuştur. 1985 yılından itibaren Ermeniler için terör dönemi bitmiş ve sivil mücadele dönemi başlamıştır. Ermenilerin yerel ve ulusal ölçekte dünyanın çeşitli parlamentolarından “soykırım” kararı çıkartmaya çalışmaları Türkiye’nin gündemini meşgul etmiş, sorunu Türkler ile Ermeniler arasındaki sorun olmaktan çıkarmış ve Türkiye’nin çeşitli ülkelerle ikili ilişkilerine taşımıştır. Üçüncü bölüm Ermenilerin sivil mücadele çabalarının Türk kamuoyuna yansımalarını içerir. Türk kamuoyundaki tepkilerden yola çıkarak, Ermenilerin Amerikan ve Fransız parlamentolarındaki Türkiye karşıtı faaliyetlerini bu bölümde daha çok yer

bulmuştur. Dördüncü bölüm ise Türkiye kamuoyunda Ermeni sorununda muhalif seslerin ortaya çıktığı ve Ermeni sorununun dış dinamiklerden yanında iç dinamiklerin etkisiyle de tartışıldığı bir süreci ele almıştır. Bu süreçte Türk kamuoyu Ermeni sorunu üzerinden düşünce ve ifade özgürlüğünün sınırlarını, milli çıkar kavramını, aydınların işlevini, bilimsel özerkliğı tartışmıştır.

Bu konuyu çalışma teklifimi kabul eden, bu konunun çerçevesini çizen ve bana yol gösteren, karşılaştığım zorlukları aşmada gerekli desteğı veren danışmanım Doç. Dr. Kemal Arı'ya minnettarım. Yard. Doç. Dr. Kenan Kırkpınar'a gösterdiği sabır, anlayış ve destek için, tez izleme komitesinde yer alan Prof. Dr. Engin Berber'e önerileri için, bunların yanında Dr. Hasan Taner Kerimoğlu'na zihin açıcı fikirleri için, Dr. Gürkan Yellice'ye çeviri konusunda sağladığı destek için, eşim Özlem Şimşek Vural'a ise yardımı ve desteğı için teşekkürü bir borç bilirim.

Mithat Kadri Vural

Mayıs, 2011

GİRİŞ

Fransız İhtilali'nin sonucunda ortaya çıkan milliyetçilik fikri imparatorlukların bölünmesine sebep olmuş, bundan olumsuz etkilenen devletlerin başında birçok milleti barındıran Osmanlı Devleti de yer almıştır. Öte yandan XIX. yüzyılda Osmanlı idaresindeki milletler hem milliyetçilikten etkilenmişler, hem de Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı uluslararası politikalarının bir uzantısı olmuşlardır. Nitekim ilk azınlık isyanını Sırpalar çıkarmış, bağımsızlık kazanan ilk azınlık grubu ise Yunanlılar olmuştur. Dolayısıyla Yunan isyanında, uluslararası desteğin sağlanmasıyla amaca ulaşılması bağımsızlık peşindeki diğer azınlık gruplarının da aynı yöntemi izlemesine yol açmış, Osmanlı egemenliğinde yaşayan söz konusu azınlık grupları batılı devletlerin desteğini sağlamak, dikkatini çekmek için bir takım eylemlere girişmişlerdir. Öte yandan sanayileşmeye bağlı olarak Avrupa'da hammadde ve pazar ihtiyacının artması, gelişen ülkelerin küresel politikalar peşinde koşmaları aralarındaki rekabeti artırmış, hem Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu ekonomik potansiyel hem de egemenlik kurduğu toprakların sömürge yolları üzerinde olması, Osmanlı Devleti'ni ister istemez küresel siyasetin merkezine yerleştirmiştir.

Rusya açısından Akdeniz'e ulaşmak en önemli önceliklerden biri olurken, bu hedefine ulaşabilmek için Rusya, Osmanlı Devleti ile sık sık karşı karşıya gelmiştir. Boğazlar üzerinden açık denizlere ulaşmaya çalışan Rusya, Osmanlı Devleti ile siyasal ve askeri mücadele içine girmiş, boğazları ele geçirmesinin gerçekçi olmadığını anlayan Moskova gözünü Balkanlara çevirmiştir. Milliyetçilik akımının evrensel bir değere dönüşmesiyle Osmanlı Devleti egemenliğinde yaşayan topluluklar arasında etkinlik kurmaya çalışan Rusya Panslavist politikalar izlemiş, Balkanlarda milliyetçiliğin yaygınlaşmasını sağlayarak kendisine bağlı milli devletler kurma yolunu gitmiş, böylece Balkanlar üzerinden Akdeniz'e ulaşmaya çalışmıştır³. Diğer yandan ise Rusya'nın Ermenilerle irtibata geçmesi Kafkaslar ve Doğu Anadolu üzerinde egemenlik kurmaya çalışmasının bir sonucudur. Süveyş'e inebilmek için Doğu Anadolu'da kendine bağlı siyasal bir güç oluşturma ihtiyacı hisseden Rusya,

³ Rusya'nın Balkanlarda ve Kafkasya'da izlediği siyasetin yol açtığı Müslüman göçleri ve kayıpları için bkz. Justin Mccarthy, **Ölüm ve Sürgün**, İnkılap Kitapevi, Ankara 1998.

Ermeniler ile temasa geçmiştir⁴. Ermeni milliyetçiliğinin uyanışında özellikle Kafkasya Ermenileri özel bir yer tutmuş, daha önce İran ve Osmanlı toprakları olan Ermenilerin yoğun bir şekilde yaşadıkları bölgelerin, Rusya'ya geçmesi ve bu bölgelerde etkili olan Rus propagandası Ermeni milliyetçiliğini canlandırmıştır⁵.

Ermeniler, Osmanlı egemenliğindeki diğer topluluklara göre milliyetçi duygularla daha geç tanışmışlar, Osmanlı tebaası olan Hristiyan unsurlar içinde Ermenilerin milli duygularla örgütlenip harekete geçmesi XIX. yüzyılı sonraları ve XX. yüzyılın başlarına denk gelmiştir. Ermenilerin, Osmanlı topraklarında genellikle dağınık yaşamaları, yaşadıkları birçok bölgede nüfus çoğunluğuna sahip olmamaları, milliyetçi duygularla tanışmalarını hatta kendi dinamikleri ile tanışmalarını geciktirmiştir. Diğer yandan milliyetçilik hareketinin Batı'dan Osmanlı topraklarına girdiği düşünüldüğünde, Ermenilerin önemli bir kısmının Doğu Anadolu'da yaşadığından dolayı milliyetçilikten etkilenmelerinin gecikmesi anlaşılır bir durumdur. Ermenilerin diğer azınlık gruplarına nispeten Osmanlı kimliği ile daha fazla bütünleşmeleri, hatta Osmanlı kimliği içinde kendi kültürlerini diğerlerine göre daha fazla temsil etmeleri Osmanlı kimliğine olan bağlılıklarını artırmıştır. Ermenilerin kendilerine ait ayrı bir kiliselerinin olması, devlet ile bağlarını bu kilise üzerinden kurmaları, devletin de Ermeni toplumunun yasal temsilcisi olarak kiliseyi muhatap alması, Ermeni toplumu üzerinde Kiliseyi etkin bir güce dönüştürmüştür. Ermeni Kilisesi; milliyetçi duyguların, hem sekülerleşmeyi getirmesi ve bireyselleşmeyi öne çıkarması hem de cemaat içindeki hiyerarşiyi zayıflatma ihtimalinden dolayı milliyetçiliğe bir süre direnmiştir.

Dolayısıyla yukarıdaki sebeplerin etkisiyle Ermeni toplumu içinde milliyetçi duygulara sahip olanlar azınlıkta kalmış, çoğunluğun milliyetçi bir çizgiye çekilmesi için ortamın terörize edilmesi gerekmiştir. Bu açıdan milliyetçi çizgideki Taşnak ve Hınçak örgütlerinin Ermeni toplumunu kendi çizgilerine çekebilmek için terör eylemlerine girişmeleri rastlantı değildir. Ortamı terörize ederek iç içe yaşayan Ermeni ve Müslüman grupları karşı karşıya getirmeyi amaçlayan Ermeni örgütleri böylece Ermeni grupların kendilerini güvende hissetmemelerini sağlayarak, kendi kimliklerine sığınmalarını ve içe kapanmalarını amaçlamışlardır. Diğer yandan da

⁴Osmanlı-Rus ilişkileri çerçevesinde Ermeni sorunu için bkz. Ercüment Kuran, "Ermeni Meselesi'nin Milletlerarası Boyutu", **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Editör Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye yay., 2. Baskı, Ankara 2001, s.s. 115-121.

⁵ Sedat Laçiner, **Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası**, USAK yay., Ankara 2008, s. 7.

Ermeni örgütleri Müslüman köylerine saldırarak, Müslümanların gözünde Ermeni kimliğini terör ile eşdeğer hale getirmeyi amaçlamış, böylece Müslümanlar arasında Ermeni karşıtlığı oluşturmaya çalışmıştır. Dolayısıyla milliyetçi Ermeni örgütleri ile Rusya'nın çıkarları belli noktalarda birleşmiş, Rusya'nın desteğini alan milliyetçi Ermeni örgütleri terör eylemleri ile Ermeni toplumu içinde azınlık olmalarına rağmen siyasal kontrolü ele geçirmişler, Ermeni toplumunun hem Osmanlı Devleti ile hem de Müslümanlar ile olan bağlarını zayıflatmışlardır.

İngiltere, Uzakdoğu'daki sömürgelerine giden yolların güvenliği, başka bir açıdan da Rusya'nın Akdeniz'e inmemesi için XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunmuştur. Almanya'nın siyasal birliğini tamamlayarak Avrupa'da aktör olmaya başlamasıyla eski klasik politikasını devam ettirme konusunda zorlanan İngiltere, artık Osmanlı Devleti'ni yaşatamayacağını anlamaya başlar. Diğer yandan Avrupa'da siyasal dengelerin değiştiğinin göstergesi, Paris Antlaşması'na rağmen Rusya'nın Karadeniz'e donanma sokması, İngiltere ve Fransa'nın bu durumu kabullenmesidir. Rusya daha da ileriye giderek 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş açmış, Rus orduları Osmanlı topraklarının önemli bir kısmını işgal etmişti. Barış istemek zorunda kalan Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Ayastefanos Antlaşması imzalanmış bu antlaşmayla Rusya, hem Balkanlar üzerinden Akdeniz ulaşarak hem de Kafkaslar ve Doğu Anadolu'da etkinlik kurarak İngiltere'nin çıkarlarını tehdit etmiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Ermeniler için dönüm noktası olmuş, birçok tarihçi Ermeni meselesinin bundan sonra kendini hissettirmeye başladığını söylemiştir⁶. Ermeni Patriği Nerses, harbin sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nda uygulaması için Rusya'dan birtakım taleplerde bulunmuş, Rusya ise buna karşılık Osmanlı Devleti'nden Ermeniler için imtiyaz talep etmiştir⁷.

⁶Bkz. Mim Kemal Öke, **Yüzyılın Kan Davası, Ermeni Meselesi 1914–1923**, Aksoy yay., İstanbul 2000, s.s. 102-108. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: VIII, Ankara 1983, s.77. Yavuz Ercan, "Ermeniler ve Ermeni Sorunu", **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Editör Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye yay., 2. Baskı, Ankara 2001, s.s. 75-105.

⁷ Ayastefanos Antlaşması İngiltere'yi telâşlandırmış, Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'ya katılması, Ermeniler üzerinde Rus nüfuzunun artması ve Rusya'nın Doğuda prestij kazanması, İngiltere'nin "hayati çıkarlarına" ters düştüğü şeklinde değerlendirilmiştir. İngiltere'nin Hindistan imparatorluğuna giden birinci yol Süveyş kanalından, ikinci yol Doğu Anadolu'dan geçiyordu. Doğu Anadolu, Asya'da İngiliz-Rus rekabetinin bir düğüm noktası olarak görülüyordu. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'ye göre, Rusya'nın Kars, Ardahan ve Batum'u alması, geri kalan Doğu Anadolu halk kitleleri üzerinde öyle derin etkiler yaratacağı ki, sonunda bu kitleler, özellikle Osmanlı Ermenileri Rusya'nın kucağına düşeceklerdi. Bunun sonucunda Osmanlı devletinin Doğu Anadolu toprakları bir defa daha parçalanıp Rusya tarafından yutulabilecekti. Lord Salisbury, "Majesteleri Hükümeti, Büyük

Antlaşmanın 16. Maddesi Doğu Anadolu'da Ermenilerle meskûn yerlerde ıslahat yapılması şartını getirmişti⁸. Bu şekilde Ermeniler hem Şark Meselesi'nin bir parçası olmuş hem de devletlerarası antlaşmada kendisine yer bulmuştur. Öte yandan Rusya Ayastefanos Antlaşması sonucunda Kafkasya bölgesinde egemen güç haline gelir⁹, ancak bu durum başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa devletlerinin politikalarına ters düşer. Ayestefanos Antlaşması Osmanlı topraklarının Rusya tarafından paylaşılması demek olduğundan İngiltere dışındaki Avrupa devletleri de bu durumdan rahatsız olmuşlar, bütün bunlardan dolayı Ayestefanos Antlaşması yerine İngiltere'nin öncülüğünde Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Ayestefanos Antlaşması'na başta İngiltere olmak üzere itiraz eden devletlerin rahatsız oldukları maddelerin başında anlaşmadaki Ermenilerle ilgili hüküm gelmektedir. Özellikle Ermeniler üzerinde Rusya'nın Doğu Anadolu'da etkinlik kurmaya çalışması ve bu yolla Doğu Akdeniz'e ulaşmayı amaçlaması Uzakdoğu'da sömürgesi olan devletlerde tedirginlik yaratmış, Berlin Antlaşması'nda Ermenilerle ilgili hüküm değişmiştir.

Berlin Kongresi öncesinde İstanbul Ermenileri ve Ermeni Patrikhanesi harekete geçerek özerklik talebini dile getirir. Patrik Nerses, 13 Nisan 1878 günü İstanbul'daki İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'ye bir muhtıra yollar ve şunları söyler: *“Doğu sorunu, Müslümanlarla Hıristiyanların bir arada yaşamalarıyla daha da zorlaşan, Osmanlı İmparatorluğunun zayıflaması sonucudur. Bir arada yaşama artık imkânsızdır. Eşitliği ancak bir Hıristiyan yönetim uygulayabilir. Adaleti, ancak Hıristiyan yönetim sağlayabilir. Vicdan özgürlüğü de yalnız Hıristiyan yönetim uygulayabilir. Şu halde, Hıristiyan kitlelerin yaşadığı her yerde, Müslüman yönetimin yerini Hıristiyan yönetim almalıdır. Ermenistan ve Kilikya, Hıristiyan yönetimin kurulması gereken yerler arasındadır”*¹⁰.

13 Temmuz 1878 günü imzalanan Berlin Barış Antlaşması'nın Osmanlı Ermenileriyle ilgili 61. maddesi Rusya ile imzalanan Ayastefanos Antlaşması'ndan farklı olarak Rusya yanında diğer batılı devletleri de taraf veya gözlemci konumuna

Britanya'nın Doğudaki çıkarlarını derinden etkileyecek böyle bir durumu kabul edemez" diyordu. İngiltere, Ayastefanos Antlaşması'nı değiştirmek için hemen harekete geçti.

⁸ Ercüment Kuran, “Tarihte Türkler ve Ermeniler”, **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Editör Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye yay., 2. Baskı, Ankara 2001, s. 41.

⁹ Ayestefanos Antlaşması'nda Ermeni meselesi için bkz. Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge yay., 2. Baskı, İstanbul 1987, s.s. 208-211.

¹⁰ Bkz. Justin Mccarthy “Ermeni İsyancıları Ve Osmanlılar”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 16-17, Kış 2004-İlkbahar 2005, s.s. 82-109.

sokuyordu¹¹. Bu madde, esas olarak Ermenilerin bulunduğu eyaletlerde yerel gereksinimlere göre gecikmeksizin reform yapılması koşulunu getiriyordu. Ayrıca Osmanlı yaptığı reformlar hakkında antlaşmaya imza koyan devletlere bilgi verecekti. Dahası bu devletler alınacak önlemlerin ve reformların uygulanmasına “nezaret” edeceklerdi. Diğer yandan 61. maddede açıkça, alınacak önlemlerle “Ermenilerin Çerkez ve Kürtlere karşı huzur ve güvenliklerini sağlamayı Babıali üzerine alır” denilmekteydi. Bu maddeye göre; Osmanlı Hükümeti, Ermenilerin yaşadığı eyaletlerde yerel ihtiyaçların gerektirdiği reformları geciktirmeden yapmayı ve Çerkez ve Kürtlere karşı Ermenilerin huzur ve güvenliğini sağlamayı taahhüt ederken ve bu hususta alınacak önlemleri büyük devletlere bildirecek, devletler de alınan önlemlerin uygulanmasını gözetleyeceklerdi¹². Dolayısıyla bu ıslahat çalışmaları ile Doğu Anadolu bölgesi büyük devletlerin doğrudan ilgilendikleri bir bölge olarak, büyük devletlerin etkisine açık hale geldi¹³. Bu durumdan da cesaret alan bazı Ermeniler, yurt içinde ve yurt dışında ihtilalci Ermeni partileri ve dernekleri kurmaya başladılar.

Öte yandan İngiltere, bölgedeki politikalarının sürekliliği açısından Ermenileri hem kendi yanına çekmeye hem de Rusya’dan uzaklaştırmaya çalışıyordu¹⁴. Protestan dayanışmasını artırarak bölgede zaten faal olan Amerikan ve İngiliz Protestan misyonerleri harekete geçtiler. Dolayısıyla İngiltere’nin Ermenileri kendi yanına çekmeye çalışması ve Ermeni reformlarına destek vermesi önce Avusturya ve Almanya’yı daha sonra da konunun esas sahibi Rusya’yı kuşkulandırdı. İngiltere’nin özerkleşmesine yardımcı olacağı bir Ermenistan’ın hiç bir şekilde çıkarlarına uygun olmadığını düşünen Rusya, Ermeni milliyetçilerle arasına bir süre için mesafe koyacaktı.

Ermeniler tarafından kurulan dernekler kısa bir süre sonra Ermenistan kurma planına yönelik eylemler yaparak, Anadolu’daki Ermenileri isyana teşvik ettiler. Bu derneklerin ilki 1878 yılında kurulan Kara Haç Cemiyetidir. Bundan 2 yıl sonra 1880’li yıllarda Rusya denetimindeki Ermenistan’da kurulan dernekler

¹¹ Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler 1914-1918**, TTK yay., Ankara 2001, s.s. 15-17.

¹² Berlin Konferansı’nda Ermeni faaliyetlerinin ayrıntıları için bkz. Esat Uras, **a.g.e.**, s.s. 217-254.

¹³ Bkz. Hikmet Özdemir, **Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917**, TTK yay., Ankara 2005, s.s. 7-10. Yılmaz Öztuna, “Ermeni Sorununun Oluşturduğu Siyasal Ortam”, **Osmanlı’nın Son Döneminde Ermeniler**, TBMM Kültür Sanat yay., Ankara 2002, s.s. 41-43.

¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Kolbaşı, “1878 Berlin Kongresi Sonrasında Osmanlı Ermenilerinin Siyasal Kimlikleşmesi Sürecinde Rus ve İngiliz Etkisi”, **Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Yıl: VII, Sayı: 14, 2009, s.s. 27-38.

Anadolu Ermenilerine silah göndermeye başlamışlardı. Bu derneklerin en etkililerinden biri 1887'de Cenevre'de Marksist Ermeniler tarafından kurulan Hınçak Partisi olmuştur. Bu partinin programında belirtilen ilk hedef Anadolu'daki Ermenilerin siyasi ve milli bağımsızlığını sağlamak şeklinde belirtilmiştir. Bunun yanında Ermeni İhtilal Federasyonu (Taşnaksütyun) partisi de 1890'da Tiflis'te kurulmuştur. Kurulan bu dernekler amaçlarına ulaşmak için, parti programlarında da belirttikleri gibi, propaganda, kışkırtma ve terör eylemleri yapmaktan kaçınmamışlardır¹⁵.

Ermenilerin kurdukları bu örgütler şiddete dayanan yöntemler kullanıyor, Hınçak ve Taşnak parti bildirgelerinde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı silahlı ihtilal çağrısı yer alıyordu. Marksist olmalarına rağmen her iki grup da milliyetçiliği ihtilal felsefelerinin en önemli kısmı haline getirmişti. Bu bakımdan Bulgaristan, Makedonya ve Yunanistan'daki milliyetçi ihtilalcilere çok benziyorlardı¹⁶. Ermenileri isyancıya dönüştürebilmek için önce bu insanların geleneksel olarak kendi kiliselerine ve kendi cemaat liderlerine karşı duydukları bağlılığın yok edilmesi gerekiyordu. Diğer yandan Ermenilerin devletle olan bağlantılarını da kilise sağlıyordu. Bu yüzden Taşnak Partisi kiliseyi etkin bir biçimde kendi kontrolü altına almaya azmetti. Ancak din adamlarının büyük kısmı Marksist Taşnaklara destek vermemiş bu da Taşnakların din adamlarına karşı şiddet kullanmalarına yol açmıştı¹⁷. İsyancıların gücünü en fazla tehdit eden diğer bir grup da Ermeni tüccar sınıfıydı. Bir grup olarak hükümetten yana tavır alıyor, iş yapabilmek için barış ve düzen istiyordu. Dolayısıyla bu durum Ermeni milliyetçileri ile Ermeni tüccar sınıfını karşı karşıya getiriyordu. Açıktan açığa ve kuvvetle hükümeti destekleyenler, örneğin Van belediye başkanı Bedros Kapamacıyan ve Gevaş kaymakamı Armarak, suikasta kurban gittiler. Ayrıca pek çok Ermeni polis memuru, en azından bir Ermeni polis şefi ve hükümetin Ermeni danışmanları öldürüldüler¹⁸.

¹⁵ Ermeni örgütleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, TTK yay., 3. Baskı, Ankara 1985, s.s. 126-134.

¹⁶ "Başlangıçta Osmanlı Ermenilerinin büyük kısmının isyan etmek gibi bir isteği yoktu. Barışı ve güvenliği yeğliyorlar ve dinsiz sosyalist ihtilalcileri onaylamıyorlardı. Ayrılıkçılık ve hatta üstünlük duygusu ihtilalcilere bir miktar yardımcı olduysa da Osmanlı'nın doğusundaki Ermenileri asilere dönüştüren başlıca silah terörizm oldu. Ermenileri kendi devletlerine karşı birleştiren ana neden korkuydu". Justin Mccarthy, **a.g.m.**

¹⁷ **A.g.m.**

¹⁸ **A.g.m.**

Ermeni milliyetçilerin amaçlarına ulaşmak açısından Sasun İsyanı 1894 tarihinde çıkartılan ilk başarılı deneme olur, bunu daha fazla ses getiren Van İsyanı izler. Bu isyan hem batılı devletlerin ve kamuoyunun dikkatini Osmanlı Ermenileri üzerine çekmiş, hem de Müslüman ve Hıristiyan grupların karşı karşıya getirilmesini sağlamıştır. Sasun'da ikinci isyan ile Zeyton, Adana ve diğer bölgelerdeki isyanlar I. Dünya Savaşı öncesi Ermeni örgütlerinin amaçları doğrultusunda gerçekleştirdiği eylemler arasında yer alır. İsyan hareketleri ile amaçlarına ulaştıklarını düşünen Hınçak ve Taşnak örgütleri Anadolu'da daha fazla eyleme yönelmişler, 26 Ağustos 1896 günü gerçekleştirilen Osmanlı Bankası baskını dış baskıları artırmaya yönelik olarak planlanmıştır¹⁹. Öte yandan belli bir süre Ermeni örgütlerinin isyan çıkarmaya yönelik faaliyetlerini azalttıkları görülür. İttihat-Terakki hareketi ile birlikte, II. Abdülhamit'e karşı mücadeleye girişen Ermeni örgütleri; bu süre içinde öncelikle padişahın tahtan indirilmesi ve meşrutiyetin ilan edilmesini hedeflemişlerdir. Sonuç olarak Ermeni milliyetçileri için Sultan II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesi ve meşrutiyet rejiminin yolunun açılması gerekiyordu. Bütün bunlar Ermeni örgütlerinin II. Abdülhamit'e karşı İstanbul'da suikast tertibinde bulunmalarına, meşrutiyet içinde İttihatçılarla birlikte hareket etmelerine neden olmuştu. Ermenilerin çıkarttığı isyanlar Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesine kadar devam etmiştir²⁰.

Sonuçta, Ermenileri harekete geçirmek için eylemlere girişen bu dernekler amaçlarına ulaşarak, hem Batılıların dikkatini çekmeyi başarmışlar hem de Ermeni cemaati içinde milliyetçi duyguları harekete geçirmişlerdir. İstanbul'da, Erzurum'da, Van'da, Adana'da, Sasun'da ve birçok yerdeki isyanlar Müslüman halk ile Ermenileri karşı karşıya getirmiş iki taraf birbirlerini potansiyel tehdit olarak görmeye başlamış, bunun sonucunda her iki taraf özellikle de Ermeniler kendi kimliklerine hapsolmuşlardır. Başka bir deyişle Ermenilerin içinde milliyetçi duygulara sahip unsurlar azınlıkta iken, yaratılan terör ortamında Ermeni çoğunluğu kimliklerin keskinleştiği bir ortamda milliyetçi duygulara savrulmuş böylece geniş Ermeni kitlesini radikal Ermeni gruplar yönlendirmeye başlamıştır.

Yeniköy Antlaşması 8 Şubat 1914'te Sadrazam ve Dışişleri Bakanı Sait Halim Paşa ile Rusya'nın İstanbul Maslahatgüzarı arasında imzalanmıştı. Doğu da 6 vilayet ikiye ayrılacak ve iki ayrı Avrupalı müfettiş tarafından yönetilecekti.

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s.s. 134-173.

²⁰ Bkz. Esat Uras, **a.g.e.**, s.s. 458-532.

Müfettişlere geniş yetki veren bu antlaşma, Babıali'yi Rusya'ya ya karşı sorumlu hale getiriyordu. Antlaşma maddeleri Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında bir hayli sıkıntılı duruma soktuğu için, İttihatçıların savaşa girme kararı almasında bu antlaşmanın etkisi olduğu söylenir²¹. Ağustos 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti Ekim 1914'te Almanya'nın yanında katılmadan önce, Haziran 1914'te Erzurum'da, Ermeni Taşnaksütyun Partisi Kongresi'nde, Osmanlı Devleti'ne mümkünse savaşta tarafsız kalması çağrısı yapılmış, savaşa girdiği takdirde de Ermenilerin Osmanlı Devleti'ni destekleyeceği bildirilmiştir²². Ancak Ovanes Kaçaznuni, yani Ermenistan Cumhuriyeti'nin kendisi de Taşnak olan Cumhurbaşkanı, savaşın başındaki planlarının Rusya ile ittifak olduğunu söylemiştir²³. Aslında I. Dünya Savaşı başlamadan önce, Ağustos 1914'te, Enver Paşa başta olmak üzere Osmanlı yetkilileri, Ermeni ileri gelenleriyle görüşmüş, bir savaş halinde Rusya'ya karşı Osmanlı tarafında yer almalarını istemiş, Ermeni ileri gelenleri ise tarafsız kalacaklarını bildirmişlerdi. Dolayısıyla Ermeni milliyetçilerin dünya savaşını bağımsız bir Ermenistan kurmak için fırsat olarak gördükleri açıktır. Öte yandan Çar II. Nikola da Kafkasya'ya gelerek, Ermenilere, Kafkasya ile Doğu Anadolu'daki Osmanlı topraklarında bağımsız bir devlet kurma sözünü vermiştir.

Bütün bunların etkisiyle Şubat 1915'ten sonra Ermeniler, Doğu Anadolu'da ayaklanmış durumdaydı. 21 Şubat'ta Bitlis'te ayaklanmalar olmuş, aynı gün Muş'ta çatışmalar çıkmış, Rus ordusu 15 Mart'ta Van'a doğru harekete geçmiş, 18 Mart'ta Zeytun'da ayaklanma başlamıştı. Erzurum Milletvekili ve Ermeni generallerinden Garo Pastırmacıyan ve Van milletvekili Papazyan'ın da aralarında bulunduğu heyetin Rus ordusuna katılmaları ve beraberinde bölgede başlayan Ermeni faaliyetleri sonucunda Enver Paşa bu gelişme karşısında ne yapılabileceğini düşünmüş, Talat Paşa'ya: *“Türklerin Kafkasya'da boşaltmak zorunda bırakıldığı yerlere Osmanlı'ya sadık kalmayan Ermenileri gönderip, bunlardan boşalan yerlere Türkleri yerleştirmenin mi, yoksa sadakatsiz Ermenileri başka bir bölgeye nakletmek mi gerektiğini”* sormuştur²⁴.

²¹ Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, Babıali Kültür Yayıncılığı, 14. Baskı, 2008 İstanbul, s.s. 46-47

²² Erzurum'daki kongreye İttihat-Terakki'den temsilci katılıp katılmadığı ve alınan kararlarla ilgili tartışmalar için bkz. Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s.s.194-197.

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ovanes Kaçaznuni, **Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir şey Yok**, Kaynak yay., 2. Baskı, İstanbul 2006.

²⁴ Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s.206.

1915 Şubatında başlayan ve Van, Muş ve Bitlis vilayetlerinde gelişen olaylardan sonra İttihat ve Terakki hükümeti harekete geçmiş ve 24 Nisan 1915'te İstanbul'da ihtilalci faaliyetlere öncülük ettikleri söylenen 2345 Ermeni tutuklanmıştır. 27 Mayıs 1915'te çıkarılan Tehcir Kanunu 1 Haziran'da Takvim-i Vekayi'de yayınlanarak yürürlüğe girer. Bu kanun askeri makamlara “...Savaş zamanında, hükümetin emirlerine, memleketin savunmasına ve asayişin korunmasına yönelik uygulama ve tedbirlere karşı çıkararak, silahla saldıran ve mukavemet edenleri anında tedibe ve imhaya yetkili...” kılmaktaydı. Kanununun 2. maddesi de “...Casusluk ve ihanetleri hissedilen köy ve kasaba ahalisinin tek tek veya topluca diğer bölgelere sevk ve iskân ettirilebileceği...” hükmünü getirmektedir. Bu kanunla birlikte Ermenilerin çoğu o dönemde Osmanlı toprağı olan Halep, Musul başta olmak üzere Bağdat, Şam, Filistin ve Lübnan'a sevk edildiler.

Savaş koşulları içinde yokluk ve düzensizlik ortamında göç ettirilen Ermenilerin bir bölümü açlık, hastalık ve eşkıya çetelerinin saldırıları gibi buna benzer nedenlerin sonunda hayatını kaybetmişlerdir. Dolayısıyla tehcir uygulaması sırasında ortaya çıkan Ermeni kayıplarının Ermeni sorununun ana noktasını oluşturduğu, meselenin tartışılarak bugüne kadar gelmesine yol açtığı söylenebilir. Üzerinde en fazla tartışılan noktaların başında Ermenilerin tehcire hangi niyetle gönderildiğı olmuştur. Ermeni tezleri; tehcir uygulamasına Osmanlı yöneticilerinin Ermenileri “imha etmek” için başvurduklarını öne sürerken, Türk tezleri ise tehcir uygulamasının savaş sırasında “ülke güvenliğı açısından gerekli bir durum” olduğunu belirtir. Başka bir deyişle Ermeni tezlerine göre, Osmanlı yöneticileri ellerinde kalan son Osmanlı toprağı olan Anadolu'yu Hristiyan unsurlardan temizlemeyi kafalarına koymuşlardı ve savaş koşullarından yararlanarak bunu uygulamak istemişlerdi²⁵. Türk tezine göre ise, savaş sırasında Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin savaş halinde olduğı Rusya ile işbirliğı yapmışlar, Ruslara istihbarat sağlamışlar, hatta birlikler oluşturarak Rus ordusuna katılmışlar, Osmanlı birliklerini arkadan vurmuşlardı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti tehcir uygulamasına başvurmak zorunda kalmış, cephe gerisi güvenliğini sağlamak için savaş bölgesindeki

²⁵ Bu tezin en önemli savunucularından birisi Vahakn N. Dadrian'dır. Bkz. Vahakn N. Dadrian, **Ermeni Soykırımında Kuramsal Roller, Toplu Makaleler Kitap 1**, Belge yay., İstanbul 2004. Aynı yazarın **Ermeni Soykırımı Tarihi Balkanlardan Anadolu ve Kafkasya'ya Etnik Çatışma**, Belge yay., İstanbul 2008. **Türk Kaynaklarında Ermeni Soykırımı Toplu Makaleler 2**, Belge yay., İstanbul 2005.

Ermenileri, yine kendi toprağı olan bölgelere göç ettirmişti²⁶. Ermeni tezleri, göç ettirme eyleminin ölüme göndermekle eşdeğer bir girişim olduğu iddiasındadır, yani Ermeni tezlerine göre, Osmanlı yöneticileri göç kararı aldığında, bu göçün kayıpsız olamayacağına bilincindedirler. Karadeniz kıyılarından, Doğu Anadolu'dan ve birçok bölgeden alınan yüzbinlerce insanın o günün savaş koşullarında Suriye topraklarına ulaşmasının mümkün olmadığına Osmanlı idarecileri tarafından bilindiğini ileri sürmektedirler²⁷. Öte yandan Ermeni tezlerine yakın duran tarihçilerin, tehcirin sadece savaş bölgesindeki Ermeniler için uygulandığı görüşüne itirazları olmuştur. Trakya dâhil olmak üzere Anadolu'nun iç ve Batı bölgelerinden de Ermenilerin göçe tabi tutulduğunu, belirten bu kişilere göre tehcir uygulamasının Osmanlı Devleti'nin cephe gerisi güvenliğini sağlamakla alakası yoktur²⁸. Türk tezini savunanlar ise; son yıllarda savaş bölgesi dışındaki Ermenilerin de göçe tabi tutuldukları kabul etmekle birlikte, özellikle Batı bölgelerinde tehcirin tüm Ermeniler için uygulanmadığını, bu bölgelerde Ermeni milliyetçiliğinin kanaat önderlerinin tehcire tabi tutulduğunu ileri sürmüşlerdir. Örnek olarak da İzmir ve İstanbul şehirlerindeki uygulamalar verilmiştir. Ermeni tezi ise İzmir ve İstanbul'daki uygulamaların bu şehirlerdeki yabancı gözlemcileri varlığına bağlı olduğu iddiasındadır.

Bunların dışında Türk tezini savunanlar, tehcir uygulaması sırasında yaşanabilecek olumsuzlukların baştan hükümet tarafından düşünülüp, bu konuda yasal önlemler alınmasını, hatta tehcire uğrayan Ermenilerin ekonomik kayıplarının telafi edileceğinin belirtilmesini, tehcirin amacının bir "etnik temizlik" olmadığını göstermesi bakımından anlamlı bulurlar. Öte yandan ise Türk tezi, tehcir sırasında yaşanan olumsuzluklara karşı hükümetin harekete geçerek, yasal önlemler almasını, tehcir sırasında Ermeni kabilelere saldıranları yargılamasını ve cezalandırmasını, Ermenileri güvenli bir şekilde Suriye'ye ulaştırma kaygısının hükümetin politikalarında ne kadar baskın olduğunun göstergesi olarak kaydeder. Buradan hareketle 1915-1916 yılları arasında Ermeni tehciri sırasında, sivil halka karşı çeşitli suçlar işledikleri gerekçesiyle ülke çapında 1000'i aşkın görevli hakkında Osmanlı

²⁶ Bu konuda bkz. Kamuran Gürün, **a.g.e.**, Esat Uras **a.g.e.**

²⁷ Türk ve Ermeni tezlerine mesafeli bir yaklaşım sergileyen Stefanos Yerasimos da bu iddiayı ileri sürmektedir. Bkz. Stefanos Yerasimos, "Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu", **Toplumsal Tarih**, Tarih Vakfı yay., Sayı 105, Eylül 2002.

²⁸ Bu tür iddialar için bkz. Taner Akçam, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu**, İmge yay., 2. Baskı, Ankara 2002.

makamlarınca soruşturma açılmasının, sorumlu bulunan kırk kadar kişinin idam edilmesinin, Osmanlı yöneticilerinin amacının Ermenileri yok etmek olmadığını ortaya koyduğu belirtilmiştir²⁹.

Diğer bir tartışma konusu ise tehcir uygulamasına dâhil edilen Ermenilerin sayısı ve buna bağlı olarak tehcir sırasında Ermeni kayıplarının ne kadar olduğudur. Aslında rakamlarla ilgili tartışmalar birbirine bağlıdır; ilk olarak Osmanlı egemenliğinde yaşayan Ermenilerin sayısı, ikinci olarak da ne kadar Ermeni'nin göçe zorlandığı, üçüncü olarak ise tehcir sırasında Ermenilerin ne kadar kayıp verdikleri ve tehcirden sonra geri kalan Ermenilerle ilgili rakamlar tartışma konusu olmuştur. Savaş öncesi Osmanlı Devleti'nin Ermeni nüfusu ile ilgili devletin kayıtları ile kilise kayıtları arasındaki fark bu konuyla ilgili tartışmaların temel noktasını oluşturur. Osmanlı kaynakları, Ermeni nüfusunu yaklaşık olarak 1.3 milyon civarında verirken Kilise kaynakları bu rakamı 2.1 milyona kadar çıkarmaktadır. Dolayısıyla eldeki farklı rakamlar tehcire tabi tutulan Ermeni sayısını tartışılır hale getirmektedir. Ancak 2008 yılında Murat Bardakçı tarafından yayınlanan Talat Paşa'nın defterlerinde tehcire tabi tutulan Ermeni sayısının 1 milyona yakın olduğu belirtilmektedir³⁰. Tehcir sırasında Ermenilerin ne kadar kayıp verdikleri noktasında ise farklı rakamlar telaffuz edilmekte, Ermeni tezlerine göre bu konuda rakam 2 milyonun bile üzerine çıkarken, Türk tarafında ise kayıpların 10 bin dolayında olduğunu söyleyen tarihçiler de vardır³¹. Ancak genel algıya baktığınızda Ermeni tarafı kayıplarını 1.5 milyon dolayında verirken, Türk tarafında ise kayıpların en fazla 600 bin civarında olduğu iddia edilmektedir.

1915'de tehcir sırasında yaşananlar özellikle 1960'lardan itibaren Ermeniler tarafından "soykırım" olarak tarif edilmiş ve dünyanın bunu böyle kabul etmesi için Ermeni gruplar seferber olmuşlardır. 1948'de Birleşmiş Milletler tarafından ortaya konan "soykırım" suçu II. Dünya Savaşı sırasında Yahudilerin yaşadıklarına bakılarak tarif edilmiştir. Ermeniler de çeşitli nedenlerle kendi yaşadıklarını Yahudilerin başından geçenlere benzeterek "yüzyılın ilk soykırımının" kendi başlarından geçtiğini ileri sürmüşlerdir. Ermeni tezleri 1948'deki kararı genişleterek,

²⁹ Bkz. Derya Sazak, "TTK Başkanı Yusuf Halaçoğlu: Ermenilerin Dönüşü İçin Kanun Çıkarıldı", **Milliyet**, 21 Mart 2005.

³⁰ Murat Bardakçı, **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi**, Everest yay., İstanbul 2008.

³¹ Yusuf Halaçoğlu, **Milliyet** gazetesinde Derya Sazak'a verdiği söyleşide 10 bin rakamını telaffuz etmiştir. **Milliyet**, 21 Mart 2005. Ayrıca bkz. Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler 1914-1918**, TTK yay., Ankara 2001.

1915 olaylarını soykırım olarak tanımlarken; Türk tezini savunanlar buna itiraz etmiş, yaşananların 1948'deki tanıma göre soykırım olmasının mümkün olmadığı üzerinde durmuştur. Türk tezine göre, Yahudilere yapılan dünyada tek ve ilktir, bu şekilde sistemli imha hareketi tarihin hiçbir döneminde gerçekleşmemiştir, bundan dolayı yaşananları daha önce hiç kullanılmamış bir kavramla tarif etme ihtiyacı duyulduğundan “soykırım” suçu icat edilmiştir. 1915 olaylarının “soykırım” olmadığını belirtenler; Ermeniler ile Yahudilerin durumlarını karşılaştırarak, 1915 olaylarının neden soykırım olamayacağını açıklama yoluna gitmişlerdir. Soykırım olması için suça maruz kalan grubun siyasi ve silahlı grup olmaması gerektiği, Avrupa'da yaşayan ve soykırıma maruz kalan Yahudilerin silahlı bir grup olmadıkları, Almanya'dan siyasi taleplerde bulunmadıkları belirtilerek, Ermenilerin ise Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık amacıyla isyan eden bir grup olduğu vurgulanmıştır. Başka bir deyişle Ermeniler milliyetçi duygularla hareket eden ve bu duygularla siyasi talepleri olan silahlı ve siyasi bir gruptular, bundan dolayı Yahudiler ile Ermeniler birbirlerine benzemiyordu³².

Ermeni tezlerini savunanlar ise, daha önce de belirttiğimiz gibi 1948'teki tanımı çoğu zaman yetersiz bularak, hukuksal çerçeveyi geniş yorumlama yoluna gitmişler, sonuçtan hareketle Ermeni izlerinin yıllardan beri yaşadıkları topraklardan silindiğini ileri sürerek yaşananları soykırım tarifi içine almışlardır. Diğer yandan Ermeni tezlerini savunanlar; Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan milliyetçi ve silahlı Ermenilerin sayısının genel Ermeni nüfusu içinde azınlık olduğunu ileri sürerek, Ermeni çoğunluğunun Osmanlı Devleti'ne bağlı kaldığı, siyasi bir talep ve silahlı bir mücadele içinde bulunmadığı, tehcirin ise asıl bu silahsız ve savunmasız Ermenilere uygulandığı, o sırada silahlı Ermeni grupların ülke dışına çıktığını iddia etmişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin silahlı Ermeni gruplar ile silahsız Ermeni grupları ayırt etme ihtiyacı hissetmeden, bütün Ermeni kitleyi tehdit saydığını ileri sürmüşlerdir. Ermeni tezine göre, Osmanlı Devleti suç işleyen kendi vatandaşları olan Ermenileri yakalayıp cezalandırmalıydı, suçsuz olan geniş Ermeni kitleyi diğerlerinden ayırmalıydı.

Türk tezi, 1948'deki tanımdan hareketle, “savaş suçu”, “insanlığa karşı işlenmiş suç” ve “soykırım” suçu arasındaki hukuksal tarifi ortaya koyarak 1915'de

³² Bkz. İlber Ortaylı, “Soykırım İddialarının Arkasındaki Gerçekler”, **Popüler Tarih Dergisi**, Sayı 17, Ocak 2002.

yaşananların “soykırım” olamayacağını ispatlamaya da çalışmıştır. Soykırım, bir halkın, bir etnik grubun kökünün kazınmasının amaçlandığı ve hem devletin hem toplumun bu amaçla seferber edildiği bir durum olarak tarif edilmiştir. Dolayısıyla soykırım suçunun işlenmiş olabilmesi için eylemi gerçekleştiren toplumda ve siyasi kadrolarda, suça maruz kalan gruba karşı tarihsel geçmişten beslenen nefret duygularının, yani ırkçılığın olması gerekmektedir. Irkçılığın modern toplumlara özgü bir hastalık olduğunu ileri süren Türk tezi, Osmanlı toplumun modern bir toplum olmadığı için bu hastalığı içinde barındırmasının mümkün olmadığını söyler. Diğer yandan ise Yahudilere karşı Hristiyan toplumlarda bir ırkçılık olduğu bundan dolayı antisemitizmin Hristiyan toplumlarda görüldüğü belirtilir. Başka bir deyişle Hristiyanlığın ilk yıllarına dair algı, Hristiyan toplumlarda Yahudilere karşı bir takım önyargılar oluşturmuş, modernimizle birlikte bu durum Yahudilere karşı Avrupa’nın genelinde bir ırkçılığa dönmüştür. Türk tezini savunanlar, Osmanlı tarihinde Ermenilere yönelik herhangi bir önyargının ne devlette ne de toplumda oluşmadığını, dolayısıyla Türklerde Ermenilere yönelik bir ırkçı saik olmadığından 1915’te yaşananların soykırım olamayacağını ifade ederler. Bunun yanında Avrupa toplumlarında yaşananların tam tersi olarak Ermenilerin Osmanlı azınlıkları içinde, devletle ve Müslüman toplumla en fazla kaynaşan grup oldukları, Osmanlı kültürüne Ermeniler ciddi katkı sağladığı, hatta Osmanlı Devleti savaşa girdiğinde kabinesinde Ermeni bakanların bile bulunduğu belirtilmiştir. Tehcir sırasında çok sayıda Ermeni çocuğun Müslüman aileler tarafından evlatlık alınmasını da toplumda Ermenilere karşı ırkçı duyguların olmadığını kanıtı olarak gösterirler. Türk tezine göre bütün bunlar yaşananların “bir ırkın kökünü kazımak” olmadığını gösteriyordu³³.

Ermenilere karşı bilinçli bir yok etme politikası uygulandığını savunanlar ise ırkçılık varsayımı ile ilgili; Osmanlı Devleti, Osmanlı toplumu ile İttihatçıları ayırma yoluna gitmişler, hatta İttihatçıları bile kendi içlerinde ayırmışlar, bu işin arkasında Talat Paşa ve Teşkilat-ı Mahsusa olduğunu belirterek, bu kişilerin Ermenilere karşı ırkçı duygular beslediklerini ve tehciri de ırkçı duygularla gerçekleştirdiklerini ileri sürmüşlerdir. Bunlara kanıt olarak da Balkan Savaşları’ndan sonra İttihat-Terakki ileri gelenlerinin yaşadıkları toprak kayıplarından dolayı bir duygusallık içine girdikleri, bu duygusallığın etkisiyle

³³ Türkiye’de “soykırım” kavramının hukuksal boyutu üzerinde duran ve konuda en fazla yazan kişi Gündüz Aktan’dır. Bkz. Gündüz Aktan, **Açık Kriptolar Ermeni Soykırım iddiaları Avrupa’da Irkçılık ve Türkiye’nin AB Üyeliği**, Aşina Kitapları, Ankara 2006.

içerdeki Müslüman olmayan unsurlara karşı güvenlerini kaybettikleri ve söz konusu unsurlara karşı tepkisel bir tavır geliştirdikleri ileri sürülmüştür. Dolayısıyla bütün bunlar İttihatçıları tepkisel bir milliyetçiliğe sürüklemiş, Türkçülük temel ideoloji olmuş, her milliyetçilik doğum aşamasında kendisini bir “karşıt” üzerinden var etme yoluna gittiğinden dolayı, İttihatçıların oluşturmaya çalıştığı Türk milliyetçiliği de kendi karşıtı olarak Müslüman olmayan unsurları görmüştür. Ermeni tezine göre, tarihsel geçmişte, toplumun genelinde hatta devlet kadrolarının büyük bölümünde Ermenilere karşı ırkçı duygular olamasa bile, bu duygular İttihat-Terakki içinde belli bir grubun harekete noktasını oluşturmuştur³⁴.

³⁴ Bkz. Taner Akçam, **Türk Ulusal Kimliği Ve Ermeni Sorunu**, İletişim yay., İstanbul 1991.

I. 1923-1973 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE ERMENİ SORUNU

A- CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA ERMENİ SORUNU

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Ermeni Sorunu üzerinde durulmamış, Kurtuluş Savaşı yıllarında imzalanan antlaşmalara güvenilerek; Ermenistan ile imzalanan Gümrü ve Kars Antlaşmalarıyla Misak-ı Milli'nin Ermenistan tarafından kabulü ile sorunların kapandığı düşünülmüştür. Bunun yanında Ermenistan'ın SSCB'ye bağlı bir cumhuriyete dönüşmesi, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile dostluk politikası izlemesi de söz konusu sorunun gündem oluşturmasını engellemiştir. Diğer yandan Cumhuriyetin Osmanlı'dan kopuşu, yani yeni bir başlangıcı simgelemesi de Ermeni sorununun zihinlerde ötelenmesine yol açmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyetin ilk yıllarında sorunun kapandığı düşünülerek, Türk kamuoyu Ermeni sorununu unutmayı tercih etmiş, dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış Ermeniler ise mümkün olduğu kadar bu sorunu hatırlamayı ve hatırlatmayı tercih etmişlerdir.

1-Lozan Antlaşması'nda Ermeni Sorunu

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşını kaybetmesi ve Mondros Ateşkesini imzalamasından sonraki dönemde Ermeni katliam iddiaları, Avrupalılar tarafından bir harp propagandası olarak ve yapılan işgallere gerekçe anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Mondros'un 24. maddesinde yer alan ifadelerden Doğu'da bir Ermeni devletinin kurulması konusunda Batı'dan destek alabileceklerini anlayan Ermeniler, 30 Kasım 1918'de İtilâf Devletlerine başvurarak bağımsız bir Ermenistan kurulmasını istemişlerdir. 18 Ocak 1919'da toplanan Paris Barış Konferansında da bu isteklerini dile getiren Ermeni örgütleri, Millî mücadele yıllarında çeşitli faaliyetler içine girmişlerdir. Ermenilerin talepleri İtilaf Devletleri tarafından karşılanmış ve Sevr Antlaşması'nda Doğu Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulması yolunda bir hüküm yer almıştır. Bu antlaşma ile bir Ermeni devletinin

varlığı, ilk kez bir siyasal belgede somutlaşmıştır. Ancak Anadolu topraklarında bağımsız bir Ermenistan'ı öngören Sevr Antlaşması TBMM tarafından kabul edilmemiş, milli mücadelenin kazanılmasıyla Misak-ı Milli'ye uygun yeni antlaşmalarla, Ermeni devletinin kurulma projesinin uygulamaya sokulmasını imkânsız hâle gelmiştir³⁵. Ermeni talepleri konusundaki en önemli gelişme TBMM Hükümeti ile Ermenistan arasında 2-3 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması olmuştur. Bu antlaşmayla Ermenistan Hükümeti, TBMM'nin varlığını kabul etmiş, Misak-ı Milli'yi tanımış ve Sevr Antlaşması'ndaki taleplerinden vazgeçtiğini açıklamıştır. Sakarya Savaşı sonrasında 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması'yla daha önce imzalanmış olan Gümrü ve Moskova Antlaşmaları geliştirilmiş ve Sovyet sınırları içindeki Ermenistan Hükümeti, Misak-ı Milli ile belirlenen Türk sınırlarını bir kez daha kabul etmiştir³⁶.

1 Mart 1922 tarihinde Mustafa Kemal'in açıklamalarına bakarsak, Yeni Türk Devleti'nin Ermeni meselesinin Milli Mücadele içinde çözüldüğünü düşündüğü çok açıktır. Başka bir deyişle; Mustafa Kemal 1 Mart 1922'de TBMM'yi açış konuşmasında, Ermeni meselesinin Ermeni milletinin gerçek çıkarlarından ziyade dünya kapitalistlerinin ekonomik çıkarlarına göre halledilmek istenen bir mesele olduğunu ve Kars Antlaşması ile en doğru çözüm şeklini bulduğunu belirtir³⁷.

Öte yandan Mustafa Kemal Nutuk'ta ise, Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurulması projesinin Lozan'da ortadan kaldırıldığını söylemiştir. Lozan görüşmelerinde Türk Heyeti'nin "Ermeni sınırı mevzuu bahis olmaz, olursa görüşmeler kesilir" ifadesi Ermeni meselesinde belirleyici olmuştur³⁸. Bilindiği gibi Lozan Konferansı devletlerarası bir konferans olduğu için, Ermenistan'da Sovyetlere bağlı bir Cumhuriyet olduğundan Ermeniler Lozan'da temsil edilmemiş, Noradunkyan Efendi'nin başkanlığındaki Ermeni Heyeti'nin Lozan'daki görüşmeleri

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 249.

³⁶ Bkz. İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları**, TTK yay., Cilt 1, Ankara 1983, s.s. 17-23.

³⁷ "Ermeni sorunu denilen ve Ermeni milletinin gerçek olmayan isteklerinden çok, dünya kapitalistlerinin ekonomik yararlarına göre çözülmek istenilen sorun, Kars antlaşması ile en doğru şekilde çözüme ulaştırılmış oldu. Yüzyıllardan beri dostluk içinde yaşayan iki çalışkan halkın iyi ilişkileri memnuniyetle yeniden kuruldu...". Bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1997 C.1, s.s. 232-233.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Durdu Mehmet Burak, "Lozan'da Ermeni Meselesi Tartışmaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 62, Cilt: XXI, Temmuz 2005. **Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge 1919-1923)**, Cilt 1, Ankara 1981, s.494-498; Ermenilerin değişimi konusunda İsmet Paşa'nın Heyet-i Vükela ile telgraflaşmaları hakkında bkz. Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları (1922-1923)**, Cilt 1, Ankara 1990, s.172-176.

gayri resmi nitelikte olmuştur. Ermeni Heyeti Lozan'da İsmet Paşa ile yaptıkları görüşmede "Ermeni Yurdu" istediklerini bildirmişler, İsmet Paşa ise; "*Ne müinasebet, nasıl toplanacaksınız? Hiç görülmemiş şey, içimizde bulunuyorsunuz. Size ait olmayan yerlerde toplanacaksınız ve orada bir devlet olacaksınız. Nereden çıkarıyorsunuz bunu?*" sözleriyle Ermeni yurdu konusunda kendisine yapılan talebe cevap vermiştir³⁹.

Ermeni sorunu Lozan'da "Azınlıklar Sorunu" arasında masaya gelmiş, Lozan Konferansı'nın 13 Aralık 1922 tarihli toplantısında azınlıkların korunması konusunda İngiliz delegesi Lord Curzon, yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: "*Şimdi bir Ermeni yurdu kurulması için gerek Ermeniler ve gerek Ermenileri sevenler tarafından yapılan isteklerden söz edeceğim. Ermenilerin kendi topraklarında oturmak istemeleri çok doğaldır. Ermenistan Cumhuriyeti toprakları, buna yetmez. Bu nedenle Türkiye'deki Ermeniler için, ister kuzeydoğu ve ister Kilikya'nın güneydoğusunda bir arazi verilmesi isteniyor...*"⁴⁰.

İsmet Paşa ise; Türk hükümetini, çıkarılan isyanları daima sabrı tükendikten sonra bastırma önlemlerine başvurduğunu ve isyancılara karşılık verdiğini söylemiş, "*Ermenilerin Türkiye'de karşılaştıkları bütün kötülüklerin sorumluluğu, kendi hareketlerine aittir*" demiştir. Anadolu'nun birçok vilayetinde Ermeniler tarafından çıkarılan isyanları aynı trajedinin korkunç bir devamı olarak tanımlayan İsmet Paşa şu ifadeleri dile getirmiştir: "*Belirtilen olaylardan da anlaşılacağı gibi Osmanlı Devleti içindeki gayrimüslim unsurlar, yüzyıllardan beri rahat ve refaha yaşadıkları memleketin yöneticilerinin iyi duygularını suiistimal etmedikçe Türkler bunların haklarını hiçbir zaman inkâr etmemişlerdir*"⁴¹.

Sonuçta Lozan Antlaşması'nda Ermenilerle doğrudan ilgili herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Türkiye'de yaşayan veya yaşamak isteyen Ermenilerin durumuna azınlıklarla ilgili bölümde değinilmiş ve Türkiye'nin dışında kalan ve ülkeye dönmek isteyen Ermeniler için "18 yaşını geçmiş olup Türk uyrukluğunu yitiren kişiler, bu antlaşmanın yürürlüğe konulduğu günden başlayarak, iki yıllık süre içinde Türk uyrukluğunu seçmek hakkına sahip olacaklardır" hükmü yer almıştır⁴².

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi yay., Ankara, 2006, s.s. 350-354.

⁴⁰ Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul İnkılap Tarihi Enstitüsü yay., İstanbul 1943, s. 129.

⁴¹ Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1987, s.s. 701-738

⁴² İsmail Soysal, **a.g.e.**, s.s. 94-95.

Dolayısıyla bu anlaşmanın imzalanmasıyla Türkiye açısından Ermeni Sorunu gerek ulusal planda, gerekse uluslararası alanda kapanmıştır.

2-Yeni Türk Devleti Ve Ermeni Sorunu

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Türkiye'nin ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda gerçekleştirdiği köklü değişiklikler ve Atatürk'ün uygulamaya koyduğu inkılâplar ile Türkiye öncelikle çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmayı ve bunu aşmayı ideal olarak benimsemiş, dolayısıyla yeni kurulan devletin iç politik gelişmelere yoğunlaşması dış politika da istikrar arayışını doğurmuştur. Bu da dönemin dış politikasının oluşturulmasında önemli bir zemin haline gelmiş, söz konusu dönemde Türkiye daha çok var olan topraklarını koruma politikası izlemiştir. Diğer yandan Atatürk'ün; *“Büyük hayali işler yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden dünyanın düşmanlığını, kötü niyetini, kinini bu milletin ve memleketin üzerine çektik... Biz böyle yapmadığımız ve yapamadığımız kavramlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın sayısını ve üzerimize olan baskılarını arttırmaktan ise, tabii duruma meşru duruma dönelim. Haddimizi bilelim...”* ifadesi ile *“memleketimizin ellide biri değil, her tarafı tahrip edilse her tarafı ateşler içinde bırakılsa biz bu toprakların üzerinde bir tepeye çıkacağız ve oradan savunma ile meşgul olacağız”* ifadesi bu dönemin egemen yaklaşımını ortaya koyması bakımından önemlidir⁴³.

Atatürk dönemi dış politikasının bir başka özelliği barışı esas almasıdır. “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” sözünde ifadesini bulan yaklaşım, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk dış politikasının ana ekseninin belirlenmesinde temel alınmıştır. Atatürk'ün dış politikayla ilgili bu yaklaşımı; akla, mantığa ve sağduyuya dayanarak siyaset ürettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Atatürk'ün bu politik yaklaşımı *“yurt dışında bağımsızlıktan başka talebimiz yoktur, kendi ülkemizin sınırları içinde yaşamımızdan memnunuz, sınırlarımız dışına müdahale de bulunmak gibi bir arzumuz yoktur, başkalarının da bizim sınırlarımıza ilişkin bir talebi olmaması durumda çatışma çıkmadan barış içinde yaşayabiliriz”* anlamına gelmekteydi. Baskın Oran'a göre, bu “statükoculuğun” birçok nedeni vardı. Dönem içte ve dışta

⁴³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, s. 201.

rejimin sağlamlaştırılması dönemi idi. Türkiye tehdit edilmediği sürece dışa dönecek hali yoktu. Dışta bir Sovyetler Birliği gerçeği vardı, yapılan anlaşma ile Sovyetlerin Türkiye’de komünizmi, Türkiye’nin de Sovyetlerde Turancılığı kışkırtmayacağı garanti edilmişti. Yeni Türkiye Misak-ı Milli ile amaçladığı sınırlara büyük oranda Lozan ile ulaşmış, dıştaki azınlıkların oralarda mutlu yaşamalarından başka bir şey isteyemeyen bir politika izlemişti⁴⁴. Bunun yanında yeni devletin yöneticileri kurulan dengenin bozulmasının kendi aleyhlerine olacağını düşünüyorlardı. Osmanlı Devleti’nin çözülüşüne şahit olan Atatürk ve kuşağı, dünya savaşına girmenin Osmanlı Devleti’ne neler kaybettirdiğini yaşayarak görmüşler, yaşadıklarından hareketle istikrarın ne kadar önemli olduğunu anlamışlardı. Özellikle II. Dünya Savaşına giden süreçte; Türkiye gibi devletin yayılmacı büyük güçlerin tehdidine maruz kaldığı düşünüldüğünde, söz konusu devletler için “barış” yaşamsal önem kazanmaktaydı.

Öte yandan Türkiye, Osmanlı Devleti’nden kopan etnik grupların kendisine dostane duygular beslemediğinin farkında olmasına rağmen Türk devletinin yöneticileri bunu fazla önemsememiş, uzun vade de kalıcı dostluklar kurulabileceğini düşünmüştür⁴⁵. Atatürk’ün özellikle Kurtuluş Savaş’ında mücadele ettiği Yunanistan ile 1930’lı yıllardan barış politikası izlemesinin bu durumun bir sonucu olduğu söylenebilir. Öte yandan 1930’lu yıllardan itibaren Avrupa’da yayılmacı devletlerin sayısının artması, özellikle de İtalya’nın Akdeniz’e yönelik politikalar peşinde koşması Türkiye’nin bölgesel güvenlik arayışını artırmıştır. Bölgede yayılmacı devletler Türk karşıtı propaganda yapıyorlardı ve bu durum bölgede Osmanlı’dan kopan grupları da etkileyebilirdi. Dolayısıyla Laçiner’e göre, Ermeni sorunu da dâhil olmak üzere diğer uluslar ile yaşanan sorunlar unutulmaya ve unutturulmaya çalışılmıştır⁴⁶.

Öte yandan Ermeni sorununun Türk kamuoyunun gündemine dışsal faktörlerin etkisiyle geldiği düşünüldüğünde, II. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar geçen süreçte Ermeni sorununu çıkarları için Türkiye’ye karşı kullanma ihtimali bulunan ülkeler, daha yaşamsal sorunlarla baş başa kaldıklarından dolayı Ermeni sorununu söz konusu dönemde Türkiye aleyhine kullanamamışlardır. Özellikle Batılı

⁴⁴ Baskın Oran, “Türk Dış Politikasının Temel İlkeleri”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Yorumlar, Belgeler**, İletişim yay., 4. Baskı İstanbul, 2002, s.47.

⁴⁵Sedat Laçiner, **Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası**, Usak yay., 1. Baskı, 2008, Ankara, s. 84

⁴⁶A.g.e., s.83.

Ülkelerin iki dünya savaşı yaşıyarak derin bir sarsıntıdan çıkmaları, bu sorunu kullanarak Türkiye üzerinde baskı oluşturmalarını engellemiştir. Ayrıca iki dünya savaşı arasındaki dönemde büyük devletler tarafından Ermeni politikalarına kısa bir süre ara verildiği görülmektedir. Bunu iki nedene bağlamak mümkündür. Birincisi, bu dönemde izlenen politikaların daha çok Avrupa merkezli olmasıdır. İkincisi ise, bu dönemde bölgesel rekabette Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile İngiltere arasındaki rekabetin eskisi kadar güçlü olmaması ve aynı zamanda SSCB'nin iç politika mevzuları ile daha fazla ilgilenererek dış politika konularını ikinci plana atmasıdır. ABD ise Türkiye ile olan ilişkilerinde Ermeni sorunu merkezi bir yere koymaktan mümkün olduğu kadar kaınmiřtır⁴⁷. Bu durum da Ermeni sorununun uluslararası baskıyla Türk kamuoyunun gündemine gelmesini engellemiştir.

Cumhuriyet kadrolarının Ermeni sorununa bakışıyla ilgili Justin McCarthy, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türklerin kendi başlarına gelenler konusunda sessiz kalmak gibi bir politikayı benimsediklerini, sadece Ermeni olaylarında değil Balkan Savaşı ve İstiklal Savaşı'nda yaşananlar için de sessiz kalmayı tercih ettiklerini belirtir. *“nk Atatürk nefretle, çatışmalarla yola devam edilemeyeceğine inanıyordu. Örneğin Selanik bir Yunan kenti değil bir Türk kentiydi. Nüfusunun oğunluğu Türklerden ve Yahudilerden oluşuyordu. Atatürk, Selanik'i geri almaya çalışırsak bir Şey kazanamayız, kötü anılarla, nefretle, çatışmayla bir yere varamayız, dedi. Ermeni meselesinde sessizlik politikasını benimsemek Ermenilerden korkulduğu için değildi. Türklerin çatışmalara devam etmeleri istenmiyordu. Bu iyi bir politikaydı o dönemde”*. Dolayısıyla yeni devletin kadrolarını oluşturanlar Ermeni meselesinin Lozan Antlaşması ile kapandığını, kapanması gerektiğini düşünürler. Ancak Justin McCarthy bu politikanın Türk Hükümeti tarafından 1950, 60 ve 70'lerde sürdürmesinin hata olduğu tespitinde de bulunur⁴⁸. 1915 olaylarının, ASALA'nın 1970'li yıllarda Türk diplomatlarına yönelik terör saldırılarını başlattığı döneme kadar kamuoyunun dikkatini ve ilgisini çok fazla çekmediği açıktır.

Ermeni sorunun zihinlerden silinmesiyle ilgili bir iddia da; Türkiye'nin uluslaşma sürecine girmesi ve ulus devletini inşa ederken ister istemez Osmanlı Devleti ile olan bağlarını mümkün olduğu kadar azalttıđıdır⁴⁹. Başka bir deyişle

⁴⁷ Sedat Laçiner, **a.g.e**, s. 84.

⁴⁸ **Hürriyet**, 21 Mart 2001.

⁴⁹ Taner Akçam, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte geçmişin kapandığı yaraların sarıldığı düşüncesinin devlet kadrolarını oluşturan unsurların temel çıkış noktasını olduğunu vurgular. Bu yüzden

Türkiye Cumhuriyeti'nin bir imparatorluk bakiyesi üzerinde "ulus-devlet" modelinde kuruluşu sırasında Osmanlı'ya ait olumlu veya olumsuz hatıraları siyasî hafızasından silmeye çalıştığı söylenebilir⁵⁰. Diğer yandan Oral Sander'in de işaret ettiği gibi, Türkler kendi tarihlerine yakışan bir vakarla Osmanlının cenazesini kaldırmışlar ve acılarını içlerine gömerek yeni bir devlet kurmak için geleceğe odaklanmışlardır. Dolayısıyla Cumhuriyetin yönetici kadrosu Ermeni meselesini Osmanlı dönemine ait bir sorun olarak görmüş ve Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle bu meselenin de kapandığını düşünmüştür.

Diğer yandan tarihçiler ve yazarlar arasında Osmanlı Devleti ile Cumhuriyet arasında bir kopuş olduğunu ileri sürenler varsa da, bunun yanında bir süreklilik olduğunu düşünenler de olmuştur. Taner Akçam ve Etyen Mahçupyan'a göre, İttihat-Terakki ile Cumhuriyet arasında bir süreklilikte söz konusudur. Anadolu direnişi İttihatçı kadrolar tarafından örgütlenmiş ve başarıya ulaştırılmıştır. Ayrıca tehcir uygulamasında görev alan birçok eski İttihatçı yeni devletin bakanları ve üst düzey yöneticileri olmuşlardır⁵¹. Başka bir deyişle Akçam ve Mahçupyan, söz konusu sürekliliğin Ermeni meselesinin hatırlanmasını güçleştirdiği iddiasındadır. Bunların yanında Akçam, Türk toplumunda bellek yitiminin görüldüğünü, yani geçmiş üzerine konuşulmasının gereksiz bir iş olarak algılanmasının tarih bilinci eksikliğine yol açtığını da iddia eder. Hatta Akçam, bu bellek kaybının sadece Ermeni sorunu üzerine hatırlamayı engellemediğini, Balkan Savaşları ve Kurtuluş Savaşı sırasında yaşananların da hatırlanmasını engellediğini kaydeder⁵². Gündüz Aktan da Türklerin Osmanlı'nın son döneminde yaşanan olayları unutmaya eğiliminde olduklarını belirtir Osmanlı Devleti dağılırken en ağır sarsıntıyı kendini devletin asli unsuru olarak gören ve son ana kadar devletin dağılmasını önlemeye çalışan Türkler yaşamıştır. Türkler, Cumhuriyetle birlikte yeni bir başlangıç yaparak, imparatorluğun son dönemindeki sıkıntıları unutmayı tercih etmişlerdi⁵³. Diğer yandan Laçiner'e göre; tıpkı bireyler gibi uluslarda acılarını sürekli canlı tutarak, yaralarını sürekli kanatarak

Cumhuriyetin ilanını sıfır noktası olarak tanımlayan kurucu kadrolar, geçmiş sıkıntıları anımsatan her şeyden kaçınmayı tercih etmişlerdi. Ayrıca Akçam'a göre, Ermeni sorununun "tabu" haline gelmesinin de sebebi buydu. Taner Akçam, **1915 Yazıları**, İletişim yay., İstanbul 2010, s. 337.

⁵⁰ Birol Akgün, Murat Çemrek, "Türk Dış Politikasında Ermeni Sorunu: Tarihsel Açmaz İçin Çözüm Önerileri", www.sde.org.tr/userfiles/file/ErmeniSorunuRaporu_SON-T.pdf(20-03-2011)

⁵¹ Etyen Mahçupyan, **İçimizdeki Öteki**, İletişim yay., İstanbul 2005, s. 270. Benzer görüşleri Taner Akçam'da dile getirmiştir. Bkz. Taner Akçam, **1915 Yazıları**, İletişim yay., İstanbul 2010, s. 338.

⁵² Taner Akçam, **a.g.e.**, s.328.

⁵³ Gündüz Aktan, "Suçluyum, Hayır Suçlusun", **Radikal**, 18 Ekim 2000.

normal yaşamlarını sürdüremezlerdi, acıları canlı tutmak yeni ulusal kimliğin oluşumunu da engelleyebilirdi⁵⁴.

B- “MUSA DAĞ’DA KIRK GÜN ROMANI”NİN YARATTIĞI TARTIŞMALAR

1-Türk-Amerikan İlişkileri ve Ermeni Sorunu

Cumhuriyet dönemi Türk kamuoyunda Ermeni sorunun ilk kez etkili bir şekilde gündem oluşturması Yahudi kökenli Franz Werfel’in yazdığı bir roman yüzünden olmuştur. Özellikle bu romanın ABD’de filme çekilmesinin tasarlanması Türk devletini ve basınını günlerce meşgul etmiş, bu sorun Amerika ile Türkiye’nin ikili ilişkilerinin merkezine oturmuş, uzun süre ikili ilişkileri meşgul etmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Ermeni sorunu Türkiye’de nerdeyse hiçbir zaman kendiliğinde ülke gündemine gelmemiş, dolayısıyla Ermeni sorununun Türk kamuoyunda gündem oluşturması dışarıdaki gelişmeler bağlı olmuştur. Uluslararası kamuoyunda Ermeni sorununun gündeme gelmesi, 1915 olaylarının soykırım olarak tanımlanması Ermeni diasporasının faaliyetleri sonucunda gerçekleşmiştir. Sorunun dünya gündemine girmesinin diaspora faaliyetlerine bağlı olduğu düşünüldüğünde, Ermeni sorunu öncelikle Ermeni diasporanın yaşadığı ülkelerde gündem oluşturmuştur. Bu açıdan Ermeni sorununun kendisini hissettirdiği ülkelerin başında ABD, Fransa ve SSCB gelmiştir. Hatta bu ülkelerde yaşayan Ermenilerin oluşturduğu kamuoyu, bu ülkelerin düşün dünyasını ve siyasal yaşamdaki aktörlerini etkileyerek belli dönemlerde söz konusu ülkelerin Türkiye ile olan ikili ilişkilerinde kriz yaşamalarına ortam hazırlamıştır.

ABD’de kendi içinde Ermeni azınlığı barındırmasına rağmen hem bu azınlığın henüz örgütlenememesinden hem de bu sorunu Türkiye ile ilişkilerinde merkezi bir yere koymamasından dolayı sorun Türk-Amerikan ilişkilerinde 1960’lara kadar nerdeyse ikincil düzeyde kalmıştır⁵⁵. Bunun yanında Amerikalı şirketlerin Türkiye ile olan ticari ilişkilerinin olumsuz etkilenme kaygısı da ABD’nin

⁵⁴ Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s. 84.

⁵⁵ Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s.84.

politikalarında etkili olmuştur. Ancak bütün bunlar Ermenilerin etkili olmaya çalışmadıkları anlamına gelmez⁵⁶. Ermenilerinin Amerika'ya göç etmeleri 7 Mayıs 1830 Türk-Amerikan Ticaret Anlaşması'na kadar dayanır. Bu anlaşma bir taraftan Amerikan tüccarına Türkiye pazarını açarken diğer taraftan da Ermenilere de Amerika kapısını açmıştı. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, ama özellikle 1900'lü yıllarda ABD'ye Ermeni göçü artmış, resmi girişlere göre sadece 1899-1914 yılları arasında giriş yapanların sayısı 51.950'ye ulaşmıştır⁵⁷. Bu göçlerle beraber Türk-Amerikan ilişkileri de yoğunlaşır, Türkiye'den göç edenler ve çoğunluğu Ermeni olan bu insanlar, Türkiye'den tamamen kopmamışlardır, geçimlerini sağladıktan sonra geride kalan birikimlerini memleketlerindeki yakınlarına aktarmayı sorumluluk addetmişlerdir. Yaşadıkları yerlerde Türkiye ve Türkiye'deki sorunlara ilgisini kaybetmeyen diaspora Ermenileri, özellikle 1880-1890'lı yıllarda Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık savaşı veren akrabalarıyla dirsek temasında kalmış, hatta isyanların başlamasıyla birlikte Türkiye'deki örgütlenmeyi ve direnişi her şekilde desteklemişlerdir⁵⁸.

19. yüzyıldan itibaren Amerika'ya Ermenilerin gelip yerleştiği düşünüldüğünde; bu ilk gelenlerin önemli bir kısmının ticaret ve yükseköğrenim için geldiği bundan dolayı da genellikle de kıyı bölgelerine yerleştikleri görülür⁵⁹. Ayrıca bu bölgelerdeki okulların ABD'nin en kaliteli okulları olması Ermeniler ile Amerikan entelektüel yaşamı arasında bağ kurulmasını sağlamıştır⁶⁰. ABD'de Ermeni lobisi ilk kez bu gruplar tarafından oluşturulmuş, toplum ve siyaset üzerinde güç kazanmaya başlayarak, kiliseler ve basın aracılığıyla Türk ulusal çıkarlarını zedelemeye başlamıştır. Misyoner okullarının Anadolu'da yayılmasıyla da birlikte Ermeniler, ABD toplumu ile güçlü bağlar kurmuştu⁶¹. Dolayısıyla Ermeni sorunu

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Çicek, "Türk-Amerikan İlişkilerinde Ermeni Diasporasının Rolü", **IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 16-17 Ekim 2003.

⁵⁷ Bkz. Kemal Çicek, **a.g.m.**

⁵⁸ **A.g.m.**

⁵⁹ Misyonerler 1840'lardan başlayarak Amerika'ya Ermeni öğrencileri göndermeye başladılar. Bkz. Şenol Kantarcı, "Ermeni Lobisi: ABD'de Ermeni Diasporasının Oluşması ve Lobi Faaliyetleri", **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001, s.s. 139-169.

⁶⁰ Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s.107.

⁶¹ Şenol Kantarcı'nın aktardıklarına göre; Amerikan misyonerleri ve Amerikan Proteston kilisesinin faaliyetleri, Amerika'daki Türk düşmanı Ermeni Propagandası'nın da esas noktasını teşkil etmiştir. İlk Amerikan tüccarlarının Boston'dan gelmesi, özellikle Boston-İzmir limanlarını sürekli kullanmaları ve Türkiye'de simsar olarak Türkiye Ermenilerini bu işin içerisine sokmalarıyla gerek İzmir'de gerekse Boston'da büyük bir Ermeni burjuvazisini ortaya çıkarmıştır. Amerika'nın dışa yönelik misyoner örgütü, "American Board of Commisioners for Foreign Mission" adlı misyoner örgütünü 1810 yılında

Amerikan kamuoyunda her zaman diri tutulmaya çalışılmış ve genellikle bu kamuoyun oluşturulmasında Ermeni görüşleri etkili olarak, Türk tezinin duyulması önlenmiştir.

ABD'deki Ermeni grupları gazete çıkararak hem var olan örgütlü yapılarını daha da güçlendirmişler hem de Amerikan kamuoyunun algısında belirleyici olmuşlardır. Bu gruplar özellikle ABD'nin gücünü Türkiye üzerinde harekete geçirmeye çalışarak Wilson İlkelerinin vaat ettiği Ermenistan'ı kurma peşinde koşmuşlar, Sevr Antlaşması'nın geçerli olmasını arzulamışlardır. Amerikan Dışişleri'nin Türkiye'ye karşı politikasını her zaman yumuşak bulan bu gruplar; büyükelçi değişimlerinde, petrol şirketlerinin Türkiye ve çevresindeki her türlü girişimlerinde ve Türkiye ile ilgili diğer konularda Kongre ve yönetim üzerinde baskı yaparak Türkiye aleyhine bir sonuç elde etmeye çalışmışlardır⁶². Bunların yanında 1930'lardan 1960'lara kadar Yunanlılar ve Ermeniler belli başlı Amerikan üniversitelerinde vakıf ve kürsüler kurmuşlar, üniversiteler bünyesindeki Orta Doğu Enstitülerinin yöneticiliklerini ele geçirmişler, bunun sonucu olarak Türk tarihini, Amerikalı öğrencilere Yunan ve Ermeni asıllı kişiler öğretmişler, bu kişilerin yazdığı yüzlerce cilt kitap kütüphane raflarında yerini almıştır. Böylece Amerikan halkının zihnindeki Türk imajı Ermeni ve Yunan kökenli Amerikalılar tarafından oluşturulmuştur.

1927 yılında New York'a giden Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Muhtar Bey, Ermeni fanatikler yüzünden otele polis koruması altında bile girememiştir⁶³. Ermeni lobisinin ABD-Türkiye ilişkileri açısından en büyük başarısı Lozan Antlaşması'nın onaylanmasını engellemiş olmasıdır⁶⁴. Ermenistan Bağımsızlık Komitesi kampanyalar düzenleyerek onaylanmayı geciktirmiştir. Lozan

Boston'da kurması ve bu örgütün 1819 yılında Türkiye'yi programına alması, 1820'lerden itibaren de ilk misyonerlerini Anadolu'ya göndermesi, bunun yanında Amerikan Proteston Kilisesi'nin kendisine hedef kitle olarak Türkiye Ermenilerini seçmesi ve bu yönde Anadolu'da Ermeniler üzerinde faaliyet göstermesi, Türkiye'de ve Amerika'da siyasi Ermeni hareketinin de filizlenmesini gerçekleştirmiştir. Şenol Kantarcı, **a.g.m.**

⁶² Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s. 110-111.

⁶³ Bkz. Bilal Şimşir, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Washington Büyükelçiliği", **Bellekten**, C.XLI, S. 162, Nisan 1977, s. 303. 1927 yılında Türkiye, ABD'ye büyükelçi göndermek istediğinde Ahmet Muhtar Bey ismi Ermenilerden büyük tepki görmüştür. Ermeniler öncelikle Türkiye'nin Lozan Antlaşması ile birlikte Wilson Ermenistan'ını ve Sevr Antlaşmasını çiğnediğini dolayısıyla da ABD'nin böyle bir ülkeyle diplomatik ilişkiye girmemesi gerektiğini söylemişlerdir. ABD Dışişleri Bakanlığı ise bu tepkilere karşı Türkiye'nin yıllardan beri ABD tarafında tanınan bir ülke olduğunu belirtmiş, Türkiye'nin gönderdiği diplomatın ise uluslararası yetkinliğe sahip olduğunu altını çizmiştir.

⁶⁴ Bkz. Ercüment Kuran, "Amiral Bristol Raporu Ve ABD'de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandasının Tarihçesi", **Osmanlı'da Günümüze Ermeni Sorunu**, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2001, s.s. 189-208.

Antlaşmasının ABD'deki oylaması ancak 18 Ocak 1927'de gerçekleşebilmiş, o da oylamada nitelikli çoğunluk sağlanamadığı için reddedilmiştir. Amerikan Başkanı bu durumun Türkiye ile krize yol açmaması için antlaşma onaylanmış gibi Türkiye ile ilişkilerin sürdürülmesini istemiş, Türk büyükelçisi güven mektubunu 5 Aralık 1927 günü Başkan'a sunmuştur. Türk büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey ABD'de Türkiye karşıtı lobinin en önemli ayağını Ermenilerin oluşturduğu belirterek, büyük bir krizin eşiğinden döndüğünü Ankara'ya bildirmiştir⁶⁵. Bilal Şimşir'in belirttiğine göre, Amerika'daki Ermeniler tarafından 1930'lı yıllarda Türkiye'nin Ermenistan topraklarının önemli bir kısmını işgal ettiği ve bu yüzden Ermenilerin Sovyet Ermenistan'ına sığınmadığı dahi iddia edilmiştir⁶⁶. Amerikan kamuoyundaki Türkiye algısının oluşumunda Ermeni tezleri etkili olarak, "Türklerin Ermeni topraklarını işgal ettikleri" yönündeki ön kabulü kamuoyunun zihnine yerleştirmiş, 1930'lu yıllarda bir de bunlara ilave olarak "Musa Dağda Kırk Gün" romanın yayınlaması ve filme çekilme projesinin gündeme gelmesi "Türkler tarafından katledilen Ermeni" algısının oluşmasında etkili olmuştur⁶⁷. Dolayısıyla Türkiye açısından son derece olumsuz bir tablo ortaya çıkarken, günümüzdeki olaylarında temeli atılmıştır.

Öte yandan II. Dünya Savaşı'ndan sonra, komünizm tehlikesi karşısında Türk-Amerikan ilişkilerinin yoğunlaştığı yıllarda, ABD'deki Ermeni propagandası etkisini önemli ölçüde yitirmişti⁶⁸. Türkiye'de çok partili siyasal sistemin kurulması, Türk ordusunun Kore'ye gitmesi Amerika'da Türkiye lehine sempati yaratan etkenlerin başında geliyordu. Tabii ki bunların yanında soğuk savaşın başlaması, Sovyetler Birliği ile Amerika'nın dünya üzerinde egemenlik mücadelesine girmesi, bu kutuplaşma da Türkiye'nin tercihini Batı'da yana yapması ve Amerikalıların gözünde Türkiye'nin müttefik ülke olarak Sovyetler Birliği'ne sınır komşusu olması, Türkiye-ABD ilişkilerinde yeni bir dönem başlatmıştı. İki ülke arasındaki bu olumlu süreç Kıbrıs'ın sorununun ortaya çıkması ile birlikte yerini belli dönemlerde gerginliklere bırakır. Bunun sonucunda da Türk-Amerikan ilişkilerindeki gerginlikler Ermeni gruplarının sesini daha fazla duyurup, Amerikan kamuoyundaki Türkiye algısının şekillenmesinde etkili olmalarına ortam hazırlar. Dolayısıyla hızla güçlenen

⁶⁵ Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s.112.

⁶⁶ Bilal Şimşir, **Ermeni Meselesi**, Bilgi yay., Ankara, 2006, s.174.

⁶⁷ Romanın içeriği ve Türkiye'nin tepkisi Amerikan basınında sık sık yer almıştır. Bkz. "Turkey Resents Musa Dagh", **The New York Times**, 7 Temmuz 1935.

⁶⁸ Ercüment Kuran, **a.g.m.**, s.202.

Ermeni diasporası Türk-Amerikan ilişkilerini esir almaya çalışacak ve bu amacında da belli dönemlerde başarılı olacaktır.

2-Romanın Almanya’da Yayınlanması ve Türk Basınının Yaklaşımı

Franz Werfel’in yazdığı “Musa Dağda Kırk Gün” romanı Türk kamuoyunda gözlerin Ermeni meselesine çevrilmesine yol açmış, Türk basınında roman aleyhinde yapılan yayınlar bu konuya duyarlı bir kamuoyu oluşturmuş, bu durum hem Türk devlet yetkililerini harekete geçirmiş hem de yabancı basında Türklerin itirazının duyurulmasını sağlamıştır. İlk kez Ermeni sorunu konusunda oluşan bu kamuoyu başarılı olmuş, önce Almanya’da kitabın yasaklanmasını ardından uzun süreçten sonra ABD’de filme çekilmesini önlemiştir. Bu süreçte sağlanan başarı bundan sonra Ermeni sorunu konusunda örnek olmuş, çeşitli dönemlerde dışsal koşullarının etkisiyle Türk kamuoyunda gündem oluşturan Ermeni sorununa karşı; önce Türk basınından güçlü bir itiraz gelmiş ardından da sorunun muhatabı olarak görülen unsurlara karşı Türk kamuoyunun etkisiyle güçlü bir baskı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Franz Werfel, 1890’de zengin bir Yahudi ailesini mensubu olarak Prag’da doğar. 1911’de ilk şiir kitabını yazar ve sonra Askeri Basın Bürosu’na atanır. Franz Kafka ve Max Brod ile arkadaşlık kurar. I. Dünya Savaşı’nın bitiminden sonra Viyana’da ve Berlin yazar olarak çalışır. 1933’de Adolf Hitler’in Almanya’da iktidara gelmesiyle başlayan yeni dönemde Franz Werfel’in kitapları Almanya’da toplatılır. 1938’de Avusturya, Hitler tarafından işgal edilince Paris’e geçer. Orada son Habsburg veliahdıyla özgür bir Avusturya için Hitler tehdidine karşı savaşı. Daha sonra Paris’ten de kaçarak Amerika’ya yerleşir ve burada “Bernadette’nin Şarkısı” adlı kitabı yazarak büyük bir başarı kazanır. Hıristiyan dünyasında, büyük bir itibar yakalar. Franz Werfel’in tartışmalara konu olan “Musa Dağda Kırk Gün” romanı ilk olarak 1933 yılının Kasım ayında Avusturya’da yayınladı. Roman İttihat ve Terakki yönetimi tarafından 1915 yılında uygulanan tehcirin; Antakya Yoğunluk köyüne tebliğ edildikten sonra, tehcire karşı romanın kahramanı olan Gabriel Bagratyan’ın köyde örgütlediği Ermenilerle birlikte Musa Dağ’a çıkıp, sürdürdüğü

kırk günlük direnişin öyküsünü anlatır. “Musa Dağ’da 40 Gün” adlı romanı Werfel, eşi Anna ile 1929’da Şam’a yaptıkları bir geziden yola çıkarak yazmıştır. Burada küçük halı atölyelerinde çalıştırılan kimsesiz Ermeni çocukların, yazarı ve özellikle eşini derinden etkilediği söylenir. Bu eser, 1929 yılının Mart ayında Şam’da, tasarlanmış, kitabın yazılması 1923-1933 arasında gerçekleştirilmiştir.

Roman yayımlandıktan sonra Avusturya ve İsviçre’de tepkiyle karşılaşır⁶⁹. Romanın yarattığı etkiler bir süre sonra Türk kamuoyunu da meşgul etmeye başlar. Özellikle Falih Rıfki Atay gazetesinde romanı konu edinen yazılar kaleme alarak Türk kamuoyunu romana karşı harekete geçirmeye çalışır. Yazısında romanın Almanya’da ve İsviçre’de iyi karşılandığını belirten Atay, “Musa Dağ’da Kırk Gün” romanın muharrir tez olarak büyük harpteki Ermeni meselesini ele aldığını belirtir. Yazar devamında; “*On beş seneden beri gazetelerde bütün şayialar, isnatlar, rivayetler ve iftiralar hepsine ayrı ayrı hayal hissesi katılarak Musa Dağ’da romanlaştırılmıştır*” şeklinde tepkisini ortaya koyar. Bunun yanında Almanya’da bazı kitapların yakıldığını hatırlatarak Alman yetkilileri harekete geçmeye de çağırır Atay, “*Almanya’daki neşriyatın ve telkinlerin ne kadar rejim kontrolüne tabii bulunduğunu*” bildiğinden dolayı bu satırları yazdığını da ifade eder. Atay’a göre zamanında Osmanlı ordusunda çalışmış şimdinin Alman yöneticileri hadiselerin bütün içyüzünü biliyordu. Osmanlı ordusunda çalışmış olan Alman yöneticilerin varlığı dikkat çektikten sonra bu Alman yöneticileri esere müdahaleye çağırır⁷⁰.

Rıfat Bali, Falih Rıfki Atay’ın yazısının Alman makamlarını müdahaleye davet etme niteliğinde oluşunun teyidi olarak 3 Şubat 1934’te bir Alman kitapevi sahibinin Franz Werfel’in yayıncısına yazdığı mektubu gösterir. Bu mektupta kitapevi sahibi yakın bir tarihte söz konusu romanın Almanya’da yasaklanabileceğini, çünkü Almanya’da yaşayan bir Türk gazetecisi ve yazarının resmi makamlara başvurarak kitabın Türk halkına karşı saldırgan bir şekilde yazılmış olmasından dolayı yasaklanmasını talep edeceğini belirtir. Rıfat Bali’nin Werfel’in biyografisi yazar Peter Stephan Junhk’u kaynak göstererek verdiği bilgiye göre, bu

⁶⁹ Rıfat N. Bali, “Musa Dağ’da Kırk Gün’ün Hikayesi” **Tarih ve Toplum**, İletişim yay., Sayı 170, Şubat, 1998, s.21.

⁷⁰ “*Almanya’da idare başında bulunanların dahi böyle bir iddiayı nefretle karşılayacaklarına eminiz. Türkiye’de bir gazete köşesinde çıkan en küçük bir tenkide cevap verecek kadar hassas olan ve bu hassaslıkta şüphesiz haklı olan hareket adamlarının, kendi lisanlarında, dost ve asil bir millete topyekün sövmek küstahlığında bulunan otorite sahibi bir muharririn, Alman kütüphanesine girmiş olan bu kitabını kayıtsızlıkla karşılamalarına ihtimal vermeyiz*” Falih Rıfki Atay, “Musadağ”, **Hakimiyeti Milliye**, 25 Birincikanun 1933’ten aktaran Rıfat Bali, **a.g.m.**, s. 22.

kişi Falih Rıfkı Atay'dır⁷¹. Dolayısıyla Türk basınında roman aleyhine çıkan yazılar etkili olacak ve Nazi Hükümetinin Propaganda Bakanı Goebbels "Musa Dağ'da Kırk Gün" kitabının yasaklandığını bildirecektir. Goebbels Nazi Almanya'sının Türkiye karşı samimi dostluk hislerini teyit etmek istediğini belirtir⁷².

Türk basınında Burhan Asaf da 27-28 Aralık 1933 tarihinde yazdığı yazılarında bu konu üzerinde durur. Asaf, romanı "*Hıristiyan ahlakîyatının çokta aşınarak düzleşmiş zemini üzerinde Ermeni atını, Faust'kari bir kükreyiş ile şaha kaldırmak*" şeklinde yorumlar. Asaf'a göre; Ermeni yanlısı olan Franz Werfel, harp sonrası devrede milliyetçilik ve ırkçılıktan dolayı kanlı işkencelerden geçen "ekalliyetlere" ait bir ıstırap destanı çıkarmak istediği için kendine anlatılan iddiaları dahi yarım kulakla dinlemiş, uydurma bir dağın üzerine uydurma bir hikâye yazmıştır. Kitabın popüler olmasını ise Asaf, bu dönemde Nazi rejiminin Yahudiler karşı başlatmış olduğu ırkçı siyaset yüzünden Avusturya basınında romanla ilgili övgü dolu tepkilerin, Yahudilerin söz konusu romanı Avrupa'da baş göstermiş olan antisemit dalgaya karşı "bir direniş öyküsü" olarak okumalarından kaynaklandığını belirtir. Romana gösterilen ilgiyi ise, ırkçılık ve milliyetçilik aleyhine en büyük vesika olarak Yahudi propagandacıların işine yaramasına bağlar.

Sonuçta Franz Werfel'in romanı Alman halkının korunmasıyla ilgili başkanlık kararının yedinci paragrafı gereğince kamu düzenini ve güvenliğini tehlikeye sokan bir eser niteliğinde sayılarak toplatılır. Bu karar Alman basını tarafından da onaylanmıştır⁷³. Bali'nin aktardığına göre, kitap yasaklanmasına rağmen Nazi işgali altında bile Yahudilerin en çok okudukları roman olmuştur.

3-Romanın ABD'de Filme Çekilme Projesi ve Türk Kamuoyunda Gösterilen Tepkiler

Franz Werfel'in Musa Dağ'da Kırk Gün adlı romanı 1934 yılında İngilizce olarak Amerika'da yayınlanır⁷⁴. Romanın filme çekilmesi tasarısı ise ilk olarak

⁷¹ Rıfat Bali, **a.g.m.**, s.22.

⁷² **A.g.m.**, s. 22.

⁷³ **A.g.m.** s. 23.

⁷⁴ Romanın içeriği Amerikan basınında yer almış, bu da Amerikan kamuoyunda Ermeni tezlerini güçlendirici bir etki yaratmıştı. Dolayısıyla Türk tarafının itirazlarının Amerikan basınına yansımaları, Musa Dağında Kırk Gün romanının içeriği ile ilgili daha fazla haberin basında yer almasına böylece

ABD’de Kasım 1934’te gündeme gelir. Viyanalı yayıncısının, Werfel’i 20 bin dolar karşılığında kitabın film haklarını dönemin devlerinden Metro Goldwyn-Mayer’e satmaya ikna etmesi ve kitabın ABD’de iki hafta içinde 35 bin kopya satarak 1934 yılı rekorunu kırması Türkiye’yi iyice telaşlandırır. Başta Cumhuriyet ve Ulus olmak üzere gazetelerde, MGM’nin bir Yahudi Şirketi olduğundan hareketle olayın Ermeni-Yahudi Komplosu olduğu ima edilir⁷⁵.

ABD’nin Türkiye Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün ABD Dışişleri Bakanlığı’nın Yakın Doğu İşleri Bölümünü ziyaret edip söz konusu kitabın Paramaunt film şirketi tarafından filme çekileceğini duyduğunu, ABD hükümetinin konuya müdahale etme imkânına sahip olmadığını bildiğini, ancak söz konusu filmin gerçekleşmesi halinde bu filmin ABD’de Türk karşıtı duyguların gelişmesine yol açacağını bildirir⁷⁶. Bundan sonra Yakın Doğu İşleri Bölümü Başkanı Wallace Murray, film şirketinin sahibine yazdığı mektupta Türk büyükelçinin duyarlılığını iletir, ayrıca bu film projesinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini sorar. Şirket ise senaryonun incelendiğini ve Ermeni olayları ile ilgili bir tarafının bulunmadığını, ayrıca Türkiye’yi rencide edecek bir bölümünün yer almayacağını belirtir. Bu arada Türk Dışişleri de sürece dâhil olur, Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, ABD’deki Türk elçisine romanın filme çekilme projesini engelleyip engelleyemeyeceğini sorar.

17 Nisan 1935’te Washington Herald gazetesinde yayınlanan haberde, gazete Franz Werfel’in romanının konusunu “Ermenistan’daki Türk katliamı” olarak belirtmiş ve film çekim tasarısını hala gündemde olduğunu yazmıştır. Bu haber üzerine Türk büyükelçisi, Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na yazdığı yazı da bakanlığın dikkatini bu habere çeker. Mehmet Münir Bey’in ABD Dışişleri Bakanlığı’na yazdığı yazı, bakanlığın Türk büyükelçisinin rahatsızlığını Motion Pictures şirketine iletmesine yol açar. Şirket, basında bu tür haberlerin bir daha yer almaması için sıkı bir denetim yapacağını bildirir. Hatta şirketin dış ticaret müdürü Frederick L. Herron Türk büyükelçiyi ziyaret ederek senaryo da Türkiye’ye zarar verecek herhangi bir unsurun yer almayacağı konusunda teminat verir. İlave olarak senaryonun yazımı bittikten sonra okunup onaylanması için büyükelçiliğe

tersten Ermeni tezlerinin Amerikan kamuoyu tarafından tanınmasına yol açmıştır. Bkz. “Musa Dagh Exiles Flee Alexandretta”, **The New York Times**, 26 Temmuz 1939.

⁷⁵ Rıfat Bali, **a.g.m.**, s. 25.

⁷⁶ Aktaran Rıfat Bali, **a.g.m.**, s. 23

gönderileceğini bildirmesine rağmen, onaylanmaması halinde filmin çevrilmeyeceğine dair herhangi bir beyanda bulunmaz.

Amerika'daki bu gelişmeler kısa sürede Türk basınının da gündemine gelir. Son Posta gazetesinde Franz Werfel'in yazdığı romanın Amerikan MGM şirketi tarafından filme çekileceği yer alır. Gazete Amerika'da yaşayan Nihat Ferit adlı bir öğrenciyi kaynak göstererek Amerikalıların Türkleri yeteri kadar tanımadıkları, dolayısıyla Werfel'in kitabındaki Türkler aleyhindeki yapılan propagandalara inandıkları vurgulanır. Son posta gazetesinin haberine göre; Nihat Ferit ABD'de 'Türkiye'yi Tanıtma Yurdu'nun tesis edilmesinin çok faydalı olacağını belirtir. "Biz Zannediyoruz Ki Bütün Dünya Bizi Tanıyor" başlığı taşıyan haberde "*Hayır yanlış: bilhassa Amerika bizi hiç bilmiyor*" denilmiştir. Konuyla ilgili Amerika'daki son gelişmeler hakkında bilgi verilir: "*Amerika'da, komitacı bazı Ermeniler aleyhimize bir kitap çıkarmışlar ve bunu bir Amerikan şirketi filme almaya karar vermiştir. Bu filmin başrolünü Frank Gabi yapacaktır*".

Yazıda asıl üzerinde durulan Amerikalıların Türkleri tanımadıkları için kötü propagandaya alet olduklarıdır. Habere göre, gazetelerde Türkiye ve Türkiye havadislerine pek ender rastlandığı tespiti yapılıyor, bu durum propaganda vasıtalarının eksikliğine bağlanıyordu⁷⁷. Aynı gazete MGM şirketi tarafından filmin çekilmesi halinde söz konusu şirketin Türkiye'deki bütün filmlerinin boykot edileceğini de yazmıştır. Bu haberlerden sonra ABD'nin Türkiye Büyükelçisi Robert P. Skinner, ABD Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı mesajda Tefvik Rüştü Aras'ın gayri resmi olarak kendisine söz konusu filmin çekiminin yasaklanmasını arzuladığını bildirdiğini iletir. Ayrıca büyükelçi, söz konusu filmin çekilmesi halinde ise Türk basınının konuyu abartacağını ve filmin çekilmesinin Türkiye'deki Ermenilere hiçbir yararı olmayacağı gibi, zararı olabileceğini belirtir⁷⁸.

Bu arada Mehmet Münir, MGM şirketinin başkan yardımcısını ziyaret edip filmin çekilmesi halinde MGM şirketinin bütün filmlerinin Türkiye'ye ithalatının yasaklanacağını iletir. Yaptığı bu görüşmeyi ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Bölümü'ne bildiren Mehmet Münir, Yakın Doğu İşleri Bölümü'nün konuya müdahale edip Amerikan Dışişlerinin dikkatini bu konuya çekmesini istemiştir. Yakın Doğu İşleri Bölümü, konuyu Bakana aktaracaklarını ancak ABD anayasasının

⁷⁷Son Posta, 29 Mayıs 1935.

⁷⁸ Aktaran, Rifat Bali, **a.g.m.**, s. 24.

ifade ve basın özgürlüğünü teminat altına aldığını bu yüzden hükümetin fazla bir müdahalede bulunamayacağını hatırlatır. Daha sonra ise Mehmet Münir doğrudan Amerikan Dışişleri Bakanı Cordell Hull'a bir mektup yazarak senaryonun Türk halkına karşı bir sürü iftira içerdiğini, MGM'nin göndermiş olduğu senaryonun Türkiye'de yetkili makamlarca incelendiğini ve sonucunun kesinlikle olumsuz olduğunu bildirerek, bakanın müdahale edip bu film tasarısını iptal etmesini talep etmiştir.

Türk basınında ise bu yaşananlar daha çok Ermeni-Yahudi komplosu olarak sunulmuştur. Haber Akşam Postası adlı gazete de, MGM'nin bir Yahudi şirketi olduğunda yola çıkılarak, Franz Werfel'in de Yahudi kökenli olmasını buna eklenmiş ve işin perde arkasında Yahudilerin bulunduğu vurgusunu yapmıştır. Gazete ayrıca Türkiye ile ticaret yapan diğer firmalarına da mesaj göndermiş, Türkiye aleyhine propagandanın önüne geçilmediği takdir de diğer Yahudi firmalarının da bundan zarar göreceği belirtilmiştir. Devamında gazete, bir başka noktaya da vurgu yaparak Türkiye'nin Yahudilere karşı en merhametli ve bitaraf davranan memleketlerden biri olduğu, Türkiye'de Yahudi düşmanlığının olmadığını hatta buna izin verilmediğini vurgular. "Yahudi Müesseseler Dikkat Ediniz Bir Filmin Kazancı Yüzünden Irkınıza Karşı Şimdiye Kadar Düşmanlık Etmeyen Türkleri Kızdırmayın" başlığıyla yayınladığı makalede filmin yayınlanması sonucunda tepkinin büyük olacağı bundan dolayı zarar edecek olanın sadece MGM şirketi değil Türkiye'deki Yahudilerin de olacağı ima edilmiştir. Bunun yanında dikkat çeken bir nokta da Türkiye'deki Yahudilerin de tepki göstermeye çağrılmasıdır.

Cumhuriyet gazetesinde, Werfel'in romanı Ermeni parası ve tahriki ile bir Yahudi kaleminden çıkmış eser olarak tanımlanmıştır. Ayrıca gazete Türk hükümetinin bu durum karşısında iki yol izlemesi gerektiğini yazar. Cumhuriyet gazetesine göre; "*Dışişleri Bakanlığımız Washington elçiliğimiz vasıtasıyla Amerika hükümeti nezdinde teşebbüste bulunarak bu kitabın satılmasını ve bu filmin gösterilmesini men ettirmek*" için uğraşmalıydı. Diğer yandan da "*son zamanlarda bizimle iyi münasebet temin etmek isteyen Amerika hükümetinin de Almanya'nın yaptığı gibi bu teşebbüsümüzü hüsnü suretle telakki edeceğinde şüphemiz olmamakla beraber mesele aksi şekilde tecelli ettiği takdirde bu şirketin filmlerini memleketimize sokmamak*" gerekirdi⁷⁹.

⁷⁹Cumhuriyet, "Gene Türk Düşmanlığı, 3 Eylül 1935.

Cumhuriyet gazetesi konunun üzerinde ısrarla durarak Amerika sinema mecmualarında Musa Dağ'da Kırk Gün filminin çevrildiğini haber veren ilanı yayınlarak, gözlerin Amerika'ya çevrilmesini sağlar⁸⁰. MGM şirketinin Türkiye temsilcisi ve ithalatçısı İpekçi kardeşler de ABD İstanbul Başkonsolosu Ticaret Ataşesi nezdinde böyle bir filmin çevrilmesi halinde olayın sadece bu filmin Türkiye'de gösterilmemesi ile bitmeyeceğini, MGM'nin diğer filmlerinde gösterilmeyeceğini ilettiklerini bildirirler. Ayrıca İpekçi kardeşler ABD Dışişleri Bakanı imzası taşıyan bir mektupta; Türkiye'deki Amerikan büyükelçisinin onayı olmadan filmin çevrilmeyeceğinin teminatını aldıklarını da vurgular. Aynı gazete MGM şirketine filmin çekilip çekilemeyeceği yönünde bir telgraf yollamıştır. Gazete de, 6 Eylül tarihinde şirketten henüz bu konuda bir karar alınmadığı yönündeki cevap geldiği belirtilir. *“Filmin çekilmesine henüz başlanmamıştır, mamefih Metro Goldvin Mayer eseri filme çekmekten de vazgeçmemiştir”*⁸¹.

Bu haberin yanında “Musa Dağında 40 Gün” hadisesinin bir ulusun milli müdafaasını sadece silahla değil, dışarıda kendini tanıtmak mecburiyetinin de dâhil olduğunu bir kere daha hatırlattığı vurgulanır. İşin bütün ağırlığının Washington Türk elçisinin omuzlarında olduğu, elçinin sosyeteyi bu filmi çevirmekten vazgeçmeğe razı edebilirse meselenin ortadan kalkacağı vurgulanır. Ancak bunun hiçte kolay olmadığı MGM'nin bir Yahudi şirketi olmasıyla alakalandırılır⁸². Cumhuriyet gazetesi bu konuyu gündem de tutmaya devam ederek, Amerikan gazetelerinde Franz Werfel'in kitabı için *“Bu kitabı herkesin okuması lazımdır, tarihi bir vakayı bu derece doğru anlatan başka bir eser yoktur”* dendiğini belirtir⁸³.

Sonuç olarak Türk basınındaki yayımların etkisiyle, Türkiye Yahudileri kendileri gibi Yahudi olan MGM şirketine başvurarak bu filmin yapılmamasını talep etti. Cumhuriyet gazetesi ise Washington'daki Türkiye Büyükelçiliği vasıtasıyla Werfel'in kitabının satışının ve filmin gösteriminin yasaklanması için girişimde bulunulması istendi. 18 Ağustos 1935'te The New York Times gazetesinin Franz Werfel'in kitabını kitap kulübüne yeni üye olanlara hediye dağıtacağını bildirmesi, kitap ilgili birçok olumlu eleştiriye sayfalarında yer vermesi Türk basınında tepkilere neden oldu. Cumhuriyet gazetesi her ne kadar romanını Ermeni parası ve tahrikiyle

⁸⁰Cumhuriyet, “Musadağında 40 Gün Filmi” 4 Eylül 1935.

⁸¹Cumhuriyet, 6 Eylül 1935.

⁸²A.g.g.

⁸³Cumhuriyet, 7 Eylül 1935.

bir Yahudi kaleminden çıkmış olmasına rağmen Batı kamuoyunda kötü etki yaptığını bundan dolayı Atatürk Türkiye'sinin ve inkılaplarının olumlu tanıtımı için bir tanıtım filmi yapılmasını teklif etti.

“Teklif Ediyoruz” başlığı altında dünyanın en büyük sinema şirketlerinden birine Türk'ü ve Atatürk Türkiye'sini tanıtan bir film çevrilmesi gerektiği yazıyordu. Haberde Türkiye'yi olumsuz tanıtmak için çalışan Türk düşmanlarının varlığına dikkat çekildikten sonra; “*Düşmanlarımızın propagandalarına karşı elimiz, kolumuz bağlı durursak varlığımızı köreltiriz*” denmiştir. Dolayısıyla “*Bugün elimiz kolumuz bağlı durduğu için Almanya'nın kovduğu bir Yahudi aleyhimizde hezeyanlarla dolu bir eser yazabiliyor ve dünyanın her tarafında bunu okutacak, buna inandıracak yüz binlerce, milyonlarca insan buluyor*”du. Sonuç olarak bütün bunlardan dünyanın en büyük şirketlerinden birine Atatürk Türkiye'sinin geçirmiş ve hala geçirmekte olduğu inkılabın azametini, faziletini, Türk tarihinin hakiki iç yüzünü tüm dünyaya tanıtacak bir film çevirtmememiz gerektiği belirtilir⁸⁴.

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın filmin çevrilmeyeceği konusunda garanti vermesine rağmen, Cumhuriyet gazetesinde yayınların devam etmesi Tan gazetesi tarafından bir kadeh suda fırtına yaratmak olarak nitelendirilir. Tan gazetesi ABD Dışişleri Bakanlığı'nın teminatı olduğuna göre, Cumhuriyet gazetesini konuyu daha fazla istismar etmemesi ve ABD yetkilerine gösterdikleri ilgiden dolayı teşekkür etmesinin yeterli olacağını belirtir⁸⁵.

Diğer yandan Türk basınında bu filme önem atfetmenin olumsuzluklara yol açacağını ve dolayısıyla batı kamuoyunda filme olan ilgiyi artıracığı yönünde yazılar da yer aldı. Burhan Belge, Ulus gazetesinde Türk ve Amerikan hükümetlerine karşılık Yahudi film şirketi ile Ermeni tahrikât cemiyetinin müşterek bir cephe ve müşterek bir taktik kullandıklarını yazdı. Türkiye'nin bu tür filmlere karşı yapması gerekenin; bu tür filmlerden şikâyetçi olan ülkelerin kendi aralarında bir anlaşma yapmaları ve bu gibi filmlere karşı pazarlarının toptan kapatmaları gerektiğini önerdi. Belge bu tür anlaşmalara örnek olarak afyon ile mücadele için devletlerin yaptıkları

⁸⁴“*Teklif ediyoruz: Türk düşmanlarına onların silahları mukabele edelim. Daha dün topraklarımıza saldıran bir cihanı husumeti yendik. Bugün şerefimize saldıran üç buçuk baldırı çıplağa boyun mu eğeceğiz?*” **Cumhuriyet**, 8 Eylül 1935. Abidin Daver de Cumhuriyet gazetesinde yazdığı yazıda bu fikri destekler ve yerinde bulur. Film gibi halk kitleleri üzerinde en etkili olan bir vasıttan yararlanarak Türkiye'de kendi propagandasını yapmasının şart olduğunu belirtir. Abidin Daver, “Türkü, Türk inkılabını Dünyaya Tanıtmak İçin Filminden İstifade” **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1935.

⁸⁵ Aktaran, Rıfat Bali, **a.g.m.**, s.27.

anlaşmaları örnek vermiştir. Yazara göre afyonla bu tür film arasında bir fark yoktur, her ikisi de zehirlidir. Ayrıca ABD resmi makamlarının istediklerinde bu filmin çevrilmesini engelleyebileceklerini de belirtmiştir⁸⁶.

Aynı günlerde Kahire’de yayınlanan bir gazetede; azınlıklar açısından Türkiye’deki iyi yaşam koşullarının vurgulanması ve bundan dolayı Türk Yahudilerinin Filistin’e göç etmediklerinin belirtilmesi Haber Akşam Postası’nda yer almış ve buna bağlı olarak Werfel’in bu yazıyı okuduktan sonra utanması gerektiği belirtilmiştir.

ABD’de yayınlanan bir gazetenin gelecek yılla ilgili çekilecek filmler listesinde Musa Dağ’da Kırk Gün adlı söz konusu romanında yer alması, Türk basınında olayın tekrar gündeme gelmesine neden oldu. Yunus Nadi, Werfel’i “Serseri Yahudi” olarak tanımladıktan sonra Ermeni olaylarında “Türklerin zalim mevkiinde bulduklarının iddiasını ileri sürmenin” bir Yahudi’ye vazife olmadığını ifade etti. Ayrıca Nadi, ABD hükümetinin dikkatini çekme görevini ise Türkiye’deki Ermeni ve Yahudi vatandaşlara bırakır⁸⁷.

Konu Türk kamuoyunun gündemine bir kez daha 22 Kasım 1938 yılında The Boston Evening gazetesinde MGM’nin söz konusu filmin tekrar çekimi için teşebbüse giriştiği haberlerinin yer alması üzerine geldi. Bu haberler üzerine Türkiye Büyükelçisi Metin Münir, Türkiye’nin bu konudaki tavrının Atatürk’ün ölümünden sonra da değişmediğini tekrarladı. Basında bu haberlerin yer alması üzerine bir kez daha ABD Dışişleri Bakanlığı şirket nezdinde girişimde bulunup Türkiye ile ilişkilerin mükemmel olduğu bir dönemde özel şirketlerden bu durumun kötüleşmesini sağlayacak hiçbir girişimde bulunmamalarını istedi. Söz konusu şirkette MGM’nin filmi çekme niyetinin olmadığını açıkladı⁸⁸.

⁸⁶ A.g.m., s.27.

⁸⁷ Rıfat Bali, a.g.m., s.29.

⁸⁸ Rıfat Bali, a.g.m., s. 31. Bu arada Rıfat Bali’nin aktardığına göre; “Musa Dağda Kırk Gün” romanının Türk kamuoyunu uzun yıllar meşgul etmesinin etkisiyle oluşan Yahudi aleyhtarlığından etkilenen Cevat Rıfat Atilhan 1937 yılında “Musa Dağ” kitabını yayınladı. Kitabın takdiminde ise şunları yazdı: “*Bu kitap ne bir roman, ne bir efsane, ne de Yahudi (Franz Werfel) in Türklük aleyhine yazdığı kitabı gibi seni bir iftiradır. Bu eser Lut kavminin yerin dibine geçtiği yabani ve esrarlı topraklarda cereyan etmiş nankörlük, namertlik ve kahbelik dolu bir facianın tarihçesi ve kahraman ordumuzun bu ateş ve güneş diyarında gösterdiği büyük hamaset ve fedakârlığın bir destanı zaferidir.*” Kitabında Filistin Cephesinde Osmanlı ordusuna karşı savaşmış Yahudi casus örgütünü konu ettiğini belirten Cevat Rıfat Atilhan; “*Bu eseri şu an son satırına kadar okuyan aziz kari! Musa dağında kırk gün iftirasını uyduran insanların içyüzlerini ve alçaklıklarını gördüm*” demeyi ihmal etmedi.

4-Türkiye'deki Ermenilerin ve Yahudilerin Tartışmalara Yönelik Ortaya Koydukları Yaklaşım

Haber Akşam Postası gazetesinde 5 Eylül 1935 tarihinde Türkiye Yahudilerine yönelik yarı kapalı ima ve tehditlerde bulunan makalenin yayınlanması üzerine, Türk Yahudilerini Türkleştirme ve onlara Türkçe öğretme amacıyla kurulmuş olan Balat Türk Kültür Birliği üyesi Lem'i Gülman Haber Akşam Postası'na gönderdiği mektupta; Türkiye'nin ve Türk toplumunun Türk Yahudilerine karşı gayet iyi davrandığını teyit etti. "Musa Dağ" romanı türündeki propagandanın Türk Yahudilerinin bu tür hüsnü kabul görmelerine tahammül edemeyenlerin işi olduğunu belirtti. Gülman yazısına, Türk Yahudilerinin Türkiye'ye isnat edilmek istenen bu çirkin iftirayı şiddetle ret ettiklerini belirterek son verdi⁸⁹.

Cumhuriyet gazetesinde imzasız yazılarıyla tanınan Abidin Daver, tanıdığı bazı Yahudilerin kendisine sitem ederek Yahudiler aleyhinde yazdığı yazılardan müteessir olduklarını, Franz Werfel'in Yahudi olmayıp Alman olduğunu, Yahudi olsa bile genelleme ve bir Yahudi'nin hareketinde tüm Yahudilerin sorumlu tutulamayacağını belirttiklerini aktarır. Abidin Daver, Werfel'e yapılan eleştirilerin ve saldırıların yabancı bir Yahudi'ye yapıp Türkiye Yahudilerine karşı yapılmadığının tefrik edilmesi gerektiğini ve şayet kendisine yapılan bu sitemin altında Türkiye aleyhine bulunan yabancı Yahudilere söz söyletmemesi istenmemesi yatıyorsa, buna hiçbir şekilde mutabık olmadığını ifade eder. Yazar devamında ise Türk Yahudilere görevlerini hatırlatır: "*Eğer Türk'e düşmanlık eden bir Yahudi'nin Yahudi olduğunu yazmamamızı veya Türk'e düşmanlık eden Yahudilere karşı müsamahakâr davranmamamızı istiyorsanız bunu sizin Türk yurttaşlığınıza kat'iyen yaraştıramam. Türk düşmanı Yahudilere ilk hücumu siz Musevi vatandaşlarımız yapmalısınız. Bu sizin içinde yaşadığınız memlekete ve millete karşı borcunuz ve vazifenizdir... Biz Türkiye Musevilerinin sadece Türk yurttaşı olarak tanıyoruz; arsulusal Yahudiliğin mümessili, müdafii, avukatı olarak değil...*"⁹⁰

Türk basını tarafından 1915 olaylarının hatırlanmasına yönelik girişimlerin tepkiyle karşılanması ve bu konuda duyarlı bir kamuoyunun oluşması, yurt dışında

⁸⁹ "Türkiyeli Bir Musevi'nin Gönderdiği Mektup", **Haber Akşam Postası**, 14 Eylül 1935'ten aktaran Rıfat Bali, **a.g.m.**, s.27.

⁹⁰ "Musevi Yurttaşlarla Hasbihal", **Cumhuriyet**, 24 Eylül 1935.

Ermeni sorununu işleyeme yönelik faaliyetlerin Türkiye’de devamlı olarak gündem oluşturmasına neden olmuştur. Türk kamuoyundaki bu duyarlı atmosfer Türkiye’de yaşayan Ermenileri tedirgin etmiş ve tepkilerini sesli bir şekilde dile getirmeye zorlamıştır⁹¹. Türk kamuoyundaki yayınların içerisinde özellikle üstü kapalı ve açık bir şekilde Türkiye Ermenilerinin görevlerini yapmaya çağırılması, Ermenileri tepki göstermeye iten en önemli nedenler biri olmuştur. Türk kamuoyundaki genel algıya baktığımızda, Türkiye’de hala Ermenilerin yaşıyor olması ve bu Ermenilerin Türkiye’de mutlu ve barış içinde yaşadıklarını dünyaya ilan etmeleri, Ermenilerle ilgili iddialara verilebilecek en güzel cevap olarak görülmüştür. Bundan dolayı da Ermeni sorunu dışsal gelişmelerin itkisiyle her gündeme geldiğinde Türk kamuoyunda, Ermeni cemaatine yönelik bir açıklama beklentisi oluşmuştur.

Türk kamuoyundaki beklentiler Türk-Ermeni Cemaati’nden Dr. Arşak Sürenyan’ın Cumhuriyet gazetesine beyanat vermesini beraberinde getirdi. Sürenyan, yaşananların Türk-Ermenilerini müteessir ettiğini bunun başlıca nedenin de bir Yahudi’nin sırf maddi endişelerle hareket ederek Ermenileri istismar etmeye kalkışması, diğer bir Yahudi müessesesi olan MGM film şirketinin de buna iştirak etmesi olduğunu belirtti. Ermenilerin Franz Werfel’i tanımadıklarını, kitabın yazılmasında rolü ve yardımları olmadığını vurguladı. Sürenyan yaptığı açıklamada geçmişe ait bir meselenin bir Yahudi tarafından edebiyat sahasında istismar edilmesine hiçbir Ermeni’nin razı gelmediğini vurguladı. *“Ermenilerle zerre kadar alakası olmayan bir Yahudi’nin hiçbir sebep yokken Ermenilerle meşgul olmasında ve on beş, yirmi yıl önce cereyan eden hadiseleri mübalağa ve mugalata ile mevzu ittihar etmesinde para kazanmak endişesinden başka nasıl bir endişe olabilir”* diye sorarken Türk kamuoyundaki egemen hava doğrultusunda yaşanan sorunların Yahudi kaynaklı olduğunu mesajını veriyordu. Sürenyan, Türk Ermenilerinin duygularının Türk yurttaşlarından farklı olmadığını ve kardeşçe bir hayat yaşadıkları Türkiye’de bu yaşayışın bir bezirgân tarafından bozulmasına hiçbir Ermeni’nin izin vermeyeceğini söyleyerek, Türk kamuoyu açısından görevini yerine getiriyordu.

Bu olaylar üzerine Türkiye Ermeni Cismani Meclisi bu konuyu tartışmak üzere 14 Aralık 1935’de toplanacağını ilan etti. Aynı gün sahibi ve yayın yönetmeni

⁹¹ Türkiye’deki Ermenilerin yaşadığı tedirginlik, Amerikan basınında da kullanılmış Amerika’daki film projesinden Türkiye’deki Ermenilerin kendi yaşamlarını olumsuz etkileyeceğinden dolayı rahatsızlık duydukları ve bu rahatsızlıkları ifade ettikleri belirtilmiştir. Bkz. “Turks Protest on Film: The Forty Days of Musa Dagh displeases Armenians Also”, **The New York Times**, 29 Aralık 1935.

Albert Karasu adlı bir Yahudi gazetecinin yönettiği Le Journal D'Orient gazetesi, Franz Werfel'in Yahudi olmadığını, olsa bile kendi dindaşlarından birini yorum hatasından, sorumlu olamayacaklarını ve Türkiye Yahudilerinin her zaman vatansever ve sadık kişiler olduklarını yazdı. Franz Werfel'in Türkiye Yahudilerinde derin infial ve nefret uyandırdığını da belirtilen yazı Türk kamuoyunu tarafından olumlu bulundu. Böylece Türkiye'deki Ermenilerin ve Yahudilerin sorumluluğu bir birlerine atmaya çalıştıkları bir süreç yaşandı. Türkiye'deki Ermeniler kitabın bir Yahudi tarafından yazılmasını öne çıkarıp, Ermeni olmalarından dolayı kendi üzerlerinde oluştuklarını düşündükleri sorumluluğu azaltmaya çalıştılar. Yahudiler ise hem Türk kamuoyunun hem de Türkiye'deki Ermeni cemaatinin Werfel'in dinsel kimliğinden dolayı sorumlu olarak Yahudiliği öne çıkarmalarına karşılık kendi cemaatlerini aklamaya ihtiyacı hissettiler.

Diğer yandan 14 Aralık günü toplanacağı ilan edilen Türkiye Ermeni Cismani Meclisi çoğunluk olmadığı için, 15 Aralık 1935 günü Beyoğlu Ermeni Kilisesi'nde toplanmayı kararlaştırdı. Toplanan bu meclis film tasarısına tepki gösterdi, Ermenilerin nefretlerini göstermek için bir beyanname hazırladı ve İstanbul gazetelerine gönderdi.

Altında Türk Ermenileri İdare Heyeti Başkanı Bedros Horasancı ile Genel Sekreter V. Akgül imzalarını taşıyan bildiri de şu ifadeler yer almıştır: *“Franz Werfel'in Musa dağında Kırk Gün isimli eserinin Amerika'da filme çekileceğine dair gazetelerde yazılan haberi bütün Türk Ermenilerinin duygularına tercüman olan heyetimizin çok müteessir kılmış ve içimizde derin infial uyandırmış olmakla bu teessür ve infialimizi göstermek için bugünkü müstesna toplantımızı yaptık. Yabancı memlekette ortaya atılan bu oyunların, Türk ülkemizde ayrılık ve gayrılığa ait zehirli tohumları saçmasından başka bir maksada hadim olmasa gerektir; ve lakin biz Türk Ermenileri yurdumuzda ve Türklüğe öyle kavi ve çözülmeyen bir bağla bağlı bulunuyoruz ki bu fesatlık sevgili vatanımıza sarsılmaz merbutiyetimize ve 'Türk Birliği' mefkûresine zerre kadar tesiri olmayacaksa da, heyetimiz uzağı gören ve sezen değerli hükümeti cumhuriyetimizin bu gibi istismar hadiselerin önüne geçmek için azami kuvvet ve vasıtaları haiz olduğuna emindir”*⁹².

Bu protesto mektubunun yayınlandığı gün Pangaltı Ermeni Kilisesinde toplanan Ermeniler, Werfel'in kitabını yakma töreni düzenlediler. Pangaltı

⁹²Cumhuriyet, 16 Aralık 1935.

Kilisesinin bahçesinde bulunan mezarlıkta bir sehpa inşa ettiler, altına tahta ve talaş konulmuş bu sehpanın üstüne Franz Werfel'in büyük bir fotoğrafını ve kitabını yerleştirdiler. Kitap yakma ayinini Aşot Keçyan adlı Ermeni gazeteci başlattı. Franz Werfel'in kitabı ve fotoğrafı yanarken Ermeni kilisesi muganniler heyeti orada hazır bulunan kız ve erkek öğrencilerle birlikte İstiklal Marşı'nı söylediler. Tören sırasında Aram Aslan şu konuşmayı yaptı:

“Yurttaşlar! Asil ve necip Türk milleti hakkında iftiralarla dolu bir kitap yazıldığını gazetelerden öğrenen Türk Ermenileri surf şahsi menfaat takip etmek üzere Ermenilerin adını istismar eden bu milliyetsiz küstahın cür'etini şiddetle protesto eder. Yüzyıllardan beri ilk defa olarak büyük Cumhurbaşkanımız Atatürk'ün kurduğu cennette kardeşçe bir hayat yaşamaya başlayan Türk Ermenileri bu aziz yurda karşı candan bağlılıklarını fiilen ispat etmek için mukaddes vatanımıza suikadde bulunan Franz Werfel mel'ununu ve 'Musa Dağında Kırk Gün' adlı hezeyannamesini bugün alenen yakmak suretiyle aramıza nifak sokmak isteyenlerin mukadderatının böyle ölüm olduğunu bütün dünyaya ilan etmek isteriz.

Kahrolsun Türklüğe dil ve el uzatanlar!”⁹³

Törene katılanlar hep birlikte “kahrolsun” diye bağırdıktan sonra Türk Ermeni münevverleri adına Aşot Keçyan ve Aram Aslan imzalı şu ifadelerin yer aldığı bir telgraf çekildi: *“Mukaddes yurdumuza karşı suikadde bulunmak üzere 'Musa Dağında Kırk Gün' adlı bir hezeyan nama yazan Franz Werfel adında bir yabancının küstahlığını şiddetle protesto etmek için Türk Ermeni okumuşları bu sabah Pangaltı Kilisesi avlusunda toplanarak Franz Werfel'in fotoğraflarını ve yazdığı kitabı büyük bir törenle yakmışlardır. Aziz yurdumuza ve cumhuriyete karşı bağlılıklarını bu suretle fiilen ispat eden Türk Ermeni okumuşları bu vesile ile Büyük Önderimize ve hükümetimize karşı sadakatlerimizi bildirmek hususunda yüksek tavassutunuzu istirham ederler”⁹⁴.*

Sonuçta Türkiye'de 2000'li yıllara kadar yasak olan Franz Werfel'in yazmış olduğu “Musa Dağ'da Kırk Gün” adlı roman 1923-1965 yıllarında arasında Ermeni sorunu konusunda Türk kamuoyundaki “suskunluğun” bozulmasına yol açmıştır. 1933 yılından başlayarak 1938 yılına kadar çeşitli aralıklarla gündeme gelen roman, Türkiye'de Ermeni sorununu hatırlatması bakımından tepkiyle karşılanmış, Türkler

⁹³Cumhuriyet, 16 Aralık 1935.

⁹⁴A.g.g.

açısından kapanmış kabul edilen bu sorunun tekrar gündeme getirilmesi kamuoyunda ortak bir tavırla reddedilmiştir. Türk kamuoyundaki tartışmalarda 1915 olaylarının kendisinden daha ziyade, söz konusu girişimin amacı tartışılmış, romanı yazanın kimliğinde hareketle bu olayın Türkiye'ye karşı bir Yahudi-Ermeni komplosu olduğu şeklinde algılanmasına yol açmıştır. Ayşe Hür'e göre; 1936'da Fransa'da kitabın Fransızca baskısının yayımlanması üzerine MGM filmi çekmekten vazgeçtiğini açıkladığında Türkiye, Ermenilere karşı ilk 'lobi' savaşını kazanmış görünüyordu. Ancak bu olaydan sonra Türk tarafı uluslararası camiaya karşı daha kuşkucu, daha savunmacı bir tavır içine girmiş, çünkü en ufak bir gevşeme halinde, kendilerinden hesap sorulacağını hissetmişti⁹⁵.

C- ERMENİ SORUNU'NDA KIRILMA NOKTASI; TEHCİRİN 50. YILDÖNÜMÜ GÖSTERİLERİ

1-Ermeni Diasporasının Kimlik Sorunu

Ermeni sorununun Lozan'da kapandığını düşünen Türkler, bu sorunu Ermeni diasporasının Türkiye karşıtı çalışmaları sonucunda hatırlamak zorunda kalmışlardır. Dışsal zorlama ile Ermeni meselesinin Türk kamuoyunun gündemine geldiği düşünüldüğünde, bu konunun Türk kamuoyunun dikkati çekebilmesi için

⁹⁵ Ayşe Hür, "Türk Ermenisiz, Ermeni Türküz Olmaz", **Taraf**, 10 Nisan 2009. Öte yandan Ömer Sami Coşar, ASALA saldırılarının yoğunlaştığı 1982 yılının Haziran ayında Milliyet gazetesinde hazırladığı yazı dizisinde "Musa Dağı'nın Öteki Yüzü"nü anlatır. Romanda anlatılanları ele alan Ömer Sami Coşar, iddialara cevap vermeye çalışır. Fransız Dışişleri Bakanlığı arşivlerinden yararlanan, bunun için de yazının başında Fransız yetkililere teşekkür eden Coşar, Ermenilerin yoğun bir faaliyet içinde iken Türk Devleti'nin sustuğunu, bir "Ermeni işi" yoktur noktasında olduğunu söyler. Yazar kitabın Türkiye'de basılmaması üzerine şu değerlendirmeyi yapar. "*Türkiye'ye girmemiş bu kitap! Yasak... Okunsa görülecek neler var içinde! Hemen yarım asır dünya kamuoyu bu anlatılanlarla baş başa bırakılmayacak! Ne lüzum var demişler! Sok başını kuma rahatına bak... Yarım asır sonra uyanıyorlar... Ve yarım asırdır dünya: 'zavallı Ermeniler... Durup dururken bunlar yapılır mı? İş mi bu Türklerin yaptıkları' deyip duruyor*". Werfel'in ne düşünmüş olabileceği konusunda ise fikir yürüten yazar şu ihtimalleri gündeme getirir: "*O da Musa Dağı Ermenilerinden belli maksatla faydalanmayı düşünmüş olacak? Almanya'daki Yahudilerin durumu ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin durumu arasında hiçbir benzerlik bulunmamasına rağmen, zoraki bir benzerlik yaratmak için uğraşmış... İngiltere, Fransa, Birleşik Amerika gibi ülkelerde kamuoyunda bir hareket yaratır. Hitler'in ırkçı politikasına set çektirim diye mi düşünülmüş? Hayaller mi kurmuş? Muhtemel! Bunun için de, o yıllarda tüm ümitlerini bağladığı İngiltere, Fransa ve Birleşik Amerika gibi büyük devletlerin Ermenilerin felaketinde en büyük payı sırtlarında taşıdıklarını bilmemezlikten gelmiş...*" Ömer Sami Coşar, "Musa Dağı'nın Öteki Yüzü", **Milliyet**, 11-22 Haziran 1982.

öncelikle dünya kamuoyunun gündemine girmesi gerekmiştir. 1965 yılına kadar nerdeyse Türkiye'nin gündemine Ermeni sorunu gelmemiş, Türkiye'de yetişen yeni kuşaklar bu sorunun varlığından habersiz büyümüşlerdir. 1965 yılına kadar söz konusu sorunun konuşulmamasının nedenlerinden biri Ermeni diasporasının örgütsüz yapısıdır. Diaspora kavramı, zorla veya kendi isteğiyle ülkelerini terk ederek başka yerlerde yaşamak zorunda kalan grupları ve anavatanlarından uzakta yaşatılan kültürel değerleri ifade etmektedir. Ermeniler dünyanın değişik bölgelerine dağılmışlar, Anadolu'dan buralara yerleşen ilk kuşak uyum ve benzeri sorunlarla boğuştuklarından hem örgütlü bir güç oluşturamamışlar hem de Ermeni sorununu yaşadıkları ülkelerin gündemine sokacak kadar ekonomik ve siyasal güç elde edememişlerdir. Aynı zamanda henüz daha kendi kimlikleri ile bağları güçlü olduğu için 1915 olaylarını kimlikleri açısından duygusal bir referans haline getirme ihtiyacı hissetmemişlerdir.

Daha sonraki süreçte; dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış olmaktan kaynaklanan kültürel farklılıklar ortak Ermeni kimliğini tehdit eder hale gelmiş, bunun etkisiyle de diaspora Ermenilerinin temel kaygısı, kimliklerinin korunması olmuştur. Dağınıklık farklı kültürlerin etkisinde, farklı Ermeni kimliklerinin oluşma ihtimali Ermenilerin gözünde asimilasyon tehlikesi de doğurmuştur. İlk giden Ermeni grupları yaşamaya karar verdikleri ülkelerde ciddi ekonomik sıkıntılar çekmiş, bundan dolayı en önemli kaygıları yaşam mücadelesini kazanmak ve yeni hayat kurmak olurken; ikinci ve üçüncü kuşaklar “anavatan” dışında başka bir ülkenin topraklarında başka bir ülkenin vatandaşı olarak hayata başlamışlar, hem “anavatandan” hem de yazılı bir Ermeni kültüründen yoksun kalmışlardı⁹⁶. Bu şartlarda büyüyen birçok yeni nesil Ermeni, içinde büyüdükleri kültürün etkisiyle Ermeni kimliklerinden uzaklaştılar. Dolayısıyla kendilerine Ermeni kökenlerini unutturmayan, Ermeni bilincini ayakta bir şeye ihtiyaçları vardı. Taner Timur'a göre, yeni kuşak Ermeniler için ebeveynlerinin anlattıkları tehcir ve kırım olguları, yani “soykırım” a dayanan bir “kara tarih” ve “Türk'e karşı kin” Ermeni kimliklerini hatırlamanın en önemli aracı haline gelmişti⁹⁷.

Vamık Volkan'a göre seçilmiş travma, bir grubun geçmişte başka bir grupla ilişkileri sırasında yaşamış olduğu bir çatışmanın neden olduğu aşağılanmışlık

⁹⁶ Bu konuda bkz. Taner Timur, **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge yay., Ankara 1996, s. 194.

⁹⁷ **A.g.e.**, s. 195.

duygusu, acılar, kayıplar ve çaresizliklerin zihinsel temsilidir. Toplumların, tarih boyunca karşılaştıkları travmatik olayların hepsi seçilmiş travma haline gelmez. Yaşanan travmatik olayların yası tutulamamış ve zihinlerde kesin bir sonuca bağlanamamışsa bazen grup, yarım kalan bu psikolojik sürecin sonraki nesiller tarafından tamamlanmasını isteyebilir⁹⁸. Dolayısıyla diaspora Ermenileri için 1915 olayları seçilmiş travma haline gelerek, kimliksel sürekliliğin en önemli referansı olmuştur. Başka bir deyişle kuşaktan kuşağa aktarılan travmanın yaşatılması ve hatırlanması görevi zamanla ideolojik bir yapıya bürünerek kimliğin dayandırılabilceği milliyetçi bir saplantının temelini oluşturmuştur⁹⁹. Böylece dünyaya dağılmış olan Ermeniler; birbirleri ile iletişime geçmeden birbirlerini tanımadan farklı ülkelerde yaşamlarına rağmen, kendilerini birleştiren bir coğrafyaya dahi ihtiyaç duymadan bu olayla birbirlerine bağlanmışlar ve tek kimlik etrafında birleşmişlerdir.

Diasporayı bir arada tutan coğrafi bir temelin olmayışı ve bu nedenle aralarındaki bağlantıyı sağlayacak kültürel ve tarihsel bir değerler bütünüün yaratılması gereksinimini doğurmuş, diğer yandan diaspora, yaşadıkları ülkelerde kültürel anlamda asimile olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, bu nedenlerle coğrafi temelden yoksun olan Ermeni diasporası, varlığını sürdürebilmek amacıyla kimliğinin temelini “soykırımı” ve buradan çıkardığı mağduriyeti koymuştur¹⁰⁰. Diaspora toplumlarının anavatanlarıyla aralarındaki duygusal bağ, kimliklerini koruyabilmeleri için son derece önemlidir ve Ermeni diasporası için soykırım psikolojik bir anavatan işlevi görmektedir. Diaspora açısından, asimilasyon riskine ilişkin bir başka önemli konu da kimliğin yeni nesillere aktarılmasıdır. Soykırım iddiaları, Ermenileri yalnızca ortak bir dava etrafında birleştirerek onlara bir kimlik vermekle kalmaz, aynı zamanda bu davanın takip edilmesi için sonraki nesillere görevler yükleyerek, yaratılan soykırım temeline dayalı kimliği nesilden nesile aktarma ve yaşatma olanağı vermiştir¹⁰¹. Burada dikkat edilmesi gereken bir başka nokta da seçilmiş travma haline gelen bir olayın gerçekten yaşanmış olup

⁹⁸ Vamık Volkan, “A Psychopolitical Approach for the Reduction of Ethnic or Other Large-Group Regression,” Center for Development Research (ZEF Bonn): Facing Conflicts, (14-16 Aralık 2000). Aktaran Haluk Özdemir, “Diaspora Ararat’ı Ararken: Ermeni Kimliği ve Soykırım İddiaları”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 14-15, Yaz -Sonbahar 2004.

⁹⁹ Vamık Volkan, “**Politik Psikoloji**”, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Ankara 1993, s. 71.

¹⁰⁰ Ermeni diasporasının ruh hali için bkz. Frank Dink, “Yeni Kavramlara Doğru”, **Agos**, 22 Şubat 2002; “Diaspora Kaplumbağaları”, **Agos**, 1 Mart 2002; “Acıyı Sırtlayıp Onurla Yaşamak”, **Agos**, 5 Nisan 2002.

¹⁰¹ Haluk Özdemir, **a.g.m.**

olmamasının o toplum açısından fazla bir önem taşımamasıdır. Bu olayı kendi kimliğinin temeli olarak seçmiş olan grup açısından travmanın gerçekliği değil, fonksiyonu daha önemlidir. Seçilmiş olay, grup üyelerini bir arada tutma ve aralarında duygusal bir bağ oluşturma işlevini yerine getirdiği sürece benimsenecek ve doğruluk veya yanlışlığı sorgulanmayacaktır¹⁰².

ASALA'nın suikastçıları üçüncü nesli böyle bir psikoloji içinde yakalamışlar, o ana kadar terörü aklından bile geçirmemiş birtakım genç insanlar bile bu eylemleri kendi kimliklerinin bir ifadesi olarak algılamışlardır¹⁰³. Diğer bir deyişle üçüncü kuşak Ermeniler için kendi kimliklerini yeniden keşfetmelerinde ASALA'nın gerçekleştirdiği terör eylemleri önemli ölçüde belirleyici bir işlev görmüştür. Michel Marian Ermeni kökenli bir Fransız vatandaşıdır, Fransa'da doğup büyümüş ve üçüncü nesil diaspora Ermeni kuşağının yaşadığı sıkıntıları yaşamıştır. Marian, ASALA'nın suikastları karşısında her Ermeni'nin iki farklı duyguyu bir arada yaşadığını söyler, bunların bir yandan terörist eylemlerle Ermeni kimliğinin özdeşleştirilmesinin rahatsızlığı, diğer yandan ise bu suikastlar sayesinde dünya kamuoyunun Ermeni kimliğinden ve "soykırım"dan bahsetmesinin memnuniyeti olduğunu belirtir. ASALA eylemleri, 1915 olaylarının ve buna bağlı olarak Ermeni kimliğinin dünya kamuoyunda tanınması, aynı zamanda Marian gibi Ermeni kimliği ailesi tarafından kendisine yeterince aktarılmamış yeni kuşak Ermeniler içinde, Ermeni kimliğiyle tanışma şansı yaratmıştır¹⁰⁴. Dolayısıyla 1915 olaylarının dünya kamuoyuna taşınması ile diasporanın yaşadığı kimlik sorunu arasında sıkı bir bağ vardır ve 1915 olaylarının dünya gündemine girmesi daha çok üçüncü kuşak Ermeniler tarafından gerçekleştirilmiştir.

¹⁰² Vamık Volkan, **Politik Psikoloji**, s. 70.

¹⁰³ Taner Timur, **a.g.e.**, s. 194.

¹⁰⁴ Michel Marian, 1952 yılında Fransa'da doğmuş, 4-5 yaşına kadar Ermenice dışında başka bir dil konuşmamıştı. Komşularının da Ermeni olduğu Paris'e yakın banliyöde Fransızlardan izole içe kapanık bir hayat sürmekte olduklarını belirten Marian, ailenin böyle bir ortamda bir önceki kuşakta olup bitenleri konuşmadıklarını da ilave eder. O yıllara ait hafızasında aile Türklerin herhangi bir tartışmaya konu edilmediğini vurgulayan Marian, tehciire ait öykülerin ancak aileler buluştuklarında çocuklar dışarıya çıkarıldıktan sonra konuşulabildiğini söyler. Marian hiçbir zaman ASALA'yı katılmadığını ve desteklemediğini ifade eder. Ancak aktarılanlardan anlaşıldığına göre, ASALA'yı desteklememiş olan Marian gibi yeni nesil Ermeniler bile ASALA cinayetlerinin yarattığı etkiyle kendilerini Ermeni kimliğiyle daha fazla özdeşleştirmişlerdir. Ayrıntıları için bkz. Ahmet İnel/Michel Marian, **Ermeni Tabusu Üzerine Diyalog**, İletişim yay., İstanbul 2010, s.s. 31-76.

2-Stalin Sonrası Gelişen Ermeni Milliyetçiliği

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında önemli ölçüde etkinliği kaybeden Ermeni milliyetçiliğinin dünya ölçeğinde harekete geçip Türkiye karşıtı bir propagandaya ağırlık vermesi II. Dünya Savaşı sonrasına denk gelir. Diasporadaki Ermeni grupların dağınıklıktan kurtulup örgütlenmeleri, yaşadıkları ülkelere kendilerini kabul ettirmeleri, ikinci ve üçüncü kuşak Ermenilerin yaşadıkları ülkelerde önemli mevkileri işgal etmeye başlamaları, Ermeni grupları eskiye oranla daha etkili kılmaya başlamış ve dünya ölçeğinde Türkiye karşıtı bir kamuoyu oluşturmalarına yol açmıştır. Asıl vurgulanması gereken noktalardan biri de diaspora da doğan yeni kuşakların Ermeni kimliğine sahip çıkmalarını sağlamak ve Ermeni kimliğini sürekli kılabilmek için, 1915 olaylarının diasporadaki Ermeni kimliğinin en önemli referans kaynağı haline gelmesidir. Bu da 1915 olaylarının sürekli işlenmesini beraberinde getirmiş, diaspora Ermenilerinin oluşturduğu 1915 olaylarını merkeze alan önemli bir külliyat ortaya çıkmıştır. Nerdeyse bütün bir toplum hem kendi kimliğini yeniden üretmek hem de 1915 olaylarına uluslararası boyut kazandırabilmek için seferber olmuştur.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ermeni milliyetçiliğinin yeniden ortaya çıkmasının bir önemli sebebi de Sovyetler Birliği'nin politika değişikliğidir. Sovyetler Birliği'nde özellikle de Stalin döneminde, Sovyet topraklarındaki farklı etnik gruplara yönelik bir "Sovyetleştirme" çabası devletin temel politikalarından biri olarak uygulanmıştır. Bu dönemde milliyetçilik ve din Moskova tarafından tehdit olarak algılanmış ve bastırılma yoluna gidilmiştir. Ermeni kimliği üzerinde önemli etkiye sahip olan kilise de yoğun bir baskı ile kontrol edilmiş, rejimi destekler hale sokulmuştur. Dolayısıyla Ermenistan ve Ermenilerde bu politikalara maruz kalmış, II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Sovyet baskısına bağlı olarak Ermeni milliyetçiliğini öne çıkartan tavırlar son derece cılız hale gelmiştir¹⁰⁵.

II. Dünya Savaşı'nda yaşananlar ve savaş sonrası dünyanın aldığı yeni şekil Sovyetler Birliği'nin politikaları da değiştirmiş, bu değişiklik Ermenilere yönelik tavrında da görülmüştür. Savaşa kadar Türk-Sovyet ilişkileri yolunda giderken, savaş öncesi Türkiye'nin Akdeniz'deki İtalyan tehdidine karşı İngiltere ve Fransa ile

¹⁰⁵ Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s. 141.

yakınlaşması ve antlaşmalar imzalaması her ne kadar ikili ilişkilerde bir güven sorunu yaratsa da bir kopuşa neden olmamıştı¹⁰⁶. Savaş sırasında Türkiye'nin izlediği "tarafsızlık" politikası Sovyetler Birliği'ni olumsuz etkilemişti. Alman işgali altında sıkıntılı günler yaşayan Sovyetler, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda baskı oluşturmaya çalışmışlardı. Türkiye ise bu baskılara direnerek savaş dışında kalmayı başarabilmişti. Dolayısıyla bu süreç savaş sonrasında Türkiye ile Sovyetleri karşı karşıya getirmişti¹⁰⁷. İki ülkenin birbirine karşı güvensizlik duyması, Stalin'in değişen politikasıyla birlikte iki ülke ilişkilerini içinden çıkılmaz bir noktaya sürüklemişti. Savaş sonrası Batı'ya karşı artan güvensizliğin etkisiyle Sovyetler, etrafında olabildiğince geniş bir etki sahası oluşturma yoluna gitmişti. Stalin, Ortadoğu-Kafkasya hattında İngiliz etkisini kırmayı ilk öncelik olarak saymış, bunun için İran ve Türkiye üzerinde Sovyet hâkimiyetini sağlamaya, ardından da İngiliz etkisini kırabilmek için diğer hareketlere destek vermeye çalışmıştı¹⁰⁸. İran üzerinde Kürtleri ve Azerileri bağımsızlık yönünde teşvik eden Stalin yönetimi, Türkiye'ye karşı ise Ermeni taleplerini kullanmayı tercih etmişti. Öte yandan diaspora Ermenilerinin faaliyetleri ve oluşturdukları propaganda ile Türkiye, Batı kamuoyunun gözünden düşürülecek, yalnızlaştırılacaktı. Dolayısıyla Ermeni sorunu, Sovyetler Birliği açısından savaşın hemen ardından bir dış politika aracı haline gelmiş, bu durum Ermeni gruplar tarafından Türkiye'ye karşı bir fırsata dönüştürülmüştür.

II. Dünya Savaşı deneyimleri Moskova'nın Ermeni Kilisesine daha ılımlı yaklaşmasına neden olmuş, bunun etkisiyle 1942 yılında kapalı olan kiliselerin bir kısmı açılmış ve Sibiry'a'da sürgün olan din adamlarının bazılarının dönmesine izin verilmiştir. Savaş sonrası yeni oluşan dengelerden yararlanmaya çalışan Ermeni örgütleri tüm dünya Ermenilerinin "anavatana" yani Sovyet Ermenistan'ına dönmeleri için hummalı bir çalışma içine girmişti¹⁰⁹. Ermenilerin beklentileri ise, oluşan yenedünya dengelerinden yararlanarak Türkiye'den geniş bir toprağın kopartılarak İsrail örneğinde olduğu gibi taşıma nüfus ile büyük bir Ermenistan

¹⁰⁶ Bkz. Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, TTK yay., Ankara 1991.

¹⁰⁷ II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin dış siyaseti için bkz. Edward Weisband, **2. Dünya Savaşı ve Türkiye**, Örgün yay., İstanbul, 2002, Selim Deringil, **Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 3. Baskı. Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi I-II**, İletişim yay., İstanbul, 1996.

¹⁰⁸ Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s. 123.

¹⁰⁹ Bkz. Süleyman Seydi, "Sovyetler Birliği'nin Ermeniler İçin Anavatana Dönüş Projeleri", **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Sayı 8, Kış 2003, s.s. 96-113.

kurulmasıydı. Dünyadaki Ermenilere yapılan “anavatana” dönüş çağrılarında Ermenilerin vatanlarının Ermenistan’da olduğu, ileride Türkiye’deki Ermeni vilayetlerinin de katılımıyla bu vatanın büyüyeceği savı işlenmiştir. Sonuç olarak Sovyetlerin izlediği yeni siyaset ile Ermenilerin beklentileri örtüşmekteydi, bu da Ermenilerin Sovyetler ile çelişkilerini ortadan kaldırıyor, Türkiye’yi etkili bir uluslararası propagandayla karşı karşıya bırakıyordu. Diğer yandan “anavatana” dönüş kampanyalarının bir yönü Türkiye’den toprak taleplerinin içerirken, diğer yönü ise dünyadaki tüm Ermenileri Moskova’ya bağlama amacı taşımaktaydı.

Sedat Laçiner’e göre; Sovyetlerin, Ermeni milliyetçiliği Türkiye’ye karşı desteklemesinin bir nedeni de Sovyet Ermenistan’ı ile Moskova arasındaki bağları güçlendirme niyetiydi. Moskova içeride kendi cumhuriyetlerinde milliyetçi hareketlere izin vermeyip onları baskı altında tutmaya çalışmıştı. Ancak zamanla biriken enerjinin alınması gerekiyordu, bu çerçevede iç politikada baskı altında tutulan milliyetçi hareketler dış dünyaya yöneltilerek hem zararsız hale getirilmiş, hem de dış politikada etkili bir araç olarak kullanılmıştır¹¹⁰.

7 Haziran 1945 Molotov, Türkiye’nin Moskova büyükelçisi Selim Sarper’e “Ermenilere ait olduğunu iddia ettiği Kars ve Ardahan’ın Sovyet egemenliğindeki Ermenistan’a iade edilmesi” şeklinde bir istekte bulunması, Türkiye’de etkili bir Sovyet tehdidi algısı yarattı. Bu olayla eşzamanlı olarak ABD, Ortadoğu, ve Balkanlarda yaşayan Ermenilerin anavatan olarak kabul ettikleri Sovyet egemenliğindeki Ermenistan’a dönmelerini sağlayabilmek için Ermeni diaspora organizasyonları hummalı bir faaliyet içine girmişti. Beklentileri, savaştan sonra oluşan yeni siyasal iklimden yararlanarak büyük devlet liderlerinden Türkiye aleyhine kazanımlar elde etmek ve Sevr’de çizilen Ermenistan sınırları çerçevesinde toprak elde etmektir. Ermeniler savaş sırasında müttefiklere açık destek vermiş olmalarını büyük avantaj olarak değerlendirerek; Sevr antlaşmasına hayatiyet kazandırma konusunda batılı devletlerin kendilerine borçlu olduklarına inanıyorlardı¹¹¹.

Öte yandan Sovyetlerin dünya genelinde başlattıkları Ermenilerin anavatana dönüş projesi çerçevesinde İstanbul Ermenilerinden de 1200–1400 kadar kayıt yaptıran oldu. Ancak Türk hükümeti onların başvurularını ve ayrılmaları için gerekli kolaylığın sağlayacağını söyleyince önemli oranda başvurular geri çekildi.

¹¹⁰ Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s. 134.

¹¹¹ Süleyman Seydi, **a.g.m.**

İstanbul'da Ermenice yayın yapan gazeteler Türk hükümetine olan bağlılıklarını dile getirdiler. Bunlardan biri olan Jamanak “her bir Ermeni diğer 19 milyon Türk vatandaşı gibi kendine düşen görevi yapacaktır” şeklinde beyanatta bulundu¹¹².

Ermeni milliyetçiliğinin etkili olmaya başlaması ve Türkiye karşıtı eylem sürecine girmesi Stalin sonrasına denk gelir. Tamamen Türkiye karşıtlığından beslenen Ermeni milliyetçiliği uluslararası alanda Türkiye'yi zor durumda bırakan eylemlere imza atmıştır. Aslında bu dönemde uzun yıllardır baskı altında tutulan Ermeni milliyetçiliğinin bu baskıdan kurtulmasıyla birlikte milli kimliğini yeniden üretme süreci başlamış, bu yeniden üretme sürecinde 1915 olaylarının yarattığı mağduriyet duygusu ve Türkiye karşıtlığı en önemli referans noktaları olmuştur.

Stalin'den sonra SSCB'de Stalin'den arınma dönemi başlamış, Stalin sonrasının Sovyet yöneticileri için en önemli sorun ülke içinde Stalin karşıtlığının sosyalizm karşıtlığına dönüşme ihtimali olmuştur. Sedat Laçiner'e göre, Stalin'e yönelik eleştiriler Ermenistan'da Ermeni milliyetçiliğini besleyen unsurların başında gelirdi. Hatta 1960'ların başında Ermenistan'da SSCB içindeki en büyük Stalin heykeli bir gecede askerler tarafından ortadan kaldırılmış, bir yıl sonra heykelin yerine “Anavatan Ermenistan” figürü yerleştirilmiştir. Diğer yandan Stalin'den arındırma politikasının âdemi merkezîyetçi bir anlayışla yürütülmesi ve Moskova'nın yetkilerinin bir kısmının yerel otoritelere aktarılması Ermenistan'da milliyetçi bir kimliğin yeniden doğmasına da katkı sunmuştu¹¹³. Sovyetlerin uyguladığı bu yeni politikalar Ermenistan'da diğer Sovyet bölgelerinden daha farklı sonuçlar doğurmuştu, çünkü diğer Sovyet cumhuriyetlerinden farklı olarak Ermenistan'da nüfus homojen bir yapı göstermekte, nerdeyse nüfusun %90 Ermenilerden oluşmaktaydı. Sovyetlerin nüfus politikaları sonucunda birçok bölgede, bölgenin asli unsuru zamanla azalmış, örneğin Kazakistan'da ana unsur %50'nin altına düşmüştür. Dolayısıyla birçok Kazak kendi ana dili dışında Rusça konuşmaya başlamış ve Rus kültürü etkisinde kalmıştır. Ermeniler ise kendi kültürlerini korumayı başarmış, Rusça öğrenmelerine rağmen öncelikle kendi dillerini konuşmuşlardır. Sonuç olarak Ermenilerin Sovyet Ermenistan'ı gibi nispeten daha dar bir toprak parçasında yoğun bir şekilde yaşamaları Ermeni ulusal bilincin oluşmasına ortam hazırlamıştır¹¹⁴.

¹¹² A.g.m.

¹¹³ Sedat Laçiner, a.g.e., s.141.

¹¹⁴ A.g.e., s.143.

Öte yandan 1962 yılından itibaren diasporadan Erivan'a öğrencilerin gelmesine izin verilmesi, Ermeni milliyetçiliğın gelişmesinde etkili olan diaspora ile Ermenistan arasındaki bağın kurulmasına yol açmıştır. Özellikle Batılı ülkelerden ve Ortadoğu'dan gelen genç nesiller Ermenistanlı Ermeniler üzerinde büyük bir etki oluşturarak milliyetçiliğın canlanmasını sağlamışlardır¹¹⁵. Diaspora-Ermenistan etkileşimin artmasıyla birlikte ortak bir kimlik zemininde güçlü örgütsel ilişkiler oluşturup Türkiye'ye karşı dünya çapında harekete geçme olanağını yakaladılar. Yeniden gelişen bu Ermeni milliyetçiliği Sovyetlere karşı da tavır alması gerekirken bu gerçekleşmemiş, doğrudan Türk düşmanlığı bu kimliğının yeniden üretilmesinde başat etken olmuştur. Ermeni milliyetçiliği Moskova'ya karşı muhalefet etmek yerine Sovyet gücünü Türk tehdidine karşı canlı tutmaya, onunla gücünü birleştirmeye çalışmıştır. Bu da Ermeni milliyetçiliğının merkeze karşı olan yönlerini hafifletirken, merkezinde Ermeni milliyetçiliğine daha toleranslı yaklaşmasını sağlamıştır¹¹⁶. Sonuç olarak Moskova kendisine karşı gelişebilecek Ermeni milliyetçiliğini Türkiye üzerine yönlendirmiş ve Türkiye üzerindeki çıkarlarına hizmet eder hale getirmiş, bu durumdan yararlanan Ermenilerde rahat bir şekilde kendi milliyetçiliklerini geliştirmişlerdir.

Daha önce belirttiğimiz gibi 1960'larda Ermeni milliyetçiliğının canlanmasında 1915 olayları önemli referans kaynağı olmuştur. Özellikle diaspora da yaşayan Ermeniler kendi kültürlerini ve kimliklerini genç nesillere 1915 üzerinde aktarma yolunu seçmişlerdir. Böylece yaşadıkları bölgelerdeki egemen kültürünün genç kuşakları üzerindeki etkisini en aza indirmeyi başarmışlardır. Başka bir deyişle azınlık olarak yaşadıklarından dolayı, yeni kuşaklar doğal olarak önce Fransız veya Amerikalı olmayı tercih edebilirlerdi. Yeni kuşakların Ermeni kimliğine olan aidiyetlerini güçlendirerek ancak kendi kimliklerini öncelikli hale getirebilirlerdi. Dolayısıyla 1915'de yaşananlar diaspora Ermenileri için hem kimliklerinin yeniden üretimini sağlıyor hem de varsayılan mağduriyet üzerinde kendi kimliklerine duygusal bir bağlılık ortaya çıkıyordu. Bütün bunlar dikkate alındığında Ermeni milliyetçiliğının Türk düşmanlığından beslendiği görülür. Mağduriyet hissinin

¹¹⁵ Bu durumun tersi de söz konusu olmuştur, Fransa'da diaspora Ermenisi olarak dünyaya gelen Michel Marian, Ermeni kimliğini keşfetmesinde Ermenistan'a yaptığı ziyaretin çok etkili olduğunu ifade eder. Marian, bu ziyaretin içindeki Ermeni çocuğunu yeniden canlandırdığı tespitini yaparak, Ermenileşmenin yolununun Erivan'dan geçtiğinin altını çizer. Bkz. Ahmet İnel/Michel Marian, **a.g.e.**, s.62.

¹¹⁶ Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s. 143.

Ermeni kimliğinin merkezine yerleştirilmesi, tersten mağdur edenin de kimliğinin merkezine taşınmasına neden olmuştur. Güçlenen Ermeni milliyetçiliği dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan Ermenilerin seslerini duyurmalarına ortam hazırlamıştı. Bu açıdan 1965 yılı Ermeni sorununda bir dönüm noktası olmuştur. 1915 olaylarının 50. Yıldönümü olan 1965’de dünyanın çeşitli bölgelerindeki Ermeni örgütleri gerçekleştirdikleri Türkiye karşıtı eylemlerle hem kendi seslerini dünyaya duyurdular hem de yarattıkları heyecanla kendi kimliklerinin güçlenmesini sağladılar. Sonuç olarak Ermeni milliyetçiliği 1915 olayları üzerinden kurumsallaşmakta ve kitleselleşmekteydi.

Türkiye açısından ise savaş sonrası dönemde Ermeni sorunu bir dış sorun olarak algılanmış, Sovyet çıkarlarının Türkiye üzerindeki emellerine hizmet etmeye yarayan bir araç olarak görülmüş, dolayısıyla pek ciddiye alınmamıştır. Başka bir deyişle bu sorunun kaynağında Sovyetler yayılcılığı olduğu düşünülmüş, Sovyetlerin bu siyasetinden vazgeçmesiyle sorununun da kendiliğinden çözüleceği beklenmiştir. Bu durumun etkisiyle Ermeni sorunu hiçbir zaman Türk kamuoyunda Ermenilerin 1915 olaylarına yönelik iddiaları üzerinden değerlendirilmemiş ve tartışılmamıştır. Sonuç olarak Türkiye’nin savaş sonrası dönemde karşılaştığı bu sorunu yok sayması, görmezlikten gelmesi; gelecekte bu sorunun ağırlığını kavrayıp cevap verme ihtiyacı hissettiğinde bir birikim sorunu ile karşılaşmasına neden olmuştur.

3-Tehcirin 50. Yıldönümü Sebebiyle 1965 Gösterileri

24 Nisan 1965 Ermeniler için önemli bir dönüm noktası olmuş, küresel bir kampanya ile birlikte dünyanın dört bir yanında gösteriler düzenlenmiş, böylece Ermenilerin kendi kimliklerine ve kendi tarihlerine olan bağlılıkları ispatlanmıştır¹¹⁷. Bu kampanyaların örgütlenmesinde Sovyet egemenliğindeki Ermenistan, Lübnan, Kıbrıs ve Habeşistan ön plana çıkmıştır. Erivan’da binlerce Ermeni ilk kez 1915

¹¹⁷ Gösteriler dışında hem Ermenilerin bir araya gelip örgütlenmelerinde hem de seslerini yaşadıkları topluma duyurmalarında bir takım kültürel etkinlikler düzenlemeleri önemli bir işlev görmüştür. Amerikan basınında Ermenilerin düzenlediği bu tür etkinlikler sık sık yer bulmuş ve bu etkinliklerde bir takım kişilerin yaptığı ve 1915 olaylarını ilk soykırım olarak tanımlayan konuşmaları Ermeni sorunu ile ilgili Amerikan kamuoyunun şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Bkz. Concert Honours Armenians Massacres by Turks: Descendants of Martyrs are the Major Participants”, **The New York Times**, 26 Nisan 1965.

olaylarının yıldönümünde sokaklarda gösteri yapmış, başlarda bir anma töreni havasında sessizce hareket eden topluluk kısa sürede kontrolden çıkmış, taşlar havada uçmaya, sloganlar atılmaya başlanmıştır. Kalabalık sloganlarla Türklerin, Ermeni topraklarını iade etmelerini, 1915 olayları sebebiyle de “katil” olarak adlandırılmalarını istiyordu. Bunun yanında göstericiler Türkiye’nin Doğu Anadolu bölgesindeki topraklarının kendilerine ait olduğunu da ileri süren göstericiler Sovyet yönetiminden de Ermeni soykırım iddialarını resmen tanınmasını ve 1915 olayları için bir anıt yaptırmasını istemiştir¹¹⁸. Olayların istenmeyen noktalara gidebileceği endişesi yaşanmış, kalabalığın büyüklüğü ve olayların şiddete dönüşmesi idarecileri zor durumda bırakmış, Ermenistan Birinci Sekreteri görevden alınmış, göstericilerden bazıları tutuklanmıştır. Erivan’daki gösteri büyüklük açısından Sovyetler Birliği tarihindeki en büyük gösteri olarak nitelendirilmiştir¹¹⁹. Özetle bu gösteri ile Ermenistan’daki Ermeniler Türkiye’den olan siyasal taleplerini ve soykırım iddialarını ortaya dökmüşlerdir. Başlangıçta Moskova yönetiminde Erivan’daki gösteriler çekince yaratsa da bir anlamda ödüllendirilmiş ve söz konusu anıt Erivan’da 1968 yılında inşa edilmiştir. Ermenistan’da gerçekleşen bu gösteri diaspora Ermenileri açısından büyük bir enerjiye dönüşmüş, milliyetçi duyguların kabarmasını sağlamıştır. Bundan sonra dünyadaki tüm Ermeniler için 24 Nisan kendi kimliklerini 1915 üzerinden yeniden keşfetmenin ve Türkiye karşıtlığının simgesi olarak önemli etkinliklerin yapıldığı bir gün olmuştur.

Ermenilerin etkili olduğu Lübnan’da, Ermeni kilisesinin etkisi altındaki Ermeni milliyetçiliği, 1965 yılında Türkiye’yi hedef alan bir gösteri düzenlemiştir. Sovyetlerin etkisinin de olduğu belirtilen mitingde; Türkiye’nin topraklarının bir bölümünün Ermenilere ait olduğu ve bu topraklar üzerindeki Türk işgalinin sona erdirilmesi gerektiği, bunun yanında Ermeni halkına kendi kaderini tayin hakkının verilmesi istendi.

Kilisenin öncülünde ABD’de de Ermeniler 1965 yılında sokaklara çıkmışlar, büyük bir gösteri gerçekleştiren Ermeni grupları; Türkiye’nin soykırım suçlusu olarak cezalandırılması istemişler ve Ermenistan’ın, Türkiye’nin işgalinde olduğunu iddia etmişlerdir. ABD Ermenileri 1965 gösterileri ile dünyanın diğer

¹¹⁸ Bunun yanında Sovyetler Birliğinde çıkan bazı gazeteler Türkiye’yi Ermenilere karşı bir soykırım suçu işlemekle itham etmiştir. Bkz. “Soviet Article Accuses Turks”, **The New York Times**, 25 Nisan 1965.

¹¹⁹ Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s. 148.

bölgelerinde yaşayan Ermeniler gibi, gösterilere katılımın yoğun olmasında hareketle özgüven kazanmışlar ve bu sayede daha organize bir hale gelip sayılarının ötesinde bir etkiye kavuşmuşlardır. Türkiye ve Türk kamuoyu bu gösterilere hazırlıksız yakalanmış, bu gösterilerin mahiyetini anlamakta zorlanmıştır. Sedat Laçiner, bu törenlerin Afrika'dan Asya'ya, Latin Amerika'ya kadar dünyanın her tarafında düzenlendiğini, Türkiye'nin bu gösterilere karşı önlem almak bir yana bunları takip etmekte dahi zorlandığını vurgular. Her ne kadar Türkiye farkında olmasa bile kendisi açısından zor bir süreç başlıyordu, karşısında milyonlarca insanın hırsı ve haykırışı vardı. Dünyanın her bölgesinde etkili olabilen bu bilenmiş ve organize olmuş yığınlar seslerini etkili bir şekilde duyurabiliyordu. Dünya açısından ise milyonlarca insan hayatın her alanında mağdur edildiğini belirtip Türkiye'yi suçluyorsa bunun bir nedeni olmalı diye düşünülüyor, olayların tek taraflı yansıtıldığı, Türkiye'nin sesinin duyuramadığı dünya kamuoyu doğal olarak Ermenileri haklı buluyordu. Türkiye'nin sessiz kalması ve sesinin duyulmaması, konuştuğunda da ne değinin tam olarak anlaşılabilmesi dünya kamuoyunda genel olarak kabulden ileri geldiği şeklinde yorumlanmıştır¹²⁰.

4-Türk Kamuoyunda 1965 Gösterileri

Türk kamuoyunda 1965 yılında yapılan gösteriler daha çok komünist Rusya'nın Türkiye'yi köşeye sıkıştırmaya çalışmasından ibaret olarak algılanmış, bunun yanında Kıbrıs sorununun gündemde olmasından dolayı da yaşananların arkasında Yunanlılar olduğu düşünülmüş ve karşılaşılan durumun ciddiyeti bir türlü kavranamamıştır¹²¹. Türk kamuoyunda konunun gündeme gelmesinde Hürriyet gazetesi ve muhabiri Cüneyt Arcayürek'in yaptığı haberler etkili olmuş, bu haberlerde günler öncesinden 24 Nisan'da Türkiye aleyhine dünya ölçeğinde bir kampanyanın yapılacağı haberi verilmiştir. Habere göre; "*Beyrut Ortodoks Kilisesi 1915'te Türkiye'de binlerce Ermeni'nin katledildiğini ileri sürerek bu hareketin '50. Yıldönümünü' bir hadise haline getirmek istemektedir. Hazırlanan programa göre, 24 Nisan 'Türklerin vahşet hareketlerini anlatmak' için hemen bütün*

¹²⁰ A.g.e., s. 155.

¹²¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Rıfat Bali, "Ermeni Kıyımının 50. Yıldönümünün Yansımaları", **Toplumsal Tarih**, Sayı 159, Mart 2007, s.s. 62-65.

Ortodoks Kiliselerinde yas ve anma törenlerin icra olunacaktır. Bilhassa büyük dünya merkezlerinde önemli bir umumi efkâr meselesi yapmak amacıyla, bazı tahriklerin ışığı altında televizyonlar ve radyolar da harekete geçirilmektedir". Türk basınındaki yorumlara göre; Ermenilerin yaptığı etkinliklerde bilhassa Türkiye’de eski yıllarda Ermenilerin nasıl hunharca katledildikleri anlatılacak böylece dünya kamuoyuna “Türk vahşeti” misallerle gösterilmek istenecekti. Arcayürek’e göre; Ermenilerin alet edilerek ortaya çıkarılan bu propagandanın merkezinin Yunanistan olduğu, olayları dikkatle takip eden herkes tarafından ifade edilmekteydi, çünkü Kıbrıs olayları sebebiyle dünya kamuoyunda Ada’da Türklere karşı girişilen barbarca saldırılar büyük akisler uyandırmıştı. Yunanlılar dünyanın gözünü başka bir noktaya çekmek için işin içine Ermenileri karıştırmak istiyorlardı.

Yazar, Birinci Dünya Savaşı yıllarında çeşitli iç hareketler sırasında Ermenilerin çeşitli bölge ve illerde isyan hareketlerine geçtiklerini, hatta Türklere karşı zulümlerde bulduklarının bilinmekte olduğunu vurgular. Türkler, Ermeniler tarafından öldürülmüş, Ermeniler de hareketin bastırılması sırasında ölmüşlerdi. Bir kısmı da yurt dışına kaçmışlar veya çıkarılmışlardı. *“Fakat bugün gerçek şudur: Türkiye’de 80 bin civarında Ermeni vatandaşıımız vardır ve bunların her biri Türk milletinin birer ferdidir. Çalışkan, bilgili vatandaşlık görevlerini yapan Türk vatandaşı Ermenilerin böyle bir kampanyadan üzüntü duymamaları imkânsızdır”*¹²².

Aynı günlerde dünyanın çeşitli bölgelerinde Ermenilerin yaptığı gösteriler Türk basınında haber olmaya devam ediyordu. Hürriyet muhabirinin New-York’tan geçtiği habere göre; Yunanlıların tahriklerine uyan Ermeniler, dün burada, Türkiye aleyhinde gösteriler iştirak etmişlerdi. Ermeni katliamının 50. yıldönümünü anma olarak vasıflandıran 2 bine yakın Ermeni ellerinde Türk aleyhtarı dövizler olduğu halde New-York sokaklarında dolaştığını belirten muhabir şunları da eklemiştir: *“Beşikteki çocuklardan seksenlik ihtiyarlara kadar Ermenilerin katıldıkları bu yürüyüş, radyo ve televizyonlarda da yayınlanmak suretiyle Türkiye aleyhinde çok kötü bir propaganda olmuştur”*¹²³. Türk basınında, “Türkiye’nin Doğusunda Ermenistan Kuracaklarmış” başlığı altında ise Beyrut’taki gösterilerle ilgili haberlere yer verilmiştir. Muhabire göre yüz binlerce kişinin katılımının beklendiği gösterilere

¹²² **Hürriyet**, 8 Nisan 1965. Ayrıca aynı günkü Hürriyet gazetesinde “Ermeniler, İhanet Yıldönümü İçin Gösteri Yapmak İstiyor” başlığıyla Lübnan’da hükümetin izin vermemesine rağmen Ermenilerin hazırlık içinde olduğu belirtiliyordu.

¹²³ **Hürriyet**, 26 Nisan 1965.

sadece yirmi bin kişi katılabılmıştır. Katolik, Ortodoks ve Protestan Ermeni patrikleri ile Ermeni milletvekilleri ve kabineden bazı bakanlar katılmıştır¹²⁴. Ermeniler Paris'te de bir gösteri tertip etmişler, Sevr Antlaşmasının bağımsız bir Ermenistan tanıdığını ileri sürmüşlerdi. Ayrıca basın toplantısında Lozan Antlaşması içinde “yüz kararı” ifadeleri kullanılmıştı. Basına okunan bildiri de “Ermeni milletinin yarısının hayatına malolan jenosidin bugüne kadar cezalandırılmamış olup medeni dünyanın vicdanına yük olduğu” üzerinde durulmuştur. Açıklamayı yapan Ermeni yetkili Ermeni meselesinin gerek doğrudan doğruya Ermenilerle Türkiye, gerek milletler arası kurullarına birinde anlayış havası içinde haline başlangıç noktası olarak da Paris'teki resmi Türk çevreleriyle teması temenni etmiş; “Ermeni meselesini yeniden incelemek üzere bugünkü Türk hükümetinin gereken gelişmeyi gösterdiğinden emin olduklarını” söylemiştir¹²⁵.

Diğer yandan Hürriyet gazetesinde Cüneyt Arcayürek'in Türkiye'deki Ermenileri üstü kapalı olarak tepki vermeye çağırması hemen etkisini gösterir ve gazetede ertesi gün “Söz Sırası Ermeni Vatandaşlarımızda” başlığıyla İstanbullu önde gelen Ermenilerin demeçlerini içeren bir haber yayınlanır. Ermeni cemaati Türkiye aleyhine gerçekleştirilen gösteriler ile bir alakaları olmadıklarını ifade yoluna giderek, yaşananların tarihte kalması gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanında Ermeni cemaati üyelerine göre gösterilen arkasında Kıbrıs sorunundan dolayı Rumlar vardır. Hürriyet gazetesinde “Vatanımız Türkiye Sancağımız da Türk Bayrağıdır” başlığı taşıyan haber şu cümlelerle başlar: “*Rumların tahriki ile 24 Nisan'da 'Ermeni Katliamı' adı altında bütün dünyada eski bir olayın istismar edilerek anma törenleri tertip olunması şehrimizde yaşayan on binlerce Ermeni vatandaş nefretle karşılaşmışlardır. İstanbul'daki Ermeniler, böyle bir hareketin manasızlığı ve lüzumsuzluğu üzerinde durarak, 'Bu olsa olsa Kıbrıs Rum Dış İşleri Bakanı Kipriyanu'nun bir dalaveresidir. Bazı Ermeniler de bilmeyerek buna alet olabilirler. Biz Türkiye Ermenileri maziye unutmuş, şimdi tam bir huzur ve mutluluk içinde yaşıyoruz' demişlerdir*”. Yazının devamında; Ermeni vatandaşlarının Kıbrıs meselesini bir İslam-Hristiyan davası haline sokmak isteyen Kipriyanu'nun bu entrikasına asla alet olmayacakları, dışarıdaki Ermenilerin de bu durumu çabuk fark edeceklerini belirtilir¹²⁶.

¹²⁴ **A.g.g.**

¹²⁵ **Milliyet**, 22 Nisan 1965.

¹²⁶ **Hürriyet**, 9 Nisan 1965

Türkiye'deki Ermenileri Katoliklerin Ruhani Reisi Başpiskopos Boğos Kireçyan gazetesine şunları ifade eder: *“Biz ruhani makam olarak eski hatıraların canlandırılmasını asla tasvip etmiyoruz. Olabilir ki tarih boyunca yaşadığımız bu memlekette birbirimizi rencide etmiş hâtıralar olmuşsa, bunlar mâziye intikal etmiştir. Biz bu memleketi herhangi bir Türk gibi vatanımız sayıyoruz. Burada doğduk, Bura da vatani vazifemizi yaptık. Bizim cemaatimiz burada sulh ve sükûn içinde mesut yaşamaktadır. Biz Türk bayrağı altında yaşıyoruz ve bu bayrağın savunucularıyız. Beyrut'ta vuku bulan veya yapılması düşünülen ve tertip eseri olduğuna kanî olduğumuz mitingler asla fayda sağlamaz ve manasızdır. Bu mitingler buradaki Ermeni vatandaşların huzurunu asla bozamaz. Zaten onlarla alakamız yoktur. Din adamı olarak insanların birbirilerine kin beslemelerini hiçbir zaman iyi karşılamam. İnsanlar Allah huzurunda hesap verirler, politik maksatlara âlet olanlar Allah'ın istediği manada makbul insanlar olamazlar”*.

Türkiye'deki Ermeni Katoliklerin Ruhanî Reisi Boğos Kireçyan'ın Vekili Başrahip Ohannes Çolakyan ise şöyle konuşmuştur: *“Muhterem Patrik'imın fikirlerine aynen iştirak ediyorum. Ben bu memlekette doğdum. Yedek subay olarak askerliğimi yaptım. Kendimi bu yurdun evladı olarak sayıyorum. Siyasi oyunlar insanlara daima zarar vermiştir. Allah siyasi muhterisleri ıslah etsin”*¹²⁷.

Türkiye Ermenilerininin 82. Patriği ŞınorkKalustyan ise şu resmi bildiri yayınladı: *“Türklerle Ermenilerin ilk karşılaştıkları günden başlayarak kardeşlik ve dostluk havası içinde yaşadıkları tarihî bir hakikattir. Ermeni cemaati, o*

¹²⁷ Eski AP İstanbul Senatörü Yüksek Mühendis Berç Turan, bu olayla ilgili olarak şunları söylemiştir: *“Türkiye benim vatanımdır. İnsan olarak yaşadığım bu memleketin sevinç ve ıstırabına memnuniyetle iştirak ederim. Kıbrıs davası, burada yaşayan biz Ermeni vatandaşların da dâvasıdır. Ermeni ırkdaşlarımı Türkiye aleyhine kışkırtmak isteyen Rumların bu hareketi Türkiye'de yaşayan 70 bin Ermeni'nin huzurunu kaçıracığına sanmam. Burada yaşayan bizler, tam manasıyla hür, mesut ve eşit haklarla aynı bir Türk vatandaşı gibiyiz. Ve bu huzurumuzun her ne sebeple olursa olsun bozulmasını asla istemiyoruz. Ben Türk vatandaşı olarak Parlâmentoya girmiş bir kimseyim ve bütün benliğimle kendimi bu memleketin evladı sayıyorum. Biz Ermeniler, Rumların tahrikine asla âlet olmayacağız ve Kıbrıs politikasında her zaman Türklerin yanında bulunacağız.”* Çapa İç Hastalıkları Kliniği Dâhiliye Mütahassısı Doçent Dr. Karabet Arman'ın konuya yaklaşımı ise şöyledir: *“Osmanlılar zamanında vuku bulan nahoş bir olayın 50. yıldönümünü kutlamak gibi manasız bir hareketin yapılacağını üzülenek duyduk. Atatürk, Osmanlı imparatorluğunun bütün kötü hâtıralarını da tarihe gömdü. Bugün burada yaşayan Ermeniler, her türlü haklara, hatta yedek subay, Milletvekilliği, Senatörlük hakkına bile sahiptirler. Türk Ermenileri, buradaki kardeşlik düzeninin bozulmasını asla arzu etmiyorlar. Yarım asırlık tarihin derinliklerine çoktan gömülmüş ve unutulmuş bir hâdisenin tekrar alevlendirilmek istenmesi, bir politik cinayettir. Bazı menfaatperest siyaset adamları, azınlıkları kendi çıkarlarına âlet ederek tahrik etmişlerdir. 24 Nisan'da yapılması düşünülen yas günü de entrikacıların bir tertibidir. Kipriyanu, Ermenileri yem olarak kullanıp, Kıbrıs dâvasında yeni bir entrika çevirmek niyetindedir. Biz Türkiye'deki Ermeniler, hiçbir zaman politika oyunlarına âlet edilmek istemiyoruz. Dış memleketlerdeki Ermeni ırkdaşlarımıza son sözüm şudur: Rahatımızı huzurumuzu gölgelemeyin başka ihsan istemiyoruz.”* **A.g.g.**

tarihten bu yana, yüz yıllar boyunca, topluma daima faydalı ve sadık bir unsur olmuş ve kendi mensuplarından birçoğları da devletin siyasî ve idarî büyük sorumluluklarını taşımış ve başarılı sonuçlar elde etmişlerdir. Osmanlı devletinin son yıllarında bazı yabancı devletler Sultanlardan imtiyazlar koparmak ve kapitülasyonlarını devam ettirmek ve nihayet Osmanlı Devletini parçalamak amacı ile muhtelif cemaatleri ve bu arada Ermenileri de kendi menfaatlerine âlet etmek istemişlerdir. Sömürücü devletler yüzyıllar boyunca bir arada ve kardeşçe yaşamış olan iki milleti birbirinden soğutmayı amaç edinmişlerdi. Husule gelmiş olan hâdiseler ve neticeleri tarihe mal olmuş birer ibret levhası olarak, insanlık ve kardeşlik hislerimizi takviyeye imkân verecek niteliktedir ve bizler için böylece kalacaktır. Ölülerini anmak, bütün insanların hakkı ve manevi vazifedir. Ancak, bu saygı gösterileri milletlerin kalplerinden husumet tohumlarının ekilip filizlenmesine imkân ve vesile vermemelidir. Manevi hayatımızın kaynağını teşkil eden mukaddes Kitabımızın iş'arı da esasen budur. Biz, Türkiye Ermenilerine gelince: Türkiye Cumhuriyeti devrinde yaşamış ve Atatürk ilkeleri ile büyümüş olan bu topluluk, geçen kırk sene zarfında, faziletli, yapıcı ve sadık vatandaş olduğunu daima ispat etmiştir. Biz bugün, vatandaşlar arasında kardeşlik ve güvenlik duygularının devamını görmenin mutluluğu içindeyiz. Dış memleketlerde bulunan din kardeşlerimizden bazılarının, bu sevgi ve saygı dolu bağlılığı gölgelemeye hakları yoktur. Türkiye Ermenileri kendilerini bu memleketin ayrılmaz bir parçası olarak görmektedirler. Bu sebeple bu memleketin menfaatlerine aykırı herhangi bir hareketi de asla tasvip etmeyeceklerdir”¹²⁸.

Aynı gün Türkiye'deki Ermeniler adına bir heyet Taksim'deki Cumhuriyet Anıtı'na bir çelenk koyar. Yurt dışındaki Ermenilerin Türkler aleyhine giriştiklerin kampanyayı protesto amacıyla yapıldığı açıklanan bu hareket hakkında Yervart Bezaz adındaki Ermeni vatandaş şunları söyler: “Bu hareketleri tasvip etmiyor,

¹²⁸**Hürriyet**, 25 Nisan 1965. Ayrıca Hürriyet gazetesine göre; dünyanın muhtelif memleketlerine dağılmış Ermeni cemaatlerinin en fazla sözü dinlenir liderlerinden biri olarak gösterilen Mezopotamya'daki zengin petrol yataklarını işletmek için kurulan Turkish Petroleum Company'deki yüzde beş hissesi nedeniyle tarihe “Bay yüzde beş” lakabıyla geçen Üsküdar doğumlu ünlü Ermeni petrol milyarderi, hayırsever ve koleksiyoner Kalust Sarkis Gülbenkyan'ın Kadıköy doğumlu oğlu Nubar Sarkis Gülbenkyan ise, yaşadığı Londra'dan yapacağı açıklamada şöyle konuşmuştur. “Anavatandaki Ermeni vatandaşlarımız, artık tarih olmuş mâzideki hâdiseler sebebiyle rahatlarını bozmayı düşünecek kadar akılsız değillerdir. Vefat eden Türkiye'deki Ermeni Katoliklerin Ruhani Reisi Baflpiskopos Bogos Kireçyan'la tamamen aynı fikirdeyim. Eski olayların canlandırılmasını hiç kimse arzu etmemektedir. Zaten bu gibi tahrikler ‘içeriden’ değil ‘dışarıdan’ gelmektedir”.

nefretle karşılıyor. Biz Türk'üz ve Atatürk çocuklarıyız" demiştir¹²⁹. Ermeniler Atatürk'e ve Türk milletine bağlı olduklarını bildirerek, Ermeni cemaatini temsilen yüz kadar kişi çelenk koyduktan sonra Atatürk için saygı duruşunda bulunmuş ve eski senatörlerden Berç Turan ile Belediye Meclis Üyesi Agop Binyat birer konuşma yapmışlardır. Ayrıca Cumhuriyet Anıtı şeref defterine şunlar yazılmıştır: *"Ölmez Atam. Önderliğinde kurulan ve ilelebet payidar olacak, aziz Türkiye Cumhuriyetinde Müslüman Türk kardeşlerimizle kader birliği ve beraberliği içindeyiz. İzindeyiz Atam. Sana minnet ve şükran borcumuzu, huzurunda saygı ile eğilerek sunarız. Türk Ermeniler"*¹³⁰.

Türkiye'deki Ermeni cemaatini bu kadar çabuk harekete geçiren en önemli etkenlerden birisi 6-7 Eylül tarihlerinde İstanbul'da azınlıklara karşı girişilenler olduğu söylenebilir. Kıbrıs Olayları yüzünden zaten gergin olan Türk kamuoyunun, bir de Ermeni faaliyetleri ile harekete geçebileceği kaygısı, Ermeni cemaatini yukarıdaki açıklamaları yapmaya yönlendirdiği iddia edilmiştir. Kıbrıs sorunun etkisiyle Türk kamuoyunda azınlıklara yönelik bakışı yansıtmaması bakımında aşağıdaki haberler fikir verici niteliktedir. Türkiye Ermenilerinin de bu meselenin arkasında Rumları gördükleri ve dolayısıyla Türkiye karşıtı gerçekleştirilen eylemleri Rum çıkarlarına hizmet eden, Rumların tahrikiyle hareket eden unsurlar tarafından gerçekleştirilen eylemler olarak düşündükleri açıktır. Türkiye Ermenilerin verdikleri tepkiler hep bu bakıştan hareketle oluşturulmuştur. Türkiye Ermenilerinin ortaya koyduğu bu tepkiler, tabii ki Türk kamuoyunun Ermenilerden yaşananlara tepki göstermeleri yönündeki beklentilerinden bağımsız değildi. Türkiye'nin özellikle Ermenilerin, Türk yönetiminden memnuniyetini ortaya koyan açıklamalar üzerinden uluslararası kamuoyuna "Türkiye'deki Ermeniler üzerinde herhangi bir baskı olmadığını" kanıtlama yoluna gitmesi, Türkiye'deki Ermenilerin açıklama yapma baskısı altında kalmasına da yol açmıştır¹³¹.

¹²⁹ **A.g.g.**

¹³⁰ **Milliyet**, 25 Nisan 1965

¹³¹ Ayrıca söz konusu dönemde Hürriyet gazetesi "Serbest Kürsü, Herkese Söz Hakkı" adını taşıyan sütununu Ermeni asıllı Türk vatandaşlarına açar ve onların görüşlerini yansıtır.

"Lübnan Ermenilerinin bu yersiz anma töreni kimseye bir şey kazandırmaz. Sebepleri ne olursa olsun. Biz Türkiye'de kanunların mutlak himayesi altında ve saadet içinde yaşıyoruz. Ve bu gibi hareketleri esefle karşılıyor. Şu veya bu maksatla yapılan Rum tertipleri, bazı Ermenileri aldatabilir ve yanlış yola sevk edebilirler. Temenni edelim ki; maziye karışmış bir olayı anma töreni veya yas günü olarak hortlatmak şişirilmiş bir yalandan ibaret kalsın. Ve Lübnanlı Ermeniler bir kere daha dıştakileri aleti olmasın." Doç. Dr. Vahe Aleksanyan (Gureba Hastanesi)

"Bu olaylar bir Rum tertibidir. Bundan kimseye bir fayda gelmez. Biz Ermeniler Türkiye'de hiçbir memleket azınlığının elde edemeyeceği eşit haklar ve saadet içinde yaşıyoruz ve bunun kıymetini

Bu gelişmelerden önce 19 Nisan tarihinde Hürriyet gazetesinin manşetinde, Başbakan Süleyman Demirel'in ağzından "Patrikhane Hudut Dışına Çıkarılabilir" başlığı yer alıyordu. Habere göre; Rumların Lefkoşe şehrinde 30 bin Türkü ablukaya almaları durumu çok kritik bir safhaya sokmuş, Bakanlar Kurulu beş saat kırk beş dakika süren toplantı yapmıştı. Hükümet Türk-Yunan ilişkilerini tekrar gözden geçirmiş yeni kararlar almıştı. Bu kararların en başında gelen ise Patrikhane'nin yurt dışına çıkarılmasıydı¹³². Aynı günlerde dikkat çeken bir diğer haberin başlığında, "Ekonomimizin Rum Tüccarların Tesirinden Kurtarılması" isteniyordu. Meclis'te bütçe toplantılarında söz alan Adalet Partili Hüsni Dikeçligil, Türk ekonomisinin 5 bin Rum tüccarın tesirinden kurtarılmasını talep ediyordu. Milletvekiline göre; *"Ticaretin 5 bin Rum'un hâkimiyeti altında olduğu söyleniyor. Buna karşı tedbir alınmasını istemek ne faşistlik, ne ırkçılık, ne de şovenliktir. Gelen paraların bir kısmı Enosis'e, bir kısmı İsrail'e akıyor. Buna mani olunmalıdır."*¹³³ Hemen arkasında 20 Nisan tarihli Hürriyet'te manşet "Yunan Tebaalı Bütün Vatandaşlar İstisnasız Sınır Dışı Edilecek" şeklindeydi. Bütün bunlar Kıbrıs Sorununun kuşkusuz yansımalarıydı. Dolayısıyla bu siyasi iklimin Türkiyeli Ermenilerin üzerinde baskı oluşturmaması mümkün değildi, bu da Ermenilerin tedirginliğini bir kat daha artırıyordu.

Türkiye'de, Ermeni sorunu ile Kıbrıs sorunu arasında hep sıkı bir ilişki olduğu varsayılmıştır. 1965 gösterilerinin patlak vermesi ve dünyadaki Ermenilerin

takdir ediyoruz. Şurası muhakkak ki Beyrut'ta veya başka bir yerde Ermeni ırkdaşlarımızın tertip edecekleri mitingler ufak olaylar olarak sönmüş gitmeğe mahkûmdur. Tarihin küflü yapraklarını karıştırmakla Kıbrıs Rumlarının haris menfaatlerine alet olmakla hiçbir şey elde edilemeyeceğini dışta yaşayan Ermenilerin düşünmeleri gerekir" Norayr Altunyan (Mobil Oil A.Ş. Mühendisi)

"Rumların tertibine kapılan dışarıdaki Ermeni ırkdaşlarımızın eski defterleri karıştırıp bir anma töreni yapmağa kalkmaları, düpedüz aptallıktır. Türkiye'de böyle bir tertip düşünen Ermeni varsa ki sanmıyorum. Herkesten önce ben kafasını koparırım. Dışardaki Ermeniler aldatılabilir. Ama bizler burada rahat ve hürüz ki..." Diran Şen (Kuyumcular Cemiyeti Başkanı)

"Rumların kıskırtmaları ile 24 Nisan tarihinin Ermeni katliamı olarak Beyrut'taki Ortodoks Kilisesi tarafından ilan edilmesi hepimizi üzüntüye gark etti. Daha dün denecek kadar yakın bir tarihte Türk Hariciye Vekili Kapriyel Noredikyan değil mi idi? Maliye ve Hazine-i Hassa Nazırı Agop Paşa değil miydi? Nafia Vekili Haluçyan değil miydi? Darphane Nazırı Gazas Artin Değil miydi? Ey gafiller hangi maziden bahsediyorsunuz? Hangi maziyi unuttuk? Aslında mazide böyle bir olay yoktur. Devletin kanunlarına aykırı hareket eden bütün vatandaşlar gibi Ermenilere de o zaman cezaları verilmiştir. Bütün Avrupa devletlerinin Türkiye'ye hücum ettikleri bir sırada iki paralık Taşnaksakanların Kazım Karabekir Paşayı oyalamaları ve bu kanunsuz hareketlerinden dolayı cezalandırılmaları katliam mıdır?" Agop Keşişyan (Tüccar)

"Dışarıdaki Ermenilerin Bir anma töreni yapmaları kadar manasız, lüzumsuz ve salakça bir şey olamaz. Bu Rumların tahrikidir. Kipriyanu denilen adam buradaki Rumların huzurunu kaçırdı, şimdi de bizleri mi ele aldı? Biz Ermeniler böyle bir şeyi asla tasvip etmiyoruz. Ve Kıbrıs işinde vatanımız Türkiye ile beraberiz." Leon Altın (Kuyumcu)

¹³² **Hürriyet**, 19 Nisan 1965.

¹³³ **Hürriyet**, 20 Nisan 1965.

daha aktif hale gelmesinin Kıbrıs sorunu ile birlikte gelişmesi Türk kamuoyu tarafında anlamlı bulunmuştur. Hatta Türkiye’den yaşayan Ermenilerde bundan etkilenerek 1965 olaylarını bir Yunan provokasyonu olarak görmüşlerdir. Rumlar ve Ermeniler kendi ulusal kimliklerinin oluşumunda Türkiye karşıtlığını merkezi bir yere koymuşlar, bu da iki grubun Türkiye karşıtlığında buluşmasına ortam hazırlamıştır. Kıbrıs sorununa bağlı olarak Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi yöneticileri ile Ermeni gruplar arasındaki görüşmeler artmış kısa sürede işbirliğine dönüşmüştür. Finansal destekten, eğitime, tanıtıma ve yönlendirmeye kadar birçok alanda Ermenilere yönelik bir Yunan-Rum desteği sağlanmıştır. 24 Aralık 1964’te Kıbrıs Dışişleri Bakanı Kipriyanu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde Ermeni sorununu gündeme taşımış ve buradan Türkiye aleyhine bir karar çıkması için gayret göstermiştir. Rum Dışişleri Bakanı, Türklerin Ermeniler karşı katliam yaptığını vurgulayarak aynı şeylerin Kıbrıs’ta da yaşanabileceğini ima etmiştir. Bazı görüşlere göre, Ermenilerin sahneye çıkıp Türkiye aleyhinde gösteriler yapmaya başlamalarında Rumların etkisi sanılandan daha büyüktür. Ermenilerin gösteri planları Antilyas Kilisesinden Kilikya Kataligosu Patrik I. Heron ile onun Kıbrıs Kilisesinden arkadaşı olan Başpiskoposa Makaryos tarafından ortaklaşa hazırlanmıştır¹³⁴. Dolayısıyla Rumlar ile Ermeniler arasındaki birlikteliğin dinsel boyutu da gözden kaçırılmaması gereken noktalardan biridir.

Ermeni örgütlerinin Avrupa’da yerleşip faaliyet gösterdikleri yerlerin başına Yunanistan geliyordu. Ermeniler burada bir Ulusal komite oluşturarak burayı Türkiye karşıtı etkinliklerde önemli bir merkez olarak haline getirmişlerdi. Yunan hükümetinin de Ermeni faaliyetleri konusunda her türlü desteği sağladığı açıktır. Bunun yanında Rum ve Yunan temsilcileri tarafından 1915 olaylarının soykırım olduğunu anlatan broşürleri Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda dağıtmışlardır. Ayrıca Yunanistan Ermeni Cemaati Komitesi BM’ye bir telgraf çekerek Batı Ermenistan olarak adlandırdığı Doğu Anadolu bölgesinin Ermenilere verilmesini talep etmiştir. Kıbrıs’ta 1915 olaylarının yıldönümü anma toplantıları düzenlemiş, bu toplantılarda 1915 olayları soykırım olarak tarif edilmiştir. Kıbrıs’taki bu dışındaki toplantılara da Makaryos Ermenilere destek vermek için bizzat iştirak etmiştir. Dolayısıyla bütün bunlar Türk kamuoyunda Ermeni sorununun arkasında bu dönem için Sovyet desteği dışında bir de Yunan-Rum desteği olduğu algısını yaratmıştır. Bu

¹³⁴ Bkz. Azmi Süslü, Fahrettin Kırzioğlu, Refet Yınanç, Yusuf Halaçoğlu, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Kars Kafkas Üniversitesi yay., 1995, s. 301.

da daha önce da belirttiğimiz gibi Türkiye'nin Ermeni sorunu dış desteklere bağlı olarak ortaya çıkmış bir sorun şeklinde görmesine, sorunun kendisiyle değil onu destekleyen unsurlarla mücadele edilmesinin Ermeni sorununun çözülmesi için yeterli olacağını düşünmesine neden olmuştur.

Öte yandan Türk basınında 1915 olaylarıyla ilgili tanımlamalarda bulunulmaya başlanır. 1915'de yaşananların genellikle karşılıklı olduğu vurgusu ön plana çıkar, sorumluluk daha çok İttihatçıların ve Taşnakların üzerine yüklenir. Milliyet gazetesindeki köşesinden Refii Cevat Ulunay, yaşananların Yunanlıların teşviki ve tahriki ile olduğunu belirttikten sonra şu değerlendirmede bulunur:

“Artık tarihin unutulması gereken sahifelerine gömülen bu elim hadise, müverrih Ahmet Refik merhumun dediği gibi biri İttihat Terakki, diğeri Taşnak olan ‘iki komitenin iki kıtali’dir. Bunun tekrar münakaşasını tarih bile istemez. İnsanoğulları yaradılışından bugüne kadar birbirlerini yemişler. Adem babamızla Havva anamız o güzel cennette zevk ü sefa ile oturacakken Rahman yerine şeytana uyararak elma mı, buğday mı... Ne ise bir halt yemişler ve kovulmuşlar. Çocukları olmuş, onlar da birbirlerini öldürmüşler. Ondan sonra:

Kes, kopar, kır, sürükle, ez, yak, yık!

Ne aman bil, ne ‘ah’ işit, ne yazık...”

Yazar, bu durumun Türkiyeli Ermenileri haklı olarak bir infiale sevk ettiğini ve Ermenilerin bu propagandanın karşısına dikildiklerini yazmıştır. Devamında ise, Türkiyeli Ermenilerin tepkilerini değerlendirirken; Ermeni vatandaşları sevdiğini, onların bu memleketin ilmine, irfanına, sanatına ve zanaatına ettikleri hizmetin büyüklüğünü daima takdir ettiğini ve onlarla sohbetten büyük zevk aldığını, Ermenileri Hristiyan Türk olarak kabul ettiğini belirtir. Bundan sonra ise Osmanlı kültürüne hizmet eden Ermenilerin isimlerini ve yaptıkları hizmeti saydıktan sonra şu cümlelerle yazısını noktalamıştır: *“Birbirleriyle bu kadar kaynaşan iki milletin arasına Beyrut Ortodoks kilisesi değil devletler giremez. Benim bildiğim Ermeniler böyle uçurulan balonlara güler geçerler”*¹³⁵.

Aynı gazete de Bülent Ecevit yazısını şu cümle ile bitiyordu: *“Şu sevgiden başka ‘ne varsa yalan’ dünyada bizi hala birbirimize düşürmeye uğraşanlar utansın”*

¹³⁵ Ulunay, “Biz ve Ermeniler”, **Milliyet**, 10 Nisan 1965.

Ecevit yazısının başında Amerika’da yaşadığı yıllarda tanıştığı Ermenilerden bahseder:

“Amerika’nın bir küçük kasabasında bir Ermeni dükkânı idi... Camlı dolaba beyaz peynirler, turşular dizilmiş, raflarda pastırma, sucukların en güzelleri asıl idi... Sokağa bakan camın ardında, evlerdeki sandıklardan çıkarılmış bir-iki bakır cezve, bir Osmanlı kaması, bir rahle... Türk olduğumuzu öğrenince, tezgâhın başındaki yaşlı, esmer Ermeni kadının gözlerinde sevgiyle kızgınlık, özlemle çekingenlik çarpıştı. Buruk sesiyle, çocukluğunun kanlı, acı olaylarını, Trabzon’dan Amerika’ya kaçışlarını anlattı. Nisbet vermek ister gibi, fakat ağlamaklı bir sesle:

- Amerika’da çok mes’uduz, burada her şey var, her şey bol, dedi. Oysa çevresindeki raflara dizdiği ‘Her şey’ Türkiye’li idi. Çocukluktan kalan, yürekte gelen acısına saygı duyduk... ‘Sizinkiler şöyle yaptıydı da, bizimkiler böyle yaptıydı’ tartışmasına girmedik. Yaşlı kadının bütün sitemlerini, acı sözlerini dinledik, girdiğimize bin pişman, dükkânından ayrıldık. Arkamızdan, titreyen bir ses:

- Gene gelin, gelmezseniz gücenirim, diye sesleniyordu. Yurt özlemi gibi bir duygu, bir süre sonra bizi gene o dükkâna çekti. Kapıdan girdiğimizi görür görmez, yaşlı Ermeni kadın, eşimin boynuna sarılıp ağlamağa başladı. Gözlerinden sanki yaş değil, 40 yıl, 50 yıl baskı altında tutulmuş bir sevgi boşanıyordu. Üçüncü gidişimizde: - Bir kahvemi içmeden bırakmam dedi. O ‘Her şey var’ olan ‘Her şey bol’ olan Amerika’da, elektrikli bir taşlı prize sokarak değil, dükkânın arkasındaki küçücük odasında, ateşini külleyip derinden derine yanar tuttuğu bir mangala eski bakır cezvesini sürerek, bize köpüklü kahve pişirdi. Altımıza birer konserve sandığı çekti. Kahvelerimizi içtik. Falımıza baktı. Falımızdan yalnız iyi şeyler söyledi. Bizim kaldığımız yere yakın, Türkiye’li Ermenilerin toplandığı bir küçük kasabaydı burası... Sokaklarında, böyle bakkallardan başka, simitçi dükkânları, lahmacuncular vardı. Boston radyolarından birini her akşam bir, iki saatliğine kiralar, Müzeyyen Senar’dan, Münir Nurettin’den plâklar çaldırıyorlardı. Bazen de, Ermeni topluluğundan bir şarkıcı eline udunu alır, titrek ve yanık bir haykırıyla, İngilizce sözlü, Ermeni şiveli, alaturka şarkılar söylerdi radyodan...” Bülent Ecevit’e göre;bu türlü unsurların, devletlerin, Türkiye’ye karşı canlı tutmağa çalıştıkları o kadar acı anılara rağmen, Türklere karşı sürekli kışkırtmalara rağmen çoğu Ermenilerin sıcak

yüreğinden, ne Anadolu, ne Türk sevgisini, ne de sözünden, sazına kadar Türklüğü çıkarıp atmağa imkân yoktu”¹³⁶.

Ecvet Güresin’e göre ise; Lübnan’daki Ermeni kıpırdanmalarının Türkiye’de hiçbir şekilde tasvip görmediği gerek Ermeni vatandaşlarının gönderdiğini mektuplardan gerekse Gregoryen Ermeni Patriği Kalustyan’ın demecinden anlaşılıyordu. Yazar, Ermenilerin Türkiye’de başka bir tutuma giremeyeceklerini beklemediğini de belirtir. Yarım asır önce yine Taşnak ve Hınçakların tahrikiyle Türkler ile Ermenilerin arasında üzücü olaylar geçmiş Ermeniler kadar Türkler de ıstıraplı günler yaşamışlardı. Artık o sayfaları yeniden çevirip eskinin küllerini deşmenin anlamı yoktu.

“Bunun yanında Türkiye’deki azınlıklar içinde Ermenilerin adetleri, yaşayışları incelenirse görülür ki, Osmanlı devrinden bugüne kadar egemen millet olan Türklerle en fazla kaynaşabilen Ermenilerdir. Hatta bırakınız Türkiye’dekileri yurt dışında yaşayan ve Türkiye’ye giremeyen Ermeniler bile, buldukları yerlerde adetlerinin, yaşayışlarının değiştirmemişlerdir ve çoğunda Türkiye hasreti, Türkiye’ye karşı ilgi belirli haldedir. Bu bakımdan Ermeni vatandaşlarımızın gösterdikleri tepki bir gösterişten çok, samimi duyguların bu vesilesiyle açığa vurulmasıdır”¹³⁷.

Dünyanın çeşitli bölgelerindeki Ermenilerin gerçekleştirdiği Türkiye karşıtı gösteriler; basında Türkiye’nin dış dünya da itibarının eskisi gibi olmadığı yönünde bir algı yaratmış, Kıbrıs sorunun da, Ermeni meselesinin de; Türkiye’nin düşmanlarının gözünde eskisi kadar güçlü olarak görülmemesinin bir sonucu olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla bütün bu Türkiye karşıtı unsurları harekete geçiren Türkiye’nin içerde ve dışarda yaşadığı itibar kaybı olarak görülür. Sonuç olarak ise, Türkiye’nin bu dış saldırılara karşı içerde siyasi parti farkı gözetmeden bütünleşmesi gerektiği de vurgulanır¹³⁸.

Türk basınında Ermeni tehcirin 50. yıldönümü münasebetiyle dünyanın bölgelerinde Türkiye karşıtı gerçekleştirdikleri gösteriler rahatsızlık yaratmıştır. Türk basınında konuyla ilgili yapılan değerlendirmelerde yine daha önce olduğu gibi 1915’de meydana gelen gelişmeler üzerinde durulmamış, 1915 öncesi veya

¹³⁶ Bülent Ecevit, “Ermeni”, **Milliyet**, 12 Nisan 1965.

¹³⁷ Ecvet Gülesin, “Ermeni Mitingi”, **Cumhuriyet**, 10 Nisan 1965.

¹³⁸ Bkz. Cihat Baban, “Ermeni Meselesi ve Bir Uyarı”, **Milliyet**, 2 Mayıs 1965.

sonrasıyla ilgili değerlendirmelerde pek bulunulmamıştır. Bu durum Türk basınında 1915 ile ilgili bilgi eksikliğini de göstermekte, özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında Ermeni sorununu yok saymaya yönelik bir politikanın sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Cumhuriyetin kadrolarının Ermeni sorununu Lozan Antlaşması ile kapandığını düşünmesi ve yaşananları unutmayı tercih etmesi Türk kamuoyunda Ermeni sorunu konusunda bilgi eksikliğinin de oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu sorunun basında, edebiyatta, okulda işlenmemesi yeni yetişen kuşakların Ermeni sorunu diye bir meseleden habersiz kalmalarına yol açmış, bundan dolayı Ermenilerin birden 1965 yılında sahneye çıkması ve Türkiye’den bir takım taleplerde bulunması şaşkınlık yaratmıştır. Türk basınındaki eski kuşak kalemler ise, Ermenilerle yaşananlarla hakkında belirli bir bilgiye sahip olduğundan, konunun tekrar gündeme gelmesinde rahatsızlık duymuşlar ve meselelerinin kapanması gerektiğini vurgulayarak, yeniden hatırlatma çabasında olan Ermenileri suçlamışlar ve yeniden hatırlamanın kimseye faydası olmayacağını ileri sürmüşlerdir.

Türk kamuoyundaki Ermeni gösterilerine karşı oluşan genel şaşkınlık havası bu dönemde ABD büyükelçiliğinin hazırladığı raporlara da yansımıştır. Türk kamuoyunun tepkisi ABD Büyükelçiliği tarafından şu şekilde değerlendirir: “*Son günlerde, çağdaş Türkiye’de nadiren, basında ise nerdeyse hiç bahsedilmeyen bir mevzu efkârı umumiye de yeniden tartışılmaya başlandı: Türkiye’deki Ermeni azınlığın bahsi. Genellikler uzun zaman dönemleri zarfında ‘Ermeni’ kelimesi basında yer dahi almayabilir. Devlet okullarının eğitim müfredatı bu bahsi bütünüyle es geçmeye meyilli. Yerel (halk) yabancı bir gözlemci için Ermeniler tarafından inşa edilmiş oldukları aşikar olan merkezi ve Doğu Anadolu’daki binaların Türklerin veya başka bir grubun inşa ettiğini sık sık söylemekte. Bu şekilde yok sayılan ve zahiren unutulduğu sanılan Ermeni azınlığı bahsi son zamanlarda 24 Nisan tarihinde (1915’in) ellinci yıldönümü ile ilgili Beyrut’ta düzenlenecek konferansın beklentisi ile yeniden canlandı. Bu tür bir konferansın düzenlenme beklentisi – Merkezi ve Doğu Türkiye’de 1915 yılında vuku bulmuş ermeni katliamlarının ellinci yıldönümünü anma için- Türk basınında, bazıları çok şiddetli olmak üzere, değişik tefsirlere yol açtı*”¹³⁹.

Daha sonraki süreçte Ermeni meselesinin bir daha Türk kamuoyunda gündem oluşturması Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın ABD’ye gerçekleştirdiği

¹³⁹ Aktaran Rıfat Bali, **a.g.m.**, s. 65.

ziyaret sebebiyle oldu. 4 Nisan 1967 tarihinde Amerika'da Washington Elçiliği önünde patlayan bomba Milliyet gazetesinin manşetinde yer alıyordu. Amerika'da bulunan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Washington'a gelişinden birkaç saat önce Türk Elçiliğine 6 metre mesafede bir bomba patlamıştı. Patlayan bomba sonucunda elçilik hasara uğramaz iken park etmiş bir arabanın arka kapısı yanmıştır. Habere göre; Sunay ve beraberindeki heyet Amerikan Başkanı Johnson ve Dışişleri Bakanı Dean Rusk tarafından karşılanmış, yapılan resmi görüşmelerde Kıbrıs Sorunu ve Türkiye'deki Amerikan üslerinin ele alınması beklenmekteydi. Hürriyet gazetesinde ise aynı tarihte, Amerika'daki Ermenilerin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'dan Ermeni Meselesinin Birleşmiş Milletler gündemine alınması konusunda yardımcı olmasını istedikleri yönünde haber yer almıştı. New-York Times gazetesinde çıkan ilana göre; Amerika Milli Ermeni Komitesi böyle bir hareketle Türkiye'nin "Dünya barışına iki açıdan yardımcı olacağını" ileri sürmüşlerdir. İlanda "İlk olarak tarihi bir milletin egemen ve insan haklarının bir dereceye kadar iadesine hizmet edilecek ve Türk hükümetlerinin yaptıkları hatalar karşısında duyulan pişmanlığın en kuvvetli delili olacaktır. İkinci olarak da bütün diğer yaralı milletlere, uluslararası ahlakı desteklemem konusunda Türkiye'nin samimi olduğuna dair dramatik bir delil teşkil edecektir" denmiştir¹⁴⁰. Ermeni patriği Başpiskopos Şınark Kalustyan devam edegelen olaylar üzerine 4 Nisan 1967 günü şu yazılı bildiriye yollamak zorunda kalır: *"Biz Türk vatandaşı olarak, Türkiye ile ilgili her konu da ancak vatanımızın menfaatlerine uygun hareket ederiz. Yalnız Amerika'da değil nerede olursa olsun, Türkiye aleyhinde bir hareket muhakkak ki bizi müteessir eder. İnsanlar bugün geçmişe değil geleceğe bakmak durumundadırlar. İnsan olarak kardeşçe yaşamak hepimizin gayesi olmalıdır. Gerek şahsen gerek cemaat olarak bizler vatanımıza bağlıyız. Vatanımızın kalkınması ve refahı için daima dua ederim"*.

Bu dönem de Türkiye'de Ermeni sorunu üzerine henüz daha yukarıdaki sebeplerden dolayı yeteri kadar çalışma yapılmaması da kamuoyunda bilgi eksikliğinin oluşmasına neden olmuştur. 1965 yılına gelindiğinde Cumhuriyet döneminde doğrudan Ermeni sorunu üzerine birkaç örnek dışında yapılan çalışma nerdeyse yok denecek kadar azdır. 1949'da Atıf Erçikan "Tarihte Türk-Ermeni Münasebetleri" adlı çalışmasını yayınlamıştır. 1950 yılında Resimli Tarih Mecmuası'nda Cemil Bahtiyar'ın "Tarihte Ermeni Meselesi" başlıklı yazısı yer

¹⁴⁰Hürriyet, 4 Nisan 1967.

almış, 1951 yılının Temmuz ayında ise Tarih ve İlim Mecmuası'nda Feridun Kandemir'in "Boğazlayan Kaymakamı Nasıl Asıldı" adlı makalesi yayınlamıştır. Öte yandan Türk tezlerinin dayanak noktası olarak kabul edilen Esat Uras'ın yazmış olduğu "Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi" adlı çalışma 1950 yılında ilk baskısını yapmıştır. Her ne kadar Ermeni sorunu üzerine basında kalem oynatan yazarlar söz konusu eserin varlığından bahsetmese de ileri sürdükleri tezler Esat Uras'ın kitabının ortaya koyduğu mantığın izlerini taşır. Daha sonraki yıllarda farklı basım evleri tarafından tekrar basılan bu yayın 1988 yılında İngilizceye çevrilmiştir. Başka bir deyişle ilk olarak 1950 yılında basılan eser daha sonraki yıllarda gündeme gelmiş ve başvuru niteliği kazanmıştır. Diğer yandan Ermeni meselesinin gündem oluşturmaya başlamasından sonra, özellikle 1967'de daha önceki yıllara göre yayın faaliyeti açısından bir kıpırdanma söz konusudur. Dikkat çeken ender yayınlardan biri de Sadi Koçaş tarafından kaleme alınan "Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri" adlı yapıttır. Sadi Koçaş'a ait bu eser daha sonraki yıllarda da defalarca yeniden basılmıştır. Konuya eğilen bir diğer tarihçi de Cemal Kutay olmuştur. Aralık 1967'de "Tarih Konuşuyor" serisinde "Müstakil Ermenistan Macerası ve Karabekir-Ohancıyan Hesaplaşması"nı ele almıştır¹⁴¹. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi 1967 ve 1969 yıllarında Mithat Sertoğlu'nun "Türkiye'de Ermeni Meselesi" ve "Osmanlı İmparatorluğu'nda Azınlık Meselesi" adlı makalelerini yayınlamıştır.

5-Türkiyeli Ermenilerin Yaklaşımına Bir Örnek: Doç Dr. Kevork Acemoğlu

Türk kamuoyundaki beklentiler doğrultunda Türkiye'deki Ermeniler görüşlerini kamuoyuna duyurmaya devam etmişler ve 1915 olayları ile ilgili değerlendirme içeren yazılar yayınlamışlardır. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi olan ve Beykoz Surp Nigoğos Ermeni Kilisesi Vakfı'nın kanuni işlerini de yürüten Doç Dr. Kevork Acemoğlu, 30 Nisan 1970 tarihli Milliyet gazetesinde yayınlanan makalesinde, "Ermeniler, kendilerini Türklerin kaderlerine bağlamışlardır, Türkiye'nin fiziki ve manevi bütünlüğüne karşı çıkacak tek kişi

¹⁴¹Bunun yanında Cemal Kutay yine Haziran 1965 tarihinde "Tarih Konuşuyor 17" de "Ermeni Hadisesinin İç Yüzü" başlıklı yazıyı yayınlamakla konuya duyarsız kalmadığını göstermiştir.

yoktur aramızda” diyerek, Ermenilerin Türkiye karşıtı faaliyetleri kınamıştır. Tehcirin Ermeniler açısından olumsuz sonuçlar doğurduğunu ifade eden Acemoğlu, tehcir kararının Almanların baskısıyla alındığını, Talat Paşa’nın bu baskıya boyun eğmek zorunda kaldığını belirtir. Milliyet gazetesine yazdığı makalede Türk-Ermeni ilişkilerini ele alan Kevork Acemoğlu; Türk-Ermeni İlişkileri bakımından talihsiz bir tarih teşkil eden 1915’in, aradan geçen yarım yüzyıldan çok bir süreye rağmen, yine yapma gayretlerle ortaya sürülmek istendiğini vurgular. *“Beyrut’ta yapılmak istenen Türk haftası bazı Ermeni öğrenciler tarafından sabote ediliyor. Türkiye aleyhinde afişler düzenleniyor. Bir kin ve husumet havasını yeniden canlandırmak gayretleri görülüyor. Bütün bu görüntüler karşısında Türk kamuoyunda bir kuşku beliriyor. Acaba bizimle beraber ortak hayatlarını sürdüren Ermeni asıllı yurttaşlarımız, bu gösteriler karşısında ne düşünüyorlar? Niçin bir tepki göstermiyorlar?”* sorusuyla makalesine giriş yapan Kevork Acemoğlu bu soruya kendi açısından cevap verir. 1965 yılında İstanbul’da Ermeni asıllı Türkler tarafından tepki gösterildiğini belirten yazar, *“Ben şahsım açısından niye şimdiye kadar böyle bir tepki göstermemiş olduğumu açıklamak istiyorum”* diyecektir¹⁴².

Yazar, 1915’in 50. yılının geride kalmasına rağmen bu konudaki istismarın hala sürdürülmesinin, dünya siyaset konjonktürünün bu nazik devresinde Türkiye aleyhindeki havanın körüklenmek istenmesinin kendisini bu konuda harekete geçirdiğini ve düşüncelerini açıklamaya sevk ettiğini ifade eder. Yazar, aradan 55 yıl geçmesine rağmen, bu süre içinde Alman ordularının iki kere çizmesi altında çiğnenmiş Fransız ulusu, bugün Alman ulusuyla dost olmuş, aynı Polonya içinde geçerli iken öyleyse niye bu kin diye soruyordu: *“Niçin hala, bu bin yıldan beri Ermenilere ait bu topraklar hakkında gülünç talepler? Bütün bunların nedeni uzun yıllardan beri, bazı örgüt ve kişilerin Türk-Ermeni ilişkilerinin bu talihsiz sayfasını geçim yolu haline getirmiş olmasıdır. Söylediklerine belki kendileri de*

¹⁴² Kevork Acemoğlu yazısının devamında: *“Önce Türkiye’ye bağlılığın ispatının sözle ve böyle zamanlarda yapılması bu bağlılığın içtenliğine gölge düşürür diye korkuyorum. 1965’te Ermeni asıllı birçok yurttaşlardan mektup aldım. Bana gazetelerde yazı yazdığım halde, Türkiye dışındaki Ermeni gösterilerinin aleyhine niye yazmadığı soruyorlardı. Bunlardan birine verdiğim cevapta bu konudaki düşüncelerim, hayatımın ve davranışlarımın bütününden, beni tanıyanlarca anlaşılmasa, bu sırada yazacağım iki satırın inandırıcı olmasını nasıl bekleyebilirim. Üstelik ikinci bir sebep, elimi kolumu büsbütün bağlıyordu. Ben on beş yıllık üniversite hayatımda, önce öğrenci sonra öğretim üyesi yardımcısı ve nihayet öğretim üyesi olarak, gerek hocalarımın gerek özellikle öğrencilerimden – hangi görüşte olursa olsunlar- büyük bir anlayış yardım ve sevgi görmüştüm. Bu yüzden kendimi Ermeni asıllı Türklerin belki de en şımartılmışı sayıyordum. Böyle bir durumda göstereceğim tepki daha da az inandırıcı olmayacak mıydı? Yaralandığım özel nimetlerin karlığı sayılmayacak mıydı?”* diye soruyordu. Kevork Acemoğlu, “Türk-Ermeni İlişkileri”, **Milliyet**, 30 Nisan 1970.

inanmıyorlardır. Ama varlık sebepleri budur. Bunun için vardım ve teşvik görmekte, bunun için büyük bir devletten beslenmekte, sonra da heyecanlı bazı gençleri kışkırtmaktadırlar. Türk milliyetçileri, bu Türk aleyhtarı gösterileri besleyen suyun hangi devletten geldiğini iyi bilmek zorundadır”.

Yazar, Türk milliyetçileri dışında Beyrut'taki Ermeni gençlere de seslenir: *“Beyrut'taki kışkırtılmış ve heyecanlı gençler düşünmek zorundadırlar. Hem de - zordur ama- tarafsız ve soğukkanlı olarak 1915'te olanlar, münferit bir olay değil, bir olaylar zincirinin son ve talihsiz halkasıdır. Bu halkaya nasıl gelinmiştir? Niçin gelinmiştir? Kimin yüzünden gelinmiştir?”* Yazara göre Türkler ve Ermeniler yüzyıllarca birlikte kardeş gibi yaşamışlardır. Üstelik Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'nu teşkil eden unsurlar içinde Osmanlılık düşüncesini en iyi anlamış, en çok kaynaşmış olanı idiler. Buna karşılık Osmanlı Devleti de Ermenilere devletin en yüksek kademelerinde görev verecek kadar güven duymaktaydı.

Acemoğlu'nun tespitine göre, her şey eski gücünü yavaş yavaş kaybetmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu'na emperyalizmin sızması ile başlamıştı. Sözde Ermeni meselesini çözmek için konan Ayestefanos ve Berlin Anlaşmalarının ilgili maddeleri Ermeni meselesini yaratmış, bunu koyan Rusya ve İngiltere bu maddeler sayesinde Osmanlı Devleti'nin içişlerine daha çok karışma, devleti daha çok baskı altına alma teşebbüslerine girişmişlerdi. Sonuç olarak Türk-Ermeni ilişkileri bundan sonra bozulmuştur. *“Emperyalizmin, Ermeni meselesini bahane ederek giriştiği tazyike, 1890 yılından başlayarak komitacılar da katılmıştır. Bunlar akıl almaz bir sorumsuzlukla adeta oyun oynar gibi bazı eylemlere –mesela büyük bir kalabalıkla Yıldız Sarayına gidip dilekçe vermek isteği gibi- girişmişler. Tebaası oldukları devlete karşı, emperyalist devletlere güvenmişlerdir. Ama sonu çok acı olmuştur. Bu çocukça oyunlar, 1890-1896 arası birçok günahsız kişilerin de canına mal olmuştur. Türk-Ermeni ilişkileri geniş ölçüde zedelenmiştir”.*

Tehcir olayı ise Almanların baskısının bir sonucuydu. Yazara göre bu baskı o kadar aşikârdı ki, tehcir olayının bir numaralı sorumlusu sayılan Talat Paşa dahi, uzun bir süre bu tasarıya karşı koymuş, fakat ancak biraz geciktirebilmişti. Ayrıca seferberlik olayından sonra Ermenilerin yaptıkları ise arayı büsbütün açmıştır. Yazarın aktardığına göre tehcir olayı genellikle Türk halkı tarafından benimsenmemiştir. Bunu hükümetin sık sık Ermenileri saklamak ve korumak isteyenlere ihtar mahiyetinde bildiriler neşretmesinden anladığını söyler. Yazar

bunların yanında Cemal Paşa ile İzmir valisi Rahmi Bey'in isimlerini vererek bu kişilerin kendi bölgelerinde tehciri önlediklerini belirtir. Öte yandan ise Ermenilerin, gerek Abdülhamit devrinde gerekse İttihat ve Terakki devrinde komitacıların eylemlerine katılmadıklarını, bu eylemlerin sınırlı bir azınlığın işi olduğunu, ancak işin faturasını geniş bir kitlenin ödediğini vurgular. *“İşte 1915'in bu kısa hikâyesi karşısında, emperyalizmin ağına düşerek acı bir sona sürüklenmiş ırkdaşlarımın durumundan ders alacak yerde bu kere başka bir emperyalizmin oyununa sürüklenmek niçin?”* diye soran yazar son olarak da şunları yazmıştır:

*“Türkiye’de yaşayan Ermeni asıllı Türkler, mukadderatlarını Türkiye’nin mukadderatına bağlamışlardır ve onlarla, dışarıda Türkiye aleyhine intikam türküleri söyleyen ırkdaşları arasında hiçbir fikri beraberlik mevcut değildir. Ermeni asıllı Türkler arasında belki kötü Türk yurttaşları vardır. Türk asıllılarda da bulunduğu gibi. Ama Türkiye’nin fiziki ve manevi bütünlüğüne karşı tek kişi yoktur”*¹⁴³.

D- ERMENİ SORUNU’NDA TÜRKİYE’DE KAMUOYU OLUŞTURMA ÇABALARI

Türk basını, Ermeni sorunu konusunda Türkiye’de bir kamuoyu oluşturmayı kendisine misyon edinmeye başlayacaktır. Çünkü 1965 yılında dünyanın çeşitli bölgelerinde Ermenilerin Türkiye aleyhinde gerçekleştirdiği gösteriler, Türkiye’de sivil bir tepki oluşturmamış, Türk basınındaki bazı yayınların ve kalemlerin gösterdiği tepki de kamuoyu oluşturmak için yeterli görülmemiştir. Kıbrıs sorunu örneğinde de olduğu gibi, Ermeni meselesi konusunda da kamuoyu oluşturma görevini basının bazı kalemleri ve bazı gazeteleri üstlenmiştir. Bilindiği gibi Kıbrıs sorunu uzun süre zamanın hükümeti ve kamuoyu tarafından yok sayılmış ve Türkiye’nin böyle bir sorunu olmadığı ilan edilmiştir. Böyle bir ortamda başta Hürriyet gazetesi olmak üzere Türk basını, Kıbrıs sorununu işleyerek bu soruna duyarlı bir kamuoyu oluşturmayı başarmıştır. Türkiye’de Kıbrıs sorunu konusunda oluşturulan kamuoyunun hükümeti harekete geçirdiği söylenir. Diğer bir yorumda devlet tarafından basın aracılığıyla bir kamuoyu oluşturulduğu, bu kamuoyunun hem

¹⁴³ Kevork Acemoğlu, “Türk-Ermeni İlişkileri”, **Milliyet**, 30 Nisan 1970.

hükümeti harekete geçirdiği hem de Kıbrıs'la ilgili yapılan müzakerelerde Türk hükümetinin elini güçlendirdiği iddia edilir. Dolayısıyla benzer bir sürecin Ermeni meselesi konusunda da yaşandığı söylenebilir. Türk basını aracılığıyla Türkiye'de Ermeni sorunu konusunda bir kamuoyu oluşturma da basın tarafından yapılan günlük haberlerin dışında, Ermeni meselesinin tarihsel arka planını anlatan yazı dizileri etkili olmuş, bu tür yazı dizileri genellikle gazeteciler veya emekli bürokratlar tarafından hazırlanmıştır. Bu yazı dizilerinin ilk örneklerinden birisi 1968 tarihinde Yeni İstanbul gazetesinde yaklaşık bir ay süre ile yayınlanan “Ermeni Meselesi ve Perde Arkası” başlıklı dizidir.

8 Temmuz 1968 tarihinde Kemal Uzan'ın sahibi olduğu “Yeni İstanbul” gazetesinde Erdoğan Arıpınar¹⁴⁴ imzasını taşıyan Türk kamuoyunda Ermeni sorununa yönelik bir duyarlılık yaratmayı amaçlayan bu yazı dizisi yaklaşık bir ay süreyle aralıksız yayınlanır. Bu yayın Türk kamuoyunda ilk kez Ermeni iddialarına cevap niteliği taşıması bakımından önemlidir. Söz konusu yazı dizisindeki tarihsel açıklamaların birçoğu daha sonra Türk kamuoyunda Ermeni iddialarına karşı cevap niteliğinde kullanılmıştır. 1965 tarihinde Ermeni örgütlerinin gerçekleştirdiği dünya çapındaki gösteriler ve bunların arkasının gelmesi ister istemez Türk kamuoyunda Ermeni iddiaları karşısında cevap verme gereğini doğurmuş, önemli bir kısmını bu çalışmaya taşıdığımız söz konusu yazı dizisi Türk basınında, bu amaca yönelik olarak hazırlanmış tespit edebildiğimiz ilk örnektir. Türk kamuoyunun Ermeni tezlerini karşılık neler geliştirdiğini ve nasıl bir savunma mantığı ortaya koyduğunu anlamak açısından bir fırsattır. Ermeni tarihinin bütün yönleri ile anlatıldığı bu dizi yazarın, Lübnan'daki izlenimlerini de içermektedir.

Dizinin ilk bölümünde yazar, “Çan'ın Arkasında Kim Var?” diye sorarak Antelyas Dağına dikilen “Tanrının adeta zorla dikkatini çekmeye çalışıyor” dediği kadın heykeli konu edinir¹⁴⁵. Heykelle ilgili bilgi verdikten konuyla ilgili şunları söyler; “*kadın,vahşi(!) Türk ulusu tarafından hiç günahsız katledilen milyonlarca Ermeni için dua ediyor, onların intikamının Türklerden alınmasını Tanrıya, bütün dünyaya yalvarıyor*”du. Devamında ise yazar şu soruları sorar: “*Nedir bu anıt? Gece*

¹⁴⁴ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitiren Arıpınar 1948 yılında gazeteciliğe başlar. Cumhuriyet, Hürriyet ve Günaydın gazetelerinde 30 yıl çalışır. Basın Şeref Kartı sahibi olan Arıpınar TSYD'nin kuruluşunda görev alır ve 14 yıl Genel Sekreterliği'ni yapar. 1962 yılında TMOK'a üye olarak girdi. Çeşitli tarihlerde Genel Sekreter Yardımcısı, 2. başkanlık ve başkan yardımcılığı görevlerinde bulundu. Arıpınar'ın “Oy Sandığı” isimli bir kitabı vardır.

¹⁴⁵Erdoğan Arıpınar, “Ermeni Meselesi ve Perde Arkası” **Yeni İstanbul**, 8 Temmuz 1968.

ışıklandırılıp bütün yollardan bir azize gibi görülecek bu heykel nedir? Kimler dikeyor bunu, ne zaman nasıl bir törenle, hangi tarihte açılacak? Parası nereden geliyor, bu çam ağaçları ile dolu 'Amire' denilen Lübnan'ın en pahalı arsalarının bulunduğu tepeler kimlerin ve bu yürüyüş nereye gidecek? Bunları objektif bir tarihçi, ulusunu seven bir yazar, insanlığın sulhuna ve kardeşliğine inanan bir fani olarak (ÇAN'IN Arkasında KİM VAR?) başlığı ile bugünden itibaren okumaya başlayacaksınız” diyerek yazı dizisinin niçin hazırlandığı ve amacının ne olduğu hakkında açıklama yapar.

Yazar serinin ilk yazısının başında bu açıklamaları yaptıktan sonra kendi hafızasındaki “Ermeni” kelimesinin çağrışımı üzerinden giderek çocukluğundaki anılarını hatırlar. *“Ermeni ismi çocukluk anılarım arasında; beyaz saçlı komşu madamla başlar. Bakırköy’de yıl 1937. Bahçesindeki incir ağacını taşılayıp camını yanlışlıkla kırdığımız, iyi tavırlı incirleri tepsiye doldurup evimize getirecek kadar nazik bir ihtiyardı, Madam Haygunuş... Sonra bir asker olan babamla Hasankalenin köprü köy yolu üzerinde konuştuklarım hatırına geliyor. Erzurumlu olan ailemizden bahsederken 80 yaşındaki ‘büyük halanı Ermeniler kesmişti’ demiş ve ilave etmişti. Komşuları olan Ermeniler de bir şey yapamamışlar; gelenler komitecilermiş... Sonra Köprükale’ye giden yolun sol ucunu göstermişti ‘o taş yığınları vardı ya Ermenilerin kestiği bizimkiler’ sonra dönmüş sol tarafı göstermişti. ‘onlar da bizim kestiğimiz Ermeni çetelerini’”. Böylece baştan itibaren yazar “Ermeni” ile “Komitacı” kavramlarını birbirinden ayırma ihtiyacı hissetmiş, arkasından da tarihsel süreçte yaşanan olayların karşılıklı olduğunun altının çizmiştir. Türk kamuoyunda Ermeni meselesi etrafında yapılan tartışmalarda tehcir sırasında Ermenilerin kayıplar verdiği kabul edilir, ancak yaşananların karşılıklı olduğu belirtilir, Ermeni iddialarına cevap niteliğinde yapılan açıklamalarda genellikle yaşananların “kıtal” yani karşılıklı öldürme şeklinde gerçekleştiği vurgulanırdı.*

Sofya’ya yaptığı bir dış gezi de tanıştığı Ermeni’den duyduklarını da yazısına taşıyan Arıpınar, Adapazarlı olan bu Ermeni; yazara göre komünizmin sillesini yemişti, Türkiye’nin iyiliğinden, insanların en kötü günlerde bile doğruluktan ayrılmadığından bahseder, bütün bunları anlatırken gözleri yaşarırdı. Yazar, benzer durumla Tahran’da da karşılaştığını, Yozgatlı olan bir Ermeni’nin da aynı duyguları paylaştığını belirtir. Dolayısıyla Erdoğan Arıpınar “Ermeniler için komünizmin sillesini yemişler” derken aslında kastettiği Sovyet yönetimidir. Soğuk

Savaş döneminin en yoğun yaşandığı günlerde Türkiye’de Ermeni sorununa yönelik algı, soğuk savaşın yarattığı iklim içinde gelişmiş ve komünist Rusların Türkiye’ye karşı bir oyunu olarak anlaşılmıştır. Başka bir deyişle Sovyetler kendi çıkarları için Ermenileri kandırmaktadır, bunu ortaya çıkarmak içinde bir Ermeni’nin, Osmanlı yönetimi ile Sovyet yönetimini karşılaştırmasından daha açıklayıcı bir durum olamazdı.

Yazar, meseleyi anlatmaya, Ermenilerin tarih sahnesine çıkışlarından başlatmıştır¹⁴⁶. Yazarın aktardığına göre; Ermenilerin tarihi milattan önce 900 yılına kadar uzanırdı. Ermeniler ise tarihlerinin Ağrı Dağı’na oturan Nuh’un torunu Hayk ile başladığını ve Hayk’ın Babil kralı Belüs’ün zulmünden kaçarak Ermenistan Krallığı’nı kurduğunu söylerlerdi. Ermeni Krallığı Roma, Pers; sonra da Bizans ve Arap orduları arasında zaman zaman el değiştirmişti. Ayrıca Ermeniler tarihte Hristiyanlığı kabul eden ilk topluluk olarak da tarihte yer almışlar, küçük krallıklar halinde Ortaçağ’a giren Ermeniler; doğudan gelen büyük akınların etkisiyle o zamanlar Bizans ülkesi olan Anadolu’ya göçüp yerleşmeye başlamışlardı. Böylece iki Ermenistan doğmuştur; Kafkasya’dan Van’a doğru sarkan Büyük Ermenistan, Kilikya’da bulunan küçük Ermenistan. X. yüzyıla kadar İslam devletleri çatışan zaman zaman da onlara bağlı yaşayan Büyük Ermenistan’ın merkezi Erivan, bir süre de Ani şehri olmuştur. Bu bölümün sonunda yazar tarafından Ermenilerin Osmanlı yönetiminde daha önce yaşamadıkları kadar mutlu, huzur ve özgürlük içinde oldukları vurgusu özellikle yapılır¹⁴⁷.

Hemen ardından dizisinin üçüncü bölümünde “Tarihteki En Büyük Fesat Ocakları: Hınçak, Taşnak Komiteleri Nasıl Kuruldu? Ve Sasun İsyanı” sorusu sorulduktan sonra, “Osmanlı Devleti’nde 11 Ermeni Bakan, 4 Ermeni Büyükelçi ve 32 Ermeni Milletvekili Görev Almıştı” bilgisi büyük puntolarla verilir. Yazı dizisinin önemli bir bölümü Ermeni örgütlerinin faaliyetlerine ve Ermeni isyanlarına ayrılır, Ermeni isyanlarının bu kadar üzerinde durulması Osmanlı Devleti’nin tehcir uygulamasına başvurmasını nedenlerini ortaya koymaktır. Başka bir deyişle tehcirin

¹⁴⁶ Yazarın açıklamalarına göre; Ermeni kelimesi bir ırktan çok bir bölgenin adıdır, ‘yüksek ülke’ anlamına gelmektedir. İbranilerde: Ararat, Asurilerde Urartu, Aramilerde ise Harminyap, Harmeni ile ifade bulan bu sıfat Daryus Kitabeler’inde “Armeni” olarak geçmektedir. Bu ülke de oturup, Ermeni adını alan bu topluluk ırk, dil ve kan itibarıyla İranlılar, Afganlılar ve Avrupalı gruba dâhildirler. Ermenilerin tarihi milattan önce 900 yılına kadar uzanır. Ermeni dilinin Turani bir dilden geldiğine araştırmacılar hemfikirdir. Farsça ve Yunancanın etkisi altında kalan, Ermeni dilinde Kafkasya’dan geçen bütün kavimlerin dillerinin etkisi görülür.

¹⁴⁷ **Yeni İstanbul**, 9 Temmuz 1968.

Ermeni kayıplarına yol açmasından dolayı, tehcire giden süreç Ermeni isyanları üzerinden açıklanmış, tehcir uygulamasının bir nefsi müdafaa olduğu duygusu yaratılmıştır¹⁴⁸.

Yazar devamında Osmanlı hükümetlerinde görev yapan 11 Ermeni kökenli bakanın ismini belirtir, arkasından da büyükelçileri isim isim sayar. Bunların yanında Osmanlı parlamentosunda 1876'da 9, 1908'de 11, 1914'de ise 12 Ermeni milletvekilinin yer aldığını vurgular. Arıpınar, Türk topraklarında Ermeni meselesinin doğuşunu 3 Mart 1878'de Ayestefanos Antlaşması ile başlatır. Hem Ayestefanos hem de onu yerine imzalanan Berlin Antlaşmalarında Ermenilerin yaşadıkları vilayetlerde ıslahat yapılması, Müslüman halka karşı müdafaa edilmeleri kararı yer alır. Bu durum şu şekilde yorumlanır: *“Rusların gayesi ise, Ermeni Hükümlerliği değil, bu perde arkasında yavaş yavaş nüfusu altına giren güney Kafkasya ve Doğu Anadolu topraklarında yaşayan Ermenileri; Ruslaştırmak, Rus Kilisesi'nin emrine sokmaktır. 650 yıldır, milli dillerini kaybetmeyen, milli mezheplerini devam ettiren Ermenileri; böyle bir tehlike beklemekteydi”*.

Berlin Antlaşması'ndan hemen sonra Ermeni milliyetçileri İsviçre'de “Çan Sesleri” anlamına gelen Hınçak komitesini kurup, daha sonra merkezini İngiltere'ye taşımışlardı. Yazara göre bu dönemde İngiliz hükümetinin tavrı kışkırtmaktan ziyade idare etmek üzerine kurulmuştu. Daha sonra liberallerin hükümete gelmesiyle İngiliz politikaları değişmeye başlamış, Ruslara düşman olan Hınçaklar, Rus emellerinden de İngiltere'nin desteği ile yararlanmaya kalkışmıştı. Hınçak komitesi İstanbul'da, Halep'te, İzmir'de şubeler açtı ve her yoldan Ermenistan hayali için tedhişe başladı. Zamanla Hınçak örgütü bölünerek iç çatışma yaşamaya başladı, Ermeni İhtilal Derneği Birliği anlamına gelen Taşnak Örgütü kuruldu, Taşnaklar, Ermenilerinin isteklerini Rusya yolu ile karşılanacağını düşünerek harekete geçmişlerdi.

Yazar tarafından Ermeni örgütlerinin amaçlarına ulaşmak ve batılı ülkelerin müdahalesine ortam hazırlamak için terör faaliyetlerine giriştiklerini belirtilir. Arıpınar'ın verdiği bilgilere göre; Türk topraklarında ilk ciddi Ermeni olayı 1893'te Van gölünün batısında Muş ve Diyarbakır ovalarının arasındaki Sasun'da yaşandı. İstanbul Muş valiliğinden fazladan 500 lira talep edince vali bu isteği yeni koyacağı

¹⁴⁸ Yazara göre; *“Tam 650 yıl Osmanlı topraklarında, Osmanlı halkıyla birlikte en iyi şartlarla ve değer verilerek yaşayan Ermeni Milletinin bir gün; tahriklere kapılacağına kimse ihtimal vermezdi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler memleketin en önemli yeri hükümetlere girmişler, bakanlık yapmışlar. Millet-i sadıka sıfatını almışlardı.”*

vergi ile karşılama yoluna gitti. Bu karara Sasun bölgesi Ermenileri itiraz ettiler, Bab-1 Aliye telgrafla müracaat ettiler. Hükümetin vergi alınmaması telkinine rağmen kültürsüz ve inatçı olan vali buna kızıp civar Müslüman köylerin Ermeniler ile arasını açmaya çalışır. Hınçak ve Taşnak komiteleri bunu ganimet sayıp; Ermeni köylerine, Türkler yapıyor hissi vererek baskınlar yapıp katliamlara başlar. Olay yerine hükümet askeri birlikler sevk etmek zorunda kalır, isyan bastırılır ve vali azledilir. Fakat Ermeni komiteleri olayı Avrupa kamuoyuna Türkler, Hristiyanlara cihat açtı şeklinde yayarlar. Sonuçta üç devlet Bab-1 Aliye bir muhtıra vermişler, Berlin Antlaşmasının tatbiki, Doğu illerine beşer yıl müddetle valiler tayini, yerli belediye meclisleri kurulması, bu tayinler yapılırken de muhtıraya imza atan üç devletin fikrinin alınması hususlarını eklemişlerdi¹⁴⁹.

Yazının dördüncü bölümünde ise, “Bab-i Ali Baskını ve Van İsyanının İç Yüzü” aktarılıyordu. “Komitacılar Masum Rolü Oynuyorlardı” başlığı altında Osmanlı Devleti muhtırayı reddedince Ermeni Patriği İzmirliyan İstanbul’daki Ermenileri 30 Eylül 1895’te ayaklandırdı. Binlerce Ermeni İstanbul’da Hınçak komitesinin direktifi ile Bab-1 Aliye doğru yürüyüşe geçtiler. Önlerine çıkan bir subayı öldüren göstericiler silah zoru ile dağıtıldı. İstanbul’da Ermeni tecavüzleri durmamış 9 Ekim’e kadar yer yer devam etmişti. Sivil halktan zaptiyelerden ve tecavüzde bulunan Ermenilerden ölenler olmuştu. Zeytun İsyanı ise, Selçuklarının önünden Toroslara sığınmış olan, “her devirde eşkıyalık yapan ve huzursuzluk çıkararak” Ermeniler tarafından çıkarılmıştı. Bab-1 Ali isyanından hemen sonra ayaklanan Zeytunlular, Zeytun kışlasını basıp 600 askeri komutanları ile birlikte esir edip öldürmüşlerdi¹⁵⁰.

Yazarın aktardığına göre; İstanbul’daki Ermenilerin çıkardıkları bir diğer vaka ise, Ermeni Patriği İzmirliyan’ın azledilmesini bahane eden komitacıların Osmanlı Bankasını basmaları ile başlamıştı. Bu kargaşadan istifade eden bir grupta Bab-1 Aliye taarruzda bulunup, Sadrazam Rıfat Paşa’yı bombalarla öldürmeye teşebbüs edip, bu sırada Cuma selamlığına giden bir askeri birliğe atılan bomba pek

¹⁴⁹ Erdoğan Arıpınar, **Yeni İstanbul**, 10 Temmuz 1968.

¹⁵⁰ Yazara göre, Van’da yaşananların gerçek yüzü ise şöyleydi: “*Ermeni komiteleri Anadolu’nun çeşitli yerlerinde şubeler açmışlardı, bunların ev kuvvetlisi ise Van’da bulunuyordu. Ermeni Patriğinden gerekli işareti alan Ermeni komitacılar 1 Haziran 1896 günü harekete geçtiler. İlk olarak kendilerine katılmayan Ermenilere tecavüz ettiler, sonra bir kiralık katili bulup Ermeni Ruhani Reisi Bogos’u kiliseye girerken öldürttüler. Sonra da Müslüman halka tecavüze başladılar, binlerce masumun kanına girdiler. Ayrıca İngiliz ve Rus konsolosluklarının verdikleri raporlarda da Türklerin bir suçunun olmadığı belirtilmiştir*”.

çok askerin şehit olmasına sebep olmuştu. Taşnak Cemiyeti bu olaylardan sonra 7 maddelik bildiri yayınladı. Bu bildiri de Ermenistan diye bir bölgenin ayrılması ve buraya bir komiser tayin edilmesi isteniyordu. Yerli halktan Jandarma, polis ve milis kuvvetleri oluşturulacak, yönetimi Avrupalı subaylara verilecekti. Avrupalı devletler bu talepleri destekledi ise de, Osmanlı Devleti, genel af ilan edilmesini, bölgeye Hristiyan vali ve mutasarrıf tayinini, bir genel müfettiş gönderilmesini öngören kararları kabul etmekle yetinmiş, ancak II. Abdülhamit bu kararnameyi de uygulamamıştı.

Yazara göre; Rusya Ermenileri kendi kültürü içinde eritmek ve tam Ortodokslaştırmak, İngiltere ise, ortaya attığı bir Protestanlık olayı ile Ermenileri milli mezheplerinden ayırmak yolunu tutmuştu. Bütün bu tahrikler bir tek sonuç vermişti, 7 asır yan yana kardeşçe yaşayan iki toplum Türk ve Ermenilerin arasına düşmanlık tohumları ekilmişti¹⁵¹.

Beşinci bölümünün başlığı ise; “Abdülhamit Cuma Selamlığında Havaya Uçurulacaktı”. Yazar, Ermeni meselesinin, Osmanlı topraklarında İngiltere ve Rusya’nın teşvikiyle kurulan Hınçak ve Taşnak Komitelerinin masum Ermeni halkı kandırmaları ile başladığı hatırlatıldıktan soran bu sürecin 21 Temmuz 1905 Cuma günü cereyan eden padişaha suikast hareketi ile yeniden sahne aldığını belirlemiştir.

“Adana’daki Ermeni Vakası” başlığı altında ise yazar, Osmanlı Devleti’nde Ermeni milliyetçiliğinin gelişmesinde İttihat ve Terakki Partisinin de payı olduğunu hatırlatır¹⁵². Yazar, Ermeni olaylarını açıklarken İttihat ve Terakki Partisi’nin Ermeni komiteleri ile olan ilişkilerini eleştirir. İttihatçılar, istiklal heveslisi azınlıklara ümit vermiş, sonra da güç birliği gayesiyle Taşnak Komitesi ile temas ederek, bu komitenin siyasi bir cemiyet halinde teşkilatlanmasını kabul etmişlerdi. Bu yüzden Adana olaylarının İttihat ve Terakki İktidarı zamanında meydana gelmesi yazar için manidardır.

13 Temmuz tarihli altıncı bölümünün başlığı ise, “Ermeni Komitacılar Mehmetçiği Arkadan Vurdu” şeklindeydi. Yazar bu bölümde tehciye giden süreci

¹⁵¹ Erdoğan Arıpınar, **Yeni İstanbul**, 11 Temmuz 1968.

¹⁵²“14 Nisan 1909’da Adana Ermeni Piskoposu Muşğ’in (Meşrutiyetin ilanından bil istifade) müsellaah hale getirdiği bölge de isyan patladı. İki Türk öldürüldü, Türk mahalleleri basılmaya başlandı. Binlerce masumun kanı boş yere aktı. Türk mahalleri bu tecavüz üzerine savunma tedbirleri almak zorunda kaldılar. 24 Nisan’da Ermenilerin giriştikleri ikinci büyük taarruz hezimetle sonuçlandı. Adanalılar bu haksız ve yersiz vahşi harekete kahramanca karşı koyup mütecavizlerini püskürttüler.”

aktarmış ve tehcir uygulamasının nedenlerini ve sonuçlarını değerlendirmiştir. 8 Şubat 1914 yılında Sait Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yalısında bir mukavelene imzalanmış, doğu illerinin yabancı ülkelerinin müfettişleri tarafından ıslah edilmesi kararlaştırıldı. Ancak dünya savaşının başlaması bu anlaşmanın uygulanmasını engelledi. Yazar, Doğu cephesinde yaşananları anlattıktan sonra Rusların işgali ile birlikte Ermenilerin, Türk halkına yaptıklarını ayrıntılı olarak aktarır. *“Rus ordusunun girdiği her karış Türk toprağından bir feryat yükseliyor, Ruslardan yüz alan Ermeniler halka akıl almadık işkenceler yapıyor ve Türk ordusunu arkadan vurarak Rus ordusunun ilerlemesini kolaylaştırıyorlardı. Türk halkı Rus ordularından çok yerli Ermenilerden kötülük görüyordu. Çocuğunu sırtına bağlayan Türk kadını öksüzünü elinden tutuyor, batıya yürüyordu. Gece basılmayacak, ırzına namusuna tecavüz edilmeyecek bir ev, bir barınak bulmak için, ordunun çekildiği her yerden batıya bir dev göç başlıyordu...”*

Yazara göre, Osmanlı Devleti, kendi toprakları, anavatanı içinde ordusunu *“arkadan vuran, halka akla gelmedik işkenceler yapan, öldüren asan, yakan; küçük-büyük demeden katleden bu (adları vatandaş) kendileri düşman olan”* halka karşı nasıl bir güvenlik tedbiri alacağını düşündü ve 1915 yılı Mayıs ayında sevkıyat veya tehcir kanununu çıkartarak yürürlüğe koydu. Bu kanununa göre, Ermenilerle meskûn olan bölgelerin Ermeni halkı Osmanlı hudutları içinde memleketin selameti bakımından, gerekli yerlere nakilleri öngörülüyordu. Yazara göre; hükümet mülki ve askeri makamlara; Ermeni vatandaşların sevkıyat kanununa göre nakledilirken emniyetlerinin sağlanması için emir verdi. Fakat bu kanun tatbik edilirken bile Ermeni komitacıların en ağır şekilde tedhişine devam ediyordu.

Yazarın aktardığına göre; Sarıkamış'a kadar olan Osmanlı toprakları işgal eden Rus orduları mahalli idareleri Ermenilere vermişlerdi. Bu karardan ötürü bu illerin tarihi yapılan katliam ve utanılacak olaylarla doluydu. Ermeniler işgal ettikleri illeri Ermeni mutasarrıflar tayin etmişlerdi. Yazar Rus işgali altında yaşananları şu cümlelerle anlatır: *“Dört yıl süren bu işgal döneminde Doğu'daki şehirler layık olmadıkları muameleyi kendi topraklarında yıllardır oturan komşularından, Ermenilerden gördüler. Tek çare göçtü batıya göçmeye başladılar. Ermeniler Türk halkını sürerek, katlederek nüfus oranını % 83'ten % 45'e kadar düşürdüler. Aynı hal Kafkasya'da da olmuş Erivan'da Türk nüfusu 1920 başında % 4,3'e düşmüştü”*. Yazar, tehcir sırasında Ermeni kabilelerin saldırıya uğradığını kabul eder, bu durumu

Türkler açısından nefis müdafaası olarak görür ve Müslümanlara yapılanların yanında önemsiz olduğunu vurgular¹⁵³. Sonuç olarak yazar açısından en iyi yol seçilmiş, tenkil değil, nakil sistemi uygulanmış Anadolu; bu Türk vatandaşlığının kıymetini bilmeyen halktan temizlenmişti¹⁵⁴.

Yazarın değerlendirmelerine göre, tehcir uygulaması ile birlikte Anadolu Ermenilerden temizlenmişti. Yazar, her ne kadar bu temizliği güçlü gerekçelere dayandırmaya çalışsa da ortaya çıkan sonucu Anadolu'nun bir halktan temizlenmesi olarak tarif etmesi, Türkiye'nin oluşturmaya çalıştığı savunma mantığı açısından sıkıntılıdır. Ayrıca Ermeni iddiaları dikkate alındığında yazarın, Ermeni iddialarına karşı oluşturmaya çalıştığı tezlerin bu iddialara tam olarak cevap olmadığı, hatta yazarın Ermeni iddialarını tam olarak bilmediği söylenebilir. Ermenilerin ortaya koyduğu en önemli iddialardan birinin Anadolu'nun Ermenilerden temizlenmesi olduğu düşünüldüğünde, Arıpınar'ın farkında olmadan bu durumu kabul ettiği görülür. Her ne kadar Arıpınar; Anadolu'nun temizlenmesi olarak tanımladığı eylemi meşru bir eylem olarak görse de, Türkiye'nin böyle bir eylemi dünya kamuoyuna meşru gösterebilmesinin mümkün olmadığı düşünüldüğünde, ortada Türk tezi açısından stratejik bir mantık hatası olduğu ve ileriki yıllarda da bu mantık hatasının tekrarlandığı görülür.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra tehcir en önemli gündem maddesi olmuş yapılan yargılamalardan sonra Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey ile Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey idam edilmişti. Yazara göre; Kemal Bey de, Nusret Bey de tamamen suçsuzdurlar. *“Bu gün dünyaya da yaşayan Ermenilerin ataları hayatlarını bu iki Türk kaymakamına borçludurlar. Hiç şeyi unutmayan tarih Kemal Bey'in vasiyetnamesini de unutmayacaktır”*¹⁵⁵.

¹⁵³ Bu arada Rus yarıbayın hatıralarından da yararlanan yazar; *“Bizler müdahale etmeseydik Erzurum Türk ordusuna iade edilirken Ermeniler şehirde bir tane sağ Türk bırakmayacaklardı”* cümlesini aktarır.

¹⁵⁴ Erdoğan Arıpınar, **Yeni İstanbul**, 13 Temmuz 1968.

¹⁵⁵ Bu değerlendirmeden sonra yazar, Sevr Antlaşmasının hükümlerinde kurulması kararlaştırılan Ermenistan'dan bahseder. *“Bu karar ancak Sevr gibi bir antlaşma da yer alabilirdi. Çünkü kan pahasına alınmış bir ülkenin topraklarında başka bir devlet kuruluyor ‘çoğunluk prensibi’ adı altında saklanılmak isteyen karar; halkının ancak % 4'ü Ermeni olan Trabzon'u da hayali Ermenistan'ın topraklarına bırakıyordu. Öte yandan Sevr antlaşması doğrultusunda Anadolu'da Ermeni işgalleri başlamış buna karşı milli bir direniş oluşmuş, milli cemiyetler kurulmuştu. Ermeni komitacılar Sarıkamış, Kağızman, Tuzluca ilçelerinin işgal etmişler, bölgedeki halkı Ermeni çoğunluğu sağlamak amacı ile kadın, çocuk, ihtiyar demeden katletmeğe başlamışlardı. Türk ulusu silkelmiş kendine dönmüştü”*. Erdoğan Arıpınar, **Yeni İstanbul**, 14 Temmuz 1968.

15 Temmuz günü yazı dizisi “Kazım Karabekir’e Şükran Borçluyuz” başlığını taşır. Kurtuluş Savaşı sırasında TBMM hükümetine bağlı olan Doğu’daki 15. ordunun Ermenileri karşı kazandığı zaferler ve bu zaferlerde Kazım Karabekir’in katkıları vurgulanır. Bu arada Ermenistan’ın Bolşevik işgaline uğramasının üzerinde özellikle durulur, Ermenilerin bunu hak ettiği izlenimi verilir. Sonuç olarak Ermenistan ile Gümrü antlaşması imzalanmış ve Kars ve civarı Ermeni işgalinden kurtarılmıştır. “*Artık doğunun kahraman şehirleri gözyaşlarını silebilirdi. 7 düvele karşı dövülmüş Mehmetçik 800 yıllık komşusuna saldıracak kadar küçülen komitacıları önüne katmış kovalıyordu*”¹⁵⁶.

Yazar dizisinde Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan Şeyh Said isyanını da bir Ermeni tertibi olarak görmektedir. “Şeyh Said isyanı Bir Ermeni Tertibi İdi” başlığı taşıyan bölümde Hoybun teşkilatının İngilizlerin desteği ile Türk yurdunu parçalamak kararının aldığı belirtilir. Yazara göre, hürriyet ve bağımsızlık peşinde koşarken asıl vatanlarını komünistlere kaptırıp, hürriyet isyanında da kana boyanıp İran’a zor kaçan Ermeni Komitacıları dış kışkırtmalarla rahat durmuyorlardı. Özellikle İngiltere’nin Orta-Doğu’daki petrol kaynakları ile ilgili olan bu kışkırtmalarda Ermeniler yanı başlarına “*Divan-ı Lügat-it Türk de bile özbeöz Türk oldukları yazılı Kürtleri de almak için savaşımlardı. Daima desteklenen ve kışkırtılan Taşnaklar Müstakil Kürdistan hikâyesi ile Kürtleri zehirlemeye çalışmışlardı*”, Taşnakların İngilizlerin teşviki ile kurdukları bu birliğe Hoybun deniliyordu. Kelimenin Kürt dilindeki anlamı “bağımsız kişilik” demektir. Aynı kelime Ermeni dilinde ise “Ermeni vatani” anlamına geliyordu. Yazarın verdiği bilgiye göre bu örgüt ilk toplantısını Irak’ta, sonrakileri Beyrut’da yaptı, ilk toplantıya Ağrı İsyanının örgütleyicisi Şeyh Said’in kardeşi Ali Rıza, Mehmet Emin, İhsan Nuri, Şükrü (Doktor), gibi Kürt liderleri ile Sultanyan, Emirizyan, Leon Aria gibi Ermeni liderleri katılır. Kuruluşun amacı ise, biri Kilikya’da, biri Erivan’da olmak üzere iki Ermenistan arasında müstakil bir Kürdistan’dı¹⁵⁷. Papazyan adlı bir Ermeni teşkilatın başına geçince cemiyet ikiye ayrılmış, Şeyh Ali Rıza ayrı bir kuruluşun başına geçerek Fransız ve İngiliz gizli teşkilatının yardımı ile 13 Şubat 1925’te Şeyh Said İsyanı başlamıştır. Sonuç olarak isyan hareketi bastırılmış, isyancıların bir bölümü idam edilmişti. Yazara göre, ipte isyancılarla beraber Ermeni komitacıların kurduğu Hoybun teşkilatı ve yabancı emellerde sallanıyordu.

¹⁵⁶ Erdoğan Arıpınar, **Yeni İstanbul**, 15 Temmuz 1968.

¹⁵⁷ Erdoğan Arıpınar, **Yeni İstanbul**, 16 Temmuz 1968.

“Başkan Truman’ın Masasına Konulan Dilekçe de Ne Vardı?” sorusuyla başlıyordu 10. Bölüm. Bu bölümde II. Dünya Savaşı’nın sonucunda ortaya çıkan Sovyet talepleri üzerinde durulur. Arıpınar, Sovyet etkisine dayandırdığı Ermeni faaliyetlerini II. Dünya Savaşı’ndan sonra artmasını bozulan Türk-Sovyet ilişkileri üzerinden açıklamayı tercih etmiştir. Yazara göre, Sovyetler amacına ulaşmak için Türkiye’de yeraltı faaliyetlerine girişmişti. Buna örnek olarak yazar tarafından Tan gazetesinin yayımları gösterilir. Bu döneme özgü olarak Ermeni sorununa bakışta daha önce de belirttiğimiz gibi antikomünist duygular etkilidir. “*Türkiye dâhilinde sosyalist maskesi altında komünizm propagandası yapan gafilleri 4 Aralık 1945’te de gençliğin fevkalade şahlanışı ile de bertaraf ederken, diğer taraftan el ele emperyalist komünizme hayır diyordu*”¹⁵⁸. Yazar, “Tan Baskını” olarak bilinen ve Tan gazetesinin yakılması ile sonuçlanan olayları, dönemin siyasal ikliminin etkisiyle son derece keskin antikomünist bir bakışla değerlendirmektedir. Bu mantıkla yapılan değerlendirmelerde daha önce de karşımıza çıkan, “Ermeni Sorunu denilen olay Ermenilerden daha çok Sovyetlerden kaynaklanmakta” anlayışı kendini göstermektedir. Böyle olunca da Türk kamuoyunda yapılan değerlendirmelerde, Ermeni iddialarından daha ziyade Sovyetlerin Ermeni sorunu üzerinden elde etmeye çalıştıkları tartışılmış, Ermeni sorunu çerçevesinde yapılan değerlendirmelerde Türk kamuoyu kendini hep savunma durumunda hissetmiş ve Sovyetlerin elini çekmesiyle bu sorunun kendiliğinden çözüleceğini düşünmüştür.

Yazara göre; “*Türkiye’nin böyle sıkışık ve darda olduğu zaman da Amerika’nın 33. Cumhurbaşkanı Truman’ın masasının üzerine Amerika’da yetkili ve nüfus sahibi kişilerinin de takviye imzaları olan bir dilekçe konuldu. Dilekçenin sahipleri Ermeni Komitacıları Taşnaklardı. Türkiye darda idi, sıkışıkta idi, yeni bir istiklal savaşının eşiğindedi, Taşnaklar istekleri için tam zamanını seçmişlerdi*”. Truman’dan istekleri ise, Wilson tarafından sınırları çizilen Ermenistan’ın ihya edilmesi ve bu teklifin ABD tarafından Birleşmişler Genel Kurulu’na sunulmasıydı. Yazara göre, Türkiye bütün bu tehditlere kahramanca göğüs germiş, II. Dünya Savaşı sonrasında dengesi bozulan dünyadaki yerini almış, sağlam müttefiklerle durumunu garanti altına almıştı. Bütün bu süreç sonucunda ortaya çıkan gerçek; Türkiye’nin her

¹⁵⁸Yeni İstanbul, 17 Temmuz 1968

dönem başına dert geldiğinde, problemleri olduğunda karşısına bir Ermeni meselesinin çıkmasıydı¹⁵⁹.

“Çan’ın Arkasında Saklanan İlk Adam Makarios” başlığı altında Kıbrıs Sorunu ile Ermeni meselesi arasında bağ kurulmaya çalışılır. 1960’lı yıllarda Türkiye’nin uluslararasıdaki en önemli sorunu ve gündemi Kıbrıs’taki gelişmeler olmuştur. Batılı ülkelerin Kıbrıs sorununda izledikleri politikalar Türk kamuoyunda Batılı bazı ülkelere karşı tepkisellik yaratmış, dolayısıyla bu tepkisellikten kamuoyunda Ermeni meselesine yönelik gösterilen tavır etkilenmiştir. Başka bir deyişle Ermeni sorununun Türkiye’nin önüne çıkarılmasında Kıbrıs’ta yaşananların etkisi olduğu düşünülmüş, Batılı güçlerin ve Rumların Türkiye’yi Kıbrıs sorununda etkisiz kılmak için Ermeni meselesinin gündeme getirildiğine inanılmıştır. Sonuç olarak Türk kamuoyunda Ermeni meselesinin kaynağı, Ermenilerden kopararak başka yerlerde aranmıştır.

Yazar göre; Ortodoksların içinde meseleyi el altından idare eden birisi vardı ki “*kanlanan ellerini gizleyecek bir cüppe arıyordu*”: bu piskopos Makarios’du. 24 Aralık 1964’de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde Kıbrıs Dışişleri Bakanı Kipruyanu Türkiye’yi suçlarken 1915 Sevkiyat kanunundan bahsetmiş, “Ermenilerin bu zalimce hareketin 50. Yıldönümünü anmaya hazırlandıklarını” söylemiştir. Yazar, bu gelişmeyi Makarios’un evvelce hazırladığı Kipruyanu’nun açığa vurduğu tertip olarak değerlendirir.

Makarios “*Türkiye Cumhuriyeti demek ki Kıbrıslı Türkler için otonomi istiyor, biz de Türkiye’deki azınlıkla için aynı tezi savunulalım*” demiş ve harekete geçmişti. Sonuçta Habeşistan toplanan konsilin dışa yansımayan kararları arasında; Ermeni meselesinin bütün kiliselerce desteklenmesi, Türkiye’deki azınlık problemlerinin büyütülüp teşvik edilmesi de vardı¹⁶⁰. Bu doğrultu da Sevkiyat Kanununun 50. yıldönümü bütün dünya da para kuvveti ve kilise kuvveti büyük şekilde desteklenecek; propagandası en büyük yayın organlarında yapılacak, sanat dallarında şöhret yapmış Ermeniler bu gösterilerde bulunacaklardı. Anma için merkez Beyrut ve New-York olmak üzere Paris’te, Sao Paola’da komiteler kuruldu. Yazarın belirttiğine göre, Ermeni meselesini Türkiye aleyhine körükleyen teşkilatın

¹⁵⁹ A.g.g.

¹⁶⁰ Erdoğan Arıpınar, **Yeni İstanbul**, 18 Temmuz 1968

başında dini lider Kıbrıs Kilisesi'nden yetişmiş, Makarios'un sınıf arkadaşı olan I. Heron adlı papaz vardı¹⁶¹.

Lübnan içinde 1965 yılında devlet içinde devlet kurulduğunu belirten Erdoğan Arıpınar, Ermeni komitacılarının Beyrut'ta devlet gibi davrandıklarını ifade eder. I. Heron'un başkanlığını yaptığı bu teşkilatlanmanın 50 kişilik bir meclisinin ve bu mecliste Taşnak, Hınçak, Ramgavar gibi partilerin temsilcileri bulunuyordu. İcra Konseyi'nde ise bu partilerin liderleri, iki milletvekili, üç ruhani lider, bunların yanında Beyrut Amerikan Üniversitesinden profesörler vardı. Yazar, bu teşkilatlanma içinde "Ermeni Enformasyon Merkezi"nden bahseder, Prof. Torikyan ve Prof. Serkisyan yönetiminde çalışan bu komite Ermeni meselesi ile ilgili Türkiye'ye karşı bütün haberleri değerlendirmek, dünyanın dört bir yanına yaymak, sık sık Ermeni meselesini günün olayları arasına sokmak için görevlendirilmişti¹⁶².

Yazarın aktardığına göre, I. Heron'un emri ile Merkez ihtişamlı bir hale getirildi. Ana blokun içindeki bahçeye özellikle Türklerin öldürdükleri Ermeniler için bir dua mahalli konuldu. Ocak ayından itibaren bütün Ermeniler buraya davet edilerek, daha ziyade propaganda şeklinde dini törenler tertiplenmeye başlanmıştı. Lübnan'daki Ermeni okullarında bir tarih dersi olarak okutulan Ermeni meselesi derhal şekil değiştirerek birinci plana çıkarıldı. Beyrut'un en göze görülür caddeleri ve vitrinleri Türkiye'yi kapsayan Ermenistan haritaları asıldı, gazetelere neşriyat başladı. Yazarın tespitine göre, Taşnak ve Hınçak partilerinin birbirlerine rakip oldukları halde elbirliği ile yaptıkları bu çalışmaya; Türkçe konuşan, Türk töresini ve Anadolu terbiyesini almış Ermeni halk katılmadı. Bu duruma karşılık tehditler başlamış, hem kilisedeki din adamlarının propagandaları hem de Lübnan'daki yakınlarına para yardımı yapan Amerikalı Ermeniler kanalı ile halkı etkilemeye uğraşmışlardı. Bu yolda yürüyenlerin çoğalmaya başlamasına rağmen, bilhassa eskiyi görmüş yaşlılar bu akıma katılmadıkları tespiti yapılır yazar tarafından¹⁶³.

¹⁶¹ **A.g.m.**

¹⁶² Yazar Ermeni Cismani Meclisinin ve kuruluşunun gizli şemasını şöyle açıklıyor: 50 kişilik meclis, 11 kişilik İcra Konseyi, meclise bağlı Ermeni Enformasyon Merkezi, ayrıca bunların yanında Türkiye'deki altı ili ilhak Yüksek Konseyinden de söz eder. Bu komite Ermeni Enformasyon Merkezi ile işbirliği yaparak dünyanın her yerine 1920 Sevr Antlaşmasını, Wilson'un teklifini, 1915 Sevkiyat Kanunundaki olayları kendi görüşlerine göre büyüterek veya resimleyerek yollama başlamıştı. Amaç "*sistemli şekilde başlayan yaygara, bütün dünyaya yayılacak ve onların tabirine göre "Ermeni Katliamının" 50. Yıldönümü bütün dünya da bütün dünya kiliselerinde anılacak, Türkler lanetlenenecekti*".

¹⁶³ Erdoğan Arıpınar, **Yeni İstanbul**, 19 Temmuz 1968.

Yazara göre; Avrupa, Ermeni Meselesini Haçlı zihniyetiyle ele almış, 1915 Sevkiyatı Müslümanların Hristiyanlara yaptıkları zulüm ve baskı olarak kabul görmüştü. Yazar, objektif bir tarihçi görüşünden yoksun olan batının bu tür din adamlarının, kolları sıvayıp Beyrut'ta başlayan, başka emellere hizmet eden dünya üzerindeki Ermenilere hiç faydası olmayan bilakis huzurlarını kaçıran bu olayı dünyaya yadıklarını belirtir. Nisan gösterilerinden hemen sonra Ermeni Cismani Meclisinin kararına uyan Katolik Ermeni kilisesinin ruhani lideri ve Cismani Meclisin Asbaşkanı Kardinal Batanyan Papa IV. Paul'un Ermenilerin davasına ilgi gösterdiğini ve bütün Katolikleri bu konuyla ilgilenmeye çağırdığını beyan ederek papanın yazdığı mektubu açıkladı. Vatikan'dan gelen mektup 14 Kasım 1964 tarihini taşımaktaydı. Papa mektubuna şöyle başlıyordu: *“Ermenilerin ecdatlarının kurban edilmesini anmağa hazırlandıklarını ve aziz ölümlerinin edebi istirahatleri ve ruhları için dua edeceklerini bildiren mektubunuzu aldık.”* dedikten sonra bu içten gelen dini sempatiyi takdir ettiğini belirtiyordu. Yazara göre, gerçekte Papa'nın dini birlikten başka bir gayesi yoktu, ancak Komitacı Ermeniler onu da bu cereyanın gönüllü destekleyicisi olarak dünya kamuoyuna takdim etmişlerdi¹⁶⁴.

22 Temmuz günü ise, Erdoğan Arıpınar, kampanyanın Amerika ayağı üzerinde durur. Ona göre, en büyük Amerikan gazete ve dergileri Ermeni emellerine alet olmuşlardı. Amerika'nın en nüfuzlu gazetesi New-York Times'ın pazar günleri bir buçuk milyon basan nüshasında 24 Nisan günü büyük bir ilan yayınlanır. Kendilerini Ermeni Şehitleri Komitesi adıyla tanıtan ilancıların yayınladıkları bildiri de 82 tanınmış Amerikan vatandaşı Ermeni'nin imzası vardı¹⁶⁵. “24 Nisan 1915 Bir Milletın Ölümüne Mahkûm Edildiği Gün” başlığını taşıyan bu bildiriden sonra Amerika'daki Ermeniler, daha ziyade Beyrut'taki Amerikan Üniversitesinde görevli Ermeni profesörlerin teşvikleri ve karşılıklı dayanışmaları ile gösterilere başladılar.

¹⁶⁴Erdoğan Arıpınar, **Yeni İstanbul**, 21 Temmuz 1968.

¹⁶⁵ “24 Nisan 1915 Bir Milletın Ölümüne Mahkûm Edildiği Gün” başlığı altında yayınlanan bildiri de şöyle deniyordu: *“51 yıl önce bugün bir millet ölümüne mahkûm edilmişti. Ve bu karar sistemli bir şekilde hınçla infaz edilmişti. Bir buçuk milyondan fazla Ermeni Türk makamlarının 24 Nisan 1915'te başlanan bir harekâtıyla fark gözetilmeksizin katledildi. Gücü yeten erkekler zorla silahlılarına alınarak esir taburlarında imha edildi. Ermeni milletinin aydınları tasfiye olundu. Ondandır işçiler, anneleri yaşlılar, akla gelebilecek her çeşit ölümle ölmek üzere çöllere sürüldü. Yüzbinlerce küçük çocuk mahvedildi. Bu insanların suçları neydi? Ermeni olmaları 2500 yıllık bir medeniyetin mensubu olmaları, katliamdan kurtulanlar, o günden beri dünyanın dört bir yanına mülteci oldular. Bizler onların evlatlarıyız. Cinayetten 51 yıl sonra Türkiye, bu cinayeti işleyen millet, suçunu hatırlamamayı daha münasip görüyor. Hatta ortada işlenmiş bir cinayetin olduğunu bile kabul etmiyor. Bizler hiç unutmayacağız. Bizler hiç affetmeyeceğiz. Ta ki Türkiye o günü hatırlayınca kadar... İnsanlığın tahkir edilmiş vicdanı, Ermeniler için adalet istiyor. Türkiye'nin tazminat ödeyerek modern milletler gibi dürüstlüğünü işba etmesini istiyor. Daha ne kadar bekleyeceğiz?”*

Aynı günlerde ABD’de şöhretli bir dergi olan News Week’de Ermeni profesörün mektubu yayınlamış, profesör o günlerde Sovyetler tarafından yayınlanmış bir bildiriye kınıyor, “*Sovyetler Birliği Türkiye’nin toprak bütünlüğünü garanti edemez, çünkü Doğu Anadolu Ermeni vatanıdır*” diyordu. Yazarın aktardığına göre; Amerikalı Ermeniler kendi davalarının hallolacağı makam olarak Birleşmiş Milletleri seçmişler, hatta bunun ilk adımını 1946’da Truman’a verdikleri dilekçe ile yapmışlardı. 1965’de ise Birleşmiş Milletlerin önünde nümayişlere başladılar ve Ermenilere haklarının verilmesini istediler. Milletlerarası bir mahkeme kurulmasını isteyip, Birleşmiş Milletler Ayırımı Engelleme ve Azınlıkları Koruma Tali Komisyonuna başvurarak Türkiye’nin 1915’deki Sevkiyat Kanunundan dolayı Jenosit suçu ile yargılanmasında ısrar ettiler¹⁶⁶.

Dolayısıyla Erdoğan Arıpınar, ABD’deki Ermenilerinin faaliyetlerini anlatırken Amerikan yönetimini ayrı bir yere koyar ve ABD’de gerçekleşen Türkiye karşıtı gösterilerden Amerikan yönetimini sorumlu tutmaz. Bu bakış tarzı, soğuk savaşın yoğun bir şekilde yaşandığı dönemin siyasal ikliminin bir yansımasıdır. Bu dönemde Türk kamuoyunu doğrudan ABD yönetimini hedef alınması içerde Sovyet ve sosyalist yanlısı grupların işine gelebilirdi. 1968 yılı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de Amerikan karşıtı gençlik hareketlerinin arttığı bir yıl olmuştur. Türkiye’de söz konusu dönemde Sovyetlere yönelik bir tehdit algısının güçlü bir şekilde hissedilmesi, var olduğu düşünülen bu tehdide karşı Amerika’nın ve NATO’nun koruyucu olarak görülmesi, Türk kamuoyunda Ermeni faaliyetlerinden dolayı ABD yönetiminin doğrudan hedef alınmasını engellemiştir.

“Paris’teki Bildiride Lozan İçin Bir Yüz Kararı Deniliyordu” başlığıyla Fransa’da Tehcir Kanununun 50. yıldönümü töreni pek çok ülkeden daha mutedil ve sakin geçtiği belirtilir. Yazara göre; Paris’teki Ermeniler konuyla ilgili bir basın toplantısı, bir konferans iki dini törenle yetinmişlerdi. 1915 Sevkiyat Kanununun 50. yıldönümü ile ilgili olarak Fransa Ermeni cemaati de direktif almıştı, gösteri yapılacak, yürüyüş düzenlenecekti. Yazar, Fransa’daki Ermeni cemaatinin kelimelerin bütün “itham kârlığına ve sertliğine” rağmen bu işleri çok efendice organize ettiğini vurgular. “*Gösterini programına göre, Fransız ordusunda görev*

¹⁶⁶ Amerika’daki başka bir olay ise Kaliforniya’nın Montebello şehir meclisinin “katledilen” Ermeniler için Türklerin aleyhine bir anıt dikmeye kararı almasıdır. Türkiye’nin Kaliforniya Fahri Konsolosu derhal Türk hükümetine bildirmesi üzerine olay protesto edildi. Türk basınında konuyla ilgili çeşitli yazılar çıktı. Şehir meclisinin bu kararı Kaliforniya Ruhani Dairesi Başkanı Episkopos Siminiyan’ın teşviki ve gayreti ile aldığı ortaya çıktı. **Yeni İstanbul**, 22 Temmuz 1968.

almış Ermenilerine kurdukları Eski Ermeni Muharipler Derneği bir basın toplantısı düzenleyecekti. Basın toplantısı büyük bir kalabalığın iştiraki ile yapıldı. Bu toplantıya davet edilmedikleri halde Türk sefaretinin basın müşaviri ve basın ataşesi de geldiler. Ermeniler bu iki görevliyi nezaketle karşıladılar. Basın toplantısına gelenlere bir muhtıra dağıtıldı. Muhturanın esasını tamir ve tazmin talepleri teşkil ediyordu. Muhtıra da Lozan Antlaşması için yüzkarası ifadesi kullanıldı”ğını belirtir. Bu etkinlikte Ermeni milletinin yarısının ölmesine neden olan jenosidin bugüne kadar cezalandırılmamış olup medeni dünyanın vicdanına yük olduğu ileri sürülmekte “Sevr Antlaşmasında demokratik bir Ermenistan’a bağımsızlık tanındığı” hususu üzerinde durulmakta, “Ermeni milletinin de milletlerin hakkına istinaden cezaya sebebiyet verilmeksizin kendisinden çalınan şeyleri geri istemeye hakkı olmayacak mıdır?” sorusu sorulmaktaydı.

Yazarın aktardığına göre; Fransa’daki toplantıda bütün sualleri çok dikkatli cevaplandırın, mutedil bir tutumla sert tepkileri önleyen Bargırcıyan ön sıralarda oturan bir gencin “Suçlular cezalandırıldı mı? Sevr Anlaşmasının istediği yerine geldi mi?” şeklindeki bir sorusunu yuvarlak laflarla geçıştirdikten sonra; “Ermeni meselesinin haili için ilk olarak doğrudan doğruya Ermenilerle Türkiye arasında konuşmalar ve anlaşmalar yapılmalıdır. Bunun dışında milletlerarası kurullarda böyle bir temasa yardımcı olabilirler, bunu ilk adımı bizle Paris’teki Türk temsilcilerinin karşılıklı temasları olacaktır” demiştir. Ardından da “Ermeni meselesinin yeniden incelemek üzere bugünkü Türk hükümetinin gereken gelişmeyi göstereceğinden eminiz” sözüyle toplantıyı bitirmiştir. Yazarın aktardığına göre; basın toplantısında en ufak bir aşırı gösteri olmadan sona ermişti. Bunun dışında Ermeni cemaati bir dini tören organize etmiş, dini törenden sonra akşam yürüyüşe geçilmiş ve Fransa’nın tarihi anıtı olan Meçhul Asker Abidesine çelenk koyulmuştu. Yazar göre bütün bunlar göstermiştir ki; Fransa Ermeni meselesinde daha ilk başından olduğu gibi diğerlerinden daha objektif kalmış, konuyu daha soğukkanlılıkla incelemiş, gazetelerde geniş yer almasına rağmen bu sorun Fransa’nın elinde bir alet olmamıştı. Bu durumu yazar Fransa’daki Ermenilerin ikinci dil olarak daima Türkçe konuşmaları Türkiye’de akrabalarının da rolüne bağlamıştı¹⁶⁷. Arıpınar, her ne kadar Fransa’yı Ermeni meselesinde ayrı bir yere

¹⁶⁷Erdoğan Arıpınar, **Yeni İstanbul**, 23 Temmuz 1968.

koysa da; 1970’li ve 1980’li yıllarda Ermeni sorunu konusunda Türki kamuoyunda en fazla tepki çeken devlet Fransa olacaktır¹⁶⁸.

Türkiye’deki tepkileri yansıttığı bölümün başlığı “Türkiye’deki Ermeniler Kundakçılara Tarihi Bir Ders Verdiler” şeklindeydi. Yazarın belirttiğine göre, Kumkapı Ermeni Patrikhanesi dünyanın dört bir yanına komitacılara uyulmamasını tavsiye ederken, Türkiye’nin Ermeni vatandaşları da ateş püskürüyordu. “*Ermeni meselesi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları olan Bogosların, Jirayirlerin, Hamparların üzerinde büyük tesir yaptı. Bu olaylara hepsi üzüntüyle nefretle baktılar ve fikirlerini açıkça söylemekten çekinmediler. 1968’e kadar gelen bu lüzumsuz tahrikler karşısında merhum Fatih Sultan Mehmet Han’ın kurup unvan verdiği Ermeni Patrikhanesi ’de gereken hassasiyeti gösterdi ve dünya kamuoyuna bahis konusu olan topraklarda yaşayan Ermeni asıllı insanların temsilcisi olarak görüşlerini aksettirdi*”.

Türkiye’de yayınlanan gazeteler Ermeni olaylarını 1965 Şubatından itibaren vermişlerdi. Bunların içinde özellikle Hürriyet; “Serbest Kürsü, Herkese Söz Hakkı” adını taşıyan sütununu Ermeni asıllı Türk vatandaşlarına açtı ve onların içini dökmesine vesile oldu¹⁶⁹. Yazara göre; vatandaşların bu asil tepkisi Taksim’deki

¹⁶⁸ Yazar bunların dışında 24 Nisan 1965’de İngiltere’de de bir gösteri olduğunu belirtir. Ellerinde “Ermeniler Adalet Ve Suçluların Cezalandırılması İstiyor”, “Türkler 1.5 milyon Ermeni 1915’te Katletti”, “Ermeniler Kendi Vatanlarını Geri İstiyorlar”, gibi sözleri taşıyan dövizlerle gençlerden kurulu bir Ermeni topluluğu İngiliz polisinin kontrolünde Türk büyükelçiliğinin de önünden geçerek bir yürüyüş yaparak Türkiye’yi protesto ettiler. Latin Amerikalı Ermeniler büyük gösterilerini Brezilya’da düzenlediler. Sao Paula Ermenilerin çoğunlukta olduğu şehirdi. Ermeni cemaati 24 Nisan 1965 günü muazzam bir tören düzenledi. İlk kısım 1915 Sevkiyat Kanunu için hazırlanan Ermeni Şehitleri Abidesi’nde yapılacaktı. İkinci kısım ise Sao Paulo Şehir Tiyatrosunda başlayacak Ermenilerin oynadığı operaya benzer adı “1915 Ermenilerin Macerası” olan bir piyes yer alacaktı. Ermeni teşkilatı kapağında Ermeni Anıtının resimlerini, lüks davetiyeler, arkasında Türkiye’yi Ermeni topraklarında gösteren ve üzerinde Türk Ermenistan’ı yazılı tiyatro broşürleri hazırlattı. Ertesi günü ise Ermeni kilisesinden “Türkler tarafında katledilen” Ermeniler için dini ayinler yapıldı. Bu ülkelerinin yöneticileri ve halkı dini bağlardan dolayı bu tür törenlere katılıyor, saygı gösteriyordu. Erdoğan Arıpınar, **Yeni İstanbul**, 24 Temmuz 1968

¹⁶⁹ Yazarın aktardığı bazı örnekler şöyledir: “*Lübnan Ermenilerinin bu yersiz anma töreni kimseye bir şey kazandırmaz. Sebep ne olursa olsun. Biz Türkiye’de kanunların mutlak himayesi altında ve saadet içinde yaşıyoruz. Ve bu gibi hareketleri esefle karşılıyoruz. Şu veya bu maksatla yapılan Rum tertipleri, bazı Ermenileri aldatabilir ve yanlış yola sevk edebilirler. Temenni edelim ki; maziye karışmış bir olayı anma töreni veya yas günü olarak hortlatmak şişirilmiş bir yalandan ibaret kalsın. Ve Lübnanlı Ermeniler bir kere daha dıştakileri aleti olmasın.*” Doç. Dr. Vahe Aleksanyan (Gureba Hastanesi). “*Bu olaylar bir Rum tertibidir. Bundan kimseye bir fayda gelmez. Biz Ermeniler Türkiye’de hiçbir memleket azınlığının elde edemeyeceği eşit haklar ve saadet içinde yaşıyoruz ve bunun kıymetini takdir ediyoruz. Şurası muhakkak ki Beyrut’ta veya başka bir yerde Ermeni ırkdaşlarımızın tertip edecekleri mitingler ufak olaylar olarak gitmeğe mahkûmdur. Tarihin küflü yapraklarını karıştırmakla Kıbrıs Rumlarının haris menfaatlerine alet olmakla hiçbir şey elde edilemeyeceğini dışta yaşayan Ermenilerin düşünceleri gerekir*” Norayr Altunyan (Mobil Oil A.Ş. Mühendisi). “*Rumların tertibine kapılan dışarıdaki Ermeni ırkdaşlarımızın eski defterleri karıştırıp bir anma töreni yapmağa kalkmaları, düpedüz aptallıktır. Türkiye’de böyle bir tertip düşünen Ermeni*

Atatürk Anıtı'na konulan bir şükran çelengi ile daha da candan olmuştu. Dünyanın her yerinde 700 yıllık vatanlarını yakıp kaçmağa mecbur olanlar veya bu yola itilenler, tahriklerle Türkiye aleyhine toplanırken, İstanbul'da 700 yıllık vatanlarının sadık vatandaşları lakabını hak edercesine; Çanakkale'de, Galiçya'da Kanal cephesinde vatanseverce döğüşen dedeleri gibi davranıyor, Türk milletine ve onun büyük lideri Atatürk'e şükranlarını sunuyorlardı.

Bunun yanında yazar, Türkiye'deki Ermenilerin söz konusu mesele de dünyaya dağılmış olan soydaşlarından farklı düşündüklerini belirterek; Türkiye'nin dünyaya dağılmış olan Ermenileri kendi vatandaşları üzerinde etkileyebileceğini vurgular. İstanbul'dan Beyrut'a akrabalarının yanına giden bir yaşlı hanım bir toplantıda Ermeni meselesi konu edildiğinde hayretler içinde *"Bu lafi ilk defa burada duyuyorum. Biliyorsunuz yıllardır İstanbul'da otururum, annem babam Eskişehirliydi. Komşularımda Ermeni de vardır, Türk de, amma bu güne kadar beni diğerlerinden ayırdıklarını hiç bilmem, aşure pişirirler bana da getirirler, bayram olur gelir benim de elimi öperler, ben de küçük çocuklara mendil veririm. Türkiye'de ne böyle bir düşmanlık, ne de ayrılık-gayrılık vardır. Bu nereden çıktı burada"* demiştir. Yazarın aktardığına göre, bir gencin başından geçenlerde ilginçtir. Gezmeye Beyrut'a giden delikanlı, o gün Fenerbahçe'nin Beyrut'a geleceğini duymuş, hava alanına koşmuş, yıllardır sevdiği, alkışladığı şöhretler omuzunda taşımış, kucaklamış. Akşam misafir kaldığı eve gelince, hayretle sofrada ev sahibinin kendisiyle konuşmadığını görmüş, nedenini sormuş ve şu cevabı almış: *"sen Türkleri karşılamaya havaalanına gitmişsin, onları omuzuna almış kucaklamışsın nasıl yaparsın bunu"* delikanlı vaktin çok geç olmasına rağmen ayağa kalkmış ve *"Beyefendi bu kafayı değiştirin. Türkiye benim vatanımdır. Onlar da çok sevdiğim vatandaşlarım. Benim gibi onları seven milyonlar var Türkiye'de. Ben yine oraya döneceğim. Siz babalarının suçundan oğulları mesul tutmak isteyen yargıçlara benziyorsunuz. Eski olayların hesaplarını eskiler versinler, ben Osmanlı İmparatorluğu'nun değil Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşıyım"* diyerek evi terk etmiştir.

Arıpınar'a göre buradan çıkarılacak sonuç; Türkiye'de doğmamasına rağmen kafası doldurulan pek çok genç Türkiye'yi gördükten, halkını tanıdıktan

varsın ki sanmıyorum. Herkesten önce ben kafasını koparırım. Dışardaki Ermeniler aldatılabilir. Ama bizler burada rahat ve hürüz ki..." Diran Şen (Kuyumcular Cemiyeti Başkanı).

sonra anlatılanlara sırt çevirmekte, düşmanlık aşısı ona tesir etmemektedir. Başka bir nokta ise dünyadaki komitacıların faaliyetlerine en büyük cevabı Türkiye’de yaşayan ırkdaşları vermekte, aralarındaki uçurumun her gün biraz da açılmasına neden olmaktadır¹⁷⁰. Yazar, Türk Dışişleri bürokrasisine bu durumdan yararlanmayı önerir ve özellikle yaşlı Ermenilerdeki Anadolu kültürüne bağlılığın mutlaka değerlendirilip, Türklerle ilgili yeni kuşaktaki önyargıların ancak bu şekilde kırılacağını ifade eder. *“Bu direnişten yararlanarak, aleyhteki bütün faktörleri Türkiye lehine çevirmek, fesat ocaklarını söndürmek, bu bölgelere milli menfaatleri iyi değerlendiren geniş gören ve geniş düşünen görevlileri, her kademe de tayin eden iyi bir dış politika ile mümkündür”*¹⁷¹.

Yazar, Lübnan’da Ermeni Cismani Meclisi’nin kontrolünde olan Antranik Gençlik Teşkilatından bahseder. Bunun ordu kurmak için dikkatle yapılan ilk ve ciddi hareket olduğunu söyler. 15-25 yaş arasındaki gençler her yaz bu teşkilatın Suriye sınırında tamamen Ermenilerden Kurulu bir köyde silahlı ve silahsız eğitim yaptıkları ve bu teşkilatın iyi silah kullanan, istenildiği zaman harekete geçebilecek kuvvetlerin mevcut olduğunu konuyu izleyen herkesin bildiğini belirtir. *“Bu hazırlık nereyedir? Ne kadar sürer? Bu suallere cevap vermek hemen mümkün değildir. Fakat bu çalışma Ermeni Davası’nı savunmayı düşünenlerin karara verip uyguladıkları bir sistemdir...”* Arıpınar aslında ileride Türkiye için ciddi sıkıntılara yol açacak Ermeni örgütlerin yarattığı silahlı terörün henüz yapılanma aşamasında olduğu bir dönemde, buradaki bu teşkilatlara dikkat çekmeye çalışmıştır. Ancak yazarın dikkat çekmeye çalıştığı bu durumun önemi, Türk kamuoyu tarafından yıllar sonra ASALA terörü başladığında ve bu terörün merkezinin Lübnan olduğu görüldüğünde anlaşılacaktır¹⁷².

¹⁷⁰Yeni İstanbul, 1 Ağustos 1968

¹⁷¹Yeni İstanbul, 26 Temmuz 1968.

¹⁷² Ermeni meselesinde mühim rolü olan kuruluşlardan biri de Ermeni Yardımlaşma Cemiyetidir. Cemiyetin merkezi Amerika’da bulunmakta, buradan finanse edilmektedir. Yazarın belirttiğine göre, her yıl Beyrut’taki şubeye bir milyon dolar yardım yapılmakta, buna karşılık bu kurum okullar, hastaneler, sanatoryum ve prevantoryumlar kurmakta, dini merkezleri finanse etmekteydi. Bu okullardan birisi de Antelyas Misyoner Okulu idi. Dini bir kuruluş olan bu okul komitacılarla direk bağlantıya sahipti. Dünyanın dört bir yanına papaz ihraç eden bu kurum aynı zamanda bu yolla Ermeni davasını idare edecek ve işleyecek elemanları da yetiştiriyordu. *“Beyrut’ta yaptığım incelemede Antelyas Misyoner okulunda Türkiye’den gitme 7 öğrenci olduğunu da hayretler içinde öğrendim. Bu öğrenciler kimlerdi, bu okulu bitirdikten sonra nerede görev yapacaklardı, hala Türk tabiiyetinde bulunuyorlar mı, nasıl bir pasaport vize ile gittiler? İncelemeğe değer bir konu bu. Tabii bir gazetecinin imkânları içinde kolay değil”*. Yeni İstanbul, 28 Temmuz 1968.

“Gülbenkyan Vakfı Nasıl Çalışır, Hedefi Nedir?” başlığı altında yazar, Ermeni meselesinin araştırırken bu Gülbenkyan’ın vakfı ile karşılaştığını belirttiikten sonra, vakfin 1960’dan itibaren komitacıların yoluna girdiğini, Ermeni Cismani Meclisinin direktifleri ile çalışmaya başladığını vurgular. Vâkıfın amacı “her hareket Ermeniler içindir” parolası ile yeryüzündeki Ermeni sanat varlıklarını değerlendirilmesidir. Yazara göre, politik yönden dünya ülkelerine tesir etmek güç olduğundan, “*Ermenilerin sanat yönü tercih edilmiş, bu yolla; daha doğrusu sanat yönünde aydın dünyanın bir beyin yıkama ameliyesine tabi tutulmasına*” çalışılmaktadır. Gülbenkyan vakfının dünyanın her tarafındaki temsilcileri Ermeni cemaatlerinin de direktiflerine uyarak fotoğraf, resim, müzik ve diğer sanat kollarında başarılı olan Ermeni sanatçıların dünyanın dört bir tarafına yayılmasına, iyi şekilde takdim edilmesine, ödüller almasına ve başarılarının yanı sıra Ermeni olduklarının özellikle duyurulmasına gayret edilmektedir.

Yazar, Ermenilerin gazetecilik mesleğindeki etkinlikleri üzerinde durur, Ermenilerin dünya basınında yer aldıkları, Lübnan örneğindeki gibi büyük cemaat oldukları yerlerde özel basın teşekkülleri kurmayı da başardıklarını belirtir. Lübnan’da yayınlanan ve dünyanın dört bir yanına dağıtılan gazeteler dışında Fransızca ve Arapça gazetelerde Ermeni yazarların hatta başyazarların yer aldığını, dolayısıyla bu sayede kamuoyunu etkilemeyi başardıklarını ifade eder¹⁷³.

Yazar, Türkiye’deki Ermeni sorununa yönelik algı üzerinde de durur ve Türk kamuoyunun olayın ciddiyetini kavrayamadığını vurgular. “*Türkiye çok iyi niyetli idi, Türkiye’de Ermeni Meselesi diye bir konu yoktu, olsa olsa tarihi bir inceleme konusuydu*”. Fakat 1960’dan sonra tekrar başlayan 1964’de büyüyen dalgalanma, Türkiye’yi de bu konuda dikkatli olmaya zorlamıştı.

Yazarın verdiği bilgileri göre; Cismani Meclis dünyanın dört bir köşesine yapılacak anıtlarla Ermeni Davasının yaşatılmasına karar vermişti. “*Bu karara göre, dünyanın çeşitli bölgelerine 1915 Sevkiyat Kanunu Tatbik edilirken, Türkiye’den sürülen, öldürülen veya onların ifade ve tek taraflı görüşlerine göre, haksızlığa uğramış olan Ermeniler için muhteşem, Hristiyan dininin saliklerini etkileyecek abideler dikilecek, her yıl yapılması artık kesinleşen anma törenleri bu abidelerin altında başlayacaktı.*” Bu karardan çok önce San Paulo’daki Ermeni cemaati dünyada pek duyulmamasına rağmen bir Ermeni Şehitleri Abidesi hazırlamıştı.

¹⁷³Yeni İstanbul, 29 Temmuz 1968.

İkinci abide ise Cismani Meclisin emri üzerine California eyaletinin Montobella şehrinde yapılması için harekete geçilmişti. Gelen tepkiler üzerine Cismani Meclis yeni bir anıt için Beyrut şehrini seçti. Abide sade olacak fakat büyük anlam ifade edecekti.

Yazar bütün bunlara karşılık Türkiye'nin ne yaptığını da sorgular: *“Bu izahtan sonra ‘biz ne yapıyoruz?’ olması gerekir. Bu suale bir cevap yok. Çünkü 1965’te ne yapmışsak hale öyleyiz. haklı yönleri olan bu davayı nasıl savunacak ve nasıl asıl Türkiye’yi seven düşmanlık tohumlarının aşılacak istendiği eski vatandaşlara yardımcı olacağız?... Bir ülkenin dış politikasında yer alması gereken en önemli konulardan birisi de antipropagandaya karşı davranış olmalıdır. Eskiden geçmiş hadiseler olabilir, fakat yeni bir düzen yeni bir anlayışla dünya görüşüne sahip bir ülke bütün bu haksız suçlamalara niçin hedef olmalıdır? Türkiye’yi yönetenler hiç olmazsa gerekli araçlarla Türkiye’nin cevap hakkını kullanmalıdırlar.”*¹⁷⁴

Yazar bu uzun yazı dizisinin bilançosunu çıkarmak gerektiğinde şunları belirtmiştir: *“Türkiye Cumhuriyeti’nin aleyhine Ermeni Meselesi adı altında çalınmak istenen Çan’ın arkasında kimlerin isteyerek veya istemeyerek yer aldığını gördük. Bunlar ilk olarak Makarios’un yönettiği Ortodoks Kilisesi, sonra güçlü mevkileri işgal eden Ermenilerin baskısı ile Amerika, sonra dış politikasının yönüne göre Sovyetler Birliği’dir. Aslında Çan ortada durdukça; arkasında çok boş yer kalacaktır. Türkiye’yi etkilemek isteyen her düşmanca davranış; Çan’ın arkasında yer alacak. Türkiye’ye aslında hiç tesir etmeyen, fakat Türk vatandaşı, bu toprağın insanı Ermeni asıllı Türkleri üzecek, tedirgin edecek kızdıracak; nümayişler yapacak gürültüler yapacaklardır. Bir ırkı temsil eden kişiler, var olan büyük bir tarihi sahipleri olarak ortaya çıkarlar. Bu haklarıdır. Ölülükleri anarlar onlar için dualar tertiplerler, bu haklarıdır. Bunlara hürmet herkesin borcudur. Fakat bu davranışların altında bir toprak talebi, bir intikam hırsı, tarihin bile öğrenerek baktığı silah zoru anlaşmaların yarattığı vatanların hayali, bulunursa; bundan kimse karlı çıkmaz.”*

Yazarın tespitine göre; bütün bu faaliyetlerden zararlı çıkanlar Ermenilerdir; *“yurt dışındaki eski vatandaşlarımızın akrabalarını görmeleri için Türkiye’ye girmeleri”* zorlaşmıştır. Türkiye’de bulunan Ermeni asıllı Türk vatandaşları dış

¹⁷⁴Yeni İstanbul, 3 Ağustos 1968.

olaylardan, bunlarla ilgili yayınlardan huzursuz olmuşlar üzülmüşler, hatta sinirlenmişlerdir. Türkler ise geçmişe sünger çekmeye çalıştıklarından dolayı, yaşananları unutma yoluna gitmişler bundan dolayı her Ermeni lafına düşmanlık mı diye bakmaya başlamışlardı. Dıştaki tahrikçi Ermenilerin anlattıkları hikâyelerin, Türklere yapılan zulümlerle ilgili olanları Türkiye'nin bilhassa Doğu illerinde anlatılmaktadır. Türk aydınları bu eskilere bir sünger çekmeye çalışırken, dış tahrikçiler bu iyi niyetli çabayı önlemektedir.

Yazara göre; tahrikçilerin suçladığı Türkiye'de, *“en büyük tesislerin başında şimdi Ermeni asıllı vatandaşlar vardır”*, Türk ordusunda Ermeni asıllı yedek subaylar vardır. Türk Milli Takımlarında defalarca forma giymiş, *“Ay-Yıldızlı zafere ulaşılması için ter akıtmış, ağlamış, sevinmiş çocuklarımız vardır”*. Uluslararası sahada Ay-Yıldızlı kokartlı göğsünde taşıyan Ermeni asıllı Basketbol, Atletizm, Halter vs. hakemlerimiz var ki; *“İstiklal Marşımız çalarken gözyaşlarını tutamamışlardır”*. Çanakkale'de dövüşürken ölen ve Çanakkale abidesi yapılırken 50.000 TL bağışta bulunan İspetan Sivmer gibi zenginler vardır. *“Türkiye'de Ermeni diye bir ayırım yoktur. Laik Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşları kanun önünde olduğu kadar milli vicdan önünde da eşittirler, uygar Türk ulusu bundan iftihar duyar. Elhasıl dıştaki davranışlar ne kendilerine, ne de Ermeni asıllı kişilere iyilik ve fayda getirmektedir. Bu bir avuç maceraperest hiç tarih okumamış gibi 20. Asrın ikinci yarısında da; onun bunun maşası aleti olmaya devam etmekte tarihten ders ve ibret almamakta; yaptıklarının sonunun nereye gittiğinden habersiz biçareler olarak; sahneye çıkmaktadırlar. Amerika'da Türkiye aleyhine tezahürat yapan, Amerikan vatandaşı Ermeni; sövüp saydığı Türkiye'nin hür dünyanın yani kendilerinin güvenliğini Doğu Kapıda nasıl koruduğunu ve Dünya hürriyeti için nelere katlandığını unutacak kadar cahilce davranmaktadır. Dünya ulusları yeni felaketlere gitmemek için el birliği yaparken; eski defterleri karıştırıp, tarihin her yaprağında bulunan olayları; tekrar günün konusu yapmağa kalkanlar, bir gün bugünkü durumlarını bile hasretle arayacak hale düşebileceklerdir. Yol insanlığın kardeşliği eski hataların tekrarlanmaması olmalıdır¹⁷⁵.*

Yazar 30 gün devam eden serinin son yazısında meseleyi objektif bir gözle incelemeye, karınca kararınca yol göstermeye uğraştığını belirtir. Arkasında çeşitli tedbirler sıralar. Ona göre Türkiye'yi en iyi anlayacak olanlar Türk kültüründen

¹⁷⁵Yeni İstanbul, 5 Ağustos 1968.

yetişmiş Ermenilerdir, yurt dışında Tanıtma Büroları, kendi ülkelerinde bulunan Ermeni toplumları ile temaslarını sıklaştırmalı; onlara Türkiye'nin bugünkü durumunu, buradaki eşit davranışlar anlatılmalı, eski illerinin resimleri, durumları belirtilmelidir. Türk kültürü ile yetişmiş bu topluluklar, Türk müziğinin temsilcilerinin vereceği konserler, Türk tiyatro topluluklarının repertuvarlarına eski ile yeniye bağdaştıran piyesleri alan temsilcileri Türkiye'nin özel folklor grupları etkileyecek, eski havasını getirecektir. Türkiye'ye çeşitli konular da davetler düzenlenmeli yapılan propagandaların hakikat olmadığını, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin modern çalışması, davranışı, halkının konuk severliği gösterilmeli, kötü niyetlilerin maksatlı propagandaları öldürülmelidir. Bunların yanında Türkiye'de uluslararası çeşitli gelişim kursları açılmaktadır. Bu kurslara davet edilenler bu vesile ile hakikatleri yakından görüp dönüşte birer iyi kalp elçisi olabilir¹⁷⁶.

¹⁷⁶ İzenimlerinden yola çıkarak vize konusunda sıklıkla yaşandığını tespit eden yazar bu konuda da şu  nerileri sıralar: *“Gezdiğim her ülkede bilhassa yaşlıların Türkiye'ye gelmek; gerekirse kendi memleketlerinde ölmek istediklerine şahit oldum. Bu toprağı seven ve kötü bir talih eseri ayrılmış olan bu ihtiyarlara; Türkiye'ye gelme, kalma izni verilmesi, vizelerin yeni bir anlayışın ışığı altında yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Böylece hem iyi niyetimizi gösterir, hem de pek çok dövizin yurdumuza girmesini sağlarız. Gayretimiz; her şeyden önce kötü bir talih eseri olarak topraklarından ayrı düşen bu eski vatandaşlarımızın, bilmeden başkalarının ağına düşmesini önlemek olmalıdır. Çünkü Türk dilini evinde, ocağında konuşan bir toplum; ne kadar kendini ayrı saysa da; dilini konuştuğu, törelerine saygı duyduğu ve uyguladığı ülkenin insanları kabul edilir.”*

II. DİASPORA, ASALA VE TÜRK KAMUOYU (1973-1985)

1970’li yıllardan itibaren Türk kamuoyunda Ermeni sorunun sürekli gündem oluşturduğu görülür. Ermeni taleplerinin tartışılması yine dışsal faktörlerin etkisiyle gelişmiş, Türk kamuoyu bu sorunu kendiliğinden gündemine almamıştır. ASALA’nın Türk diplomatlarına karşı giriştiği terör, Türkiye’de yakıcı bir etkiye yol açarak şaşkınlığa neden olmuştur. Dolayısıyla ASALA terör eylemleri Türk kamuoyunu uykudan uyandırmış ve Ermeni karşıtı bir pozisyonun ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır. ASALA terör eylemleri Türk tarafında şaşkınlığa neden olduğu gibi duygusallık ve tepkisellikte yaratmış ve derin yaralar açmıştır. Sonuç olarak ASALA terörünün yarattığı iklim kamuoyunda “Ermeni” kelimesini terörle eşdeğer hale getirmiş, Türkler ile Ermeniler arasındaki uçurumu kapanmamak üzere açmıştır. Türkiye çeşitli nedenlerden dolayı terörizmle etkili mücadele yöntemleri geliştirememiş, ASALA terörünü tecrit edecek ve etkisiz kılacak bir tavrı ortaya çıkaramamıştır. Türk tarafındaki politikaların daha çok iç kamuoyunu iknaya yönelik olması, hem Türkiye’nin terör mağduru olmasına rağmen dış kamuoyunu etkileyememesine, hem de içerde Ermeni karşıtı bir havanın oluşmasına yol açmıştır. Dolayısıyla “Katil Ermeniler”, “Cani Ermeniler”, “Köpekler” türü manşetlerinin oluşturduğu kamuoyunda Timur’un tespiti göre, Ermeni halkını teröristlerden ayıran ve onlara yaşadıkları acıdan dolayı sempati ileten tek bir ses çıkmamıştır¹⁷⁷. ASALA cinayetlerinin yakıcılığı altında geçen bu dönemde Türk tezi; olayları daha çok bir “iç savaş”, “karşılıklı kıtal”, şeklinde algılamış ve dünyaya da tezini bu mantık üzerinde aktarmıştır. Tehcir sırasında Ermenilerin başına olumsuz şeyler geldiğini kabul edilmiş, ancak bu durum doğal karşılanmış, çünkü Ermenilerin Rusya ile işbirliği yaparak savaş zamanında Türk ordusunu arkadan vurduğu söylenmiştir. Dolayısıyla tehcir uygulaması Türkler açısından bir meşru müdafaa eylemi olarak görülmüştür. Öte yandan Taner Timur’un tespitini yaptığı durum Ermeni diasporasında “acılarının Türkler tarafından inkârı” algısını yaygınlaştırmış, bu da Ermeniler arasında hem terör eylemlerinin destek görmesini artırdığı hem de Türkleri ve Türkiye’yi 1915 olaylarının sorumlusu olarak görmelerine neden olmuştur. Sonuç

¹⁷⁷ Taner Timur, **a.g.e.**, s. 199.

olarak ASALA cinayetleri ile dünyanın çeşitli ülkelerinde temsilcileri öldürülen Türkiye, teröre maruz kalmasına rağmen, dünya kamuoyunda kendini haklı çıkaracak tezler geliştirememiş, çeşitli faktörlerin de devreye girmesiyle ASALA'nın cinayetlerin dünya genelinde “anlaşılabilir” bulunmuştur.

Taner Akçam'a göre; gerek Sovyet Ermenilerinin üzerindeki Moskova baskısı gerekse, dünyanın dört bir yanına dağılan Ermeni toplulukların kendilerini toparlamalarının bir kaç kuşağa mal olması, Ermeni taleplerinin ortaya konmasını nerdeyse 1965'e kadar geciktirmişti¹⁷⁸. Bernard Lewis'in belirttiği gibi 1915 olayları Ermenilerin belleğini biçimlendiren büyük bir beşeri trajediye dönüşmüştü¹⁷⁹. Ermeniler açısından 1960'larda başlayan yeniden hatırlama süreci “mağduriyetten beslenen” bir kimlik üretmiş, “yaralı bir ulusal onur” algısı oluşmuş ve bütün bunlar şiddete başvurma yatkınlığı ortaya çıkarmıştır. Terörist eylemler ve genç kuşak Ermenilerin bununla özdeşleşmesi, diaspora Ermenilerinde kimliksel bir uyanış yaratmış ve kültürel uyanışı somutlaştırarak ilerletmiştir.

Diğer yandan ASALA'nın Ermeni sorununu terör yöntemiyle dünya gündemine taşıması özellikle diaspora Ermenileri için kendi kimliklerini tekrar keşfetmelerine ortam hazırlamış, diaspora Ermenileri çeşitli nedenlerle unutmaya çalıştıkları veya genç kuşaklardan gizledikleri 1915 olaylarını ASALA sayesinde tekrar hatırlayıp, dünya kamuoyuna taşımışlardır. Özellikle genç kuşak Ermeniler hatırlamakla kalmayıp intikam peşinde koşmaya başlamışlar, bu amaçla çeşitli örgütler kurmuşlardır. Başka bir deyişle ASALA'nın ortaya çıkışı Ermeni diasporasının üçüncü neslinin yaşadığı kimlik krizi ile de yakından ilgilidir. ASALA'nın başlattığı suikast girişimlerinin yarattığı siyasal ortamda sertleşen sadece Türk tarafı olmamış, Ermenilerde giderek katılmış, gerçeklerden uzaklaşmış ve kendi tezlerinin kabul etmeyenlere karşı baskı ve tehdit uygulamaya başlamışlardır¹⁸⁰.

Dolayısıyla Taner Akçam, ASALA'nın terör eylemleri ile Ermenilerin soykırımını tanıtmaya çabalarını asla tesadüfi bulmaz: “ASALA 1968 gençlik eylemlerinin bir ürünüdür ve Almanya, İtalya, Türkiye örnekleriyle kıyaslanarak anlaşılabilir. Adı geçen tüm bu ülkelerde gençlik hareketlerinin, ‘ulusun kurtuluşunu’ amaçlayan

¹⁷⁸ Taner Akçam, “Ermeni Dosyası”, **Birgün**, 28 Mart 2005.

¹⁷⁹ **Le Monde**, 1 Ocak 1994. Aktaran Taner Timur, **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge yay., 1996, Ankara, s.192.

¹⁸⁰ Taner Timur, **a.g.e.**, s.193.

silahlı mücadele örgütlerini doğurması tesadüfi değildi. Tüm bu ülkelerde, ulusal kimliğin oluşumu tarihi büyük ölçüde, kırılmalar, yenilgiler ve iktidar kayıplarını da içeren büyük travmalar biçiminde yaşanmıştır”¹⁸¹.

Öte yandan 1970’li yıllar Türkiye’de Ermeni sorunu konusunda yayın faaliyetlerinin de arttığı yıllar olmuştur. Kamuoyunda bilgi eksikliği bu alanda ihtiyaç doğurmuş, yayın faaliyetlerinde öncelik dünya kamuoyundan daha ziyade iç kamuoyuna yönelik olmuştur. Sorun dışsal gelişmelere bağlı olarak gündem oluşturmasına rağmen Ermeni sorunu konusundaki yayınlar ancak 1980’li yıllardan itibaren İngilizceye çevrilmeye başlanacaktır. Türkiye’deki devlet bürokrasisi açısından ise Dışişleri Bakanlığı mensupları Ermeni sorunu konusunda diğer kurumlara göre daha önce harekete geçmişlerdir. Bunda tabii ki en önemli etken ASALA saldırılarının Dışişleri mensuplarını hedef almasıdır. Başka bir deyişle Ermeni sorununun yakıcı etkisi Dışişleri Bakanlığı bünyesinde kendini göstermiştir. Bunun yanında sorunun devamlı olarak uluslararası toplantılarda gündeme getirilmesi, Dışişleri bürokratlarının Ermeni sorunu konusunda sorulara muhatap olmaları, söz konusu bakanlığının enerjisini ve kadrolarını Ermeni sorunu üzerine yoğunlaştırmasına yol açmıştır. 1971 yılında Enver Ziya Karal’ın yazdığı “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeni Meselesi” adlı kitap Dışişleri Akademisi yayınları tarafından basılmıştır. Söz konusu eser 1975 yılında hem İngilizceye hem de Fransızcaya çevrilmiş, böylece uluslararası alanda Ermeni iddialarına cevap olarak tasarlanmıştır. Ayrıca Karal’ın eseri Dışişleri bürokratlarının da başvuru kaynaklarından biri olmuştur. 1970’li yıllarda Ermeni sorunu üzerine çalışan bir diğer tarihçi de Salahi Sonyel olmuş, bu konuda İngilizce makaleler yayınlamıştır. Belleten başta olmak üzere İngilizce yayın yapan çeşitli dergilerde Sonyel, 1972 yılından başlayarak 70’li yıllar boyunca Ermeni meselesini konu alan ve Türk tezini dünyaya duyurmayı amaçlayan yayınlar üretmiştir. Yine bu dönemde Abdullah Yaman’ın editörlüğünde “Ermeni Meselesi ve Türkiye” kitabı 1973 yılında yayınlanmıştır. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi konuya duyarlılık göstermeye devam etmiş ve 1974 yılında yayınlanan 77-78 sayısında Turgut Işıksal’ın “Tarihimizde Ermeni Propagandaları ve Osmanlı Aydınlarının Bir Karşı Koyma Modeli” adlı makalesini, 79-80-81 sayısında ise “Ermeni Faaliyetleriyle İlgili Araştırmalarda Osmanlı

¹⁸¹ Taner Akçam, “Ermeni Dosyası”, **Birgün**, 28 Mart 2005.

Belgelerinin Önemi ve 1893 Merzifon Olayı” başlıklı makalesini yayınlamıştır¹⁸². 26 Nisan 1973’te Bizim Anadolu dergisinde Mehmet Hocaoglu’nun “Ermeni Meselesi Nasıl Ortaya Çıkarıldı”, 20 Mayıs 1973 tarihinde ise aynı dergide “Moskofların Ermenisiz Ermenistan Politikası” başlıklı makaleleri yayınlanmıştır. Hayat Tarih Mecmuası’nda ise İhsan Ilgar tarafından kaleme alınan “Bir Asır Boyunca Ermeni Meselesi I-II-III” yazıları yayınlanmıştır.

70’li yıllarda dikkat çeken yayın faaliyetlerinden bazıları ise şunlardır: Necla Başgün “Türk-Ermeni İlişkileri, Abdülhamit’in Cülusundan Zamanımıza Kadar” (San Matbaacılık 1970), Niyazi Ahmet Banoğlu “Ermeni’nin Ermeni’ye Zulmü” (Gündüz Matbaacılık 1976), Zeki Başar “Ermenilerden Gördüklerimiz” (Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi yayınları 1974), Altan Deliorman “Türklere Karşı Ermeni Komitacıları” (Boğaziçi yayınevi 1973), Veysel Eroğlu “Ermeni Mezalimi” (Sebil yayınevi 1973), Mehmet Hocaoglu “Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler” (Anda Dağıtım 1976).

70’li yıllarda doğrudan Ermeni sorununu konu alan çalışmalara bakıldığında; öncelikle amacın Ermeni sorununun tarihsel kökenleri hakkında kamuoyunu bilgilendirmek olduğu görülür. Başka bir deyişle Ermeni meselesinin bugüne ait bir sorun olmadığı, Batılı güçlerin Osmanlı Devleti’ni parçalamak için oluşturdukları yapay bir sorun olduğu üzerinde durulurken, Cumhuriyet döneminde yaşananların arkasında ise yine uluslararası güçlerin Türkiye’yi yok etme amaçlarının yattığı vurgulanır. Diğer yandan ise Ermenilerin soykırım iddialarına karşılık, asıl Ermenilerin Türklere karşı katliam yaptığı ve bunun örnekleri üzerinde durulur. Bu doğrultuda 1915 öncesi Ermeni komitacıların Osmanlı Devleti’ne karşı giriştikleri eylemler öne çıkarılır, böylece tehciye giden süreç Ermeni isyanları üzerinden açıklanır. Aynı süreçte Rus işgali altındaki Doğu Anadolu’da Ermenilerin Türklere karşı yaptıkları zulüm işlenen konuların başında gelir, Varto, Erzurum ve Van gibi merkezlerdeki Ermeni saldırıları bu doğrultudaki yayınların ana konusunu oluşturur.

ASALA saldırıları ile duyarlılığın arttığı Türkiye’de Dışişleri Bakanlığı’nın yanında Genelkurmay Başkanlığı da Ermeni meselesi konusunda yayın faaliyetlerine girişmiştir. Örnek vermek gerekirse Ahmet Hulki Saral’ın “Ermeni Meselesi” adlı

¹⁸² Turgut Işıksal derginin 1974 tarihli 82-83-84 sayısına ise “Ermeni Faaliyetlerinin Bir Bölümü, 1893 Merzifon Olayı Belgeleri” başlıklı yazısını göndermiştir.

yapıtı Genelkurmay Basımevi tarafından 1970’de yayınlanmıştır. Bunun yanında İhsan Sakarya’nın “Tarih Boyunca Ermeni Meselesi” adlı eseri Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) tarafından 1979 yılında basılmıştır.

A- ERMENİ DİASPORASI VE TÜRKİYE KARŞITI FAALİYETLERİ

1-II. Dünya Savaşı Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri ve Amerika’daki Diaspora Etkinlikleri

ASALA saldırılarına ilham kaynağı olan ilk eylem yaşlı bir Ermeni tarafından Amerika’da gerçekleştirilmiştir. Türkiye-ABD ilişkileri açısından savaş sonrası dönem ilişkilerin yoğunlaştığı bir süreç ortaya çıkarmış; ABD, Türk dış politikasının en önemli unsuru haline gelmiştir. Bu yıllarda Türkiye, ulusal çıkarını Sovyetlere karşı ABD’nin yanında yer alma olarak yorumlamıştır. Türkiye II. Dünya Savaşı’na girmemesine rağmen savaştan ciddi şekilde etkilenen ülkelerin başında geliyordu. Savaş sırasında izlediği “etkin tarafsızlık” siyaseti Türkiye’nin savaş sonucunda SSCB’nin tehdidi ile karşılaşmasına neden olmuştu¹⁸³. Bu durum yani Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kalmak savaş sonrası kurulmakta olan yeni düzende Türkiye’nin Batı’nın özellikle de ABD’nin desteğini aramasına ve Sovyetlere karşı ABD’nin yanında yer almasına ortam hazırlamıştı. Dolayısıyla Türkiye’nin uluslararası alanda tercihini Batı’dan yana kullanması veya kullanmak durumunda kalması, Batı’da benimsenen siyasal ve ekonomik yapının Türkiye’de de hayata geçirilmesini beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Türkiye’de çok partili demokrasiye geçilmiş, siyasal yapı yeni bir durumla karşı karşıya kalmış ve yine bu dönemde ekonomik sistemde yapısal bir değişim görülmeye başlanmıştır¹⁸⁴.

Soğuk savaşın temellerinin atıldığı bu dönemde özellikle Balkanlarda, Sovyet yayılmacılığının görülmesi ve bundan dolayı Balkanlardan Akdeniz’e doğru SSCB’nin etkisinin hızla artması, ABD’nin Sovyet etkisine girmemiş bölge ülkeleri ile doğrudan ilgilenmesine yol açmıştır. Bu dönemde SSCB ile bağlantılı olduğu

¹⁸³ Türk-Sovyet ilişkileri için bakınız. Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, TTK yay., Ankara, 1991

¹⁸⁴ Bakınız. Taner Timur, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge yay., 3. Baskı, İstanbul, 2003.

düşünülen bir iç savaşın Yunanistan'da yaşanması ve yine aynı şekilde İran'da siyasal kargaşanın egemen olması bu iki ülkeyi de Sovyet yayılcılığına açık hale getiriyordu. Dolayısıyla bu durumun da Amerika'nın bölgedeki çıkarlarına ters olduğu çok açıktı. Türkiye açısından ise durum biraz daha farklıydı, savaş sonucunda açık bir şekilde Sovyet talepleri ile karşılaşmış ve bu taleplerin toprak bütünlüğünü tehdit ettiğini görerek Sovyetlere karşı Batı'dan özellikle de ABD'den destek aramıştı. Türkiye açısından ABD'nin bölge ile yakından ilgilenmesi Sovyet taleplerini dizginleme ihtimalini barındırdığı için çıkarlarına uygundu. Hatta Türkiye'nin, 1945 yılının sonlarından itibaren bölgede yaşananlara karşı Amerika'nın dikkatini çekmeye ve bu uğurda kamuoyu oluşturmaya çalıştığını söylemek mümkündür. Sonuçta ABD, bölgedeki Sovyet yayılcılığını durdurmak için 1946 yılı içinde Amerikan donanmasının önemli gemilerini İstanbul¹⁸⁵ ve İzmir¹⁸⁶ limanlarına göndererek hem Türkiye'den gelen istekleri karşılamış hem de Sovyet taleplerine karşı Türkiye'nin yanında olduğu mesajını vererek Türkiye'nin toprak bütünlüğünü destekler nitelikte siyaset izlemiştir. Kısaca ABD için bundan sonra Sovyetlerin Akdeniz'e ulaşmasını engellemek, Türkiye ve Yunanistan üzerinde söz sahibi olmaktan ve bu iki ülkenin hiçbir şekilde Sovyet etkisine girmemesinden geçmekteydi. Dolayısıyla bu iki ülkenin Sovyet siyasetinden etkilenmemesi için ekonomik olarak durumlarının iyileştirilmesi ve Batının ekonomik sistemi ile bütünleştirilmeleri gerekiyordu. Artık bundan sonra Amerika için Akdeniz'deki çıkarları açısından Türkiye önemli bir ülke konumunda olacaktı.

Bütün bunların ışığında 12 Mart 1947 tarihinde Amerikan Başkanı Harry Truman Kongre'de yaptığı konuşmada, ilk kez dünyanın iki ideoloji arasında bölünmenin eşliğinde olduğundan bahsetti. Sonradan "Truman Doktrini" olarak anılacak bu tarihi konuşmasında Amerikan Başkanı, Sovyet yayılcılığına açık hale gelen Yunanistan'a acil olarak mali ve iktisadi yardımın yapılması gerekliliği üzerinde durmuş ve Yunanistan'ın özgür bir ülke kalabilmesi için Amerikan

¹⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bakınız. İbrahim Bozkurt, "II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Missouri Zirhlisi'nin İstanbul Limanı'nı Ziyareti Üzerine Değerlendirmeler", **Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt VI, Sayı 15, 2007/Güz, İzmir, s.s. 251-275.

¹⁸⁶ Mithat Kadri Vural, "Soğuk Savaşın Başında Amerikan Filosu'nun İzmir Ziyareti ve Kamuoyundaki Yansımaları", **Körfezde Zaman İzmir Araştırmaları Kongresi Bildiriler**, Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi Edebiyat Fakültesi yay., s. 167.

yardımlarının gereğini vurgulamıştır¹⁸⁷. Konuşmasının devamında Amerikan Başkanı Türkiye'nin de Amerikan ilgisini hak ettiğini söyleyerek Türkiye'nin ABD ve Batı dünyası için taşıdığı önemin altını çizmiştir. Kısaca Truman göre; bağımsız ve iktisadi açıdan istikrarlı bir devlet olarak Türkiye'nin geleceği, dünyanın özgürlük-sever halkları için Yunanistan'ın geleceğinden daha az önemli değildi. ABD Başkanı'na göre, Türkiye'de Yunanistan gibi ABD'nin yardımına ihtiyaç duymaktadır. Hatta Türkiye ulusal bütünlüğünü korumak için zorunlu olan modernizasyonu gerçekleştirmek adına yardım talebinde bulunmuştur. Konuşmasının geri kalan devamında Amerikan Başkanı, Yunanistan gibi Türkiye'de ihtiyaç duyduğu yardımı alması konusunda Kongre'yi ikna etmeye çalışmıştır¹⁸⁸.

ABD'nin bu dönemdeki politikası, SSCB'ye karşı Avrupa'nın tekrar eski siyasal ve ekonomik gücüne kavuşmasını gerekli kılıyordu. Avrupa'da siyasal ve ekonomik istikrar sağlanırsa, ABD kendi önderliğinde Avrupa'nın gücünü dünya ölçeğinde bir savunma için örgütlemeyi amaçlıyordu. Bütün bu gelişmeler ise, savaştan büyük bir ekonomik ve toplumsal yıkımla çıkan Avrupa'nın ekonomik yönden hızlı bir şekilde yeniden inşa edilmesini gerekli kılıyordu. Dolayısıyla Avrupa'nın ekonomik istikrara kavuşmasının ABD'den gelecek ekonomik yardıma bağlı olduğu açıktı. Sonuç olarak hem Avrupa'nın hem de Yunanistan ve Türkiye gibi ülkelerin ekonomik ve siyasal istikrara kavuşarak ABD'nin savunma hattı içinde yer almaları hayati bir öneme sahipti. Ayrıca bu ülkelerin ekonomik kalkınma sağlayarak refah düzeylerini artırmaları; Amerikan mallarına yönelik bir pazar oluşturacağı gibi aynı zamanda komünist rejime dolayısıyla Sovyetlere yönelik olacak talepleri de azaltacak ve bu bölgeler Sovyet etkisinden uzak kalacaktı. Bir başka deyişle ABD politikasının amacı; bölge ülkelerini askeri ve ekonomik yönden güçlendirerek Sovyet genişlemesini dünyanın neresinde olursa olsun engellemek,

¹⁸⁷ Konuşmasında daha çok Yunanistan üzerinde durarak, bu ülkenin savaş sırasında uğradığı yıkımın ve ülkenin savaş sonrası karşı karşıya kaldığı iç savaşın Yunanistan'a ve Batı dünyasına büyük zararlar verdiğini vurgulayan Truman; Yunanistan'ın varlığının komünistlerce yönetilen birkaç bin silahlı kişi tarafından tehdit edildiğini belirtmiştir. Yunanistan hükümetinin mevcut durumla baş edemediğini Yunan ordusunun küçük ve zayıf kaldığını, bundan dolayı kendi kendine yeten ve kendi kendine saygısı olan bir demokrasi olabilmesi için Yunanistan'a yardım yapılması gerektiğini vurguladı. Bu dönem Türk-Amerikan ilişkileri için bakınız: Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Editör: Baskın Oran, İletişim yay., Cilt 1, 4. Baskı, İstanbul 2002, s.s. 522-575.

¹⁸⁸ Başkan Truman Kongre'den; Yunanistan ve Türkiye'ye 400.000.000 dolarlık yardımda bulunulması, Amerikalı personelin bu ülkelerde talep edilmesi durumunda inşa faaliyetlerinde, verilecek maddi yardımının kullanılmasının denetlenmesinde, ülke personelinin eğitilmesinde görevlendirilmesi için yetki istemiştir. Erhan, **a.g.m.**, s.529

bunun yanında Amerikan ekonomik ve siyasal anlayışını yani kapitalizmin ve siyasal liberalizmin yayılmasını sağlamaktı¹⁸⁹. Dolayısıyla ABD, hem Truman Doktrini hem de Marshall Planı'nı bu amaçlara ulaşmak için uygulamıştır. Bu doğrultuda ABD Dışişleri Bakanı George Marshall 5 Haziran 1947'de verdiği bir söylevde Avrupa'nın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıya değinerek ABD'nin Avrupa'nın imarını gerçekleştirme niyetinde olduğunu açıklayarak Avrupalı ülkelere çağrıda bulundu. Marshall'a göre, ekonomik istikrar sağlanmadan siyasi istikrarın sağlanması mümkün değildi. Burada ABD'nin bir amacı da, yeni oluşan dünya ekonomisinde belirleyici olup, dünya siyasetinde söz sahibi olmanın yanında Avrupa ekonomisini istikrara kavuşturarak pazar olarak kullanmak, böylece kendi ekonomisi için sorun yaratan dış ticaret açığını kapatmaktı. Marshall Planı'na göre, 17 milyar dolarlık bir kaynağın Avrupa'ya aktarılması Kongre tarafından onaylandı. Ayrıca Türk hükümetinin başvurusu üzerine Türkiye'de Marshall Planı doğrultusunda yardım yapılacak ülkeler arasındaki yerini aldı¹⁹⁰.

Türkiye, ABD ile Kore Savaşı'na katılmış, 1952'de NATO'ya üye olmuş, Türkiye ile Amerika arasında ikili anlaşmalar imzalanmış, 1957'de Eisenhower Doktrini'ni resmen açıklamasa da kabul etmiştir. Türkiye, bu dönemde özellikle BM'de "üçüncü dünyacı" hareketlerden uzak durarak Batı ve ABD lehinde hareket edilmesine özen göstermiştir. 1950'li yılların sonuna doğru ABD ile Türkiye arasında yaşanan bazı sorunlar ilişkilerde sıkıntılı bir sürecin habercisi olmuştur. Türkiye'de 1960'tan sonra Arap ülkeleri ve bağlantısızlar hareketi ile ilişkileri geliştirmek suretiyle dış politikada çeşitlilikten söz edilmeye başlanmıştır. İktidarların kararlarına yansımamakla birlikte, 1960'lar boyunca iç gelişmelerde giderek artan anti-Amerikancı eğilimler, dünyada siyasi bloklar arasındaki gerilimin azalması ve bağlantısızlar grubunun etkisi gibi faktörler dolayısıyla, Türk-Amerikan ilişkilerinde bazı sarsıntılar yaşanmıştır¹⁹¹. Küba bunalımı sonucunda, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesi Türk tarafı açısından Amerika'ya karşı bir güven bunalımı oluşturmuş, Küba Bunalımı Türk dış politikasında çok yönlülüğe geniş sürecini başlatması bakımından önemli olmuştur. Sarsıntı yaşanmasında birden fazla

¹⁸⁹ Erhan, **a.g.m.**, s. 531

¹⁹⁰ Ayrıntılı bilgi içiniz bakınız. Barış Ertem, "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 12, Sayı 21, Haziran 2009, s.s. 377-397

¹⁹¹ Yakup Beriş, Aslı Gürkan, "Türk- Amerikan İlişkilerine Bakış: Ana Temalar ve Güncel Gelişmeler", **TÜSİAD ABD Temsilciliği Değerlendirme Raporu-Temmuz 2002**.

sebepten etkili iken bunların içinde en önemlisi hiç kuşkusuz Kıbrıs'ta yaşanan 1963-64 olayları sırasında ABD'nin Yunanistan'a yakın bir tavır içinde bulunmayı tercih etmesidir. Kıbrıs olayları sırasında ABD Başkanı Johnson'un Başbakan İnönü'ye yazdığı mektupta Amerikan silahlarının Kıbrıs'ta kullanılmasını men etmesi, Türkiye'ye bu yüzden gelecek bir Sovyet saldırısında NATO anlaşmasının işlemeyeceğini bildirmesi ve İnönü'nün "yeni bir dünya kurulur, Türkiye'de onun içinde yerini alır" tarzındaki yanıtı o zamana kadar ciddi bir sorun yaşanmayan ilişkilerde gerginlik yaratmıştır. Türkiye açısından Amerika ile olan ilişkiler uzun süre bu güven bunalımının etkisinden kurtulamayacak, 1974 Kıbrıs çıkartmasından sonra ise tarihinin en sıkıntılı sürecini yaşayacaktır. Dolayısıyla Türkiye tek yönlü bir dış politika izlemesinin sakıncalarını görmeye başlamıştır.

1960'lı yıllardan itibaren Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan sıkıntılı dönem, Amerika'daki Ermeni diasporasının Türkiye karşıtı propagandaya ağırlık vermesine ve bu çabaların etkili olmasına da yol açar. Ermeni diasporasının en etkili olduğu ülkelerin başında gelen Amerika'da Soğuk Savaş şartlarında Türkiye ile yakınlaşma ihtiyacının baş göstermesi, Ermeni diasporasının Amerikan dış siyasetini ve kamuoyunu etkileme olasılığı düşürmüştüğü iken; 1960'lı yıllardan itibaren Türk-Amerikan ilişkilerinde sıkıntılar görülmesi Ermeni diasporasının işine gelmiştir. Ermeni faaliyetlerinin yoğunlaşmasında Türk-Amerikan ilişkileri belirleyici olduğu kadar Ermeni diasporasının da kendini toparlayarak, örgütlülüğünü arttırması da etkili olmuştur. Ayrıca ABD'ye, Ortadoğu ve Sovyetlerden yapılan göçler, Ermeni kimliğinin yeniden inşasına ciddi katkı sağlamıştır. Göçle gelen ve daha radikal görüşlere sahip, eğitim düzeyleri ve ekonomik durumları daha düşük olan bu kişiler, şiddete yakın durarak aktif bir siyaset izlemişler, Ermeni derneklerin içine girerek bu yapıların politikalarına şekil vermeye başlamışlardır. Ayrıca diasporada yaşayan Ermenilerin kendilerinden sonra gelen kuşaklara kimliklerini aktararak, asimile olmalarını engellemeye çalışmaları, eğitim ve dinsel etkinlikler yoluyla kimliklerini muhafaza etme çabasına girmelerine neden olmuştur. Bu bağlamda Ermenilerin yaşadığı şehirlerde kilise ve okul açılmaya çalışılmış, okul açılmayan yerlerde ise en azından haftada bir gün Ermeniliği anlatan dersler verilmiştir¹⁹². Bunların dışında çıkardıkları gazete ve dergiler aracılığıyla kendi dillerini ve kültürlerini yaşatmışlar, İngilizce yayın yapan gazeteler de çıkartarak Amerikan kamuoyunu etkilemeyi

¹⁹² Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s.187.

başarmışlardır. Asıl vurgulanması gereken ise, Ermeni kimliğinin korunmasında 1915 olaylarının ve Türk düşmanlığının önemli işlev görmesidir, Ermeniler 1915 olayları üzerinden yarattıkları mağduriyet duygusu sayesinde diasporada doğan Ermeni kuşakların kendi kimliklerine olan aidiyetlerini güçlendirmişlerdir.

Diğer yandan Sedat Laçiner'in dikkat çektiği bir nokta da, Ermeniler arasında ABD doğumlu ikinci kuşağın yetişmesi ve ABD'nin yerel siyasetinde etkili olmaya başlamasıdır¹⁹³. İkinci kuşak Ermeniler sadece yerel siyasette değil sivil toplum kuruluşlarında, basında ve üniversitelerde yer alarak; Ermeni sorununu toplumun derinlerine nüfuz ettirmeye çalışmışlar ve lobicilik faaliyetlerine yönelmişlerdir. Üniversitelerde görev alan akademisyen Ermeniler, çalışma alanı olarak 1915 olaylarını seçmişler, özellikle de tarih ve hukuk alanlarında İngilizce yayınlar yapmışlardır. Türkiye'nin Ermeni sorununa olan ilgisizliği, Ermeni grupların Amerikan toplumunu kendi düşünceleri doğrultusunda tek yanlı olarak ikna etmelerini kolaylaştırmıştır. Laçiner, zamanla zenginleşen Ermeni işadamlarının kendi kimliklerine olan bağlılıkların bir gereği olarak gördükleri bağışlarla, Amerikan üniversiteleri, basınını ve kamuoyunu daha fazla etkilediklerini, sonuç olarak da özellikle ünlü Amerikan üniversitelerinde Ermeni dilini ve tarihini araştıran kürsülerin kurulduğunu belirtir. 1970'lerde ikinci kuşak Ermenilerin Amerikan toplumunda etkin olmaya başlaması, Ermeni sorunun da Amerikan toplumunda görünür olmasını sağlamıştır. Bütün bunların üstüne Amerika'da başlayan Ermeni terörü, ABD basınında ve kamuoyunda Ermeni iddialarının daha fazla yer bulmasına ve tekrarlanmasına ortam hazırlamış, Ermeni tezlerinden hareketle Amerikan kamuoyunda terör eylemlerini meşrulaştırıcı yayınlar yapılmıştır. Dolayısıyla Sedat Laçiner'e göre, Ermeni terörünün ABD'de patlak vermesi şaşırtıcı bir gelişme sayılmamalıdır, çünkü Ermeni cemaati o tarihe kadar geçmişi, şiddeti teşvik edecek şekilde anmakta, kimliğini şiddeti teşvik eder bir tarzda oluşturmaktadır¹⁹⁴.

¹⁹³ Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s. 185.

¹⁹⁴ **A.g.e.**, s.189.

2-Türkiye-Fransa İlişkilerinde Ermeni Sorunu

Diğer Avrupa ülkelerinde farklı olarak Fransa'nın Ermeni sorununda özel bir konumu vardır. Fransa, Mondros Ateşkesinden sonra Güneydoğu Anadolu illeri ve Çukurova bölgesindeki Ermeniler ile yakın temas içinde olmuş ve bu bölgelere Ermenileri yerleştirerek, Ermeniler üzerinden bölgede hâkimiyet kurmaya çalışmıştır¹⁹⁵. 1916 yılında Fransa Başbakanı “Ermenilerin mutlaka özgürleştireceğini” söylerken aynı yıl Ermenilerden müteşekkil bir Ermeni lejyonu oluşturulmuş, Fransa Ermenilere resmi ağızlarından birçok vaatte bulunmuş, ancak bunlar yerine getirilmemiştir. Daha sonraki süreçte Fransa yerleşen Ermeniler aracılığıyla Fransa'daki Ermeni propagandası olanca hızıyla sürmüş ve Fransız kamuoyu Anadolu'da geniş çaplı bir Ermeni katliamının uzunca yıllar sürdüğüne inanmıştır. “*Ermeni kiliseleri, sosyal ve siyasi örgütlenmesi ise Fransa başta olmak üzere diğer Hristiyan Batı âleminin bu katliamlar karşısında üzerine düşeni yeterince yapmadığını sıkça tekrarlamıştır. Bu açıdan bakıldığında denebilir ki Fransa Ermeni sorununda bir tür suçluluk duygusunu takip eden yıllarda yaşamıştır*”¹⁹⁶.

Zamanla Fransa'da güçlü bir Ermeni diasporası oluşmuş, Lübnan¹⁹⁷ ve Suriye'den Fransa'ya önemli bir Ermeni göçü yaşanmış ve özellikle Paris ve çevresinde yoğunlaşan Ermeni diasporası güçlenmeye başlamıştır. Gelenlerin ticarete yatkınlığı ve önemli bir kısmının Fransızca bilmesi toplum içinde hızla yer edinmelerini kolaylaştırmıştır. Sedat Laçiner, çeşitli ülkelere göç etmek zorunda kalan Ermenileri ‘ruhen yaralı’ bir nesil olarak tanımlamakta, bu olumsuz durumun, hem Türklere hem de Ermenilerin sorunlara bakışlarını etkilediklerini belirtmektedir¹⁹⁸. Ermeniler ile Fransız toplumu arasında sıkı iletişim kanalları oluşmuş ve özellikle Ermeni sorununda diaspora, Fransız kamuoyu üzerinde tartışmasız bir etki kurmuştur. Bu nedenle tarihsel etken ile birlikte diaspora Ermenileri Fransa'nın Ermeni sorunundaki tutumunu belirleyen en önemli iki unsur

¹⁹⁵ Bkz. Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, 1985, Ankara, s.s.275-297.

¹⁹⁶ Sedat Laçiner, “Fransa-Türkiye İlişkileri ve Ermeni Sorunu (1980'e Kadar)” www.usakgundem.com/.../ermeniler-sorununun-fransa-turkiye-ilişkilerine-etkisi-2002-yılına-kadar-.html.

¹⁹⁷ Lübnan Ermenilerinin diğer Ermeni toplulukları arasında en çok siyasallaşmış ve radikal fikirlerin en çok gözlendiği Ermeni topluluklarını barındırdığı hatırlanacak olur ise bu ülkeden gelen göçlerle Fransa'daki Ermenilerin de radikalleştiği söylenebilir.

¹⁹⁸ **A.g.m.**

olmuştur denebilir. Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkiler 1970’li yıllarda gerginleşir. Kıbrıs konusunda Fransa, Yunanistan’a tam destek vermesi yaşanan gerginliğinin en önemli sebebi olarak görülmektedir. Fransa ile Türkiye ilişkilerinde Ermeni sorununun etkileri ele alınırken Kıbrıs sorunu göz ardı edilemez. Kıbrıs sorunu ile adeta kopma noktasına gelen iki ülke ilişkileri doğal olarak Ermeni sorununa da yansımış ve Paris çoğu kez Türkiye’nin görüşlerini ciddiye alma gereğini dahi duymamıştır. Aslında Fransa’nın en büyük rahatsızlığının Türkiye’nin Fransa ekseninden hızla ayrılması olduğunu belirtilmektedir. O dönemde ABD’den bağımsız hareket etmek isteyen Fransa imparatorluk mirasının da etkisiyle Türkiye’nin kendisine daha fazla yakın durmasını arzu etmektedir. Dolayısıyla Fransız kamuoyu ve karar alıcıları üzerindeki Rum ve Ermeni nüfuzu öylesine güçlü idi ki buna Türk diplomasisi ile karşılık verebilmek oldukça güçlüydü. Dahası Türkiye’nin içine düştüğü iç karışıklıklar, terör, ekonomik krizler ve dışarıda yaşanan izolasyon Türkiye’nin manevra alanını da oldukça daraltıyordu¹⁹⁹. Sonuç olarak Türkiye temsilcileri en çok saldırıya Fransa’da uğramış, can kaybı yüksek saldırılar bu ülkede meydana gelmiş, buna karşın Ermeni teröristler en çok hoşgörüyü ve desteği de bu ülkede bulmuşlardı. Bu durum ise 1970’li yıllarda derin bir siyasi ve ekonomik krizden geçen Türkiye’de, Fransa’ya karşı olan şüphe ve tepkiyi arttırmıştır. Türkiye’yi Kıbrıs’tan ekonomiye, Ermeni sorunundan teröre kadar hiçbir konuda anlamayan, hatta anlamak istemez bir tavır çizen, buna karşı Türkiye’nin tüm rakipleri ile çok yakın dost olabilen Fransa yönetimi doğal olarak Türkiye’de çok olumsuz karşılanmıştır.

1970’li yıllarında başında Marsilya’da yaşanan “Heykel Vakası” Türk-Fransız ilişkilerinde ciddi bir gerginlik yaratır. Ermeniler, Marsilya’da küçük bir Ermeni kilisesinin bahçesine nispeten küçük bir sütun dikmek istemişlerdir. 1915 olaylarını anmak amacıyla tasarladıkları bu anıt girişimi Türk Büyükelçi Hasan Esat Işık’ı oldukça kızdırmış, tüm uyarlarına rağmen anıtın dikilmesini engelleyemeyen büyükelçi, anıtın açılışına Fransız Spor Bakanı da katılınca Ankara’ya dönmüştür. Fransa ile Türkiye arasında Ermeni sorunu nedeniyle Cumhuriyet döneminde yaşanmış ilk krizin bu olay olduğu söylenebilir. Hasan Esat Işık Ankara’ya gelişi ile ilgili olarak; “*Memleketi rencide edecek bir abidenin açılışına müsaade edilmesi üzerine bir diplomatın yapacağı şeyi yaptım ve*

¹⁹⁹ A.g.m.

Türkiye'ye döndüm. Abidenin açılışına müsaade edilmesi ve hele açılışında bir hükümet üyesi bulunursa bu duruma muhatap olan ülkenin büyükelçisinin o memlekette kalması mümkün değildir. Ben de bunu yaptım” diyecektir. Dışişleri yetkilileri ise, Işık'ın bakanlığın bilgisi ve müsaadesi ile yurda geldiğini ve bir süre Türkiye'de kalacağını bildirmişlerdir²⁰⁰.

Bunun yanında Dışişleri Sözcüsü, Marsilya'da inşa edilmiş olan anıtta ilk defa Türk aleyhtarı bir kelimenin yer aldığını ifade etmiş ve bir soru üzerine anıtın, Fransız hükümetinin müsaadesi olmadan inşa edilemeyeceğini söylemiştir²⁰¹. Aslında Fransa ile yaşanan krizin anıtta yer alan ifadelerden kaynaklandığı söylenebilir. Ermenilerin daha önce Lübnan, Uruguay ve Fransa'nın Lyon şehrinde dikmiş oldukları anıtlarda Türklerle ilgili herhangi bir ibare bulunmadığı halde Marsilya'da açılan anıtta Türkleri kınayan ifadeler yer almıştır. “*Katliam kurbanı bir buçuk milyon Ermeni'nin, Fransa ve hürriyet için ölen Ermeni mukavemetçilerinin hatırasına*” ifadelerinin anıtta yer alması Fransa ile yaşanan diplomatik krizin nedenidir²⁰². Aslında anıt ilgili tartışmalar uzun zamandır Türk-Fransız ilişkilerini meşgul etmekte, Türk hükümetinin yaptığı girişimler sonucunda anıtın dikilmesine yaklaşık bir yıldır izin verilmemektedir. Türk basınındaki bilgilere göre Mart ayında Fransa'da yerel seçimlerin yapılacak olması Ermeni azınlığın ve muhalefetin baskılarını artırmış ve iktidar bu anıtın açılmasına izin vermiştir.

Öte yandan Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken, Millet Meclisi'nde Ermenilerin Marsilya'daki bir kilisenin avlusuna diktikleri ve üzerindeki plaket dolayısıyla Fransa Hükümetini protesto ettiklerini açıklar. Bakan, dikilen anıtın Fransız Gençlik ve Spor Bakanı ile Marsilya Belediye Reis'inin katıldıkları törenle açıldığını, 1971'den beri bu olaydan haberdar olduklarını, devamlı teşebbüslerde bulduklarını bildirmiş ve devamında şunları söylemiştir: “*10 Şubat günü buradaki Fransız büyükelçisini çağırdım, kendisine Türk hükümetinin hassasiyetini bildirdim. Böyle bir töreni hangi sıfatla olursa olsun, bir bakanın katılmasını hiç bir surette tecviz edemeyeceğimizi söyledim ve Fransa hükümetini protesto ettiğimizi bildirdim*”.

Bunlara karşılık Fransız Dışişleri Bakanlığı anıtın açılış töreninin özel nitelikte bir tören olduğunu, Gençlik ve Spor Bakanı'nın törene katılmasının

²⁰⁰Tercüman, 13 Şubat 1973.

²⁰¹Tercüman, 14 Şubat 1973.

²⁰²Milliyet, 14 Şubat 1973.

hükümet açısından bağlayıcı olmadığı yolundaki açıklaması üzerine Marsilya'daki anıt komitesi bir bildiri yayınlamıştır: Bildiride “*Bu abidenin bu asrın başlangıcında vuku bulan trajik bir tarihi gerçekliğin sembolüdür. Hakikate uygun bir yazının silinmesini istemek, dehşet verici bir suç olan Ermeni katliamından sorumlu 1915 yılı Türk yöneticilerine suç ortaklığı yapmak demektir*”²⁰³.

Fransız basınının da ise Türkiye'nin verdiği tepkiyi hayretle karşılanmış, Osmanlı Devleti dönemine ait bir olayın Cumhuriyet yönetimi tarafından sahiplenilmesi garipsenmiştir. Le Figaro gazetesi “*Anıt üzerindeki ibarede 1915 yılı Türk yöneticilerinden bahsedildiği cihetle eski Osmanlı İmparatorluğu ile bugünkü Türkiye arasında bir ayırım yapılmış olduğu*” görüşünü savunmuştur. Le Monde ise, Fransız komünistlerinin hükümetten “katliamın yapıldığının resmen tanınmasını” istediğini belirterek, “*Atatürk'e bağlılığını ifade eden bugünkü Türk hükümetinin, mahkûm ettiği bir rejime karşı yöneltilen ithamlarla kendisini ilgili sayması gariptir. Ermeni toplumu yöneticileri, Osmanlı İmparatorluğu ile bugünkü Türkiye arasındaki ayırımı üzerinde durmuşlardır*” denmiştir²⁰⁴.

Türk basınına gelince ise Tercüman gazetesindeki başyazıda “*Bu sukutumuz yeter artık*” denilerek, İngiliz ve Rus destekleri ile Türklere karşı yapılan “*Ermeni zulüm ve katliamları ve bu cinayetleri 1915'de zaruri olarak geri püskürttüşümüz en sağlam deliller, vesikalar, fotokopiler*” ile İngilizce, Fransızca, Almanca basılarak bütün dünyaya dağıtılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca konu ile ilgili Cezayir hatırlatılmasında da bulunularak, Fransız siyasetçilerinin birkaç oy için iki ülkenin dostluğunu riske attığı belirtilmiştir²⁰⁵.

15 Şubat 1973 tarihli Hürriyet gazetesi “Fransa'yı Protesto Ettik” başlığı ile çıkar. Hürriyet imzalı “Kara Leke” başlığı taşıyan yazıda ise şunlar ifade olunur. “*Biz Türkler kin tutmayız. Milli karakterimiz böyledir. Tarihe bakınız, Türkiye'nin “Harim-i ismetine” göz dikmiş milletleri bile affetmişizdir. Hiç değilse yapılan kötülükleri unutmuşuzdur. Ermenilerin I. Dünya Savaşı'nda müttefiklerin desteğiyle giriştikleri vahşetin, camilerde, samanlıklarda yakılan binlerce masumun gencin evlerde ırzlarına tecavüz edildikten sonra katledilen binlerce Türk kızı ve kadınının*

²⁰³Tercüman, 17 Şubat 1973.

²⁰⁴Milliyet, 15 Şubat 1973.

²⁰⁵“Uzakları bırakalım Fransa, daha 10 yıl öncesine kadar Cezayir'de döktüğü kanların, mahvettiği bir milletin, el koyduğu servetlerin ve iğrenç barbarlıklarının hesabını vermek değil, onların yüzüne dönüp bakabilecek surati taşımakta mıdır?” diye sorulmuştur. “Ermeni Anıtının Altındaki Fransız Günahı”, Tercüman, 15 Şubat 1973.

acı hatıraları hala içimizi titretir, ama buna rağmen intikam arzusuyla yanıp tutuşmamış, bir büyük millet olarak, tarihteki kanlı olaylara sünger çekmeye çalışmışızdır. Dışarıdaki komiteci Ermeniler ise bu büyüklüğü bu asil davranışımızı iyi değerlendiremediler. Türkiye’de Türklerle kardeşçe yaşayan yüz bine yakın Ermeni’nin huzursuzluğuna aldırmadan son yıllarda gittikçe azgınlaşan hareketlere giriştiler. Uruguay’da kin anıtı dikildi, Fransa’nın Lyon şehrinde kin anıtı dikildi ve son olarak da Marsilya’da dikilmiştir”.

Aynı gün yayınlanan yazısında Ahmet Kabaklı, “Kahramanmaraş’ta Fransız-Ermeni Vahşetleri”ni anlatmıştır. Kabaklı Fransız tavrı ile ilgili şu soruları gündeme taşır: “*Fransızlar bu anıtı yalnız Marsilya Ermenilerinden oy almak kaygısı ile mi açtılar? Yoksa mazide onlarla birlikte yaptıkları barbarlık yüzünden Türklerden yedikleri darbenin acısı mı vardır?*”²⁰⁶

Başka bir yazısında konuyu işlemeye devam eden Kabaklı; “*Romalılardan beri tarihte devlet olarak mevcut bulunmayan Ermeni kavminin asıl düşmanları, içlerinden çıkan bazı beyinsizlerin iddia ettikleri gibi Türkler midir? Yoksa kendilerini bu sevdaya salan ve hala da başlarına türlü belalar getirmeye çalışan Ruslar ve onların oynacağı Hınçak-Taşnak çeteleri midir? Ve Fransız hükümeti hangi aptallığın anıtını diktirdiğinin farkında olmayarak, Ortadoğu’da eskiden var olan prestijini böyle bilgisizlikler, ham ervahça böbürlenmeler, içler açısı bencillikler yüzünden nasıl yitirmiştir*” diyerek yazısına 1905-1920 yılları arasında Rusya’da yaşamış olan Dr. Aziz Alpaut’un hatıralarından yaptığı alıntılarla Ermeni sorunun arkasında Rusya olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Olayın Fransa’da gerçekleştiği dikkate alınırsa Türk kamuoyunda gösterilen tepkilerin daha çok Sovyetleri hedef alması Türkiye’de, son derece ciddi bir soruna ne kadar yüzeysel ve farklı kaygılarla yaklaşıldığını göstermektedir²⁰⁷.

Türk basınında Ermeni faaliyetlerine bağlı olarak, devletin izlediği siyaseti yetersiz bulan kalemlerin sayısı gittikçe artmış, bu kalemler devlet bürokrasisi ve siyasetçileri harekete geçirebilmek için özel çaba harcamışlardır. Hatta yapılan yayınlarda sadece söz konusu dönemin siyaseti değil, tüm Cumhuriyet döneminin dış siyaseti sorgulanmaya başlanmıştır.

²⁰⁶ Ahmet Kabaklı, “Kahramanmaraş’ta Fransız-Ermeni Vahşetleri” **Tercüman**, 17 Şubat 1973.

²⁰⁷ Ahmet Kabaklı, “Ermeni’nin Asıl Düşmanları”, **Tercüman**, 18 Şubat 1973.

Ergun Göze'ye göre; Türk dış siyasetinde üç devre vardır. Üstünlük devresi, Eşitlik devresi ve Düşkünlük devresi. Üstünlük devresi Osmanlı'nın yükselme çağına, eşitlik devresi duraklama çağına, düşkünlük devresi ise kapitülasyon çağına tekabül ediyordu. Yazar, Türk dış politikasının hangisine denk düştüğünü sorduğu yazısına şöyle devam eder: “*Senelerce ‘yurtta sulh, cihanda sulh’ dendi. Ne cihanda sulh vardı, nihayet ne de yurtta kaldı. Aman Kafkas Türkünden bahsetme, Ruslar incinir! Aman Doğu Türkistan’dan söz açma, Mao irkilir... Aman Kerkük’e hiç uğrama, Lozan’a gölge düşer... Batı Trakya’dan bahsedilir mi, Türk-Yunan dostluğu bozulur... Dış Türkler mi? Vay seni gidi Turancı, Irkçı... Aşırı milliyetçi... Sağcı, aşırı sağcı vs. Eloğlu haksız ve ahlaksız kinini sene içinde biriktirirken, sen kalk, onlarla aynı ağzı kullan, sultan Abdülhamit’e Kızıl Sultan de, Ermenistan Ağrı’yi hudutlarına alsın sen hiç tınma! Bu arada ‘Ben Türk değilim, Marksist, Leninist’im’ diyen gençler yetiştir... Hülasa hiçbir milli ruh verme gençlere, Hüdayi nabit yetişenlere ez, milli ruhu besleye kökleri kurut... Sonra kalk elçiyi geri çağır”.*

Yazarın belirttiğine göre bu sorun bugünün meselesi değildir. Bugünün meselesi olsaydı elçiyi geri çağırarak yeterli olurdu. Elçiyi geri çağırarak yetmezdi, A’dan Z’ye her kadrodaki yurttaşımızın muhtaç olduğu ve artık bir daha geri dönmek üzere yola koymaya çalıştığımız milli ruhu geri çağırarak lazımdı²⁰⁸.

A- 1970’Lİ YILLARDA GERÇEKLEŞTİRİLEN ASALA EYLEMLERİ VE TÜRK KAMUOYUNDAKİ YANSIMALARI

ASALA (Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu) 20 Ocak 1975 yılında Lübnan iç savaşı esnasında, Beyrut şehrinde, Agop Agopyan tarafından kurulmuştur. Agop Agopyan, örgütün bilinen lideridir. Çeşitli iddialara göre, terör olaylarının faili bulunan ve Agop Agopyan’ın yokluğunda örgütün ayakta kalmasını sağlayan Agop Tarakçıyan’dır, Agopyan’a göre, örgütün temel amaçları Ermeni ülkesinin dünya kamuoyuna tanıtılması ve yurtdışı Ermeni toplumunda milliyetçi duygunun yükseltilmesi olmuştur. ASALA özellikle bağımsız bir Ermenistan kurmak, Ermeni Soykırım iddialarını Türkiye Cumhuriyeti hükûmetine kabul ettirmek, tazminat ödettirmek ve iddia edilen Ermeni vatanına topraklarını

²⁰⁸ Ergun Göze, “Geri Çağırılması Gereken...”, **Tercüman**, 18 Şubat 1973.

devrettirmek için çalışmıştır. ASALA sol görüşlü bir örgüttü ve Ermeni sorununa Marksist bir bakış açısından yaklaşmaktaydı. ASALA'nın kuruluşunu, Lübnan olaylarına bağlayan, Lübnan'daki Filistin Kurtuluşu örgütlerinin faaliyetleri içerisinde gören, onlardan esinlenerek ortaya çıktığını savunan görüşler olduğu gibi, birkaç Ermeni'nin bir araya gelerek kurdukları yeni bir terör örgütü olduğu ve bu örgütün kısa zamanda dönemin en çarpıcı, en etkin terör olaylarını meydana getirdiğini iddia edenler de bulunmaktadır²⁰⁹. ASALA Merkez Komitesine bağlı olarak; Siyasi Komite, Mali Komite, Propaganda ve Yayın Komitesi, İstihbarat Komitesi ve Askeri Komite gibi alt kuruluş ve organları vardır. Askeri komite, eylem timlerinin de bağlı olduğu bir organ niteliğindedir. ASALA'nın siyasi programında düşmanlar, iki grupta toplanmaktadır. Bunlardan birincisine “yerel gericiler” denilmektedir ki, bunlar, ASALA karşısında yer alan veya yanında bulunmayan Ermenilerdir. Taşnak da bu grupta yer almaktadır. İkincisi düşman grup ise, “Uluslararası emperyalizmin desteklediği Türk emperyalizmi” olarak gösterilmektedir. ASALA, Ermeni topraklarının kurtarılması için temel yolun, devrimci şiddet eylemlerinden geçtiğinin kabul ve ilan etmektedir. Programına göre; ASALA, üstün sınıfların hegemonyasını reddedenleri destekleyecek ve uluslararası devrimci hareket içinde koalisyonlar kurulup güçlenmesine çalışılacaktır. Bunun için şiddet ve terör vazgeçilmez yöntemdir²¹⁰. ASALA ortaya koyduğu amaçları gerçekleştirmek için terör eylemlerini hedefi olarak Türkleri ve Türk dostlarını seçmiş, bunun yanında Türkler dışındaki unsurları da bazı durumlarda hedef haline getirmiştir. Başka bir deyişle ASALA için büyük yankı uyandıracak öldürmeler, bombalamalar hedeflenmiş, öldürülenlerin kimlikleri, yaşları, cinsiyetleri önemli olmamıştır. Ancak her defasında öncelik Türklere ve Türkiye'ye uygulanacak terör eylemlerine verilmiştir. ASALA'ya bağlı teröristler, 21 ülkenin 38 kentinde, 39'u silahlı, 70'i bombalı, biri de işgal şeklinde olmak üzere toplam 110 terör olayı gerçekleştirmişlerdir. Bu saldırılarda Türkiye'nin 42 diplomatı ile 4 yabancı uyruklu kişi hayatını kaybederken, 15 Türk ve 66 yabancı uyruklu kişi de yaralanmıştır.İsrail'in Lübnan'ı işgaliyle ASALA yöneticileri, Filistinlilerle birlikte Lübnan'ı terk etmek zorunda kalmışlardır. Örgüt, Temmuz 1983 tarihinde ikiye

²⁰⁹Bkz. Zeynep Karaş, **Ermeni Terör Örgütü: ASALA**, Atılım üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Ankara 2007, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 43. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. İdris Bal-Mustafa Çufalı, **Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri**, Nobel yay., Ankara 2003, s.s. 637-688. Ercan Çitlioğlu, **Yedekteki Taşeron ASALA**, Ümit yay., Ankara 1997.

²¹⁰[http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/teror/asala.html\(20-02-2011\)](http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/teror/asala.html(20-02-2011))

bölünmüştür. Bunlardan Agop Agopyan Grubu, Yunanistan ve Ortadoğu'ya yerleşmiş; terör eylemlerine devam etmiştir. Bu gurubun gerçekleştirdiği Orly katliamı Batı kamuoyunun ASALA'ya karşı tavrını değiştirmesine neden olmuştur. Örgütün Batı Avrupa'daki grubu ise, "ASALA Devrimci Hareketi" ismini almıştır. Daha ılımlı bir yol izleyen bu grup, terör eylemlerinde yalnızca Türk hedeflerine yönelmiştir. Bu hareketin önde gelen liderlerinden biri Monte Melkoyan, diğeri ise Ara Toranyan'dır. Toranyan, Merkezi Paris'te bulunan "Ermeni Ulusal Hareketi" adlı grubun liderliğini yapmıştır²¹¹.

1- ASALA Terörüne İlham Kaynağı Olan Gelişme; Los Angeles Olayı

Yurt dışında Türk vatandaşlarına yönelik Ermeni saldırıları 1973 yılında başladı. İlk olarak Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ve Konsolos Bahadır Demir, 77 yaşındaki Amerikan uyruklu Ermeni Gurgen (Karakin) Yanikyan tarafından öldürüldü. Elinde bulunan Abdülhamit'e ait bir tabloyu Türkiye'ye armağan etmek istediğini bildirerek, Baydar ve Demir'i Santa Barbara'daki Baltimore Oteline davet eden Yanikyan, iki diplomatı otelde silahla üzerlerine ateş açarak öldürdü²¹². Cinayetten sonra tutuklanan ve müebbet hapis cezasına çarptırılan Yanikyan, 31 Aralık 1984 tarihinde af ile serbest bırakıldı. Yanikyan, serbest kaldıktan kısa bir süre sonra öldü. Türk diplomatlara karşı ilk saldırı olarak nitelenen bu olay, daha sonra bir cinayetler zincirini başlattı ve Ermeni terörüne ilham kaynağı oldu.

Dönemin Türk basını olayı şaşkınlıkla karşılamış, gazetelerde bir Ermeni'nin iki Türk diplomatını öldürmesi için bir sebep olmadığı ifade edilmiştir²¹³. Günlerce süren yayınlarda Ermeni saldırgan "manyak" olarak tanımlanmış, bu kişinin gerçekleştirdiği eylemin bu ruh halinden kaynaklanan bireysel ve istisnai bir

²¹¹ ASALA saldırıları sonucunda hayatını kaybeden Türk diplomatları için bkz. Bilal Şimşir, **Şehit Diplomatlarımız (1974-1994)**, Bilgi Yay., Ankara 2000.

²¹² "Armenian Denis Killing", **The New York Times**, 31 Ocak 1973

²¹³ Türk kamuoyunun ve Hükümetinin yaşadığı cinayet sonrası şok ve şaşkınlık Amerikan basınında da geniş yer bulmuştur. Bkz. "Armenian Held in Coast Slaying of Turks", **The New York Times**, 29 Ocak 1973

durum olduğu sanılmıştır. Bu cinayetin arkasındaki nedenler, Ermenilerin ortaya koyduğu olumsuz hisler görmezlikten gelinmiştir.

Hürriyet gazetesi, “Amerika’da İki Diplomatımız Öldürüldü” başlığını kullanmıştı. Habere göre Hınçak üyesi yaşlı bir Ermeni olan katil; Başkonsolos Mehmet Baydar ve Konsolos Bahadır Demir’i “*Onları bilerek, isteyerek vurdum*” diyerek ailesinin 1915’de Türkler tarafında katledildiğini söylüyordu. Gazete okuyucularına Hınçak örgütü ile ilgili bilgiler vererek, bu örgütün Osmanlı Devleti’ne karşı çıkardığı isyanları aktarmıştır²¹⁴.

Milliyet gazetesi yaşanan şok gelişmeleri “Bir Ermeni Amerika’da İki Konsolosumuzu Öldürdü” manşeti ile duyurur. Ayrıca “Katil Manyak Ermeni” denilerek 77 yaşındaki Mıgırdıç Yanıkyan ile ilgili bilgi verilir. Aslen Erzurum doğumlu olduğu vurgulanan Yanıkyan’ın maceralı bir hayat sürdüğü 1946 yılında Amerika’ya giderek arsa spekülasyonları yaparak zengin olduğu belirtilir. Daha sonra ise Kaliforniya’nın Santa-Barbara şehrine yerleşerek kendini filozof ve tiyatro yazarı olarak tanıttığı da ilave edilmiştir²¹⁵. “2 Diplomatımız Amerika’da Öldürüldü” manşetini atan Cumhuriyet gazetesi de olayın ayrıntılarını aktarmıştır.

Öte yandan Refik Erduran’ın ABD’den aktarıldıklarına göre, Mıgırdıç Yanıkyan Abdülhamit’e ait iki tabloyu iade bahanesiyle Türk görevlileri ile bir araya gelmiştir. Gazeteye yansıyan ilk izlenimler ise şöyledir. “*Türkiye’nin Washington’daki Büyükelçilik yetkilileri olayın siyasi bir komplo olduğunu ihtimali üzerinde durmuşlar, araştırmanın derinleştirilmesi için, elçilik yetkililerinden Ekrem Güven Giren’in gönderildiğini bildirmişlerdir. Amerika’da sayılarının çok fazla olduğu bildirilen Ermeni komitelerinin çalışmalarını da anlatan ilgililer, özellikle iki temsilciyi şehit eden Yanıkyan’ın da üyesi olduğu Hınçak Komitesi’nin yoğun bir tahrik kampanyasını sürdürdüğünü söylemektedirler. Yanıkyan bu gizli teşkilatın yazıları ile tanınan bir üyesidir*”²¹⁶. Ayrıca gelişmeler üzerine Türk Dışişleri Bakanı’nı da açıklama yapar. Bakanın aktardığına göre, 3 Ekim tarihinde Gurk Yanık isimli İran asıllı bir Amerikalıdan mektup alınmış, mektupta bu kişi Osmanlı sarayından kaçırılmış suluboya bir resim ile yine Türkiye’den çıkmış bazı sürgünlerin imzasını taşıyan iki buçuk liralık bir banknota sahip olduğunu, bunu

²¹⁴Hürriyet, 29 Ocak 1973.

²¹⁵Milliyet, 29 Ocak 1973

²¹⁶A.g.g.

hiçbir karşılık beklemeden Türk hükümetine vermek istediğini belirtmiştir. Bakan'ın ifadelerine göre bundan sonra konunun Devlet Bakanlığı Kültür Müsteşarlığına havale edildiği, müsteşarlığında bunların temininden memnun olacağını bildirmesi üzerine konsolosluğa talimat verildiği, talimat üzerine Los Angeles Başkonsolosu Baydar ve Konsolos Demir, randevu verilen şehre ve otele gittikleri ve söz konusu kişi ile burada özel bir bölümde görüşme yaparlarken öldürüldükleri açıklanır²¹⁷.

Diğer yandan cinayetten sonra Yanıkyan'ın açıklamaları üzerine Türk basınında bu cinayetlerin bir başlangıç olabileceğine yönelik kuşkular dile getirilir. Hürriyet gazetesi “Olay Seri Cinayetlerin Başlangıcı Mı?” sorusunu sormuştur. Gazeteye bu başlığı attıran Yanıkyan'ın cinayetten sonra Santa Barbara'da yayınlanan günlük News-Press gazetesine yolladığı mektubunda Ermenileri aynı taktiği uygulamaya çağırmasıdır. Ayrıca mektubunda “*Beni hareketim belki birçoklarının uyuyan vicdanlarının uyanmasına tesir edecek ve bütün insanlığının hayrına olacaktır*” demektedir²¹⁸. Bu doğrultuda Tercüman gazetesi ise, manşetine Yanıkyan'ın “Türklere Karşı Savaşın Öncüsüyüm” cümlelerini taşımıştır. Habere göre, California'da yayınlanan bir gazeteye bir süre önce 118 sayfalık bir yazı yazan Yanıkyan, Ermenilere her yerde bu taktiği kullanmalarını öğütüyordu²¹⁹.

Hürriyet gazetesinde Doğan Uluç'un Los Angeles'ten bildirdiğine göre, cinayetlerin önceden düzenlenmiş bir hareketin parçası olduğu Amerikalı yetkililer tarafından doğrulanmıştı. Kendisinin “Genç Ermeniler Birliği” adlı bir kuruluşa üye olduğunu söyleyen bir şahıs; “*cinayetlerin bir ihtar olduğunu, yakında Beyrut, Londra, Paris gibi yerlerdeki diplomatlarınızın da başına bir şey gelirse şaşırmanın*” demiştir. Amaçlarını ise şu sözlerle ifade eder: “*Tek gayemiz, sizi tahrik ederek,*

²¹⁷Cumhuriyet, 30 Ocak 1973.

²¹⁸Hürriyet, 30 Ocak 1973

²¹⁹Tercüman, 31 Ocak 1973. Milliyet gazetesinin 31 Ocak'taki sayısında ise, “Ermeni Katilin Cinayetten Önce Yazdığı Mektup” başlığı ile mektubun ayrıntıları aktarılır: “*Yıllardan beri düşünüp taşıyorum, her şeyi uzun zamandan beri gece gündüz planladım, ama suçu açıkça işleyeceğim, sonra teslim olacağım. Böylece dünyanın dikkatini Ermeni kavminin hikâyesi ve Türklerin katliamları üstüne toplamış olacak. Bu yeni biçimde bir savaşın başlangıcıdır. Artık bütün köprüleri yakıyorum. Benim için dönüş yok. Uğrunda yaşayacağım bir şey kalmadı. Şimdi yazıyı kesip ilk adımı atmak için eyleme geçiyorum*”. 1 Şubat tarihli gazetelerde olayın yansımaları etkisini düşürse de devam ediyordu. Yanıkyan'ın cinayetten önce yazdığı mektubunun ayrıntıları ortaya çıkmaya başlamıştı. Yanıkyan mektubunda cinayetleri niçin işlediği şu sözlerle ifade eder; “*Sizler bu mektubu okuduğunuz zaman ben yeni bir savaş biçimi icat etmiş ve bunu uygulamaya koymuş bulunacağım. Önden gidiyorum, bütün Ermeniler peşimden gelsin. Bunu yapacaklarına eminim. Çağımız gösteriyor ki artık sonuç almanın tek yolu şiddet eylemlerinden geçiyor. Ermenilerin uzun uykudan uyanmalarının ve kaba Türklerden onların anlayacağı dille konuşarak haklarını almanın vakti geldi. Türk hükümeti ile temsilcisi sıfatıyla dünyanın her hangi bir yerinde ortaya çıkan bütün kişiler yok edilmeli*”. Milliyet, 1 Şubat 1973.

Türkiye’de yeniden bir 6-7 Eylül olayı yaratmak ve bütün dünyayı sizden nefret ettirmekdir”²²⁰. Devamında ise şunları söyler: “Bu iki adamınızın başına gelenler yakında bütün Paris’teki, Beyrut’taki, Londra’daki elçilerinizin, konsoloslarınızın da başına gelecektir. Hiç şaşırmayın. Yanıkyan yeryüzündeki milyonlarca Ermeni’nin kalbine bir hançer gibi saptanan acıya cevap olarak giriştiği kahramanca hareketle ideallerimizin gerçekleşmesi yolunda ilk müspet işi yaptı. Olaylar devam edecektir göreceksiniz... Türkiye, 1915 katliamından sorumlu olduğunu kabul edecektir. Uğradığımız maddi kayıplar tanzim edilmelidir. Muş, Bitlis ve Erzurum havalisinde bağımsız bir Ermeni devleti için bölge ayrılmalıdır. Bunlar gerçekleşmedikçe intikamımız alınmış olmayacaktır”²²¹.

Türk basınında konunun Ermeni meselesi ile bağlantıları ise gazetelerde son derece kısıtlı yer bulabiliyordu. Cinayetin arkasındaki siyasi tavır çok fazla üzerinde durulan bir konu değildi, özellikle katili harekete geçiren nedenin çok incelenmediği dikkat çekmekteydi. Cinayeti işleyen katilin ruh sağlığının yerinde olmadığı vurgusunun öne çıktığı yayınlarda, cinayetin sebebi kişisel olarak algılanmış, tarihsel arka plan ve 1915 olayları üzerinde durulmamıştır. Her ne kadar Yanıkyan’ın mektubunda bunun bir başlangıç olduğunu belirtmesi ve bütün Ermenileri harekete geçmeye çağırması bile Türk kamuoyunda Ermeni meselesi konusunda bir kıpırdanmaya yol açmamıştır.

Bu süreçte daha önce de olduğu Türkiye’deki Ermeniler hemen harekete geçerek cinayeti kınayan açıklamalar yapmışlar, bu açıklamalar basında da önemli bir yer tutmuştur. Gazetelerin, Ermeni cemaatinin ortaya koyduğu bu tavrı öne çıkarmasının nedenlerinden biri iç kamuoyuna Türkiye’deki Ermenilerin farklı düşündüklerini ilan etmek, böylece içerde Ermenilere karşı oluşabilecek hareketlerin önüne geçmektir. Bir diğer faktör ise dış dünyaya Türkiye’deki Ermenilerin huzurlu ve mutlu olduklarını göstermektir. 30 Ocak’taki Milliyet gazetesinde, “*Ermeni Patriği cinayeti şiddetle takbih etti*” denilerek Başpiskoposun açıklamasına yer verilmiştir: “*Memleketimizin çok kıymetli iki evladının, iki diplomatımızın Amerika’da katledilmelerine dair kara haberi hüznle duyduk. Kayıplar vatanın, acısı ise hepimizindir. Bütün yurttaşlar gibi derin bir acıya garkolmuş bulunuyor ve bir manyak tarafından irtikâp olunduğu şüphesiz olan bu cinayeti şiddet ve nefretle*

²²⁰Hürriyet, 1 Şubat 1973.

²²¹A.g.g.

takbih ediyoruz. Bu kıymetli evlatlarımızın mensubu buldukları ailelerinin derin acılarının can ve gönülden paylaşırken, onlara başsağlığı diler ve aziz Türk milletinin ve Türk vatanının selamet ve yücelmesi için dua ederiz”²²². Bunun yanında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a telgraf gönderen Türkiye Ermenileri Patriği Şinork Kalustyan, saldırıyı kınamış ve bütün Ermeniler Patriği Birinci Vazkenden almış olduğu bir taziye telgrafını sunmuştur.

Basındaki şaşkınlık, daha çok tarihsel süreçte yaşananların kapandığının düşünülmesinden kaynaklanıyordu. Türk kamuoyu, Türkiye’deki Ermenilere bakarak bu meselenin tarihin sayfalarında kaldığı yanılığın kapılmıştı. Dünya’daki Ermenilerin de Türkiye’deki Ermeniler gibi düşündüğü yanılığı, Türk tarafının Ermeni sorununu kendi gündeminden çıkardığını ortaya koyuyordu. Dolayısıyla Türkler kendileri açısından gerçekleşen unutmama sürecinin, diaspora Ermenileri için neden gerçekleşmediğinin şaşkınlığı içindeydi. Türk basınında gazetelerin yayımlarına bakıldığında Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinin daha sağduyulu bir yayın politikası izlerken; Hürriyet ve Tercüman gazeteleri daha duygusal, içe kapanık ve tepkiseldir. Özellikle Tercüman gazetesi cinayetlerin Amerika’da işlenmesine rağmen, Ermenilerin arkasında Sovyetler Birliği olduğunu öne çıkartan haberler yayımlar.

Gazetelerin ilk sayfalarında imzasız yorum yazıları yer almıştır. Bu tür yazılarda kamuoyunu bilgilendirme açısından tarihsel süreç konu edinilir. Hürriyet gazetesinde “Günün Yazısı” bu konuyu işler, Türkler ve Ermeniler üzerine tarihsel süreçten beslenen değerlendirmelerin yapıldığı yazı da, Türk egemenliği altında çok geniş bir coğrafya da hiçbir unsurun Ermeniler kadar Türkleşmediği tespitinde bulunulur. Yazara göre; I. Dünya Savaşı’ndan bugüne kadar bir Ermeni meselesi sürdürülüp götürülmüş, özellikle “*iştahları kursaklarında düğümlemiş Taşnak, Hinçak kalıntılarının*” her vesileyle dünyayı harekete geçirmeye çalıştıkları bir vakıadır. Yine çeşitli tahriklerle sadece Rusların değil, belki onlardan ileri olarak çok yakın dost ve komşularımızın tahrikleriyle II. Dünya Savaşı’ndan sonra harekete geçmişler, kurulan komitelerle toprak taleplerine başlamanın dışında “Ermeni katliamın 50. Yılı”, sloganıyla Lübnan’da, Amerika’da, Fransa’da, Brezilya’da gösterilere girişmişlerdir. Metnin yazarı devamında Ermenilerin toprak talepleri ile ilgili bilgi vermiş, Sevr Anlaşmasının uygulanmasının Ermeni taleplerinin merkezine

²²²Milliyet, 30 Ocak 1973

oturduğunu vurgulamıştır. Cinayetin şaşkınlığı şu cümlelerde kendini gösterir: *“Olacak şeyler değildir bunlar, ancak söylerler, merasim yaparlar, kitap yayınlarlar, velhasıl gürültü çıkarıp dururlardı”*.

Daha önce vurguladığımız gibi bu tür olayların yaşandığı dönemlerde olduğu gibi gözler yine Türkiye’deki Ermenilere çevrilmiş, dolayısıyla yazar bu konuda şunları belirtme ihtiyacı hissetmiştir: *“Türkiye’deki Ermeniler şimdiye kadar hiç de olumsuz ve aleyhimize girişilmiş hareketleri görülmemiştir. Aksine Türkiye’deki Ermeniler yine iyi vatandaşlardır, yine doğdukları, büyüdüğü bu ülkeye bağlıdırlar, gerek anayasa, gerekse kanunlar önünde eşit olduğunu bilmekte, cumhuriyetin kuruldu kurulalı tüm vatandaşlara eşit muamele edildiğini görmektedirler.”* Yazar sağduyu çağrısı da yaparak Amerika’da yaşananlardan dolayı Türkiye’deki azınlığı tümüyle suçlamak ve vatanına bağlı, Türklüğe bağlı Ermeni yurttaşları tedirgin etmenin hatalı bir davranış ve affedilmez olacağını, ayrıca bu tür davranışların dünyada da iyi karşılanmayacağını belirtir²²³.

Cumhuriyet gazetesinde “Olayların Ardındaki Gerçek” isimli köşede yapılan değerlendirme de, bundan sonrası için şu sorular sorulur: *“77 yaşındaki Ermeni bir örgütün adamı mıdır? Yoksa salt kendi tasarladığı bir planı mı uygulamıştır? Yurt dışında görev başında bulunan Hariciye memurlarımızın hayatlarını tehdit eden geniş kapsamlı bir eylem söz konusu mudur?”* Yazar bu soruların yanında, Ermenilerin bu yöntemi I. Dünya Savaşı’nda sonra da uyguladıkları ve başta Talat Paşa olmak üzere birçok kişinin kanlı eylemlerin kurbanı olduğunu belirtir. Ardından da cinayetin yurt dışındaki kışkırtıcı Ermeni örgütlerinin gerçek kimliklerini açıklamak bakımından dünya kamuoyuna belki bir şeyler öğretebileceğini vurgular²²⁴.

“Tercüman” imzası taşıyan yazıda Ermeni sorununun tarihsel gelişiminden kısaca bahsedilmiş, arkasından da şu değerlendirilme de bulunulmuştur: *“Yabancı kurşununu öz devletleri ve 1000 yıl birlikte yaşadıkları kardeş Türklere atan çetelerle ister istemez bir vuruşma oldu. Bu vuruşma da maalesef iki tarafında kayıpları olmuştur. Ama bunun sorumlusu elbette Türkler değildir. İyi bilmeliyiz ki, Gökalp’in*

²²³ “Şimdi yapacağımız şey, ister Türkiye’de olsun ister Amerika’da, kanunun uygulanmasını beklemek, olayın heyecanıyla artan kızgınlıkları, öç alma hislerini bir yana bırakarak sadece hukuka saygı göstermektir.” **Hürriyet**, “Sakin Olmak Gerek, 30 Ocak 1973.

²²⁴ “Los Angeles Olayı”, **Cumhuriyet**, 30 Ocak 1973.

meşhur deyimiyle: bu bir 'katliam' değildir. Bu bir 'muhatele=vuruşma, kesişme'dir'.

Bu değerlendirmenin yanında yazar devletleri tedbirler almaya çağırır: *“Haydutluğun ve düşmanlıkların yok edilmesi, militanlığın, cinayetlerin kökü kurutulması istenen gelecek mutlu dünya da, dış Ermenileri tahrik eden çetelerin kol gezdiği ülkelerin devletlerini, bu konuda tedbirler almaya çağırıyoruz”.* Ayrıca Türkiye'deki Ermenilere de çağrıda bulunan yazar; *“Türkiye Ermenileri, vatanlarında kendilerini bizden fazla üzeceği şüphesi olan bu cinayetleri en yüksek sesle protesto edeceklerdir”* cümleleri ile beklentilerini ortaya koyar. Ardından Tercüman gazetesi, Gladiston politikasını ve Rus ordusunun bu hadisede nasıl rol oynadığını ispatlayan vesikaları yakında yayımlayacakları müjdesini verir²²⁵.

Türk basınında 1915 olaylarının “karşılıklı” olduğu özellikle vurgulanan noktaların başında gelir, Türk ulusunun kendini korumak için bazı önlemlere başvurduğu belirtilir. Bunun yanında ölüm-kalım mücadelesinin yaşandığı bir ortam da Türkler yapmasaydı, Ermenilerin yapacağı vurgulanır, Türklerin Anadolu'yu kaybetmemek için Ermenilerin şiddetini aynı yöntemle cevaplamıştı. Yapılan değerlendirmelerde 1915 olayları ile ilgili Ermenileri iç düşman kategorisinde değerlendirmiş, Ruslarla işbirliği içinde bulduklarını, Rusların desteği ile Anadolu'da Türklere karşı eylemlere giriştiklerini ve Türklerinde bunun sonucunda Ermenilere aynı yöntemle cevap verdiği belirtilmiştir. Dolayısıyla Türkler, Ermenilere karşı şiddet kullanmışlardı ancak bunu nefsi müdafaa olarak yapmışlar, Anadolu'da yaşanan kanlı süreç Türklerin kendilerini korumaya çalışmalarının bir sonucuydu. Diğer yandan Türklerin yaşananları unutup, tarihten kin, nefret ve düşmanlık üretmezlerken, Ermenilerin yaşananları unutmayıp geçmişin düşmanlığı yeniden üretmeye çalışmaları Türk kamuoyunda anlaşılammıştır. Anlaşılmadığı için de Ermenilerin faaliyetlerinin ciddiyeti kavranamamış, ayrıca bu eylemlerin uluslararası ölçekte de destek bulmasının mümkün olmadığı düşünülmüştür. Sonuç olarak ta Türk kamuoyunda Ermenilerin iddialarının geçici olduğu ve Ermenilerin bu iddialarından kendiliğinden vazgeçeceği beklenmiştir.

Oktay Akbal cinayetlerle ilgili yazısına bir anekdotla başlar. *“Paris Metrosundayım. Bir arkadaşım ile konuşuyorduk ayakta. Yanımızdaki koltukta oturan esmer kadın başını kaldırdı birden: ‘Türk müsünüz?’ dedi. Evet dedik bir sevinçle,*

²²⁵ “Gafil Cinayet”, **Tercüman**, 30 Ocak 1973.

'siz de mi?' bir garip ışıltı yanıp söndü gözlerinde 'hayır' dedi. 'ben Ermeni'yim, ama Türkçe bilirim' dedi. Ailesi Doğu Anadolu'nun bir kasabasında yaşamış eskiden. Konuşmaya başladık. Yüzü hiç gülmüyordu. Kendi kendine konuşuyordu. Birden 'bir sabah uyandık, babamın kafası kapının eşiğindeydi, kan içinde' dedi. Sustuk o da sustu, bir daha bakmadı bize, Birinci Dünya Savaş'ında olmuş bu. Neden, niçin, nasıl kim bilirdi? Doğu Anadolu'dan ilkin İstanbul'a gelmiş, sonra Fransa'ya... ne desek boştu. Zaten dinlemiyordu. Bir durakta indi, yitirdik onu..."

Akbal'a göre, etnik topluluklar zaman zaman dünyanın her yerinde baskılara uğrarlardı, kendileri de başkalarına güvenerek kanlı işlere kalkışarlardı. Ermeniler de Ruslara güvenerek çirkin işler yapmışlar, Türkler de aynı şiddetle yanıtlamıştı. Türk ulusu düşmana karşı kendini korumuştur, iç düşmanlar da başkaldırınca bu çeşit kanlı olaylar doğal bir sonuçtu. Sonuçta uluslar sık sık savaşırlardı birbirleriyle ancak sonunda barış yapılır ve yaşananlar tarihe bırakılırdı. Ermeniler geçmişte yaşanan tatsız olayların intikamını bugün almaya çalışıyorlardı²²⁶.

"Yetmiş yedi yaşındaki Mıgırdıç, iki genç diplomatı öldürerek ailesinin öcünü mü almış sayıyor kendisini" sorusunu soran Akbal, arkasından şunları yazar: *"Kimin hesabını kimden alıyorsun, soruyorsun? Böyle pusu kurarak ancak cinayet işlenir. Tarihin yapraklarında yitip gitmek üzere olan eski kinler, düşmanlıklar tazelenir ancak, yeni cinayetlere zemin hazırlanır... Türkiye eski hesaplarını kapatmış, kini, düşmanlığı unutmuş bir ulusun ülkesidir...Bu tür cinayetler dünya kamuoyunda tiksinti yaratır. En büyük tiksintiyi, en büyük acıyı da Ermeni yurttaşlarımız duyacaklardır. Belki hepimizden daha çok..."*²²⁷

Oktay Akbal gibi basındaki kalemler, Türk kamuoyundaki genel algıyı yansıttıkları yazılarında 1915 olayları ile ilgili Ermenileri iç düşman kategorisinde değerlendirmiş, Ruslarla işbirliği içinde bulduklarını, Rusların desteği ile Anadolu'da Türklere karşı eylemlere giriştiklerini ve Türklerinde bunun sonucunda Ermenilere aynı yöntemle cevap verdiğini belirtmiştir. Bunun yanında Akbal, Türkler ile Ermeniler arasında yaşananların karşılıklı olduğunu düşündüğünden iki taraf içinde bu olayların unutulması gerektiğini düşünmektedir.

²²⁶ Oktay Akbal, "Bir Cinayet...", **Cumhuriyet**, 30 Ocak 1973.

²²⁷ **A.g.m.**

Abdi İpekçi ise yazısında, yurt dışında Türkiye'ye karşı sürekli kışkırtmalarda bulunan Ermeni odakların varlığından söz etmiş, bu grupların kin dolu isnatlar ve iddialar ileri sürdüklerinin vurgulamıştır. Türkiye'ye karşı yapılan kampanyalardan bahseden İpekçi, bunların bir amacının da Türkiye'de yaşayan Ermenilerin baskı ve terör altında tutulduğunu propagandasını yapmak olduğunu ve bunun için her fırsatta ABD'de gösteri yaptıklarına dikkat çekmeye çalışır. Bunun yanında Türkiye'deki Ermeni azınlığın hakları konusunda ortaya atılan iddialarının asılsız olduğunu ve bu insanların Türkiye'de yaşamaktan mutlu olduklarını, kendilerine yönelik bir baskı olmadığını ifade ettiklerini belirtmiştir. Yazar, Türk basınının ve kamuoyunun yurt dışındaki Ermeni gösterilerine karşı tavrı hakkında ilginç bir bilgi verir. Yazar, Türk basınının ise bu kışkırtmalara karşılık vermemek için kendi kendini denetlediğini, bu tür olaylarla ilgili haberleri yayınlamadığını belirtir²²⁸.

Türk solunun önemli isimlerinden kabul edilen İsmail Cem ise yazısında, tarih boyunca başkaları tarafından birbirlerine kırdırılan toplulukların varlığından bahsetmiş, artık insanların niçin öldüklerini sorgulamaya başladıklarını vurgulamıştır. *“Toplumların barış yönündeki bu umutlu evresine rağmen, tek tek kimi insan tam ayrı yönde bir kişisel kini sürdürmüştür. Manyaklar tarihin her döneminde var olmuştur. Günümüzün düne üstünlüğü bu manyakların toplumları peşinden sürükleme olasılığının giderek azalmasıdır. Ermeni asıllı bir Amerikalının Kaliforniya'da iki vatandaşımızı korkunç bir kararlılıkla ve inanılmaz bir kinle öldürmesi, çağımızın hala kurtulamadığı bu kişisel düşmanlık duygusunun son örneğidir”*.

Cem, yazısının devamında son derece iyimser bir değerlendirmede bulunarak uluslar arasındaki düşmanlık dönemlerinin kapandığını vurgulamaktadır. İsmail Cem, Türk ve Ermeni topluluklarının tarihinin belli döneminde düşman olduklarının bilindiğinin ama artık bu dönemin kapandığını, bu kısa düşmanlık döneminden sonra Anadolu'da kalan Ermenilerin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak yaşamalarını devam ettirdiklerini ancak başka ulusların vatandaşı olan Ermenilerin ise ırkçı gösteriler katılıp geçmiş bir düşmanlığı canlandırmaya

²²⁸“Kin ve intikam dolu kışkırtmalar buna rağmen sürdürülmüştür. Gerçi kışkırtmalar dünya kamuoyunda bekledikleri ilgiyi yaratmayı başaramamışlardır. Ama iki masum insanın hunharca öldürülmesini sağlamışlardır. Türkiye'deki Ermeni vatandaşlarımızı tenzih etmek istediğimiz bu korkunç olay kin ve intikamın düşmanca kışkırtmaların ne çirkin zihniyetlere yol açtığını gösteren yeni bir modeldir” Abdi İpekçi, “Çirkin Kin”, **Milliyet**, 29 Ocak 1973.

çalıştıklarını yazmıştır. Ayrıca bu tür davranışları haklı çıkaracak hiçbir yanlış bir tutuma Türkiye, Ermeni asıllı vatandaşlarına karşı girmediğini ve Türkiye'nin üzerinde yükseldiği tarihsel mirasın günümüz Amerika'sıyla bile kıyaslandığında eşine az rastlanan bir insanlık ve hoşgörü örneği olduğunu belirtmiştir²²⁹.

Bunların yanında Türk basınında, Ermeni faaliyetlerinin dünyanın çeşitli ülkelerinden destek gördüğü, dolayısıyla Ermenilerin faaliyetlerinden daha ziyade uluslararası güçlerin Türkiye karşı giriştikleri yeni bir hamle olarak görülmüş ve yaşanan Ermeni terörünün Kıbrıs sorunu ile bağlantısı olabileceği vurgulanmış, bu da Türk kamuoyunda Ermenilerin, Türkiye aleyhindeki güçlerin uzantısı şeklinde algılanmasına ve Türkiye'deki tepkiselliğin artmasına yol açmıştır. Öte yandan Ermenilerin Türkiye aleyhindeki girişimlerinin, Türkiye'deki Ermenilerin can güvenliğini tehlikeye atmayı amaçladığını düşünen kalemlerde vardır. Basında Ermeni cinayetlerinin, Türklerde kin ve düşmanlığa dönüşeceğini, Türklerde oluşacak bu tepkiselliğin Türkiye'deki Ermenilere yöneleceğinin dış güçler tarafından hesaplandığı belirtilir. Bundan dolayı 6-7 olaylarının zihinlerde canlılığını sürdürdüğü günlerde Türk basınındaki bazı kalemler sağduyu çağrısı yapmak durumunda kalmıştır.

Ergun Balcı, düzenlenen bu cinayetlerin dış dünya da Türkiye aleyhinde yürütülen faaliyetlerin son ve kanlı örneği olduğunu belirtir. Türkiye aleyhinde Batı dünyasında Lübnan'dan Amerika'ya kadar uzanan geniş çizgide kışkırtma kampanyası yürütenler sadece Ermeniler değildir. *“Komşumuz Yunanistan'da kimi çevrelerin hala 'megalo idea' hayali ile yaşadıkları, Birleşik Devletlerde Rumların yoğun faaliyetlerde buldukları, Paris ve özellikle İsveç'te ise Türkiye'deki vatandaşlarımızı kışkırtma amacını güden Kürt meselesi yaratılmak istendiği bilinen gerçeklerdir”*. Balcı, bunların yanında cinayetlerin uzun vadeli hesaplara da dayanabileceğini ifade ederek, cinayetlere kurban giden suçsuz insanların ülkesinde uyanan tepki toplumun bazı kesitlerinde azınlık grubuna karşı düşmanca duygulara dönüşecek, karşılıklı ilişkilerin bu biçimde gerginleşmesinin ise, tetikte bekleyen çağ dışı kuruluşların ekmeğine yağ süreceği ihtimalini barındırdığını vurgular. Yazara

²²⁹ *“Kaliforniyalı katilin vatandaşı bulunduğu toplumun ırkçı özellikleri ile uğraşmak yerine kendisi tam bir ırkçılık anlayışıyla ve kişisel kinle davranması ve bu vahşete bizim vatandaşlarımızın kurban gitmesi her yanıyla acıdır. Tek teselli belki de dünyada hala yaşayan bu tür sapık eğilimlerin bizim halkımızda hiçbir zaman kökleşmemiş olması, bizi tarih yönünden bu açıdan en onurlu bir yere getirmektedir. Başkalarına baktıkça bunu daha iyi anlıyoruz”*. İsmail Cem *“Bir Cinayetin Ardından”*, **Milliyet**, 31 Ocak 1973.

göre, dıştaki Ermenilerin böyle planları varsa ki bunlar sadece Türkiye'nin değil Türkiye'de yaşayan Ermeni vatandaşlarımızın da akılsız düşmanlarıdır. Yazara göre, oç alma kin duyguları ezik insanların, ya da tarihi gelişimi sürecinde gururları yaralanmış, kendilerine güvenlerini yitirmiş ezilmiş ulusların çaresizliklerinin ifadesiydi. Sonuç olarak *“tarihsel yapısı gereği kin ve intikam duygularına yabancı olan Türk ulusunun Los Angeles'teki nefret uyandıran cinayetten duyduğu üzüntü Ermeniler karşı tepkiye dönüşmeyecek, dışarıda küçük bir azınlığın yaptığı talihsiz hesaplar her zaman olduğu gibi yarı yolda kalacak ve Türkiye sınırları içinde toplumlar yaşantılarını ahenk içinde sürdürecektir”*²³⁰.

Köşe yazarları arasında Türkiye'nin bir Haçlı zihniyeti ile karşı karşıya olduğu belirten kalemler de vardır. Ahmet Kabaklı, Yanıkyan'ı engizisyon cellatlarına ve İslam ülkelerinin tamamını yağmalayıp kana bulayan Ehl-i Salip hatırlattığını vurguladığı yazısında, *“Onlar da boğar, öldürür, yakar, soyar kirletir... Sonra da belki de bunu din uğruna yaptıklarına inanırlardı. Bunların alçaklığı cihanı sarardı...”* kelimeleriyle Mıgırdıç Yanıkyan'ın da aynı kültürü temsil ettiğini belirtir. Yazara göre, Türkler ile Ermeniler 1000 yıl etle tırnak gibi yaşamıştı, ancak Ruslar olmak üzere yabancıların etkisiyle isyanlara, cinayetlere ve baskınlara başlamışlardı. Bu da nefis müdafaası zoru ile Türkleri vuruşmaya mecbur etmişti. Sevkiyat ve Tehcir kanununun tek bir suçlusu vardı, o da Ruslar ve onlara uşaklık ile vatanlarına, devletlerine düşmanlık eden Ermeni Taşnak ve Hınçak haydutluk teşkilatlarıdır. Kabaklı'nın tespitine göre, bu cinayet 55 yıl önceki Türklüğün ne kadar mazlum ve haklı olduğunu ispatlamış bulunuyordu. Bunun yanında tüm dünya Türklerdeki sabrın sonsuz olduğunu sanmamaları gerektiğini vurgulayarak; *“şimdilik yine susuyoruz, bir lanetli katil yüzünden bütün bir kavmi suçlamak istemiyoruz”* sözleri yazısını tamamlar²³¹. Başka bir yazısında ise Kabaklı, yaşananları Rusya'ya dolayısıyla da komünizme bağlamaktaydı. Kabaklı'ya göre, Ermeni hareketi tıpkı *“siyasal kürkçülük”* gibi bir millet veya kavimle ilişkisi olmayan Sovyet emellerine hizmet edici bir haydutluk hareketiydi²³². Soğuk savaş sürecinin yarattığı algının

²³⁰ Ergun Balci, “Santa Barbara Cinayeti”, **Cumhuriyet**, 30 Ocak 1973.

²³¹ Ahmet Kabaklı, “Taasubun Cinayeti”, **Tercüman**, 30 Ocak 1973.

²³² Ahmet Kabaklı, “Ermenilere Yeni Oyun”, **Tercüman**, 2 Şubat 1973. Başka bir yazısında Kabaklı aynı tez işlemeye devam etmiştir: *“Nasıl Taşnak ve Hınçak çeteleri, Çarlık subaylarına alet olarak kendi devletlerine karşı çıkmak, bin yıl kardeş gibi yaşadıkları Türk unsurunu boğazlamaya kalkmak suretiyle Ermenileri ve Müslümanları 1915'lerin büyük faciasına düşürmüşlerse de bugün de Rusya'nın tahrik ettiği saldırgan Ermeni şovenliği, çok büyük felaketler doğurabilir. Dünya*

etkisiyle Kabaklı, her ne kadar olay ABD’de yaşanmış olsa da arkasında Rusya ve komünizm olduğunu düşünmektedir.²³³

Amerika’daki olayı konu edinen bir başka yazısında Ahmet Kabaklı, Türk toplumunun tüm unsurlarını mücadeleye çağırır, bu yaparken de tehlikenin çok büyük olduğunu, Türk düşmanlarının sayısını artırarak kanıtlamaya çalışır. “*Bu olay Türk kanı dökmeye hazır, bunun için yetiştirilmiş, beslenmiş, dış biletilmiş, beslenmiş, daha pek çok mihrakın olduğunu gösterir. Kanımıza ekmek doğrayanlar Türk, Ermeni, Rum, Bulgar veya Barzani adı taşıyınlar; bunda değişen bir şey yok, fakat değişmeyen Türk düşmanlığıdır. İçte ve dışta bu kadar çok düşmanı olan bir milletin sağıcısı, solcusu, ortacısı, particisi, subayı, öğretmeni, hâkimi olsun; çok daha büyük milli bir şuurla, sonsuz bir sorumlulukla hareket etmek, düşünmek ve konuşmak zorundadır. Çünkü hala Cumhuriyetimiz milli savunmadadır*”²³⁴.

Ergun Göze “Katil Kim?” başlığı taşıyan yazısında, Ahmet Kabaklı gibi yaşananların arkasında önemli güçlerin olduğunu ve aynı politikalar peşinde koştuklarını düşünmektedir. Yazara göre, Türkler töresi gereği Ermeni cemaatini on asır misafir etmiş, ikramlamıştır. Sonra ise Osmanlı İmparatorluğu’nu parlamak isteyen dış kuvvetlerin infialine kapılarak bin senelik ev sahibini öldürüp, evinin bir odasında “ev sahibi” olmak istemişler, bu hayalle insanlığı, bin senelik nimeti çiğnemiş, hukuku inkâr etmişlerdir. Yazar, “katil kim?” sorusuna şu karlığı verir: “*Altmış sene önceki hadiseleri 77’lik manyağın ruh cehenneminde kaynatıp durmamasına meydan veren kara taassuptur*”²³⁵.

Kamuoyundaki bilgi eksikliğini gidermek ve duyarlılık yaratmak için gazetelerde yazı dizileri yayınlanmıştır. Bu doğrultuda Türk sağını temsil eden

Ermenilerini komünizmin bu tuzağına karşı uyanık olmaya, Sovyet komşumuzu da ateşle oynamaktan sakınmaya davet ediyoruz”. Ahmet Kabaklı, “Oyun”, **Tercüman**, 4 Şubat 1973.

²³³ Yazar iddiasını güçlendirmek için Samet Ağaoğlu’nun yaptığı bir Rusya ziyaretinden elde ettiği Erivan intibalarını aktarır. Ermenistan’da ihtiyar genç herkesin sözü döndürüp dolaştırıp “siz Ermenileri kestiniz” lafına getirdiklerini Ağaoğlu’nun izlenimleri olarak yazıya taşınır. Aktarılanlara göre bu iddialara Ağaoğlu cevap verince karşılığında ise “Türk milleti değil başındakileri kusurlu buluyoruz, o zaman memleketi idare edenleri” cevabı ile karşılaşmıştır. Ağaoğlu, konuştuğu Ermenilere İstanbul’da yüz bine yakın Ermeni’nin rahatça yaşadığını, aralarında büyük zenginler olduğunu, ibadetlerinde yüzde yüz serbest olduklarını belirttiğinde yüzlerindeki ifade de hiçbir değişiklik olmamıştır. Kabaklı’nın, Ağaoğlu’ndan sorduğu önemli bir soru da; Sovyetlerin, Ermenistan’a genel politikasının dışında koyu milliyetçilik hissi taşımasına neden göz yumduğudur. “Bu Sovyet Rusya başka azınlıklara tanımadığı bu serbestliği, Ermenistan’da hangi maksatla yapıyor? Aktarılanlara göre, her yıl Ermenistan’da ve Ermenilerin toplu yaşadığı başka Sovyet topraklarında Türkler aleyhinde tarihi merasimler yapılarak, geçmiş hadiseler dile getiriliyor ve bunun üzerinden milli hisler ayaklandırılıyordu. **A.g.g**

²³⁴ Ahmet Kabaklı, “Kendimize Gelelim”, **Tercüman**, 5 Şubat 1973.

²³⁵ Ergun Göze, “Katil Kim?”, **Tercüman**, 5 Şubat 1973.

Tercüman gazetesinde Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu²³⁶ imzası taşıyan “Ermeni Meselesi’nin iç Yüzü” başlığı taşıyan bir yazı dizisi başlar. Yazar tanıtım yazısında yabancılar araya girinceye kadar Türklerin ve Ermenilerin birlikte yaşadıklarını belirttikten sonra, yaşanan çatışmalara rağmen Türklerde bir Ermeni düşmanlığının oluşmadığını, çatışmaların politik arena da yaşandığını, millete taşınmadığını söylemiştir. Bankaların olmadığı dönemlerde Müslümanların altınlarını Ermeni sarraflara verdiğini, Ermeni sarrafların bugünkü bankalar gibi çalıştığını, her türlü işlemin karşılıklı söz üzerinden yapıldığını vurgular. “Çocukken duymuştum, bir yakınımın ölümünden sonra bir Ermeni sarraf gelerek aileye kendisine rahmetli tarafından emanet verilen büyük bir serveti iade etmişti ve ailenin bu paradan haberi yoktu”. Yazara göre bütün bunlara rağmen yurt dışında Türklere karşı yönelen bu olumsuz davranışların sebebi neydi? “Bir aydın olarak bunu çok merak ettim ve konuya eğildikçe elime birçok belge geçti. Hem öyle nadir, öyle değerli belgeler ki!... Bu sebeptendir ki bugün sanırım yurttaki kişisel arşivlerin en zengini olan, Şehsuvaroğlu arşivlerinin en zengin, en değerli dosyalarından birisi de Ermeni dosyasıdır. Ve işte size bu yazılarda o dosyalardan birkaç yaprak sunacağım. Evvela olaya eğilen bir yabancından bir çeviri vereceğim. O yabancı çünkü büyük düşmanımız, bugünkü büyük komşumuz Rusya’nın önemli ve hatırlı bir kişisi olduğuna göre sanırım yazıları ayrı bir değer taşır”²³⁷. Yazar Rusya’nın Van ve Erzurum Başkonsolosu olan General Mayewski’nin 1916’da Rusça ve Fransızca olarak basılan “Ermeni Kıtalleri” eserinden söz etmektedir.

Diğer yandan Amerika’daki cinayetlerin etkisiyle Hürriyet gazetesinde de E. Esen tarafından “Ermeni Meselesinin İçyüzü” başlığını taşıyan yazı dizisi kaleme alınır. Yazarın belirttiğine göre Hınçak ve Taşnak cemiyetleri; “Türk, Kürt her yerde her türlü koşullarda yok etmelisin” emrini vererek, Türkiye’deki Ermenileri silahlandırarak bu amaçları için harekete geçirdiler. “Sonunda ne oldu? Milyonlarca masum Türk, Ermeni katliamında öldürüldü. Türk hiçbir şeyden habersiz, Ermeni intikamı verilen harekâta hunharca katledildi. Karşılığını tabiidir gördüler.

²³⁶1914’de İstanbul’da doğan Prof. Dr. Bedii Nuri Şehsuvaroğlu 1939’da Tıp Fakültesi’nden mezun olur. 1948’de Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Müfettişliğine tayin edilir. 1949’da Rockefeller davetlisi olarak Amerika’ya gider, 1950’de İstanbul Tıp Fakültesinin İsteği üzerine Bakanlıktan İstanbul Üniversitesine geçer ve Tıp Tarihi asistanı olur. Kızılay ve Verem Savaş Derneği gibi hayır kurumlarında fiili olarak çalışmalar yapmıştır. “Çocuk Yuvaları Derneği” adıyla bir dernek kurmuş ve uzun yıllar yönetim kurulu üyeliğinde bulunmuştur. 1947’den 1953 sonuna kadar günlük gazetelerde ve çeşitli dergilerde yazıları yayınlanmıştır.

²³⁷ Bedi N. Şehsuvaroğlu, “Tarihte Türk-Ermeni İlişkileri”, **Tercüman**, 31 Ocak 1973.

*Göreceklerdi zira Türkler haksızlığı kalleşçe hareketleri affetmezlerdi. Hele hele bir zamanlar en fazla korudukları bağırılarına bastıkları bir azgınlığın kanlı kalkışmasını hiç affedemezlerdi*²³⁸.

Bu tür yazı dizileri, her ASALA cinayetinden sonra, Ermeni sorunu konusunda Türk kamuoyundaki bilgi eksikliğini gidermeye amaçlamış, bu tür yayınlarla bir Türk görüşü oluşturulmaya çalışılmıştır. Bunun yanında bu tür yazı dizileriyle Ermeni sorununa duyarlı bir kamuoyu oluşturma çabaları da gözden kaçmaz²³⁹. Yazı dizisinde Osmanlı Devleti'nin Ermeni azınlığa sağladığı imkânlar sıralanmış, Ermenilerin Osmanlı egemenliğinde Müslümanlarla mutlu bir şekilde yaşarken, dış unsurların tahrikiyle ayaklandıkları belirtilmiştir. Osmanlı yöneticilerinde dış güçlerin kışkırtmaları ile devlete karşı ayaklanan Ermenileri sürgün etmekten başka seçeneklerinin olmadığı vurgulanmıştır²⁴⁰.

Türk kamuoyunda Ermeni meselesi tartışılırken üzerinde en çok durulan Osmanlı Devleti'ne karşı çıkan Ermeni isyanlarıdır. Türk kamuoyundaki bakışa göre; bu isyanların çokluğu Osmanlı Devleti'nin Ermenilere karşı gerçekleştirdiğini düşündükleri eylemi haklı çıkarıyordu. Ermenilerin Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde çıkardığı isyanlar aktarılmış ve tehciere giden süreç bu şekilde ortaya konmuştur. Yazılanlara göre tehcir; savaşan bir ülkenin kendisini arkadan vuranları hiç değilse dağıtarak tehlikeyi önlemek istemesinin bir sonucudur. Dolayısıyla dış unsurlarla birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı hareket edip isyanlar çıkaran Ermeniler, savaş sırasında Ruslarla işbirliği yapıp Osmanlı ordusuna arkadan saldırınca Türkler için atılacak her adım meşru ve gerekli hale gelmiştir. Genel algıya göre; kanlı olaylar elbette olmuştur, ancak tek taraflı değildir, karşılıklıdır ve sabırlı Türkler, Ermenilere sadece kalleşliğe, arkadan vurmaya, kadınları, çocukları yakmaya kadar giden hunharlığın cevabını vermişlerdir.

²³⁸ E. Esen "Ermeni Meselesinin İcyüzü", **Hürriyet**, 31 Ocak 1973.

²³⁹ Yazar öncelikle yararlandığı kaynakları açıklama ihtiyacı hisseder. Necla Başgün'ün "Abdülhamit'in Cülusundan Günümüze Kadar Türk-Ermeni İlişkileri", Sadi Koçaş'ın "Tarih Boyunca Ermeniler" ve "Türk-Ermeni ilişkileri", Esat Uras'ın "Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi", Enver Ziya Karal'ın "Osmanlı Tarihi" Tahsin Ünal'ın "Türk Siyasi Tarihi" gibi eserlerinden yararlanılmış, bunların yanında M. Zekai Öktem'in çeşitli makaleleri de kaynak olarak kullanılmıştır.

²⁴⁰ "Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyıldan itibaren Ermeniler devlet hizmetlerinde yer almaya başlarlar, daha sonraki yüzyıllarda hizmet edenlerin sayısı artar, hizmetlerin niteliği önem kazanır ve böylece dünyanın hiçbir ülkesinde bahşedilmeyen haklar Ermeni vatandaşlara verilir". Bunun dışında yazarın belirttiğine göre, Ermeniler Osmanlı ekonomisinde de ön plana çıkmışlar, çoğu Ermeni ailesi aynı zamanda Türkiye'nin de hatırı sayılır zenginleri olmuştur. Öte yandan yazara göre, Ermeniler askerlik muaf tutulmalarına bile karşı olmuşlar, Osmanlı vatandaşlığına layık olabilmek için bu ayrıcalığın kaldırılmasını istemişlerdir. E. Esen "Ermeni Meselesinin İcyüzü", **Hürriyet**, 30 Ocak 1973.

2-Viyana ve Paris Elçilerinin Öldürülmesi

ASALA'nın ilk eylemlerinden biri olarak kabul edilen bu saldırılar Türkiye için arkası kesilmeyecek bir terör dönemini başlatıyordu. 22 Ekim 1975 tarihinde, otomatik silahlı 3 kişi, Türkiye'nin Viyana Büyükelçiliği'ni basarak büyükelçi Danış Tunalıgil'i öldürmüştür. Tunalıgil, olay yerinde can verirken, 3 terörist, hızla binadan çıkarak, bir otomobille uzaklaşmışlardır. Kimlikleri saptanamayan katiller bazı görgü tanıklarının ifadelerine göre, Rum aksanı ile İngilizce konuşarak, büyükelçiyi görmek istediklerini iletmişler, daha sonra kendilerine kapıyı açan kapıcı Kadir Abay, eşi ve çocuğunu enterne eden saldırganlar odacı Selim Yılmazoğlu, memur Erçin İlercin, Güney Erbil ve Nuran Duman'ı da bir odaya kilitlemişlerdir. Katiller büyükelçinin bulunduğu odaya girerek Türkçe "sefir siz misiniz?" diye sormuşlar, Tunalıgil'in "evet benim" cevabı üzerine ateş açmışlardır. Elçilikte görevli Türkler polise verdikleri ifadelerde saldırganların Rum olabileceğini söylemişlerdir ki; bu durum hala Türk Dışişleri bürokrasisin de Ermenilerden ciddi bir saldırı beklenmediğini göstermesi bakımından ilginçtir. Dolayısıyla Türkiye'de kamuoyu bu tür saldırılara hazır olmadığı gibi bürokrasi de henüz hazır değildir.

Türkiye'nin Viyana Büyükelçisi kimliği saptanamayan üç kişi tarafından makamında otomatik silahlarla vurularak öldürülmesi üzerine, olayla ilgili New York'ta kimliği belirsiz kişiler ABD ajansına telefon ederek olayı Ermenistan Kurtuluş Ordusu'nun üstlendiğini açıklamışlardır. Kimliği saptanamayan ancak birisinin Türkçe bildiği öne sürülen saldırganların Ermeni asıllı olabilecekleri ilk akla gelen ihtimallerden biri olmuştur. Olayla ilgili olarak Associated Press Ajansı'nın New-York bürosuna telefon eden bir kişi Türk Büyükelçisinin "Ermenistan Kurtuluş Örgütü" tarafından öldürüldüğünü, kendisinin de bu örgüte üye olduğunu iddia etmiştir. Ancak cinayetin Kıbrıslı Rum veya Yunanlı kişiler tarafından işlenmiş olabileceği de olasılıklar arasında yer almıştır²⁴¹.

24 Ekim 1975 tarihli Milliyet gazetesi "5 Bin Polis Katilerin Peşinde" başlığı ile çıkmıştır. Mehmet Ali Birand'ın bildirdiğine göre, "41 yıldır siyasi cinayet işlenmeyen Avusturya'da bütün giriş çıkışlar kontrol altına alın..."mıştı. Olayların

²⁴¹**Cumhuriyet**, 23 Ekim 1975; "Türk yetkililerin cinayetleri Rumların işleyebileceğine yönelik şüphesi dış basına da yansımıştır. Bkz. "Turks Ambassador Murdered in Paris; 2d Slain in 2 Days", **The New York Times**, 25 Ekim 1975

bir Ermeni örgüt tarafından gerçekleştirildiği yönündeki haberler, Viyana’da ciddiye alınmamıştı. Bu arada Avusturya APA Haber Ajansına telefon eden bir kişi cinayetin EOKA-B Rum Tedhiş Örgütü tarafından işlendiğini ileri sürülmüş²⁴² kafa karışıklığı yaşayan Avusturya polisinin şu ihtimaller üzerinde durduğu belirtilmiştir.

“1-Kıbrıs olaylarından dolayı intikam almak isteyen bir Rum örgüt.

2-Rumları desteklemek isteyen Filistin örgütlerinden biri

3-Türkler tarafında katliama uğrayan Ermenilerin İntikamı

4-Türkiye’de öldürüldüğü iddia olunan Kürtlerin intikamı için harekete geçen bir örgüt”.

25 Ekim tarihli gazetelerde soruşturmayla ilgili haberlere devam edilmiş, Viyana’daki Ermenilerin bir kilise de toplanarak cinayetten duydukları üzüntüyü dile getirdikleri belirtilmiştir. Ayrıca Viyana polisinin, üç Yunanlıyı aradığını ve bunların adlarını açıklamasından sonra Kıbrıs’ta hava gerginleşmiş, Türk ve Yunan kuvvetleri alarma geçirilmiştir. Viyana televizyonunun yaptığı yayınlarda cinayetin Ermeniler tarafından işlenmesi ihtimali göz önüne alındığından dolayı 1915 olayları üzerine yayımlar başlamış, bu durum Türk kamuoyunda çeşitli rahatsızlıklara yol açmıştı. Cinayetin nedeni olarak Ermenilerin bir kısmının Türkler tarafından katledildiği bir kısmının da sürüldüğü iddia edilmiş, bu şekilde Ermenilerin Türklere neden düşman oldukları anlatılmaya çalışılmıştır. Türk kamuoyunda ise bu tutum ülkesindeki diplomatları iyi koruyamayan Avusturya’nın cinayetlere mazeret aramaya çalışması olarak algılanmıştır²⁴³.

Türk kamuoyunda Viyana’da yaşanan cinayetin etkisi geçmeden Paris Büyükelçi’nin öldürüldüğü haberi gelmiş, arka arkaya gelen bu cinayetler büyük şok etkisi yaratmıştır. Türkiye’nin Paris Büyükelçisi İsmail Erez ve makam şoförü Talip Yener, yerel saatle 13.30 sıralarında Büyükelçilik yakınındaki Seine Nehri üzerindeki Bir Hakeim Köprüsü’nde pusuya düşürülmüş, İsmail Erez ve makam şoförü Talip Yener, otomatik silahlarla taranarak öldürülmüştür. Erez’in öldürülmesinden sonra Viyana’daki APA Ajansı’nı arayanlar “*EOKA-B bir kez de daha Paris’te darbeyi indirdi. Yaşasın Kıbrıs*” diye bağırılmışlardır. Ancak başka bir ihbarda ise saldırıyı “Ermeni Soykırımını Adalet Komandoları” (ASALA) adlı örgüt

²⁴²Milliyet, 24 Ekim 1975.

²⁴³Milliyet, 25 Ekim 1975

üstlenerek, olaylardan birkaç gün önce Beyrut'ta duyurulan bir bildiri ile ASALA'nın kurulduğu ilan etmiş ve Viyana'daki ve Paris'teki saldırıları bu örgütün gerçekleştirdiğini bildirmiştir.

Öte yandan İngiliz basınına yansıyan haberlerde ise; bu saldırıların Türk kamuoyunda örgütlü bir terör saldırısının başlangıcı olabileceğine yönelik korkuları artırdığı ve şüphelerin Ermeni örgütlerinden ziyade Kıbrıslı Rumların 1971-75 yılları arasında faaliyet gösteren ve Grivas'ın örgütlediği EOKA'nın devamı olduğunu iddia eden EOKA-B örgütü üzerinde yoğunlaştığı belirtilmiştir²⁴⁴.

Bu cinayetlere Türkiye'deki siyasilerin tepkileri duygusallığın ötesine geçememiştir. Başbakan Demirel yaptığı ilk değerlendirme de katillerin kim olduğunu bilmediğini söyleyerek, saldırıların nedeni anlamaktan uzak bir tavır sergilemiştir. *“Bu caniyane hareketlerin arkasında hangi örgütlerin bulunduğu hakkında henüz kesin bir bilgimiz yoktur. Bu hunharca cinayetlerin failleri kim olursa olsun ve nerede bulunursa bulunsun, arkasındakilerle birlikte Türk milleti ve devletinin pençesinden kurtulamayacaktır”*²⁴⁵. Diğer yandan bu ifadeler Türk tarafındaki hazırlıksızlığı ortaya koyduğu gibi çaresizliğinde göstergesidir. CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit saldırıları “dehşet verici” olarak nitelendirirken, MHP Genel Başkanı Türkeş ise *“Bu menfur cinayetleri tertipleyenler, hak ettikleri cevabı alacaklardır, Türk milleti sabırlıdır, ama böyle haince, kuduzca işlenen cinayetler karşısında sabrı taşıdığı an canileri cezalandırmayı da bilecektir”* demiştir²⁴⁶.

Türk dışişlerinin saldırılar karşısında önlem almakta aciz olduğu ortaya çıktığı gibi, Fransız hükümetinin de bu konu da yeterince özensiz davrandığı anlaşılmıştır. Saldırıdan hemen önce Fransız makamlarla temasa geçen İsmail Erez, Viyana'daki saldırı hatırlatarak önlem alınmasını istemiştir. Ne yazık ki saldırı olasılığını ciddiye alan tek kişi İsmail Erez'in kendisi olmuş, hatta yakın çevresine güvenliğin yetersizliğini umutsuz bir söylemle ifade ederek; *“İsteseler beni şimdi şuracıkta, ya da sokakta öldürebilirler”* demiştir. Bu sözler Türk dışişleri tarafından da elçilerin yalnız bırakıldığını göstermekte, başka bir deyişle hala Türk devletince Ermeni meselesinin boyutlarının yeterince anlaşılmadığını ortaya koymaktadır.

²⁴⁴ “Another Turkish Envoy Murdered”, **The Guardian**, 25 Ekim 1975.

²⁴⁵ **Cumhuriyet**, 25 Ekim 1975.

²⁴⁶ **Milliyet**, 25 Ekim 1975.

Cinayette hemen sonra Fransız polisi tarafından bazı kişiler fail olarak gözaltına alınsa da daha sonra serbest bırakılmıştır. Paris'in merkezinde, saldırı ihtimali gündemde iken kalabalık bir sokakta gerçekleşen bu saldırıda faillerin kaçmaları Fransız polisinin yavaş ve özensiz olduğunu ortaya koymaktadır. Sedat Laçiner'e göre, bu tür saldırılarda da bundan sonra da Fransız polisin bir süre soruşturduktan sonra ölü noktaya geldiğini belirtmiş ve failleri yakalama konusunda sonuç alamamıştır²⁴⁷. Fransız basını da cinayetleri öne çıkarmaktan ziyade 1915'de yaşananları Ermenilerin gözünden vererek, Ermeni saldırganların davranışlarını meşrulaştırmaya çalışmıştır. Ancak burada çok önemli bir nokta vardır ki mutlaka belirtilmelidir, o da bu tür saldırıların olduğu dönemlerde Batılı basın organları ve televizyonları Türk tezlerini anlatacak kişi bulmakta zorluk çekmeleridir. Bu durum, yazılı ve görsel yayın organlarında kaynak olarak sadece Ermenilerin referans alınmasına yol açmış, böylece batılı basın organları tarafından olaylar ister istemez Ermenilerin gözünden aktarılmıştır.

Gazetelerde Avusturya ve Fransa'nın cinayetlere karşı tavırları karşılaştırılır, Avusturya'nın tavrı son derece samimi bulunurken Fransa ile ilgili soru işaretleri dile getirilmiştir. *“Fransız radyosu -ki devlete aittir ve dış ülkelerle ilgili bir yayın yaptığı zaman bunun metnini mutlaka Fransız hariciyesine verir. Bu nedenle hariciyenin de tasvip etmeyeceği bir yayında bulunmaktan kaçınır- büyükelçi Erez'in katlini, 'son sayfası 1915'de kapanmış olan Ermeni tehcirinin intikamı gibi gösterdi. Bir 'oh olsun 'demediği kaldı, mağdur olduğumuzu söylemeye değil de 'Türklerin barbarlığı' hikâyelerini diriltmeye kalkıştı. Böylece Fransızların bizi nasıl gördüğü tekrar ortaya çıktı”*.

Fransız basını olayların failleri olarak Ermeniler üzerinde durmuş, daha sonraki ihtimal olarak ta Rumların olabileceği üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Yunanistan basını ise olayların Yunanistan'ın üzerine yıkılmaya çalışıldığından bahsetmekte, faillerin Ermenilerin olduğunu belirtmektedir. 28 Ekim tarihli Hürriyet gazetesinde “Olay Çözüleceğine Örtülüyor” başlı altında, Ermenilerin Rumları; Rumların Ermenileri suçladığı belirtilir. Haberde Batılı ülkelerin gerekli hassasiyeti göstermediği ve Türk kamuoyunda bu konuda şüpheler oluştuğu ifade edilir. Kamuoyundaki cinayetlere yönelik tepki öncelikle Rumlar ve Yunanlılar üzerinde toplanmıştır. Gündemdeki Kıbrıs sorununa bağlı olarak bu cinayetlerinde Rumlar

²⁴⁷ Sedat Laçiner, a.g.e., s.176.

tarafından işlenebileceği ihtimali Türk kamuoyu açısından daha inandırıcı bulunmuştur.

Türk basınında saldırılar duygusal tepkileri beraberinde getirmiş, saldırılar “kahbelik” ve “alçaklık” olarak nitelendirilmiştir. Hürriyet imzalı “Utanyoruz ve Haykırıyoruz başlıklı yazıda “*Kim veya kimler bunlar yalnız bir takım kirli eller oldukları aşikâr kişiler, fikren kabul ettiremedikleri düşüncelerini kaba ve çirkin bir eyleme dönüştürmüş bulunuyorlar... Kirli eller ister Rum ister Ermeni ister başka bir etnik grubun temsilcisi olsun, alçak insanlar olduğu aşikâr... Çünkü öldürdükleri masum insanlardır. Bu olayı kınamak değil, infialimiz belirtmek isteriz. Tarihin hiçbir çağında insanlık üç-beş maceraperest karşısında bu kadar aciz kalmamıştır. Tahkikat, üzüntü bildirisi veya bir başka nezaket yolu bir milletin infialini durduramaz. Katiller hemen yakalanıp teşhir edilmedikçe, biz büyük ülkelerin küçüklüğü ile utanç duyacağız. Utanyoruz ve haykırıyoruz. İnsanoğlu bu kadar küçülemez çünkü. Bunun bir tek adı olabilir: kahbelik*”²⁴⁸.

Milliyet gazetesinde Abdi İpekçi ilk sayfada “Barbar Kimmiş” başlığı taşıyan yazısında; “*Türk düşmanlığı ile benlikleri kavrulmuş bir takım fanatikler, bu duygularını her fırsatta kusarlar. Mertçe yapabilecekleri bir şey yoktur. Onun için aşağılık yollara başvurular. Herkesi Türklerin kötülüğüne inandırmaya ve içlerinde taşıdıkları düşmanlık mikroplarını başkalarına da aşulamaya, yaymaya çalışırlar. Bütün dünyayı Türklerin barbar olduğuna inandırmaya çalış*”tıklarını belirtir. İpekçi’ye göre barbarlık savunmadan yoksun masum insanları tuzağa düşürerek kahbece öldürenlere yakışan bir sıfattır. Abdi İpekçi yazısında 1915’de olanlara da gönderme yaparak; “*...katliam hikâyelerinin aslı nedir? Kendilerinin başlattıkları olayların sonucu değil midir?*” diye sorar. İpekçi, Türk’ün kışkırtılmadıkça kimsenin kılına dokunmayacağını, hatta kışkırtma dönemlerinde bile sabırla, hoşgörüyü beklediğinin altını çizer. “*Bu sabrı ve hoşgörüyü yanlış anlayıp cüretlerini artıranlar, sonunda şiddetli fakat haklı silseler yemişlerdir. Birinci Dünya Savaşı ve onu izleyen yıllarda böyle olmuştur. Kıbrıs’ta da öyle olmuştur*”. Bu sert girişten sonra yazar, Türk kamuoyuna sağduyu çağrısı yapmayı da ihmal etmez. “*Belki amaçları Türkleri yine gazaba getirmektir. O zaman patlayacak silleleri bütün dünyaya yeni bir barbarlık olarak yutturmaya kalkışmanın hazırlığı olabilir bu*

²⁴⁸Hürriyet, 25 Ekim 1975.

kışkırtmalar... Bu oyuna gelmeyelim. Onları kendi iğrençlikleri ile baş başa bırakalım”²⁴⁹.

İstanbul’da cinayetlere yönelik tepkiler protesto gösterilerine dönüşür. Ülkü Ocaklarına bağlı yaklaşık üç bine yakın kişi Ayasofya camiine giderek tekbir getirmiştir. Göstericiler, “Bir Öldür Bin Diriliriz”, “Haçlıya Hayır” diye bağırılmışlardır. Milli Türk Talebe Birlikleri Amerika, Yunanistan, Fransa ve Avusturya konsoloslukları önüne birer siyah çelenk bırakmışlardır. Öte yandan Türkiye radyosu matem yayınına başlamıştır²⁵⁰. Saldırıların arkasında Yunanistan olduğu düşüncesi Türk kamuoyunda öylesine güçlüdür ki bazı marjinal gruplar Rumların sınır dışı edilmesini, mallarının yağmalanmasını dahi savunmuşlardır. Bunlara karşılık ise, sağduyu çağrısı yapanlar saldırıların amacının zaten bu olduğunu, yeni 6-7 Eylül olaylarının planlandığını vurgulayarak tepkileri yatıştırmaya çalışmışlardır.

Türk basınında Batılılara karşı tepkisel bir yaklaşım giderek artar. Duygusallığın ön planda olduğu tepkilerde genellikle “barbar batı” tanımlaması yaklaşımların ortak noktasıdır. Türk kamuoyundaki tepkilere göre; Batılılar çifte standart sahibidir ve Türklere karşı olan önyargularından kurtulamamışlardır. *“Milyonlarca Yahudi’nin öldürülmesi nedeniyle Almanlar barbar olmazlar. Bunu sadece Hitler’indir. Sonra ülkelerinin bağımsızlığı için savaşan İrlandalıları kurşuna dizen İngilizlerin barbarlığından kimse söz etmez. O bir hatadan ibarettir. Arap köylerini basıp kadın-çoluk-çocuk demeden öldüren Yahudilerin işlediği katliam, Yahudiler için leke değildir. Cezayir’deki katliamlar ve Vietnam vahşetleri ne Fransızlar için utanç vesilesidir ne de Amerikalılar için. Yirmi yıl süreyle Kıbrıs’ta katledilen Türkler yüzünden Batı dünyası Rumları hiç suçladı mı? Ama sıra Türklere gelince İttihat ve Terakki döneminin yani batmış bir imparatorluğunun hesabını kapatmaya imkân yoktur. Devlete karşı isyan etmiş bir azınlığın cezalandırılması, isyancıların değil, üstelik bu olaylardan yarım asır sonra dünyaya gelen kuşakların suçuymuş gibi iki de bir ortaya sürülür”²⁵¹.*

²⁴⁹ Abdi İpekçi “Barbar Kimmiş?” **Milliyet**, 26 Ekim 1975.

²⁵⁰ **Hürriyet**, 26 Ekim 1975; İstanbul’daki gösteriler Amerikan basınına da yansımış çıkan haberlere göre İstanbul’da yaklaşık 4000 kişinin terör saldırıların kınadığı bildirilmiştir. Bkz. 4000 March in İstanbul, Blaming Greeks for Role in Envoys”, **The New York Times**, 26 Ekim 1975

²⁵¹ **Hürriyet**, 28 Ekim 1975.

Bu tarz yaklaşımlar Türk basınında sık sık yer almakta, Batı'nın çifte standardı deşifre edilmeye çalışırken “*biz yaptık ama onlar da yaptı, niye kimse onlardan hesap sormuyor*” noktasına gelinmektedir. Savunma mantığı açısından zaaf oluşturan bu durum dolaylı yönden Ermenilere karşı Anadolu'da bir şeylerin olduğunu kabullenmekte, birçok devletin geçmişinde bu tür olayların olduğundan hareketle bunların unutulmasını önermektedir. Başka bir nokta bu tür yaklaşımlarda olayların İttihat ve Terakki döneminde olduğu, yaşananların yeni cumhuriyeti bağlamadığı, dolayısıyla yaşananların hesabının yeni cumhuriyetten sorulamayacağı düşünülmesidir. Bu yaklaşım da Türklerin suçluluk psikolojisinin dışı vurumu olarak algılanmıştır.

Bu süreçte basında Ermeni sorununun üzerine yazan ender kalemlerden biri de İlhan Selçuk'tur. “Asıl Suçlular” başlığı taşıyan yazısında Selçuk, Stefanos Yerasimos'un “Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye” adlı yapıtından yaptığı alıntılarla Ermeni meselesine değinir. Yerasimos'un kitabında özetle aktardığını ifade ettiği bilgilerde; Ermenilerin Osmanlı devletinde ikiye ayrıldığı, bir bölümünün İstanbul gibi şehirlerde yaşayan yabancı sermayeye bağlı küçük burjuva çekirdeği oluşturduğu tespitinde bulunur. Diğer grubun ise Anadolu'nun Müslüman-Türk denizi içinde küçük adacıklar biçiminde yoğunlaşan köylerden meydana geldiğini belirtilir. “*Büyük burjuvazinin etkisiyle her ne kadar Ermeniler arasında milliyetçilik gelişse de, dağınık ve küçük gruplar halinde yaşıyorlardı. Ermenilerin bir milliyetçi başkaldırı için yetersiz ve dağınık oluşları Batı emperyalizmini kurnaz yöntemlere sevk etti. Bulgaristan'da uyguladıklarını uygulamaya çalışarak, Türkleri bölgeden kaçıran bir devlet kurmayı denediler. Bu amaçla katliama yol açacak kışkırtma eylemlerine girişildi ve Ermeni çeteleri; Türkleri ve Kürtleri öldürecek, bunun üzerine gözleri dönen Müslümanlar ayaklanarak Ermenilere saldıracaktı*”.

Yazara göre strateji başarıyla uygulanmıştı. Sonuçta yazarın Yerasimos'tan doğrudan aktardığına göre; “*Anadolu'nun içerisinde 'milli' hareketlerle karşı karşıya kalan Türk halkı, bunlara aynı silahla karşı koymak zorunluluğunu duymuştur*”. Selçuk yazısında Anadolu'da milli bir bilincin oluşmasında Ermeni saldırılarının etkili olduğunu söylemektedir. İlhan Selçuk, Anadolu'nun içerden ve dışarıdan saldırılarla alt-üst olduğunu, Türk halkının kendi varlığını savunma içgüdüğü ile savaştığını, ‘yok olmak veya var olmak’ arasında bir seçim yapmak zorunda kaldığını belirtir. Sonuç olarak da Anadolu'daki kanlı çatışmalarının tek suçlusunun

Batı emperyalizmi olduğunu, İngiltere ve Fransa'nın baş suçlu olduğunu vurgular²⁵². İlginç olan ise Selçuk'un, Ermeni sorununda Rusya'nın ismin anmamasıdır. Bu da süreçte Ermeni meselesi ile ilgili değerlendirme yapılırken bile ideolojik tavrın belirleyici olduğu göstermektedir.

Türk kamuoyunun cinayetler karşısında yaşadığı şaşkınlık köşe yazarlarına da yansır, birçok yazar cinayetlerin failleri olarak öncelikle Rumları görür. Bu da Türk kamuoyunun; hem ASALA cinayetlerine ne kadar hazırlıksız yakalandığı göstermesi bakımından hem de dünyadaki Ermeni örgütlerinin faaliyetlerinden habersiz olduğunu ortaya koyduğu için ilginçtir. Başka bir deyişle 1965'den beri dünyadaki Ermenilerin Türkiye karşıtı eylemlerinin Türk kamuoyunun gündemine gelmesine, daha önce yaşlı bir Ermeni'nin Türk diplomatlarını öldürmesine hatta Ermeni örgütlerinin bu konuda uzun zamandır tehditler yayınlamasına rağmen kamuoyundaki unutkanlık dikkate değerdir.

Ali Sirmen yazısında cinayetlerin Kıbrıslı Rumlar ya da Yunanlılar tarafından işlendiği kuşkularının yoğunlaştığını belirterek, Kıbrıs sorunu ve cinayetler arasında bağlantı kuran bir yazı yazmıştır. Oluşan tepkiler karşı 6-7- Eylül olaylarını hatırlatarak sağduyu çağrısında bulunur²⁵³.

Uğur Mumcu'da bu cinayetlerle ilgili ipuçlarının Kıbrıslı Rumları işaret ettiğini, Kıbrıs sorununu bireysel terörle çözmeye çalışan bir çeteye Türkiye'nin karşı karşıya olduğunu belirtmiştir. Mumcu'da 6-7 Eylül hatırlatması yapmaktadır. *"Yine bir takım çevreler, örneğin 6-7 Eylül olayları gibi kamuoyunda haklı olarak beliren öfkeyi Rum kökenli yurttaşlara karşı bir öç aracı olarak kullanmak isteyebilirler. Bu da ilkel bir yağmacılıkla sonuçlanıp, Türkiye'yi haklı sorunlarını savunamaz koşullara sürükler"*²⁵⁴. İlhan Selçuk'ta "EOKA-B Yapmışsa" başlıklı yazısında EOKA-B örgütünün Kıbrıs'ta nasıl ortaya çıktığını, yöntemini ve amacını anlatmıştır²⁵⁵.

TRT'de ise haber bülteni sırasında yapılan yorumda *"Türkiye Cumhuriyeti, devletimizin varlığına yönelmiş, her türlü saldırıyı kahretmeye muktedirdir. Milletimize karşı hiçbir hain tertip netice alamaz"* denmiştir. Türk kamuoyundaki cinayetleri kimin işlediği konusundaki kafa karışıklığı TRT'nin de yayınlarında

²⁵² İlhan Selçuk, "Asıl Suçlular", **Cumhuriyet**, 30 Ekim 1975.

²⁵³ Ali Sirmen, "Cinayetler ve Sağduyu" **Cumhuriyet**, 26 Ekim 1975.

²⁵⁴ Uğur Mumcu, "Cinayetlerin Ardından", **Cumhuriyet**, 26 Ekim 1975.

²⁵⁵ İlhan Selçuk, "EOKA-B Yapmışsa", **Cumhuriyet**, 28 Ekim 1975.

kendini göstermiş, yaşananlara karşı kamuoyunun tepkisi duygusal bir dille ifade edilmiştir. Gündelik tepkiler dışında Ermeni meselesi üzerine hazırlanmış herhangi bir bilgilendirici yayın faaliyetinin olmaması TRT'nin de Ermeni meselesi konusunda hazırlıksız olduğunu açığa çıkarmaktadır. TRT'nin yaptığı açıklamanın devamında şunlar yer almıştır: *“Şu ana kadar bu alçakça cinayetleri, kimlerin hangi karanlık ve kanlı emeller taşıyanların işledikleri bilinmemektedir. Bilinen bir şey varsa, o da Türk devletinin ve milletinin çelik pençesinin bu menfur katillerin yakalarına elbette yapışılacağı ve canilere layık oldukları kahredici darbeyi indireceğidir. Bu şen'i suikastlar şehit büyükelçilerin şahsında Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığına yönelmiştir. Kendini muktedir zanneden azgın düşman orduları karşısında dahi devletimiz, bin yıldan beri bu topraklarda dimdik ayakta durmaktadır. Birkaç katilin yabancı ülkelerdeki temsilcilerimize karşı hunharca saldırısı, kendilerini hak ettikleri akıbetten başka bir yere götürmeyecektir”*

Öte yandan İsmail Erez'in katilleri ile ilgili açıklama ancak 1976'da yapılabilmiş, polis cinayeti “Ermeni Katliamının Adalet Komandoları” tarafından işlendiğini açıklamıştır. Bu açıklama da 28 Mayıs 1976'da Ermeni Kültür Evi'ndeki patlamadan sonra ele geçirilen dokümanlara dayandırılmış, yani Fransız polisinin yürüttüğü soruşturmalardan bir şey çıkmamıştır. Paris'teki Ermeni Kültür Evi'ndeki bu patlamadan sonra ele geçirilen evraklar, soruşturma sırasında Fransız polisinin burada niçin arama yapmadığı sorusunu gündeme getirmiş, Fransız yetkililerin soruşturma konusundaki ciddiyetleri ile ilgili soru işaretleri doğurmuştur. Gece yarısı meydana gelen patlamada bir kişi parçalanarak ölmüş, diğer bir Ermeni ise yaralanmıştır. Patlama bomba imalatı sırasında meydana gelmesi, Ermeni militanların yeni bir saldırı hazırlığında olduğunu göstermektedir. Laçiner'e göre bu saldırı bu tür kültür evlerinin ve derneklerin Ermeni terörünün lojistik destek merkezlerini olarak kullanılmakta, bombalar buralarda üretilmekte ve buralarda saklanmaktadır²⁵⁶. Özellikle Ermeni örgütlerinin silahlı kamplarının Lübnan'da olduğu düşünüldüğünde, Lübnan'dan Fransa'ya girişlerin kolay olduğu da buna eklendiğinde Lübnan'dan gelen militanlarda Avrupa'da Fransa bu kültür evlerinde ve derneklerde toplanmaktadır.

Bütün bunlar kamuoyunu meşgul ederken, 17 Şubat 1976 tarihli Cumhuriyet gazetesinin yorum sayfasında Ermeni meselesi üzerine Niyazi Berkes'in

²⁵⁶Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s. 179.

yazısı çıkmıştır²⁵⁷. Bu yazı Berkes'in yurt dışında yaşamasından dolayı da bu tarihe Türk basınında çıkan Ermeni tezlerinin irdelendiği en önemli yazılardan biri olarak kabul edilebilir. Berkes'in Ermeni diasporasının etkin olduğu ülkelerde ikamet etmesi, bu yazının hem diaspora Ermenilerin ruh halini ve örgütlülük durumunu hem de taleplerinin ne olduğunu Türk kamuoyuna yansıtması bakımından ayrıca önemlidir. Bunların yanında Berkes'in yazısını anlamlı kılan bir diğer nokta ise, bu tarihe kadar Ermeni meselesi üzerine Türk basınında yazı yazarların genellikle gazeteci ve emekli bürokrat olmasıdır, Niyazi Berkes ise sosyal bilimler formasyonuna sahip birisi olarak söz konusu sorun üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur.

Berkes, “Turkish Occupied Armenia” başlığını taşıyan yazısında niçin İngilizce başlık seçtiğini şöyle açıklar; *“Bu yazının başlığı İngilizce yazdığım için özür dilerim. O benim sözüm değil. Bu yıl Kuzey Amerika’da çok farklı bir kampanya açmış olan, görünüşe göre ihtiyar Ermenilerin nitelendirdiği o gençlerin bugünkü torunlarının düzenlediği sergilerde gözükten en büyük başlıktır. ‘Türk işgali altında Kıbrıs’ sloganına benzetilerek yazılmış bir söz. ‘Türk işgali altında Ermenistan’ anlamına gelir”*. Berkes bu sloganın Ermeni diasporası tarafından çeşitli etkinliklerde kullanılarak Amerikan kamuoyunda Türk karşıtı duyguların artmasında etkili olduğunu, bu tür sergileri gören Amerikan gençlerinin Kıbrıs’tan sonra Türkiye’nin Ermeni topraklarını da işgal ettiğini düşündüklerini belirtir. Ermenilerin Nisan ayı boyunca çeşitli kampanyalarla seslerini duyurduklarını, Ermeni profesörlerin üniversite üniversite dolaşarak konferanslar verdiklerini, dergilerde ve gazetelerde yazılar yazdıklarını vurgular. Ermenilerin düzenledikleri bir sergiyi ziyaret eden Berkes, sergide Sevr Antlaşması’nın çizmeye çalıştığı Ararat’tan Toroslara kadar büyük Ermenistan fotoğrafının yer aldığını görür. Burada özellikle

²⁵⁷ Kıbrıs’ın Lefkoşa kentinde doğan Berkes, Lefkoşa’da başladığı orta öğrenimini, İstanbul Erkek Lisesi’nde tamamlamıştır. 1931’de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü’nü bitiren, 1935’te İstanbul Üniversite’nde sosyoloji asistanı olmuştur. Aynı yıl, ABD’de Chicago Üniversitesi’ne toplumbilim çalışmaları için gitmiş, 1939’da Türkiye’ye dönerek Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde sosyoloji doçenti olarak göreve başlamıştır. Savaş yıllarının Türkiye’sinde, Turancı akımlarının altın çağını yaşadığı dönemde Dil-Tarih’teki arkadaşları ile “Yurt ve Dünya” dergisini çıkararak, Turancı akımlarla ideolojik yönden mücadele etmiştir. Biraz da bundan dolayı savaş sonrasında “solculukla” ve “komünistlikle” suçlanmış, 1948’de DTCF’nin tasfiyesi sırasında Pertev Naili Boratav ve Behice Boran’la birlikte görevinden uzaklaştırılmıştır. Yaşadığı küskünlüğünün etkisiyle de yurt dışına çıkarak, 1952’de Kanada Mc Gill Üniversitesi’nde öğretim üyeliğine başlamış ve aynı üniversitede Türkiye’nin tarihsel ve toplumsal evrimiyle ilgili sayısız çalışmalar yapmıştır.

yüzyılın ilk jenosidinin Türkler tarafından gerçekleştirildiği, Hitler’inde Türkleri örnek aldığı ilan ediliyordu. Berkes, Ermenilerin bu yaklaşımının bir amacının da Musevileri yanlarına çekmek olduğunu altını çizer.

Yazar, Osmanlı İmparatorluğu’nu saran çok karmaşık koşulları hasıraltı ederek Türk halkına ve devletine barbarlık, ırkçılık ve jenosit gibi suçlar yüklemenin çirkin olduğu kadar bunların koyun gibi dinleyenlerinin durumunun aptallıktan başka bir şeyle açıklanamayacağını belirtir. Bunun yanında Türk kamuoyundaki Ermeni meselesini ele alış şekline de itiraz etmekte, sadece şikâyet ederek bir şeylerin değişmeyeceğini vurgulamaktadır.

Yazar, Türkiye’deki Ermeniler kastederek “Türk Ermeni” yurttaşlarının yaşanan olumsuzluklardan sorumlu tutulmasının haksızlık olacağını ortaya koyduktan sonra, Osmanlı tarihi boyunca Ermenilerin müzik, tiyatro, dil, matbaacılık, kitapçılık, diplomasi ve hukuk alanlarında Osmanlı kültürüne katkılarının çok büyük olduğunu ifade eder. Buna karşılık ise ekonomi ve siyasal alanda ise Ermenilerin zararlarının olduğu vurgular. Yazar, tefeci-sarraf kapitalizminin Osmanlı Devleti’ni etkisi altına aldığı yıllarda Ermenilerin kendilerine bir faydası olmayan emperyalist çıkarlara aracı olmak hatasını işledikleri yönünde bir değerlendirmede de bulunur. *“Bu gibi sayılamayacak kadar çok tatsız olaylar karşısında Türk kanunlarının koruyuculuğu altında işinde gücünde çalışan Ermeni yurttaşlardan Türk halkının hakaret ve düşmanlık değil, saygı ve bağlılık beklemeye hakkı vardır”*.

Son olarak yazar Ermenileri ve onları kışkırtanlara seslenmekte, emperyalist desteği ile yürütülmek istenen hiçbir ulusal kurtuluş davasının başarılı olamadığını, Avrupa dışı bütün ulusal kurtuluş savaşlarının güçlü bir emperyalist devlete dayanarak değil tersine ona karşı savaşarak başarılı olabildiğini vurgulamaktadır. *“Bu dersi almamış olan kişiler, halklarını yaşadıkları toplumlar içinde huzursuz, yabancılaştırmış insanlar olarak kalmaya mahkûm edeceklerdir. Yoksa acaba, bazı halkların her yerde yabancı halklar olarak yaşamakta fayda görmek gibi bir yazgıları mı vardır?”*²⁵⁸

²⁵⁸ Niyazi Berkes, “Turkish Occupied Armenia”, **Cumhuriyet**, 17 Şubat 1976.

3-Vatikan Büyükelçiliği'ne Yönelik ASALA Saldırısı

1970'li yıllarda Ermeni meselesinin Türk kamuoyunun gündemine gelmesi yine bir ASALA saldırı sonucunda olmuştur. 10 Haziran 1977 tarihini taşıyan gazeteler Türkiye'nin Vatikan elçisinin silahlı saldırı ile öldürüldüğünü haber veriyordu. Türkiye'nin Vatikan Büyükelçisi Taha Carım evine giderken görgü tanıklarının ifadelerine göre uzun boylu esmer ve gözlüklü biri tarafından otomatik tabanca ile yanağından vurulur, Roma'da polikliniğe kaldırılan Taha Carım ameliyat masasında can verir. Olaydan sonra bir Fransız ajansının Beyrut bürosuna telefon eden meçhul kişiler olayı üstlendiklerini ve "Ermeni Soykırımı" adlı gizli Ermeni örgütünün üyesi olduklarını bildirir²⁵⁹. Taha Carım'a gelen tehditler üzerine İtalyan polisi tarafından bir koruma verilmiş, ancak Türk büyükelçi bir süre sonra İtalyan korumanın kaldırılmasını istemiş, Türk dışişlerine ise "gerek yok" diyerek bakanlığın koruma göndermesini istememiştir.

Türk basınında çıkan haberlere göre, Taha Carım kritik elçiler listesindeydi. Hürriyet gazetesinin "Ruslar Bizi 6 Ay Önce Uyarmıştı" başlıklı yazısında Carım'ın hem bulunduğu yer hem de kişisel nitelikleri dolayısıyla kritik elçiler listesinde bulunduğu, buna rağmen Dışişleri Bakanlığı'nca Vatikan'dan koruma görevlisi istenmemiş olduğunun saptandığı belirtiliyordu. Dışişleri Bakanlığı yetkilileri ise büyükelçinin kendisinin istemediği için koruma göndermediklerini beyan etmişlerdir. Öte yandan Sovyet Dışişleri Bakanlığı'nın altı ay önce Roma'daki Türk büyükelçisine suikast hazırlığı yapıldığı yönündeki ihbarı Türk yetkililere iletmiş de ifade edilir²⁶⁰. Sonuç olarak büyükelçiye saldırı olacağına dair her türlü bilgi ve işaret mevcuttur. Ne hayatını kaybeden Taha Carım ne de Türk dışişleri yetkilileri gerekli önlemleri almıştır.

İtalyan basınında çıkan yorumlar Türk gazetelerinde yer bulur, İtalya'nın büyük gazeteleri Carım öldürülmesine büyük yer ayırırlar. Türk diplomatlara yönelik Ermeni suikastlarının devamı olarak değerlendirilen cinayet sonrası bazı İtalyan gazetelerinde Ermeni örgütleri ile yapılan röportajlar yayınlanmıştır. İtalyan basınındaki haberlerde genellikle Ermenilerin amacı "*Türkiye'deki topraklarında hür ve bağımsız bir Ermeni Devleti kurmaktır*" olarak aktarılmıştır. İlginç olan ise

²⁵⁹Günaydın, 10 Haziran 1977.

²⁶⁰Hürriyet, 12 Haziran 1977.

Komünist eğilimli “Paese Sera” gazetesinde Taha Carım’ın kız kardeşinin sol eğilimli olmasından dolayı öldürülmüş olabileceği belirtilmesidir. *“Son seçimlerde Ecevit’in partisi büyük bir zafer kazanmıştır. Neruda’nın tüm eserlerini Türkçeye çevirmiş bulunan Taha Carım’ın kız kardeşi Nimet Arzık da sol tutumlu “Barış” gazetesinde yazmaktadır. Faşist Ermeni anarşistler bu nedenle Taha Carım’ı hedef almışlardır”* denilerek değişik bir bakış açısı sergilenmiştir²⁶¹.

Diğer yandan da Taha Carım’ın, Larousse Ansiklopedisinden Ermeni iddialarını uzun yıllar uğraşarak çıkarttığı belirtilmiştir. Bu yüzden Ermenilerin Taha Carım’a düşman olduklarının bilindiği vurgulanmış, bütün bunlara rağmen Taha Carım’ın niçin korunmadığını da basında sorgulanmıştır²⁶². Cumhuriyet gazetesinde “Olayların Ardındaki Gerçek” köşesinde devletin elçileri korumadaki zafiyeti üzerinde durulur. *“...dışardaki diplomatlarımızı korumakla yükümlü resmi makamlarımıza ve hükümete yapılacak eleştirilerde vardır. Dışardaki öğrencilerimizi ve işçilerimizi ideolojik eğilimlerinden ve aşırı fikir akımlarından korumak için olağanüstü etkinlik gösteren gizli ve açık devlet örgütlerimiz ne yapmaktadır? Bunlar yabancı ülkelerdeki Türk öğrencilerini ve derneklerini izlemeye çabalarken Türk elçileri birer birer öldürülmektedir”*. Yazının sonunda ise tarihinin derinliklerine gömülmüş olaylardan yalan yanlış etkilenenlerin insan avına çıkarken Türkiye’yi soykırımla suçlamalarının çelişmesine dikkat çekilmiş, gerçekleştirilen cinayetlerin soykırımı da, cinayeti de işleyenlerin kimliğini bütün dünyaya sergilediği vurgulanmıştır²⁶³.

Bu tür saldırılardan sonra Türk kamuoyunda tepkinin adresi genellikle Batı basını olmuştur. Saldırıların batılı ülkelerde işlenmesi, soğuk savaşın dengelerinden dolayı siyasilerin ve bürokrasinin açık tavır almasını engellemiştir. Bundan dolayı batılı ülkelere karşı tavır geliştiren Türk basını olmuş, hedef olarak ta kendisine Ermeni tezlerine yer yeren Batı basını seçmiş ve şikayet konusu yapmıştır. “Satılmış Kalemler” başlıklı yazısında Metin Doğanalp Batı basınının Ermeni cinayetleri karşısındaki tavrını eleştirmektedir. Batı basınının neredeyse cinayetlerden memnun bir tavır sergilediğini belirten yazar, *“Sanki yıllar öncesinin intikamını almaya kalkan üç beş zirdeliyi kahraman ilan edecekler, neden öldürülmüş büyükelçilerimiz... Yüzyıllar önce yapıldığı iddiası bir türlü*

²⁶¹ **Milliyet**, 11 Haziran 1977.

²⁶² **Hürriyet**, 10 Haziran 1977.

²⁶³ **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1977.

kanıtlayamayan Ermeni katliamının karşılığı imiş...” Yazara göre; “Eğer bu sırada bu insanlar bu şekilde düşünüyorsa başta Almanlar olmak üzere artık her milletin birbirinden hesap sorma günü gelmiş demektir. İsraililer Almanlardan, Almanlar Alsas Loren olayları dolayısıyla Fransızlardan, Doğu Avrupa ülkeleri Ruslardan hesap soracaklardır”. Yazının devamında ise Batı’daki gazetelerin köşe yazarları ile ilgili; “Eğer bir gün yüzyıllar boyu bütün dünyaya asaletini gösteren bu milletin evlatları ayağa kalkacak olursa, sabırları tükenecek olursa ne olur? Acaba Fransız ve İtalyan basının ünlü yazarları bunları hiç düşündüler mi? Makarios’un adam öldürmesine göz kırpan, tahkikat komisyonları, adalet divanları kuran ve af örgütleri kararları yayınlayan o malum insanlar nerede acaba? Ya aklınızı başınıza alınız veya bizim de söyleyeceğimiz ve yapacağımız şeyler vardır. Bunu iyi biliniz satılmış kalemler...”²⁶⁴

Duygusallığın ağır bastığı bu yazılar Ermeni cinayetleri arttıkça Türk basınında daha çok yer almaya başlayacaktır. Ancak duygusallık arttıkça strateji gözden kaçmakta, kendi içinde tutarsız bir savunma mantığına sahip, dış dünyadan ziyade iç kamuoyuna seslenen bu yazılar; Ermeni meselesi konusunda kamuoyunu şiddetli bir tepkiselliğe sürüklemektedir. Yukarıdaki Doğanalp’in yazdığı metinde yine farkında olunmadan Türklerin Ermenilere karşı katliam yaptığı iddiası dolaylı yönden kabul edilmekte, yazar girişte “bir türlü kanıtlanamayan Ermeni katliamından söz ederken arkasından hesap sorulacaksa her milletin birbirinden hesap sorması gerektiğini belirtmiş, İsraililerin Almanlardan, Doğu Avrupa ülkelerinin Ruslardan hesap sormasının şart olduğunu söylemiştir. Yazar açısından bu hesap sorma süreci gerçekleştiği takdirde Ermenilerde Türklerden hesap sorabilirdi.

Türk kamuoyunda Taha Carım’ın öldürülmesinde diğer ASALA cinayetlerindeki gibi kafa karışıklığı yaşanmamış, fail olarak doğrudan Ermeni örgütü görülmüştür. Dolayısıyla bu cinayetten sonra basında Ermeni sorununu konu edinen birçok yazı yer almıştır. Günaydın gazetesinde yer alan haberde, Ermenilerin dünyaya “Katliam” diye yaydıkları olayın aslında bir Türk-Ermeni savaşı olduğu vurgulanır. Ruslarla birleşerek saldıran Ermeni ordularına karşı Türkiye sadece bir savunma savaşı vermişti. Ermenilerin Osmanlı Devleti’ne saldıran Rus ordusu içinde savaştıkları, yaklaşık olarak 150 bin askerin 40 bin gönüllü Ermeni’nin Rus ordusu emrinde Osmanlı Devleti’ne karşı mücadele ettiği ifade edilir. Bu sırada ise Osmanlı

²⁶⁴ Metin Doğanalp “Satılmış Kalemler”, **Hürriyet**, 12 Haziran 1977.

Devleti Çanakkale’de mücadele ediyor, Ermeni çeteleri Türk ordusunu arkadan vuruyordu.

Habere göre, Ermeniler Osmanlı Devleti’ne yüzlerce defa isyan etmişler, düzenli düzensiz orduları ile Türk şehirlerine köylerine saldırmışlar, başta Van, Erzurum ve Kars olmak üzere insanın aklının almayacağı cinayetler işlemişlerdir. *“Türkler katliam yapmamışlardır. Sadece silahlı, sancaklı Ermeni orduları ile savaşmışlardır. Bir savaşta ise her iki taraf zayıt verirdi, çünkü savaş ya da öldürmek için yapılırdı”*²⁶⁵. Haberde Ermeni çetecilere ait fotoğraf ise Türklerin katliam yapmadıklarının ve Ermenilerin Türkleri öldürdüklerinin kanıtı olarak gösterilmiştir. Böylece 1915 olaylarının karşılıklı, eğer zayıt söz konusu ise bunun iki taraf içinde geçerli olduğunun ve bütün olayların savaş şartlarında gerçekleştiğinin altı çizilmiştir. Öte yandan da Ermenilerin hem isyan ederek silahlı güçler oluşturdukları hem de Osmanlı’nın savaş halinde olduğu bir devlet olan Ruslarla işbirliği yaparak Türk ordusunu arkadan vurdukları belirtilmiştir.

Gazeteler, Atatürk’ün de bu konudaki görüşlerini de sayfalarına aktarır. Bu konuyla ilgili 1920 yılında Paris’te yayınlanan “Türkler ve Ermeniler” adlı Geillard tarafından yazılan bir kitaptan alıntı yapılır. Atatürk’ün *“Mondros müttarekesinden beri Ermeniler gerek Ermenistan’da gerek hududa yakın yerlerde Türkleri kitle halinde öldürmekten vazgeçmiyorlardı. 1920 sonbaharında Ermeni zulümleri dayanılmaz hale geldi. Doğu’da toplanan kuvvetlerimize Ermenilerin saldırması ile savaşa başlandı. Biz 28 Eylül’de hücumla geçtik, 6 Kasım’da Ermeniler ateş kesip barış için müracaat ettiler”* sözleri özellikle vurgulanır²⁶⁶.

Öte yandan Taha Carım 1971 yılında Ankara’da “Ermeni Gösterileri” konusunda bir konferans vermiş, “Hakikat Nerede” başlığı altında verilen bu konferans bir broşür olarak sonradan yayınlanmıştır. Bu broşürdeki Ermeni meselesine yönelik yaklaşım Türk dışişlerinin bir mensubu tarafından hazırlanması bakımından önemlidir, dışişleri içinde nihayet bu konuda bir hazırlık yapıldığını göstermektedir. Ancak broşürün içeriğine bakıldığında konunun son derece yüzeysel ele alındığı, Ermeni tezlerine cevap oluşturma niteliğinden uzak olduğu görülür. Tabii ki bu broşürün Taha Carım kendi kişisel çabalarının sonucunda mı ortaya çıktığı, yoksa bakanlık bünyesinde böyle bir çalışma yapması için Taha Carım’a

²⁶⁵ Günaydın, 12 Haziran 1977.

²⁶⁶ Günaydın, 12 Haziran 1977.

görev mi verildiği belli değildir. Tercüman ve Günaydın gazetesi cinayetten sonra bu broşürü okuyucularına aktarmıştır.

Taha Carım'a göre; Ermeni sorununu ilk kez bir asır kadar önce Çarlık Rusya'sı icat etmişti²⁶⁷. Sonuçta 1890 yıllarında Ermeniler Anadolu'da tedhiş hareketlerine başlamışlar ve II. Abdülhamit, tedhişçilere karşı, sıkı tedbirler uygulamak zorunda kalmış, bunun üzerine Rusya, Avrupa'da "Ermeniler katlediliyor" yaygarasını koparmıştı Taha Carım, Türklerin Almanların yanında Rusya'da dâhil müttefikler karşı savaşmak zorunda kaldığını, 1915 yılında Rusya ile Türkler arasında Sarıkamış savaşı olurken, Rusların, Türk ordusunu arkadan vurmak için, Ermeni tedhiş çetelerini harekete geçirdiğini belirtir. İstanbul hükümeti ülkenin hem iç hem de dış güvenliğini tehdit eden bu durumu ortadan kaldırmak için Doğu Anadolu'daki Ermenileri Osmanlı toprağı olan Lübnan ve Suriye'ye göçe zorlamıştı.

"Bu göç sırasında bazı talihsiz olaylara meydana geldi, Türk köyleri yakıp yağmalayan Ermeni tedhişçilere karşı harekete geçen Türk toplulukları, tedhişçiler ile birlikte bazı Ermeni ailelerini de cezalandırdı. Bu göç ve göç sırasında meydana gelen olaylar Avrupa ülkelerine, Türkler aleyhindeki propagandalarını hızlandırma olanağı sağladı".

Taha Carım'ın aktardığına göre, 1917 yılında Amerika müttefiklerinin yanında savaşa girdiği zaman Amerikan kamuoyu "Türklerin barbarlığına karşı Ermenileri korumak" konusunda şartlandırılmıştı. Amerika'da Ermeni mültecilerini korumak ve onlara yardım etmek için örgütler kurulmuş ve daha önce Amerika'ya yerleşen Ermenilerin bağışları ile büyük maddi imkânlarla sahip hale gelen bu örgütler ellerindeki paraları karlı işlere yatırım yaparak gelirlerini Türklere ve Türkiye'ye karşı propaganda için sarf etmeye başlamışlardı. İngiltere Osmanlı Devleti'ni bölmek ve Rusya'nın Akdeniz'e inmesini engellemek için Balkanlarda uygulanan milliyetçilik hareketinin bu bölge de uygulanamayacağını biliyordu. Gerçekten de Osmanlı toprakları içinde Ermenilerin yoğun oldukları bölgelerde nüfusun yüzde seksenini Türkler teşkil ediyordu²⁶⁸. Buna rağmen 1918 yılında Osmanlı Devleti savaştan yenik çıkınca batılı ülkeler gerçekleri bir kenara iterek Osmanlı topraklarının bir bölümünü Ermenistan yapma arzusundan vazgeçmediler ve bunu Sevr Anlaşmasına koydular. Batılılar 1920 yılında Sultan'a zorla imzalatılan

²⁶⁷ "Hakikat Nerede?", **Tercüman**, 12 Haziran 1977.

²⁶⁸ "Hakikat Nerede?" **Tercüman**, 13 Haziran 1977.

Sevr Antlaşması'nda daha önce Balkanlarda yaptıkları gibi Rusya ile Ortadoğu arasında kendilerinde yana bir devlet yaratmayı tasarlamaktaydılar²⁶⁹.

Diğer yandan aynı günlerde Günaydın gazetesinde Ömer Sami Coşar, “Tarih Boyunca Türk Düşmanı Güçlerin Oyuncağı Olan Ermeniler” başlığını taşıyan bir yazı dizisine başlar²⁷⁰. “Ermeniler, Türkiye'nin Beşte Birini ‘Baba Malı’ Toprakları Kabul Ediyor” başlığını taşıyan ilk yazısında Ermeni faaliyetlerinin merkezi olarak Fransa gösterilir. ASALA cinayetleri artıkça Türk kamuoyunda Ermeni sorununa yönelik giderek sertleşen bir süreç dikkat çekmektedir. Cinayetlere bağlı olarak giderek sertleşen bu tavır, kendini gazete manşetlerinde ve Ermeni sorunu ile ilgili hazırlayan yazı dizilerinde gösterir, bu tür metinde Ermeniler için kullanılan dil son derece genelleşen bir hal almaya başlar. Yazı dizilerinin başlıklarına bile bakıldığında süreç içinde Türk kamuoyuna tepkiselliğin ve duygusallığın dozajının arttığı açıkça görülür.

Ömer Sami Coşar'ın hazırladığı yazı dizisinde ASALA'nın arkasındaki güç olarak Fransa öne çıkarılır, Fransız kamuoyunun ve Fransız yetkililerinin cinayetler karşısındaki hoşgörüsü ortaya konmaya çalışılır²⁷¹. Yazı dizisinin beşinci bölümünün başlığı “Ermeniler, Üzerinde 6 Milyon Türk'ün Yaşadığı 13 Doğu İlimiz İstiyorlar” şeklindedir. “Fransa ve İngiltere, Ermenileri Daima ‘Kurbanlık Koyun’ Olarak Kullandı” başlığını taşıyan altıncı bölüm Fransa'nın Hatay sorunun sırasında Ermenileri tekrar örgütleme çalışmasına ayrılmıştır. Yazı dizisinin yedinci bölümü “Elçilerimizi Öldüren Ermeni Örgütü 1975 Yılında Kuruldu” başlığını taşır. Yazarın belirttiğine göre, Ermenilerin sırtında menfaat sağlama işi, tarih boyunca öylesine tabii adet haline getirilmiş ki, Makarios bile bunu deniyor ve Türkiye'ye karşı bir

²⁶⁹ “Hakikat Nerede?” **Günaydın**, 14 Haziran 1977.

²⁷⁰ Ömer Sami Coşar (1919-1984) 1940 yılında Galatasaray Lisesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Anadolu Ajansı ve Son Posta'da gazeteciliğe başladı. 1947 yılında Cumhuriyet gazetesine geçti. Bir süre yazı işleri müdürlüğünü üstlendi. 1960 yılında Milliyet gazetesine geçen Ömer Sami Coşar, 1961 yılında basın temsilcisi olarak Kurucu Meclis'e girdi. 1964 yılında Kıbrıs olayları sırasında adada bulundu. 1968-1969 yıllarında bir süre Yeni İstanbul gazetesinde çalıştı. Gazetecilik yaşamını daha sonra Milliyet gazetesinde sürdürdü. Türkiye'nin yakın tarihiyle kitap ve ansiklopedi çalışmaları yaptı.

²⁷¹ Ömer Sami Coşar, “Tarih Boyunca Türk Düşmanı Güçlerin Oyuncağı Olan Ermeniler”, **Günaydın**, 12 Haziran 1977. Yazar, Paris'teki cinayetten sonra hem Fransız hükümetinin tavrının masaya yatırır hem de Fransız basının. Fransız radyosunun ve televizyonun yayınları üzerinde de durur ve Fransız televizyonun Türk Büyükelçisinin öldürülmesini mazur gösterebilmek için elinden geleni yaptığını vurgular. Yazarın verdiği bilgilere göre; Ermeni kökenli bir televizyoncunun ve Ermeni davasını destekleyeceğini ilan eden Fransız televizyoncunun Paris'teki cinayetlerden sonra hazırladıkları programda cinayet zanlısı olarak Ermeni örgütler üzerinde durduktan sonra “Türklerin 1915 yılında bir buçuk Ermeni'yi yok ettikleri” anlatılır ve iki olay arasında devamlı olarak bağlantı kurulmaya çalışılır. ASALA militanlarının, 1915'de katledilmiş olanların çocukları, torunları, akrabaları oldukları söylenir.

Rum-Ermeni dayanışması çıkarıyordu. “Hitler ‘Yahudi Katliamı’nı Yaparken Türklerin ‘Ermeni Katliamı’nı Örnek Almış!’” başlığını taşıyan dizinin 10. bölümünde yazar ortaya atılan iddiaları irdelenmiştir. Ermeni propagandacıların öncelikle, Türklerin bir buçuk milyon Ermeni’yi asıp kestiklerini, bu soykırımın yirminci asrın ilk soykırımı olduğunu milletlerarası bir kurula tasdik ettirmek peşince koştuklarını da vurgulamıştır.

4-Madrid Büyükelçisi’nin Öldürülmesi

2 Haziran 1978 günü Ermeni örgütü yeni bir saldırı da bulundu. Türkiye’nin Madrid Büyükelçisi’nin otomobiline yönelik saldırıda, büyükelçi Zeki Kuneralp araçta bulunmadığı için suikasttan kurtuldu²⁷². Makinalı tüfekle taranan arabada bulunan büyükelçinin eşi, emekli bir diplomat ve şoför saldırı sonucunda öldü, suikastı bir Ermeni örgütü üslendi²⁷³.

Bu cinayetten sonra da Türk basınındaki haberlerde Rum-Ermeni işbirliği üzerinde durulmuş, New-York’ta bulunan Kipriyanu’yu Ermeni örgütlerinin üyelerini ziyaret ettiği, bu örgütlerin Rumların içinde bulunduğu bu kritik dönemde başta ABD olmak üzere, diğer ülkelerde de kendilerine destek sağlayacak faaliyetlerde bulunacaklarına dair güvence verdikleri yazılmıştır. Ermeni örgütü yetkilerinin ayrıca Kipriyanu’ya Ermeni davasıyla ilgili çabalarından teşekkür ettikleri, bunun yanında Kıbrıs Rum gazetelerinin Ermeni mücadelesine değinerek Türkleri ortak düşman olarak niteledikleri Türk gazetelerinde yer alır²⁷⁴. Bu arada Madrid Suikastından sonra Ermenistan Kurtuluş Gizli Ordusu adlı örgüt, suikastı düzenleyen militanların kovuşturulması halinde İspanyol hükümetine karşı misilleme de bulunacaklarını da açıklamıştır²⁷⁵.

Bu cinayetlerin amacı basının çeşitli kalemleri tarafından farklı yerlerde aranmıştır. Güneri Civaoglu tarafından bu cinayetin ABD Kongresinin ambargoyu kaldırması için Beyaz Saray’ın yoğun bir biçimde kampanya başlattığı bir günde gerçekleşmesi anlamlı bulunur. Civaoglu’na göre; televizyonların ve gazetelerin

²⁷² “Turkish Envoy’s wife Murdered”, **The Guardian**, 3 Haziran 1978.

²⁷³ **Hürriyet**, 3 Haziran 1978.

²⁷⁴ **Milliyet**, 4 Haziran 1978.

²⁷⁵ **Milliyet**, 5 Haziran 1978.

Madrid cinayeti dolayısıyla Ermeni iddialarını gündeme taşıması ve böylece “barbar” Türk imajının çizilmesi planmış olabilirdi²⁷⁶.

Ahmet Kabaklı’ya göre bu cinayetler sırasında batılı devletlerin takındığı tavır insanı çileden çıkarıyordu. “*Türk değil mi ne olacak, bir tanesi eksilsin daha iyi*” anlayışının batılı televizyonlarda, gazetelerde ve bürokraside görüldüğünü belirten Kabaklı; cinayetlerden hemen sonra batı yayın organlarında “Türklerin Ermeni katliamı”, “Ermeni’ye yapılan zulümler”, “Türklerin Kıbrıs’ta yaptıkları çıkartma sırasında masum Kıbrıs Rumlarını nasıl öldürdükleri, ırzlarına nasıl geçtikleri” tarzında bir sürü kasıtlı ve uydurma haber yapıldığını kaydeder. Yazara göre, böylece Türk diplomatların niçin öldürüldükleri değil, niçin öldürülmeleri gerektiği belirtiliyordu. Kabaklı, TRT’ye ve Türkiye’deki bazı gazetelere de eleştire bulunur. TRT’nin ve bazı gazetelerinde yayınlarında aynı dili kullandığı ifade eder. Yazar fırsattan yararlanarak buradan Türk iç siyasetine geçerek şunları da söyler. “*Bunlar, daha ileri giderek, hem milliyetçi gençlerin vurulmasında bayram etmekte, hem kütlede türettikleri yobaz militanların yüreklerini soğutmakta, hem de üstelik kim olduklarını iyi bildikleri katilleri saptırarak, ‘komandolar, ülkücüler, akıncılar’ gibi yuvarlak laflarla altında mazlum zümreleri ve katil gibi göstermektedirler. Görülüyor ki Batı taassubundan ürettikleri insanlık dışı adaletsiz tipler, komünist tezgâhından geçerek beş kat beter gaddarlık küpleri haline getirilmiş... Bu hal, bizim cahil nadan, ilkel ve geri kafalı militanlara sızarak büsbütün insanlıktan çıkmıştır. Üstelik o halleriyle karşımıza dikilip TRT veya ‘basın’ adını almışlardır*”²⁷⁷.

Türkiye’de televizyonda ve basında, Ermeni meselesi ile ilgili yayınlara bakıldığında bir milli mesele anlayışının egemen olduğu hemen görülür. Ahmet Kabaklı’nın belirtmeye çalıştığı gibi Batılı basın organların etkisiyle hareket eden sol düşünceden sağ düşünceye kadar önemli sayılabilecek herhangi bir yayın organı yoktur. Ancak Kabaklı’nın tavrına bakarak Türkiye’de o yıllarda soğuk savaşının yarattığı ideolojik kutuplaşmanın ne kadar keskin bir dil oluşturduğu ve bu dilin Ermeni sorunu konusunda da kendisi dışındaki yaklaşımlara şüpheyle baktığı görülür. Türk tarafında egemen olan bu tür gündelik yaklaşımlara karşı batı basınında yer alan bazı yazılar aslında Türklerin Ermeni iddialarına karşı nasıl bir savunma mantığı geliştirmeleri konusunda işaret oluşturmaktadır.

²⁷⁶ Güneri Civaoglu, “Kirlî Amaç İlkel Amaç”, **Tercüman**, 3 Haziran 1978.

²⁷⁷ Ahmet Kabaklı, “İçerde ve Dışarda”, **Tercüman**, 4 Haziran 1978.

Milliyet gazetesinin haberine göre, Londralı bir okuyucu “The Economist” dergisine gönderdiği bir mektupta, Türklerin Ermenilere soykırım uyguladıkları şeklinde suçlanamayacaklarını ileri sürmüştür. Dianan Spermen adlı okuyucu mektubunda şunları yazmıştır. “1916 yılında Anadolu’da öldürülenleri hatırladıkça Ermenilerin kızgınlık duymaları normaldir. Fakat Ermenilerin bugünkü çağdaş temsilcilerinin bu uzak geçmişteki tutumdan uzaklaşmaları gerekmektedir. Örneğin soykırımdan söz etmek anlamsızdır. Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili son ciddi araştırmalarda Osmanlı hükümetinin Ermenileri toplum olarak yok etmeleri niyetinde olduklarını gösteren bir kanıt bulunmamaktadır. Osmanlılar Rusya sınırındaki Ermenileri göç ettirmek istemişlerdir. Çünkü kuşkusuz Ermeniler Ruslarla işbirliği yapmaya hazırlanmaktadırlar. Osmanlı İmparatorluğu belki sorumsuzlukla suçlanabilir, ama soykırım ile değil...”.

Mektubun sahibi daha sonra Anadolu’da o zamanki taşıma koşullarını hatırlatmakta, Ermenilerin bir kentten başka bir kentte götürüldüklerini, bu götürme sırasında bazı çatışmalar olduğunu, fakat bu çatışmaların Ermeniler ile Türkler arasında değil, Hristiyanlarla Müslümanlar arasında geçtiğini belirterek, Ermenilerin o günkü liderlerinin çılgınca bir tutum içinde oldukları tespitinde bulunmaktadır. Ermenilerin giriştikleri mücadelede Osmanlıların yenilmesiyle umuda kapıldıklarını da ileri süren Diana Sperman, Ermenilerin eylemlerini Türklerin ihanet olarak nitelendirdiklerini söyler. Devamında ise “bundan önce de şimdi de her hükümet böyle bir girişimi ihanet sayar” diyen Sperman; Türk elçilerinin ve eşlerinin öldürülmeleri için bu eski düşmanlıkların bir bahane olamayacağını hatırlatır²⁷⁸.

Diana Sperman’ın yazdıklarına bakılırsa Türk basınında yer alan yazılardan çok daha tutarlı bir mantığa sahip olduğu görülür. Özellikler “soykırım” kavramı üzerinde durmuş ve soykırımı örneğin “katliam” kavramından ayrı kullanmıştır. Türk kamuoyundaki yaklaşımlardan farklı olarak soykırım tanımından giderek 1915 olayları ile ilgili değerlendirme de bulunur. 1915 olaylarının soykırım olabilmesi için Osmanlı Devleti’nin yöneticilerinin Ermenileri toplu olarak yok etme niyetinde olduklarını gösteren belgelerin mutlaka olması gerektiğini, bu tür belgelerinde şimdiye kadar bulunamadığını, bu yüzden de 1915’de yaşananlara soykırım denilemeyeceğini hukuki bir mantık üzerinde açıklama yoluna gitmesi bakımından ortaya konan yaklaşım önemlidir. Ne yazık ki Türk kamuoyunda şimdiye kadar

²⁷⁸Milliyet, 2 Ağustos 1978.

“soykırım” kavramının hukuki tanımı üzerinden gidilip herhangi bir savunma mantığı geliştirilmediği, hatta “etnik temizlik”, “katliam” gibi birçok kavramın geliş güzel kullanıldığı, kullanılan bu kavramların soykırım fiilinden farkı üzerinde hiçbir zaman durulmadığı görülmektedir. Başka bir deyişle Ermenilerin iddiaları karşısında Türk tarafı öyle bir şaşkınlık ve duygusallık içine girmiştir ki; tepkisellikle birlikte geliş güzel, tutarlı bir mantıktan yoksun cevaplar geliştirilmiş ve bu şekilde Ermeni iddialarına cevap verildiği sanılmıştır.

C- 1980’Lİ YILLARDAKİ ASALA EYLEMLERİ VE TÜRK KAMUOYU

1980’li yılların ilk yarısında Ermeni teröründe ciddi bir artış olduğu görülür. Artan bu şiddet ortamına karşılık Türk kamuoyundaki tepkilerin dozunu da artmıştır. Toplumda ve kamuoyunda ASALA terörüne karşı oluşan çaresizlik ve yalnızlık otoriter bir yönetim beklentisinin ortaya çıkmasında etkili olmuş ve 12 Eylül 1980’de gerçekleştirilen askeri müdahalenin meşruiyet kaynaklarından biri olarak görülmüştür. Daha önceki dönemden farklı olarak devlet ve hükümet yetkilileri de artık batılı ülkeleri sert bir tonda eleştirmeye başlamışlardır. Bu ise askeri yönetimin, Avrupa ülkeleri ile ilişkilerinin kopma noktasına gelmesinden kaynaklanmış ve askeri yönetim tarafından iç kamuoyunu da memnun etmeye yönelik bir tavır geliştirilmiştir.

Diğer yandan artan teröre karşılık Türk kamuoyunda “Ermeni” kelimesi tamamen olumsuz bir algıya dönüşmüş, nerdeyse Türkiye’nin yaşadığı bütün sorunlar “Ermeni”ler ile bağlantılı olarak düşünülmüştür. Ermenilerin talepleri ve ASALA saldırıları, Türk kamuoyunda “bölünme” kaygısı yaratmış ve Sevr Antlaşması’nın tekrar siyasal gündeme oturmasına yol açarak, “Türkün Türk’ten başka dostu yoktur” algısını güçlendirmiştir²⁷⁹. Dolayısıyla ASALA saldırıları, Türkiye’de bir tepki psikolojisine ortam hazırlamış, milliyetçi duyarlılığı artırmış ve Ermenilerle oluşabilecek her türlü diyalog ihtimalini tamamen ortadan kaldırmıştır.

²⁷⁹ ASALA cinayetlerinden sonra gazetelerin attığı manşetlerde, köşe yazarlarının yaklaşımlarında Türkiye’nin içe kapandığının, toplumunun kendisini köşeye sıkışmış olarak gördüğünün işaretini veren birçok örnek vardır. Milliyet gazetesi gibi bu dönemde daha sağduyulu bir yaklaşımına sahip olduğu söylenebilecek bir gazete bile, “Türkün Türk’ten Başka Dostu Yok, Ermeni Yine Kan Döktü” tarzında manşetler atmıştır. **Milliyet**, 20 Kasım 1984.

Bu dönemde “Ermeni” kelimesinin Türk kamuoyundaki algısına bir örnek vermek gerekirse, Milliyet gazetesi başyazarı olan ve ılımlı kimliği ile tanınan Mehmet Barlas bile “Ermeni=Katil” başlığını taşıyan bir yazı yazabilmiştir²⁸⁰. Söz konusu anlayış gazete manşetlerinde de görülür, birçok gazete Ermeni kelimesi ile terör kelimesini eş anlamlı olarak kullanır. Diğer yandan ASALA cinayetlerinin yarattığı tepkisel ortam; Türkiye’de yaşayan Ermenilerin üzerindeki baskı hissini daha da artırmış, Artin Penik adlı Ermeni Taksim Meydanı’ndan ASALA saldırılarını protesto etmek için kendini yakmıştır. Her ASALA cinayetinden sonra bu cinayetleri lanetleyen ve dünyaya Türkiye’deki Ermenilerin mutlu, huzurlu ve özgür olduklarını ilan eden Ermeni patriği, 1984 yılında Belçika’da yayınlanan bir dergiye verdiği mülakatta “Türkiye’de Ermeni cemaati olarak kabul edilsek de hepimiz Türk’üz” demiştir²⁸¹.

Başka bir deyişle ASALA eylemlerinin özellikle Türkiye’ye kadar girmesi Türk kamuoyunda sabırların tükenmesine bağlı olarak duygusallığın artmasını da beraberinde getirmiş, teröre karşılık radikal çözüm yolları konusunda kamuoyunda öneriler dolaşmaya başlamıştır. En ilginç örneklerden biri de Viyana’da öldürülen Evner Ergun’un ablasının cinayetten sonra “Ben de bir Ermeni öldüreceğim” şeklindeki sözleridir²⁸². Bu ve benzeri tepkiler birazda Türk kamuoyundaki çaresizliğin bir yansımasıdır. Türk devletinin cinayetleri önleyemediği gibi, yurt dışındaki görevlilerini de koruyamaması ve ASALA’yı etkisiz kılamaması kamuoyunda umutsuzluğun ve çaresizliğin artmasına yol açmıştır. Diğer yandan da kamuoyu tarafından Türk devletine İsrail örnek gösterilmiş, İsrail’in Filistinli militanlarla ettiği mücadele yönteminin, Türkiye tarafından Ermeni militanlara karşı uygulanması önerilmiştir. Açıkçası devletin yasadışı yöntemlerle ancak Ermeni cinayetlerini önleyebileceği yönünde bir algı oluşmuştur. Türk basını devlet ve hükümet yetkililerini bu konuda cesaretlendirmiştir.

Bu dönemde Fransa, ASALA saldırılarından dolayı en fazla tepkiyi üzerinde toplayan devlet olmuştur. 10 ayrı olayın Fransa’da meydana gelmesi, Fransa’nın teröre karşı hoşgörülü bir yaklaşım içinde olduğu algısını Türkiye’de güçlendirmiş, ASALA yöneticilerinin Fransa’da ikamet ettiği, Ermeni militanların eylem yapmak için Avrupa’ya Fransa üzerinde giriş yaptıkları yönündeki haberler

²⁸⁰ Mehmet Barlas, “Ermeni=Katil”, **Milliyet**, 21 Kasım 1984.

²⁸¹ **Hürriyet**, 17 Mart 1984.

²⁸² **Milliyet**, **Milliyet**, 21 Kasım 1984.

sonucunda; Türk kamuoyu ASALA eylemlerinde öncelikle Fransa'nın ihmali, hatta teşviki olduğunu düşünmeye başlamıştır. Bazı yayın organların olayın sadece Ermeni değil, Fransız terörü olarak da değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Bu tepkiler Fransız basınına 'Türkler Fransa'ya Karşı Ayaklandı' şeklinde yansımıştır. Bu dönemde Türk kamuoyunda Ermeni sorununa yönelik yaklaşımda farklılıklar olduğu söylenebilir. Askeri müdahale ve bu durumun etkilediği Türk dış siyaseti bağlamında, Türkiye olaya farklı cephelerden yaklaşmaya başlamıştır. Sonuç olarak 1980'lerin ilk yarısı karşılıklı sertleşmenin yaşandığı bir dönem iken aynı dönemin ikinci yarısında terör adeta bıçak gibi kesilmiş yerini Ermeniler açısından farklı bir mücadele yöntemi almış, sivil mücadele öne çıkmıştır.

12 Eylül 1980'de iktidarı ele alan askeri yönetim, Ermeni terörünün şiddetlenmesinin de etkisiyle bu terörle mücadeleyi öncelikleri arasına almış, ancak Sedat Laçiner'in belirttiği gibi bu mücadele de hangi yöntemlerin kullanılacağına uzun süre karar verilememiştir. Diğer yandan da Türkiye'de darbe yapılmış olması ve sonrasında insan hakları alanında ciddi sorunların yaşandığı izleniminin dünyaya verilmesi, Ermeni sorununda Türkiye'nin hanesine olumsuz puanlar olarak yazılmış, özellikle Avrupa ile ikili ilişkileri büyük sekteye uğrayan askeri yönetim, Ermeni saldırıları karşısında Batılı ülkeler ile ciddi bir iletişim eksikliği yaşamış ve argümanlarını dünyaya ikna edici bir şekilde anlatamamıştır²⁸³. Bu dönemde Türk kamuoyu da cinayetlere yönelik tavrını sertleştirmiş, kamuoyunda bu cinayetlerin arkasında olduğu düşünülen ülkelere karşı sert önlemlerin alınması gerektiği savunulmuş, daha ileri gidilerek Batılı ülkeler ile ilişkilerin kesilmesi hatta NATO'dan bile çıkılması askeri yönetime önerilmiştir. Duygusallığın egemen olduğu bu yaklaşımların dışında özellikle de Dışişleri Bakanlığı'nın içinde bulunduğu diğer bir grup ise; ispat zorunluluğun iddia sahibinde olduğunu, Ermenilerin iddialarını ispatlamakla yükümlü olduklarını ileri sürerek sağduyulu bir siyaset izlenmesini savunmuştur. Türkiye'nin konunun üzerine çok giderek, özellikle Batı kamuoyunda konunun popülerleştiğini dolayısıyla Türkiye'nin kendisine ve mücadelesine zarar verdiğini belirtmişlerdir²⁸⁴. Dışişleri bürokrasinin başını çektiği bu grup; Ermeni iddialarına karşı en etkili yolun Türkçe ve diğer dillerde bilimsel yayınlarla söz konusu iddialara cevap verilmesini, dolayısıyla konunun siyasi olmaktan çıkarılıp tarihçilere bırakılmasını önermişlerdir.

²⁸³ Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s. 203.

²⁸⁴ **A.g.e.**, s. 204.

Sedat Laçiner'e göre; her iki grubun görüşünde haklılık payı vardır, ancak yaşananlar göstermiştir ki bu iki görüşte eksiktir ve Türkiye çok zaman zaman kaybetmiştir. Türkiye bu nokta da en büyük hastalığını yaşamış, Ermeni sorununa çok boyutlu ve kurumsal koordinasyonunu sağlayarak yaklaşmamıştır²⁸⁵. Bu dönemde Türkiye konunun terör boyutu ile tarihi boyutunu birbirinden ayırmayı ne devlet ne de kamuoyu nezdinde başaramamıştır. İki boyutu birbirinden ayırıp farklı yöntemler ve stratejiler geliştirmesi gerekirken, Türk kamuoyunda terörün gölgesinde ve şaşkınlığında iddialara birbirinden bağımsız tarihsel cevaplar verilmeye çalışılmıştır. Hâlbuki Türkiye son derece haklı ve mağdur olduğu terör konusunda Batı kamuoyunda hak ettiği desteği alamamış, bunda terör konusu ile tarihi konuları birbirinden ayıramaması da etkili olmuştur. Kısaca Türkiye dünya kamuoyunda Ermeni iddialarına yönelik, iddiaların tarihsel boyutunu ayrı ele alan, terör boyutunun bunda ayıran ve terörü deşifre eden bir savunma stratejisi izleyememiştir.

Aslında bütün bunlar Türkiye'nin Ermeni sorununa hem devlet nezdinde hem de kamuoyu nezdinde ne kadar yabancı olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle uzun yıllar sorunun ne olduğu, Ermenilerin ne iddia ettiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Türkiye 1980'lerde hala; Ermeni sorunu 1965'den beri dünya gündeminde, 1973'den beri tüm sıcaklığıyla Türkiye gündeminde olmasına rağmen *“henüz o tarihe kadar Ermeni iddialarını içeren kitapları, belgeleri, dergileri dahi takip etmemiş, bu konuda bir arşiv oluşturmamış”*tır²⁸⁶. 1980 yılı itibarıyla Türk arşivleri kapalıdır, diğer ülke arşivlerindeki bilgiler ise Türkiye'ye getirilmemiş ve ciddi bir değerlendirilmeden geçirilmemiş, kısaca Türkiye'yi Ermeni terörü bile harekete geçirememiştir²⁸⁷.

Ancak 1980'lerin sonuna doğru Türkiye harekete geçmeye başlamış, *“apar topar toplantılar yapmış, kınama mesajları yayınlamış, işlevsiz ve etkisiz kurullar oluşturmuş”*, bazı kişileri broşür yazmakla görevlendirmiştir. Aceleyle hazırlanan bu broşürler hem nitelik hem de nicelik açısından yılların açığını kapatmakta yetersiz kalmış, dışarıya gönderilen materyaller ise; ya Türk büyükelçilerinin depolarında

²⁸⁵ A.g.e., s.204.

²⁸⁶ Kamuran Gürün, *Fırtınalı Yıllar, Dışişleri Müsteşarlığı Anıları*, Milliyet yay., 1995, İstanbul, s.s. 205-206.

²⁸⁷ A.g.e., s. 206.

çürümüş ya da Ermenilerce yok edilmiştir²⁸⁸. Ayrıca bu broşürlerin ve Türk basınındaki yayınların Türk kamuoyuna Türklerin haklılığını anlatmanın ötesine geçemediği de görülür. Aslında bu durum Ermeni sorunu konusunda Türkiye'nin içine düştüğü en büyük çıkmazlardan biridir. Ermeni sorunu genellikle dışsal koşulların etkisiyle Türk kamuoyunda gündem oluşturmaya rağmen Türkiye'de yapılan yayınların daha çok dış kamuoyundan ziyade iç kamuoyunu ikna etmeye yönelik olduğu açıktır. Dolayısıyla Türkiye'de yapılan yayınların uluslararası kamuoyunda etkisi olmamış, hatta Türkiye dışında bu tür çalışmaların yapıldığından kimsenin haberi de olmamıştır.

Öte yandan gazete manşetlerinde ve gazete köşelerinde hükümetin politikaları yetersiz bulunurken Türk kamuoyunda ise ASALA terörüne karşı hükümetin izlediği politikalar olumlu bulunmuştur. Bu konuda Milliyet gazetesinde yayınlanan Ermeni terörizmi konusunda Piar şirketinin yaptığı anket ilginç sonuçlar içermektedir. Ankete katılanların % 40.2'si şiddet olaylarının gerisindeki ülkelerin dünya kamuoyunda kınanmasını, % 29.8'i ilişkilerin sınırlandırılmasını, % 19'u ise "siyasal" ve "diplomatik" ilişkilerin tamamen kesilmesini istiyor, Ermeni terörüne karşı takınılması gerekli tavır konusunda Türk kamuoyunda, "şiddet olaylarının gerisindeki kışkırtıcı devletlerin dünya önünde kınanması gerektiği görüşü ağır basıyordu. Kamuoyu araştırmasına katılanların önemli bir kısmı hükümetin bu konudaki tutumunu "tamamen" veya "kısmen" olumlu bulduklarını belirtir. Hükümetin tutumunu çalışmaya katılanların % 29'u olumlu, % 31.1'i kısmen olumlu, % 31.4'ü olumsuz bulduklarını beyan eder²⁸⁹.

12 Eylül yönetiminin Ermeni meselesine özel bir önem atfetmesinin etkisiyle 80'li yıllarda Türkiye'de yayın faaliyetlerine önceki dönemlere göre daha fazla ağırlık verildiği, özellikle de uluslararası kamuoyunu iknaya yönelik çalışmalar yapıldığı görülür. Özellikle TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, TBMM, Genelkurmay Başkanlığı ve bazı üniversiteler Ermeni sorunu ile ilgili yayın faaliyetinde bulunmuşlar ve bu yayın faaliyetlerinin bir kısmı hemen yabancı dillere çevrilmiştir. Örnek vermek gerekirse; 1985 yılında "Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları" Türkiye İş Bankası yayınları tarafından basılmıştır. Genelkurmay ATASE tarafından ise 1989'da "Geçmişten Bugüne Türk-Ermeni

²⁸⁸ Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s. 205.

²⁸⁹ **Milliyet**, 8 Mayıs 1984.

İlişkileri” adlı eser yayınlanmıştır. Türk tezinin referans kitabı olduğu söylenen, Dışişleri mensubu Kamuran Gürün tarafından hazırlanan “Ermeni Dosyası” adlı kitap da ilk defa 1983 yılında Türk Tarih Kurumu yayınlarından çıkmış ve aynı yıl Fransızcaya, iki yıl sonra da İngilizceye çevrilmiştir. Türkiye’de bazı araştırmacılar Ermeni sorunu üzerine yoğunlaşmışlar ve bütün enerjilerini bu konuyla ilgili yayın faaliyetine ayırmışlardır. 70’li yıllarda sayıları son derece az olan bu tür araştırmacıların 80’li yıllarda sayılarında artış görülmektedir. Ermeni sorunu üzerine yoğunlaşan bu tür araştırmacılar artık uluslararası alanda itibar görecektir yayınlar üretmeyi amaçlamaktadırlar. Diğer yandan 1980’li yıllardan itibaren Türkiye’deki üniversitelerde doğrudan Ermeni sorununu konu alan yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlanmaya başlanmıştır. Yine söz konusu dönemde çeşitli kurumların öncülüğünde sempozyum ve kongreler düzenlenmiştir. Ermeni sorunu doğrudan ele alan “Türk Tarihinde Ermeniler Sempozyumu” 1983 yılında İzmir’de, “Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İle İlişkileri Sempozyumu” ise 1984 yılında Erzurum’da gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında Ermeni sorunu konusunda bildirilerin yayınladığı; “Kahramanmaraş Kurtuluş Sempozyumu” 1986’da Kahramanmaraş, “Birinci Milli Türkoloji Kongresi” 1982’de, “Uluslararası Terörizm ve Gençlik Semineri” 1986’da Sivas’ta, “X. Tarih Kongresi” 1986’da Ankara’da, “Uluslararası Terörizm ve Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı Sempozyumu” 1984’te yapılmıştır.

1-1980 Yılı İçerisindeki ASALA Eylemleri

6 Şubat 1980 tarihinde Türkiye’nin İsviçre Büyükelçisi Doğan Türkmen, Bern kentinde silahlı kişilerin saldırıları sonucu yaralandı. Yetkilerin verdiği bilgiye göre, nezaket ziyareti için İngiliz Büyükelçiliği’ne giden Türkmen’in Türk Büyükelçiliğine dönmekte olduğu sırada silahlı saldırıya uğradığı, açılan ateş sonucunda Büyükelçinin yanağının sıyrıldığı, makam şoförünün ise yara almadan kurtulduğu bildirilmiştir. Saldırının hemen arkasından Fransız Haber Ajansı (AFP)’nin Paris bürosuna telefon eden ve “Ermeni Soykırımı İntikam Komandoları” adlı örgütün mensupları olduklarını söyleyen kişiler, olayı üstlendiler²⁹⁰. Türk

²⁹⁰Milliyet, 7 Şubat 1980.

basınında olay alışık tepkilere yol açmış, her cinayetten sonra ortaya koyulan tepkiler tekrarlanmıştır.

17 Nisan 1980 tarihinde bu seferde Türkiye'nin Vatikan Büyükelçisi Vecdi Türel evinden büyükelçiliğe giderken kimliği belirsiz üç kişi tarafından yaylım ateşine tutulur. Kolunda ve göğsünden hafif yaralı olarak kurtulan büyükelçinin iki koruma görevlisinden biri yüzünden ağır bir şekilde yaralanır. Saldırıyı gerçekleştirenlerden biri büyükelçinin korumalarının açtığı ateş sonucunda yaralanmasına rağmen kaçmayı başarır. Olayı “Ermeni Soykırım İntikamcıları” örgütünün üstlendiği bildirilmiştir²⁹¹. Bu gelişmeler Türk basınında çok fazla gündem oluşturmaz²⁹².

31 Temmuz 1980 tarihinde Atina'da gerçekleşen saldırıda Türk Ataşesi Özmen ve kızı öldürülür. Silahlı saldırı sonucu yaralanan 14 yaşındaki Neslihan Özmen'in ölmediği ancak bitkisel hayata girdiği ve durumunun ümitsiz olduğu Türk basınına yansır²⁹³. Saldırıdan ataşenin eşi ve oğlu yaralı olarak kurtulmuştur. Yunanistan devlet yetkilileri başta başbakan olmak üzere cinayeti şiddetle kınamışlar, üzüntülerini bildirmişlerdir. Ankara'da siyasal çevreler ise olay konusunda Yunanistan'ın tavrını eleştiren görüşler ileri sürmüşler, Yunanistan'ın Ermeni örgütlerinin çalışmalarına izin verdiği, Ermenilerin Kürt örgütleriyle bu ülkede ortak toplantı yaptıklarını vurgulanmıştır²⁹⁴. Atina'da hükümet yanlısı

²⁹¹ **Milliyet**, 18 Nisan 1980.

²⁹² Ancak 24 Nisan tarihinin yaklaşması ve Ermeni örgütlerinin dünya ölçeğinde harekete geçmesi dikkatleri tekrar bu yöne çeker. Gelen haberlere göre, 24 Nisan'da 24 kişilik bir Ermeni grubun Atina'daki Birleşmiş Milletler temsilciliği önünde açlık grevine başlayacağı bildirilir. Bu kararın ilan edildiği basın toplantısında; Ermeni davasına gösterdikleri ilgi ve destek için Yunan hükümetiyle Kıbrıs Rum yönetimine teşekkür edilmiştir. İran'ın başkenti Tahran'daki Türkiye büyükelçiliği önünde kalabalık bir Ermeni grubu protesto gösterileri yapmıştır. Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki “Ermeni Soykırımı”nın 65. yıldönümü nedeniyle gösteri düzenlediklerini bildirerek Türkiye aleyhinde slogan atmışlardır. Ayrıca 200 kişilik bir Ermeni grubun büyükelçilik önünde açlık grevine başlaması Türk dışişlerinin İran hükümetini uyarmasına yol açmıştır. Yunanistan'daki Ulusal Ermeni Komitesi bundan böyle kendi davaları uğruna girişilen eylemler karşısında ilgisiz kalamayacaklarını açıklamış ve Atina'daki BM binası önünde 24 kişinin katıldığı 48 saatlik bir açlık grevi düzenlemiştir. BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim'a gönderdikleri bir mektupta komite, Türkiye'deki “Ermeni katliamının” 65. yıl dönümünde uluslararası örgütlerin bu davaya karşı nasıl ilgisiz kaldıklarına şaşıklarını yazmışlardır. Mektupta ayrıca “uluslararası örgütlerin bu konudaki tavrı, çok barışçı olan Ermenileri, kendilerine yapılan haksızlıktan 65 yıl sonra şiddet eylemlerine geçmeye zorlamıştır” ifadeleri yer alır. Öte yandan Kıbrıs'ta da Ermeniler gösteri yapmıştır. Ermeni Koordinasyon Komitesi'nin yayınladığı bildiriye, BM'ye 6 milyon Ermeni'nin haklarının iadesi için sorumluluğunu yerine getirmeye çağırır. Ermeni gruplarının Lefkoşe, Larnaka ve Limasol hastanelerine giderek, “Katledilen Ermenilerin anısına ve Kıbrıs halkının haklı mücadelesine destek olarak kan verdikleri” bildirilmiştir. Kıbrıs'taki Ermeni Patriği de konuşmasında Ermeni haklarını elde edinceye kadar mücadeleyi sürdüreceklerini söylemiştir. **Milliyet**, 25 Nisan 1980.

²⁹³ “Atina'da Bir Diplomatımız Öldürüldü”, **Hürriyet**, 1 Ağustos 1980.

²⁹⁴ **Milliyet**, 2 Ağustos 1980.

Akropolis gazetesinde yayınlanan bir yorumda yazılanlar Yunan hükümetinin tavrını yansıttığı düşünüldüğünde ilginçtir: “Ermenilerin, Galip Özmen’i yok etmek için kullandıkları yöntem hiçbir zaman anlayışla karşılanamaz ve haklı görülemez. Üstelik 1915 olaylarının öcünü almak için de haklı gerekçe oluşturamaz. Biz 1922 yılında Türklere ya da Türkler bize aynı yöntemleri uygulasaydık ne olacaktı? Bütün bunlar bir yana Ermenilerin gizli ordusu Yunan makamlarının bugüne değin Ermenileri göstermiş oldukları konuksever yaklaşımı hesaba katarak, Yunan topraklarında bu tür davranışlara girişmemeliydi. Katillerin Türk diplomatını öldürmekle kalmayıp bütün ailesine saldırımları olayı daha iğrenç hale getirmektedir”²⁹⁵.

Bu dönem Türk kamuoyunda özellikle Ermeni sorunu ile Kıbrıs sorunu arasında ilişkiyi irdeleyen yazıların sıklaştığı bir dönemdir. Mümtaz Soysal “Tetik ve Parmak” adlı yazısında Ermeni meselesi ile Kıbrıs sorunu arasında bağlantıyı ortaya dökmeye çalışır. Soysal’a göre asıl sorulması gereken soru, “*Bu tedhiş, Birinci Dünya Savaşı ertesinde birkaç yıl sürüp birçok İttihatçının canını aldıktan sonra, niçin yarım yüzyıl bekleyip son yıllarda birdenbire ve yeniden ortaya çıkmıştır?*” Yazar, yeniden başlangıç tarihi olarak 1974 Kıbrıs çıkartmasını vermekte, Ermeni meselesinde “örgüt” ve “dava” sözlerinin Kıbrıs meselesinden sonra gündeme geldiği vurgulamaktadır. Yazara göre; Ermeni davası “Kıbrıs’ın intikamını almak” için Türkiye’ye karşı sürdürülebilecek olan uzun süreli mücadelenin çerçevesi içine giriyordu²⁹⁶.

5 Ağustos 1980 tarihinde Fransa’da Lyon Konsolosluğu saldırıya uğrar. İki kişinin saldırısı sonucu konsolosluk görevlisi Mehmet Bozdağ ile pasaport işlemi için bekleyen Ramazan Sezer, Kadir Atılğan ve Hüseyin Topar yaralanır²⁹⁷.

²⁹⁵ Aktaran: **Milliyet**, 3 Ağustos 1980.

²⁹⁶ Aynı günlerde Milliyet gazetesinde Amerikan AP ajansı kaynaklı bir haber yer alıyordu. “Ermeni Teröristlerden Ermeniler Bile Şikâyetçi” başlığı taşıyan haberin başında, Associated Press muhabiri Steve K. Hindy’nin Beyrut’tan başlayarak dünyanın çeşitli yerlerindeki Ermeni örgütleri hakkında bilgi topladığı, Ermeni terör olaylarını incelediği belirtilir. Sonuçta Hindy’nin Ermeni terör örgütlerinde Ermenilerin bile şikâyetçi olduğunu vurguladığının altı çizilmiştir. Yazar, Lübnan’da Ramgavar adlı teröre karşı Ermenice gazete çıkaran Kersam Aşaronyan’ın teröristlerle işbirliği yapmadığı için sürekli tehdit edildiğini belirtir. Bunun yanında yazarın aktardığına göre, Türkiye’de bulunan 100 bin kadar Ermeni de terör eylemlerinden rahatsız olmaktadır. ABD’de yaşayan 500 bin Ermeni de terörden şikâyet etmekte ancak ellerinden bir şey gelmediğini ifade etmektedir. Yazar, Ermeni gazeteci Aşaronyan’ın terör gruplarının parayı zengin Ermenilerden aldığını, teröristleri FKÖ kamplarında eğittiğini vurguladığını söyler. Bugüne kadar sadece iki kişinin eylemlerden sonra yakalanabilmesini yazar, Ermeni teröristlerinin çok iyi eğitilmiş olmaları ile açıklar. **Milliyet**, 4 Ağustos 1980.

²⁹⁷ “Ermeniler Lyon Başkonsolosluğunu Bastı”, **Hürriyet**, 6 Ağustos 1980.

Saldırıların arka arkaya gelmesi ve bu saldırılara karşı Türk devletinin çaresiz görüntüsü Hürriyet gazetesinde “Ne Zaman” sorusunun sorulmasına neden olur. Yazı da yurt dışındaki konsolosların korumasız kapı önüne çıkamadığı vurgulandıktan sonra “Bu ne biçim devlet?” sorusu yöneltilmektedir. Yazıda “*Aklımızı başımıza almamızın zamanı gelmedi mi? terör içerde ve dışarda canın istediğini yapar oldu. Buna karşılık büyüklerimizde canlarının istediğini yapıyor. Ve biz bir acayip yaşam savaşı veriyoruz. İçimizde hala suçluluk duygusu yok mu. Böylelerini baş tacı yaptığımız için?*” denmiştir²⁹⁸. Hürriyet gazetesindeki bu yazı; 12 Eylül müdahalesine giden günlerde hem içerdeki hem dışardaki terör saldırılarından dolayı kamuoyunda siyasilere ve siyasal kurumlara olan güvensizliği ve umutsuzluğu yansıtmaya bakımda önemlidir. Başka bir deyişle 12 Eylül müdahalesine giden süreçte ASALA saldırıları ve devletin bu saldırıları engelleyememesi kamuoyunda bir askeri müdahaleye yönelik beklentileri arttırdığı söylenebilir. İçeride ve dışarıda yaşanan terör ortamı, bunun yarattığı kamuoyundaki yalnızlık ve dışlanmışlık duygusu; Türkiye’nin karşı karşıya olduğu saldırılarla mücadele edebilmesi için zihinlerde güçlü ve otoriter bir yönetim beklentisinin oluşmasına ortam hazırlamıştır.

7 Ağustos günkü Milliyet gazetesinde “Türkiye’deki Rejimi Yıkma İçin Ermeniler Ortak Cephe Kuruyor” başlığı ile manşetten verilen haberde, Lyon saldırısını düzenleyen örgüt “Türkiye’de rejimi devirmek için” tüm demokratik güçlerle ortak cephe oluşturduklarını, işbirliği yapacaklarını bildirir. Ermeni Gizli Kurtuluş Ordusu; Fransa tutuklama yaparsa, Fransız çıkarlarına karşı da saldırıya geçeceklerini öne sürmüş, Yunan hükümetini de tehdit ederek Yunanistan’da yaşayan Ermenilerin tutuklanmamasını istemiştir²⁹⁹. Diğer yandan Lyon’daki saldırıdan kurtulan konsolos Okan Gezer yaptığı açıklamada, Atina’daki Ataşenin öldürülmesini hatırlatarak, “*Geliyorlar, öldürüyorlar, sonra da ellerini kollarını sallayarak çekip gidiyorlar. Oysa biz Türkiye’de yaşayan Ermeniler kardeş muamelesi yapıyoruz. Ben da iki yıldan beri yaşadığım Lyon kentinde birçok Ermeni ile dostluk ilişkileri kurdum*” demiştir. Türkiye Ermeni Patrikhanesi Ruhaneleri ve Ermeni cemaati temsilcileriyle Ermeni basını bir açıklama yaparak yurt dışındaki Türk diplomatlarına karşı girişilen saldırıları kınamışlardır. Bunun yanında

²⁹⁸ “Ne Zaman”, **Hürriyet**, 6 Ağustos 1980.

²⁹⁹ **Milliyet**, 7 Ağustos 1980.

Yunanistan'daki Ermeni Ulusal Komitesi de gizli Ermeni örgütlerince Yunanistan'ın tehdit edilmesini bir bildiri yayınlayarak kınamıştır³⁰⁰.

17 Aralık 1980 günü Türkiye'nin Sidney Başkonsolosluğu iki kişi tarafından silahla taranır. Saldırı sonucu Sidney Başkonsolosu Şarık Arıyak ve koruma görevlisi Engin Sever öldürülür. Olayı her zaman olduğu gibi "Ermeni Kıyımı İntikam Komandoları" örgütü üstlenir³⁰¹. Hürriyet gazetesinde gelişmeler "Kana Doymuyorlar" manşetini kullanarak, tüm dünyanın bu cinayetlere olan tepkisizliği "lanet olsun" denilerek verilmiştir. "*Nerede bir sinagoga bomba atıldığında ayağa kalkan Fransa, nerede insan haklarına saygı duyduğunu belirten İsviçre, Amerika, nerede Yahudiler karşısında iki büklüm ezilen Almanya. Nerede bu çağın aydın kişileri, haysiyetli adamları, yoksa hepiniz birden haysiyetsizliği mi benimsediniz. Öyle ise ölen canlarımız adına hepinize lanet olsun, çirkin insanlar...*"³⁰².

Bu sözler Türk kamuoyundaki tepkiselliğin boyutlarını yansıtmaları bakımından ilginçtir. 12 Eylül'de darbenin de etkisiyle Türk kamuoyu ASALA terörüne ve buna önlem almadığını düşündüğü dünya devletlerine karşı son derece serttir. Türk basınında, Ermeni terörüne karşı radikal öneriler yer almış, bir şekilde devlet yetkilileri basın tarafından Ermeni örgütlerine karşı harekete geçirilmeye çalışılmıştır. Artık Türk kamuoyunda eleştirilerin odağı Ermeni örgütlerinden daha çok, bu sorunu çözemediği düşünülen Türk devlet yetkilileri olmaya başlamıştır. Uzun süredir devam Ermeni terörüne karşı Türk devletinin çaresizliği kamuoyunda, "artık hangi yolla olursa olsun" bir şeylerin yapılmasının zorunlu hale geldiğini yönünde algı yaratmıştır. Neler yapılması gerektiği konusunda örnek de hazır. İsrail'in Filistinli teröristlere karşı yürüttüğü mücadele hükümetin önüne kamuoyu tarafından örnek olarak sunulmuştur.

Saldırıdan hemen sonra yazdığı yazıda Mehmet Ali Birand; "Diplomatlarımızın Kıyımını Durduramayacak Mıyız?" diye sorar. Arkasından da bu cinayetlere karşı gözyaşı dökmekten başka bir şey yapmadığımızı belirtir. Birand'a göre; "*Dışarıdaki büyükelçilerimiz adeta hapishaneye dönen yerlerde çalışır. Korumasız bir başkonsolos yürüyüşe bile çıkamaz, pencereleri sürekli kapalı*

³⁰⁰ A.g.g.

³⁰¹ Cumhuriyet, 18 Aralık 1980.

³⁰² "Lanet Olsun", Hürriyet, 18 Aralık 1980.

yerlerde çalışır. Diğerleri Allah tarafından korunur. Hele diplomatik statü dışındaki Türkler ise tamamen kaderlerine bırakılmış durumdadır. Ve Ermeni örgütleri cinayetleri soğukkanlılıkla sürdürmekte... Biz de olanlara 'vah vah' deyip sinemize atıyoruz. Bu örgütler, nereden para bulurlar? Kimlerdir bunlar? Olaylar neden sadece batı ülkelerinde olur da Doğu'da hiç rastlanmaz ve her şeyi bilen Batı'nın gizli servisleri, nasıl olur da bugüne kadar doğru dürüst bir ipucu yakalayamamışlardır?" diyerek, Türkiye'nin Ermeni Davasında neden yıllardır suskun kaldığını, suçluymuş gibi davrandığını sorar³⁰³.

Aynı tonda sorgulayıcı bir yazıyı da Örsan Öymen yazmıştır. Örsan, İsrail'i örnek göstererek, devletin bir örgüt kurarak teröristleri ortadan kaldırmasını önerir. Beş kıtada on beş diplomatın öldürüldüğü hatırlatan Öymen, "Tepkimiz Nedir?" diye sorar. "Bundan öncekilerden farksız değildir; öfke, üzüntü ve sessizlik...Radyolarda mesajlar; bu menfur cinayeti şiddetle kınarız. Her seferinde kınıyoruz. Her seferinde Dışişleri Bakanlığı koridorlarında, ya da dış temsilciliklerimizdeki kokteyllerde konuya aynı ölçülerle yaklaşıyoruz.

-Azizim, artık bir şeyler yapmak lazım...

-Evet lazım.

-Bak İsrail nasıl yapıyor? O da kuruyor örgütünü, teker teker temizliyor, suikast yapanları..."

Yazara göre, öfkemizin bir başka nedeni de Batı kamuoyunun Türk diplomatlara karşı işlenen cinayetlere karşısındaki tepki biçiminden doğuyordu. Genellikle radyolarda ve televizyonlarda suikast haberlerinden hemen sonra "tarihi bir belgesel", "On dokuzuncu yüzyılda Ermeni katliamı", "Barbar Türk imajı" işleniyordu. Sonuç olarak bunlar; "Adeta Türk diplomatlarına karşı girişilen cinayetleri haklı masum kılan bir mantıkla..." sahneleniyordu. Öymen'in ifadelerine göre; bütün bunlara karşı Türk devletinin bu iddialara cevap verecek bir tezi yoktur. Hatta Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ve devleti olarak bu konuda tutarlı ciddi bir uğraşımız olmamıştır. Ermeni meselesinin altında yatan emperyalizm oyunlarının resmi belgelerini derleyen, sergileyen bir çalışmamız da yoktur. "Türkiye'de, örneğin Dışişleri Bakanlığı'nda bilimsel kuruluşların da yardımıyla bir çalışma grubu oluşturulamaz mı? Hiç değilse, Dışişleri Bakanlığı'nın bodrum katlarında arşivlerde

³⁰³ Mehmet Ali Birand, "Diplomatlarımıza Yazık Değil Mi?", **Milliyet**, 19 Aralık 1980.

küflenmeye yüz tutan yetmiş kadar sandığın içindeki resmi belgeler elden geçirilemez mi? Evet evet yanlış duymadınız... Dışişleri Bakanlığı'nda yetmiş kadar sandık vardır, açılmamıştır ve içinde bu Ermeni davasının belgeleri yer almaktadır. Ama nedense, dünya piyasasındaki bilimselliği tartışma konusu olan tek boyutlu belgeseller, Ermeni meselesi diye milyonlara sunulurken, Türkiye Cumhuriyeti'nde bu işle ilgili olması gerekenler ortaya çıkıp, 'Hayır, mesele öyle değil böyledir. İşte kanıtları' diyememektedir...’’³⁰⁴

Ali Sirmen, Ermeni terörüne karşı Batılı devletlerin tepkisizliğini vurguladıktan sonra; *“fazla söze gerek yok, kendi göbeğimizi kendimiz kesmek zorundayız”* demiştir. Yazara göre, Ermeni terör yuvalarını ve bunların *“bağnaz gözü dönmüş militanlarını”* ortadan kaldırmak işi Türkiye Cumhuriyeti'ne düşmektedir. Hangi kaynaktan destek alırlarsa alsınlar bir avuç teröristin Türkiye'nin devletinden daha güçlü olmadıklarını kanıtlamanın zamanı gelmiştir. *“fazla söze gerek yok, artık harekete geçmek zamanıdır”*³⁰⁵. Ali Sirmen göre, Ermeni tehcirinin hesabı sorulacaksa bunu Türkiye Cumhuriyeti verecek değildir. *“Çünkü bu devlet, Ermeni tehciri planlayıp yönetenlere karşı savaşım verilerek kurulmuştur”*³⁰⁶.

Dolayısıyla yazar, Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti birbirinden kesin çizgilerle ayırmakta, Osmanlı döneminde yaşanan tehcir uygulamasının sorumluluğunu Osmanlı yöneticilerine atmaktadır. Ancak bu yaklaşım tarzının Ermeni iddialarının içeriğinden habersiz geliştirildiği açıktır. Eğer Türk kamuoyunda Ermeni iddialarının neleri içerdiği yeteri kadar analiz edilmiş olsaydı, Ermeni taleplerinin sadece 1915 olayları ile yaşananları kapsamadığı ve asıl önemlisi Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik toprak talebi de içerdiği görülürdü. Sonuç olarak Ali Sirmen örneğinde de görüldüğü gibi Türk kamuoyunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden tarihsel olarak bir kopuşu ifade ettiğini söylenmiştir. Ermeni iddialarının kaynaklandığı tehcir kararını Osmanlı Devleti'nin aldığı ve uyguladığı, dolayısıyla tehcirle ilgili Türkiye Cumhuriyeti'nin alakasının olmadığı hatta Cumhuriyetinde Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele ile kurulduğu tezi işlenmiştir. Bu tez Türk kamuoyunda sık sık Ermeni iddialarına cevap niteliğinde öne sürülmüştür.

³⁰⁴ Örsan Öymen, “70 Sandık”, **Milliyet**, 20 Aralık 1980

³⁰⁵ Ali Sirmen, “Fazla Söze Gerek Yok”, **Cumhuriyet**, 19 Aralık 1980.

³⁰⁶ **A.g.g.**

Öte yandan 12 Eylül müdahalesinin yeni gerçekleşmesinde dolayı Türk devlet yetkililerine, basına göre daha kontrollü bir yaklaşım ve dil egemen olmuştur. Özellikle askeri yönetimin, ilk dönemlerinde uluslararası alanda meşrutiyet arayışında olduğu düşünülürse bu yaklaşımın nedeni anlaşılır. Ancak bir süre sonra yöneticiler ihtiyatlı olan bu dilden kurtularak, daha tepkisel bir dil kullanmaya başlamışlardır. Basın ise bu dönemde her ne kadar yeni idareyi ele alan askeri yönetimi zor durumda bırakmamaya özen gösterse de bazı kalemler askeri yönetimi Ermeni terörüne karşı aktif olmaya çağırın yazılar kaleme almışlar, biraz da askeri yönetimi eleştirememenin yansıması olarak yeni yönetimi Ermeni meselesi üzerinden sıkıştırmaya çabalamışlardır.

2-Paris Çalışma Ataşesi'nin Öldürülmesi

ASALA saldırılarının en fazla hasara yol açtığı konulardan biri Türk-Fransız ilişkileri olmuştur. Fransız polisinin daha önceki saldırıların faillerini genellikle yakalayamaması ve yakalama konusunda çok çaba sarf etmemesi Ermeni militanlardan açısından bu ülkede eyleme yapmayı cazip hale getirmiştir. Fransa'da Avrupa'nın diğer ülkelerine göre daha fazla Ermeni yaşaması, bu Ermeni gruplarının etkin olması ayrıca Lübnan'dan Fransa'ya yapılan girişlerin kolay olması Fransız topraklarında Türk görevlilere karşı 1980 yılının ilk yarısında saldırıları artırmıştır. Lübnan ASALA militanlarının örgütlendiği ve eğitim aldığı yerdir ve buradan yetişen militanlar eylem için Avrupa'ya Fransa üzerinden dağılmaktadır.

Ermeniler ile Fransızlar arasındaki tarihsel bağ da, Ermeni terörünün Fransız topraklarında yoğunlaşmasının bir diğer nedenidir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'nın Anadolu'da işgal ettiği bölgelere Ermenileri yerleştirmesi, Ermenileri Anadolu'da işgal gücü olarak kullanmak için topraklarına dönme konusunda çeşitli vaatlerde bulunması, ancak bu vaatlerini gerçekleştirememesi Ermenilerde, Fransa'nın kendilerine borçlu olduğu duygusunu yaratmıştır. Hatta Sedat Laçiner'in belirttiği gibi, Ermeniler Fransa tarafından; Anadolu'da Fransız çıkarlarını savunurken yüzüstü bırakıldıklarını, ihanete uğradıklarını belirterek duygusal bir ortam oluşturmuşlar ve Fransız kamuoyunu etkilemeyi

başarmışlardır³⁰⁷. Bu duygusal ortam içinde Fransız kamuoyu Ermenilere karşı kendini borçlu hissetmeye başlamış, yaşanan gelişmelere terör dâhil, Ermenilerin gözünden bakmış ve borcunu ödemek için Türkiye ile ilişkilerini bozmaktan çekinmemiştir.

Fransız kamuoyunun içine düştüğü söz konusu durum aynı günlerde Mehmet Ali Birand yaptığı söyleşiye de yansır. Unesco'daki görevinden dolayı 30 yıldır yurt dışında yaşayan Hıfzı Topuz ile yapılan söyleşi önemli tespitler içerir. Bu söyleşi de daha çok Türkiye'nin 70'li yıllarda içinde bulunduğu siyasal bakımdan çalkantılı geçen günlerin özellikle Fransız kamuoyuna nasıl yansıdığı üzerinde durulur. Konu Barlas'ın Ermeni suikastlarının Batı kamuoyunda nasıl verildiği yönündeki sorusuyla Ermeni meselesine de gelir. Bu soruya karşılık ise Topuz şunları söylemiştir:

“Dışardaki temsilcilerimizin Ermeni örgütlerince öldürülmesini Fransız haberleşme araçları nasıl yansıtır bilir misiniz? Bunları Ermeni kurtuluş ve bağımsızlık örgütlerinin birer milliyetçilik eylemi olarak!... Her fırsatta, radyo, televizyon ve gazeteler, 1915'te Türkiye'de bir milyon Ermeni'nin ırk kırımına uğrayarak, öldürüldüğünü anlatırlar. O çağlardan kalma bir takım fotoğraflar televizyonda sergilenir”.

Barlas'ın *“Neredeyse katillere ödül verecekler desenize”* şeklindeki katkısından sonra Hıfzı Topuz, *“Bu yayınlara bakarsanız, Ermenilerin vatanları ellerinden alınmıştır. Ermeniler, ecdatlarının öcünü almak için, haklı bir direnişe geçmişlerdir. Ermeni komitelerinin bildirileri, tüm araçlarda yayınlanır, 'Le Monde'un sütunlarına geçer. Bütün haberleşme araçları, sanki sizi suçlamak için fırsat arıyormuş sanırsınız. Kimse temsilcilerimizin hunharca canına kıyan komitacıları kınamaz...”* diyerek Batı kamuoyundaki Ermeni meselesi ile ilgili algıyı aktarır. Mehmet Barlas'ın, *“Demek ki Fransız basın ve yayın dünyasında Türkiye'nin sesi duyurulmuyor?”* yönündeki sorusunu şu ifadelerle cevaplamıştır: *“Fransa'da bir baskı gücü sayılan önemli bir Ermeni azınlığı vardır. Her alanda etkileri görülür. Siz yurtinsanız, 1915 olaylarının nedenlerini anlatamazsınız. Üstelik herkes bugünkü kuşakları da, 1915 olaylarından sorumlu tutar. Orta kültürlü Fransızlar ve Fransa'da yaşayan üçüncü dünya insanları da, Ermeni eylemlerini bir çeşit*

³⁰⁷ Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s. 261.

bağımsızlık hareketi sanıp, onlara sempati duyarlar. Batı haberleşme araçlarının yansızlığı böyledir işte. İsteyerek, istemeyerek, böyle bir kamuoyu oluştururlar”³⁰⁸.

Sonuç olarak 1980 yılının başından itibaren Ermeni militanlar Fransa’da çeşitli eylemler girişmişlerdir. Öte yandan söz döneminde ASALA terörü konusunda bir yorgunluk oluşmuş, Ermeni saldırıları Türk kamuoyunda sıradanlaşırken, bu saldırıların tek başına gündem oluşturması zorlaşmıştır. Ancak saldırılar sonucunda Türk görevlilerinden hayatını kaybeden olduğunda kamuoyunu günlerce meşgul olmuş ve sert tepki göstermiştir. Bu bağlamda 4 Mart 1981’de gerçekleşen saldırı sonucunda iki Türk görevlisi hayatını kaybetmiş, bu olay güçlü bir tepki oluşturmuştur.

4 Mart 1981 günü Bastille Meydanı’ndaki silahlı saldırıda Paris Çalışma Ataşesi Reşat Morali ile din görevlisi Tecelli Arı öldürülmüştür. Kimliği saptanamayan iki kişinin silahlı saldırısından İlky Karakoç kaçarak kurtulmuştur. Saldırıyı “Ermenistan Kurtuluş Ordusu” adlı örgüt üstlenmiştir³⁰⁹.

Bu dönemde saldırılar karşısında Cumhuriyet gazetesi daha sağduyulu bir yayın çizgisi izlemiş, bu anlayışını hem kullandığı manşetlere hem de haberlerin diline yansıtmıştır. Hürriyet ve Tercüman gazeteleri ise, “Paris Çalışma Ataşemiz Öldürüldü” manşetiyle haberi vermiştir³¹⁰. Hürriyet imzalı yazıda ise şunlar ifade edilir. “*Eli tabancalı kiralık katilin kime hizmet ettiğini bilmeyen kalmadı artık. Katili arayanda yok. Çünkü arayacak olanlar suç ortakları... bir daha diyerek vatan evlatlarını kurban verecek kadar hoş görülüyor değiliz, olamayız da. Çünkü ölenler bu milletin temsilcileri, bu devletin mensuplarıydı. O halde, biz de bundan böyle kiralık katillerin yanı sıra ortaklarının da peşine düşeceğiz demektir. Hedefimiz seksen yıllık tartışmayı yeniden başlatmak değil, katilleri ve ortaklarını dünyaya tanıtmak olacaktır. O halde suç ortakları kimdir diye aramayalım. Katilleri bulmayı, himaye edenler gerçek katillerdir”³¹¹.*

Bu yazıda görüldüğü gibi Türk kamuoyunda sorun daha çok terör olayları olarak algılanmış, 1915 olaylarını yeniden tartışmanın, konuşmanın gereksiz olduğu veya 1915 olaylarını Türk kamuoyunda tartışmanın Türk tarafının pozisyonunu zayıflatabileceğini düşünülmüştür. Yaşananları sadece terör boyutu ile ele almak,

³⁰⁸ Mehmet Barlas, “Sorular ve Sorunlar, **Milliyet**, 1 Eylül 1980.

³⁰⁹ **Cumhuriyet**, 5 Mart 1981.

³¹⁰ **Hürriyet**, 5 Mart 1981.

³¹¹ **Hürriyet**, 6 Mart 1981.

uluslararası alanda Ermenilerin 1915 ile ilgili iddialarının cevapsız kalmasına da yol açmıştır. Öte yandan Türk kamuoyu da 1915’de yaşananları konuşmadığından, o tarihte olanları tüm boyutları ile değerlendirememiş, güçlü bir savunma stratejisi geliştirememiştir. 1915 olaylarına karşı Türk kamuoyundaki bu ilgisizlik zamanın Ermeniler lehine geçmesine neden olmuş, Türk tarafı asıl yapılması gerekenleri anladığında, uluslararası camia da Ermeni tezleri kabul gördüğünden artık konuşulacak bir durum olmadığı, her şeyin Ermenilerin dediği gibi yaşandığına yönelik bir inanç ortaya çıkmıştır. Türkiye için artık bu saatten sonra tek muhatap Ermeniler değildir, nerdeyse bütün dünya ikna edilmesi gereken muhatap durumuna gelmiştir.

Saldırının hemen ardından Devlet Başkanı Kenan Evren; *“Suçluların yakalanması konusunda gereken titizliğin gösterilmesini milletçe istiyoruz”* demiştir³¹². İlginç olan bir gelişme de, Fransa’nın Ankara Büyükelçisinin Fransız polisinin uluslararası terörizmle savaş konusunda başarılı olamadığını itiraf etmesidir. Cinayetlerin arkasından gazetelerde Türkiye’nin Fransa’ya nota vererek, cinayetleri işleyenlerin biran önce yakalanmasını ve Türk görevlilerin daha etkin bir biçimde korunmasını, Türkiye aleyhindeki yayınların durdurulmasını istemiştir. Kenan Evren başkanlığındaki toplantıda alınan karar Fransa’nın Ankara Büyükelçiliğine tebliğ edilmiştir³¹³.

Öte yandan Başbakanlıkta yapılan cenaze törenine katılan kadınlar, daha sonra Fransız Elçiliği’ne doğru sessiz bir yürüyüş yapmışlar ve elçiliğe silah bir çelenk koymuşlardır. Türk Kadınları Dernekleri Federasyonu ve Türk Kadınları Konseyi tarafından ortaklaşa düzenlenen yürüyüş saat 12:30’da TBMM’nin önünde son bulmuştur. 2-3 bin kadının katıldığı yürüyüş sırasında katılımcılar ellerinde Fransa’yı kınayan, “Öldürülen Türk Diplomatları Değil İnsanın Geleceğidir”, “Niçin Daima Fransa”, Hürriyet Beşiği Fransa’da Cinayet Hürriyeti Mi Var?”, “Uluslararası Terör Ermenileri Sömürüyor”, “Cani Terörist, Davacı Terörist”, gibi ifadeler içeren pankartlar taşımışlardır³¹⁴. Cenaze törenine Devlet Başkanı ve Milli Güvenlik Konseyi üyelerinin katılması Türk basınında bir mesaj olarak algılanmış,

³¹² Bundan sonraki saldırıların sonucunda Kenan Evren’in verdiği tepkiler dikkate alındığında, yukarıdaki tepkinin son derece yumuşak olduğu söylenebilir. Bunda askeri yönetimin yeni iş başına gelmesi ve dolayısıyla uluslararası meşruiyete ihtiyaç duymasından dolayı dikkatli bir dil kullanmasını etkisi görülür.

³¹³ **Hürriyet**, 7 Mart 1981.

³¹⁴ **Milliyet**, 13 Mart 1981.

bu durum bundan sonra Türk devletinin Ermeni terörüne karşı farklı bir siyaset izleyeceğinin işareti olarak görülmüştür³¹⁵.

Türk kamuoyunda cinayetlerin sıcaklığı korudu günlerde Hürriyet gazetesi ilk sayfasından “Bir Ermeni Vatandaşımızın Çağrısı” başlığıyla Dikran Kevorkyan’ın mektubunu yayınlamıştır. Kandilli Ermeni kilisesi Yönetim Kurulu başkanı olan Kevorkyan yurt dışındaki ruhanileri ve dernekleri cinayetlere tepki göstermeye çağırıyordu. “*Neredesiniz ey yurt dışındaki dernekler, topluluklar, sanatkârlar, fikir adamları? İnsani ve İsevi duygularınız bu kadar köreldi mi, Türk milletinin güzide evlatları sizler adıyla şehit edilirken isminize ve alnınıza sürülen lekeyi temizleme çalışmalarına girişemiyor, gerekli tepkiyi gösteremiyorsunuz... ve sen ey kalles ruhlu katil benim vatanım olan Türk vatanına benim devletim olan Türk devletine yönelik her insanlık dışı davranışında Ermeni asıllı Türk’ü kanının son damlasına kadar karşında bulacağını unutma...*”³¹⁶

Bu arada NATO’da Türk Daimi Delegesi Osman Olcay, Fransa’daki son cinayetler üzerine başsağlığı dileyen üye ülke temsilcilerine, “*Artık rutin haline gelmeye başlayan bu başsağlığı dilemelerinin gına getirdiğini ve Türk milletinin sabrının dolduğunu*” söyler. Ayrıca Osman Olcay Fransa’yı kastederek devlet televizyonu olan F-2 kanalının olay akşamı yayınına dikkat çekerek “*Olayın geçtiği ülkenin televizyonu öldürülen Türklerin ancak cesetlerini gösterdikten sonra, hemen ardından Türkler tarafından öldürülen Ermeniler olduğu belirtilen cesetleri göstererek, sanki bir mazeret ortada varmış gibi hareket etmesinin hiçbir ölçüye sığmadığını*” belirtmiştir³¹⁷.

Türk basınında, Fransız yayın organlarının politikasına dikkat çekilir. Fransa’nın en ciddi gazetelerinden Le Monde da olaylardan sonra Ermenilerle aynı çizgide yayın yaptığı ve “Ermenilerin bugünkü tepkilerinin tarihten geldiğini ve gerekçesinin soykırım olduğunu” belirten makaleler yayınladığı vurgulanır. Milliyet gazetesi, International Herald Tribune gazetesinde cinayetlerden iki gün önce yayınlanan bir okuyucu mektubuna dikkat çekiyordu. Mektuba “Ermeni Kurtuluşu” başlığı konulmuştu. Mektubun sahibi Aram Zavaryan isimli bir Ermeni’ydi. Gazetenin 24-25 tarihli sayısında “Ermeni Teröristleri; Görünmüyorlar, Acımasızlar

³¹⁵ Bkz. Oktay Ekşi, “Bir Tavır Meselesi”, **Hürriyet**, 13 Mart 1981.

³¹⁶ **Hürriyet**, 7 Mart 1981.

³¹⁷ **Milliyet**, 8 Mart 1981. Bu dönemde Türk basınında Fransa’ya karşı gösterilen tepkilerin dozajı artar. Fransa’nın teröristlerle kol kola olduğu manşetlerden vurgulanır. **Hürriyet**, 10 Mart 1981.

Ve Hedefe Varıyorlar” balıklı bir yazı çıkmıştı. Mektup onu cevaplandırıyor. Zavaryan’a göre, Ermeni teröristlerin Marksistlerden müteşekkil, Filistinlilerle irtibatlı ve Sovyetlerin sempatisine sahip küçük bir gizli ordu gibi gösterilmesi gerçekleri aksettirmiyordu. Zavaryan diyordu ki: “*Ermeni davası Türklerin 1915’deki 20. Yüzyılın ilk toplu katliamından sonra el koydukları topraklarının kurtarılması amaçlayan milliyetçi bir davadır*”. Son 60 yılda bu davayı duyurmak için Ermenilerin bütün gayretleri karşısında ancak sağır kulaklar bulmuştu ve bundan dolayı Ermeniler şiddet hareketlerine başvurmuşlardı. Milliyet gazetesine göre yazının son bölümü dikkat çekiciydi. Zavaryan, dünya basınının ancak Ermeniler bir bomba patlattıkları veya bir Türk büyükelçiyi öldürdükleri zaman Ermeni davasından bahsettiğine vurgu yapıyor, onun içinde Ermeniler bunu yapmaya mecbur bırakıldıklarını söylüyordu. Milliyet gazetesi ise, bu tespitlere yönelik şu değerlendirme de bulunmuştur.

“Ermeni’nin yazdığı doğrudur. Son cinayetler üzerine de bir takım milletlerarası basın organları konuyu tekrar dile getirmemişler miydi? Televizyonlar da filmler göstermemişler miydi? Demek ki onlar bu yayınlarının sürdürdükçe, bu oyuna geldikçe Ermeniler cinayet işlemekte devam edeceklerdi. Basın bunu yapacak yerde alçakça ve masum insanların kanını akıtan terörizmi sadece takbih etse, 60 yılın gerinde kalan olayları hortlatmasa, Ermenilerin cinayet sebebi ortadan kalkacaktır. Bu durumda asıl teşvikçinin, hatta asıl suçlunun kim olduğu açık bir şekilde gözler önüne serilmiyor muydu?”³¹⁸

Altan Öymen de Batı basınının yaptığı yayınları gündeme taşır³¹⁹. Her cinayetten sonra yapılan yayınlar sonucunda Avrupa kamuoyunda “*Türkler o zaman Ermenileri öldürmüşlerdi, Ermenilerde şimdi Türkleri öldürüyor...*” algısının hızla yayıldığını söyler. Öymen, “*Eğer Ermeni olaylarında, bu olaylardan sonra kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti’nin sorumluluğu varsa, milyonlarca Yahudi’nin toplama kamplarında öldürülmesinin sorumluluğu, Hitler’de, Himmler’de, Eichman’da falan değil, bugünkü Federal Almanya Cumhuriyeti’nin üzerinde olması gerekir*” der.

Daha önce belirttiğimiz gibi; özellikle Cumhuriyet gazetesinin yazarlarının Ermeni iddialarına karşılık Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti’nin ayrı birer

³¹⁸ “Dünya Basınına Düşen Görev”, **Milliyet**, 7 Mart 1981.

³¹⁹ Fransız televizyonunun yaptığı yayınlar Türk basınında tepkilere neden olur. Hürriyet gazetesi “yazıklar olsun Fransa” manşetini ile Fransız televizyonunda Türkiye aleyhtarı yayın ve yorum yapıldığını bildirmiştir. **Hürriyet**, 6 Mart 1981.

siyasi yapı olduğunu vurgulayarak, yaşananlarda Türkiye Cumhuriyeti'nin bir sorumluluğu olmadığını ispatlama yoluna başvurmuşlardır. Tersten bakıldığında aslında bu yaklaşım 1915'le ilgili Ermeni iddialarını kabullenme anlamına da gelmektedir. Bu görüş sahibi yazarlar, sorumluluğun Osmanlı yöneticilerinde olduğunu Cumhuriyetin ise yaşananlardan sorumlu tutulamayacağını söyleyerek Türkiye Cumhuriyeti'ni olaylardan sıyrabileceklerini tasarlarlar. Dolayısıyla Öymen'e göre, Türk devletini yapması gereken ise bu cinayetlere karşı, 1915'de olup bitenlerin tarihçesiyle uğraşmak değil, bugünkü durumun haksızlığını anlatan bir kamuoyu oluşturmaktır³²⁰.

Diğer yandan Türk basınındaki kalemler, artık Türk yetkililerini Ermeni meselesinde yumuşak bulmaya başlamışlar, Türk dışişlerinin akılcılık olarak ortaya koyduğu yaklaşımları yetersizlik şeklinde görüp eleştirmişlerdir. Bu dönemde Türk basını, hükümeti daha radikal önlemler almaya zorlamıştır.

“Fransa, Ermenilerin Tarihsel Olgusuna Karşı Gelemez” Fransa Cumhurbaşkanı Giscard d'Estaing'in, Türk Dışişleri Bakanı'na söylediği bu sözleri aktararak yazısına başlar Mehmet Ali Birand. Fransa'daki son cinayetin Türk diplomatlarını derin bir kaygıya sürüklediğini, işin kötüsünün ise cinayet salgının bitmeyeceği kanısının giderek yerleştiğini belirten Birand devamında “*Herkeste sırasını bekleyen kötümser bir hava var, hele Fransız devlet başkanının bu sözleri yayıldığından bu yana...*” demiştir³²¹.

Fransa Cumhurbaşkanı Giscard d'Estaing'in “Fransa, Ermenilerin Tarihsel Olgusuna Karşı Gelemez” şeklindeki sözleri Türk basınında sert tepkilere neden olur. Oktay Ekşi, “*Onlar bizim diplomatlarımız ne kadar koruyorsa bizde o kadar koruyalım*” diyerek Fransa'ya karşı misillemede bulunulmasını istemiş, bunun yanında Türk kamuoyundaki Fransa'ya sağduyu çağrısı yaklaşımları ve Türk Dışişleri Bakanı'nın Fransa gitmesi de eleştirmiştir³²². Bu bağlamda Türk tarafının hatalarına da değinen Ekşi, 1950'lerden itibaren gelişmeye başlayan “Ermeni tedhişi”ne karşı Türk tarafının hiç önem vermediğini belirtir³²³.

Ali Sirmen bir yandan Ermeni terörüne karşı acımasız ve caydırıcı önlemler alınması gerektiğini vurgularken diğer yandan da terör saldırılarında bütün

³²⁰ Altan Öymen, “Bu Köşeden”, **Cumhuriyet**, 6 Mart 1981.

³²¹ Mehmet Ali Birand, “Allah Allah!...”, **Milliyet**, 6 Mart 1981.

³²² Oktay Ekşi, “Yetti Artık”, **Hürriyet**, 7 Mart 1981.

³²³ Oktay Ekşi, “Kaçınılmaz Olan”, **Hürriyet**, 9 Mart 1981.

Ermenilerin özellikle de Türkiye’deki Ermenilerin sorumlu tutulamayacağını belirtir. Sirmen, Türk kamuoyunda Paris’teki cinayetlerden sonra gösterilen tepkilerin Ermeniler karşı ırkçılık boyutuna kaydığının altını çizer. Batı Avrupa ülkelerinde yaşayan Türklere yönelik yayın yapan, Türkiye’nin Sesi Radyosunda kullanılan dili hiç onaylamadığı, gelen haberlere göre bu radyonun “*Tarihte hiçbir soy Ermeniler kadar başkasının maşası olmadı*” ifadelerinin yer aldığını, bu sözlerinin Türkiye’deki Ermenilere karşı büyük bir haksızlık olduğunu belirtir³²⁴.

Cinayetlere Türk basınında en sert tepkiyi veren gazetelerin başında Tercüman gelir. Gazete de çıkan yazılarda Ermeni sorunun tarihsel kökenlerine inilmiş, tarihsel süreç referans alınarak bugün de bu sorunun arkasında batılı devletler olduğu vurgulanmıştır³²⁵. Türkiye’nin sert önlemler alması gerektiği Tercüman gazetesi köşe yazarları tarafından devamlı olarak işlenmiştir. “*Bu şartlar altında yapılacak tek şey düşmanın canına yakmaktır. Düşman, peşinin bırakılmayacağını, saldırılarının cezasız kalmayacağını bilmelidir. Ortada bir İsrail örneği vardır, ortada Amerika örneği vardır. Başkan Reagan Beyaz Saray’da rehinelere kabul ettiği zaman yaptığı konuşmada ‘Bundan böyle Amerikan diplomatlarına yapılan her saldırıya misli cevap verilecektir’ demiştir. Yani ‘acaba dünya kamuoyu ne der?’ kompleksine kapılmaya gerek yoktur*”³²⁶.

Tercüman gazetesinde de ideolojik bir bakışın etkisiyle cinayetlerin Fransa’da işlenmesine rağmen, özellikle SSCB ile ASALA terörü arasında bir bağlantı kurulmaya çalışıldığı görülür. “Ermeni Teröristler Rusya’dan Yardım İstedi” manşetinin altında Beyrut’ta bir basın toplantısı yapan dört Ermeni militanın ifadeleri verilmiştir. Bu ifadeler arasında gazetenin manşete çektiği ise, militanların Sovyet Ermenistan’ını üs olarak kullanmak için Ruslarla anlaşmak istediklerini belirten cümleler olmuştur³²⁷. Ertesi gün ise gazete “Ruslar Ermenileri Araç Olarak Kullanıyor” manşetiye çıkmıştır. Haberin devamın “Başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu emperyalizmine mensup bazı devletlerin Türkiye’nin jeopolitik dengesini bozmak amacıyla, Ermenileri bir araç olarak kullandıkları” belirtilmiş, son

³²⁴ Ali Sirmen, “Aman Dikkat”, **Cumhuriyet**, 13 Mart 1981.

³²⁵ Bkz. Nazlı Ilıcak, “Ermeni Meselesi”, 13 Mart 1981. Ilıcak bu yazısında Stanford Shaw’un yazdıklarını kaynak olarak kullanmış ve tehcir sırasında ölenlerin sayısının ancak 400 bin olabileceğini bunlarında 200 bininin açlık, hastalık, savaş gibi sebeplerden hayatını kaybettiğini belirtmiştir.

³²⁶ Zafer Atay, “Suçlu Fransa’dır”, **Tercüman**, 9 Mart 1981. Bunun dışında Mukbil Özyürek, “Ne Demekmiş Efendim” **Tercüman**, 13 Mart 1981.

³²⁷ **Tercüman**, 12 Mart 1981.

zamanlarda Ermenilerle Marksist Kürtlerin işbirliği yaptığı ve Sovyetlere bağlı bir Ermenistan daha kurmaya çalıştıkları ifade edilmiştir³²⁸.

Gazetenin köşe yazarlarından Güneri Cıvaoglu da aynı tezi işlediğini yazısında; Türkiye'ye karşı harekete geçen terörün arkasında Ruslar olduğunu, amacın Sovyet Ermenistan'ının sınırları Anadolu içlerine doğru genişletmek ya da Anadolu'da Sovyet peyki bir Ermenistan daha kurmak olduğunu belirtir. Yazara göre; bunun için Kürtler de aktif hale getirilmek isteniyordu. Batı'daki Ermenilerin birçoğu şiddete ve kan dökülmesine karşı iken Moskova'nın izniyle Sovyetler Birliği'nden batıya göç eden Ermeniler milliyetçi duyguları gittikleri yerlere taşımışlardı³²⁹.

Ahmet Kabaklı'nın kendisine yurt dışından gönderilen bir mektup üzerine aktardıkları Türk kamuoyunun Ermeni meselesi konusundaki yüzeyselliği açığa çıkarması bakımından önemlidir. Ermeni tezlerin destekleyen farklı dillerde basılan yayınların çokluğu Ahmet Kabaklı'yı şaşkına çevirmiştir. Türk basınında Ermeni sorunun üzerine yazan kalemlerin uluslararası alanda Ermeni tezlerinin büyük oranda tarihsel gerçekler olarak algılandığından habersiz oldukları görülür. Diğer bir deyişle Türk basınının önemli kalemleri bu mesele üzerine yazarken iç kamuoyuna seslenmekte, Ermeni meselesini de iç kamuoyunda konuşulanlar kadar bilmektedir. Ahmet Kabaklı, “evet dışı dış, zora zor” diye başladığı yazısına “fakat kitaba kitap broşüre karşı broşür...” diyerek devam etmiştir. Kabaklı'nın yazısında dikkat çektiği Ermenileri tezleri destekleyen yayınların fazlalığıdır. Yazara Londra'dan “Bir Ermeni” adı taşıyan bir zarf gelmiş, zarflardan konuyla ilgili bir bibliyografya, bir kaynak, arşivler bir de kronoloji çıkmıştır. Yazarın aktardığına göre; bibliyografya dehşet vericidir. Ermeni tezleri destekler nitelikte tam 142 kitap yer almakta, bunlarında 60 tanesi Fransızca, 50 tanesi ise İngilizce, 18 tanesi Almanca yazılmıştır. Yazar, bu rakamlar karşısında şaşkınlığını gizleyemez ve Türkiye'nin bu alandaki yetersizliğini itiraf etmek zorunda kalır³³⁰. Türkiye'nin Ermeni meselesi üzerine en fazla kalem oynatan yazarlarından biri olan Ahmet Kabaklı, Ermenilerin bu alanda yazdıklarından ancak kendisine bir Ermeni'nin gönderdiği zarflardan sonra haberdar olur. Bu durum Türk basınında yazan nerdeyse bütün kalemler içinde geçerlidir.

³²⁸ **Tercüman**, 13 Mart 1981. “Ermeni Terörü ve Rusya” başlıklı yazısında Nazlı Ilıcak aynı noktaya vurgu yapmıştır. **Tercüman**, 14 Mart 1981.

³²⁹ Güneri Cıvaoglu, “Ermeni Tedhişi ve Moskova”, **Tercüman**, 13 Mart 1981.

³³⁰ Ahmet Kabaklı, “Dış Dış Kitaba Kitap” **Tercüman**, 14 Mart 1981.

Tersten bakıldığında ise bu durum Türk basınındaki yazıların sadece iç kamuoyunu dikkate alınarak yazıldığını gösteriyordu. Bu tarihte hala Ermeni meselesi üzerine Türkiye’de henüz çeşitli dillere çevrilecek nitelikte yayın yoktu.

Aynı günlerde Türkiye’deki yayın organları, Avrupa’daki Türklerin ASALA saldırılarını protesto amacıyla gerçekleştirdikleri gösterileri ön plana çıkarıyordu. Bu gösterilere olan yoğun katılım basında memnuniyet yaratmıştı. Hatta bu gösteriler basındaki haberlere göre, Avrupalı ülkelere mensup vatandaşlar tarafından hayranlıkla takip edilmiş ve bazıları tarafından desteklenmişti. Dolayısıyla Türkiye’nin yıllardır ihtiyaç duyduğu, Ermeni diasporası ile mücadele edecek bir gücü vardı artık. Türk kamuoyunu tarafından yapılan çağrılar işe yaramış, Avrupa’da yaşayan Türkler, Ermeni örgütlerinin gerçekleştirdiği saldırılara karşı harekete geçerek, meydanı Ermenilere bırakmamışlardı. Diaspora Ermenilerinin çeşitli ülkelerde etkili olabilecek nüfus potansiyeline sahip olması Türkiye açısından her zaman olumsuzluklar yaratmış, dünya siyasetinde ağırlığı olan söz konusu ülkelerdeki Ermeni diasporası kurduğu çeşitli ilişkilerle, Ermeni sorunu konusunda üçüncü ülkelerde bir duyarlılık yaratmayı başarmıştı. Türkiye ise Ermeni diasporasının etkili olduğu ülkelerde, Ermenilerin karşısına çıkarabilecek bir Türk topluluğunun olmamasının yarattığı sıkıntıları hep hissetmişti. Dolayısıyla Türkiye üçüncü ülkelerde sesini duyurup, Türk tezini anlatabilecek, Türklerin tepkisini ortaya koyabilecek Türk diasporası oluşturmaya çalışmış, Türk Dışişleri Bakanlığı yurt dışında yaşayan Türkleri örgütleyip, Ermeni sorunun konusunda bilinçlendirmeye çalışarak Batı kamuoyunu bu yolla etkilemeye çabasına girmiştir. Bu çabalar 1980’li yılların başından itibaren sonuç vermeye başlamış, özellikle Avrupa ülkelerinde yaşayan Türkler ASALA saldırılarından sonra, bu saldırıları ve Ermeni taleplerini protesto eden gösteriler düzenlemişlerdir.

Bu doğrultuda 9 Mart tarihinde gazetelerde, Paris’te binlerce Türk’ün yaptığı protesto gösterilerinin haberleri yer alıyordu³³¹. Gelişmeler “*Binlerce Türkün katıldığı görkemli ve vakur yürüyüşte, Ermeniler tarafından çeşitli tarihlerde öldürülen 17 görevlinin fotoğrafları ve Türk bayrakları taşındı*” şeklinde verildi³³². Saat 11’de Republique meydanında başlayan yürüyüş, Bastille meydanında sona ermişti. Yürüyüş sırasında ise, kanlı saldırı çeşitli slogan ve pankartlarla tel’in

³³¹ Hürriyet gazetesi gösterileri “Kahrolsun Ermeni Terörizmi” manşeti ile vermiştir. **Hürriyet**, 9 Mart 1981.

³³² **Milliyet**, 9 Mart 1981, **Tercüman**, 9 Mart 1981.

edilmişti. Bastille Meydanı'nda Fransa'nın dört bir yanıyla F. Almanya'dan gelen binlerce Türk İstiklal Marşı'nı hep bir ağızdan söyledikten sonra dağılmışlardı. Ayrıca gazetenin belirttiğine göre, yürüyüşü gören sokaktaki Fransızlar ilgililere yanaşarak yürüyüşün nedenini sormuşlar, Türk diplomatlarının Ermeniler tarafından katledilmesini protesto etmek olduğunu öğrenince boyunlarını bükerek seslerini çıkarmadan uzaklaşmışlardır. Bunların dışında Fransız basınının tavrı da Türk yayın organları tarafından eleştirilmiştir. Özellikle gösteri sırasında Fransız televizyonunun bulunmayışı, TRT'nin gösteriyi filme alma isteğinin kabul edilmemesi eleştirilerin odak noktası olmuş, TRT bu konudaki haberini şu sözlerle vermiştir: “*Fransız televizyonu, Paris'teki yürüyüşün filme alınması için TRT'nin Avrupa Yayın Birliği kuralları çerçevesinde yaptığı ve ısrarla tekrarladığı başvuruları kabul etmedi*”³³³.

22 Mart tarihini taşıyan gazetelerde de Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde bulunan Türklerin yaptığı protesto gösterilerinin haberleri yer alıyordu. Haberlere göre, Fransa'nın Lyon, Caen ve Montargis kentleriyle, Danimarka'nın başkenti Kopenhag'daki protesto yürüyüşlerine binlerce yurttaş katılmıştı. Yürüyüş sırasında taşınan pankartlarda; “Türk Uygar Düşmanları Barbar”, “Katliama Son Sabrımız Taşıyor”, “Kahrolsun Ermeni Terörizmi”, “Bir Ölür Bin Diriliriz”, “Fransız Basını Gerçekleri Söylesin”, “Milletçe Fransız Hükümetinden Katilleri Bulmasını İstiyoruz” gibi ifadeler yer alıyordu. Genellikle bu gösterilerde dağıtılan Türkçe ve Fransızca bildiriler de girişilen saldırılara değinilerek Fransız yetkililerin ilgisizliğine dikkat çekiliyordu³³⁴. Bunların dışında 28 Mart tarihinde Fransa'nın birçok kentinde, İngiltere'nin Başkenti Londra'da ve Belçika'nın başkenti Brüksel'de yapılan gösterilere çok sayıda kişi katılmış ve Ermeni saldırılarını kınanmıştır. Fransa'nın Strasburg'daki “Ermeni Saldırılarını Kınama Yürüyüşü”nde binlerce Türk, “Katiller, Fransız Halkı Bir Gün Gerçekleri Öğrenecektir”, Terörizm Bugün Bize, Yarın Size”, Ermeni Irkçılığına Son” gibi sloganlar atılmıştır. Fransa'nın diğer kentlerinde de benzer yürüyüşler yapılmış, hatta Türk basınındaki haberlere göre bu yürüyüşleri Fransızların ilgi ile izledikleri ve bazılarının bizzat yürüyüşlere katıldıkları belirtilmiştir³³⁵.

³³³ “Fransız Televizyonu TRT'nin İsteğini Reddedti”, **Milliyet**, 9 Mart 1981. Türk basınında bu durum TRT'ye yönelik eleştirilere yol açmış ve TRT becerisizlikle suçlanmıştır. Bkz. Hasan Pulur, “Paris'te Suçüstü Yakalanan Fransız TV'si ve Bizim TRT”, **Hürriyet**, 11 Mart 1981.

³³⁴ **Milliyet**, 22 Mart 1981.

³³⁵ **Milliyet**, 22 Mart 1981.

Diğer yandan Türk basınında, devletin ASALA'ya karşı resmi olmayan yollardan mücadele etmesi gerektiği yönündeki öneriler devam ederken; 6 Haziran 1981 tarihli gazeteler, Paris'teki Ermeni Kilisesine yapılan saldırı haberini veriyordu. Gece 1:30 dolaylarında Paris yakınındaki Issy Les-Moulineaux kenti Ermeni kilisesi önünde tahrip gücü oldukça kuvvetli olduğu ifade edilen bir bomba patlayarak maddi hasara yol açmıştır. Daha sonra Fransız Haber ajansını arayan meçhul kişi söz konusu eylemi “Türk İslam Devrim Ordusu” adlı bir örgütün üstlendiğini öne sürmüştür. Olay üzerine, Ermeni Davasını Savunma Komitesi” ile “Ermeni Devrimciler Federasyonu” adındaki örgütlerin yayınladığı bildiri eylem düzenleyen “caniler” kınanarak, bunların “Fransa'daki Ermeni toplumuna zarar vermek istedikleri” ifade edilmiştir. Bu patlama Ermenilere karşı ilk kez böyle bir eylemin düzenlenmesi bakımından önemlidir. Türk basınındaki haberlere göre, eyleme ilişkin iki olasılığın öne çıktığı söylenebilir.

Bunlardan birincisi, çeşitli Ermeni örgütleri arasındaki bir iç mücadele, ikincisi de birkaç yıldan beri, Türk diplomatlarıyla görevlilerinin Ermeni örgütlerince öldürülmeleri üzerine meçhul kişiler veya çevrelerce başlatılmış bir misilleme olasılığı biçiminde değerlendirildi³³⁶. Olayı “Türk İslam Devrimci Ordusu” adlı örgütün üstlendiğinin bildirilmesi üzerine Ankara'daki resmi çevreler böyle bir kuruluşun haberleri olmadığını belirtmişler ve bu tür saldırıların Ermenilerin kendi iç hesaplaşmalarından kaynaklandığını vurgulamışlardır. Haberlere göre, Ankara'daki hükümet çevreleri, birçok Ermeni'nin kendi iç hesaplaşmalarından dolayı güvenlik içinde olmadıklarını, bazılarının Türkiye'den güvenliklerini korumalarını bile istediklerini belirterek, “*Bu saldırıların Ermeniler arasında bir hesaplaşma sonucu olabileceği kanısındayız. Ancak Ermeniler kendi emelleri doğrultusunda suçu Türklere yıkmak istemektedirler*” demişlerdir³³⁷. Öte yandan Armenian Report adlı dergide Paris'te Ermeni toplumuna ait binalara konan bombalarının gerçek sorumlularının ortaya çıkarılması için Fransız polisinin yürüttüğü çalışmalar kaynak gösterilerek, Ermeni tedhiş hareketi ile ilgili olmayan Ermeni kilisesine karşı Türkler tarafından bir eylem girişilmesinin ihtimal dışı olduğu vurgulanmış; Ermeni kuruluşlara karşı girişilen eylemlerin ASALA örgütünü

³³⁶ Milliyet, 6 Haziran 1981.

³³⁷ A.g.g.

destekleyen militan gruplar tarafından planlanıp uygulandığının tahmin edildiği belirtilmiştir³³⁸.

3-Cenevre Başkonsolosluğu'na Yönelik ASALA Saldırısı ve Paris'teki THY Bürosu'nun Basılması

Türkiye'nin Cenevre Başkonsolosluğu Sekteri Mehmet Yerguz, John Krikoryan adlı bir Ermeni tarafından öldürülmüş, 22 yaşındaki katil olaydan hemen sonra yakalanmış, İran vatandaşı olduğu tespit edilen katil "*Bana örgütümün verdiği emri yerine getirdim*" demiştir. Cinayeti ASALA üstlenmiş, Katil Krikoryan amacının Mehmet Yerguz değil herhangi bir Türk diplomatı olduğunu söylemiştir³³⁹. Türk basınında cinayet haberleri sıcaklığını korurken bu sefer Paris'te Türk Hava Yolları bürosunun Ermeniler tarafından işgal edildiği ve Ermeni tehdidi yüzünden ABD'deki Türk folklor gösterilerinin iptal edildiği haberleri tansiyonu daha da yükseltmiştir³⁴⁰. İlginç olan ise basınında cinayeti işleyen katilin cinsel kimliğinin ilgi uyandırmış olmasıdır. Günaydın gazetesi "Ermeni Katilin Homoseksüel Olduğu Anlaşıldı" manşeti ile haberi duyurmuştur. Haberinde devamında "*Cenevre Konsolosumuzda görevli Mehmet Yergüz'ü şehit eden kadın görünüşlü Ermeni katil, sorgulaması sırasında garip davranışlarıyla dikkat çekti*" denilmiştir³⁴¹.

Bu cinayete yönelik en sert tepki Devlet Başkanı Kenan Evren'den gelmiştir. Birçok gazetenin manşetten verdiği bilgilere göre Evren, "*Yurt dışındaki bir avuç Ermeni şunu bilsin ki sabrımız taşmak üzeredir ve onlara gereken cevap verilecektir*" demiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir: "*Avrupa'nın birkaç yerinde kendi kiliselerini bombaladılar. Sonra bizim üzerimize atmaya uğraştılar. Eğer biz öyle bir teşkilat kursak acemice işler yapmayız. Bizi buna mecbur etmesinler*"³⁴². Türk Dışişleri Bakanı İltar Türkmen dünyadaki tüm Ermenileri, Türk diplomatlarına yönelen cinayetlere tavır almaya çağırmıştır. Bunun yanında bakan, "*Suçüstü*

³³⁸ **Cumhuriyet**, 24 Haziran 1981.

³³⁹ **Günaydın**, 11 Haziran 1981, **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1981.

³⁴⁰ En sert başlıklardan birini Yeni Asır gazetesi atmıştır. "Ermeniler Kudurdu", **Yeni Asır**, 11 Haziran 1981.

³⁴¹ **Günaydın**, 12 Haziran 1981.

³⁴² "Sabrımız Taşmak Üzere", **Hürriyet**, 13 Haziran 1981, **Günaydın**, 13 Haziran 1981, **Barış**, 13 Haziran 1981.

yakalanan canini mahkeme edilmesini yakinen izleyeceğiz. Bu cinayetin arkasında kimler olduğunu ortaya çıkarıp çıkarılmayacağını anlayacağız” demiştir³⁴³.

Bu cinayetin hemen arkasından Ermeni Kurtuluş Ordusu mensubu olduklarını belirten bir grup Paris Türk Hava yolları bürosunu bir süre işgal eder³⁴⁴. Militanlar, işgal eyleminin Ermeni kuruluşlarına karşı son günlerde girişilen suikastları kınamak için gerçekleştirdiklerini öne sürmüşlerdir³⁴⁵. Bu arada işgal eylemini gerçekleştiren Ermeni gençlerin Fransız polisi tarafından serbest bırakılması tartışmalara yol açmıştır. Türk Hava yolları bürosunun girişine büyük bir pankart asan Ermeni militanlara daha sonra 30-40 kişilik bir grup daha katılmış, bu grup bina önünde uzun süre Türkiye aleyhine gösteri yapıp slogan atmıştır. Fransız polisinin kimlik tespiti yaptıktan sonra serbest bıraktığı işgal eylemini gerçekleştiren Ermeniler civardaki bir kahveye girip basın toplantısı düzenlemişlerdir³⁴⁶.

Hürriyet gazetesi manşetinden verdiği işgal olayını “Gittikçe Küstahlaşıyorlar” başlığı ile yorumlamıştır: *“Utanmak denilen bir şey vardır. Kendi ırkından bir uşak, 24 saat herkesin gözü önünde masum bir insanı öldürecek ve ertesi gün kalkıp soykırımdan bahsederek gösteri yapacaksın. Olamaz böyle şey, hayvanlar bile ayıbını örtmek için toprak eşeler. Dün Paris’te gösteri yapanlar, bu gösteriye ışık yakanlar, üç beş gün önce bir avuç insan için koca devletin güçsüzlüğünü ilan etmek pahasına, folklorcülerimizin gösterilerini erteletenler size insan demeye dilimiz varmıyor. Çünkü insanda az da olsa utanma duygusu olur”³⁴⁷.*

Olayları değerlendiren Başbakan Bülent Ulusu ise şunları söylemiştir: *“Ermeni teröristler kendi kiliselerine bomba koyarak Türkler aleyhine senaryo hazırlıyorlar. Bunların hepsinin altında tekrar bu gibi olayları Türklere karşı yapmanın yattığı da bu vesileyle anlaşılıyor. Fakat devletimiz ve hükümetimiz güçlüdür. Her problemin üstesinden gelecektir, gelmektedir de. Bu da üstesinden geleceği problemlerden biridir”³⁴⁸.*

Türkiye ise, Fransa’da yapılan Ermeni gösterilerine Fransız siyasi parti temsilcilerinin de katılması ve THY bürosuna baskın yapan Ermeni gençlerin

³⁴³ **Bariş**, 11 Haziran 1981.

³⁴⁴ “Sapıttılar” **Bariş**, 12 Haziran 1981.

³⁴⁵ **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1981.

³⁴⁶ **Günaydın**, 12 Haziran 1981.

³⁴⁷ “Gittikçe Küstahlaşıyorlar”, **Hürriyet**, 12 Haziran 1981.

³⁴⁸ **Milliyet**, 12 Haziran 1981.

salıverilmesi üzerine Fransa'ya bir nota vermiştir³⁴⁹. Türkiye notasında, Fransızlara daha önce uyarıda bulunulmasına karşın herhangi bir önlem alınmadığı belirtti ve gelecekteki muhtemel olaylardan Fransa'nın sorumlu olacağı bildirdi. Ayrıca Türk Dışişleri Bakanı Fransız polisininin serbest bıraktığı Ermeni işgalcilerin adalet önüne çıkarılmasını istemiştir³⁵⁰.

Bu arada çeşitli Fransız siyasi parti temsilcilerinin de katıldığı Ermeni gösterisinde Türkiye aleyhinde slogan atılmış, “Kahrolsun Türkiye”, “Konsolos Kapı Dışarı” biçiminde pankartlar taşınmıştır. Lyon kentinin bulunduğu Rhone yöresi Ermeni örgütleri Federasyonunu temsil eden bir heyet, yöre valisini ziyaret ederek kendisine bir muhtıra vermişlerdir. Dini yerlerin korunması, Paris ve çevresindeki bir Ermeni Kültür merkeziyle iki kiliseye karşı yapılmış saldırıların faillerinin bulunması, Fransa'nın Türkiye ile ekonomik ve siyasal ilişkilerinin gözden geçirilmesi, Fransa'nın 1915 olaylarını resmen tanıması ve bunları kınaması istenmektedir³⁵¹.

Tam bu sırada Amerika'da turneden bulunan Türk Halk Oyunları ekibi Ermeni göstericilerin protestosuyla karşılaşır. Ermeni göstericilerinin tehdidiyle kapalı salonda gösteri yapmalarına izin verilmeyen Türk folklorcular açık hava da gösteri yapabilmişlerdir. Ancak bu gösteriyi de engellemeye kalkışan bir grup Ermeni; Atatürk'ün resmini ve Türk bayrağının yakınca arbede çıkmış, Hürriyet gazetesine göre; sabrı taşan iki Türk delikanlı Ermenileri döverek yedisini hastanelik etmiştir. Gazete bu olayı manşetinden “İki Türk 300 Küstah Ermeni'yi Dağıttı” şeklinde vermiş, iki Türk'ün Doğan Kiremit ve Mahmut Özönur olduğunu belirtilen haberde bu iki kişinin “*Türk milletine karşı hayatımızı, hiç düşünmeden seve seve veririz*” dedikleri aktarılmıştır³⁵².

Türk Dışişleri Bakanı İlder Türkmen Paris'te katılacağı uluslararası bir toplantıdan önce Fransa Dışişleri Bakanından randevu istediğini belirterek, “*Son Ermeni faaliyetleri konusunda Fransa'ya tutumuzu bildirdik. Gerçekler ortadadır. Ermeni faaliyetleri özellikle terörist faaliyetlerin en yoğun olduğu ülke Fransa'dır.*”

³⁴⁹Hürriyet, 13 Haziran 1981.

³⁵⁰Günaydın, 12 Haziran 1981.

³⁵¹Milliyet, 13 Haziran 1981.

³⁵²Hürriyet, 14 Haziran 1981. Aynı haberin yanında “Derste Türkiye Aleyhinde Konuşan Ermeni Öğretmen Sınır dışı Edildi” başlığı taşıyan bir haber dikkat çekmekteydi. Habere göre; İstanbul Fransız Notre Dam de Sion Kız Lisesi'nde görevli Ermeni öğretmenin Türkiye'de kalma süresi dolmuştu. Avusturya Erkek Lisesi'nde de yazdıkları kitapta Türkiye aleyhtarı ibareler bulunan öğretmen karı-koca hakkında soruşturma yapıldığı belirtiliyordu.

Bunlara karşın Fransa'nın etkin tedbir almadığı da ortadadır” demiştir. Mitterrand'ın işbaşına gelmesinden sonra bu faaliyetlerde bir artış olup olmadığı sorusuna Türkmen, “Fransa’da yeni idare yüzünden Ermeni terörizminde bir tırmanma olduğunu söylemek için vakit henüz erkendir. Bundan önceki faaliyetlerde çok yoğundu. Birçok diplomatımız Fransa’da öldürüldü” yanıtını vermiştir³⁵³.

Türk basınında Ermeni örgütlerinin ne istediği ve neyin peşinde olduğu her zaman merak konusu olmuş, bu konuda Ermeni örgüt yöneticilerinin yabancı basına verdikleri beyanlar Türk basınında genellikle yer bulmuştur. Milliyet gazetesinde “ASALA’nın İsviçre Cephesi” başlığını taşıyan Örsan Öymen imzalı bir yazı dizisi başlar. İsviçre’deki son cinayetten sonra “Gizli Ermeni Kurtuluş Ordusu” adlı örgütün sözcüsünün “*Yakında İsviçre başta olmak üzere tüm dünyadaki eylemlerimizden daha çok söz edecektir*” dediğini aktaran Öymen, neden İsviçre sorusunu cevaplar. Her ne kadar sözcünün bir İsviçre gazetesine verdiği demeçte tarihsel süreçte İsviçre’nin rolünün bu durumun nedeni olarak sunsa da yazara göre asıl neden şimdiye kadar Ermeni örgütünün sadece iki üyesinin gerçekleştirdikleri eylemden sonra yakalanabilmiş, yakalama işini ise gerçekleştiren İsviçre polisi olmuştur. Alex ve Susy’nin tutuklanarak yargılanması nedeniyle İsviçre düşman hedef haline gelmişti. Bu iki ASALA teröristi Cenevre’de bir otel odasında imal ettikleri bombanın patlaması ile Cenevre polisi tarafından ele geçirilmişlerdir. Her iki teröristin tutuklanmasında sonra ASALA örgütünün üstlendiği sabotaj eylemlerinde İsviçre hedefleri yoğunluk kazanmıştır³⁵⁴.

Örsan Öymen, örgüt liderlerinden Mihran Mihranian ile gazeteci Simone’nin yaptığı röportajı sayfasına taşımıştı. “Siz kimsiniz ve İsviçre’den ne istiyorsunuz” şeklindeki soruya ASALA lideri şu sözlerle cevap vermiştir. “*Biz Ermenistan Kurtuluş Ordusu ASALA’yız İsviçre’nin bizim siyasal eylemlerimizde önemli bir yeri var. Örgütümüz, dostları ve düşmanlarını kesin çizgileriyle tespit ediyor. Ve düşman hedeflere karşı da eylem sürdürmeyi kararlaştırmış bulunuyor... Düşmanlarımıza karşı nerede olurlarsa olsunlar –hangi ülkede bulunurlarsa bulunsunlar- eylem uyguluyoruz biz”*.

“Ama o ülkelerinde toprak bütünlüklerini zedeliyorsunuz?” sorusuna karşılık ise; eylem gerçekleştirdikleri ülkelerin Ermeni halkının haklarını zedeleyen

³⁵³ Milliyet, 15 Haziran 1981.

³⁵⁴ Örsan Öymen, “Ermeniler İsviçre’ye De “Düşman” Gözü İle Bakıyor”, Milliyet, 13 Haziran 1981.

lkeler olduklarını, bu ülkelerin hiç birisinin Ermeni soykırımını kabullenmediklerini söyler. Bu sözler üzerine gazetecinin “Ama İsviçre 1915’de, bu soykırım iddiasını kabullendiği gibi, gmenlerinizi de kabullenen bir ülkeydi” demesi Mihranian’ın Şu sözlerle karşılık vermesine yol açar: “*Bunun için size teşekkür m etmemiz lazım yani. Ermeni soykırımının kabul edilmesi bir ülke için asgari Őarttır ama yeterli değildir*”. Ermeni göçmenlerin Avrupa’ya yerleŐtirilmesini ise, emperyalist devletlerin bir planı olarak gören ASALA lideri göçmenleri Batı’ya yerleŐtirilmesini Ermeni sorununu unutsunlar diye uygulandığını ifade eder. Hedeflerine ancak silahlı eylemler aracılığıyla ulaŐabileceklerini belirten Mihranian, bunun ispatı olarak da 1975 yılından beri silahlı eylemler gerçekleştirdiklerini ancak bu Şekilde dünyanın Ermeni sorunu ile ilgilendiği söyler. Bu eylemleri hedefi olarak ise, büyük bir kısmının Türkiye’nin doğusunda yer aldığı söylediği vatanlarının kurtarılması olduğunu belirtir. İsviçreli gazetecinin “*yani orayı almak istiyorsunuz*” Şeklindeki sorusuna “*Elbette hak iddia ediyoruz. 1915’de bu bölgeden sürüldükten sonra Türkler oralara başka grupları yerleştirdiler. Biz oraya yerleŐtirilenlerin sürülmesini de istemiyoruz, birlikte yaşamak istiyoruz. Bu nedenle Kürtlerle birlikte savaŐıyoruz*” demiştir. Sovyetlerdeki Ermenistan bölgesini kurtarılmış topraklar olarak tanımlayıp, Sovyetlerin kendileri açısından dost bir ülke olarak görüldüğünün altının çizerek, Sovyetler dâhil hiçbir örgütten askeri yardım almadıklarını söyler. Ermeni halkının geniş bir burjuva kesimine sahip olduğunu ve silah ve mali yardımların buradan karşılandığını belirtir. “*Parayı nasıl topluyorsunuz*” sorusunu ise, “*talep ediyoruz ve alıyoruz*” Şeklinde cevaplandıran Mihranian, vermek istemeyenlerin olabileceği ihtimalinin hatırlatılması zerine “*Şimdiye kadar hiçbir Ermeni buna cesaret edemedi*” demiştir. Karar merkezleriyle ilgili olarak ise, birçok karar merkezi olduğunu belirten Mihranian zellikle Beyrut üzerinde durur, Beyrut’un Ortadoğu’nun merkezi olduğunu ve Türkiye’deki Kürt ve Türk rgtleriyle iliŐkinin buradan sağlandığını, eylemlerin sürdürülmesinde etkili bir yer olduğunu ifade eder.

Örsan ymen’in notuna göre, İsviçreli gazeteci Simone Flechtner’in “Schweizer Illustrierte” dergisi adına Güney Lübnan’da yaptığı bu konuşma Mart ayında yayınlanır. Yani ASALA rgt yesi Axel ile Suzy’nin tahliye edilip İsviçre sınırları dışına, Lübnan’a dönüŐlerinden bir iki hafta sonra. Bu arada Ermeni rgtlerinin İsviçre hedeflerine yönelik saldırıları da durdurulur. Şimdi ise “*Cenevre Başkonsolosluğu görevlisi Mehmet Yerguz’un öldürülmesinden sonra İsviçreli*

güvenlik görevlilerinin rahat nefes alamayacakları anlaşılıyor. Çünkü katil suçüstü yakalandı ve ASALA cinayeti üstlendi. Katilin yakalanmasında kuşkusuz, polisten çok Ermeni teröründen bıkan ve bir yılda on sekiz olayla karşılaşan İsviçre halkının payı büyük. Acaba iş polise kalsaydı ne yapardı? Suzy ve Axel olayının sonucu ortada. Teröre boyun eğen devlet örneğini son yargılama tüm çıplaklığı ile ortaya koyuyor”du³⁵⁵.

Bütün bunların hemen ardından Associated Press’in Lefkoşe bürosunu arayan bir kişi, Ermeni teröristin İnterpol ya da Türk İstihbarat Teşkilatı tarafından sorguya çekilmesine izin verilmesi halinde, tüm dünyada İsviçre’nin çıkarları aleyhinde eylemler yapılacağını söyler. “9 Haziran” örgütü adına konuştuğunu söyleyen Ermeni teröristin yalnızca “Krikoryan” diye çağırdığı tutuklu arkadaşı için iki istekte bulunmuş, aksi halde İsviçre aleyhine bazı girişimlerde bulunacaklarını öne sürmüştür³⁵⁶.

Diğer yandan Milliyet gazetesinin 20 Haziran tarihli manşeti Agop Agopyan ağzında çıkan “Ermeni Lideri ‘Türkiye’deki Bazı Örgütlerle İlişkiliyiz”, ifadelerinden oluşuyordu. ASALA örgütünün liderlerinden olan Agop Agopyan, Ermeni militanların Lübnan’da Filistin örgütleri Fateh ve Demokratik cephe tarafından eğitildiğini, ASALA’nın ve bazı Kürtlerle işbirliğini yaptığını açıklar. Gazetenin aktardığına göre, Londra’da yayınlanan “The Middle East” dergisinde Agop Agopyan’ın görüşlerinin yer aldığı bir yazı yayınlanır. ASALA lideri Türkiye’den toprak taleplerini tekrarlayarak, “Ermeni siyasi partileri yetersiz kaldığı için ASALA’yı kurduklarını” bildirir. Agopyan, Filistin örgütleri Fateh ve Demokratik Cephe ile aralarında güçlü bağlar bulunduğunu, bu örgütlerin kendilerine siyasal destek verip militanların askeri eğitimini sağladıklarını da söyler. Bunların yanında Agopyan, 3 Ekim 1980’de Cenevre’de bomba yaparken yaralanan Ermeni militan Alex Yenikomşuyan’ın da “ASALA’nın İsviçre hükümetine karşı başarılı bir taktiğin sonucu serbest bırakıldığını” ileri sürer. The Middle East, Ermeni militanların eylemlerinin, 1965 Nisanından itibaren özellikle Filistinlilerin davalarında olumlu ilerlemeler kaydettikten sonra yoğunlaştığına da dikkat çeker³⁵⁷.

³⁵⁵ Örsan Öymen “Asala Açıkça Türkiye’den Toprak İstedğini Söylüyor”, **Milliyet**, 14 Haziran 1981.

³⁵⁶ Yemuz’un öldürülmesiyle ilgili olarak İsviçre polisi bir Ermeni teröristi tutuklamış, Beyrut’ta bir bildiri yayınlamakla olayın sorumluluğunu üstlenen Ermeni Gizli Kurtuluş Ordusu tutuklanan teröristin adının Mardiros Makerci Camkoçyan olduğunu açıklamıştı. **Milliyet**, 17 Haziran 1981.

³⁵⁷ **Milliyet**, 20 Haziran 1981.

Bu arada diğerk terör grupları gibi Ermeni örgütlerinin saldırıları da Amerikalılar tarafından yakından izlenmekte ve bu konuda raporlar hazırlanmaktaydı. CIA'nin hazırladığı bir rapor; 1980'den itibaren Ermeni saldırılarının arttığı ve 1980 yılı içinde terör konusunda en aktif grubun Ermeniler olduğu tespitini yapar. Mehmet Ali Birand'ın Brüksel'den verdiği haber CIA raporunun içeriğı ile ilgiliydi. Amerikan Haberalma Örgütü'nün hazırladığı raporda Ermeni örgütlerinin suikast girişimlerinin önümüzdeki yıl daha da giderek artmasının beklendiğı belirtirmiştir. Türk diplomatlarının öldürölmesi yanı sıra, Ermeni örgütlerinin listelerine bazı Batı Avrupalı ve özellikle Amerikan diplomatlarını eklemelerinin olasılığına dikkat çekmektedir. CIA raporunda, 1980 yılında uluslararası terörizmin son 12 yıl içinde görölmemiş oranda ölü bıraktığını belirtikten sonra, bu oranın artmasını üç örgütün çok iyi planmış çabalarına bağlamaktadır. Bunlar arasında gösterilen Ermeni örgütler, 1980 yılındaki saldırılarda en aktif gruplar arasında yer almaktadır³⁵⁸. Öte yandan ABD Senatosu'nda bir konuşma yapan senatör Gayle, *“Türk diplomatlarına yapılan saldırıların birçok uluslararası rapor arasında unutulduğunu”* söylemiştir. Gayle konuşması şu cümlelerle sürdürmüştür: *“Tüm terör eylemlerinin kınanması ve barbarca eylemlere müsamaha edilmeyeceğinin açıkça anlatılması zamanı gelmiştir”*³⁵⁹.

Haziran ayındaki Ermeni meselesi konusundaki bu hareketlilik hemen etkisini gösterecek ve Milliyet gazetesinde bu konuyu içeren bir yazı dizisi başlayacaktır. 3 Temmuz'da Milliyet gazetesinde başlayan yazı dizisi tarihsel süreci aydınlatma amacı taşımaktaydı. 3 Temmuz tarihli Milliyet gazetesinin manşetini Ömer Sami Coşar'ın hazırladığı yazı dizisinin haberi süslüyordu. *“Ömer Sami Coşar Paris'ten Bildiriyor”* cümlelerinin altında *“62 Yıllık Yalan, Bunları Türkler Öldürmedi”* deniyordu. Yazarın notunda ise kaynak olarak gösterilen belgelerin Paris'te Fransa Dışışleri Bakanlığı'nın arşivlerinde ciltler halinde muhafaza edildiğı belirtilir. *“Bu yazılarımızda ortaya atacağımız her vesikanın bu arşivin hangi bölümünde, hangi cildinde, hangi sayfasında bulunduğunu özellikle belirteceğiz. Bize bu kıymetli arşivi tetkik etmek imkânını veren Fransa Dışışleri Bakanlığı yetkililerine teşekkürü bir borç biliriz”* denmiştir.

³⁵⁸ “Ermenilerin Türk Diplomatlarına Saldırıları Önümüzdeki Yıl Artacak”, **Milliyet**, 20 Haziran 1981.

³⁵⁹ “Ermeni Terörü ABD Kongresinde Kınandı”, **Milliyet**, 21 Haziran 1981.

Yazarın, yazı dizisinde aktardıkları Fransa ile Ermeniler arasındaki ilişkileri ortaya koyma amacı taşıması bakımından, Fransa'nın ASALA eylemlerine gösterdiği hoşgörüyü bir tepkidir. Yazar, Fransa ile Ermenilerin tarihsel işbirliğini hatırlatarak yaşananlara ışık tutmaya çalışmakta, bir yandan Ermenilerin emperyalist devletler tarafından kullanıldığını, diğer taraftan da Ermenilerin büyük devletlerin desteğini alarak Anadolu topraklarında egemenlik kurmaya çalıştıklarını ve bu amaç için Türklere karşı çeşitli katliamlara giriştiklerini vurgular. Ermenilerin iddialarının tehcir uygulamasını merkeze aldığı düşünüldüğünde; yazarın Fransız arşivlerini kaynak göstererek aktardığı bu bilgiler aslında 1915'den sonrasını içermektedir. Bu aktarılanların en önemli amacının Ermenilerin her zaman Anadolu topraklarına yönelik taleplerinin olduğunu, bu taleplerine ulaşmak için büyük devletlerin desteğini aradıklarını, bu destekle beraber Türklere karşı terör uyguladıklarını kanıtlamaya yöneliktir. Bunun yanında Fransa başta olmak üzere diğer büyük devletlerinde Ermenileri, Anadolu üzerindeki emellerine ulaşmak için kullanmaya çalıştıklarını ve işleri bittiğinde ortada bıraktıklarını vurgulanır. Dolayısıyla bu tür yayımların Ermenileri iddialarına cevap niteliğinde olmasından daha ziyade iç kamuoyuna yönelik olduğu açıktır³⁶⁰.

4-Paris'te Türk Başkonsolosluğunun Basılması

24 Eylül 1981 günü Ermeni Gizli Kurtuluş Örgütü Mensubu oldukları söylenen silahlı dört kişi Paris Türk Başkonsolosluğu'nu basar. 56 kişiyi rehin alan militanlar Türkiye'deki siyasal tutukluların serbest bırakılmalarını isterler. Bunun yerine getirilmediği takdirde 12 saatlik süre dolduktan sonra ellerindeki rehinelere öldüreceklerini belirtirler. İçeriye zorla giren saldırganlar Konsolos Kaya İnal'ın bulunduğu odaya girmişler, kendilerine karşı koyan koruma görevlisine silahla karşılık veren saldırganlar, konsolosun bulunduğu yöne ateş etmişler, konsolos Kaya İnal'ı göğsünden yaralanmış, koruma polisi ise ölmüştür³⁶¹. Öte yandan taleplerinin

³⁶⁰ Ömer Sami Coşar, "Ermeni Dosyası", **Milliyet**, 4 Temmuz 1981. Ömer Sami Coşar yazı dizisinin temel felsefesini Ermenileri kışkırtan ABD, İngiltere ve Fransa olmak üzere üç büyük devlet olduğu üzerine kurar. Bu devletlerin "Yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'nun enkazı... Paylaşılacak yeraltı yerüstü servetleri, madenler, petrol, verimli topraklar... Fakat yeni savaşlar patlak verecek, çok insan ölecek çok insan sefil olacak, göç yollarına dökülecek, umurlarında mı?" diyerek söz konusu devletin niyetlerini ortaya dökmeye çalışır.

³⁶¹ **Cumhuriyet**, 25 Eylül 1981.

yerine getirilmeyeceğini anlayan ASALA militanları tam 15 saat sonra Fransız polisine teslim olmuşlardır. Saldırganlar Lübnan kökenlidir, yapılan yargılamalar sonucunda bu kişiler 31 Ocak 1984 tarihinde 7'şer yıl hapis cezasına çarptırılmış bu ceza Türk kamuoyu tarafından az bulunarak, protesto edilmiş ve Fransa yönelik tepkiler daha da artmıştır. ASALA ise bu militanların tutuklanmaları protesto ederek, hemen salıverilmelerini istemiştir. 1981 yılının Ekim ve Kasım aylarında ve sonrasında ASALA'nın Fransız hedeflerine gerçekleştirdiği saldırıların nedeni bu tutuklanan militanlar olmuştur.

Bu eylem ASALA'nın en başarılı olduğu eylemlerden biri olarak kabul edilmiş, Ermeni toplumunun vatansever duygularını canlandırdığı iddia edilmiştir. Bu eylemi gerçekleştirilenden biri olan Kevork Güzelyan 1986'da salıverildiği günlerde saldırıyı büyük bir başarı olarak nitelendirmiş, hedeflenen uluslararası ilginin Türkiye'nin üzerine çekildiğini söylemiştir³⁶². Ayrıca Güzelyan, söz konusu eylemin Fransa'da Ermeni sorununa olan ilginin ve Ermeni bilincinin artmasında da etkili olduğunu vurgulamış, 1981 öncesinde Fransa'da Ermeni soykırım iddialarının anıldığı 24 Nisan günlerine sadece 150 kişi katılırken, 1981 saldırısı sonrasında bu sayı 10.000'e kadar çıktığını belirtmiştir³⁶³.

Paris'te Türk başkonsoloslugu basılırken Lübnan'dan dört maddelik istek listesi gelmiştir. Birincisi, Türkiye'de tutuklu bulunduğu iddia edilen din adamları Manuel Yargatyan ile Hırant Güzelyan'ın serbest bırakılmasıdır. İkinci istek, Türkiye'de tutuklu olduğu iddia edilen bütün Ermenilerin serbest bırakılmasıdır. Üçüncü istek, Türkiye'de yaşayan Ermenilere seyahat serbestisi ve fikirlerini açıklama özgürlüğü verilmesidir. Son istek ise, cezaevinden beş Türk terörist ile beş anarşistin serbest bırakılmasıdır. Bunların kimlikleri konusunda bir açıklama yapılmamıştır. Bu taleplere karşılık olarak olay yerine gelen Fransa Büyükelçisi Adnan Bulak "*Ermenilerle pazarlık edilmez. Bu Türk hükümetinin genel politikasıdır*" demiştir. Adnan Bulak devamında olayla ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: "*Ermeni teröristlerin istekleri saçma sapan şeyler. Olayla ilgili haberler telsizle dışişleri bakanlığına ulaştırılmıştır. Rehinelerin hepsi henüz içerdedir.*"

³⁶² Yıllar sonra Kevork Güzelyan Türk basınından Hürriyet gazetesine verdiği mülakatta, eylemi sona erdirmelerinin sebebi olarak Türkiye'nin 15 militanı serbest bırakmasını göstermiştir. Hürriyet gazetesinin manşetten verdiği habere göre, Güzelyan, "Beş Ermeni, Beş Kürt, Beş Türk siyasi mahkum serbest bırakıldı. Paris'e getirildiler, teslim olduk. Yargılama olsun istiyorduk, çünkü Türkiye mahkemeye gelecek, bizimle muhatap olacaktı" demiştir. "Katilin İddiası", **Hürriyet**, 15 Ekim 2000.

³⁶³ Aktaran, Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s. 266.

Rehinelerin arasında başkonsolosluk mensupları bulunmaktadır...” sürenin bitmesi halinde ne yapacakları konusunda ise, “O konuda henüz kesinliğe kavuşmuş bir şey yok. Bunlar Türkiye’yi Ermeniler konusunda konuşturmak istiyorlar” demiştir³⁶⁴. Bu arada Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Kamuran Gürün düzenlediği basın toplantısında Fransız hükümetini karşısına almamaya ve Fransız polisini suçlamamaya özen göstererek, “Fransız polisi gerekli tedbirleri almamıştır diyecek durumda değilim” diye konuşur. Gürün, “Bazı ahvalde, güvenlik tedbirleri artırıldığı zaman da matbuatın vatandaşa eziyet ediyorsunuz” diye şikâyet ettiğini kaydeder. Kamuran Gürün, “Bazı konuları tatbik edebilmek çok kolay olmuyor” diyerek saldırının uluslararası terörün bir parçası olduğunu belirtir³⁶⁵. Türkiye Ermeni Patriği Şinork Kalustyan ise; “Ermeni teröristlere başta Fransa ve batılı ülkeler çanak tutuyor ve Türkiye’de bir Ermeni sorunu yaratılmak isteniyor. Bu ülkeler isterlerse Ermeni tedhişi hemen durur. Huzur kaçıran bu olayları lanetliyoruz, katil Ermeni canileri cezasız kalmamalı” demiştir³⁶⁶.

Türk kamuoyunda tepkiler Fransız hükümeti ve Fransız yayın organlarına yönelik olmuş, Ermeni militanlarının gerçekleştirdiği baskının, Fransa devlet yetkililerinin bir türlü önlem almamalarının bir sonucu olarak değerlendirilmiş ve bu kayıtsızlığın Ermeni militanlara cesaret verdiği üzerinde durulmuştur. Bunun yanında ikinci bir tepki noktası ise Fransız radyo ve televizyonları olmuş, Türk kamuoyundaki genel algı her olaydan sonra Fransız yayın organlarının gelişmeleri tek taraflı olarak verdiği yönünde olmuştur.

Fransız medya kuruluşlarının yayını konusunda Milliyet imzalı yazıda şunlar denilmektedir: “Fransız basınının ve radyo-televizyonunun artık alıştığımız bir tutumum var. Ermeni teröristler Türk diplomatik misyonlarına saldırdığı zaman, hemen tarihten bugüne Ermeni iddialarını seslendiriyorlar. Bu mantığın uzantısı şöyle mi olmalıdır? Mehmet Ali Ağca, Papa’yı vurduğu zaman Haçlı seferleri mi gösterilmelidir? İşte Fransa’nın iki yüzünden bir tanesi böyledir... Bu ülkenin bir yüzü özgürlüğü aydınlığı simgeler. İkinci yüzü ise kiralık askerler, sömürgecilik, rüşvet alan devlet başkanları, siyasal rezaletler bulunur. Terörizme kucak açmakla

³⁶⁴Cumhuriyet, 25 Eylül 1981.

³⁶⁵Cumhuriyet, 26 Eylül 1981. Gürün’ün yaptığı bu açıklamalar Türk basınında eleştiri konusu yapılmış, Uğur Mumcu, Gürün’ün yatıştırıcı bir dil kullanmasını anladıklarını ancak Fransız polisini savunmaya kalkışmasını anlayamadıklarını belirtmiş ve Gürün’ü Fransız polisini aklamaya çalışmakla suçlamıştır. Bkz. Cumhuriyet, 27 Eylül 1981.

³⁶⁶Cumhuriyet, 26 Eylül 1981.

kalmayıp, onu teşvik de eden Fransız basın ve yayın araçları, toplumlarının bu çelişmesini tam yansıtmaktadır... Kalem ile terörist silahı ve mürekkep ile katil, kurşun el eledir. Fransız şarabına Türk kanını karıştırmış sorumsuz gazeteciler ve televizyoncular, 3 yaşındaki çocuğa işkence yapılırken Ermeni terörizminin propagandasını üstleniyor. Eğer özgür Fransız düşüncesi bu ise, Ağca'yı ya da Carlos'u getirip, Mitterrand'ın yerine Fransız cumhurbaşkanı seçmeleri en doğru hareket olacaktır”³⁶⁷.

Fransa'da gerçekleşen baskının dış basındaki yansımaları Türkiye'deki gazeteler tarafından ele alınan konuların başında geliyordu. Türkiye'deki gazetelere yansıdığı kadarıyla, Fransa'da sağ eğilimli yayın yapan “Figaro” eylemi “dramatik” olarak nitelmiş, Ermenistan Gizli Kurtuluş Ordusu'nun Filistin Kurtuluş Ordusu ile işbirliği yaptığını yazmıştır. Sosyalist eğilimli “Le Matiné gazetesini ise, “Katledilmiş Halk” başlığı taşıyan yorumunda Osmanlı İmparatorluğu'nun soykırımında bulunduğunu öne sürerek, Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmasıyla söz konusu kırıma son verildiğini vurgulamıştır. İngiliz basına da olaya geniş yer vermiş birçok ciddi gazete haberi birinci sayfadan görmüştür. “Daly Telegraph” da birçok Ermeni'nin ASALA tarafından uygulanan terör yöntemini benimsemediği ifade edilmiştir. Ayrıca gazete 1915'de yapıldığı iddia edilen soykırımın gerçek olmadığı da yazılmıştır. Yunan basını ise, Ermenilerin davalarında haklı olduklarını ancak masum insanlara karşı yapılan saldırıların haklılıklarına gölge düşürdüğü belirtmiştir³⁶⁸.

Ancak her ne kadar Fransız basının yanlı yayın yaptığı üzerinde durulsa da bir gerçek vardır ki satır aralarında karşımıza çıkmakta, o da özellikle Fransız radyo ve televizyonunun yayın yaparken “Türk görüşünü” aktaracak kişi bulamamasıdır. Hatta 15 saat süren yayın sırasında Fransız televizyon organları Türk görüşünü aktaracak kişi aramışlardır. Resmi veya resmi olmayan şekilde, Ermeni davasının Türkler açısından nasıl görüldüğü bir tek ülke televizyonuna bile taşınmamıştır. Buna karşın, başta Fransız televizyonu olmak üzere birçok Avrupa ülkesi televizyonu, ya bir Ermeni'yi veya aynı konuda uzman bir yabancıyı konuşturarak, Ermenilerin neden bu harekete giriştiklerini seyircilere anlatmıştır. Televizyonların taraf tutmaktan çok yetkili bir Türk bulamamaktan dolayı, Ermeni olayını tek yönlü

³⁶⁷ “Fransa'nın Dramı”, **Milliyet**, 26 Eylül 1981.

³⁶⁸ **Milliyet**, 26 Eylül 1981.

yansıtmak zorunda kaldıklarına dikkati çeken bir Türk diplomatı “*Bize hükümetin bu konudaki politikasının ne olduğu bildirilmedi ki TV’ye çıkıp konuşalım*” demiştir³⁶⁹.

Bu doğrultuda Örsan Öymen ise yazdığı yazıda Türkiye’nin Ermeni sorununa yönelik politikasızlığı açıkça ortaya koymakta ve bu konuda Türk Dışişlerini suçlamaktadır. *‘Ermeni meselesi diye bir mesele yok’ demek bizim hariciyenin öteden beri izlediği, hatalı bir devede keşiş politikasıdır. Bu meselede Türkiye Cumhuriyeti’nin haklılığını, ‘masum’luğunu ortaya koyabilecek somut bir politika oluşturma çabalarında kaçma yoludur. Dışişlerinin bodrum katlarında 70 koca sandık dolusu doküman bu nedenle çürümeye terk edilmiştir. Sonuç? Bakanlığın dış temsilcilerine atılan her kurşundan sonra karşı taraf, ‘tek yanlı bir senaryo’ dünya kamuoyu ekranlarına kurulmuş ve aynı plağı sergilemiştir: ‘Soykırım...’Kurşun atanların ya da attıranların amacı zaten budur... Tek kale oynamalarının nedeni de budur...’* Öymen, Ermenilerin bir Ermeni meselesi olmadığını aslında başkalarının bir Ermeni meselesi olduğu fikrindedir. Ona göre, üstelik bu durum yeni bir olgu değil tarih boyunca süregelen bir fitnedir, fitnenin de kökü dışarıdadır³⁷⁰.

Yazara göre;öfkelenme ve nara atma yerine akılcı bir kamuoyu oluşturma savaşı vermek gerekirdi, Paris’teki davaya müdahil avukatlar yollamak ve belge ve bilgi donatmak, karşı tarafın tezlerini çürütmek lazımdı. Öte yandan da geçmişin doğrularına “doğru” eğrilere de “eğri” deme yürekliliğini gösterebilmek, Türkiye Cumhuriyeti’nin padişahlık döneminin “karşı tezi” olduğunu unutmamak ve “Abdülhamit Han’a toz kondurmayalım” kompleksine kapılmamak şarttı. Yazar, *“Atatürk kuşağı olarak ne Abdülhamit’e ne de Türkiye’yi maceradan maceraya sürükleyen İttihatçı paşalara savunma avukatlığı yapacak değiliz... Ama tarihin saptırılan ve çarpıtılan gerçeklerini de inandırıcı bir biçimde belgelemek zorunda...”* olduğumuzu ifade eder. Örsan Öymen, Ermeni tezlerinin geçersizliği ortaya koyacak yığınla belge olduğunu söyler ve Amerikan gazetelerinde bir Ermeni komitacı ile yapılan röportaja atıfta bulunarak Hınçak çetelerinin, Türkleri ve Kürtleri öldürerek kargaşa yaratıp Rusya’nın müdahalesine zemin hazırlamaya çalıştıklarını belirtir. Yazara göre, bunları vurgularken, Abdülhamit’in de aynı oyuna geldiğini ve

³⁶⁹ *Milliyet*, 26 Eylül 1981.

³⁷⁰ Örsan Öymen, “Ermeni Meselesi”, *Milliyet*, 26 Eylül 1981.

“Hamidiye Birlikleri”ni Ermeniler üzerine sürdürterek satranç tahtasındaki “şah” figürüne dönüştüğünü yadsımamak gerektiğini söyler³⁷¹.

Bu arada Türk kamuoyunda sert tepkiler artınca ister istemez sağduyu çağrıları da yapılmıştır. Gösterilen tepkilerin özellikle Ermeni kimliği üzerinde yoğunlaşması, ASALA’nın tüm Ermenileri temsil etmediğinin vurgulanmasını zorunlu hale getirmiştir. Türk basınının genelinde yapılan yayınlar sonucunda Ermeni kimliği terör eylemleri ile eş değer hale gelmiş, bu tür yayınlar Türkiye’deki Ermenilerin hedef haline gelebileceği kaygısını da yaratmıştır. Bu durum hem Türkiye’deki Ermenilerin tedirgin olmasına, bu tedirginliğin etkisiyle açıklamalar yapmalarına hem de Türk basınında sağduyu çağrılarının yapılmasına yol açmıştır³⁷². Genellikle sağduyu çağrılarının Cumhuriyet gazetesinin yazarları tarafından yapılması dikkatten kaçmamaktadır.

Ali Sirmen, tepkilerin haklı olduğunu belirttikten sonra bu tepkilerin duygusal boyutunun iyi hesaplanması gerektiğini söyler. Sirmen, “*Bazı yayın organları, bu olaydan hareketle insanlığa saldırmak ya da ders vermek gibi pek akılla ilişkisi olmayan yayınları benimsemişlerdir ki bu gibi tutumları hiçbir yararı olmadığı gibi, zarar vereceği de ortadadır*” diyerek Türklerin Ermenilerle bir sorunu olmadığını, sorunun Ermeniler adına hareket ettiklerini söyleyen tedhiş örgütleriyle olduğunu hatırlatma ihtiyacı hissetmiştir³⁷³. Dolayısıyla Türk basınında bir 6-7 Eylül hatırlatması bu gibi dönemlerde sık sık karşımıza çıkan bir durum olmuştur.

Eylemcilerini bir amacının da 6-7 Eylül olaylarında olduğu gibi azınlık kökenli yurttaşlara karşı şoven duyguları kışkırtarak bir takım sorumsuz kişi ve kuruluşların misilleme yapmasını sağlamak olduğunu vurgulayan Uğur Mumcu;

³⁷¹ Örsan Öymen “...1981 Paris’ine”, **Milliyet**, 4 Ekim 1981.

³⁷² Türkiye’de ASALA eylemlerine bağlı olarak kamuoyunda oluşan tepki Ermeni kökenli Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarını da daha önce olduğu gibi seslerini duyurma doğrultusunda harekete geçirmiştir. Cumhuriyet gazetesine “Okurlardan” köşesine Torkom İstepanyan adlı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı bir Ermeni “Dünya Ermenilerine Sesleniş” başlığı taşıyan bir yazı göndermiştir. Yazısında İstepanyan, Türk düşmanlarının “Ermeni katliamı” adıyla dünya halkoyuna sunduğu olayları aradan yarım yüzyılı aşkın zaman geçmiş olmasına rağmen tazelenmeye çalıştığını belirtir. Torkom İstepanyan, yurt dışındaki Ermeni soydaşlarına da seslenerek şunları söylemiştir: “*Şayet üç bin yıllık medeniyetimize kanlı ellerin leke sürmesini istemiyorsanız çocuklarına gerçeği bizler gibi sizler de öğretin... Atatürk’ün dediği gibi ‘TÜRK MİLLETİNİN KARAKTERİ YÜKSEKTİR’... Ama iftiharla söyleyebilirim ki yurt içindeki Ermeni vatandaşlarımız, bunların yaptıklarından tedirgin olmaktadır. Katiyen tasvip etmemektedir...*”. Torkom İstepanyan, “Dünya Ermenilerine Sesleniş”, **Cumhuriyet**, 27 Ekim 1981.

³⁷³ Ali Sirmen, “Biraz Dikkat Gerekmez Miydi?”, **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1981.

böyle bir olay yaratılırsa Ermeni teröristler ve bunların arakasındaki güçlerin bundan yararlanarak dünya kamuoyunu Türkiye aleyhine çevirebileceklerini kaydeder³⁷⁴.

Türk basınında bu eylem Ermeni terörü konusunda yeni aşama olarak değerlendirilmiştir. Çünkü “*teröristler ilk kez maskesiz*” olarak kamuoyunun önüne çıkmışlar, kendi kimliklerini gizleme kaygısı taşımayan bir eylem gerçekleştirmişlerdir³⁷⁵. Türk basınındaki yorumlara göre, artık dünyaya da Ermeni terörizminin kınanmasını gerektirecek bir ortam oluşmuş, Batı’da Türkiye’ye karşı önyargılı çevrelerde bile bu işin olumsuzluğu görülmeye başlanmıştı. Terör eylemlerinin artması ve yavaş yavaş batılı devletleri de tehdit etmeye başlaması, bu ülkelerin kaygılarını artmış ve ortak önlemler alınması gerektiği konusunda eğilim göstermeye başlamalarına neden olmuştur.

Diğer yandan Başkonsolosluk güvenlik görevlisi Cemal Özen’i öldüren, Konsolos Kaya İnal’i ağır yaralayan ve 54 kişiyi saatler boyu rehin alan ASALA üyesi 4 kişinin yargılanmasına tam 28 ay sonra başlanıyordu. Paris Konsolosluğunu basan 4 Ermeni Fransa’da ancak Ocak 1984’de yargıç karşısına çıkabilmişler, Türk basını ise yargılamaları yakından izlemiştir. Hürriyet gazetesi “Adalet İstiyoruz” manşetini atarak, Fransa’nın dünya kamuoyunda sınav verdiğini belirtmiştir³⁷⁶. Bu arada duruşma sırasında Ermenilerin de gösteri yaparak dramatik soykırım temaları ile jüriyi etkilemeye çalışacaklarının üzerinde durulur. Faruk Zabcı, Hürriyet muhabiri olarak duruşmayı izler ve izlenimlerini aktarır. Aynı günlerde Türk basınında Paris saldırısında şehit düşen Cemal Özen’in yetim kalan çocukları, Cemal Özen’in mezarının fotoğrafları yer alır. Haberlere göre, duruşmaya Türk tarafını temsilen katılacak olan Türkkaya Ataöv, “soykırım masalını”; İstanbul Patrikhanesi Danışma Kurulu Üyesi Dikran Kevorkyan’da “Ermenilere baskı” iddialarını çürütecektir³⁷⁷. Fransa’daki duruşma yönelik Türk basınında “Bu Bizim Kan Davamız” şeklinde bir algı oluşmuştur. Türk basınında Ermenilerin hesap veriyor olmasının yarattığı bir memnuniyet olduğu gibi Fransız adaletine karşı da bir güvensizlik söz konudur. Yargıcın Ermeni sanıklara yönelik “eylemlerinizi neden Türkiye’de yapmıyorsunuz?” sorusuna Hürriyet gazetesi tepki göstermiş ve

³⁷⁴ Uğur Mumcu, “Çok uluslu Önlem”, **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1981.

³⁷⁵ “Olayların Ardındaki Gerçek”, **Cumhuriyet**, 25 Eylül 1981.

³⁷⁶ **Hürriyet**, 23 Ocak 1984.

³⁷⁷ **Hürriyet**, 24 Ocak 1984.

“Utanmaz Yargıç” manşetini atmıştır³⁷⁸. Bunların yanında Ermenilerin duruşmayı bir fırsat haline getirip propaganda yapacak olmalarının rahatsızlığı ve kızgınlığı da görülmektedir.

Duruşmayla ilgili haberlerde yargıcın dava sırasında “terörist” kelimesinin kullanılmamasını istediği, bunun yanında duruşmada ifadeleri alınan 3 Ermeni zanlının annelerinin jüriyi etkilemeye çalıştığı, oğulları ile gurur duyduklarını ifade ettikleri belirtilir³⁷⁹. Diğer yandan Ermeni Patrikhanesi Başkan Yardımcısı Dikran Kevorkyan, duruşmada tanıklık yaparak; Türkiye’de 35 okulları, 35 kiliseleri, 2 günlük gazeteleri olduğunu ve çok huzurlu bir yaşam sürdüklerini, Ermeni terörünü lanetlediklerini söylemiştir³⁸⁰. Paris’te oturan Meline Manusyan adlı bir Ermeni kadın Türkçe olarak verdiği ifadesinde, Birinci Dünya Savaşı sırasında yetim kaldığını belirterek, “*Talat Paşa bizim için bir Nazi'den farksızdı*” demiştir. Ermeni sanıklarının avukatının “sanıklar hakkında ne düşünüyorsunuz?” şeklindeki sorusunu ise Manusyan, “*onların terörist olduklarını sanmıyorum*” diye cevaplamıştır. Sanıklara “Tüm Ermeni halkı sizinledir” mesajını da ileten Manusyan’da sonra söz alan Varig Kölcian, “1915 yılında İslahiye’de çadırlarda yaşadıklarını” anlatırken sık sık ağlamıştır. Türk basınındaki haberler göre bunlar olurken bazı jüri üyelerinin de ağladıkları görülmüştür³⁸¹. Bu arada savcının saldırıyı gerçekleştiren Ermeniler için 10 yıl, diğerleri için ise 5-7 arası yıl hapis istemesi memnuniyetsizlikle karşılanmıştır³⁸². Yargılama sonucunda 4 Ermeni sanığa 7’şer yıl hapis cezasının verilmesi, müebbet hapis cezası bekleyen Türk kamuoyunda tepkilere yol açmış, karar “Fransa’da Adalet Katledildi” şeklinde verilmiştir³⁸³.

Öte yandan Ermeni eylemlerinin yoğunlaştığı bir dönemde Cumhuriyet gazetesinde Ali Sirmen, İbrahim Çamlı ile Ermeni sorununu konuşmuştur. Çamlı, Ermeni sorunu konusunda benzeri defalarca yayınlanmış yazı dizilerinde ifade edilenlerden farklı yorumlarda bulunmuştur. Tarihsel sürecinde ele alındığı söyleşi

³⁷⁸**Hürriyet**, 27 Ocak 1984.

³⁷⁹Hürriyet gazetesi bu annelerinin zafer işareti yapan fotoğraflarının altına “Böyle Analara Böyle Oğullar” başlığı atmıştı. Devamında ise şu yoruma yer verilir: “*Paris’te yargılanan Ermeni teröristleri, şımarık ve küstah davranışlarını sürdürürken, onları dünyaya getiren anneleri de aynı davranış içinde gözüktüler. Bu canilerin anneleri ‘Oğullarının Ermeni davasına hizmet verdiğini, onlarla gurur duyduklarını’ söylediler. Evlat yerine akrep ve çıyan dünyaya getiren bu analar...*”

Hürriyet, 25 Ocak 1984.

³⁸⁰**Hürriyet**, 27 Ocak 1984.

³⁸¹**Hürriyet**, 28 Ocak 1984.

³⁸²**Hürriyet**, 31 Ocak 1984.

³⁸³**Hürriyet**, 1 Şubat 1984.

de güncel değerlendirmelerde yapılmıştır. Gazeteci olan Çamlı mesleğe Hüseyin Cahit Yalçın'ın Tanin gazetesinde başlamış, birçok yabancı gazete ve ajansın Türkiye, Ortadoğu ve Balkan muhabirliğini yapmış, 4 yıl süreyle de Hayat dergisini yönetmiştir. Uzun çeşitli yayın organlarında dış politika yazıları yazan Türk dış politikası içeren kitaplarda yazmıştır. İbrahim Çamlı Ermeni meselesi konusunda ortaya koyduğu yaklaşımda; Ermenilerin İsrail olayına benzer bir durumla devlet yaratmaya çalıştıklarını belirtir. Ermeni milliyetçiliğinin kökenleri üzerinde de duran Çamlı; Türkiye'nin uluslararası alanda karşılaştığı söz konusu olumsuz durumun Kıbrıs sorunu ile bağlantılı olduğunu söyler. Bir yandan Türkiye Cumhuriyeti'nin Ermeni taleplerini kesinlikle muhatap almaması gerektiğinin altını çizen Çamlı, diğer yandan da Türkiye'nin suskunluğunu bozması gerektiğini vurgular.

Öncelikle Ermeni sorunu tarihsel süreçten başlayarak ele alan Çamlı, Ali Sirmen sorusu üzerine Ermeni tarihi ile ilgili tespitlerde bulunur. Ermenilerin uzun süredir Anadolu'da yaşayan bir topluluk olduğu belirten Çamlı, ancak zamanla devlet karakterlerini kaybettiklerini bundan dolayı birçok devletin egemenliği altında yaşamak zorunda kaldıkları ifade eder. Osmanlı Devleti'nin egemenliğindeki diğer azınlık gruplarından Ermenilerin farklı bir özelliğe sahip oldukları, yaşadıkları hiçbir bölgede nüfus çoğunluğuna hiçbir sahip olmadıklarından dolayı ayrılıkçılık hareketinin aslında Ermenilerin büyük çoğunluğunun eğilimlerine aykırı olarak geliştiği söylenir. Yunan bağımsızlık hareketinden sonra Rumların gözden düşmesi özellikler Osmanlı bürokrasisi içinde Ermenilerin sivrilmesine yol açar, bunun yanında Tanzimat'ın getirdikleri ile zenginleşen bir Ermeni burjuvazisi hayatından memnundur. İbrahim Çamlı tespitine göre; Ermenilerin isyanı tamamen bir dış telkin sonucunda İngiliz-Rus rekabetiyle ortaya çıkmıştır. Çamlı'ya göre; tabanı olmayan bu hareket çareyi Müslüman halkın tepkisini yaratacak ve bir dış müdahaleye olanak sağlayacak terörde görür. Rusya'nın desteğindeki bu terör hareketine, Ruslar kendi imparatorluğu içerisinde doğurabileceği sorunları düşünerek harekete geçme konusunda tereddüt yaşarlar. Ancak I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla İngiltere ve Rusya arasında sağlanan işbirliği Rusları, Ermeni meselesi konusunda harekete geçirir. Sonuçta yazara göre; Rusya'ya ilhak amacı taşıyan Ermeni terör olayları yoğunlaşır.

Tehcir konusuna Çamlı'nın yaklaşımı, Osmanlı Devleti'nin Doğu sınırları korumak için aldığı bir önlem olduğu şeklindedir. Ancak "*imparatorluğun asayiş ve*

organizasyon bakımından tamamen yoksun olduğu bir bölgede ve Ermeni terörünün sonunda estirebildiği etnik düşmanlı rüzgârları arasında 200.000 kadar Ermeni ölür” İbrahim Çamlı verdiği bu rakamın Batı’da ifade edilen rakamın beşte biri oranında olduğunu ve ancak Batı’daki ciddi araştırmacılarında 200.000 rakamını verdiklerini vurgular.

Ali Sirmen’in “*Peki, Ermeni taleplerini nasıl değerlendirebiliriz?... Bu bir bağımsızlık hareketi midir, bir kurtuluş hareketi midir?*” şeklindeki sorusuna cevap verirken, Ermeni taleplerinin hiçbir yere dayandırılmayacağını söyler. “*Osmanlılar, Selçuklular dahi geldiği zaman bir Ermeni devleti yoktu. Bu bir. Bir sömürge durumu yok, o da bir tür işgaldir. Değişik bir işgaldir. O da yok. Çeşitli etnik gruplardan oluşan bir imparatorluk camiası içinde, belirli topraklar üzerinde belirli bir çoğunlukta olan bir etnik grubun millet ve devlet aşamasına gelmesi de yok. Yani belirli bir bölgede çoğunluk unsuru yok. Neticede böyle bir iddiaya mesnet olacak herhangi bir model karşımıza çıkmıyor. Bir tek benzetme yapılabilir. O da İsrail olayıdır... Neticede Ermeni iddialarının dünyada örneği görülmemiş bir çılgınlık hareketi olduğu söylenebilir”.* Yazara göre böyle bir hareketin dünya kamuoyunda yankı bulmasının iki nedeni vardı. Birincisi Kıbrıs Barış Harekâtından bu yana iflas eden ekonomisi, tıkanan parlamentosu ve kendi içindeki anarşi hareketleriyle Türkiye’nin ciddi bir imaj yıpranması içine girmesidir. Tabii ki bu imaj yıpranmasında asıl etken Kıbrıs sorununun bir türlü çözüme kavuşturulamamasıdır. İkincisi ise Türkiye’nin suskunluğudur.

Ali Sirmen’in sorusu üzerine İbrahim Çamlı, Ermeni sorunu ile Türkiye Cumhuriyeti’nin hiçbir şekilde muhatap olmaması gerektiğini, ayrı bir rejim olduğunu kaydeder. Ancak yine bu konunun uluslararası alanda ciddi bir ağırlığı olduğunu dolayısıyla Türkiye’nin dünya kamuoyunu kazanması gerektiğini de vurgular. Sonuç olarak Türkiye’nin bir tanıtma sorunu yaşadığını belirten Çamlı, hükümetin tanıtma ile ilgili girişimlerde bulunmasının şart olduğunu ifade eder. Özellikle batılı yayın organlarının elindeki arşivleri Türkiye’nin kendi dokümanları ile zenginleştirmesi gerektiğini söyler. Sonuç olarak İbrahim Çamlı, Ermeni isteklerinin hiçbir geçerli dayanağı olmadığını, Ermeni hareketinin olsa olsa ancak İsrail olayına benzeyen bir durumla devlet yaratma girişimi olduğunu, Lozan ile kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti’nin haklı olarak diplomatik alanda Ermeni

isteklerini tartışmayacağını, bu konuya muhatap olmayacağını, ancak yarı resmi olarak devletin tanıtma alanında yapacak çok şeyi olduğunu belirtmiştir³⁸⁴.

Türk kamuoyunda artık neler yapılması gerektiği daha sık tartışılır olmuştur. İbrahim Çamlı'nın da ifade ettiği gibi, bu dönemde özellikle Türkiye'nin kendini uluslararası alanda yeterince anlatamadığı ve meydanı Ermenilere bıraktığı yönünde bir görüş birliği oluşmuş, batılı kamuoyunu ikna etmek için neler yapılması gerektiğinin cevabı aranmıştır. Dolayısıyla Ermeni sorunu bu süreçte; tarihi bir konu olmaktan daha ziyade halkla ilişkiler alanında uzmanların öneriler sunduğu ve bu öneriler doğrultusunda oluşturulacak politikalar ile batı kamuoyunu etkileyerek çözülebilecek bir sorun olarak anlaşılmıştır. Ancak halkla ilişkiler alanında uygulanacak politikalar, tutarlı ve bilimsel içeriğe sahip tarihsel tezlerin oluşturmasını zorunlu hale getirmektedir. Başka bir deyişle "Halkla İlişkiler" alanında uygulanacak yöntemlerin, tarihsel çalışmalar olmadan işe yaraması mümkün değildir. Zaten Halkla İlişkiler uzmanlarının da üzerinde durdukları bu olmuş, halkla ilişkiler yöntemleri kullanarak batı kamuoyunu etkileyebilmenin yolunun Türkiye'nin kendi tezini oluşturmasından geçtiğinin altı çizilmiştir. Ancak bu tezin geniş bir bilgi ağını taradıktan sonra gerçeklere bağlı kalarak oluşturabileceği, hatta Ermeni meselesi konusunda Türklerin kendi yanlışlarını da vurgulayarak, batı kamuoyuna dürüst davrandığını göstermesi gerektiği de belirtilmiştir.

Milliyet gazetesinde "Sorular Ve Sorunlar" köşesinde Mehmet Barlas, Nilgün Otar'ı konuk eder. Konuşulan konulardan biri de Ermeni sorunudur³⁸⁵. Mehmet Barlas, Ermeni terörizmine karşılık "Halkla İlişkiler" yöntemlerinin kullanılması gereği üzerinde durarak bu konuda Prof. Fikret Narter'in önerisini aktarır. Narter'in önerileri arasında yakında başlayacak olan Fransa'daki davanın Ermeni hakları forumuna dönmemesi için bu davaya müdahil avukat göndermek ve bunları seçerken; çok iyi ceza hukuku, çok iyi tarih, çok iyi Fransızca bilenler arasından seçmek gibi öneriler vardır. Otar ise bu önerilerle ilgili şunları söylemiştir:

"Kısa vadede ve spesifik olarak Ermeni sorunu ile ilgili en başta ele alınması gereken husus, kanımca konuyla ilgili bir dış politikanın (halkla ilişkiler

³⁸⁴ "Ermeni Terörü Deyince..." **Cumhuriyet**, 5 Ekim 1981.

³⁸⁵ Cumhuriyet ve Hürriyet gazetelerinde başyazarlık yapmış olan Ecvet Güresin'in kızı olan Nilgün Otar, Robert Koleji bitirdikten sonra Toronto üniversitesinde Halkla ilişkiler eğitimi almıştır. Türkiye'de ise o tarihte Türkiye Halkla İlişkiler Derneği Yönetim Kurulu üyesidir.

açısından) saplanmasıdır. Bir politika saptanıp, ilgili kişiler bilgili ve yetkili kılınmadıkça, tüm çabalar ancak kişisel düzeyde ve amatörce olacaktır”.

Otar, Ermeni teröristlerin yargılanmaları sırasında; basın bültenleri dağıtılması gerektiğini belirtir. Ancak kendi tezimizi açıklayabilmek için yeterli bilgi sahibi olmamız ve gerçeklere bağlı kalarak değerlendirme yapmamız gerektiğini de ekler. Fransa’daki Türk dernekleri lobisinin devreye girmesinin şart olduğunu söyleyen Otar; dağıtım kanalları ve üniversite konusunda onlardan yararlanılmasını önermiştir. Ayrıca tüm Türk yurttaşlarının ve özellikle öğrencilerin ve sanatçıların; olur olmaz yorumlar yapmak yerine, politikalar paralelinde düzenlenmiş bültenlerin yaygınlaştırılması, duyurulması çabalarına girişmeleri gerektiğini kaydeder. Otar’a göre; başımızı kuma gömmek yerine konuya sahip çıkmak gerekiyordu. Bu konuda amaç ise; eğriyi doğruyu açıkça anlatma, bugün hala yanlış bilgilerle beyinleri yıkanan milyonlarca insanı aydınlatma, eğitme, bilgi sahibi kılmaktı.

Mehmet Barlas ise Prof. Narter’in bu konuyla ilgili önerilerini aktarmaya devam eder: Narter, senelerce önce hazırlanması gerektiği halde, şimdiye kadar neden hazırlanmadığı anlayamadığını belirttiği bir “Beyaz Kitap”tan söz eder. Yalnız Fransa’ya değil bütün dünyaya hitap edecek böyle bir eser, eğer iyi hazırlanırsa çok etkili olurdu. Narter, böyle bir eser hazırlanırken tek yanlı olmamak, bu konuda bizim kusurlarımızı da belirtmek suretiyle dürüst olduğumuzu göstermemiz gerektiğinin altını çizer. Hatta bunda çekinilecek bir şey yoktur, çünkü bizim kusurlarımız harbin o zaman ki durumundan kaynaklanmakta ve Ermeni cinayetlerinin yanında çok cüz’i kalmaktaydı³⁸⁶.

Bu arada Türk kamuoyundaki Ermeni meselesi konusundaki bilgi eksikliği gazetelerdeki yazı dizileri ile kapatılmaya çalışılır³⁸⁷. Bu tür yazı dizileri Türk

³⁸⁶ Mehmet Barlas, “Sorular Ve Sorunlar”, **Milliyet**, 26 Ekim 1981.

³⁸⁷ 3 Temmuz 1981 tarihinde Tercüman gazetesinde Mahmut İzzet Özgen tarafından “Ermeni Terörü ve Arkasında Gizlenen Güç” başlığı taşıyan bir yazı dizisi daha yayınlanmıştır. Gazeteci olan Özgen tarafından tarihsel süreçten yola çıkarak Ermenilerin hep Rusların siyasi emellerine hizmet ettikleri belirtilir. Bunun yanında Ermenilerin Türk ordularını arkadan vurdukları, birçok bölgede isyan çıkarıp Müslümanları öldürdükleri, Osmanlı devletinin bu yüzden yer değiştirme önlemine başvurduğu ilave edilir. Yazar bunların dışında Rus işgali altında Doğu Anadolu’da Ermenilerin yaptıkları uzun uzun anlatmıştır. Ermenilerin komitacıların Talat Paşa başta olmak üzere birçok İttihatçıyı yurt dışında öldürdükleri, Sait Halim Paşa’yı öldüren Ermeni için soruşturma bile açılmadığını kaydeder. Yazı dizisinin de Cumhuriyet dönemi ele alınır ve yakın tarihte ASALA saldırıları ile öldürülen diplomatlar ve hayat hikâyeleri konu edinilir. Ermenilerin Türkiye’den toprak isteyip bu toprakları Sovyet Ermenistan’ına katmak niyetinde oldukları vurgulanır. 14 Temmuz tarihine kadar devam eden yazı dizisinde Mahmut İzzet Özgen, ASALA cinayetleri karşısında başta Ermeni Patriği olmak üzere, Ermeni cemaatini temsil eden “Marmara” ve “Jamanak” gazetelerinin cinayetleri protesto edip,

kamuoyunda bir resmi tezin oluşmasına katkı sağlamış, en azından Türk kamuoyunda Ermeni iddialarının belli ölçülerde cevap bulmasını sağlamıştır. Ancak bu tür yazı dizilerini hazırlayanlar hiçbir zaman tarihçiler olmamış, bu işi ya gazeteciler ya da emekli asker veya bürokratlar yapmıştır. İçerikleri ise neredeyse birbirleriyle aynı olan bu yayınlarda Ermeni meselesi diye bir sorunun olmadığı vurgulanmaya çalışılmış, bu mesele adı altında yaşananların ise büyük devletlerin Türkiye’yi ortadan kaldırma projelerinin bir parçası olduğunun altı çizilmiş, bu mantık çerçevesinde meselenin muhatabı Ermeniler değil arkasındaki büyük devletler olarak tarif edilmiştir. Bu meselenin arkasında dünyadaki büyük güçler olduğu varsayılmış ancak ön planda olan devlet ise uluslararası konjonktüre, döneme ve yayını hazırlayan kişinin ideolojisine göre değişmiştir. Başka bir deyişle Türk kamuoyu, Ermeni sorunun arkasındaki asıl güç konusunda bir türlü karar verememiştir. Sağ ideolojiye sahip kişiler ve yayın organları bu meselenin arkasındaki asıl gücün Sovyetler Birliği olduğunu Ermeni terörünün oradan destek gördüğünü beyan etmişler, sol ideolojiye sahip olan kişiler ve yayın organları ise daha çok ABD’yi bu işin arkasındaki asıl güç olarak tarif etmişlerdir. Ancak ASALA militanları Sovyet ve Amerika topraklarından daha ziyade eylemlerini Avrupa ülkelerinde gerçekleştirmişlerdir. Bundan dolayı da birçok yayın organı bu işin arkasında Avrupa ülkelerinin özellikle de Fransa’nın olduğu yönünde yayın yapmıştır.

Bu dönemde Emekli Amiral Sezai Orkunt, Milliyet gazetesinde “Güçlülerin Oyuncağı Ermeniler” adlı yazı dizisi yayınlar. Yazar, yazı dizisinin amacının Türk ve Ermeni vatandaşlarının birbirleriyle olan uyumlu tarih bağlarını bir kere daha ortaya koymak, bu iki toplumu içeride ve dışarda birbirlerine düşüren siyasi menfaat tahriklerini, örneklerini, sebeplerini, ortaya dökerek meselenin yapaylığını vurgulamak olarak ifade eder. Orkunt, Ermeni meselesini, dünyanın talihsiz, insanlara ıstırap vermekten başka bir işe yaramayan, beklenen sonucu hiçbir zaman elde edilemeyecek olan ve yüzyıllardan beri devam eden konulardan biri olarak tanımlar. Ermeni propagandasının amacının ise, Türkleri jenosit suçlusu olarak beyinlere kazımak, dünyanın dikkatini Türkiye üzerine çekmek, Doğu Anadolu’da bir Ermeni devleti kurabilmek için milletlerarası teşekkülleri zorlamak olduğu belirtilir.

Türkiye’de özgürce yaşadıklarını ilan ederek üzerlerine düşen görevi yerine getirdikleri de belirtir. Mahmut İzzet Özgen, “Ermeni Terörü ve Arkasında Gizlenen Güç”, **Tercüman**, 3-14 Temmuz 1981

Yazara göre, Ermeni meselesini tahrik eden unsurların başında Sovyetler gelir. SSCB sınırlarının ve çok milletli yapısının güvenliği meselesinde, yakın çevresinde bulunan ve kendi rejimine zıt idareleri olan veya hasım ittifaklara üye olan devletleri daima bir tehlike, tehdit olarak mütalaa ederdi. Çarlık Rusya'sının bir devamı olan bu siyaset; bugün Sovyet Ermenistan'ının sınırlarını Türkiye içine doğru genişletmek, Ermeni meselesine arka çıkmak, bunun fiili yolları aramak peşindedir. Bunun yanında ABD Temsilciler Meclisi'ndeki Ermeni faaliyetlerine de değinerek; bu kişilerin kendi cedlerinin kızıl derilere ve 1860'lara kadar zencilere yaptıklarını unutmuş gördüklerinin altını çizer. Yazar, bu noktada Yahudilerin başına gelen ile Ermenilerin durumun kıyaslar, Yahudiler ne Almanların topraklarından bir parça istemişler, o topraklarda bir devlet kurma isteğinde bulunmuşlar, ne de düşman orduları ile bunun için işbirliği yapmışlardır. Ermeniler ise, hem bütün nimetlerinde istifade ettikleri Osmanlı devletine başkaldırarak toprak talebinde bulunmuş, hem de Çar ordularıyla işbirliği yaparak devleti arkadan vuramaya teşebbüs etmişlerdir. Bu hatırlatmayı yaptıktan sonra ABD'deki Yahudi lobisinin Türkiye'yi desteklemesi gerektiğini belirtir.

Sezai Orkunt, "Eğer tarihte iki toplum arasında geçmiş ve orada kalmış kötü anılar varsa, bu iki tarafa da aittir ve Ermeniler, bunları kendilerinin başlattığını da bilmelidirler" demiştir. Ermeni tehcirinin en insani şekilde nasıl yapılacağına dair itiraz edilmez belgeler mevcut olduğu ifade eden Orkunt; tehcir sırasında devletin zayıflayan otoritesi ve Ermeni çetelerinin, cemiyetlerinin yaptıkları soygun ve cinayetlerin etkisiyle, aşiretlerin hücumuna uğradıkları ve kayıp verdiklerini kabul eder. Yazar bu isyan hareketlerine karşı Osmanlı Devleti'nin yapması gerekeni yaptığını belirtir: "*Bir devlette, hangi maksatla olursa olsun, devlet düzenine karşı yöneltilen hareketler suçtur. Hele isyan suçların en ağıridir ve cezası tek kelime ile Tenkil'dir. Tenkil olayın cereyan ettiği yerlerde teslim olmayan eşkiyaya uygulanır... Osmanlı Devleti'nin varlığını korumak için çetelere eşkiyaya karşı aynı şeyi yapmıştır. Bir devlet bundan daha meşru bir hak olamaz*". Yazar Ermeni sorunu konusunda Cumhuriyet dönemi boyunca uygulanan politikaları da eleştirir. "*Biz yıllar boyu tahriklere kapılmamak, onlardan halkımızı uzak tutmak ve mazinin acılarını deşmemek ve yeni huzursuzluklar yaratmamak için hükümetler olarak bu*

konulara değinmekten kaçınmış, onları tartışılmaz birer tabu haline getirerek susmayı tercih etmişizdir”³⁸⁸.

5-Türkiye'nin Tutum Değişikliğine Giderek Karşı Propagandaya Ağırlık Vermesi

Paris Konsoloslugu'nun basılmasından sonraki süreçte, Türk basınında Ermeni sorunun konusundaki yayınların artması ve bu konuda yapılması gereken önerilerin tartışılması Ankara'yı da harekete geçirir. Türkiye, artan Ermeni saldırılarından sonra dünya çapında uygulamakta olduğu propagandayı daha da etkili bir duruma getirme kararı almıştır. Dışişleri genelgesi ile Ermenilerin yaptıkları girişimlere karşılık Türkiye'deki Ermeni meselesinin içyüzünü anlatacak şekilde aylar önce başlatılan çalışmaların bundan sonra daha etkili bir biçimde ele alınacağı belirtilir. Bu faaliyetler içinde yabancı ülkelerde, o ülkenin lisanında hazırlanan broşürlerin dağıtılması, gazetelere ilan verilmesi, radyo ve televizyonlarda programlar yayınlama ile birlikte yabancı gazetecilere yazılar yazdırmak bulunmaktadır. Dışişleri Bakanlığı çevreleri, bugüne kadar yapılan bu tür girişimlerin büyük bir fayda temin ettiğini, özellikle bu tür yöntemlerle Avrupa ve Amerika'da halka Ermeni teröristlerin içyüzünü daha iyi anlattıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca Batı kamuoyunun terör hareketleri hiçbir vakit tasvip etmeyecek bir tutum içine girdiğinin tespit edildiği, bundan böyle karşı propagandayı daha etkili bir duruma getirmekle önemli ölçüde mesafe alınacağına inanıldığı vurgulanmıştır³⁸⁹.

Bu bağlamda Milliyet gazetesinde Hasan Esat Işık ile yapılmış bir söyleşi yer alır. Işık, Paris'te büyükelçi iken Ermeni Anıtı'nın dikilmesi üzerine bu ülkeyi terk etmiştir. Hasan Esat Işık, Ermeni sorunu konusunda Türk Dışişleri'nin bu tarihe kadar uyguladığı politikanın kolaylıktan kaynaklandığını ve bu soruna gereken önemin verilmediğini belirterek, itiraflarda bulunmuştur: *“Şimdilik duyarlılığımızı Amerika'daki, hatta İran'daki anıtlar dikilirken gösterseydik, şimdiki cinayetler patlamalar başlamazdı. Mesele çıkarmamak için enerjik davranmayıp, lüzumsuz alicenaplıklar göstermişiz. Tehlikeyi yavruyken görmezlikten gelmişiz. Gelecekte*

³⁸⁸ Sezai Orkunt, “Güçlülerin Oyuncağı Ermeniler”, **Milliyet**, 27 Eylül-6 Ekim 1981.

³⁸⁹ **Milliyet**, 28 Ekim 1981.

*canavarlaşacağını sezememişiz. Ermeni terörü Sovyetlerin üzerine yıkılınca, alaturka bir kolaycılık ve sızlanma ile rahatlıyoruz. Amerika, İran ve Fransa'daki Ermeni anıtları nereden gelmiştir? Önce Varlık vergisi, arkasında Rumların İstanbul'da barınamaz hale gelmeleri bir azınlık sorununu tomurcuklandırmıştır. Bir Ermeni-Rum yakınlaşması doğurmuştur. Dikkat edilirse Ermeni terörü, Yunanistan'la ilişkilerimizin gerginleşmesinden sonra hortlamıştır*³⁹⁰.

Türk devletinin politikasındaki değişimi değerlendiren Mehmet Ali Birand, Türkiye'nin bu gününe kadar devam ettirdiği sessiz sakin tutumunu değiştirip, ilk defa harekete geçmeyi kararlaştırdığını ifade eder. Birand'a göre; Dışişleri Bakanlığı'nın genelgesinin en önemli yanı, dışardaki tüm resmi kişilerin Ermeni iddiaları karşısında, gerekirse demeç vermelerini, TV'ye çıkmalarını ve Türk görüşünü yansıtmaya çabalarını serbest bırakması, hatta teşvik etmesiydi, bugüne kadar ki resmi politika, Ermeni iddialarının muhatabının Türkiye Cumhuriyeti olmadığı gerekçesinden hareket ederek, Türk temsilcilerinin tartışmaya girmelerini yasaklıyordu. Bundan dolayı bütün alan Ermenilere bırakılmıştı. Birand'ın verdiği bilgilerden Batı Avrupa'daki Türk büyükelçilerinin toplantılar yaptıklarını ve karşı kampanyanın ne şekilde uygulamaya sokulacağını da tartıştıklarını öğreniyoruz. Yazar bu çabaları yetersiz bularak “hiç yoktan iyidir” anlayışı ile değerlendirir. 1974'den beri Ermeniler tarafından oluşturulan genel havanın dağıtılması için yapılması gerekenleri de sıralar: öncelikle arşivlerde çürüyen Osmanlı döneminden kalma belgeler taranmalı ve Ermeni örgütlerin söylediklerini yalanlayan belgeler çıkartılıp bir referans kitap hazırlanmalıdır. Hemen herkesin anlayabileceği dilde hazırlanacak bu kitap birçok dilde basılmalı ve konuya uzaktan yakında ilgi duymuş birçok kişi ve kuruma dağıtılmalıdır. Diğer önemli adım da sorunu iyi bilen Türk bilim adamlarının dış üniversitelerde konferanslar vermeleri, yabancı gazetelerde yazılar yazabilmeleri için, gereken maddi ve manevi destek, devlet örgütlerince sağlanmalı, bunun yanında Ermeni konusunu tarih-toplum-din gibi tüm açılardan incelemiş kişiler bir araya getirilerek, yabancı TV-Radyo veya basın mensuplarının karşısına çıkarılmalıdır. Birand, bu zamana kadar Ermenilerin ortaya bir iddia attığında bu yayınlayan TV-Radyo ve gazetelerinin elinde bir tek Türk görüşünü yansıtan ne bir belge olduğunu ne de bu konuda konuşabilecek bir Türk bulunabildiğini söyler.

³⁹⁰ Kayhan Sağlamer, “Türkiye'nin Zor Günlerinde Sefir-i Kebirler”, **Milliyet**, 14 Mart 1982.

Diğer bir öneri olarak ise, eldeki bilgilerin dışarıda yaşayan her Türk'e dağıtılmasıdır, gündelik yaşantıda dışarıda yaşayan Türklerin kamuoyu oluşturmakta içinde buldukları toplumu daha fazla etkileme olasılıkları vardır. Özellikle de yabancı üniversitelerde okuyan Türk gençlerinin Ermeni sorununda "Türk görüşüne" herkesten çok ihtiyaç duydukları belirtilir. Başka bir açıdan değerlendirme yapan Birand, Batı kamuoyu açısından en uygun ortamın oluştuğunu belirterek; Fransa'nın Ermeni militanlara karşı tavrını değiştirmeye başladığını, dolayısıyla şimdi Türkiye'nin görüşünü yayabilmesi için en uygun ortamın oluşmaya başladığını vurgular³⁹¹.

Bu arada Hükümet de Başbakan Bülent Ulusu'nun Ermeni terörü için aktif girişimlerde bulunulacağını açıklar. Ulusu kendisine yönelik sorulara karşılık "*Bu konuda devlet politikası belirlenmiştir. Savunma değil aktif girişimler yapılacaktır*" demiş ve eklemiştir: "*Tüm dostlarımıza Türk devletinin cumhuriyetin kuruluşundan bu yana azınlıklara karşı olan tutumunu izah ediyoruz ve bu konuda en ince noktasına kadar bilgi veriyoruz. Türkiye topraklarında yaşayan Ermeniler için de aynı yolu izliyoruz. Ermeni militanların terörle ilgili kaynaklandıkları olaylardaki gerçeği naklediyoruz*"³⁹².

Ermeni örgütlerinin eylemlerini arttırmaları, Batılı devletleri tehdit etmeleri ve Batılı hedeflere de yönelmeleri yavaş yavaş Batılı devletleri ASALA konusunda tavrı değişikliğine gitmelerine neden olmuştur. Avrupalı devletlerin ASALA saldırılarına karşı tavrı değişikliği içine girdiklerini gösteren bir gelişme de Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Başkanı ve aynı zamanda İsviçre Dışişleri Bakanı olan Aubert'in sözleridir. Bakan, Ermenilerin Türk diplomatlarına karşı giriştikleri suikastların de tam bir terörizm hareketi olduğunu açıklamış ve "*bu hareketler demokrasinin kanseridir*" demiştir. İsviçreli Bakan; "*Bizim için Ermeni olsun, bir diğeri olsun, yapılan suikastların tümü dil, din, ırk farkı olmaksızın terörizme girer. Biz İsviçre'de Ermeni terörizminden çok zarar gördük. Sayısız İsviçre temsilciliği bombalandı. Suçüstünde bir Ermeni yakalandı, tutuklandı ve yargılanacak. Bunu kurtarmak için Adalet Sarayı'nın kapısı dahi uçuruldu. Tümünü de Ermeni teröristler yaptı. Hem İsviçre hem Avrupa Konseyi, tüm terör olaylarına karşıdır. Terörizm*

³⁹¹ Mehmet Ali Birand, "Ermeniler Konusunda Türkiye İlk Defa Hareketleniyor", **Milliyet**, 18 Kasım 1981.

³⁹² **Milliyet**, 22 Kasım 1981.

demokrasilerin kanseridir” diyerek Türk muhabirin niçin Ermeni terörizmin söz etmiyorsunuz soruna cevap vermiştir³⁹³.

Bunların yanında Avrupa kamuoyunda Ermenilere karşı değişen havanın etkisiyle Ermenileri destekleyen girişimlerde de bulunuluyordu. Avrupa Parlamentosu’nda Fransız sosyalist milletvekilleri Ermenilerle ilgili bir önergeyi imzaya açarak, son suikastların gerçek Ermeniler tarafından yapılmadığı, bu suikastlar sonucunda Ermeni davasının haklılığının unutulmaması gerektiğini vurgulanmakta ve Türkiye’nin cezalandırılması istenerek, AET ile ilişkilerinin askıya alınması önerilmektedir³⁹⁴.

Bunların yanında batı basınında yer alan bazı haberler de ASALA açısından artık işlerin zorlaşmaya başladığını gösteriyordu. Fransa’nın iki önemli haftalık dergisi olan “L’Express” ve “Le Point” son sayılarında Ermeni olaylarına geniş yer ayırır. Ermeni teröristlerin Filistinliler tarafından eğitilip silahlandırıldıkları belirtilirken, Ermeni terörizminin “yalnız Türkiye’de değil, tüm Batı ülkelerinin siyasal dengelerini bozmak” amacına yönelik olduğu tespiti yapılmıştır. ASALA’nın aşırı sol örgütlerle sıkı ilişki içinde bulunduğunun altının çizildiği yazıda, ASALA’nın desteğini Beyrut ve Filistinlilerden sağladığı, paraların dünyadaki ve Lübnan’daki Ermenilerden geldiği, mali kaynaklarının bir kısmının ise uyuşturucu kaçakçılığında temin edildiği ifade edilmiştir. Fransız hükümetinin Ermeni terörü karşısındaki tutumu da eleştirilmiştir³⁹⁵.

Diğer yandan İstanbul’dan yaptığı röportajlarla dönen Maurice Werther ana Fransız televizyonunda haber bültenine konuk olmuş ve Türkiye’deki Ermenilerin *“Tüm haklara sahip birer vatandaşı olduklarını”* vurgulamıştır. Bir Ermeni trajedisinin var olduğunu ifade etmekle söze başlayan Werther sözlerine şunları eklemiştir: *“Bugünkü Türkler için tarihi gerçek, 1915 yılında savaş halindeki Türkiye’nin 4 cephede dövuştüğü, Rus cephesi dolaylarında Doğu’daki Ermeni halkının ayaklanması üzerine çok güç koşullar içinde güneye doğru sürüldüğüdür. Şiddetli soğuk, savaş ortasında yiyecek yokluğu, çok yüksek ölü sayısını izah etmektedir. Bu sistematik bir kırim, soykırım değil, fakat Türklerin meşru bir savunma hareketiydi”*.

³⁹³Milliyet, 21 Kasım 1981.

³⁹⁴Milliyet, 21 Kasım 1981.

³⁹⁵Milliyet, 25 Kasım 1981.

İstanbul'da 28 Ermeni kilisesi bulunduğunu ifade eden gazeteci, röportajında; bir dini ayinin görüntülerinin yanında Kapalıçarşı'da dükkânları bulunan Ermeni asıllı vatandaşların soruları yanıtlarken ve de Ermenice çıkan günlük "Jamanak" gazetesinin baskı sırasındaki görüntüleri de yayınlanmıştır. Çoğu tüccar ve zanaatkâr olan Türkiye'deki Ermenileri parasal yönden çok rahat bir durumda gördüğünü kaydeden Fransız gazeteci, Ermeni Patrikhanesi yetkilisi olan Gasparyan'a "Ermeni halkı adına yapılan terörizm hakkında ne düşünüyorsunuz?" diye de sormuştur. Gasparyan ise çok üzücü olduğunu; patriğin, bütün piskoposların tüm kilise ve din adamlarıyla bütün Ermeni cemaatinin buna karşı çıktığını ve bu eylemlerin Ermenilerin ahlak ve onuruna gölge düşürdüğünü söylemiştir. Ermeni asıllı bir bayan gazeteci de "*Kendinizi Türk sayıyor musunuz?*" sorusuna; "*Ben ülkemi çok seviyorum. Kendimi hem Ermeni, hem de Türk sayıyorum*" şeklinde karşılık vermiştir. Ardından da "*Fransa'daki Ermeniler, bizleri Türkiye'de kaldığımız için eleştiriyor. Oysa dilimizle geleneklerimizi, dinsel ve kültürel kurumlarımızı biz muhafaza ettik*" demiştir. Kendilerine soru yöneltilen bazı Ermeniler de, Türkiye'de olmaktan memnun olduklarını, Türklerle aralarında hiçbir fark olmadığını, savaşta çok şeyler olabileceğini ancak üzerinden çok zaman geçtiğini ve olanları unutmak lazım geldiğini söylemişlerdir³⁹⁶. Bu sürece kadar Türkiyeli Ermeniler, ASALA karşıtı söylemlerini ülke dışına yabancı basın aracılığıyla duyurma da sıkıntı çekmişlerdi. Türk basını aracılığıyla yapılan yayınlar batı kamuoyunda güvenilir bulunmuyordu, şimdi ise Türkiyeli Ermenilerin sesleri batılı basın organları tarafından Avrupa kamuoyuna taşınıyordu. ASALA'nın iddiasının aksine şimdi yapılan yayınlarda Ermenilerin Türkiye'de baskı altında olmadığı vurgulanıyordu.

Öte yandan bu süreçte Batı kamuoyunda Ermeni sorunu ve ASALA cinayetleri konusunda tavır değişikliğinin ortaya çıkmaya başlaması, Türkiye'de de Ermeni meselesi konusunda takılan tavra karşı eleştirel yazıların basında yer almasına ortam hazırlamıştır. Prof. Dr. Vedat Yerlici'nin yazmış olduğu Türk basınında pek görmeye alışkın olmadığımız nitelikte olan makale; Türkiye'nin Ermeni sorunu konusunda öz eleştiri yönü olan ve sorunun çözümü için ciddi önerilerde bulunan bir yaklaşım içermektedir. Yerlici tarafından Türkiye'nin Ermeni meselesi konusunda gerçekçi politikalar üretmediğinin belirtildiği yazı da; Türk

³⁹⁶Milliyet, 4 Aralık 1981.

tarafının sessizliğinin batı kamuoyunda Türkiye'nin suçluluk psikolojisinin bir yansıması olarak kabul edildiği vurgusu yapılır. Yazara göre Türkiye bütün arşivlerini özellikle de yabancı araştırmacılara açmalıdır; çünkü Ermeni sorunu konusunda aydınlık Türkiye'nin yararınadır. Yazar, makalenin hemen başında Ermenileri bir bütün olarak değerlendiren bakış açılarından farklı olarak Ermeniler arasında Türkiye ile ilgili yaklaşım farkları olduğunu belirtmiş ve ancak bu farkların dikkate alınarak Türkiye'nin gerçekçi politikalar üretebileceğini vurgulamıştır. Türkiye'nin şimdiye kadar konuyu yok saymasının Batı'da, suçluluk psikolojisinin yansıması olarak anlaşıldığını ifade eder. Vedat Yerlici, Lübnan'da üstlenmiş fanatik sayılabilecek ufak bir Ermeni grubunun, Türkiye'nin zayıflamasından çıkar beklentisi olanlar tarafından tahrik edildiğini belirtir. Bu fanatik grubun bütün Ermenileri Türklere düşman etmek amacı taşıdıklarını da vurgular. Vedat Yerlici'nin Ermenilerin homojen bir grup olmadığını düşünmesi ve Türkiye'ye karşı mücadele içinde olan Ermenileri fanatik olarak nitelendirip diğerlerini bunlardan ayırması Türk kamuoyu için yeni bir değerlendirme şeklidir.

Yazar, yukarıda belirtilen durum karşısında tutulacak akılcı yolun, hissi tutumlardan sıyrılarak, gerçekleri derinine saptamak, ondan sonra en uygun davranışı bulup izlemek olduğunu vurgular. Yazar, aynı zamanda geçmişte Türkler ve Ermeniler arasında geçenler hakkındaki bilgilerimizin tek yönlü belgelendirilmiş, yüzeysel, hissi, kısmen kulaktan dolma ve çoğu zaman da peşin hükümlü olduğunu belirtir. Kuvvetli bir temele dayandıramadığımız savunmalar, beyanlar inandırıcılıktan uzak kalmış, bu da aleyhimizdeki iddiaların dünya kamuoyunda benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Yazara göre; şimdiye kadar konuyu deşmemek veya kapatmak işimize gelmiş olabilir, ancak bu nokta çoktan aşılmış, düşman eller yangına körükle giderken “bizim için Ermeni problemi yoktur” deyip müttefiklerimizin ateşi söndürmelerini beklemek başını kuma gömen devekuşuvari bir tutumdur. Hatta bilinçten yoksun savunmalarımız bize atfedilen vahşetin tarafımızdan tasvibi olarak değerlendirilmiştir.

Yazar, Türkiye'nin bu durum karşısında izlemesi gereken yöntem hakkında önerilerini söyler. Şimdiye kadar yerli ve yabancı uzmanlarca konu üstünde yapılan başlıca araştırmalar sınırlı ve yetersiz olduğundan, ilk olarak gerçek durumun bilimsel araştırmalarla objektif şekilde saptanmasını ve bulguların en geniş bir biçimde yayılmasını sağlamaya çalışmamız gerektiğini belirtir. Vedat Yerlici'nin

tespitine göre; Stanford Show dışında yabancı bilim adamlarının hiçbirine Osmanlı belgelerini tetkik imkânı tanınmamıştır. Önemli yerli yayıncıların tümü ise, iddialarını yalnızca Osmanlı belgelerine dayandırmıştır. Devletin konu üstüne memurlarına yaptırdığı incelemeler ise amatörce dir. Geçmişte olduğu gibi, “Dünya okusun da öğrensin” diye dış memleketlerdeki temsilciliklerimize Türkçe yayınlar yollamak, oralarda Türkçe okuyabilen pek çıkmayacağından etkisiz çabalardır. Bu konuda gerçekten yol alınsın isteniyorsa yerli ve yabancı tarihçiler seferber edilmeli, devlet arşivlerindeki Osmanlı belgeleri ilgililerin, Ermeniler dâhil, tetkikine hiçbir kısıtlama olmaksızın açılmalıdır. Araştırmacılar burslar verilmeli, yayın yapmaları ve yayınların, bilhassa yabancı dilde olanlarının en geniş şekilde tanıtımı teşvik edilmelidir. Bizim dışımızdaki bilim adamlarının çalışmaları dünya kamuoyu için daha inandırıcı ve belki daha objektif olabilecekleri için önemsenmelidir. Üniversitelerimizde azınlık sorunlarını araştıran enstitüler kurulmalı, ortalık bir an evvel, bilginin ışığında aydınlığa kavuşturulmalıdır.

Ermeni meselesinde aydınlığının yararımıza olduğu belirten yazar, yukarıda söylenenlerin yapılması halinde tutumumuza bilinç geleceği, dünya çapında tarihçilerin birleştikleri bulgulara dayandırılacak fikirlerin dünya kamuoyu için çok daha saygın ve inandırıcı olacağını ifade etmiştir. Diğer yandan Türkler ile Ermenilerin yüzyıllarca dostça beraber yaşadıklarını, dolayısıyla kültürlerinin birbirlerine benzediğini ve bunun sonucunda doğal olarak Ermenilerin ve Türklerin birbirlerine yakınlık ve sevgi duymaları gerektiğinin altını çizer. Dışarıda yaşayan ve yaşlarının küçüklüğü nedeniyle bu yakınlığı tatmamış genç Ermenilerin içine düşmanlık tohumları yazara göre gizli eller tarafından ekilmiştir. Dolayısıyla etrafa dağıtılacak ışık Türkiye düşmanlarının bulanık suda balık avlamasının önleyecektir. Yazara göre, yukarıdaki yollardan yürünerek sağduyu sahibi dünya insanının kafasına kazanılacak psikolojik savaş, bize karşı yürütülen fanatik eylemlerin en önemli dayanağını yok eder ve sonsuza kadar zayıflatır³⁹⁷.

³⁹⁷ Vedat Yerlici, “Ermeni Sorununda Aydınlık Yararımızdır”, **Milliyet**, 29 Aralık 1981.

6-Türkiye'deki İlk Asala Eylemi; Esenboğa Saldırısı

ASALA eylemlerini 1982 tarihine kadar Türkiye dışında gerçekleştirmiş, Türkiye'de herhangi bir eyleme girişmemişti. Ankara'da Esenboğa Havaalanı'nda gerçekleştirdiği eylem Türkiye'deki ilk eylemi olmuş ve bu durum Türk kamuoyunda büyük bir şaşkınlık ve tepkiye yol açmıştır. Kamuoyunda oluşan tepki daha önce hiç olmadığı kadar serttir. Türkiye'de şok etkisi yaratan Ankara'daki ASALA saldırısını gazeteler “ASALA Cinayetlerini Türkiye'ye Taşdı” şeklinde vermişti³⁹⁸. ASALA örgütüne bağlı 3 Ermeni militan Esenboğa'da gerçekleştirdikleri bombalı ve silahlı saldırı sonucunda üçü polis, altı Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı, bir Amerikan uyruklu kadın ve bir Alman mühendis ilk anda ölmüştü. Saldırı sonrası çatışma çıkmış ve üç saat süren çatışmada havaalanında 72 kişi çeşitli yerlerinden yaralanmıştı. Ermeni teröristlerden biri ölü ikisi ise yaralı olarak ele geçmişti. Görgü tanıkları 3 Ermeni teröristin önce bomba patlattıklarını, ardından da otomatik silahlarla çevreye gelişi güzel ateş açtıklarını söylemişlerdi. AP ajansının Beyrut Bürosunu telefon eden ve bozuk bir Arapça ile konuşan bir kişi Esenboğa olayını “Erzurum Operasyonu” olarak ifade etmiş ve sorumluluğu Gizli Ermenistan Kurtuluş Ordusu ASALA'nın üstlendiğini bildirmişti³⁹⁹.

Bu saldırıya başta devlet yetkilileri olmak üzere toplumun her kesiminden tepki gelmiş, Devlet Başkanı Kenan Evran saldırıyla ilgili yayınladığı mesajda “*Ermeni teröristlerce girişilen saldırılar sonucu yitirilen hayatlar ve akıtılan bunca kan tarihe miras bırakılmayacaktır*” demiştir. Devamında ise, “*Bu olay hangi asıldan olursa olsun, Türk vatandaşlarının kalbinde kapanmayacak gazap ve infial ile dolu yeni bir daha açmıştır. Bu canavarları okşayan tüm ülkeler bilmelidirler ki, Türk milleti, denizin koparabildiği küçük zerreciklere rağmen, kudurmuş dalgaları parçalayıp yok eden granit kayalar gibi dimdik, İstiklal Savaşımız 'la çizilen Misak-ı Milli sınırları içinde ülke birlik ve bütünlüğünün vakur bekçisidir*” sözleri ile devletin tepkisini yansıtır. Bunun yanında Evren konuşmasında, tüm vatandaşları sükûnet ve basiret içinde davranmaya çağırarak, Ermenilikle ilgisi olmayan bu örgütlerin

³⁹⁸ **Milliyet**, 8 Ağustos 1982.

³⁹⁹ Cumhuriyet gazetesinin haberine göre; Asala'nın Ankara Esenboğa Havaalanına düzenlediği saldırıda yaralı olarak ele geçirilen terörist Leon Ekmekçiyan'ın ayağa kalkarak odasında görevli polislerden birine konuştuğu ve olaydaki ölü ve yaralı sayısını öğrenince ‘az bile olmuş’ dediğini belirtilir. Ayrıca Ekmekçiyan'ın iyi Türkçe konuştuğu ve ilk kez bir Asala militanının Türkiye'de yargılanacağı vurgulanır. **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1982.

karanlık emellerine ve bunları yöneten mihrakların oyununa gelmemeleri konusunda uyarıda bulunur.⁴⁰⁰ Başbakan Ulusu ise, bu saldırıyı sadece Türkiye'ye karşı yapılmış bir eylem olarak görmenin büyük bir yanlış olacağını söylemiştir⁴⁰¹. Türkiye'deki Ermenilerin dini lideri Kalutsyan ve ABD Ermenileri dini lideri Varjecetyan, “*Teröristlerin bu işi bu kadar ileri götüreceklerini tahmin etmiyorduk. Bu gibi cinayetleri işleyenler insan değildir*” demişlerdir⁴⁰². Bunlara ilave olarak da “*Olayı üstlenen ASALA örgütü üyelerinin iddia ettiği gibi biz Türkiye’de baskı altında yaşamıyoruz. Türkiye’de yaşayan Ermeniler Türk devletinin güvencesi altındadır. Bu vesile ile tüm dünya Ermenilerine sesleniyoruz: bu gibi cinayetleri işleyenleri mahkûm ediniz bu gibi olayları önleyiniz. Bu canilerin bizim aramızda yeri yoktur*” ifadelerini kullanmışlardır⁴⁰³.

Basının olayı nasıl algıladığına gelince Ermeni teröristlerinden birinin öldürülmesine işaret eden Hürriyet “*Ve, Köpeğin Sonu*” manşetini atar⁴⁰⁴. Haberin devamında “*Yılan gibi Esenboğa Havaalanına süzülen elleri kanlı Ermeni teröristler, alanda iki saat süreyle dehşet saçtılar*” denmiştir. Basında saldırının ayrıntıları ortaya çıkmaya başlamış, bu ayrıntıları Hürriyet gazetesi “*Eylem Ankara’da Planmış*” manşeti altında vermiş ve teröristlere yardımcı oldukları sanılan 17 THKP-C militanının yakalandığını belirtmiştir⁴⁰⁵.

Türkiye Radyoları ve Televizyonu da Ermeni terörizmi ile ilgili olarak bir yorum yayınlamış, radyonun saat 19:00, televizyonun ise 20:30 bülteninde yayınlanan yorumda; “*Ermeni canileri bundan sonra Türkiye Cumhuriyetini karşılarında çok farklı bulacaklardır*” denilmiştir⁴⁰⁶. TRT’nin yaptığı programına haberlerine taşıyan gazeteler TRT’nin kendini affettirdiği şu sözlerle verir: “*TRT dün gece yayınladığı haber programında bir önceki yayınları ve matem gününde yaptığı*

⁴⁰⁰ Evren’in bu açıklamaları Batı basınında da geniş yer bulmuş ve Evren’in Batı ülkelerini Ermeni gruplara destek vermemeleri konusunda açık bir dille uyardığı yer almıştır. Bkz. “Turks Hunts Supporters of Airport Killers”, **The Guardian**, 9 Ağustos 1982.

⁴⁰¹ **Milliyet**, 9 Ağustos 1982.

⁴⁰² Ermeni Patriği Kalutsyan’ın saldırıları kınayan ve Türkiye’deki Ermenilerin özgürce ifade eden sözleri dış basında da yer bulmuştur. Bkz. “Revenge Sought for Turkish Genocide”, **The Times**, 9 Ağustos 1982.

⁴⁰³ Ancak daha sonra İstanbul Ermeni Patrikhanesi tarafından Amerika’daki Ermenilerin Ruhani Lideri olarak Türk kamuoyuna takdim edilen Papken Variabetyan’ın iddia edilen sıfatları taşımadığı anlaşılacaktır. İstanbul ziyareti sırasında Vali Nevzat ayaz ile de görüşen Variabetyan Ruhani lider sıfatıyla Ermeni terörünü kınamıştı. Hatta bu durum ortaya çıktığında Türk basınında tartışma konusu olacaktır. Bakınız. **Tercüman**, 15-16 Ağustos 1982.

⁴⁰⁴ **Hürriyet**, 8 Ağustos 1982.

⁴⁰⁵ **Hürriyet**, 9 Ağustos 1982.

⁴⁰⁶ Aktaran, **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1982.

şenlikli programları affettirecek bir yayın yaptı. Ermeni iddialarına geniş şekilde cevap verilen programda Fransa'ya açık seçik suçlayarak vatandaşların hisselerine tercüman oldu"⁴⁰⁷.

Türk kamuoyundaki infialli yansıtan Tercüman gazetesi ise olayı "Bu Defa Yanlarına Kalmadı" manşeti ile aktarmış, manşetin hemen yanında Rauf Tamer'in "Kendi topraklarımızda... Hem de başkentimizde, öyle mi? Dünyada hiçbir ülkenin başına gelmemiştir bu kadarı, öyleyse bütün dünya cevap versin bakalım: derhal hemen şimdi, vurucu bir güç gönderip ASALA'nın malum merkezini yerle bir etmeye hak kazandık mı, kazanmadık mı? 24 saat sonrası çok geç olacaktır. Millet haykırıyor: 'Hemen şimdi' çünkü kanımıza dokunuyor" şeklindeki sözleri yer almıştır⁴⁰⁸. Rauf Tamer'in söyledikleri bu tarihe kadar Türk kamuoyunda Ermeni sorunu konusunda gösterilmiş en sert tepkilerin başında gelir. ASALA saldırılarının Türkiye'nin başkentine kadar taşınması, Türkiye'de isyan duygularını hiç olmadığı derece artırır. Bütün yaşananların sorumlusu olarak ise, ASALA eylemlerine izin verdiği düşünülen batılı ülkeler görülür. Bu saldırı ayrıca Türk basınında, Tamer'in yazısında da belirtildiği gibi devletin artık ASALA'ya karşı harekete geçmesi, hatta yurt dışında operasyonlar yapması gerektiğini belirten yazıların daha sık yer almasına yol açmıştır. Bu tür yazılarda, ASALA militanlarının yaptığını, Türkiye'nin onlara yapması gerektiği belirtilmiş, bu yazarlara göre; eğer şimdiye kadar Türk devleti ASALA'ya karşı aynı yöntemi benimsemiş olsaydı Ankara'daki saldırı gerçekleşmezdi.

Ahmet Kabaklı görülmemiş cesarete bak diyerek şunları yazmıştır: "İki mi üç mü, mendebur ASALA'k Ermeni, koca havaalanına silahları ile bombaları ile bilmem nasıl düşüyorlar. Gebermek üzere, 'fedai' gelmişler bu besbelli... Onlar, ne ölçüde cüretkâr, insanlık, Türklük düşmanı ve kanlarına susamış iseler biz de o derece hazırlıksızız, gafil avlanmışız". Yazara göre, bunlar Türkiye'nin dışında karşılanıp, ASALA'nın yuvalarında susturulsa bu felaket olmayabilirdi. Başka bir deyişle bunların yaptığını Türkiye'nin dışında münasip bir yerde yapabilseydik bugün bunların yaşanmayacağını belirtir. Ayrıca tarih boyunca Ermeni örgütlerinin işledikleri cinayetlerin hepsinin cezasız kaldığını hatırlatan Kabaklı, "80 yıldan beri öyle bir hal aldı ki... Soysuzun cüretini anında kırmayı değil, hakkımızı aramayı

⁴⁰⁷Tercüman, 9 Ağustos 1982.

⁴⁰⁸Tercüman, 9 ağustos 1982.

usulünce feryat etmeyi, gördüğümüz zulüm ve cinayetleri resimleyip, üslubu ile neşretmeyi dahi beceremiyoruz” diyecektir⁴⁰⁹.

10 Ağustos tarihinde ise, Tercüman, Devlet Başkanı Kenan Evren’in “*Bunca Kanın Hesabı Tarihe Miras Bırakılmayacak*” sözlerini manşete taşır. Ayrıca teröristlerin Suriye’den geldiği ve ellerindeki silahların ise Sovyet yapımı olduğu belirtilir. Ermeni teröristlerin düzenledikleri saldırıya ABD dışında hiçbir ülkeden resmi tepki gelmediğini vurgulayan Tercüman, “Dünya Dilini Mi Yuttu?” diye sorar⁴¹⁰. Milliyet gazetesinin görüşü “Hedef Ne?” başlığı altında verilmiştir. Yazıda tarihin eski sayfalarının yeniden haklı-haksız araştırması yapılacaksa, bunun yolunun bu olmadığına şimdiye kadar anlaşılması gerektiği vurgulanır. Gazete ve televizyonlarda bu yolla propaganda yapma döneminin iflas ettiği, Fransa gazetelerinin bile artık yaptıklarının acısını çeker hale geldiği ve Fransız yayın organlarını Ermeni terörizminin üzerinde ciddiyetle durulması konusunda kendi hükümetlerini telkin eder durumda oldukları belirtilir. Yazı da bu tür eylemlerin niteliği nedir sorusu da sorulmuş, ardından da yurt içinde Ermeni vatandaşların yaşadığı hatırlatılarak, ASALA ile Ermeni kimliği arasına ayırım koyulur. Bu konuda “*Ermeni vatandaşlarımızla birlikte iyi biliyoruz ki örgütlerinin adını ‘Ermeni’ sözünü koymuş olsalar da bu canavarların sadece onlarla değil, insanlıkla da hiçbir ilgisi yoktur*” denmiştir.

Türk basınında önce bir infial oluşmuş, ister istemez bu infialin hedefi Ermenilik olmuş, Ermeni kimliği ASALA saldırılarının etkisiyle terör kelimesiyle eş değer hale gelmiştir. Bu oluşan tepkiselliğin kendisine Türkiye’deki Ermenileri hedef seçmesi tehlikesine karşı sağduyu çağrıları yapılmış, ancak bütün bu sağduyu çağrılarına rağmen Bakırköy Ermeni Kilisesi’nin camları meçhul kişilerce kırılmıştır. Bakırköy Ebuzziya Caddesi üzerindeki kiliseye giren iki kişi pencere camlarını taş ve

⁴⁰⁹ Ahmet Kabaklı, “Analar Ağlıyor”, **Tercüman**, 9 Ağustos 1982. Kabaklı başka bir yazısında Kenan Evren’in sözlerinden yola çıkarak, Ermeni terörü ile mücadele konusunda bir takım hazırlıkların olabileceğinden bahseder. Hatta yazara göre, Türkiye’deki bazı teşkilatlar Türkiye’nin içindeki genç vatansever memurlarla uğraşacağına, içimizdeki ve dışımızdaki düşmanlara dönseler hem genel terörün hem de ASALA’nın kökü çabucak kuruyacaktır. “*Türkiye’ye, Türk devlet ve milletine yapılan her düşmanlık, ustaca ve diplomatça mukabele görmelidir. Karşılık verilmeyen cür’et ve küstahlıkların gittikçe azıtarak zıvanadan çıktığını, Ermeni çetelerinin son küstahlıkları kadar hiçbir şey ispat edemez... Evet biz müsamaha ettikçe düşmanların cüreti artıyor? O halde, becerikli ve düzenli, aktif bir yeni tutum ile Türk düşmanlarının içerde ve dışarda bellerini kırmak zorundayız*” demiştir

⁴¹⁰ Güneş gazetesinde olayın perde arkasını aktaran haberde; 3 Filistinli gerillaya Suriye’den gelen silah ve bombalar ele geçirince, İstanbul’da yapılması planlanan eylemin önlendiği, yaralı terörist Ekmekçiyan’ın Suriye’den İstanbul’ yoluyla giriş yaptığı belirtiliyordu. “Ermeni Teröristleri Suriye Destekledi” manşeti atmıştır. **Güneş**, 9 Ağustos 1982.

sopalarla kırmıştır. Polis olaydan sonra yaya olarak kaçan kişilerin arandığını belirtilmiştir⁴¹¹. Bu olayla bağlantılı olarak Nazlı Ilıcak yazısında, Türk halkının şiddet olaylarını bizzat yaşayarak öfkelenmesi ve kinlenmesi sağlandıktan sonra yeni 6-7 Eylül hadisesinin yaşanmayacağını kim temin edebilir diye soruyordu. Terörün Türkiye'nin içine kaydırılarak halkı olayla burun buruna getirmek, tepkilerin yoğunlaşmasına yol açacaktı. *“Bilhassa Ermeni cemaatine büyük görev düşüyor. Türkiye Cumhuriyeti'nin parçalamaya yönelik bu eylemleri, şiddetle kınamanın yanı sıra, aktif bir propagandayla Türk tezine sahip çıkılmalı, yabancı diplomatlara geri tepebilecek bu silahın tehlikeleri bir anlatılmalı. Zira eskiden olduğu gibi bugün de 'nefret ve kin çıbanı' patlarsa en büyük zararı, Ermeni cemaati görecektir”* diyerek Ermeni cemaatinin nasıl davranması gerektiğini de açıklar⁴¹².

Oktay Ekşi, yıllardan beri tek yapılanın ASALA'yı lanetlemek, olduğunu bunun ötesine geçilemediğini bu laflarından herhangi bir şekilde sonuç vermediğini söyler. Geriye dönüp bakıldığında nelerin yapıp yapılmadığının değerlendirilmesi gerekirdi. Şimdi yapılması gereken ilk iş ise, Ermenilerin propagandasını yaptığı dönemin olayları ne ise gerçek yüzü objektif bir biçimde, gerçeğe tam sadakatle ortaya çıkarmak, öğrenmek ve öğretmekti⁴¹³.

Benzer bir tavırla Türk kamuoyunun Ermeni sorunun konusundaki bilgisizliğini ve bilinçsizliğini Hasan Pulur'da dile getirir. *“Bizler yıllar yılı, devekuşu misali başımızı kuma gömerek akılsız bir 'reddiyecilikle' Ermeni sorununu unutmaya, unutturmaya, öğretmemeye çalışırken, onlar maşaları Ermenilerle birlikte elli kusur yıldır bu hazırlığın içinde olmuşlardır”*. Tarih kitaplarının bu olaya yer vermediğini belirten Pulur, reddiyecilikle konunun kapandığını sandığımızı ifade eder. Hatta en akli başında olanların bile “Lozan'dan önce olanlar bizi ilgilendirmez, biz yeni bir devletiz, Osmanlılığın sorumluluğunu taşımıyoruz” anlayışıyla konuya

⁴¹¹ **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1982.

⁴¹² Nazlı Ilıcak, “Tarih Tekerrür Mü Ediyor?” **Tercüman**, 10 Ağustos 1982.

⁴¹³ Oktay Ekşi “Esenboğa Baskını Bize Ders Olmalıdır”, **Hürriyet**, 9 Ağustos 1982. Uğur Mumcu ise Fransa'nın uyuşturucu ve silah kaçakçılığı içinde olan güçlü ailelerinin Fransız siyasetini yönlendirdiği anlattığı yazısında, Fransızların Ermeni terör örgütleri karşısındaki tutumunu şaşırtıcı bulmadığını ifade eder. Ayrıca 20. Yüzyılın son çeyreğinde ülkeler arasında, devletler ve sınırlar arasında soyut ideolojilerin değil somut ve çok uluslu çıkarların söz konusu olduğunun bilindiğini, en barışçı görünen ülkelerin, silah ticaretinde milyarlarca dolar kazandığının altını çizer. Yazara göre Ermeni saldırganlığı bu çıkar enternasyonalizmi içinde yer alan kanlı bir olgudur. Bu yüzden doğası ve niteliğiyle çok ulusludur. Yazar son olarak, bu konuya öfke dünyamızdan kaynaklanan beylik sözlerle değil, somut gerçeklerle incelemek ve böylece iç ve dış kamuoyunu bu gerçeklerin ışığıyla aydınlatmak zorunda olduğumuza vurgulamıştır. Uğur Mumcu, **Cumhuriyet**, 10 Ağustos “1982.

yaklaştıklarını vurgular. Yazar, tehcirin Ruslarla birlikte olup orduyu arkadan vurmaya çalışan Ermenilere karşı uygulandığını, tehcir sırasında kanlı olayların yaşandığını, doğa koşulları, yolsuzluk, ulaştırma güçlüğü, devlet otoritesinin yer yer kayboluşu, kişisel kin ve intikam duygularının karşılıklı olaylara neden olduğunu belirtir.

Kemal Baytaş da, Ermeni propagandası ve terör örgütlerine karşı Türk hariciyesinin ne gibi tedbirler almış olduğunu, nasıl bir anti propaganda içinde bulunduğunu, tarihi gerçekleri ile Türk milletini tanıttak nasıl bir politika izlediğini soruyordu. Yazara göre, bu soruların cevapsız kalışı, Ermenilerin meydanı tamamen boş bulmaları ve eylemlerinin bu boyutlara ulaşmasına sebebiyet vermişti. *“Dışişlerimizin ince diplomasisi, bidayette olayın üstüne gitmiştir. Sonra ‘Olay Osmanlı İmparatorluğu döneminde’ düşüncesiyle geçirilmeye çalışılmış ve uzun yıllar ‘Gör-sus’ politikasıyla yetinilmiştir”*. Yazar, artık Türkiye’nin geçte olsa artık dünyanın gözü ve kulağına açıkça kesin bir ağızdan şunları haykırma kampanyasına girişmesi gerektiğini belirtir⁴¹⁴. Eskiye oranla basında Türkiye’nin politikasızlığı daha fazla teşir edilmeye başlanır. Türk bürokrasisinin hemen harekete geçmesi ve Türkiye’nin sesini daha fazla duyurması gerektiği belirtilir. Bunun yanında yukarıda örneklerde olduğu gibi, ASALA terörüne karşı devletinde aynı yöntemle cevap vermesi gerektiğine yönelik öneriler de yer alır. Artık kamuoyunda her ASALA saldırısından sonra, bunun sorumlusu olarak Türk devleti özellikle de dışişleri bürokrasisi hedef haline gelmeye başlar.

Bu arada basında ilginç haberlerde yer alır. “Ermeni Katillerin Hepsini Homoseksüel” başlığı altında Ermeni militanların homoseksüellerden seçildiği Mikail Sağlam’a dayandırılmıştır. Türkiye’de tutuklu bulunan ve geçen yıl Paris Konsoloslughunu basan ASALA militanlarının serbest bırakılmasını istediği papaz Hayko Eldemir hakkında suçlamalarda bulunan sanık Mikail Sağlam; kendisini Ortaköy Ermeni kilisesinden tanıdığını, Ermeni milliyetçiliğini aşılacak vaazlar verdiğini söyler. İşsiz olduğu dönemde Papaz Eldemir’e gittiğini bir süre sonra anormal davranışlarının dikkatini çektiğini belirtir. Daha sonra birlikte Kudüs’e

⁴¹⁴ Kemal Baytaş, “Ermeni Olayları ve Düşündürdükleri”, **Tercüman**, 23 Ağustos 1982. İlhan Selçuk’ta her cinayetten sonra nutuk atmanın edebiyat yapmanın anlamını yitirdiği belirten yazısında Ermeni terörünün hangi ülkede hangi toplumsal temelde hangi parasal kaynaklarla güç buluyorsa öncelikle o ülkenin devletine yönelmek gerektiğini ifade etmiştir. Ancak herhangi bir devleti yazısında adres göstermemiştir. İlhan Selçuk, “Ermeni Terörüne Karşı Çözüm Yolu?...”, **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1982.

gittiklerini, birlikte kaldıkları yerde onunla birkaç kez karşılıklı homoseksüel temasta bulduklarını belirtir. Burada birçok toplantıya katıldığını söyleyen Sağlam, bu toplantılarda Ermeni militanların birçoğunun homoseksüeller arasından seçilmesinde yarar görüldüğünü söyler. Hürriyet gazetesi ise bu ifade üzerine ilk sayfasında bu haberi “Ermeni Katiller Homoseksüel” şeklinde vermiştir⁴¹⁵.

Tercüman gazetesinde “Tandırda Pişirilen Çocuklarını Yemeyen Anne-Baba Öldürüldü” başlığını taşıyan haber, Genelkurmay Başkanlığı’nın Ermeni cinayetleri ile ilgili açıkladığı tarihi belgelerden biriyle ilgilidir. Habere göre, 1819 numaralı ve 15 Mart 1915 tarihli ve Mahmudın Kaymakamı Kemal Bey tarafından hükümete gönderilen belge de Mergehu köyü halkının Ermeni çeteleri tarafından nasıl katledildikleri anlatılmaktaydı. Liste halinde isimleri ve katlediliş şekilleri verilen kurbanlarının sonuncusu Perkol köyünde oturan Nezo hatun isimli bir kadına aittir. Belgede zulümlerin tafsilatı kısmında Nezo hatunun ismi karşılığında şu bilgi verilmektedir: “*Tandırda yakılan iki torununun etini babasına ve anasına zorla yedirtmek istemelerini kabul etmemesi üzerine öldürüldüğünü görmüş olmasından üzüntü ile aklını kaybetmiştir*”. Haberin devamında kurşunlanarak ve süngülenerek, ateşte yakılmak suretiyle, gözlerine süngü saplanarak öldürülenlerden söz edilmiştir⁴¹⁶.

Gazetelerde Fransız yayın organlarının saldırı üzerine gerçekleştirdikleri yayın faaliyetleri eleştiri konusu olur. Fransız TV’si olayı haberleştirirken “soykırım” iddialarına yer vermesi eleştiri konularının başında gelir⁴¹⁷. Bunun yanında Ermeni saldırılarının Fransız kuruluşlarına da yönelmesinin Fransız gazetelerine tedirginlik yarattığı üzerinde durulmuştur. Le Figaro gazetesi son yazılarından birinde İçişleri Bakanı’nı Ermeni teröristlerine seçim hesaplarıyla göz yummakla itham etmiş, ASALA ile Fransa arasında “gizli ve utanç verici bir al gülüm ver gülüm anlaşması” olduğu öne sürülmüştür⁴¹⁸.

İngiliz basının aldığı tavır Türk basınında geniş yer alır. İngiliz basınında saldırının olduğu ilk gün kısa haberlerle aktarılan olaylar, ertesi günü İngiliz

⁴¹⁵ **Hürriyet**, 11 Ağustos 1982.

⁴¹⁶ **Tercüman**, 11 Ağustos 1982.

⁴¹⁷ Hürriyet gazetesi “Küstahlık... Yine Küstahlık” başlığı altında Fransız TV’sinin bir Asala militanını ekrana çıkardığını duyuruyordu. Bu militanın televizyonda “*Ankara saldırısı bir dönüm noktasıdır. Saldırılarımız devam edecektir*” sözlerinin sarf ettiğini belirtilmiştir. **Hürriyet**, 9 Ağustos 1982.

⁴¹⁸ **Tercüman, Milliyet**, 10 Ağustos 1982.

gazetelerinde manşetlere taşınır. Financial Times gazetesi, saldırının amacının Başbakan Bülent Ulusu'ya yönelik olabileceği üzerinde durmuş, bu haberini aynı saatlerde başbakanının uçağının havaalanına inecek olmasına dayandırmıştır. Ayrıca gazete, bu saldırıyı Ermenilerin Türklere yönelik sürdürdükleri dokuz yıllık intikam hareketinin en gaddar, en gözü kara eylemi olarak tarif etmiştir⁴¹⁹.

The Times gazetesi ise birinci sayfasında fotoğraflı olarak kullandığı haberinde olayla ilgili bilgi verirken, Ermeni eylemlerini ele almıştır⁴²⁰. Guardian gazetesi haberinde Türkiye yaşayan Ermenilerin bu olayla ilgisinin olmadığına Türk polisinin inandığını, ancak Ermenilerin temasta oldukları bazı Türk teröristlerden yardım görmüş olabileceklerini belirttiklerini yazar. Başka bir yazıda ise silahlı saldırgan Ermenilerin kendi davalarına zarar verdikleri üzerinde durularak, bu saldırıların başlamasından bu yana 30 Türk öldürülmesine rağmen Türkiye'nin tutumunun daha da katılaştığı vurgulanır⁴²¹.

Ermenilerin iki gruba ayrıldığı yazan Guardian gazetesi, bunlardan ılımlı olanların Türkiye'den bir uzlaşma hareketi ve de bir kefaret hareketi beklediklerini, aşırılık yanlılarının ise Sovyetler Birliği'nin yardımıyla Doğu Anadolu'nun tekrar ele geçirilmesi ve burada bir Ermeni devleti kurulması peşinde olduklarını kaydeder. *"Bu yüzden ASALA yanlısı tedhişçiler Sovyetler Birliği'ni övmekte, Amerika'ya karşı çıkmaktadırlar"* denilen haberde, bunların Sovyetler Birliği'nden üstü kapalı bir destek gördüğü, Sovyet Ermenistan'ının önde gelen bazı yöneticilerinin Ermeni terörünü kınamaya yanaşmadıkları yazılmıştır. Bu tür haberler Türk basınında "Avrupa Devletlerinin Yapamadığını Avrupa Basını Yapıyor" manşetlerine neden olmuştur⁴²². Batı basınında yer alan haberler Türk basınının gündemine oturur. Tercüman gazetesi ünlü İngiliz dergisi The Economist'in yayınladığı bir makalenin etkisiyle; "Ermeni Terörünü Rusya Destekliyor" manşetini atar. The Economist dergisinin belirli kişi ve kurumlara gönderilen ve açıkça satılmayan yayınlarından "Foreign Report"ta yer alan "Ermeni Terörünün Arkasındakiler" başlıklı yazıda Rusya'nın Kars ve Ardahan'ı da içine alan bir Ermenistan istediği, bu ülkenin ASALA'ya silah ve para yardımı yaptığı ifade edilir. Sovyetlerin Ermeni meselesini gündemde tutarak Türkiye'de istikrarı bozmayı hedef aldığı belirtilen yazıda, Rum

⁴¹⁹ "Armenians killed nine in Ankara Gun Battle", **The Financial Times**, 9 Ağustos 1982.

⁴²⁰ "Turks Seek Clues from wounded terrorist", **The Times**, 9 Ağustos 1982.

⁴²¹ "Turks Hunt Supporters of Airport Killers", **The Guardian**, 9 Ağustos 1982.

⁴²² **Tercüman**, 10 Ağustos 1982.

darbeci Sampson'un ASALA'nın yeniden örgütlenmesi için görevlendirildiği de öne sürülür⁴²³.

Alman haber ajansı DPA, ASALA eylemini "Havaalanı Baskını Ermeni Teröründe Yeni Bir Dönem Başlattı" şeklinde verir. Gunther Sneidermann imzalı haberde özetle şöyle denir: "*Ankara'da havaalanına baskından sonra Ermeni terörü yeni döneme girdi. 10 yıldan beri Ermeniler, Türk diplomatlarını öldürüyor, Türkiye dışındaki Türk temsilciliklerini bombalıyorlar. Şimdi ise ilk kez Ermeniler Türkiye'de eylem girişiyorlar*". Ayrıca haberde ASALA'nın daha güçlü olabilmek için PKK ile birlikte çalıştığı da belirtilir. Bunların yanında Türkiye'de 40-50 bin Ermeni yaşadığı, büyük bir çoğunluğunun İstanbul'da yaşadığı bu Ermenilerin bütün haklardan yararlandığı, ancak dini misyonun bazı haklarının kısıtlı olduğu vurgulanır⁴²⁴.

Bu arada Tercüman gazetesindeki bir haber Avrupa'da Ermeni örgütlere karşı bakışın değişmeye başladığının kanıtı olarak sunulmuştur. Habere göre; Avrupa devletlerinin birden bire Ermeni örgütlerini takip etmeye başlamalarının ve Avrupa gazetelerinin gözle görülür şekilde Ermenilerin haksızlığını ve vahşetini konu etmelerinin ardından Ermenilerin yeni bir teşkilatlanma usulü uygulamaları yatıyordu. Le Figaro gazetesinin açıkladığı bu yeni örgütlenme şekline göre, Ermeniler tedhiş hareketleri sırasında yakalanan militanlarını kurtarmak için her ülkede mahalli terör örgütleri kuruyordu. Bu karşılık Batılı ülkeler bu mahalli terör teşkilatlarından kurtulmak için şimdi Ermeni davasının haksızlığını ispat maksadıyla Türk tezini savunmaya başlamışlardı⁴²⁵.

Ankara'da gerçekleşen saldırıdan sonra da ASALA örgütünün arkasındaki unsurlar Türk kamuoyunun gündemine gelir. Şimdiye kadar her saldırıdan sonra Türk kamuoyu tarafından farklı bir devletin Ermeni örgütlerinin destekleyen ve koruyan unsur olarak öne çıktığı görülür. Genellikle Sovyetler Birliği, Fransa, ABD ve Kıbrıs Rum Kesimi ASALA'nın arkasındaki güçler olarak görülür. Türk kamuoyunda her kurum veya kişi ideolojik bir yaklaşımdan kurtulamamış ve ASALA eylemlerin arkasındaki gücü teşir etmeye çalışırken kendi siyasal duruşunun karşısındaki devleti daha sorumlu göstermeye çalışmıştır. Türk basınında 1915'den

⁴²³Tercüman, 22 Ağustos 1982.

⁴²⁴Milliyet, 9 Ağustos 1982.

⁴²⁵Tercüman, 11 Ağustos 1982.

beri Ermenilerin niye sessiz kaldıkları 1970’li yıllara kadar niçin harekete geçmedikleri anlaşılamayan noktalardan birini oluşturmuştur. Ermeni olaylarının özellikle 1970’li yıllarda etkili olmaya başlaması ve bu dönemde uluslararası destek görmesi Türk kamuoyunda genellikle Kıbrıs sorunu ile açıklanmaya çalışılmıştır⁴²⁶. Bu dönemde basında “ASALA’nın Askeri Merkezi Kıbrıs’a Taşındı” benzeri haberler sık sık yer alır. ASALA’nın yeni karargâhının Kıbrıs Rum kesimi olduğunu altı çizilen haberlerde “Rumlar Eli Kanlı ASALA Örgütünün 1200 Militanına Kucak Açtı” denir⁴²⁷.

7-Artin Penik’in Taksim Meydanında Kendini Yakması

Türk kamuoyunda Ermeni sorunu ne zaman gündeme gelse gözler Türkiye’de yaşayan Ermenilere çevrilmiş; Türkiye vatandaşı Ermenilerin, ırkdaşlarının Türkiye karşıtı eylemlerine karşı çıktıklarını ilan etmeleri beklenmiş, hatta bu doğrultuda basında çağrılar yer almıştır. Türkiye’deki Ermeni cemaatini başta Patriklik olmak üzere her ASALA cinayetinden sonra, bu cinayetleri güçlü bir sesle protesto etmiş, diaspora Ermenilerine çağrılarda bulunmuştur. Diğer yandan diasporanın en önemli iddialarında biri de Türkiye’deki Ermenilerin baskı altında olduğu, dini ve kültürel inançlarını yaşayamadıkları propagandası olmuştur. Türkiye Ermenileri sadece ASALA terörünü protesto etmekle kalmamışlar, aynı zamanda yapılan her açıklama da dünya kamuoyuna Türkiye’de mutlu ve özgür bir yaşam sürdüklerini de belirterek diasporaya cevap vermişlerdir. Tabi ki bu tür açıklamalarda Türk kamuoyunun beklentilerinin de etkili olduğu gözden kaçırılmamalıdır. ASALA saldırılarına karşı Türkiye Ermenilerinin en radikal tepkisi Artin Penik isimli bir Ermeni’nin Ankara’daki saldırıyı protesto etmek için Taksim Meydanı’nda kendisini yakması olmuştur⁴²⁸.

Esenboğa’daki ASALA saldırısından birkaç gün sonra Taksim Meydanı’nda Ermeni kökenli Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Artin Penik ASALA eylemlerini

⁴²⁶Örnek olarak bkz. Kemal Baytaş, “Ermeni Olayları ve Düşündürdükleri”, **Tercüman** 23 Ağustos 1982.

⁴²⁷**Tercüman**, 27 Ağustos 1982. **Hürriyet**, 25 Ağustos 1982. **Milliyet**, 18 Ağustos 1982.

⁴²⁸ Bu dönemde Türk basınında sık olarak rastlanan haberlerden biri de din değiştirme yönelik olandır, din değiştirenler Ermenilerdir. Ermenilerin din değiştirip Müslüman olması ya toplu halde ya da bireysel olarak gerçekleşmiştir. Bkz. “59 Yaşında Müslüman Olan Ermeni Yurttaş: ‘Kur’an Okumayı Da Öğreneceğim’”, **Milliyet**, 23 Haziran 1984.

protesto için kendini yakar. Üzerine gaz döktükten sonra Artin Penik kendini ateşe vermeden önce; “Allah ASALA’nın belasını versin. Bu millet bu memleket bize her şeyi verdi. Ermenileri dünyanın gözünde kan içen canavarlar haline getirenleri lanetliyorum. İstedikleri hepimizin böyle yanması mı?” der ve kendini tutuşturur⁴²⁹.Güvenlik güçleri üzerine atlayarak alevleri söndürmeye çalışsa da ağır şekilde yanan Ermeni yurttaş yoğun bakıma alınmış, arkasında bir mektup bırakan Artin Penik şunları yazmıştır:

“Yeter Artık ASALA canileri, Patrikhane ve Türkiye’deki bütün Ermeniler namına sizi protesto edip kendimi yakıyorum. Size sesleniyorum ASALA canileri masum insanları arkadan kahpece öldürmekle, bu işler halledilemez. Siz emperyalistlerin oyununa geliyorsunuz. Size tarihi yanlış anlatıyorlar. O zaman da emperyalistlerin oyunu ile yüzbinlerce insanlar kayıp oldu. Kendinize gelin. Sizi kandırıyorlar. Şuanda birkaç bin Ermeni kaldı. Bunları da mı yok etmek istiyorsunuz. Fakat buna asla muvaffak olamayacaksınız. Bugün nasıl kardeşçe geçiniyorlarsa bundan sonra aynen devam edecek. Fakat siz kahpece günahsız insanları öldürmeye devam ederseniz, size yeminle söylüyorum, kökünüz kazınacak. Kendinize gelin bizim bildiğimiz Ermeniler mert olur. Kahpece arkadan masum insanları öldürmez. Sizi biz Ermeni olarak asla kabul etmiyoruz. Lanetliyoruz. Fransa’nın eski reisicumhuru Ciskar sizi de Ermeni olarak lanetliyoruz.

Zamanında rey avcılığı için yaptıklarına göz yummasaydın bunlar şımarmazdı. Bu hale gelmezlerdi. Yazacak çok şey var, lüzum görmüyorum. Zamani gelirse Türk ulusu sizin cezanızı verecek. O zamandan bu zamana kadar ölenlerin canına rahmet diler, yakınlarına sabırlar ve başsağlığı dilerim. Bütün Türkiye’deki vatandaşlarıma sabırlı olmalarını Allahtan dilerim.

Saygı ve hürmetle hepinize elveda”⁴³⁰. Artin Penik.

Artin Penik’in bu eylemi Türk kamuoyundan büyük destek görmüş, Artin Penik örneğinden yola çıkarak Türkiye’deki Ermenilerin ASALA saldırılarından ne kadar rahatsız oldukları tüm dünyaya ilan edilmiştir. Sonraki süreçte ASALA saldırıları devam edince Artin Penik’in ölümünden iki gün önce yapılan röportaj filmi yerli ve yabancı basın mensuplarına gönderilmiştir⁴³¹. Diğer yandan da Artin

⁴²⁹ **Hürriyet**, 11 Ağustos 1982.

⁴³⁰ **Milliyet**, 11 Ağustos 1982, **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1982.

⁴³¹ **Güneş**, 19 Temmuz 1983.

Penik'in kendisini yakması gibi trajedik bir olayın sorumlusu olarak ASALA ve diaspora Ermenileri ilan edilmiştir. 11 Ağustos 1982 tarihli Hürriyet gazetesi "Utanın Köpekler" manşetini taşır, "Asil İsyan" başlığı altında ise olayın gelişimi aktarılır. Taksim Cumhuriyet Anıtı önünde ASALA adlı Ermeni tedhiş örgütünün bugüne kadar Türk diplomat, temsilcilik ve kuruluşlarına yaptıkları insanlık dışı eylemleri ve son Esenboğa saldırısını protesto etmek için Türk uyruklu Ermeni Artin Penik üzerine gaz dökerek kendisini yaktığı belirtilir. "*Ben Türk'üm, 61 yaşındayım, dedelerim Türkiye'de doğmuş, doğma büyüme Türkiyelim*" cümlelerini ön plana çıkararak Hürriyet gazetesi; Ermeni yurttaşın Yenikapı'da tek başına bir evde oturduğunu, konfeksiyon işçisi olduğunu, komşuları tarafından çok iyilik sever, sakin bir insan olarak tanındığını yazar.

Öte yandan Artin Penik hasta yatağında basın mensuplarının sorularını yanıtlamış; "*ASALA denen bu caniler Türkiye'deki Ermeniler ile Türk vatandaşlarını birbirleriyle çarpıştırmak istiyorlar*" demiştir. Yıllardır Türklerle kardeşçe yaşadıklarını, gözü dönmüş canilerle uzaktan yakından bir ilişkileri bulunmadığını belirten Artin Penik gazetelerin yorumuna göre; duyduğu ıstıraba rağmen konuşmasına şöyle devam etmişti: "*Arkadan kahpe kurşunla insan vurmak ve ne insanlığa ne erkeklığe yakışır. Kaldı ki asırlardır kardeşçe her türlü ilişkiler içerisinde yaşadığımız ve hiçbir problemimiz olmayan Türk kardeşlerimize yapılan saldırılar kelimelerle anlatılamayacak canilik örneğidir. Ermeni olarak yüzkarası Fransa ve ASALA denilen adi topluluğu protesto etmek için kendimi yaktım. Bunda hiç kimsenin etkisi yoktur. Ben insanlık ve vicdanımın sesini dinleyerek bu olayı yaptım. Tanrım Türkleri yedi cihanda muzaffer etsin*"⁴³².

Milliyet gazetesindeki habere göre, Artin Penik kendi ağzından hayatını anlatıyordu. 1962 yılında Türkiye'den ekonomik sebeplerle ayrıldığını belirten Penik, gittiği Fransa'da çeşitli teklifler karşılaştığını söyler: "*İlk kez 1962 yılına vatanım Türkiye'den ayrıldım. Türkiye'den ayrılmamın nedeni tamamıyla ekonomikti. İş bulabilmek için Avusturya'ya ve Fransa'ya gittim. Zaten o yıllarda Müslüman vatandaşlarımız da iş bulabilmek için yurt dışına gidiyorlardı. Bana Fransa'da çok şey teklif ettiler. Samimi söylüyorum öyle şeyler söylediler ki, aldırış bile etmedim. Fransız uyruğuna geçmemi istediler. Bu tekliflerin hepsinin oradaki Ermeniler yaptı. En son yanında çalıştığım Fransız patronum teklif yaptı. 'Senin*

⁴³²Tercüman, 11 Ağustos 1982.

vatanın burası Türkiye’de ne var doğduğun değil duyduğun yere bak’ dedi... Ama Türkiye vatanımdı, vatanım da bir başkaydı. Türkiye özlemiyle yanıp tutuşuyordum. Vatanımdaki rahatlığı bulamadığım da için de Türkiye’ye döndüm. Ben her şeyden önce Türk’tüm, Türk vatandaşıydım”⁴³³.

Bu arada Ermeni Patriği Kalustyan, “*Bu olay Türkiye’de yaşayan her Türk Ermeni’nin vatanını ne kadar sevdiğinin en güzel yanıtıdır*” demiştir. Esenboğa’daki ASALA eyleminin tüm Ermenileri yasa boğduğunu söyleyen Patrik; “*Herkes büyük üzüntü içindedir. Bu vatandaşın yaptığı hareket kendi vatanına karşı yapılan menfur harekete karşı gösterilmiş bir tepkidir*” şeklinde konuşmuştur. Ayrıca Patrik Şinork Kalustyan, Artin Penik’i hastanede ziyaret etmiş, kendisini yaktığı için teşekkür etmiştir. “*Eskisinden çok daha güzel bir hayat seni bekliyor. Sen görevini yaptın*” diyen Patrik, “*Allah seni mükâfatlandırsın*” temennisinde bulunmuştur⁴³⁴. Öte yandan Patrikhane Başkanışmanı Prof. Dr. Karabet Arman da olayı; “*Hepimiz kaç gündün beri büyük üzüntü içindeydik. Tüm Ermeni yurttaşlarımız zaten, bu kötülöklere bu teröre karşı ne yapabiliriz, elimizden ne gelebilir deyip duruyordu*” sözleriyle yorumlamıştır⁴³⁵. Artin Penik’i hastanede ziyarete gelenler arasında İstanbul valisi de vardır, hatta kendini ziyarete gelen İstanbul valisi Nevzat Ayaz’a Artin Penik, “*Gerekirse kendimi yine yakarım*” demiştir.

Diğer yandan Artin Penik’in gözleri görmeyen 81 yaşındaki annesi Dusair Kesiş’in olayı öğrenince ilk sözleri “*oğlum aslan oğlum*” olmuş ve “*Oğlumla İftihar Ediyorum*” sözleri gazetelerden tarafından manşete taşınmıştır.

Artin Penik tedavi gördüğü hastane de 14 Ağustos günü yaşamını yitirir. Basına yansıyan haberlere göre, nöbetçi doktora sarılarak öpen Penik’in son sözü “*ASALA canilerini benimsemeyen son kişi ben değilim... Ölümün işe yarasın...*” olmuştur⁴³⁶. Gazeteler Artin Penik’in “barış sembolü” olduğunu yazarlar. Kilise’deki törene Müslümanlar da katılmıştır. Başbakan Bülent Ulusu Artin Penik’in annesine gönderdiği telgrafta “*20. yüzyılda insanlar arasında kin ve nefret tohumları atarak onları kendi çıkarları uğruna ölüme gönderenler, Artin Penik’in yürekli protestosu karşısında utanç duyacaklardır*” demiştir. Türk Ermeni Patriği Kalustyan ise, “*Keşke elimizde olsaydı, kızgınlığımızı ateşten küller gibi Esenboğa’daki Allahsız*

⁴³³Milliyet, 12 Ağustos 1982.

⁴³⁴Cumhuriyet, 13 Ağustos 1982.

⁴³⁵Hürriyet, 11 Ağustos 1982.

⁴³⁶Tercüman, 15 Ağustos 1982.

teröristlerin başında aşağı dökebilseydik” diyerek ASALA militanlarına karşı tüm Ermenileri mücadeleye çağırmıştır⁴³⁷.

“Artin Penik’in Verdiği Ders” başlığı altında Oktay Ekşi’ye göre; Artin Penik’in kendini yakması dünyanın pek çok yerinde Türklere karşı işlenen cinayetlerin ne kadar haksız ve anlamsız olduğunu göstermeye yarayacak olması açısından önemliydi. Ekşi’ye göre bu eylem, Türk vatandaşları ile en sıcak ilişkiler içinde olan ve kendi mutluluğunu Türkiye’nin mutluluğunda arayan, gören, binlerce, on binlerce Ermeni asıllı vatandaşların, mesajlarını Türk kamuoyuna yansıtma imkânı vermiştir⁴³⁸.

Ahmet Kabaklı göre ise; Artin Penik’in kendini yakması, “*Bazı sözde Hristiyan ve Ermeni liderleriyle, zenginlerine ve bu vahşi saldırılarla Türk milletini dize getireceğini uman, adı büyük, beyni küçük*” devletlere bir insanlık dersi olmalıdır. Yazara göre; Artin Penik bir buğran geçiriyordu, bu buhran onun şahsına ait olduğu kadar da, Türkiye’deki Ermeni çoğunluğa ve dünyadaki akıllı Ermenilere toptan tercüman olan maşeri bir vicdan belirtisiydi. Türkiye’deki Ermenilerin duygularını bu intihar girişimi ile dile getirdiklerini vurgulayan yazar; “*Çünkü onlar, iki bakımından üzgündürler; hem vatandaşlarına, diplomatlarına, devletlerine yapılan bu alçakça tecavüzdən, hem de kendi ırklarının adını kirleten ve dolayısıyla komşuları, dostları arasında kendilerini mahcup eden bu yüz kararı ASALA’klardan...*” demiştir.

Her ne kadar Ermeni Patriği gerekli açıklamaları yapsa da bunlar Ahmet Kabaklı için yeterli olmamıştır. Kabaklı yazısında Ermeni Patriği’ne çağrıda bulunur: “*Patrikhane’de bizim şaşkın: TRT’ye (Türkçe bildiği halde) Ermenice beyanatlar vermek veya vilayeti ziyaret ederek üzüntülerini bildirmekle bu işler halledilemez. Kendini yakacak kadar ıstırap içinde olan Ermeni cemaati ve hepimiz, Sayın Kalustyan’dan Artin Penik’lerin binde biri kadar olsun bir fedakârlığa katlanarak, Avrupa’ya gidip bu kanları, barbarlıkları samimiyetle kınayan beyanatlar vermesini bekliyoruz*”⁴³⁹,

Mukbil Özyörük “Başka Bir Ermeni’den Mektup” başlıklı yazısına önce Artin Penik’in hangi ruh hali ile bu duruma gelmiş olabileceğini yönünde

⁴³⁷ **Hürriyet**, 19 Ağustos 1982.

⁴³⁸ Oktay Ekşi, “Artin Penik’in Verdiği Ders...”, **Hürriyet**, 11 Ağustos 1982.

⁴³⁹ Ahmet Kabaklı, “Artin’den İbret...”, **Tercüman**, 11 Ağustos 1982.

değerlendirmeler de bulunur. Yazara göre Artin Penik'i kendini yakam noktasına getiren “*Ben de bir Türkiim ama Ermeni kökenliyim. Bu ASALA da bir Ermeni örgütü... şimdi acaba çevremdeki Türk kökenli Türkler, ahbablarım, komşularım can dostlarım, bana bakıp bakıp da, içlerinde ‘ne olsa Ermeni’dir, şu olup bitenlere bizim kadar yüreği yanmamıştır’ diye düşünürler mi?... belki düşünürler... Hâlbuki benim yüreğim herkesten fazla yanıyor... Ben bu acıya dayanamıyorum... Bu içtenliği, bu haslığı, canıma kıyarak ispat edeyim de dünya anlasın... Ve bunu da en büyük Türkün heykeli önünde yapayım da ona bağlılığımı görsünler...*” ruh halidir.

Yazar, yıllar önce kendisine bir Ermeni okuyucunun gönderdiği mektubu hatırlar. Bu mektupta yer alanlar Türkiye’deki Ermenilerin ASALA cinayetleri karşısında yaşadıklarını, içine düştükleri ruh halini anlatması bakımından önemlidir. Mektupta şunlar yazmaktadır: “*Ben bu memlekette doğdum, büyüdüm, çalıştım, didindim ve yaşlandım. Çevremdekiler ister ırk bakımından Türk olsunlar, ister olmasınlar, hayatımda onlardan başka dostum, can yoldaşım, can kardeşim olmadı. Türkiye benim vatanım, Türk milleti benim de milletim. Hiçbir gün bir ayrılık gayrılık duymadım, düşünmedim, hissetmedim... Nasıl hissedebilirim ki, ben başka bir milleti görmedim, başka bir memleketi tanımadım. Benim her şeyim Türk... Nihayet yaşlandım çalışamaz hale gelince, üstelik muhtaç da kalınca, yeni çıkan bir kanunla, bana devletim bir muhtaçlık aylığı bağladı. Bir odada barınıyor onunla yaşıyorum. Bankasından aylığı alıyorum, daha doğrusu alıyordum. Şimdi Ermeniler gene kan akıttılar. Benim de aylık alma zamanım geldi. Bankaya gittim, ama Allah inandırsın, kaldırımının kenarına oturdum ve bir türlü içeriye giremedim. Gireceğim, cüzdanımı uzatacağım, adıma bakacaklar, ya banka memuru -işte bir Ermeni- bunun yüreği bizim kadar yanmamıştır... diye düşünürse?... içinden ya böyle geçirirse?.. Olur, a! O üzüntü ve kahırla kaldırımında saatlerce oturdum, oturdum, meteliksiz dönüp viran odama geldim...*” Yazar, bu mektuba hemen cevap verdiğini belirtir. Cevapta, hemen gidip maaşını almasını, evvela Türk sonra Ermeni olduğunu, aldığı para da eğer hakkı varsa helal ettiğini söyler. “*Kendini bu millettten ayrı görme, ayrı tutma... Sakın öyle bir duyguya kapılma. Sana birisi bir imada bulunursa ‘Ben herkesten önce herkes kadar Türkiim...’ dersin. Buna Allah da şahit, ben de şahidim... HEY KAHROLASI ASALA... masum insanlara kaç türlü eziyet ediyor, ıstırap veriyorsun sen!...*”⁴⁴⁰.

⁴⁴⁰ “Başka Bir Ermeni’den Mektup” Mukbil Özyörük, **Tercüman**, 13 Ağustos 1982.

Türk kamuoyunda artan hassasiyet sonucunda Ermeni cemaati harekete geçirmiş, Türkiye Ermenileri dünya kamuoyuna hitaben seslenerek; “*Bütün dünyaya sesleniyoruz. Her birimiz Taksim meydanında kendini yakan Artin Penik gibi vatanımız için seve seve ölmeye razıyız*” demiştir. Masum insanların kanını şüpheli bir gaye uğruna pervasızca döken bir avuç maceracıya ve Ermeni ırkı adına, adi ve kallesçe cinayetler işleyenlere, Ermenilerin kaderiyle oynayıp adını lekeleme hakkını tanımadıklarını ifade eden Ermeni cemaati yöneticileri; Türk Ermeni’sinin inkâr edilemez bir özgürlük ortamında sosyal ve ticari hayatını, kültürünü, dini inançlarını ve vecibelerini, geleneklerini sürdürdüğünü ve huzur içinde yaşadığını dile getirmişlerdir⁴⁴¹. Ermeni cemaati yöneticileri toplantı sonunda bir açıklama yaparak, ASALA saldırıları ile şehit düşen emniyet mensuplarının ailelerine ve çocuklarına yardım fonu açtıklarını bildirmişlerdir. Türkiye Ermeniler Patriği Başpiskoposu Sinork Kalustyan, Devlet Başkanı Kenan Evren’e bir mesaj göndererek Ermeni teröristlerin Ankara Esenboğa Havaalanı’nda giriştikleri kanlı eylemden büyük üzüntü duyduklarını belirtir⁴⁴².

8-Ottawa ve Lizbon Saldırıları

1982 yılı içinde Türk diplomatlara karşı ASALA saldırıları devam eder. Bu sefer saldırı pek alışık olunmayan bir ülkede Kanada da gerçekleşmiş, saldırgan askeri Atış Pilot Kurmay Albay Atilla Altıkat’a Ottawa’nın en kalabalık semtinde kırmızı ışıktaki durduğu sırada 13 kurşun birden yağdırarak öldürmüştür. Kanada polisinin verdiği bilgiye göre saldırganın kaçtığı bildirilmiş, görgü tanıkları ise saldırganların iki kişi olduğunu belirtmiş ve bunun yanında basın ajansına telefon eden bir kişi saldırıyı ESAK’ın üstlendiğini ve yeni saldırılar yapılacağını bildirmiştir. Ayrıca suikast Kanada tarihinde ilk diplomatik cinayet olmuştur⁴⁴³.

⁴⁴¹ Toplantıda daha sonra bütün dünya kamuoyuna ulaştırılmak üzere basılan bildiri dağıtılmış ve bu bildiri de şunlar yer almıştır: “*Akliselim sahibi dünyadaki bütün Ermenilere sesleniyoruz: canileri takbih ediniz, yeni cinayet ve tecavüzlere engel olunuz. Maceraperestleri aranızda yaşatmayınız. Kin ve nefretin hüsrana götürdüğü, rüzgâr ekenin fırtına biçeceği gerçeğiyle masumların kanlarının dökülmesinin önlenmesi için caniyane fikirlerin yeşermesine fırsat vermeyiniz. Bu çabaları sarf etmenizi sizden insanlık adına diliyoruz*”. **A.g.g.**

⁴⁴² **A.g.g.**

⁴⁴³ **Cumhuriyet**, 28 Ağustos 1982, **Tercüman**, 28 Ağustos 1982.

Hürriyet gazetesi haberi aktarırken “Hep Onlar Mı Vuracak!” manşetini kullanmıştı. Manşetin üzerinde ise, “1,2,3,4,5... ve, 29. Şehidimiz de verdik” cümleleri yer alır ve devamında “*Kana doymayan Ermeni katiller, Kanada Büyükelçiliğimiz Askeri Ataşesi Kurmay Albay Atilla Altıkat’ı kahpece kurşunladılar*” cümlesi ile gelişmeler haberleştirilmiştir⁴⁴⁴. Tercüman gazetesinde, “Ne Olacaksa Olsun Artık” manşetinin üzerinde “*Ermeni teröristlerini kırılacak elleriyle sıktıkları kurşun bu defa Ottawa’da albayımızı şehit etti*” ifadeleri yer almıştır⁴⁴⁵. Haberde Devlet Başkanı Kenan Evren’in “*Devletin gücünü gerekli yerde kullanmak zaruret halini aldı*” sözleri de ilk sayfanın üstüne yerleştirilmiştir.

Hürriyet gazetesi ise, Evren bu ifadelerini “Bekliyoruz Paşam” başlığı ile ilk sayfasından cevaplandırır. 30 Ağustos günü de gazetelerde Evren’in yaptığı konuşmanın yankıları önemli bir yer tutar. Kıbrıs meselesinde 11 yıl beklediğimizi 12 Eylül’e gelinceye kadar çok sabrettiğimizi belirten Devlet Başkanı “*Bizim sabrımızı taşırmazlar, o sel taşarsa önünde kimse duramaz*” demiştir. Ayrıca Evren, bundan sonrası için şunları söyler: “*Bundan sonra Türk Devleti Türk milleti gerekli mukabil tedbirleri almakta kendisini serbest görecektir*”⁴⁴⁶. Açıkça Ankara’daki yetkililer “günah bizden gitti” diyerek harekete geçeceklerinin işaretini veriyorlardı. Yapılan uyarılara rağmen cinayetlere son verilmemesinin, Türkiye’ye karşı bir “savaş hali” açıldığının kesin kanıtı olduğunu belirten yetkililer, bu durumun görmezden gelinemeyeceğini belirtmişlerdir. Yetkililer tarafından, Ermeni terörü ya da diğer kaynaklardan beslenen uluslararası terör örgütlerinin, Türk devletinin ve toprağını güvenliğini hedef alan bir savaşa girdiklerine göre, artık Türkiye’nin kendi koşulları, mantığı, milli çıkarları ve hesapları çerçevesinde, bu saldırıya cevap verileceği vurgulanır. Ayrıca Türkiye’nin bu savaş açılmasını diye uzun süre sabrettiğini, uyardığını, teröre alet olan ülkelere durumu anlatmaya çalıştığını ve ancak olumlu sonuç alamadığı da ifade edilir. Son olarak da “*Ne yapalım, artık bu savaş açığa çıktı, Türk devleti bunu görmezlikten gelemez. Ve karşı tedbiri almak görevidir, günah bizden gitti*” denmiştir⁴⁴⁷.

Bu doğrultuda Oktay Ekşi, Ermeni terörüne karşı Türkiye’nin alacağı önlemlerin, Ermenilerin yaptığı pervasızlıkla eşdeğer olması gerektiğini yazar.

⁴⁴⁴Hürriyet, 28 Ağustos 1982.

⁴⁴⁵Tercüman, 28 Ağustos 1982.

⁴⁴⁶Tercüman, 30 Ağustos 1982.

⁴⁴⁷Milliyet, 29 Ağustos 1982.

Ekşi'ye göre, Türkiye'nin Ermeni terörü ile bahsetmemesi diye bir ihtimal yoktur, önemli olan 'belli' olan bu önlemlere başvurulup vurulmayacağı yolundaki kararın alınmasıdır. Yazar, “*Görünen odur ki Türkiye Cumhuriyet yönetenler, henüz sabırlarının sonuna gelmiş değillerdir. Çünkü Türkiye'yi yöneten kesimde hala uluslararası hukukun kuralları içinde Ermeni terörüne cevap bulunabileceği umudunu taşıyormuş gibi görünenler mevcuttur*” diyerek devlet kadrolarının bu konuda eyleme geçmeye tereddüt ettiklerini vurgular. Dolayısıyla Türkiye'nin bütün umudunu hukuki yollara bağlamaktan vazgeçmemesi, fakat yine de etkin önlemler almayı da ihmal etmemesi gerekirdi. Yazara göre, şu an uygulanan yöntemler en az etkili olanıydı, her şehitten sonra birkaç demeç ve olayın soğumaya bırakılması. Oysa yapılacak ilk iş o ülkenin yakasını bırakmamak, gerekirse ilişkilerimiz gözden geçirmektir⁴⁴⁸.

Türk basınında Ermeni militanlara karşı misilleme yapılması yönündeki yayın ve beklenti, Batı basınında Türkiye'nin bu konuda yakında harekete geçeceği şeklinde anlaşılmıştır. Bu dönemde Avrupa basınında Türkiye'nin Ermenilere karşı harekete geçeceğine yönelik yazılar sıkça çıkmaya başlar, “Herald Tribune” gazetesi “Türkiye Yurt Dışında Terörist Avına Başlayacak” şeklinde başlık kullanarak haberi dünyadaki okuyucularına aktarır.

Öte yandan Türkiye'deki Ermeni azınlığın başına bir olay gelmesinin Türkiye'yi uluslararası alanda ciddi sıkıntılara sokabileceği kaygısı her zaman kendini göstermektedir. Başka bir deyişle tarihsel olaylardan yola çıkarak Türk kamuoyunda oluşabilecek aşırı duyarlılığın kontrol dışına çıkabileceği endişesinin taşındığı söylenebilir. Pulur'un, “*Ancak bütün bunları anlatmak Paris'teki ASALA katili Agop'un hesabını, İstanbul'daki Garbis'ten sormak değildi*” cümlesi bile yukarıda varsayılan endişenin izlerini taşımaktadır⁴⁴⁹. Dolayısıyla Türk kamuoyu söz konusu kaygıların etkisiyle; tarihte Türkler ve Ermeniler arasında yaşananları unutmayı ve hatırlamamayı tercih etmiştir. Ancak ASALA saldırılarının Türkiye'yi zor durumda bıraktığı bir dönemde, içerde bir toplumsal duyarlılık oluşturmak ve Ermeni iddialarına cevap verebilmek için tarihsel süreci hatırlama ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

⁴⁴⁸ Oktay Ekşi, “Çözüm Artık Zorunlu Oldu”, **Hürriyet**, 29 ağustos 1982.

⁴⁴⁹ Hasan Pulur, “Lozan'da Ermeni Sorunu ve İsmet Paşa”, **Hürriyet**, 30 Ağustos 1982.

Birkaç gün sonra kamuoyunda oluşan tepkisellik yerini sağduyulu yaklaşım önerilerine bırakır ve basından Turgut Sunalp'ın ağzından “*Bir devletin devlet olarak çapulcu sürüsüyle muhatap olması zordur ve yakışmaz. Şu yapılabilir sanıyorum: bütün belgeler ve dokümanlar toplanır, filmler yapılabilir, kitap yayınlanır. Milletlerarası toplantılarda tezin üstüne gidilir ve durum aydınlatılır*” cümleleri aktarılır. Hatta Teoman Erel böyle durumlarda “asalım keselim” diye haykırmak işe yaramayacağını, hatta en fazla bağırانların en fazla üzülenler olduğunu sanmadığını vurgular⁴⁵⁰.

Bu arada ASALA saldırıları devam eder ve 5 Ermeni terörist Lizbon elçiliğine bombalı silahlarla baskın yapar. Baskın sırasında çıkan yangında Lizbon Maslahatgüzarının eşi Cahide Mihçioğlu hayatını kaybeder. Olay sonrasında ölen beş saldırganın “Devrimci Ermeni Ordusu” üyesi oldukları açıklanır. Saldırı sırasında Cahide Mihçioğlu dışında bir de Portekiz polisi yaşamını yitirir. Teröristlerden biri elçilik koruma görevlisi Murat Altun tarafından vurularak öldürülürken, öteki 4 terörist ise Portekiz anti-terör örgütünün gerçekleştirdiği bir operasyon sonucu ölü olarak ele geçirilir.

Türk basınında saldırganlarının öldürülmesi manşetlerde hemen yerinin alır. Hürriyet gazetesi olayı “Köpekler Bu Kez Geberdiler” şeklinde verir. Habere göre; “Türk yine kurban vermişti ama teröristler de belalarını bulmuşlardı”. Güneş gazetesi “Saldırdılar... Cana Kıydılar Ve Geberdiler” manşeti ile haberi vermiş, üst yazı da ise, “*Beyni yıkanmış teröristler, Lizbon'da yaktıkları ateşte kavruldular*” ifadeleri yer almıştır. Gazete saldırıya karşılık veren ve bir militanı öldüren Murat Altun'un fotoğrafının altında; “*Kafalarının içinde beyin değil, kan dökmeye koşullandırılmış, birer bomba taşıyan altı terörist büyükelçilik binamızın önünde otomobillerinden inerken kendilerine güveniyorlardı belki, ama Türk koruma görevlisi Murat Altun, oyunlarını bozdu. Teröristlerin yaylım ateşine gözünü kırpmadan ateşle karşılık veren Murat Altun içlerinden birini öldürünce şaşkına döndüler. Bu şaşkınlık sonucu eylemlerinin sonunda birer 'ceset'iler... Gözü dönmüş canileri şaşkına çeviren Murat Altun, 15 Kasım 1982'de Lizbon'da göreve başlamıştı*” ifadeleri yer alır⁴⁵¹. Cumhuriyet gazetesi ise, “Katiller Bu Kez Kurtulamadı” manşetini kullanır. Gazetenin haberine göre, ABD Başkanı Ronald Reagan, Ermeni terörizmini

⁴⁵⁰ Teoman Erel, “Ne Yapmalı”, **Milliyet**, 30 Ağustos 1982.

⁴⁵¹ **Güneş**, 28 Temmuz 1983.

kınayarak bu şiddet eylemlerine derhal son verilmesini sağlamak amacıyla öteki ülkelerin liderleriyle temaslarda bulunacağını açıklar⁴⁵². Dışişleri Bakanı İltis Türkmen, saldırı ile ilgili yaptığı açıklama da Brüksel ve Orly saldırılarının üzüntüsünün devam ettiğini belirterek, “*Maruz kalınan bu yeni saldırı, nefret duygularımızı son haddine getirmiştir*” der.

Diğer yandan aynı günlerde Hürriyet gazetesi Atina’daki ASALA militanlarının fotoğraflarını çekerek, “Diplomatlarımızı Adım Adım İzleyen Terör Maşalarını Resimledik” başlığı altında vermiştir. Fotoğrafların altında “*Bunlar da Beyrut’tan Atina’ya gelerek Türk diplomatlarının günlük yaşantısını belirleyen üç Ermeni terörist. Hürriyet objektifi bu üç militanı, Atina’da Türkiye Büyükelçiliği yakınında yakaladı*” ifadeleri yer alır. Habere göre, Yunan Hükümeti ısrarla Ermeni teröristlerin Atina’da üslenmediğini açıklamasına rağmen görüntüler tersini kanıtlıyordu. Bunun yanında Yunanistan’ın adeta ASALA’nın karargâhı haline geldiği vurgulanırken, Azat-Or gazetesinin de ASALA’nın Yunanistan’daki istihbarat merkezi gibi çalıştığı bilgisi de verilir⁴⁵³. Bunun yanında Hürriyet gazetesi ASALA’nın örgütlendiği bölgeler üzerine haber yapmaya devam eder. ASALA’nın Suriye’de 3 karargâhının olduğunu belirtildiği haber manşetten verilmiştir. Haberde ASALA’ya ait kampların korunmasını Suriye Gizli Servisi’ne başlı ajanların yaptığı, eğitim kamplarına Kıbrıs Rum kesiminden gelen Ermeni militanlarında katıldığı, Sovyet ve Suriye gizli servisleri ajanlarınca eğitilen ASALA militanları arasında, kaçak Türk teröristlerinde bulunduğu bildirilir⁴⁵⁴. Kapalıçarşı Baskını gerçekleştirilen Mıgırdıç Madaryan’ın Suriye’de eğitildiğinin anlaşılması üzerine Hürriyet gazetesi “Suriye Cevap Ver...” manşetini atmıştır.

Türk basınında ASALA örgütü ile ilgili yayınlar devam eder. Gazetelere yansıyanlara göre, Ermeni teröristlerin bazı Türklerle işbirliği yaptığının tespit edilmesinden sonra sürdürülen araştırmalarda, Türkiye’den kaçan anarşistlerin Ermeni terör örgütlerine istihbarat sağladığı, karşılığında silah temin ettiğinin ortaya çıktığı belirtilir. Bazı isimler ve bu isimlere ait fotoğraflar yayınlanır. Bunlar arasında Tayfun Bilgin’in MLSPS örgütünün merkez komitesi üyesi olarak Ermeni örgütleriyle yakın ilişki içinde olduğu, Hıdır Aykut’un TİKKO temsilcisi olarak ASALA ile birlikte eylemlere katılma kararına imza attığı belirtilmiştir. Bunların

⁴⁵²Cumhuriyet, 29 Temmuz 1983.

⁴⁵³Hürriyet, 11 Ağustos 1983.

⁴⁵⁴Hürriyet, 20 Ağustos 1983.

yanında Ali Haydar Akgün TİKKO örgütünün Suriye'deki kamplarında ASALA ile eylem birliğini yaptığını anlatarak, Ermenilerin Türk militanlarla ortak eyleme gittiklerini söylemiştir. Sefa Kaçmaz için ise, “Suriye’de TİKKO temsilcisi olarak ASALA ile birlikte aynı kamplarda Sovyet subaylarınca eğitim aldıklarını kabul etti” denmiştir. Orhan Bakır’ın gerçek adının Ohannes Bakırcıyan olduğu ve ASALA militanlarının TİKKO içinde yetişmelerinde başrolü oynadığı ifade edilir. Ermeni militanlarla beraber çalışanlar arasında Mahir Çayan’ın eşi olan Gülten Çayan’ın da ismi yer alır⁴⁵⁵.

9-Orly Saldırısı; Avrupa Kamuoyunun Tersine Dönmesi

15 Temmuz 1983 günü Paris yakınlarında Orly Havaalanında THY bürosu önünde patlayan bir bomba dördü Fransız, ikisi Türk, biri Amerikan ve biri İsveçli olmak üzere sekiz kişinin ölümüne ve altmış dolayında kişinin de yaralanmasına yol açtı⁴⁵⁶. Paris’in ünlü Orly Havaalanı’nın en büyük yolcu salonunda bulunan Türk Hava Yolları yolcu ve bagaj kabul bürosunun önünde bir valize yerleştirilen bir bombanın patlaması sonucu ilk bilgilere göre, 5 kişi öldü, 18’i ağır olmak üzere 63 kişi yaralandı⁴⁵⁷, Saldırının sorumluluğunu ise Ermeni terör örgütü ASALA üstlendi⁴⁵⁸. Haber, Türk basınında geniş yer bulur ve lanetlenir: Hürriyet gazetesi ardada gelen saldırıları “Kudurdular” manşeti ile verir⁴⁵⁹. Güneş gazetesinin ilk sayfasında yaralı bir çocuğu gösteren resmin altında şunlar yazılır: “Ermeni katiller

⁴⁵⁵ Hürriyet, 29 Temmuz 1983.

⁴⁵⁶ “Suitcase bomb kills five at Orly Airport”, **The Guardian**, 16 Temmuz 1983. Sanık olarak tutuklanan ASALA örgütü mensupları 19 Şubat ile 2 Mart 1985 tarihleri arasında yargılanmaların sonunda sanıklardan biri ömür boyu olmak üzere ağır hapis cezasına çarptırıldılar. Mahkemede sanıkları özellikle Avukat Vergès, Avukat Bourguet ile Avukat Zavarian savunmuştur. Bu davada Türk mağdurları temsilen müdahil taraf uzman tanık olarak Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nden Prof. Dr. Mümtaz Soysal, Dr. Türkkaya Ataöv ile aynı fakülteden Doç. Dr. Sina Akşin’in ve Gazi Üniversitesi Doç. Dr. Hasan Köni’nin dinlenmesini istemiştir. Bu uzman tanıkların yanında, Boğaziçi Üniversitesi doçentlerinden Dr. Avedis Simon Hacınlıyan da müdahil tarafın moral tanığı olarak mahkemeye katılmıştır.

⁴⁵⁷ Orly saldırısından bir gün önce Ermeni militanlar bu sefer Brüksel’de harekete geçerek, Gökşin Dursun Aksoy’u öldürürler. “Ermeni Terörüne 27. Şehidi Brüksel’de Verdik” manşeti ile duyurur Cumhuriyet gazetesi Dursun Aksoy’un 3 Ermeni militan tarafında öldürülmesini. Türkiye’nin Brüksel Büyükelçiliğinde görevli İdare Ateşe Gökşin Dursun Aksoy silahlı saldırı sonucunda öldürülmüştü. Habere göre, AET ve NATO gibi uluslararası örgütlerin merkezlerinin bulunduğu Brüksel’de ilk kez bir Türk diplomatının öldürülmesiyle, yurtdışında öldürülen diplomat, elçilik görevlisi ve ailelerinin sayısı toplam 27 olmuştu. **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1983. Hürriyet gazetesi, “Köpekler, Bu Kez Brüksel’de Vurdu. Bayram Kana Bulandı” cümleleri ile vermiş haberi. **Hürriyet**, 15 Temmuz 1983.

⁴⁵⁸ **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1983.

⁴⁵⁹ **Hürriyet**, 16 Temmuz 1983.

saldırıları sırasında yine masum insanların üzerine kan kustular. Küçük-büyük dinlemeden katliama yönelen gözü dönmüş katiller, intikamlarını aldıklarının öne sürdükleri sözde Ermeni katliamından 70 yıl sonra dünyaya gelen çocukların kanını bile akıtmaktan çekinmediler”⁴⁶⁰.

Basında neler yapılması gerektiğini tekrar tartışma konusu olur. Güneş gazetesi “Ağıt Yakmaktansa...” manşetini kullanarak neler yapılması gerektiği konusunda önerilerde bulunur. Gazeteye göre ilk olarak NATO kaynaklarını harekete geçirmek gerekirdi. Bir diğer öneri ise diplomatlara yönelik ciddi bir koruma sağlanmasıdır. Bu konuda belir bir fon ayrılabilceğini belirten gazete kurşungeçirmez araba alınması gerektiğini belirtir. Türk istihbarat örgütlerinin ciddi bir çalışma ile Ermeni terörünün ipliğini pazara çıkarabilecekleri üzerinde durulur. Son olarak dünyada bu konuda başarılı olan ülkelere bakılması gerektiği vurgulanır: *“Son yıllarda çeşitli uluslar, kendilerine yönelen dış ya da iç teröre karşı başarılı örnekler verdiler. Bu örneklerde ortak nokta ‘Terör silahına karşı gül atmak’ ya da ‘Terörist grubunun kendiliğinden imana gelmesini beklemek’ olmadı. Bir İngiltere ya da bir İsrail örneğinde olduğu gibi”.*

Cumhurbaşkanı Kenan Evren, “Sabrımız tükenmez değildir”, diyerek bütün devletleri terörizmle sonuç alıcı işbirliğine çağırır, *“Masum insanlara karşı yöneltilen amansız katliam zinciri tahammülü aşan boyutlara ulaşmıştır”* der⁴⁶¹. Saldırıdan sonra konuşan Dışişleri Bakanı İltar Türkmen tavrı daha sert olmuştur: Bakan, *“Türk milletinin sabrı ne kadar büyükse, sillesi de o kadar büyük olacaktır”* demiştir⁴⁶². Fransız Devlet Başkanı ve Başbakanı saldırıyı kınamış ve yaralıları hastanede ziyaret etmiştir. Ayrıca Toplum Güvenliğinden Sorumlu Fransız Bakan ve İçişleri Bakanı olayların yaşandığı Orly havaalanına gelerek burada terörizmi kınayan açıklamalar yapmışlardır⁴⁶³. Bazı Fransızlar, hükümetin yeterince önlem almamasını eleştirmişlerdir. İlginç olan ise bu olayda Fransız hükümetinin teröre prim verdiği yönünde eleştiriler almasıdır, dünyadaki havanın yavaş yavaş değişmeye başladığını göstermesi bakımından önemlidir. Türk basınında bu

⁴⁶⁰ **Güneş**, 16 Temmuz 1983.

⁴⁶¹ **Hürriyet**, 17 Temmuz 1983.

⁴⁶² İltar Türkmen’in bu sert ifadelerinin Fransıyı hedef aldığı, Türk bakanın Fransa’daki saldırıdan Fransız Hükümetini sorumlu gördüğü, Amerikan basını tarafından gazete sayfalarına taşınmıştır. Bkz. “5 Killed In Orly Airport Bombing; Armenians Claim Responsibility”, **The New York Times**, 16 Temmuz 1983.

⁴⁶³ “5 Killed In Orly Airport Bombing; Armenians Claim Responsibility”, **The New York Times**, 16 Temmuz 1983.

saldırıdan sonra Fransa'nın ilk kez tavır değişikliği içine girdiği de belirtilir. Türkiye'nin Fransa Büyükelçisi Adnan Bulak'ın, Fransız hükümetinin soruşturmayı ilk kez ciddi tuttuğunu, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve hükümet yetkilerinin olayın aydınlatılması için seferber olduğunu belirtmesi gazetelere yansır. "Ve Mitterrand'ın Dili Çözüldü" manşeti ile bundan önceki cinayetlerde kılını kıpırdatmayan Fransa'nın Orly baskınıyla hizaya geldiği vurgulanır⁴⁶⁴. Olayda sonra 53 Ermeni'nin gözaltına alınması genellikle Fransa'nın gözünü açması olarak değerlendirilmiştir⁴⁶⁵. Bu arada gözaltına alınanların 15'i Türk pasaportu taşımaktadır.

Hürriyet gazetesi bu dönemlerde yaptığı yayınlarda Ermenilerin yuvalandığı yer olarak Güney Kıbrıs'ı göstermiştir. "İşte Fesat Yuvası" başlıklı haberde Ermenilerin ve Rumların Güney Kıbrıs'ta eyleme hazırlandıkları belirtilmiş, ilk sayfadaki fotoğrafta Ermenilerin militanların karargâh olarak kullandığı iddia edilen binalar gösterilmiştir. Cem Başar'ın bildirdiğine göre, Ermeni tedhişlerle, Atina ve Selanik üniversitelerinden seçilmiş Kıbrıslı Rum öğrencilerin birlikte eğitildikleri Güney Kıbrıs'taki özel karargâhta, silah ve bomba talimi yaptırılıyordu⁴⁶⁶. Bunun dışında İspanyol gazetecinin Lübnan'daki Ermenilerin kamplarına girmesi ve röportaj yapması Türk basınına yansır. Haberde aralarında genç kızlar da bulunan "gözü dönmüş" Ermenilerin "*Biz savaş durumundayız. Bizim için önemli olan insanların ölmesi değil, bize verilen görevin başarıya ulaşmasıdır*" dedikleri aktarılır⁴⁶⁷. Diğer yandan Ermeni saldırılarına karşı Türklerin misilleme yapma olasılığı Rumları tedirgin etmişti. Rum basını Türklerin harekete geçeceğini ileri sürerek, Güney Kıbrıs'ta güvenlik tedbirlerinin artırıldığını belirtiyordu⁴⁶⁸.

Basında ASALA terörünün arkasındaki güçlerin kimler olduğu çoğu zaman üzerinde uzlaşılan bir konu olmamıştır. Özellikle ideolojik duruşların etkisiyle basındaki kalemler kendi düşüncelerine yakın devletleri bu işten uzak tutmaya

⁴⁶⁴ **Hürriyet**, 17 Temmuz 1983.

⁴⁶⁵ Olayların ardından Fransa'nın 53 Ermeniye olaylarla bağlantısı olduğu şüphesiyle gözaltına alması İngiliz basınında Fransız Hükümetinin Ermeni terörüne karşı politika değişikliğine yöneldiği şeklinde algılanmıştır. Bkz. "French Arrest After Orly Bombing", **The Guardian**, 19 Temmuz 1983.

⁴⁶⁶ **Hürriyet**, 18 Temmuz 1983.

⁴⁶⁷ **Hürriyet**, 19 Temmuz 1983.

⁴⁶⁸ **Güneş**, 18 Temmuz 1983. Le Monde gazetesi ise yaptığı haberlerde ASALA'nın arkasında Atina yönetiminin olduğunu iddia eder. Habere göre, Ermeni Kurtuluş Ordusu adlı tedhiş örgütünün Merkez Yönetim Kurulu Başkanı Ohannes Manukyan, bizzat Papandreu tarafından verilen talimatla Yunanistan'da oturma izni almıştır. Ayrıca basına yansıyan haberlere göre, Fransa Cumhurbaşkanı Mitterrand, Ermeni sempaticileri oldukları bilinen İçişleri Bakanı Defferre ile güvenlik işlerinden sorumlu Devlet Bakanı Franceschi'yi ellerinde yeterince ipucu olduğu halde harekete geçmeyerek Orly katliamına göz yummakla suçlamıştı. **Güneş**, 21 Temmuz 1983.

çalışmışlardır. İlhan Selçuk, Ermeni terörünün arkasında ABD, Fransa, Kıbrıs Rum Kesimi ve Lübnan'ın olduğunu saydıktan sonra Türk basınında bu konuda yer alan farklı yorumlar üzerinde durur. 16 Temmuz Günaydın gazetesinin bir Amerikan gazetesinde çıkan makaleden alıntı yaparak Ermeni terörünün arkasına Sovyetler Birliği, Yunanistan ve Suriye bulunduğu ileri sürmesi yazarın tepkisine yol açar. Selçuk, “*Kimileri her türlü terörün kaynağının komünizme bağlamak eğilimindedir. Ne var ki soyut bir kavramla savaşma tutkusu kişiyi de toplumları da gerçek yaşamdan saptırır, gölgeler dünyasına sürükler.*” diyerek bu tür yazılara olan itirazını açıklar⁴⁶⁹.

Oktay Akbal, tarihsel süreçle ilgili değerlendirmede bulunur ve dünyanın hemen her ülkesinde toplu kıyımların görüldüğünü, Türk tarihinde ise bir ırka bir ulusa başka dinden olan halka karşı bilinçli bir kıyım eylemine rastlamanın kolay olmadığını belirtir. Yazara göre, devlet güçsüz olduğundan kanlı çatışmaların önlemede güçlük çekmiş, buna birde savaş sırasında Rus orduları ile işbirliğine girişen Ermeni çetelerinin kanlı eylemleri de eklenmişti. Devlet açısından bölgedeki Ermeni halkı başka yöreye nakletmekten başka çare kalmamıştı. Yazar, tehcir sırasında çok kanlı olaylarında yaşandığını, soygunların, öldürmelerin savaş koşullarının çaresiz sonuçları olarak ortaya çıktığını vurgular. Ermeniler savaş yıllarında birtakım Ermeni çetelerinin düşmanla işbirliği edip, Türk halkına karşı, çirkin işlere girişmeleri sonucu zor durumlara düşmüş, pek çoğu yabancı ülkelere gitmişti. Bütün bunları yadsıyan yoktu, yadsımaya da gerek yoktu⁴⁷⁰.

Tutuklanan Ermeniler arasında yer alan 29 yaşındaki Suriye pasaportlu Varacıyan Garbisyan tarafından Orly saldırısının planlanıp, gerçekleştirildiğini Fransız yetkililer tarafından bildirilir. Türk basınında Orly katliamının sanığı olarak Garbisyan'ın yakalanması bir takım kuşkuları da beraberinde getirmiştir. Öncelikle basında faillerin 48 saat gibi kısa bir sürede yakalanması ve bunun Fransa'da ilk defa gerçekleşiyor olması takdir edilmiş, arkasından da bazı sorular gündeme getirilmiştir. Bunlardan birincisi Garbisyan'ın gerçekte Orly katliamını düzenleyip düzenlemediğidir. Bu zamana kadar birçok Ermeni militanın örgütünün askeri sorumlularını ele vermemek için kendini feda etmesinin olası bir durum olduğu hatırlatılır. Garbisyan, bombalı çantayı 500 frank karşılığında bir Türk yolcuya

⁴⁶⁹ İlhan Selçuk, “Çözüm Yolu?” **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1983.

⁴⁷⁰ Oktay Akbal, “Terör ve Ermeni Sorunu”, **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1983.

verdiğini söylemektedir. Hâlbuki bagaj fazlası için ödenek ücret 500 Frank'ın altındadır ve çantayı alan yolcunun bunu düşünmemesi ilk bakışta Türk basınındaki yorumlara göre zordur.

Yapılan soruşturma sonucu Türk basınına olayın ayrıntıları yansımaya başlar. “Ermeni Terörist Kuzguncuklu Çıktı” başlığı altında “*Orly katliamını gerçekleştiren ASALA köpeklerinin Fransa’daki başı olan, olaylardan sonra kız kardeşini Ayda ve annesi İliisa ile birlikte tutuklanan Ohannes Semerciyan’ın dört öncesine kadar İstanbul Kuzguncuk’ta ailesi birlikte oturduğu belirlendi*” ifadeleri yer alır. 23 yaşındaki Semerciyan’ın Kudüs’te eğitim gördüğü de ilave edilir⁴⁷¹. Daha sonra ki günlerde Hürriyet gazetesinin “İşte Cani Soner, Katliamın Beyni Sivashlı Ermeni” başlığı ile manşetten verdiği haberde, ASALA’nın Orly katliamında kullandığı bombanın Sivas doğumlu Soner Nayır tarafından hazırlandığı ifade edilir. On üç yaşına kadar Türkiye’de büyüyen yirmi iki yaşındaki Soner Nayır’ın Kudüs’teki Ruhban Okulu’na gönderildikten sonra, burada beyninin yıkandığı belirtilir⁴⁷². Bir başka sorun Fransa’nın, Ermeni örgütüne olan tutumudur. ASALA lideri Agop Agopyan’ın Nisan ayında Fransa’ya gelerek bir süre burada kaldığı ve örgütün eylemleri için alt yapı oluşturduğu artık bilinmektedir⁴⁷³. Türk basınındaki yorumlara göre; Agopyan’ın tutuklanmaması, fotoğrafının çekilip bırakılması işbirliği değilse bile teröristlerin eylemlerine yeşil ışık yakmaktır.

10- Ermeni Kongresi’nin Yankıları

Türkiye’de terörün arkasındaki Ermeni taleplerinin ne olduğu her zaman merak konusu olmuştur. Dolayısıyla dünyadaki çeşitli Ermeni örgütlerinin kongre düzenleyerek taleplerini dünya kamuoyuna iletmeleri ilgi uyandırmıştır. Bu tür Ermeni örgütlerinin düzenlediği toplantılarda Türk tarafı hem karşısındaki gücü tanıma fırsatı bulmuş, hem de Ermeniler arasındaki görüş ayrılıklarının farkına varmıştır. Türk basınında 1983 yılının Temmuz ayı Ermeni Kongresinin toplanacağı

⁴⁷¹Hürriyet, 24 Temmuz 1983

⁴⁷²Hürriyet, 27 Temmuz 1983

⁴⁷³Aynı günlerde Fransız Liberation gazetesi ASALA lideri Agop Agopyan’ın Nisan ayında Paris’e geldiği, ancak Paris polisinin resminin çektikten sonra Agopyan’ı serbest bıraktığını yazdı. Aynı gazetenin iddiasına göre, Fransız polisinin misillemeden çekinerek Ermeni teröristleri tutuklamadığı belirtildi. Güneş, 19 Temmuz 1983.

yönünde haberler ile geçer. Kongre ile ilgili Türk basınında düzenli yayınları Cumhuriyet gazetesi yaparak, Türk kamuoyunun yönünü buraya çekmeye çalışır. Kongrenin aldığı kararları “Ermeni Kongresi Meydan Okuyor” şeklinde verir. Habere göre kongrenin toplandığı otelde Lozan görüşmeleri sırasında İsmet Paşa kalmıştır. Cumhuriyet gazetesi muhabiri kongreyi düzenleyenlerden olan Papaz Karnusyan ile görüşür ve “Siz ilhamınızı Teodore Herzl’den mi aldınız? 1897’de Basel’de toplanan Dünya Siyonist Kongresi mi size ilham verdi” diye sorar. “Belli ölçülerde” cevabını veren Karnusyan, Ermenilerin diasporada bulunmasının bu kongreyi yarattığını söylemiştir. Türkiye’nin işgali altındaki Ermeni toprakları olarak Kars ve Ağrı vilayetlerini gösteren Karnusyan, Birleşik Ermenistan peşinde koşup koşmadıkları yönündeki bir soruya ise, “Bu şimdi günümüzün konusu değil. Bunun yanıtı çok uzaklarda. Buna zamanı gelince halkımız karar verecektir” demiştir⁴⁷⁴. Karnusyan’ın Hürriyet’e verdiği demece göre kongrenin dört ana hedefi vardır. 1- Tüm dünyaya dağılmış bulunan Ermeni kitlelerini milli kurtuluş doğrultusunda siyasal bir hareket şeklinde örgütlemeyi sağlamak. 2-Örgütlenmiş Ermeni toplumunun devletler ve Birleşmiş milletler tarafından tanınmasını sağlamak. 3- Kongre’de belirlenecek siyasal örgüt aracılığıyla Türkiye ile diyalog kurmak ve bu arada Ermeni katliamını kabul ettirmek. 4-Ermenilerin Anadolu’ya dönme olasılığını ve Türkiye’nin Ermenilere bir tazminat ödemesini sağlamak⁴⁷⁵.

Cumhuriyet gazetesinde Cengiz Çandar’da kongreden izlenimlerini aktarır. Her gruptan Ermeni’nin yer aldığı kongrede görüşler iki ana başlı altında toplanmıştı.

- 1-Türk devletine karşı olup Türklere özel bir düşmanlık beslemeyenler
- 2-Türk olan her şeye Türk kavramına düşman olanlar

Diğer bir deyişle bu gruplar Türk devletine karşı olmak konusunda hem fikir iken, Türklere ilişkin tavırda birbirlerinden ayrılıyorlardı. Çandar’a göre; terör konusunda kimse farklı düşünemiyor, istese de teröre tavır alamıyordu. Ancak Orly gibi Fransızların da canını yakan ve Batı kamuoyunda Ermenilere karşı olumsuz bir durum yaratan eylemlere hemen hepsi karşıydı. Ermenilerin aralarında nihai, ama amaçta değilse de taktik plandaki ayrılıklar hayli ciddiye, bir bütünselliğe kavuşmalarını önüyor ve bütün bu çekişmelerin bu Türk gazeteciler önünde geçmesi onlar için sinir bozucu bir durum yaratıyordu.

⁴⁷⁴Cumhuriyet, 21 Temmuz 1983.

⁴⁷⁵Hürriyet, 22 Temmuz 1983.

Kongrenin Lozan'da toplanmasının anlamı; Türk devletinin kuruluş anlaşmasının imzalandığı bu şehirde toplanarak Türk devletine meydan okumaktı. Çandar'a göre, Türk gazetecilerinin Lozan'a gelmelerini ise kendilerine bir meydan okuma olarak algılıyorlardı. Hatta Türk gazetecileri açılış oturumuna alınmamışlardı. Ermenilerin Türk gazetecilerinin fotoğraflarını çekmeye çalışmaları tartışmalara yol açmış, bir ara arbede çıkmıştı. İlginç olan ise bu sırada Ermeniler arasında değişik eğilimlerin yaşanmasıydı. Bir kısım Ermeni gözü dönmüş bir biçimde Türk gazetecilerinin üzerine yürürken, bir başka grup onları engellemeye çalışıyor, bir üçüncüsü koşup özür diliyordu. Küçük bir grup, Türk gazetecisinin bir Ermeni toplantısında ilk kez bulunmasını bir diyalog fırsatı olarak değerlendiriyordu. Ancak bunlar hem sayılarının azlığından hem de ASALA üyesi ya da yanlısı delegeler önünde deşifre olmamak için tutumlarını açıkça ortaya koyamıyorlardı⁴⁷⁶. Sonuç olarak Lozan'da toplanan kongrede, Ermenilerin, "işgal altındaki" topraklara dönmek için bir örgüt çatısı altında diğer etnik gruplarla işbirliği yaparak mücadele etme kararı alınır. Genel kanı ASALA'nın katılmadığı bu kongrenin Ermeniler arasındaki görüş ayrılıklarını derinleştirdiğidir.

Türk basınına yansıyanlara göre, Ermenilerin birleşme kongresi birleşme değil dağınıklık getirmişti. Ermenilerin BM ve dünya devletleri tarafından tanınacak bir örgüt yaratmak amacıyla topladıkları Dünya Kongresi değişik eğilimlerden Ermenileri tek bir örgüt çatısı altında birleştirebilmek bir yana ciddi bir parçalanma getirmişti. Genel olarak ayrılıklar iki nokta üzerinde yoğunlaşıyordu. Sovyetler Birliği'ne takılacak tavır ve terörün değerlendirilmesi, teröre karşı izlenecek tutum.

11-Cengiz Çandar'a Göre; "Yüzyılın Haçlı Seferi Ermeni Terörü"

ASALA saldırılarının en üst noktaya ulaştığı ve Türk tarafında duygusallığın hiç olmadığı kadar arttığı bir dönemde; duygusallıktan ve tepkisellikten uzak, sağduyulu bir değerlendirme olarak kabul edebileceğimiz yazı dizisi Cengiz Çandar tarafından hazırlanmış ve Cumhuriyet gazetesinde yayınlanmıştır. Öte yandan bu yazı dizisi Türk kamuoyunda Ermeni taleplerinin neler olduğuna yönelik ilginin en üst düzeye çıktığı döneme de denk gelmiştir.

⁴⁷⁶ Cengiz Çandar, "İzlenimler", **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1983.

Dolayısıyla Cengiz Çandar bu yazı dizisinde sadece ASALA militanlarının hedeflerini, ASALA'nın örgütlenme modelinin ortaya koymakla kalmamış, asıl Türkiye'nin Ermeni sorunu konusunda yıllardan beri savunduğu tezlerin zayıflığını ve barındırdığı çelişkileri ortaya koymuştur. Çandar'ın asıl amacı ASALA'nın niyetini ve amacını örgütün içinden birileri ile görüşerek öğrenmektir.

Bu amaçla Cengiz Çandar Beyrut'a gider, amaç Taşnakların yöneticilerinden biriyle görüşmektir. Terörünün kaynağını, nedenlerini ve hedeflerinin en etkili ağızlardan duymaktır. Sonunda Lübnan kamuoyunda hayli tanınan bir Ermeni gazeteci görüşme talebini Taşnak yetkililerine ulaştırmış, gelen yanıtta talep geri çevrilmişti. Lübnanlıların gözünde bu tavrın anlamlı olduğunu belirten Çandar, böylece Ermeniler Türk unsuruyla, kim olursa olsun diyaloga girmeme kararlığında olduklarını gösteriyorlardı. Yazarın aktardığına öte yandan bu tavır Ermenilerin kendi iç çekişmelerinden de kaynaklı olabilirdi. Ermeni hiziplerden biri diğerini bir Türk'le görüştüğü için ihanetle suçlayabilirdi, görüşmeyi ret, belki bu suçlamayla karşılaşma korkusundan kaynaklıydı.

Cengiz Çandar, *“Hiçbir örgüt adına konuşmadığını, ancak bütün Ermenilerin ortak duygularını dile getireceğini”* ifade eden bir basın mensubu ile isminin yazılmaması koşuluyla röportajı gerçekleştirir. İsminin yazılmamasını isteyen basın mensubu; korkusunun söyleyeceklerine Türklerin tepki göstermesinden kaynaklanmadığını, bir Türk'le görüştüğünü için kendisini ihanetle suçlayabilecek Ermeni siyasi çevrelerden kaynaklandığını söyler.

Hınçak Partisi yanlısı olan kişiye, Çandar öncelikle varsayalım “Türkiye'nin en yetkili kişinin 1915'te olanları soykırım olarak tanıdığını, bundan üzüntü duyduğunu, her ulusun başına tarihte böyle talihsizliklerin gelebileceğini, bunu kabul etmek ve ibret almak gerektiğini söylese mesele hallolacak mı?” diye sorar. Cevap ise *“meseleyi halletmez ama diyalog başlayabilir”* şeklinde olur. Buna karşılık Çandar, varsayalım diyalog kabul edilse bile, diyalog için kimin muhatap alınacağını sorarak Ermeni tarafındaki dağınıklıktan söz eder. Karşısındaki “iş buraya gelsin gerisi kolay” diyerek, Erivan'daki Ermenistan'ı işaret eder. Ermenistan'ın bağımsız bir devlet olmadığını Sovyetlere bağlı federal bir yapı içinde olduğunu hatırlatan Cengiz Çandar'a, bu sefer adres olarak Ermeni kilisesinin ruhani liderleri gösterilir. Adres gösterilen Katolikas Hristiyanlığın Gregoryan mezhebine bağlı olan Ermenilerin en yüksek dini otoritesidir. Bir ihtimal diyalog kurulması halinde neyin

görüüleceğini soran yazara, Ermeni gazeteci “geri dönüş biçimi ve şartları” diyerek cevap verir. Devamında ise şunları söyler: “*Yeni kuşakların hepsi bu ufukla yetiştiriliyor. Geri dönüş tarihi Ermenistan topraklarında yeniden yerleşme umuduyla. Bunu benim kuşağım görmese bile, benim çocuklarımın kuşağı görür. Onlar görmese ondan sonrakiler...*”

Cengiz Çandar’ın buna karşılık “*Ermenistan topraklarından bahsettiğinize göre amacınız Türkiye sınırları içinde bir dini azınlık olarak yaşamak değil o zaman*” diye sorunca cevap “*Doğru anladığımız. Elbette ki amaç bağımsız, birleşik Ermenistan devletini kurmaktır*” diyerek, bu hakkın ise Sevr Anlaşmasına dayandığı dile getirilir⁴⁷⁷. Çandar’ın dile getirdiği bütün bu sorular aslında Türk kamuoyunun merakından bağımsız değildir. Terörün yakıcı etkisiyle Türk tarafında saldırıların durması için Ermenilerin neler talep ettiği daha çok merak edilir olmuştur. Bu açıdan Cengiz Çandar’ın ASALA’nın merkezi olduğu söylenen Lübnan’a kadar gelerek bir muhatap araması ve bu soruları yöneltmesi ilginçtir.

Diğer yandan Cengiz Çandar’a göre, ASALA ve Taşnak farklıydı, bu zamana kadar terör uygulayan ASALA’ydı. ASALA ya da Ermeni teröristler, Ermeni toplumunun yüzde birinden azını temsil ederken; Taşnaklar öyle değildi, en azından Ermenilerin yüzde altmış beşini temsil eden ve üyeleri birbirlerine sınımsız bağlarla bağlı olan bir yapıydı. Dolayısıyla Türkiye’nin mücadele stratejisi geliştirirken bu ayrımı dikkate alması gerektiği Çandar tarafından vurgulanır.⁴⁷⁸

Ermeni Kilisesi’nin Ermeni tedhiş hareketini kutsadığını belirten Çandar, diğer geleneklerden farklı olarak Ermeni milliyetçiliğinin gelişmesinde Ermeni kilisesinin katkısı üzerinde durur, böylece kilisenin ulusal kimliğine kavuşan Ermeniler üzerinde etkisini koruduğunu belirtir. Hatta Parisli bir Ermeni’nin tam anlamıyla ateist olmasına rağmen kiliseye bağlı olduğunu bildirmesi ve bu durumu “çünkü kilise ülkemin dirilişidir” şeklinde açıklaması Ermenilerin kiliseye olan bağlılıklarını açıklıyordu. Bir başka açıdan ise kilise Ermenilerinin siyasi bağımsızlıklarını yitirdiklerinde bağımsızlığın simgesi haline geliyor, toplanma ve

⁴⁷⁷ Cengiz Çandar görüşme sonrasında şu değerlendirmeyi yapar: “*Ermeni terörünün Türkiye’ye karşı derinden derine hazırlanan yeni ‘Haçlı Seferi’nin sonunda ulaşmak istediği nokta Türkiye toprakları üzerinde bağımsız bir Ermeni devleti kurma düşü... 1915 olaylarının soykırım olarak kabul edilip edilmemesi bu amaca gidecek yolu meşru kılması açısından anlam taşıyor. Başlı başına ya da kendi başına bir amaç olmadığı anlaşılıyor... Sorunun çapı ve boyutları, Türk diplomatlarının canını alan terörü de aşıyor. Terör, bu sorunun gündeme getirilmesinde ve gündemde tutulmasında haince bir araç sadece*”. Cengiz Çandar, “Yüzyılın Haçlı Seferi Ermeni Terörü”, **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1983.

⁴⁷⁸ Cengiz Çandar, “Yüzyılın Haçlı Seferi Ermeni Terörü”, **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1983.

bir araya gelme noktası oluyordu. Kilise sayesinde ulusal varlıklarını ve kimliklerini koruduklarını düşünüyorlardı. Öte yandan Ermeni kilisesi, Hristiyanlık üzerinden Batılı devletler ile farklı ilişki yakalayabiliyor, batı kamuoyunda destek bulabiliyordu. İnanışa göre Ermenilerin ilk Hristiyan topluluk olması “Şark’ın Avrupalıları” olarak görülmelerine yol açmıştır. Dolayısıyla Ermenilerin başta Vatikan olmak üzere batılı kamuoyu tarafından desteklenmesi yazara, Siyonist hareketin Batı’nın bağrında nasıl filizlenip büyüdükten sonra Filistin topraklarına İsrail devletinin doğuşunu sağlayacak biçimde taşındığına ilişkin tarihi olguları çağrıştırıyordu.

Türkiye topraklarında bağımsız bir Ermenistan devleti hedefine yönelik Ermeni milliyetçiliğinin Hristiyan Batı ile “izdivacı” olduğu tespitinde bulunan Çandar; Yahudi milliyetçiliği olan Siyonizm de aynı “ezeli izdivacın” sonucu olarak Ortadoğu’daki Batı’yı yani İsrail’i yarattığını kaydeder. Yazarın bu bağlantıyı ortaya koymak için alıntıladığı; “*Uygarlığın şu iki ilk iki şehidi arasında nasıl da bir benzerlik gözüküyor: Yahudiler ve Ermeniler...*” sözleri dönemin İtalyan Başbakanı Yahudi kökenli Luigi Luzzatti’ye aittir.

Çandar, Siyonist hareketin ortaya çıkıp İsrail devletinin kuruluşu ile taçlanan gelişme süreciyle; Ermeni milliyetçiliğinin doğuşu, gelişmesi ve güttüğü Türkiye’nin doğusunda bağımsız Ermeni devleti kurma hedefi arasında karşılaştırmalar yapmanın hem ilginç hem de Türkiye açısından Ermeni eylemlerinin stratejik önemini açıklayıcı olacağını söyler⁴⁷⁹. Yazar bir başka açıdan; nasıl Filistin topraklarının Yahudiler için dinsel bir anlamı varsa ve Yahudi milliyetçiliği açısından da Anadolu toprakları kimliğin merkezini oluşturuyordu. Ermenilerde kendi soylarını Nuh’a dayandırıp Anadolu topraklarına özellikle de Ağrı Dağı’na dinsel bir anlam yükleyerek ulusal kimliklerini bu sayede temellendiriyorlardı. Yani iki toplumunda “kutsal toprakları” vardı, iki toplumda bu topraklardan koparıldıklarını düşünüyorlar ve kimliklerini bu topraklara ulaşma hedefiyle yeniden üretiyorlardı. Bu doğrultuda Cengiz Çandar, “*Siyonizm’le aynı dini kaynaklardan, aynı zihniyetten hareketle yola çıkan Ermeni milliyetçiliğinin de tarihi ufukları üzerinde Siyonist hareketin hedeflerine ulaşmakta sağladığı başarıyı ölçü alarak*” hareket ettiğini belirtir⁴⁸⁰.

⁴⁷⁹ Cengiz Çandar, “Yüzyılın Haçlı Seferi Ermeni Terörü”, **Cumhuriyet**, 1 Haziran 1983.

⁴⁸⁰ Cengiz Çandar, “Yüzyılın Haçlı Seferi Ermeni Terörü”, **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1983.

Yazara göre, ASALA'yı çeşitli ülkelerin rejimleri ve istihbarat örgütleri yönlendiriyordu. Çandar, Lübnan'daki Ermeni kamuoyunun ASALA'yı nasıl gördüğünü, genel Ermeni duygularını nasıl yansıttığını bir Ermeni gazeteciden aktarır: *“Şimdi ASALA ile otursam, büyük ihtimalle 100 üzerinden 40 anlaşıyoruz. Yüzde 60 hiç anlayamayız. Ama görüşlerini bir yana bırakıp, eylemleri hakkında ne düşündüğümü soruyorsanız 100 üzerinden 100 onlarla beraberim... Ben öldürülen Türk diplomatlarına karşı kişisel bir husumet duyan bir insan değilim. Aslında insan hayatı, yazık da oluyor, ama bundan birkaç yıl önce, örneğin Amerika'da bizden birine sen kimsin diye sorduklarında, Ermeni'yim yanıtıyla karşılaşınca o da ne diye şaşkın şaşkın soruyorlardı. Şimdi dünyanın neresinde olursa olsun, Ermeni olduğumuzu söyleyince, haa şu Türk diplomatlarını öldürenler. Onlar da sizden 1.5 milyon kişiyi öldürmüşler diye tepki gösteriyorlar. Yani dünyada artık herkes Ermeniliğin bir ulusal kimlik, Ermenilerin bir ulus olduğunu biliyor”*.

“Ne Yapmalı” konusunda Çandar önemli noktalara vurgu yapmakta, *“Türk kamuoyu, Ermeni sorununun gerçek boyutlarını yeterince kavramış görünmüyor, daha da önemlisi Ermeni tezleri karşısına Türk kamuoyu hayli silahsız, hatta çok güçlü sanılan Türk tezlerinin bir bölümü, Ermeni tezlerinin işine yarar nitelikte... Türkiye için zaaf oluşturacak kimi savlar resmi çevrelerce de savunuluyor. Bu nedenle Ermeni propagandası karşısında zaaf yaratan, üstelik onu güçlendirici nitelikte ya da en azından inandırıcılık yanı zayıf olan tezleri saptayıp, ayıklamak ve terk etmek gerekiyor”*

Çandar, yanlış gördüğü tezleri şöyle sıralar:

“Ermeni tehcirinin Osmanlı döneminde meydana geldiği, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'ni yıkararak kurulduğu, bu yüzden Osmanlı döneminde olup bitenlerden Türkiye'nin sorumlu tutulamayacağı” yönündeki tezlerin sakat ve etkisiz olduğunu söyler. Ermeni tezlerinden habersiz olan bu tavrın içinde Çandar'a göre, soykırım iddialarının gerçek olduğunu dair zımni bir kabul vardır. Çandar'a göre, bu durumda Ermenilerin Willy Brandt'ın Nazilerin Yahudi soykırımını kabulünü örnek gösterip Türkiye'den de aynı tavrı talep eden iddiaları meşruluk kazanırdı. Zira Willy Brandt'ın Başbakanlığını yaptığı Federal Alman devletinin de Nazi Almanya'sı ile ilgisi yoktu.

Diğer yandan Ermeni tepkileri sadece 1915 yılında meydana gelen olaylara ve İttihat Terakki liderlerine yönelik değildir. Atatürk'te Ermenistan'ı haritadan silen Türk lideri olarak ittihaççı liderlerle eş düzeyde sorumlu tutulmaktadır. Ermeni tezlerine göre Ermeni sorunu 1915 ile sınırla kalmamaktadır, 1918-1920 yılları arasında kurulmuş bulunan bağımsız Ermenistan devletinin Atatürk'ün başkanlığındaki TBMM hükümeti ile Sovyet hükümeti arasında 1921'de imzalanan anlaşmalarla kangren haline gelmiştir. Bunun ötesinde Atatürk, Ermenilerin gözünde bağımsız Ermenistan'ı güvence altına alan Sevri anlaşmasına karşı çıkan ve Ermenistan düşünüyü Lozan'la yok eden liderdir. Dolayısıyla Ermeniler, 1915 ile 1921 arasını soykırım sürecinin halkaları olarak yorumlamaktadır.

Bunların yanında Çandar, Osmanlı Devleti döneminin dünya tarihinde hiçbir devlette rastlanmadık ölçüde azınlıkların ve gayrimüslim toplulukların imtiyazlar taşıdığı bir dönem olduğunu belirtir. Dolayısıyla Çandar'a göre; Ermeni tezlerinin ağırlığı altında ezilip bu durumu ret etmek aynı zamanda Türk ulusunun dayanabileceği büyük bir moral güçten mahrum kalması demektir.

Çandar, Brandt'ın Yahudi soykırımını Almanya adına kabul etmesi örneğinin iki de bir ileri sürülmesine karşı söylenecek sözün de var olduğunu belirtir. Almanya'nın Yahudilere kıydığını kabul etmesinin hiçbir maliyeti yoktu, çünkü Yahudiler vaadedilmiş topraklarda kendi devletlerini kurmuşlardı. Başka bir deyişle Almanya'dan herhangi bir toprak talebinde bulunmuyorlardı. Türkiye için durum aynı değildi, soykırım yapıldığını Türkiye'nin kabul etmesi talebi, Türkiye toprakları üzerindeki taleplere bağımlıydı. Yazar, soykırımı Türkiye'nin kabul etmesini isteyenlere, Türkiye topraklarının parçalanmasından yana olup olmadıkları, Türkiye toprakları üzerinde bağımsız Ermeni devleti kurulması taleplerini destekleyip desteklemedikleri sorulmalı ve açık tavır takınmaları istenmelidir. Dolayısıyla Türkiye'yi "*diyalog kurmaya ve Brandt örneğini kabule yönelik telkinler kurulmuş birer tuzaktır ve asla kabul edilemez*" di.

Cengiz Çandar Türkiye ve kamuoyu açısından bir başka zaaf unsuru olarak soykırım iddiaları karşısında "önce onlar başlattı" sloganına sarılmayı gösterir. Yazara göre bu durum zımnen soykırım yapıldığını kabul etmektir ve böyle olunca da kimin önce başlattığı önem taşımamaktadır. Suç Türkiye'nin üzerine kalmaktadır. Çandar, kamuoyunda yaygın bir "aymazlık noktası" olarak da "Tarihte olan olmuş; 60 yıl önce olan bitenlerden bize ne. Biz önümüze bakalım" anlayışını gösterir.

Yazara göre, İsrail adlı bir devlet kurulduğu göz önüne alınırsa, bu aymazlığın anlamsızlığı ve tehlikesi de kendiliğinden anlaşılır.

Cengiz Çandar, uluslararası güçlerin politikalarından dolayı, Türkiye'nin Ermeni sorunu ile yaşamayı öğrenmesi gerektiğini vurgularken, Ermeni sorununu etkisiz kılacak faktörlerden birinin Türkiye'nin her ne pahasına olursa olsun aktif bir bölge politikası gütmesi olduğunu belirtir. Türkiye'nin Ortadoğu'daki Müslüman halklar ile yüzyıllar boyu birlikte yaşadığını unutmaması ve Arap ve İslam ülkelerine ve halklarına yönelik, onların çıkarlarını gözeten ciddi bir yakınlaşma politikası izlemesi gerekmektedir. Ancak bu şekilde Ermeni faaliyetlerinin manevra alanı hayli daralacaktır. Yazar bu ülkeler arasında özellikle Ermenilerin yaşadığı ve Ermeni örgütlerinin etkili olduğu Lübnan'ı adres göstermekte ve Türkiye'nin bu ülkeye karşı yeni politikalar geliştirmesini önermektedir.

Son olarak yazar, Türk insanına tarih bilinci ve geleceğe yönelik bir düş gücü kazandırılması, Türk insanın uluslararası kampanyaların yarattığı eziklikten, kendi içine kapanmaktan “Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktur” duygusundan kurtarılması gerektiğini de ifade eder. Bunun yanında yazara göre; Türk insanını ve Türkiye'yi uluslararası camiada yalnızlıktan kurtarmak için, ülkenin ve halkın potansiyelini harekete geçirecek çağdaş bir ortam sağlanmalı ve korunmalıdır. Böylece *“Türkiye topraklarında yaşayan tüm insanları olanca hoşgörüsü ile bağrına basacak çağdaş bir Türkiye, kendisin parçalamaya hesaplarıyla uğraşanların oluşturmaya çalıştığı Haçlı çemberini de parçalayıp çıkacaktır”*⁴⁸¹.

⁴⁸¹ Cengiz Çandar, “Yüzyılın Haçlı Seferi Ermeni Terörü”, **Cumhuriyet**, 5 Haziran 1983.

III. ERMENİLERİN SİVİL MÜCADELEYE YÖNELMESİ, ERMENİ KARAR TASARILARI VE TÜRK KAMUOYU

A- ABD KONGRESİ'NE SUNULAN ERMENİ TASARISI VE TARTIŞMALAR

Ermenilerin özellikle 1980'li yıllarla birlikte yoğunluk kazandırdıkları en önemli çalışmalarından birisini, dünyanın çeşitli ülkelerinin parlamentolarına taşıdıkları Ermeni iddialarını içeren Ermeni tasarıları oluşturmuştur. Türk diplomatlarını hedef alan Ermeni terörü İsrail saldırılarından sonra Lübnan'daki merkez güçlerini yitirmiş, Orly katliamı üzerine uluslararası baskı oluşmuş ve bu durum Ermeni örgütlerinin strateji değiştirmelerine yol açmıştı. Bundan sonra Ermeni örgütlerinin diplomatik kulislere yöneldikleri ve sorunu yasalastırmak çabasına içine girerek, bu yeni hedeflerini öncelik haline getirmişlerdir. Ermeni örgütleri bu konuda kendilerine bir takvim saptayarak, 1985 yılında ABD Kongresi'nde, Ağustos ayında Birleşmiş Milletler ve Ekim'de de Avrupa Parlamentosu'nda Ermeni sorunu ele almaya ve kendileri açısından olumlu kararlar çıkarma çabasına yönelmişlerdir. Bu doğrultuda Ermeni örgütlerinin çeşitli finans kaynakları oluşturdukları, bazı uluslararası özel hukuk şirketleri ile halkla ilişkiler bürolarının danışmanlıklarından yararlandıkları belirtilmiştir⁴⁸². Ermenilerin özellikle iki ülke parlamentolarında ortaya koydukları çabalar Türk kamuoyunda daha fazla etkiye yol açmıştır. Ermeni tasarılarının temel amacı 1915 olaylarının yerel ve ulusal ölçekteki parlamentolar tarafından "soykırım" olarak kabul edilmesini sağlamaktır. Ermeni grupların çabaları sonucunda dünyanın çeşitli bölgelerindeki yerel ve ulusal nitelikli parlamentolar 1915 olaylarını "soykırım" olarak kabul etmiş, ancak ABD ve Fransa'da parlamentoların gündemine gelen Ermeni tasarıları Türk kamuoyunda ciddi tepkilere neden olmuştur.

Özellikle ABD Kongresi'ne belirli aralıklarla taşınmış oldukları Ermeni tasarıları, Ermenilerin soykırımı uğratıldıkları iddialarının Kongre tarafından

⁴⁸²Milliyet, 8 Haziran 1985.

resmen kabul edilmesi amacını taşımıştır⁴⁸³. Ermeni meselesi, Türk-Amerikan ilişkilerinde gerilim yaratma potansiyeline sahip konuların başında gelmektedir⁴⁸⁴. Bu konuda, seçilme kaygısı ön planda olan Kongre üyeleri, “stratejik” çıkarları ön plana çıkarma eğilimi gösteren ABD yönetimine göre farklı bir yaklaşım sergilemektedir. ABD’deki Ermeni lobileri, Kongre üyeleri üzerinde kurdukları ciddi etkinlikle Ermeni meselesini sürekli gündemde tutmayı ve Türkiye’nin bu konuda başını ağrıtmayı başarabilmektedir. Kongre’deki Cumhuriyetçilerle Demokratlar arasında geçen ve genelde küçük farklara dayanan çoğunluk sağlama ve Kongreyi kontrol mücadelesi de, Ermeni örgütlerinin işini kolaylaştırmaktadır. Ermeni örgütlerinin Amerikan Kongresi tarafından kabul edilebilecek bir soykırımın diğer ülkeler üzerinde etki yapabileceğini, böylece dünya tarafından daha kolay kabul edilebileceğini düşünmeleri; Amerikan Kongresi’ne devamlı olarak tasarı sunmalarına ve bu tasarıların kabul edilmesi için baskı oluşturmalarına yol açmıştır⁴⁸⁵. Bu doğrultuda 1984 yılı içinde iki karar tasarısının gündeme getirilmesini sağlanmıştır. 10 Eylül tarihindeki girişimde 24 Nisan gününün “İnsanın İnsana Gayri İnsani Davranışı Günü” olarak anılması öngörülmüş ve tasarı sözlü oylama sonucunda kabul edilmiştir. Hemen arkasından benzer bir tasarı Senato Dış İlişkiler Komitesi’nce de benimsenmiştir. Tasarı 24 Nisan’ı “soykırım günü” saymış, komitenin aldığı karar “Amerikan dış politikasında Ermeni soykırımı benzeri uygulamaların önlenmesi hususunun da göz önünde bulundurulması” yükümlülüğünü de getirmiştir⁴⁸⁶. Bunların yanında bir de tasarı da Türk kamuoyunda

⁴⁸³ ABD Kongresi’ne sunulan soykırım tasarıları için bkz. İlhan Uzgel, “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, Cilt 2, Editör Baskın Oran, İletişim yay., İstanbul 2001, s.s. 62-64.

⁴⁸⁴ ABD Başkanı Reagan, Nazilerin Musevilere yaptığı mezalimi ve soykırımı anmak için Washington’da düzenlenen bir törendeki konuşması sırasında, Ermeni soykırımına da atıfta bulunmuştur. Ermeni soykırımı ile ilgili kısa bölüm Reagan’ın o konuşmasını önceden yazılı olarak hazırlayan ve Ermeni asıllı olduğu saptanan Beyaz Saray’daki bir “demeç yazarı” tarafından kaleme alınarak demecin içine sokulmuştur. Amerikan Dışişleri yetkililerine göre Reagan konuşmasına bu satırların sokulduğundan habersiz olduğu için bu konuya da değinmiştir. Ancak bu bölümde Ermeni soykırımından söz edilmekle birlikte, Türkiye’ye hiç değinilmemiş, konuşma da Türk sözü hiç geçmemiştir. Ayrıca Amerikan basının konuşmayı aktarırken Ermenilerle ilgili kısmını çıkarmıştır. Bununla birlikte, Reagan’ın durup dururken, kendi kontrolü dışında da olsa Ermeni konusuna değinmesi, Washington’daki Türk diplomatik çevrelerinde tepki ile karşılanmıştır. ABD Dışişleri Bakanı, Türk Dışişleri Bakanı Türkmen’e Ermeni konusunun “kaza eseri” konuşmaya nasıl girdiğini anlatmış ve bundan duyulan üzüntüyü de belirtmiştir. Bu arada ABD’deki Ermenilerin Nazilerin Musevilere karşı giriştikleri soykırımla ilgili olarak kurulacak bir anıtta da kendi deyimleri ile Ermeni soykırımına yer ayrılması konusundaki isteği ABD’deki Musevi toplumu liderlerince reddedilmiştir. Musevi liderleri bu anıtın sadece Nazi soykırım için dikileceğini ve amacından saptırılmasını istemediklerini söylemişlerdir. **Milliyet**, 8 Mayıs 1981.

⁴⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s.s. 208-233.

⁴⁸⁶ Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s. 213.

şiddetli tepkilere yol açan Anadolu toprakları için “2500 yıllık Ermeni vatanı” tabiri kullanılmıştır.

Türk kamuoyu bu süreçte hükümetin, Amerika’ya karşı gösterdiği tepkiden tatmin olmamış ve sürekli olarak hükümeti daha sert tepki vermeye yönlendirmiştir⁴⁸⁷. Bu da kısa sürede etkisini göstermiş, Türk yetkililer Amerika’ya karşı giderek sertleşen ifadeler kullanmaya başlamışlardır. Tüm bunlar Türk kamuoyunun memnun olması için yeterli olmamış, genel algı her zaman olduğu gibi bu yaşananların büyük bir komplonun bir parçası olduğu ve Türkiye’yi parçalamak için gerçekleştirildiği şeklinde ortaya çıkmıştır. Hatta Ermeni sorununun Osmanlı Devleti’nin çözülmeye başladığı dönemde sahnelendiği düşünüldüğünde, dolayısıyla son yıllarda Ermeni terörünün tekrar canlanması Türk kamuoyuna Osmanlı’nın dağılma dönemini hatırlatmıştır. Bunun yanında ABD yönetiminin daha önce buna benzer tasarıları engellediği, ancak artık Türkiye’ye yönelik siyasetinin değiştiği, Ortadoğu’da güçlü bir Türkiye istemediği ileri sürülmüştür. Türk kamuoyunda alınan bu kararın Amerikan yönetimi tarafından son yıllarda iyice artan Ermeni terörünü aklamak anlamına geldiği de vurgulanmış, Amerika’nın katillere yeşil ışık yaktığı belirtilmiştir⁴⁸⁸. Diğer yandan Amerika yönetimine Kızılderililer hatırlatılarak misilleme teklifinde bulunulmuş hatta “*milyonlarca yerliyi yok ederek onların toprakları üzerinde oturanlardan öğreneceğimiz hiç bir şey yoktur*” denilmiştir⁴⁸⁹.

1-Türk Kamuoyunda Tasarıya Yönelik Tepkiler

Türk gazeteleri ABD’ye sert tepki göstererek, yapılan yayınlarda ABD’nin Türkiye ilişkilerinde Ermeni iddialarını resmen kabule yöneldiği belirtilmiş, Senato Dış İlişkiler Komitesi’nin “Ermeni soykırımının Amerikan dış politikasının parçası haline getirilmesini” kabul ettiğinin altı çizilmiştir. “İkiyüzlü Amerika” manşetinin kullanıldığı haberde, Los Angeles Başkonsolosu Kemal Arıkan’ın 28 Ocak 1982 tarihinde öldürüldüğü gösteren fotoğrafın üstüne “Onayladıkları, İşte Bu Kahpelik

⁴⁸⁷ Fahir Armaoğlu hükümetin yaptığı açıklamaların kamuoyunun milli duyguları üzerine soğuk bir duş tesiri yaptığını, hükümetin aylardan beri Amerika’nın milli haysiyetimize indirdiği darbeler karşısında suskun kaldığını ve ciddi meseleleri hafife alışı ile Türk milleti ile tam bir çelişki içine girdiğini, milleti hayal kırıklığına uğrattığını belirtir. Fahir Armaoğlu, “Yanlış Hesaplar”, **Tercüman**, 19 Eylül 1984.

⁴⁸⁸ Bu ifadeyi Washington Büyükelçisi Şükrü Elekdağ kullanmıştır. **Hürriyet**, 17 Eylül 1984.

⁴⁸⁹ Haluk Ülman, “Dış Politika İhale Edilemez”, **Hürriyet**, 14 Eylül 1984.

Tablosu” ifadeleri yer almıştır. Ayrıca Bay Reagan “bu kahpeliği mi onaylıyor” mu diye sorulmuştur. Bu haberlerin hemen yanında “oy uğruna dosta ihanet” ifadelerinin altında Başkan Reagan kast edilerek “Kovboy’un Maskesi Düştü” denilmiştir. Bu ifadelerin sebebi Reagan’ın soykırım tasarısının senatodan onayı için girişimde bulunulduğunu açıklamış olmasıdır⁴⁹⁰.

Türk hükümetine yönelik ise “Neden Susuyoruz” manşeti atılmış, “Amerika sırtımızdan hançerlerken” Ankara’nın “yorum yok” demesinin şaşkınlığa neden olduğu belirtilmiş, Başbakan Özal’ın “*Şu anda söylenecek bir şey yok icap ederse söyleriz. Acelesi yok*” ifadeleri eleştiri konusu edilmiştir⁴⁹¹. Basınının eleştirileri etkili olmuş, hemen arkasından Başbakan Özal ABD’ye karşı sert bir tonda açıklama yapmıştır. Bu sefer Türk hükümetinin tepkisi “Sertleşiyoruz” manşetiyle duyurulmuş, Hükümet yetkililerinin “*Amerika çirkin, ucuz, düşüncesiz politika yapıyor, ucuz politika yapanların kendi ülkelerindeki feci tarihi gerçekleri unutmamaları*” şeklindeki değerlendirmeleri aktarılmıştır. Başbakanlıktan yapılan açıklamayı Cumhuriyet gazetesi ise, “Özal’dan ABD’ye sert tepki: İlişkiler zedelenebilir” açıklaması ile vermiş, manşet olarak da hükümetin açıklamasını dayanarak “Çirkin Politika” ifadesini kullanmıştır⁴⁹².

Ancak bir süre sonra biraz da ABD’nin kapalı kapılar ardından gönderdiği mesajlarında etkisiyle Başbakan Özal, tekrar sağduyulu bir siyaset izlenmesi gerektiği yönünde demeçler vermeye başlar. Türk hükümeti bu konuda Amerikan yönetiminin sıkıştırılmaması ve ABD’ye süre verilmesi fikrindedir. Hükümet, ABD’nin tutumunun büyütülmemesi yanlısı olduğunu, seçimlerden sonra da meselenin Türkiye’yi rencide edecek şekilde sürdürülmesi halinde ilişkilerin soğukkanlı bir şekilde inceleceğini bildirir⁴⁹³. Özal, ilk yaptığı açıklamayı kast ederek, “*Ben de heyecanlandım hadiselerin ilk çıktığı zaman, ilk beyanatın oldukça sertti. Ancak meselenin ölçüsünü belli seviyede tutmak lazım, dış siyasette fazla bağırarak bir neticeye gidilmez*” demiştir. Basın, Özal’ın yaptığı iki açıklamayı yan yana koyarak hükümetin politikasında yaşanan değişikliği ortaya koymaya çalışmış, bunu yaparken de eleştirel davranmıştır⁴⁹⁴.

⁴⁹⁰Hürriyet, 13 Eylül 1984.

⁴⁹¹Hürriyet, 14 Eylül 1984.

⁴⁹²Cumhuriyet, 15 Eylül 1984.

⁴⁹³“ABD’ye Süre”, Cumhuriyet, 18 Eylül 1984.

⁴⁹⁴Cumhuriyet, 28 Eylül 1984.

Gelişmeleri değerlendiren Cumhurbaşkanı Kenan Evren, hareketin dosttan öte bir müttefikten gelmiş olmasının daha da üzücü olduğu ifade etmiş, ABD Kongresi bu oyuna gelmemeliydi diyerek, “bizim de hatamız kendimizi dünyaya tanıtamamaktır” şeklinde konuşmuştur. ABD yönetimine karşı Evren’de sağduyulu bir tavır izleyerek sert ifadelerden kaçınmış, ABD yönetiminin bu oyuna gelmemesini ve bunu önlemek için büyük gayret sarf ettiğini belirterek bu durumun kendilerini teselli ettiğini ifade etmiştir⁴⁹⁵. SODEP Genel Başkanı Erdal İnönü ise, Milliyet gazetesinin attığı “İkinci Johnson Mektubu” başlıklı haberini doğru bulduğunu belirttiği beyanında; ABD’nin soykırım konusunda kimseye vereceği dersi olmadığını, Türkiye’nin birçok Avrupa ülkesine göre bu konuda hayli temiz bir ülke olduğunu vurgulamıştır⁴⁹⁶.

Diğer yandan Ermeni tasarısı Kongre’nin önüne geldiğinde Türkiye bir süre “Bekle Gör” politikasını tercih etmiş, eğer istemediği bir karar çıktığında ise, üç önemli kozu olarak; F-16 uçak projesi, nükleer santral yapımı ve İTT elektronik haberleşme projesini Amerikan yönetimine karşı caydırıcı önlem olarak kullanmayı tasarlamıştır⁴⁹⁷.

Türkiye’nin genel yaklaşımı ve politikası üzerine yazılar Türk basınında yer alır, bu çerçevede Türk-Amerikan ilişkilerinin genel seyri üzerine eleştiriler yapılır. Bu tür yazıların yer aldığı gazetelerin başında Cumhuriyet gelir. Türkiye’nin ABD yönetimi tarafından sürekli olarak uysal çocuk olamaya çağrıldığı, hoş olmayan sürprizlerle karşılaşmamak için sürekli bir şeyler vermeye zorlandığı dolayısıyla kongredeki tasarının da bu politikanın bir parçası olduğuna yönelik değerlendirmeler yapılır. Bu anlayışı taşıyan yazılardan birini de Hasan Cemal yazmış, Amerikan yönetiminin Türkiye’ye yönelik yapacağı yardım için Kıbrıs’tan ödün, Türk-Yunan anlaşmazlığında esneklik istediğini belirterek; “*ülkemiz açısından Amerikan Kongresi’nde hoş olamayan yeni bir sürprizle karşı karşıya olduğumuza göre, acaba diyorum, Türkiye’ye dönük bazı yeni istekler mi gündeme gelmek üzerinedir*” demiştir. Amerika’nın uyguladığı siyaseti “tavşana kaç tazıya tut” politikasına benzeten Cemal, Türkiye’nin ABD’nin bu oyununu bozması gerektiğini belirterek, Türkiye’nin ensesine vurulup ağzındaki lokmanın kolayca alınamayacağını göstermesinin şart olduğunu kaydeder. Yazara göre; “*ABD’ye karşı teslimiyetçilikten*

⁴⁹⁵Cumhuriyet, 2 Ekim 1984.

⁴⁹⁶Milliyet, 18 Eylül 1984.

⁴⁹⁷Milliyet, 18 Eylül 1984.

uzak kişilikli bir yörüngeye kayabildiği ölçüde Türkiye, bütün bu çirkin oyunların üstesinden daha başında gelebilecektir". Bunların yanında yazar, Türk kamuoyundaki "aman ABD'yi hedef alıcı yayından sakınalım" türü yaklaşımları da eleştirir ve bu anlayışa sahip bazı diplomatların Amerika konusunda biran önce yukarıdaki gerçeği kavramaları gerektiği üzerinde durur⁴⁹⁸.

Milliyet gazetesi ABD Kongresi'ndeki Türkiye aleyhindeki faaliyetleri yürütenlerden birisi olan Ermeni kökenli Amerikan milletvekili CharlesPaşayan ile yapılan konuşmayı manşetine taşır. "Yüzsüz Ermeni" başlığını taşıyan haberlerde Paşayan'ın Türkiye'den olan talepleri belirtilir, milletvekili Türkiye'den özür ve tazminat talebinde bulunmakta, Ermeni devleti konusunun ise bir rüya olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında Paşayan Kongre'de ilk raundu kaybettiklerini, mücadeleye sonuna kadar devam edeceklerini vurgular⁴⁹⁹.

Tercüman gazetesinin yazarlarından Ergun Göze ise, gelişmelerinden arkasında olan devletin İsrail olduğunu belirtmiş, Türkiye'nin son yıllarda İslam ülkeleri iyi ilişkiler kurarak Ortadoğu'da güçlenmesinin İsrail'i rahatsız ettiğini dolayısıyla bu durumun Amerika'daki Yahudi lobisini Türkiye aleyhinde harekete geçirdiğini söylemiştir⁵⁰⁰. Kamuoyunda ABD'ye yönelik Kızılderililer, zenciler ve Japon vatandaşlar hatırlatması yapılır. Bu doğrultuda hükümete yönelik ilginç önerilerde gelmeye başlar. Mehmet Barlas, Amerikan kongresine karşı TBMM'nin gerçek soykırımları kabul edip, Amerika'yı tel'in etme bayramı olarak ilan etmeyi önerir. 29 Aralık 1890 tarihindeki Amerikan ordusunun Kızılderilileri öldürdüğü

⁴⁹⁸Hasan Cemal, "Amerika'yı Yeniden Keşfetmek", **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1984. Aynı gazete de Uğur Mumcu da Amerika'nın, Ermeni sorunun konusundaki politikasını milli mücadele yıllarına giderek ortaya koymaya çalışır, tarihsel süreçte ABD'nin hep Ermenileri desteklediğini, Türkiye topraklarında Ermeni devleti kurdurmaya çalıştığını ve bu niyetinin hiçbir zaman ortadan kalkmadığını kaydeden Mumcu, bu konuda Lozan tutanaklarının incelenmesinin yeterli olacağı görüşündedir. Uğur Mumcu, **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1984. Aynı doğrultuda İlhan Selçuk'ta ABD'nin Türkiye'ye yönelik tarihsel süreçte hep olumsuz politikalar izlediğini belirttiği ve bunları saydığı yazısında; Amerika'daki gelişmeleri seçimlere bağlayan yazarlara ve diplomatlara yönelik eleştiride bulunmuştur. Selçuk'a göre; Amerikan Kongresi'nin aldığı karar ABD'nin genel siyasetine uyan bir karardı. Amerika'nın gerçek yüzü buydu. Hatta yazar daha da genel çerçevede bir tehdit tanımı yaparak, Siyonizm, Panhellenizm ve Araratizm'den oluşan şeytan üçgeninin Türkiye'den toprak koparmaya çalıştığını vurgular. Başka bir deyişle Yahudi, Rum ve Ermeni gruplarını Türkiye'ye karşı oluşmuş bir şeytan üçgeni olarak tanımlayarak duygusal tepkinin boyutlarının genişletir. "*ABD'de Türkiye'ye düşmanlık seçim platformundan kaynaklandığı için önemi yoktur, Beyaz saray gerçeklere göre dış politika saptar*" şeklindeki yaklaşımları aymazca bir görüş olarak nitelendiren İlhan Selçuk; ABD'nin Türkiye'yi İsrail-Yunanistan arasında güçsüz bırakmaya çalıştığını belirtir. İlhan Selçuk, "Kucak Politikası Tükeniyor Mu?"; **Cumhuriyet**, 19 Eylül 1984.

⁴⁹⁹**Milliyet**, 30 Eylül 1984.

⁵⁰⁰Ergun Göze, "Temsilciler Meclisi'nin Kararı", **Tercüman**, 18 Eylül 1984.

günün bunun için uygun olduğunu belirtir⁵⁰¹. Halkçı Parti’li 14 milletvekili Amerika’ya misilleme de bulunulmasını 24 Eylül’ün “zencilere yapılan işkenceleri kınama günü” ilan edilmesini istemiştir⁵⁰².

Türk basınında, Amerikalılara İkinci Dünya Savaşı sırasında Japon vatandaşlarına karşı uyguladığı politikalar hatırlatılır. Osmanlı Devleti’nin Ruslar savaşıırken cephe gerisi güvenliğini sağlamak için bir takım girişimlerde bulunduğunu, aynı girişimin Amerika tarafından Japon kökenli vatandaşlarına da uygulandığını, hatta Amerikalıların bu alanda aldıkları tedbirlerin Osmanlıların, Ermeniler için yaptıklarından hem daha şiddetli, hem de daha zalimce olduğunu ifade eden yorumlar yer alır.

Tercüman gazetesindeki köşesinde Mukbil Özyörük, “*Birinci Cihan Harbi’nde asırlardan beri tebaası oldukları ve hiçbir kötü muamele görmeyip bil’akis Türklerden daha zengin müreffeh yaşadıkları Osmanlı İmparatorluğu’nun ordularını arkadan çevirip vuran ve Anadolu’nun yarısını bir Ermenistan kurabilmek hayaliyle korkunç bir terör içinde kan ve ateş deryasına döndüren Ermenileri tehcir etmeyip de ne yapacaktık?*” diye sorar. Aynı uygulamayı Amerika’nın II. Dünya Savaşı’nda kendi Japon kökenli vatandaşları için yaptığını hatırlatan yazar; bunun yanında Amerikalıların yerlileri ortadan kaldırdığını da ekler. Yazara göre; Türkler soykırımı yapmamıştır, eğer soykırım yapmış olsalardı altı asırlık imparatorluklarının ilk iki üç asrı içinde, bu topraklarda bir tek Rum, Ermeni ve başka Hristiyan kalmazdı. Hatta tehcire mecbur kalınacak bir tek fert bulunmazdı⁵⁰³.

Türk kamuoyundaki tepkileri değerlendiren Ergun Balcı, bu kızgınlığın akılcı bir biçimde yönlendirilirse tarihi bir fırsata dönüştürülebileceği fikrindedir. Kızgınlığın hedefinin ABD, Fransa veya Sovyetler Birliği olarak kitlelere gösterilmesinin sadece hedef saptırmak olduğunu belirten yazar; Türk toplumunun kızgınlığının gelişmiş ülkeler ile arasındaki farka yöneltilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Ekonomik güçsüzlüğü, az gelişmişliği, başkalarına el açmak zorunda kalması kızgınlığın hedefi olmalıdır. Yazara göre, Türkiye’ye kalkınamadığı, ekonomik güce sahip olamadığı ve ulusal sanayisini kuramadığı sürece dünyanın dört bir yanında Ermenilerle ilgili karar çıkacaktır⁵⁰⁴. Bütün yaşananları temelinde

⁵⁰¹ Mehmet Barlas, “Amerika ve Akıl”, **Milliyet**, 14 Eylül 1984.

⁵⁰² **Hürriyet**, 14 Eylül 1984.

⁵⁰³ Mukbil Özyörük, “Çengeli Atmışlar Tırmanıyorlar”, **Tercüman**, 21 Eylül 1984.

⁵⁰⁴ Ergun Balcı, “Kızgınlık”, **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1984.

Türkiye ekonomik ve siyasal güçsüzlüğü gören yazar, aslında Türk kamuoyundaki genel algıyı yansıtır, 1915 olaylarını ve Ermeni iddialarını tartışmak, Ermeni iddialarına doğrudan cevap vermek yerine Türkiye'nin güçlü olduğu sürece bu tür iddiaların gündeme gelmeyeceği düşünülür. Bu durum biraz da 1915 olaylarına benzer gelişmelerin batılı devletlerin tarihinde de yaşandığı ancak aynı devletin bugün Türkiye'nin karşılaştığı durumla karşılaşmadığı bakışından hareketle; Türkiye'nin de söz konusu devletler gibi güçlü olduğu sürece bu tür iddialar ile karşılaşmayacağı algısına dayanır.

Amerika'da Ermeni tasarısının gündemde olduğu günlerde Türk kamuoyunda, bir köşeye sıkışmışlık algısının baş gösterdiği söylenebilir. En önemli müttefiklerden biri olarak görülen ABD'deki Türkiye aleyhtarı gelişmeler, dünya üzerindeki Ermeni eylemleri, Türkiye'yi BM'de yalnızlaştırma çabaları, NATO'nun Türkiye'ye karşı olan tutumunun yanlı olarak algılanması, Fransa'nın Ermeni militanlara gösterdiği hoşgörü, Almanya'nın Türk işçilerine uyguladığı politika, Yunanistan'ın uyguladığı siyaset ve Kıbrıs sorunundan dolayı ortaya çıkan krizler Türk kamuoyunda yaşananları bir Haçlı Seferi olarak yorumlanmasına yol açmıştır⁵⁰⁵. MDP Bitlis milletvekili Kamran İnan'da aynı doğrultuda bir değerlendirme de bulunarak, Türkiye'ye karşı yeniden bir Haçlı ruhu yaratılmaya çalışıldığını söyler⁵⁰⁶. Köşe yazılarına bakılırsa; *“Sorunlar bunlarla da bitmiyordu, bu sorunlara 12 Eylül dönemi ile başlatılan olağanüstü döneme, Batılı başkentlerde duyulan tepkileri de eklemek gerekirdi. Doğu ve Güneydoğu yörelerimizde, özellikle İran-Irak sınır noktalarında üstlenmiş ayrımcı güçlerin eşzamanlı bir süreçte eylemlerde bulunmaları, gelişen olayların pekte rastlantı olmadıkları kuşkusunu vermektedir”*⁵⁰⁷.

Türk kamuoyunun verdiği tepkiden dolayı şaşkınlık yaşadıklarını belirten Amerikalı diplomatlar ise, konuyu değerlendirirken; bu olayın fazla abartılmaması gerektiğini çünkü bu kararların temenni niteliğinde olduğunu vurgularlar. Reagan yönetiminin kesinlikle bu kararı dikkate almayacağını dolayısıyla kongrenin aldığı kararın pratikte değerinin olmadığını kaydederler. Bunun yanında Amerikalı

⁵⁰⁵ Milliyet gazetesinin bu dönemde “Haçlı Seferi 1984” manşetini kullanması ilginçtir. **Milliyet**, 20 Eylül 1984. Bunu yanında MDP Bitlis milletvekili Kamran İnan Yunanistan'ın tahrikiyle Türkiye'ye karşı Haçlı Seferi başlatıldığını belirtmiştir. **Milliyet**, 18 Eylül 1984.

⁵⁰⁶ **Tercüman**, 25 Eylül 1984. Tercüman gazetesinin manşeti ise, “Türk Düşmanları Kolları Sıvadı” şeklindedir.

⁵⁰⁷ Uğur Mumcu, “Zamanlama”, **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1984.

yetkililer ABD’de Kongrenin zaman zaman yönetimle ters düşen kararlar aldığını, önemli olanın Başkanın ve yönetimin tutumu olduğunu ifade ederler. Ayrıca Amerika’da çeşitli etnik grupların buna benzer girişimleri, bayramları, törenleri olduğunu ancak bu girişimlerin Amerikan kamuoyunun dikkatini çekmediğini dolayısıyla Temsilciler Meclisi’nin 24 Nisan’ı soykırımı anma günü ilan etmesinin önemsenmemesi gerektiğini, bu iki kararın seçimler nedeniyle tatile girecek olan Kongre’nin iki kanadı tarafından onaylanıp kesinleşmesinin mümkün olmadığını belirtirler⁵⁰⁸.

Türkiye’de, Ermeni tasarının şimdi onaylanmasa bile gelecekte tekrar gündeme gelme olasılığının yüksek olduğu belirtilir. Özellikle ABD’den gelen haberlere bakılırsa Türk kamuoyundaki bu tasarının oy avcılığında kaynaklandığı yönündeki yaklaşımın pek gerçekçi olmadığı görülür. Sonuç olarak seçimlerden sonra da bu tasarıya benzer girişimlerin Amerika’da gerçekleşme olasılığın yüksek olduğu Amerikalı kaynaklar tarafından Türk basınına bildirilir. Bu tasarının lehindeki bütün üyeler parti farkı olmaksızın Ermeni soykırımı gerçekleştiğine inanmakta olup, 1.5 milyon Ermeni’nin ölümünü tartışmasız tarihi gerçek olarak kabul etmektedir. Bu kişiler her ne kadar aradan uzun zaman geçmiş olsa da 24 Nisan’ın anma günü olarak ilan edilmesini bir “insanlık borcu” olarak görmektedir. 1915 olayları tasarımı destekleyen üyeler tarafından 20. yüzyılın ilk soykırımı olarak nitelendirilmekte, çabuk unutulduğu için diğer soykırımlara yeşil ışık yaktığı iddia edilmektedir. Bazı üyeler ise tasarımı desteklemekle beraber Türkiye’yi suçlamamaya özen göstermekte, olayların sorumlusu olarak Osmanlı yönetimini görmekte ve yeni rejimin herhangi bir sorumluluğunun olmadığı düşünmektedirler. Diğer yandan Kongre üyeleri bu tasarımı desteklemenin Türk diplomatlarına karşı yürütülen terörü desteklemek anlamına gelmediğini de özellikle vurgulama gereği duymuşlardır. Tasarımı destekleyen üyeler bu davranışlarının ilkesel bir tavır olduğunu herhangi bir oy kaygısı taşımadıklarını da belirtmişlerdir⁵⁰⁹.

Dolayısıyla bu bilgilerden yola çıkarak Türk kamuoyundaki ABD’deki gelişmeleri oy avcılığı şeklinde algılamasının yetersizliği açıkça görülmektedir. Türk hükümeti ve kamuoyu bu tasarının seçimlere yönelik olduğuna inanmış ve seçim sürecinde sonra gündemden düşeceğini beklemiştir. Açıkça ABD’deki gelişmeler

⁵⁰⁸ Aktaran Sami Kohen, “Kongre Bıktırıyor”, **Milliyet**, 15 Eylül 1984.

⁵⁰⁹ **Milliyet**, 24 Eylül 1984.

Türkiye tarafından tam olarak anlaşılammış ve gerçekçi değerdendirilmeler yapılamamıştır. Sonuç olarak bu tür yaklaşımlar Türk tarafında uzun vadeli ve etkili çözüm oluşturulmasını da engellemiştir.

Öte yandan Devlet Bakanı İsmail Özdağlar beyanattı Türk kamuoyundaki umutsuzluğu anlatması ve Türk tarafının beklentilerinin yüksekliğini ortaya koyması bakımından ilginçtir. Bakan, Türk hükümetinin ve basınının gösterdiği sert tepkinin Amerikan basını tarafından dikkate alınmamasını şaşkınlıkla karşılamaktadır. Bakana göre; “Harpt dahi ilan etseniz ABD kamuoyunun umurunda değil”dir, Türk-Amerikan ilişkileri konusunda Amerikan basını bir şey yazmamaktadır. Hükümet olarak yapabildiklerini ise bakan şu şekilde açıklar: “*Biz de ABD’nin tutumunu hatalı diye görüştüğümüz petrol şirketlerine söyledik*”. Aslında bu ifadeler Türk hükümetinin içinde bulunduğu şaşkınlığı ve çaresizliği anlatması bakımından da anlamlıdır⁵¹⁰.

Türk basınında bu dönemde hükümeti harekete geçirmeye yönelik yayınların yapıldığı görülür. Türk kamuoyunda hükümetten beklentiler o kadar artmıştır ki, Dışişleri Bakanı Halefoğlu’nun “ABD’nin güvenilir müttefik olduğundan kuşkuluyuz” beyanı bile “ABD’ye Karşı Özlenen Çıkış” manşetiyle verilmiştir. Aynı beyanat içinde Dışişleri Bakanı, Batı ile Türkiye’nin ilişkilerini Yunanistan’ın sabote ettiğini de vurgulayarak Amerikan yönetimini doğrudan hedef almaktan kaçınmıştır⁵¹¹. Benzer görüş farklı düşüncedeki siyasiler tarafından da dile getirilmiştir.

2- Tasarının Tekrar Gündeme Gelmesi; Ermenilerin 1985 ve 1987 Girişimleri

Türkiye’nin beklentilerine uygun olarak Reagan’ın tekrar Amerikan Başkanı seçilmesine rağmen; Ermeni tasarısı 1985 yılı Haziran ayında Temsilciler Meclisi’nde genel oya sunulmuştur. Bu durum aynı zamanda Türkiye’deki genel algısında tersine bir durum ortaya çıkarmıştır. Çünkü Türk kamuoyunda Eylül ayında Ermeni karar tasarısının görüşülmesi daha çok Amerikan seçimlerine yönelik

⁵¹⁰Milliyet, 26 Eylül 1984.

⁵¹¹Milliyet, 27 Eylül 1984.

bir hamle olarak düşünölmüş ve anlaşılmıştır. Ancak seçimlerden hemen sonra konunun daha ileri aşamaya geçerek Temsilciler Meclisi'nde oya sunulması konunun çok daha derin ve geniş bir boyutu olduğunu göstermektedir.

Türkiye kararın geçmemesi için çaba göstermiş, aynı dönemde 69 bilim adamının Türkiye lehine ortaklaşa yayınlamış olduğu bildiriye gazete ilan yoluyla Amerikan kamuoyuna duyurmuştur. Bildiri de Türk, Amerikalı ve diğer ölkelerden tanınmış bilim adamlarının imzaları yer almıştır. ABD Temsilciler Meclisi'ne hitaben yazılan bildiri de; tasarıda geçen "Türkiye" ve "soykırım" kelimelerinin kullanılmasının kabul edilmez olduğunu altı çizilmiştir. Birçok kişi Temsilciler Meclisi'nden Ermeni karar tasarısının yeterli oyu bularak geçmemesinde bu bildirin etkisinin olduğunu düşünmektedir.

4 Haziran 1985 günü ABD Temsilciler Meclisi, 24 Nisan 1986 tarihinin Ermeni soykırım kurbanlarının anma günü ilan eden 192 sayılı Ermeni tasarısını ret etmiştir. Tasarı usul dışı oylama şeklinde gündeme alınmış, bu tasarının kabul edilmesi için genel kurul salonunda bulunan üyelerinin üçte ikisinin oyuna gerek duyulmuştur. Yapılan oylamada tasarının kabulü için 232 üye evet derken; 180 üye de hayır demiştir. Böylece tasarıya evet diyenler salonda hazır bulunan 412 üyenin üçte iki çoğunluğunu sağlamayınca, tasarı reddedilmiş olarak kabul edilmiştir. Ermeni tasarısının Temsilciler Meclisi'nde sert tartışmalara neden olduğu; tasarıya karşı çıkan üyeler, bu girişimin Türk-Amerikan ilişkilerine ağır bir darbe indireceğini ileri sürmüşler, ortada artık bir Osmanlı İmparatorluğu'nun var olmadığını dolayısıyla olmayan bir devletin hakkında karar alınamayacağını belirtmişlerdir. Ayrıca dünyanın başka yerlerinde de soykırımların meydana geldiği, niçin o ölkeler konusunda da böyle anma günleri düzenlenmediği ve "niçin bugün, niçin Türkiye" soruları sorulmuştur⁵¹².

Dikkat çeken nokta ise Türkiye lehine oy kullanan üyeler bile 1915 olaylarını "soykırım" olarak kabul etmekte, ancak bunun Osmanlı Devleti döneminde gerçekleştiğini vurgulayarak Türkiye'yi sorumlu görmemektedirler. Başka bir açıdan ise dünyanın çeşitli bölgelerinde benzer soykırımların yaşandığını belirten üyeler, sadece Türkiye'den hesap sorulmasının hem doğru bulmamakta, hem de Amerikan yönetiminin dış politik çıkarlarına ters olarak tanımlamaktadırlar. Dolayısıyla Amerikan Temsilciler Meclisi'nde 1915 olaylarının "soykırım" olup

⁵¹² **Milliyet**, 5 Haziran 1985.

olmadığından daha ziyade, soykırım olarak kabul edilmesinin Türk-Amerikan ilişkilerin nasıl etkileyeceği tartışma konusu olmuştur⁵¹³.

Daha sonraki süreçte Ermeni örgütleri çalışmalarına devam ederek, çeşitli aralıklarla konuyu Amerikan Temsilciler Meclisi'ne taşımaya devam etmişlerdir⁵¹⁴. 1987 yılının Nisan ayında bu sefer tasarıyı Temsilciler Meclisi Posta ve Sivil Hizmetler Alt Komitesi'nde sunmuşlar ve olumlu bir karar çıkmasını sağlamışlardı. 24 Nisan tarihini "Ermeni soykırımı kurbanlarını anma günü" ilan eden Ermeni tasarısı Temsilciler Meclisi'ne bağlı Posta ve Sivil Hizmetler komisyonu tarafından 4'e karşı 14 oyla kabul edilerek Genel Kurula gönderilmiştir. Komisyon Başkanı William Ford geçen yıl tasarı üzerinde bir sürü oyun oynandığını bu yüzden kabul edilmediğini söyleyerek, "*Ermeni asıllı vatandaşlarımıza ve dünyadaki Ermenilere bu tasarı konusunda bir borcumuz vardır. Bu yüzden daha fazla vakit kaybetmeden tasarıyı muhakkak Haziran'dan önce kabul ettireceğiz*" demiştir⁵¹⁵. Ayrıca Türkiye'nin bu konuda söylediği yalanlardan bıktıklarını belirten Komisyon başkanı tasarının bu yıl kabul edilmesinin şart olduğunu da ileri sürerek, "*Türlere uygarlık dersi veriyoruz*" demiştir. Komisyon başkanının bu sözleri Türk basınında sert tepkilere yol açmış, onur kırıcı, budalaca ve cahilce bulunmuştur⁵¹⁶. Bu gelişmeler üzerine Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Şükrü Elekdağ Ermeni tasarısının konuşmak için Ankara'ya çağırılmıştır.

Basında, Ermeni tasarının kongreye sevkinin bardağı taşıran son damla olduğunun belirtildiği haberlerde; "Küstah Komisyon Başkanına" Ankara'dan "Türkiye'nin medeniyet dersi almaya ihtiyacının olmadığı" şeklinde sert yanıt verildiği kaydedilmiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Kongre'deki olumsuz gelişmeler nedeniyle ABD'ye gidip gitmemeyi düşündüğü bildirilmiş, bu durumun Amerikan yönetiminde telaşa yol açtığına yönelik haberler Türk basınında

⁵¹³ Üyelerden Teksas temsilcisi, "*Bizim ülkemizde Ermeni asıllı Amerikalılar var diye ve onlar memnun olsunlar diye bir müttefikimize böyle bir tokat atmamız*" şeklinde konuşmuştur. Başka bir üye ise, Papandreu'nun tekrar Yunanistan'da Başbakan seçilmesinin Türkiye'nin önemini bir kat daha artırdığı dolayısıyla Türk-Amerikan ilişkilerinin yara almaması gerektiğini söylemiştir. **Milliyet**, 5 Haziran 1985.

⁵¹⁴ Aynı günlerde Türk basına yansıyan haberlere göre; Ermeniler taktik değiştiriyordu. Türk diplomatlarını hedef alan Ermeni terörü İsrail saldırılarından sonra Lübnan'daki merkez güçlerini yitirmiş, Orly katliamı üzerine uluslararası baskı oluşmuş ve bu durum Ermeni örgütlerinin strateji değiştirmelerine yol açmıştı. Bundan sonra Ermeni örgütlerinin diplomatik kulislere yöneldikleri ve sorunu yasalaştırmak çabasına içine girerek öncelik haline getirmişlerdir. **Milliyet**, 8 Haziran 1985.

⁵¹⁵ **Milliyet**, 23 Nisan 1987.

⁵¹⁶ Mümtaz Soysal, "Uygarlık Dersi", **Milliyet**, 25 Nisan 1987.

yer almıştır⁵¹⁷. Başbakan Özal ise temkinli bir tavır sergileyerek, süreci izlemenin daha doğru olduğunu belirttiği konuşmasında Amerika Başkanının veto hakkının olduğunu, Başkanın tavrının beklenmesi gerektiğini söylemiştir.

Daha önceki süreçlerde olduğu gibi bu dönemde de Türk kamuoyunda hükümetin tepkisi yetersiz bulunmuş ve hükümetin daha sert tepki göstermesi gerektiği vurgulanmış, hükümet bu konuda kamuoyu tarafından teşvik edilmiştir. Mümtaz Soysal'a göre; Başbakan her ne kadar yatıştırıcı sözler söylese de "*Türk halkının neredeyse gözle görülür ve elle tutulurcasına belirginleşmiş olan eğilimi odur ki, Amerika'ya hiç unutamayacağı bir şeyler söylemenin zamanı artık gelmiştir*". Cumhurbaşkanı'nın Amerika gezisini iptal etmesinin Washington'da etkisinin olmayacağını belirten yazar, Cumhurbaşkanı'nın sert ifadelerle olayı protesto etmesini ister. Böyle bir davranışın "Türki ile Amerika'nın arasını bozmak isteyen Ermenilerin oyununa gelmek olacağı" biçimindeki düşünceye de şu cevabı verir. "*Türkiye arayı bozmamak uğruna şimdiye kadar o kadar çok şeyi sineye çekmiştir ki, bozulmasından korkulan aranın da artık hiçbir değeri kalmamıştır*"⁵¹⁸. Özal'ın "bekle gör" tavrı eleştirilere yol açmıştır. Bu eleştirilerden en sertinin Melih Aşık yazmış, Başbakanın Türk kamuoyunu aldatmaya çalıştığını belirterek, vatanseverliği kimseler bırakmayanların sus pus oturduğunu ifade etmiştir⁵¹⁹.

Amerikan kamuoyunda, tasarının komisyonda kabul edilerek Genel Kurula sevk edilmesinin bazı çevrelerce Ermenilerin zaferi olarak yorumlandığının belirtildiği yazılarda Reagan yönetiminin ise hala tasarımı engellemek için "Elimizden geleni yapıyoruz" dediği de bildirilmiştir⁵²⁰. Diğer yandan Reagan yönetiminin Türkiye'nin olası tepkisini değerlendirmeye çalıştığı, Türkiye'de oluşabilecek hoşnutsuzluğun diplomatik yollardan ve yaratılacak yeni kanallardan aktarılacak yardımlarla giderilebileceği üzerinde durduğu belirtilir. Bunun yanında Amerikan yönetiminin çekindiği bir nokta da son derece duyarlı olan Türk kamuoyunun Özal hükümetini sertliğe itebileceğine yönelik kuşkulardır⁵²¹.

Evren'in ABD'ye yapacağı ziyaretin tartışılmaya başlanması ABD Savunma Bakan Yardımcısı Richard Perle'nin, ABD Kongresi'nin Türk Cumhurbaşkanı'nın

⁵¹⁷ "ABD'de Evren Telaşı" **Milliyet**, 29 Nisan 1987.

⁵¹⁸ Mümtaz Soysal, "Uygarlık Dersi", **Milliyet**, 25 Nisan 1987.

⁵¹⁹ Melih Aşık, "Dökmeciyan'a Dikkat Buyrun", **Milliyet**, 25 Nisan 1987.

⁵²⁰ **Milliyet**, 24 Nisan 1987.

⁵²¹ **Milliyet**, 27 Nisan 1987.

ziyaretine kadar Ermeni tasarısını görüşmeme güvencesi vermesine yol açar⁵²². Türk kamuoyunda bu durum “Evren’e Jest” olarak anlaşılır. Bunun yanında Perle; Türk kamuoyunun hoşuna gidecek beyanlarda da bulunur, Kongre üyelerinin çoğunun Türk-Yunan meselelerinde cahil olduğunu ve Rum lobileri tarafından yönlendirildiklerini belirtir. Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in ABD ziyareti Ağustos ayına ertelenir, Evren ABD’den dönen Türk Büyükelçisi Şükrü Elekdağ ile yaptığı görüşmeden sonra bu kararı almıştır. Böylece Amerikan yönetimine karşı en sert tepki gösterilmiş olur. Bu erteleme kararının alınmasında Türk kamuoyunun oluşturduğu baskının etkili olduğu söylenebilir.

Ermeni karar tasarısının ABD Temsilciler Meclisi’nin 4 Ağustos 1987 tarihinde gündemine alınması Türkiye’de gözlerin tekrar Ermeni meselesine çevrilmesine yol açtı. Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı Michael Armacost’un “Ermeni tasarısı bu yıl Kongre’den geçmesine kesinlikle mani olacakları” yolunda Ankara’ya verdiği güvenceden üç gün sonra ABD Temsilciler Meclisi Genel Kurulu tasarıyı gündemine aldı⁵²³. Türk Dışişleri Bakanlığı’ndan yapılan son derece sert açıklamada kararın onaylanarak iki ülke ilişkilerinde “tedavisi zor” yaralar açılmasına ABD yönetiminin imkân vermemesi istendi. Açıklama da devamında şunlar söylenmiştir: *“Türk ulusunu, haksız yere soykırımı işlemekle suçlayan böyle bir tasarının kabulünün, Türk kamuoyunda uyandıracığı infial ve tepkiler ABD olan ilişkilerimizde yol açacağı olumsuz gelişmeler, başta ABD Kongre üyeleri olmak üzere, ABD yönetiminin çeşitli kademelerindeki yetkililere her vesileden yararlanarak anlatıla gelmiştir. Evvelce de tarafımızdan birçok kerelerde izah edildiği gibi bu kara tasarısı çarpıtılmış bir tarih görüşüne dayanmakta olup 70 yıl öncesinin olayları konusunda bugün tarihçiler arasında dahi görüş birliği bulunmazken Kongre’nin bütün gerçekleri göz ardı ederek böyle bir kararı onaylaması halinde, hem terörizmle mücadele konusundaki ABD yükümlülüğüne ilişkin taahhütlerin inandırıcılığına büyük ölçüde gölge düşürecek, hem de terör eylemlerini soykırım*

⁵²² Richard Perle devamında şunları söylemiştir: *“Böyle bir ziyaret, Türk liderine Washington’da Türk görüşünü anlatmak ve bu arada Türkiye’ye sempati besleyen Başkan Reagan ve diğer yönetim mensupları ile birçok konuları görüşme olanağı verecektir. Bu fırsat kaçırılmamalıdır. Aksi halde Türkiye ile ilgilenen ve Türkiye’yi destekleyen çevreleri derinden rahatsız edecektir”*. Bunların yanında Perle, *“Bu sorunları Amerika ile ilişkileri azaltarak çözeceğinizi sanmanız büyük hata olur. Bu sorunları ancak onu çözerek rahat edersiniz”* diyerek Ermenilerle diyalog çağrısında bulunmuştur. **Milliyet**, 2 Mayıs 1987.

⁵²³ “Bu Nasıl Söz”, **Milliyet**, 2 Ağustos 1987.

iddialarının kabulü için kullanan Ermeni teröristler adeta ödüllendirilmek suretiyle, terör cesaretlendirilmiş olacaktır”⁵²⁴.

Gazeteler gelişmeleri “ABD İle Ciddi Kriz” manşeti ile verir. Yorumlara göre “Şer yasası şer yolunda” idi. ABD Kongresi’nde Ermeni soykırım iddiaları konu alan karar tasarısı ile ilgili son gelişmelerin Türk-ABD ilişkilerin ciddi bir krizin eşiğine getirdiği belirtiliyordu. Tasarının, Ankara’da sınırlı bir bekleyişe neden olduğunun vurgulandığı haberlerde, tasarının Genel Kurul’da kabul edilmesi halinde Amerikan ilişkilerinde Johnson Mektubu ve ambargo sonrasında en ciddi krize yol açabileceği belirtilmiştir⁵²⁵.

Amerika’ya yapılan son uyarı etkili oldu, ABD Dışişleri Bakanı Shultz, Temsilciler Meclisi üyelerine birer mektup yazdı. Ancak Ankara bunu yeterli görmeyip ABD’nin Ankara Büyükelçisi Dışişleri Bakanlığı’na çağırdı ve ikaz etti. Bu uyarı üzerine Washington’daki yönetim yeniden harekete geçerek, Temsilciler Meclisi üyelerini adam adama marke etti, tasarının gündeme girip-çıkması işlemleri sırasında bir usul taktiği düzenlendi. Tasarının görüşülmesinden önce oylamanın nasıl yapılacağı tartışması Ermeni lobisinin yenilgisiyle sonuçlandı. Temsilciler Meclisi Genel Kurulu Ermeni iddialarını içeren tasarımı gündemine alıp görüşülmesini 189’a karşı 201 oyla reddetti. Bu durum Türk kamuoyunda bir rahatlama yarattı. Karara yönelik Reagan yönetimi; yerinde bir karar değerlendirmesinde bulunurken, Türk Dışişleri; “sağduyunun zaferi”, Büyükelçi Elekdağ ise, sonucu büyük bir başarı olarak tarif etmişti. SHP yöneticileri ise, gelişmeleri “ABD aklandı” şeklinde yorumladı.

Tasarı ise usul açısından genel Kurul’da reddedildiği için Posta ve Kamu Hizmetleri Komisyonu’na geri gönderildi. Tasarının tekrar genel Kurul gelebilmesi için Komisyon’da tasarıda büyük değişiklikler yapılarak, tasarı tekrar Usul Komisyonu’na havale edilmesi gerekiyordu. Ancak Amerikan Kongresi kaynakları süre azlığı ve gündem yoğunluğundan dolayı tasarının uzun bir süre görüşülmesinin mümkün olmadığını belirtiyorlardı. Bir kongre yetkilisi ise; “*Ermeniler basit bir anma gününü bile geçiremediler. Bu, onlar için büyük bir darbe oldu. Kolay kolay tasarımı tekrar Genel Kurul’a getirme konusunda bir daha yüz bulamazlar*” dedi⁵²⁶.

⁵²⁴ **Hürriyet**, 2 Ağustos 1987.

⁵²⁵ “ABD İle Ciddi Kriz”, **Hürriyet**, 5 Ağustos 1987.

⁵²⁶ “Son Uyarı İşe Yardı” **Milliyet**, 9 Ağustos 1987.

Türk tarafındaki yorumlara göre tasarının reddedilmesinin üç önemli faktörü vardı. Türkiye'nin Kongre ile yürüttüğü sessiz, ama başarılı diyalog, Amerika'daki Türk lobisi ve Büyükelçi Elekdağ'ın girişimleri, Reagan yönetimimin Genel Kurul'a ağırlığı koyması⁵²⁷. Temsilciler Meclisi'nde alınan sonuç Evren'in bu tasarı nedeniyle askıya aldığı ABD ziyaretini yeniden gündeme aldı, bu ziyaretin Ekim ya da Kasım aylarında gerçekleşebileceği bildirildi.

Basındaki zafer havasının yanı sıra bu karar bazı kalemler tarafından temkinli karşılanmış, krizin şimdilik çözüldüğü, her an yeniden çıkabileceği belirtilmiştir. Haluk Ülman'a göre; bu karar sadece Türkiye ile ABD arasında çıkacak fırtınanın şimdilik atlatılmasına daha doğrusu ertelenmesine yetiyordu. Kararın bu şekilde çıkmasında Reagan yönetimin ciddi payı söz konusu idi. Reagan yönetiminin Türk-Amerikan ilişkilerinin sarsıntı yaşamaması için Kongre üzerine uyguladığı baskı işe yaramıştı. Bu da gösteriyordu ki ABD yönetimi isterse Kongre üzerinde etkili olabiliyordu⁵²⁸.

Her ne kadar Türk basınında Ermeni tasarısının uzun süre Kongre gündemine gelmesinin mümkün olmadığı vurgulansa da Sami Kohen, tasarının kısa bir süre sonra büyük olasılıkla da bir yıl sonra yeniden gündeme gelme olasılığının olduğunu altını çiziyor. Tasarı destekçisi üyelerin bu güne gösterdikleri çabaları sonuç alamadan bırakmaları mümkün gözükmemektedir. Bu doğrultuda bundan sonra da gayret gösterecekleri kesindir⁵²⁹.

Türk basınında tasarının reddedilmesinin zafer havası yaratması Mehmet Ali Birand'ın dikkatinden kaçmaz. Ermeniler açısından mücadelenin bitmediğini vurgulayan Birand, kararın usul yönünden reddedildiğini hatırlatır. Büyükelçi Elekdağ'ın çabalarının tasarının geri çevrilmesindeki rolünü değerlendiren Birand, Reagan yönetiminin Kongre üzerindeki etkisini de öne çıkartarak, "Bizim etkileme yeteneğimiz yok" diyenlerin haksız çıktığını söyler⁵³⁰. Yorumlarda bu sorunla mücadele etmenin bu döneme kadar uygulanan yetersiz yöntemlerle değil, doğru dürüst önlemler alınarak yapılması gerektiği vurgulanır. Aksi takdirde bu şekilde bu mücadeleyi götürmenin imkânı yoktur. Eğer Türkiye etkili mücadele yöntemleri

⁵²⁷ **Hürriyet**, 9 Ağustos 1987. Sani Kohen'de Milliyet gazetesinde yazdığı değerlendirme yazısında tasarının reddedilmesinde yukarıdaki üç etkeni öne çıkarmaktadır. Sami Kohen, "İstenince Oluyor", **Milliyet**, 9 Ağustos 1987.

⁵²⁸ Haluk Ülman, "Ertelenen Fırtına", **Hürriyet**, 9 Ağustos 1987.

⁵²⁹ Sami Kohen, "İstenince Oluyor", **Milliyet**, 9 Ağustos 1987.

⁵³⁰ Mehmet Ali Birand, "Bu İş Henüz Bitmedi", **Milliyet**, 9 Ağustos 1987.

kullanamazsa, Ermeniler kısa süre içinde tekrar atağa geçerek bu tasarımı yasalaştıracaklardı. Amerikan üzerinde “ilişkilerimiz bozulur” şeklinde bir yaklaşımın uzun vade de başarılı olması zordu. Dolayısıyla Birand başta olmak üzere Türk basınında özellikle Batı kamuoyunu ve siyasetini tanıyan kalemler bir an önce Osmanlı arşivlerinin açılması gerektiğinin altının çiziler⁵³¹.

Türk kamuoyunda ABD ile yaşanan krizin etkisiyle “yalnızlık” hissi ağır basan yazılar da yer almış, bu yazılarda umutsuzluk ağır basarak Türkiye’nin bir “Haçlı Seferi” ile karşı karşıya olduğu bir kez daha vurgulanmıştır. Türkiye’nin etrafının düşmanları ile çevrelendiğinin belirtildiği bu tür yaklaşımlarda Ermeni sorunu Türkiye’yi parçalamanın bir yolu olarak görülmüştür. Talat Halman, Batının Türkiye’ye karşı yeni bir haçlı seferine giriştiğini, bu seferin temel amaçlarından birinin de Ermeni sorunu olduğunu dolayısıyla da Batı’da Türk düşmanlığının Ermeni sorununun arkasına gizlendiğini belirtir. Yazara göre, Türkiye, laik bir ülke olduğundan İslam âleminin, Müslüman bir ulus olduğundan Hristiyan Batı’nın baskısı altındadır. Buna komünizm tehditleri de eklenince ortaya çıkan manzara ürkütücü olmaktadır⁵³².

B- AVRUPA PARLAMENTO’NUN ERMENİ KARARI (1987)

1982 yılından itibaren Avrupa Parlamentosu’nda Ermeni baskı grupları etkili olmaya başlar. 1984 yılına kadar Fransız sosyalist milletvekilleri Henry Saby ve Gisele Charzat ile Belçikalı sosyalist milletvekili Ernst Glinne birkaç defa Avrupa Parlamentosu’nun Ermeni iddialarını resmen tanınmasını talep edip, konu ile ilgili AP’nin rapor hazırlamasını istemişler, ancak parlamento Başkanlık Divanı bu istekleri reddetmiştir. 1984’ün Aralık ayında bu kez Yunan milletvekillerinin de desteğiyle Başkanlık Divanı Ermeni sorunu hakkında bir rapor hazırlanmasına karar vermiş ve bunun için Jaak Vandemenlebroucke’u görevlendirmiş, bu kişi de raporunu 26 Haziran 1985’de hazırlamıştır. Ağırlıklı olarak Ermeni danışmanların desteğiyle hazırlanan raporda 1915 olaylarının bir soykırım olduğu iddia edilmiştir. 22 Ocak 1986’da rapor ilk kez Siyasi Komisyon’da ele alınmış, ancak Sovyetler

⁵³¹ A.g.g.

⁵³² Talat Halman, “Haçlı Seferleri”, *Milliyet*, 9 Ağustos 1987.

Birliği ve İnan'daki durumun da rapora ilave edilmesi istenmiştir. Devamında 26 Haziran 1986'da rapor Siyasi Komisyon'da ikinci kez görüşülür, toplantı çok sert tartişmalara sahne olur, rapora karşı çıkanlar yüzyılın başında olmuş tarihi bir olay hakkında AP'nin herhangi bir karar alamayacağını ileri srerler⁵³³.

Ermeni örgütlerinin yeni strateji doğrultusunda aldırđıkları en önemli kararlardan biri de 18 Haziran 1987 tarihli Avrupa Parlamentosu karardır. Alınan bu karar daha sonra birçok ülke için referans niteliği tanımış, 1987 yılından itibaren birçok ülkenin parlamentosu aynı doğrultuda kararlar almıştır. Avrupa Parlamentosu'nda yapılan oylamada Ermenilerin "soykırım" iddiaları kabul edilmiş, Ermeni iddiaları doğrultusunda yapılan tüm değişiklik nerileri kabul görmüştür. Avrupa Parlamentosu'nda bu yönde karar çıkmasında Türkiye'nin bel bağladığı Hristiyan ve Muhafazakr gruba mensup milletvekillerinin Türkiye'ye sırt çevirip oylamaya katılmamaları etkili olduğu söylenmiştir. Kararda en önemli vurgu; 1915-1917 sevk ve isknının bir soykırım olarak tanımlanmasıdır. İlave olarak Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanımamayı sürdürmesinin birliğe tam üyelik açısından engel oluşturacağı da belirtilmiştir. Bunların yanında Türkiye'nin söz konusu olaylardan sorumlu tutulamayacağı ifade edilmiş, Türkiye'nin soykırımı tanınmasının siyasi, hukuki ve maddi talepler doğurmayacağı vurgulanmıřtır⁵³⁴. Kararda, Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi, Türkiye'nin "soykırımı" tanınmasını sağlamak ve Türkiye ile Ermeni temsilcileri arasında bir siyasi diyalğun kurulmasına olanak vermek için girişimde bulunmaya çağrılır. Ermeni ve azınlıklar sorununun Türkiye-AET ilişkileri çerçevesine oturtulmasını öngören kararda, Türkiye'de demokrasinin; tarihindeki kültürel ve etnik farklılıkları tanınması şartıyla yerleşebileceği ileri sürülür. Bunun yanında Ermeni gruplarının 1973-1986 yılları arasında suçsuz insanların

⁵³³Sedat Laçiner, Türkiye-Avrupa İlişkilerinde Ermeni Sorunu Etkisi (1908'ler), <http://www.usakgundem.com/ders-notu/4/t%C3%BCrkiye-avrupa-%C4%B0li%C5%9Fkilerinde-ermeni-sorunun-etkisi-1980ler-.html> (20.3.2011). Ayrıca bkz. Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s.s. 236-244.

⁵³⁴ mer Lütem, **Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler**, ASAM yay., Ankara 2007, s.86. Ancak Büyükelçi Pulat Tacer tasarının Lahey'de kabul edilmediğini, aksine reddedildiğini, buna rağmen hile ve sahtekarlık ile tasarının Genel Kurula taşındığını iddia etmektedir. Tacer'e göre, bir kez reddedilen tasarının bir daha gündeme gelmemesi gerekirdi. Tacer gelişmeleri şöyle özetliyor: "... Ancak, hazırladığı Türkiye karşıtı rapor Avrupa Parlamentosu'nun Siyasi Komisyonu'nun Lahey'de 1987 yılı başında yaptığı toplantıda reddedilmiştir. Bu konuda hiçbir kuşku yoktur; zira oturumun bandını, bunu teybe alan bir görevli tarafıma aynı gün vermiştir. Toplantıda Komisyon Başkanı İtalyan Formigoni raporu oylatmış, 16 aleyhte, 14 lehte sonuç çıkınca, oylamayı yinelemiş, rapor gene aynı sonuçla reddolunmuştur. Avrupa Parlamentosu i tziğne göre bu raporun bir daha gündeme gelmemesi gerekirken, türlü sahtekrlıklar yapılarak rapor Genel Kurul gündemine hiçbir şey olmamış gibi indirilmiştir". Pulat Y. Tacer, "Ermenilere Soykırım Yapıldığı Savının Hukuksal ve Ahlaki Açılardan Değerlendirilmesi", **Ermeni Araştırmaları**, Cilt: 1, Sayı: 2, Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, s. 98-99.

ölümüne yol açan terörizmi kınanır ve Ermeni halkının büyük bölümünün de bu terörizmi desteklemediği belirtilerek, Türkiye Lozan Antlaşması uyarınca azınlık haklarını gözetmeye davet edilir⁵³⁵.

Avrupa Parlamentosu'ndaki Türkiye karşıtı bu girişimlerin, Türkiye'nin 1987'de Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusunda bulunmasından sonra sahnelenmesi; Avrupa'da Türkiye karşıtı çevrelerin Ermeni sorunu üzerinden Türkiye'nin önünü kesmeye çalıştıklarını göstermesi bakımından ilginçtir. Avrupa Parlamentosu'nun neden böyle bir karar aldığını yorumlayan bir parlamenterin söyledikleri Ermeni sorunu konusunda uluslararası alanda Türkiye'nin yalnızlığı ortaya koyması bakımından ilginçtir. Mehmet Ali Birand'a konuşan parlamenter; *“En büyük Türk dostu ve Türkiye'ye destek vermek isteyenlerin kafasında dahi Ermenilere bir soykırım yapıldığı inancı vardır. 60 yıldır bize öğretilen budur, şimdi birden bire bunu inkâr edemedik. Biz bu karara Türkiye ile Avrupa ilişkilerini çok zedeleyeceği varsayımından hareket ederek karşı çıktık. Yoksa soykırımı inanmadığımızdan değil”* demiştir.

Türk yetkililerin Avrupa Parlamentosu performansına bakıldığında, Türkiye'nin Ermeni meselesini yeterince ciddiye almadığı ve koordineli bir politika oluşturmadığı görülmekteydi. Bazıları dil dahi bilmeyen birkaç parlamenter, sayıları 4'ü, 5'i geçmeyen yayınlar ve sonuçta fazla etkili olmayan hükümetlere baskı metotlarıyla, bu işin altından kalkılamayacağı ortadaydı. Basına konuşan bir Türk yetkili ise, Türkiye'nin bu sorunu anlamakta son derece geç kaldığı belirttikten sonra bu kararın eninde sonunda çıkacağını beklediğini söyler. Yetkili; *“Bu kararla Ermeniler kendi kendilerini tatmin etmekten ileri gidemezler, şimdiye kadar pratikte elde ettiklerinden daha fazlasına kavuşamazlar. Eskiden de 24 Nisan'da birçok ülkede anma günü yapıyorlardı, eskiden de Fransız resmi yetkilileri bu anma gününe katılıyorlardı”* demiştir. Dolayısıyla Türkiye açısından bir şeyin değişmediğini aktaran yetkili; *“Eğer Ermeniler Türkiye ile resmi veya resmi olmayan yollardan bir diyalog kurmayı düşünüyorlar idiyse, artık bitti. Bundan sonra çok daha katı bir Türkiye bulacaklar”* diyerek aslında Türkiye'nin Ermenilerle doğrudan diyalog kurabileceğini ve bu durumun Türk devletinin gündeminde olduğunu göstermiştir⁵³⁶.

⁵³⁵ **Milliyet**, 19 Haziran 1987.

⁵³⁶ Mehmet Ali Birand, “Bu Karar Eninde Sonunda Çıkacaktı”, **Milliyet**, 21 Haziran 1987.

Türk kamuoyunda AP'nin aldığı karara yönelik tepki son derece sert olmuştur. Hem devlet yetkilileri hem de basının tepkisi dikkate alındığında ABD'ye gösterilemeyen sertlikte bir tepkinin Avrupa Parlamentosu'na gösterildiği görülür⁵³⁷. Kararın bu şekilde çıkacağı haftalar öncesinden belli olmasına karşın çıkan karar Türkiye'de sürpriz ve şok etkisi oluşturmuştur. 19 Haziran tarihli gazeteler "Avrupa'nın Türkiye'ye İhaneti" manşeti ile çıkmış, siyasi partiler ve medya ihanete uğramış bir ülke tablosu çizmiştir. Muhalefet kararı kınarken sorumluluğu iktidarın yetersizliğinde aramıştır. Türkiye'de devlet ve hükümet yetkilileri ABD'ye karşı gösterdikleri ikircikli tutumu Avrupa Parlamentosu'na karşı göstermemişler, başında sonuna kadar sert bir tavır ortaya koymuşlardır. Cumhurbaşkanı, Avrupa Parlamentosu'na rest çekerek, "Neredeyse topraklarımızı isteyecekler, güçleri varsa gelip alsınlar" demiştir⁵³⁸. Alınan kararı kınayan Evren, bu karara oy veren parlamenterlerin çoğunun dost ülkelere mensup olduğunu da hatırlatarak, "Bu ne biçim dostluk" diye sormuştur. Evren kızgınlığı şöyle dile getirmiştir: "NATO ittifakına gelince 'aslan Türkiye, en büyük orduya sahip Türkiye' diye pohpohlayacaklar, ama Ermeni meselesi çıkınca aleyhimize karar alacaklar. Bu nasıl ittifaktır"⁵³⁹. TBMM adına yapılan açıklamada "Haçlı zihniyetini canlandırma çabalarından başka bir anlam taşımayan bu kararın sorumluluğu, kabul eden parlamenterlere ve temsil ettikleri ülkelere ait olacaktır" denmiştir.

⁵³⁷ Bu dönemde Türkiye dış siyasetinde ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. ASALA terörünün etkisi yitirdiği günlerde PKK terörünün etkili olamaya başlaması Türk kamuoyunda uluslararası güçlere karşı ciddi bir şüphe oluşmasına yol açmıştır. Türk kamuoyunda şüphecilik etkisiyle bir iç kapanma yaşanmış ve karamsarlık egemen olmuştur. PKK eylemlerinin Suriye üzerinden gelmesi, Humeyni'nin Türk rejimine yönelik eleştirileri İran ile olan ilişkileri olumsuz etkilemiş ve bu ülkeler bölgesel tehdit olarak görülmüştür. Kıbrıs sorununun etkisiyle Yunanistan ile zaten gergin olan ilişkiler bu dönemde Pasok iktidarının yürüttüğü Türkiye karşıtı politika yüzünden iyice gerginleşmiştir. Bölgesel tehdit algısının bu kadar arttığı bir dönemde hem ABD yönetiminin hem de Avrupa Parlamentosu'nun Ermeniler lehine kararlar alması Türk kamuoyunda "yalnızlık" hissini güçlendirmiş, tepkiselliğin etkisiyle iç kapanma yaşanmıştır. Bkz. Haluk Ülman, "Güvendiğimiz Dağlara Yağan Karlar", **Hürriyet**, 26 Haziran 1987.

⁵³⁸ "Evren: 'Avrupa Saçma Kararını Geri Alacak' Dedi", **Sabah**, 21 Haziran 1987.

⁵³⁹ Ağır Tepki, **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1987. "Evren'den Sert Tokat" **Milliyet**, 20 Haziran 1987. "Topraklarımızda Hain Gözü Var", **Hürriyet**, 20 Haziran 1987. Devamında Evren şunları söylemiştir; "Dış güçlerin ve bizdeki uzantılarının bütün bekledikleri, Türkiye'yi içerden çökertmektir, bölmektir, parçalamaktır. Bu niyetleri, asırlar boyu devam etmiştir. Hala da devam etmektedir. Sözde, 1915 Birinci Cihan Harbi'nde Ermenilere katliam yapmışız da, bunları telin ediyorlar, kınıyorlar... Bunun altında yatan maksat başkadır. Türk milleti kadar halim selim ve misafirperver toplum, dünyada zor bulunur... Ama biz Avrupa Topluluğu'na girmişiz; Avrupa Konseyi'nin üyesiyiz. Şimdi bu memleketlerden bizim aleyhimize karar çıkıyor. Bu nasıl dostluk? NATO ittifakına gelince; 'Arslan Türkiye, Amerika'dan sonra en kuvvetli orduya sahip Türkiye' diye bizi pohpohlayacaklar... Ama bir Ermeni meselesi çıkınca ve oylanınca, bizim aleyhimize karar alacaklar... Bunun arkasından, başka talepler gelecektir. Neler geleceğini ben size söyleyeyim. Bir müddet sonra 'Doğu bölgesinde vaktiyle Ermenistan vardı. O toprakları Ermenilere verin' diyeceklerdir. Evvela böyle bir adım atmışlardır. Arkasından bu şekilde bir talep gelecektir. Fakat güçleri kuvvetleri varsa, gelsinler, alsınlar..."

Başbakan Turgut Özal ise yine olayların abartılmasını engellemeye çalışmış, hatta bir anlamda hafife alırcasına bir açıklama yapmıştır. Özal'a göre karar ülkelerinde seçimlerde başarılı olamamış komünistler, yeşiller ve bazı sosyalistlerin işidir. Bu kişileri “insana hakları kisvesi altında Türk milletinin haklarını gaspa yeltenen bir avuç zavallı” olarak nitelendiren Özal “onları adam yerine bile koymayız, güçleri varsa gelsin uygulansınlar” şeklinde tepki göstermiş ardından da “*Bir avuç zavallı teröre yeşil ışık yakıyor*” demiştir⁵⁴⁰. SHP Genel Başkanı Erdal İnönü kararın son derece yanlış, yetkisiz, taraf tutan, iftiralar ve çelişkilerle dolu bir karar olduğunu belirtmiştir. Demirel ise AP'nin aldığı kararın Türkiye rahatsız eden ve inciten bir karar olduğunu vurguladıktan sonra “*hükümetin üzerine düşeni yaptığını söyleyemem*” ifadelerini kullanmıştır⁵⁴¹.

Karar yabancı basında geniş yer bulmuş, radyo ve televizyonlar bu konuyla ilgili programlar yayınlamışlardır. Libération gazetesi, Türk hükümetinin kararı “tarafli ve ırkçı” sözcükleriyle niteleyen tutumunu, “*AT yönünde Başbakan Özal'ın yürüttüğü sempati taarruzu başlayalı beri ilk kez Türk diplomasının benimsediği parlak cilada çatlama gözlemlendi*” şeklinde yorumlar. Sol eğilimli gazete “*Koridor entrikaları ve yeraltı manevralarından sonra metin nihayet Genel Kurula geldi. Birlik halinde hareket eden sol, tasarıda bir değişiklik yaparak Ermeni soykırımı ifadesini ekledi. Tasarının geçmesiyle birlikte parlamento sarayının bahçesindeki çimlerde sevinç patlaması görüldü. Ermeni ulusu ilk kez uluslararası düzeyde önemi haiz bir manevi kabul sağladı*” diyerek aktarır. Chirac hükümetine yakınlığı ile bilinen Le Figaro ise, bir gün önce TV ve radyo bültenlerinde Avrupa Parlamentosu'nun kararı gün boyunca tekrarlandığı halde, olaya sayfalarında hiç yer ayırmamıştır. Gazetenin bu tutumu Türkiye ile ilişkileri düzeltme çabasında olan Fransız sağının, karardan rahatsız olmakla birlikte karşı çıkacak cesareti de gösteremediği tarzında yorumlanmıştır. Belçika'da basın, radyo ve televizyon haberi verirken fazla bir yorum yapmadan “zaten soykırım tarihi bir vaka” olarak aktarmışlardır. Le Soir gazetesi oylamada sağ ve muhafazakâr milletvekillerinin aktif bir biçimde yer almamasını eleştirmiş, “*Herkesin kabul ettiği bu soykırımı sırf Türkiye'yi gıculturmamak için yalnız suskun bir biçimde onaylamak dürüst bir yaklaşım değildi*” görüşüne yer vermiştir. Yunanistan'da Papandreou yanlısı yayın yapan Etnos gazetesi “Ankara Suçunun Yunanistan Olduğuna İnanıyor. AT'nin

⁵⁴⁰ Milliyet, 21 Haziran 1987.

⁵⁴¹ Cumhuriyet, 20 Haziran 1987.

Ermeni Katliamını Tanıması, Türklere Acı geldi” başlığı ile Avrupa Parlamentosu’nun kararı karşısında Türkiye’nin AT’ye girme şansının hemen hemen yok olduğunu ileri sürmüştür⁵⁴².

Türk basınında ise, AP’nin aldığı kararın ASALA’nın düzenlediği terör eylemlerine meşruiyet kazandırdığı, dolayısıyla teröre yeşil ışık yaktığı belirtilmiştir. Uğur Mumcu bu mantıktan hareketle Ermenilerin terörü birinci adım olarak kullandıklarını şimdi ise bu kararlar ikinci adımı attıklarını, bundan sonra gelecek olan üçüncü adımın ise Sevr Anlaşması’na benzer nitelikte bir anlaşma ile Türkiye’yi bölmek olduğunu söyler⁵⁴³.

Mehmet Barlas, Avrupa Parlamentosu’nun aldığı kararı “Haçlı Seferi” olarak tarif eder. Türkiye’ye karşı bir organize düşmanlık hareketi olarak tanımladığı süreçteki Yunan parlamenterlerin katkısına da dikkat çeker⁵⁴⁴. Aynı doğrultuda ANAP milletvekili olan eski diplomat Kamran İnan, Emin Çölaşan ile yaptığı söyleşide Türk düşmanlığını orkestra şefi olarak Yunanistan’ı göstermiştir⁵⁴⁵.

Diğer yandan bu tartışmaların yaşandığı günlerde PKK’nın Mardin’in Ömerli İlçesi’ne bağlı Pınarcık Köyü’ne gerçekleştirdiği baskın sonucunda 30 kişi ölmüştür. Bu baskın haberi gazetelerde genellikle Avrupa Parlamentosu’nun aldığı kararlar ile ilişkilendirilerek verilir. Hürriyet gazetesi haberi manşetten “Yeti Artık... Avrupa Parlamentosu’ndan Bölücüye Destek... Apo’dan Emir... Ve 30 Ölü” şeklinde geçmiş, haberde saldırının Avrupa Parlamentosu’nda alınan karardan hemen sonra gerçekleştiğinin altı çizilmiştir⁵⁴⁶.

Milliyet gazetesi ise; “Soykırım, İşte Bu!” manşetini atmış, haberde “*Kürt ayrılıkçılığının destekçisi Avrupa utansın*” denilmiştir⁵⁴⁷. Mehmet Barlas’a göre; AP’nin aldığı karardaki “Kürt Gerçeği” denilen işte buydu... “*İşte Kürt gerçeği adı altındaki PKK eşkiyasının dünkü toplu cinayeti... Ve işte yirminci yüzyılın dördüncü çeyreğindeki, asıl somut, planlı, hedefli, beyannameli, otomatik tüfekli ‘soykırım’...Avrupa Parlamentosu’nun, 70 yıl önceki tartışmalı olayları*

⁵⁴² **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1987.

⁵⁴³ Uğur Mumcu, **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1987.

⁵⁴⁴ Mehmet Barlas, “Açık Mektup”, **Milliyet**, 20 Haziran 1987.

⁵⁴⁵ **Hürriyet**, 28 Haziran 1987.

⁵⁴⁶ **Hürriyet**, 22 Haziran 1987.

⁵⁴⁷ **Milliyet**, 22 Haziran 1987. Aynı haberin altında “Amerika’da Hain İttifak” başlığıyla Amerika’da yaşayan Kürtler, Ermeniler ve Rumların 20 Temmuz’da Washington’da Türkiye aleyhinde bir yürüyüşe hazırlandıkları belirtiliyordu.

*'soykırım'dır diye kınama iddiasıyla yola çıkıp bugünkü 'soykırım'ları 'Kürt Gerçeği'dir diye teşvik eden parlamenterleri, ettikleri tohumun mahsullerini biçmekte iftihar etsinler'*⁵⁴⁸.

Diğer taraftan Türk basınında PKK saldırı ile Ermeniler arasında da bağlantı kurulmuş, Sabah gazetesi "Canilerin Arasında Ermeniler de Var" manşetini kullanmıştır. Söz konusu haber Emniyet Genel Müdürü Saffet Arıkan Bedük'ün son günlerde Güneydoğu'da yakalanan teröristlerin bazılarının sünnetsiz çıktığını belirttiği açıklamasına dayandırılmıştır. Bedük, gazeteye yaptığı açıklamada "*Tahminlerimize göre PKK militanları ile ASALA militanları artık birlikte hareket etmeye başladılar. Pınarcık'taki son katliamı da birlikte yaptıklarını sanıyoruz*" demiştir⁵⁴⁹.

Cumhurbaşkanı da saldırı ile AP'nin aldığı karar arasında bağlantı kurarak "Avrupa Sevinsin" demiştir. Kenan Evren yaşananlara tepki göstermeye devam ederek, "Böyle İttifak Olmaz" demiş ve NATO'nun gözden geçirilmesini gerektiğini söylemiştir⁵⁵⁰. Basına yansıyan haberlere göre; Cumhurbaşkanı binlerce coşkun Sivaslının "Katil Avrupa" haykırıları arasında sert ve heyecanlı bir konuşma yaparak, "müttefik"lerimizin bölücü teröre çanak tutan tutumunu kınamıştır. Evren NATO'ya çatarken, "*Ne acıdır ki; kendi topraklarını korumak için ittifakta bir araya gelenler, Türkiye'nin topraklarından alıp başkalarına vermeye çalışıyorlar. Bu nasıl ittifaktır? Biz bu NATO ittifakına bunun için mi girdik? Varşova Paketi'ndan bile bize böyle bir talep yok... Ama bizim içinde bulunduğumuz ittifaktan geliyor. Böyle ittifak olmaz... NATO ittifakının gözden geçirilmesinde yarar vardır...*" ifadelerini kullanmıştır⁵⁵¹. Evren'in bu tepkisine rağmen Başbakan Özal, Avrupa Parlamentosu'nun Ermeni soykırımını ile ilgili olarak aldığı karar nedeniyle

⁵⁴⁸ Mehmet Barlas, "Evet, İşte Bu...", **Milliyet**, 22 Haziran 1987.

⁵⁴⁹ **Sabah**, 25 Haziran 1987.

⁵⁵⁰ "NATO ittifakını Gözden Geçirelim", **Sabah**, 23 Haziran 1987. "Evren'den NATO'ya Sert Çıkış", **Cumhuriyet**, 23 Haziran 1987.

⁵⁵¹ "NATO Kendine Gel", **Milliyet**, 23 Haziran 1987. Evren bu sert çıkışından sonra hükümet kanadından herhangi bir destek açıklamasının yapılmamış olması "Evren-Özal Kopukluğu" olarak yorumlanmış, bu durum BBC'nin dikkatini çekmiştir. Sivas'taki konuşmasında bütün bu gelişmeleri Türkiye'nin AET'ye tam üyelik başvurusuna bağlar: "*Biz Topluluğa müracaat ettikten sonra, böyle kararlar almak suretiyle, bizi AET'ye girmekten caydırmak istiyorlar. Bizim üzerimizde baskı icra etmek istiyorlar. Bunun ardından da 'Madem ki siz Ermenileri katliama uğrattınız, onlara topraklarını geri verin' diyeceklerdir... Oturun masaya, Ermenilerle diyalog kurun ve bu işi halledin; diye bizi mecbur ediyorlar... Türkiye NATO'ya dâhil olacak, OECD'ye dâhil olacak, Avrupa Konseyi'nin bir üyesiyiz; ona da dahil olacak. AET'ye gelince, ona dâhil olamayacak. Böyle şey olmaz... Bunun altında yatan, dini ayrılıktır. Çünkü onların hepsi Hıristiyan; biz de Müslümanız. Eğer böyleyse NATO ittifakının da gözden geçirilmesinde yarar vardır...*" **Hürriyet**, 23 Haziran 1987.

Türkiye'nin Batı ile bağları koparıp NATO'dan çıkmayacağını söylemiştir⁵⁵². Türk basınında Evren'in bu sözleri destek görmüş, Batı'nın bu dilden anladığı belirtilerek, Evren'in haykırışının aynı zamanda bir silkiniş olduğu vurgulanmıştır⁵⁵³. Yapılan yorumlarda Türkiye'nin NATO'ya gereğinden fazla angaje olduğu da ileri sürülmüştür.

Kenan Evren'in bu çıkışını Mustafa Kemal'in ve İsmet Paşa'nı daha önce dönemlerden batılı devletlere yaptığı çıkışlara benzeten ve bu çıkıştan gurur duyulması gerektiğini düşünen kalemlerde vardır. Bunlardan birisi de Yılmaz Çetiner'dir. Çetiner, PKK saldırısının sorumlusu olarak Avrupa Parlamentosu'nu görmüş ve *“Pınarcık'taki malum katliama gelince... Avrupa Parlamentosu'nda malum karara oy verenler şimdi diledikleri yerlerine kına yakınsınlar!.. Hem cahilce, hem de sorumsuzca ödüllendirdikleri eşkiya onlardan aldığı tavizle geldi Pınarcık'ta kasın çocuk dinlenmeden 30 insanı öldürdü... Uygarlık adına hepsine yuh olsun”* demiştir⁵⁵⁴.

Evren'in 'NATO'dan çıkma' açıklamaları ve Dışişleri Bakanlığı'nın mesajları Avrupa medyasında ve AET başkentlerinde geniş yankı bulmuştur. Bazı gazeteler bunu bir tür 'şantaj' olarak değerlendirseler de, Türklerin üzerine bu kez fazla gidildiği, ölçünün kaçırıldığı, Avrupa'nın önemli siyasi temsilcileri için ortak kanaat haline gelmiştir. Özellikle NATO'dan çıkma tehdidi Washington ve Bonn'da hareketlenmeye neden olur. İzleyen dönemde aralarında İngiltere ve Almanya'nın da bulunduğu çeşitli ülkeler AP kararının kendilerini bağlamayacağı, kendi ulusal hükümetlerinin bu konuda farklı düşündüğünü belirten açıklamalar yapar. BBC *“Evren Sivas'taki duygusal konuşmasında NATO üyelerinin Türkiye'yi yeterince desteklemediğini belirtti. Ama Türkiye'nin NATO'dan ayrılmayı ciddi biçimde düşündüğünü zannetmiyoruz”* şeklinde değerlendirme de bulunur. Reuters Haber Ajansı tarafından ise, *“Evren'in konuşması ittifak çevrelerinde kaşların kaldırılmasına neden oldu, ancak Türkiye'nin ittifaktan çekilebileceği konusunda bir korkuya yol açmadı”* görüşü ileri sürülür⁵⁵⁵.

⁵⁵² **Sabah**, 25 Haziran 1987.

⁵⁵³ Coşkun Kırca, “Tükürdüklerini Yalayacaklar”, **Hürriyet**, 25 Haziran 1987. Kırca, Evren bu tarzının batıdaki densizlere er veya geç tükürdüklerini yalatacağını da ilave etmiştir.

⁵⁵⁴ Yılmaz Çetiner, “Uygarlık Adına Hepsine Yuh Olsun”, **Milliyet**, 25 Haziran 1987.

⁵⁵⁵ “Avrupalılar Dün Evren'in Konuştu”, **Sabah**, 24 Haziran 1987.

ABD Dışışleri Bakanlığı, Evren'in uyarısını dikkate almakla birlikte, "NATO'nun aktif ve sadık bir üyesi olarak" Türkiye'nin ittifaka katkıda bulunmaya devam edeceğinden kuşku duymadığını açıklamış, Atina'daki yetkililer ise kararı "yorum yok ancak Avrupa Parlamentosu'nun demokratik yollardan aldığı kararlara saygımız var" diyerek karşılamıştır. Federal Alman Dışışleri Bakanlığı ise, Evren'in sözleri kastederek "Böyle bir karar bizi üzer. Çünkü Türkiye NATO'nun içinde önemli müttefiklerdir" demiştir. Almanya Dışışleri Bakanlığı'nın bir yetkilisi, bu arada AP'de kabul edilen Ermeni kararına ilişkin bir soruyu yanıtlarken de, şimdiye kadar bu konuda temkinli davrandıklarına dikkat çekmiş ve bu tür kararlara "iyidir veya kötüdür" diyemeyeceklerini belirterek şunları ifade etmiştir. "Bu konu politikacıların değil tarihçilerin konusudur. Biz bu nedenle hep temkinli davrandık. Avrupa Parlamentosu'nda alınan kararda Alman Parlamentolarının oyları yoktur. Çoğu da bu konunun AP'nin işi olmadığını ileri sürerek oylamaya katılmamışlardır"⁵⁵⁶.

Türkiye'nin NATO ile ilişkileri yeniden gözden geçirme tehdidi fazla ciddiye alınmamış, tek tük çıkan yorumlarda "Türkiye'nin başka ne seçeneği var" soruları dahi sorulmuştu. Batı'nın tepkisizliğinin bir nedeni ise Evren'in yaptığı çıkışın içeriye yönelik olarak görülmesidir. NATO üyesi bir ülkenin diplomatı Mehmet Ali Birand'a; "Eğer Türkiye böyle bir şeyi gerçekten düşünüyor olsaydı, daha önceden –örneğin parlamento toplantısından önce- söylerdi. Genelde bir uyarı yaptığı izlenimi var" demiş ve Ankara'nın tepkisinin fazla ciddiye alınmadığını belirtmiştir. Öte yandan Özal'ın, Evren'den farklı olarak "NATO'dan çıkmanın söz konusu olmadığı" yolundaki sözlerinin, Batılı ülkelerde Evren'in çıkışının ciddiye alınmasını engellediği ileri sürülmüştür.

Birand'ın aktardığına göre; AET içinde ise Türkiye'nin Ermeni meselesiyle ilgili gösterdiği tepki çok aşırı bulunmuştu. "Eğer konu sizin için bu kadar önemliyse neden başından itibaren işi daha ciddiye alıp daha yoğun bir lobi yapıp herkesi tam anlamıyla uyarmadınız" diyen bir topluluk sözcüsü "Sonra da öylesine abartılı tepki gösteriyorsunuz ki, fazla inandırıcı olmuyor" şeklinde konuşmuştur. Bunun yanında Avrupa komisyonunun üst düzey bir yetkilisinin AET Komisyonu'nun Avrupa Parlamentosu'nu son kararını dikkate almadığını ve Avrupa Parlamentosu'nun dünya

⁵⁵⁶ "Avrupa Tedirgin Oldu" , **Milliyet**, 25 Haziran 1987.

üzerinde sadece Türkiye tarafından bu kadar ciddiye alındığını söylemiştir⁵⁵⁷. Türkiye'nin geçmişi ile ilgili hiçbir konuya dokunulmasını istemediği, hiçbir eleştiriyi kabul etmediğini, sadece övgü beklediğine dikkat çeken bir Alman diplomat da, “*Biz Alman olarak öğrendik. Siz de bu Avrupa'nın gerçekleriyle yaşamayı öğrenmek zorundasınız*” derken Ankara'daki yaklaşım kargaşasına ve Türk toplumunun sessizliğine dikkat çekmiş ve “*Sadece resmi yetkililer konuştu, İspanya'da olduğu Türk halkının yüzbinlerce sokağa dökülüp olayları protesto ettiğini görmedik. Demek sizin de bazı tereddütleriniz var*” demiştir⁵⁵⁸.

Bu girişim daha önce olduğu gibi Türk kamuoyundaki “çaresizlik duygusunu” arttırmış, Türkiye'nin iç ve dışta bütün düşmanlarının işbirliği halinde sıraya girdiği düşüncesini yaygınlaştırmıştır⁵⁵⁹. Türk basınında Türkiye'nin son yıllarda ciddi bir itibar kaybına uğradığını düşünen kalem sayısı bu dönemde fazlalaşmıştır. Türkiye itilip kakılacak, azarlanacak bir ülke konumundadır. Başkan Reagan uzun süre Başbakan Özal randevu vermemiş, Gorbaçov Özal'a randevu vermemiş, İran Başbakanı Musevi'nin küstahlaşmasına Türkiye sesini çıkaramamıştır.

Oktay Ekşi'ye göre bütün bunlar son yıllarda Türkiye'nin Avrupalılaşmayı bırakıp Araplaşma yolunda ilerlemesiyle ilgilidir⁵⁶⁰. Ekşi, Türkiye'nin etrafındaki çemberin her geçen gün biraz daha daraldığını, bugün “Ermeni” raporu, yarın “Kürt” davası, ertesi gün “Kıbrıs” sorunun Türkiye'nin karşısına çıkarılacağını belirttikten sonra; Türkiye'nin diz çöküp “biz ettik siz etmeyin” noktasına doğru itildiği söyler⁵⁶¹.

Bu arada Türkiye, Avrupa'nın çeşitli gazete ve dergilerine verdiği ilanlarla Avrupa Parlamentosu'nun verdiği kararı kınadı. Bu doğrultuda ABD'de yayınlanan Time dergisine de iki sayfalık ilan verildi. Avrupa Parlamentosu'nun Ermeni karar

⁵⁵⁷ Türkiye'de genelin aksine Avrupa Parlamentosu'nun aldığı kararın fazla ciddiye alınmaması gerektiği düşünen yazarlar da vardır. Coşkun Kırca'ya göre; bu kararı çıkaran organ Avrupa Topluluğu içerisinde bir danışma organı niteliğindedir, dolayısıyla bu kararın Avrupa Topluluğunu da, üye devletleri de bağlayan bir tarafı yoktur. Coşkun Kırca, “Yine Ermeni Tasarısı”, **Hürriyet**, 23 Haziran 1987.

⁵⁵⁸ Aktaran Mehmet Ali Birand, “Türkiye'nin Tepkisine Avrupa Hayret Etti”, **Milliyet**, 26 Haziran 1987.

⁵⁵⁹ Oktay Ekşi, “Çare, Yine Çare”, **Hürriyet**, 22 Haziran 1987. Ayrıca Evren yaptığı çıkışı destekleyen kalemlere örnek bkz. Mehmet Barlas, “Evren'in NATO Hatırlatması”, **Milliyet**, 23 Haziran 1987.

⁵⁶⁰ Oktay Ekşi, “Kızmak Önemli, Sebep Değil...”, **Hürriyet**, 20 Haziran 1987.

⁵⁶¹ Oktay Ekşi, “Çember Daralıyor”, **Hürriyet**, 21 Haziran 1987.

tasarısını doğrudan veya dolaylı olarak destekleyen üyelerine hitaben yazılan ilanda öncelikle Ermeni karar tasarısı ile Pınarcık köyüne yapılan PKK baskınının ilintili olduğu kaydedildikten sonra, Ermeni sorunun tarihsel kökenlerine değinildi. Ermenilerin I. Dünya Savaşı sırasında Çarlık Rusya'sı ile işbirliği halinde Osmanlı topraklarında bir devlet kurma amacı güttükleri, bu amaçla emperyalist devletlerin yardımıyla on binlerce masum Türkü katlettikleri, bunun üzerine Osmanlı hükümetinin “tehcir” yolunu seçtiği, ancak Ermenileri bekleyen ne toplama kampları ne de soykırım olduğu, salgın hastalık ve açlığın kol gezdiği bölgelerde Ermenilerin öldüğü vurgulandı. Savaş bölgesi dışındaki Ermenilerin huzur içinde yaşamayı sürdürdükleri belirtilen ilanda, şartlar sonucu üç misli fazla Türkün öldüğü de kaydedildi. Türk kültüründe ırkçılığa yer olmadığı ve Osmanlı'nın hoşgörüsüyle tanındığı vurgulanarak, Demirbaş Şarl'dan Einstein'a kadar birçok Avrupalıya Türkiye'nin kollarını açtığı hatırlatıldı. Fransızların Cezayirlilere, Sovyetlerin Kırım Türklerine yaptıklarının altı çizilerek, Türklerin kimseden ders almayacakları, Türkiye'nin Avrupa'ya ihtiyacı olduğu kadar Avrupa'nın da Türkiye'ye ihtiyacı olduğu ifade edildi⁵⁶².

Türk kamuoyunun Ermeni sorunu konusunda tek bir tavrın egemen olduğu süreçte ilginç bir çıkış gerçekleşmiş, 1915 olaylarının “soykırım” olarak kabul edilmesi gerektiği Türkiye Komünist Partisi ileri gelenleri tarafından dile getirilmiştir. Milliyet gazetesinde Nuri Çolakoğlu'nun hazırladığı yazı dizisinde o sırada bölünme sorunu yaşayan TKP ele alınmış, TKP içindeki grupların Ermeni sorununa bakışları irdelenmiştir. TKP'nin iki kanadının Ermeni sorununa yaklaşımı birbirine yakındır, terör ve Ermenilerin toprak talebi desteklenmez, buna karşılık soykırımın kabul edilmesi istenir ve yaşananlara geçmişte kalmış bir olay olarak bakılır. TKP-İşçinin Sesi lideri R. (Rıza) Yürükoğlu Ermeni sorununun Kürt sorunundan farklı olduğunu söyleyerek; *“Beğenelim beğenmeyelim, katılalım katılmayalım üzülelim ya da ne duyarsak duyalım Ermeni sorunu Türkiye açısından büyük ölçüde tarihte yaşanmış kalmış bir sorundur. Bugün Ermeni sorununu (ki bugün yapay olarak sürdürülmektedir) hafifletmek için yapılabilecek olan şeyler şunlar olabilir: geçmişteki Ermeni kırımlarını lanetlemek, bunlar yanlıştır demek ve topraklarına dönmek isteyen Ermeniler varsa, dünyanın neresinde olursa olsunlar dönüşlerine yardımcı olmak, geldikleri yerde yaşayabilmenin olanaklarını sağlamak.*

⁵⁶²Hürriyet, 5 Ağustos 1987.

Bunun ötesinde sorun büyük ölçüde, beğenmediğimiz ve katılmadığımız yöntemlerle bile olsa, tarihte çözülmüş bir sorundur” demiştir.

TKP Genel Sekreteri Haydar Kutlu ise, “*Biz tarihsel olarak bu çevrelerin sözünü ettiği Türkiye’de Ermenilere karşı yapılan kırımın, bir soykırım olduğunu söylüyoruz. Bu anlamda, bu çevrelerin bu alanda öne sürdükleri tezleri yanlış değil. Ama bu daha Cumhuriyet tarihinden önce olan bir şey. Haklılar fakat bu haklı davayı –Ermenilerin tümünü kastetmiyorum tabii- terör yoluyla benimsetmek, kabul ettirmek biçimindeki yolun da doğru olmadığını düşünüyorum”* şeklinde bir yaklaşım sergilemiştir⁵⁶³.

C- 1989 ERMENİ TASARISI VE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ

Sibel Kavuncu’ya göre; radikal Ermenilerin Türkiye’ye karşı yürüttükleri faaliyetlerinde ABD’ye öncelik vermelerinde üç faktör rol oynamıştır. İlk olarak, Amerika’daki Ermeni diasporasının kendini diğer ülkelere göre daha güçlü hissetmesidir. Amerika’nın kamuoyunu, medyasını ve siyasal sistemini yönlendirmede gösterdikleri başarı, etkin bir lobi faaliyetine ve ekonomik kaynaklarının zengin olmasına dayanmıştır. İkinci olarak, dönemin uluslararası yapısında süper güçlerden birini oluşturan ABD’nin yasama organından çıkarılacak Ermeni iddialarını destekleyen bir kararın, diğer ülkelerin parlamentoları üzerinde etkileyici bir örnek teşkil edeceği ve bu şekilde Türkiye üzerinde “soykırımın” tanınması konusunda güçlü bir baskı oluşacağı düşüncesidir. Son olarak ise, Türk dış politikasının önemli bir boyutunu oluşturan Türk-Amerikan ilişkilerinin soğumasına ve hatta kopmasına yol açarak, Türkiye’yi bir ölçüde zayıf düşürmek ve yalnızlaştırmak hedeflenmiştir⁵⁶⁴.

1988 yılında ABD’de Başkanlık seçimleri nedeniyle bir süre Kongre’ye herhangi bir soykırım tasarısı gelmemiştir. Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle başlayan Ermeni-Azeri çatışmaları Ermeni diasporasının ilgisinin Kafkaslara yönelmesine neden olmuş, ancak 1989 yılında Sovyetlerin dağılma süreciyle birlikte, diasporadaki Ermeniler de yeniden harekete geçmişlerdir. ABD’deki Ermenilerin

⁵⁶³ Nuri Çolakoğlu, Dışarıdaki Sol Neden Bölündü?”, **Milliyet**, 5 Temmuz 1987.

⁵⁶⁴ Bkz. Sibel Kavuncu, “1980’lerde Türkiye-ABD İlişkilerinde Bir Sorun: Ermeni Karar Tasarıları”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Sayı 23-24, 2006, s.s 157-193.

harekete geçmesinde, Ermenilere soykırım tasarısının geçeceği sözünü vermiş olan George Bush'un Başkan seçilmesinde etkili olmuştur. Ayrıca Soğuk savaşın sonuna gelinmesi, Türkiye'nin stratejik öneminin sorgulandığı bir süreci başlatmış, ABD'nin Ortadoğu'da Türkiye'ye olan ihtiyacının tartışıldığı bir döneme girilmiştir.

1989 Eylül ayı sonunda Amerikan Senatosu Azınlık Grubu Başkanı Robert Dole tarafından verilen, 24 Nisan'ın Ermeni soykırımının 75. yıldönümünü anma günü olarak kabul edilmesini öngören karar tasarısı Türk-Amerikan ilişkilerinde 80'lerin sonunda aylarca sürecektir olan yeni bir krizi başlatmıştır⁵⁶⁵. Bu girişim üzerine Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklama da tasarının senatoya getirilmesinin "gerçek bir talihsizlik" olduğu nitelendirilmesi yapılarak şöyle denilmiştir: "*Bu karar tasarısının kabulünün Türk-Amerikan ilişkileri üzerinde fevkalade olumsuz ve telafisi mümkün olamayacak zararlı etkiler yaratacağı kuşkusuzdur*"⁵⁶⁶.

Bu gelişmenin etkisiyle Ankara, Beyaz Saray'a "üst düzey bir girişime" hazırlanıyor, söz konusu girişimin Özal'ın ABD Başkanı Bush'a yazacağı bir mektup olabileceği de ifade ediliyordu. Bunun yanında Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği ile lobi firmaları, Ermeni tasarısını imzalayan parlamenterleri imzalarını geri çekmeleri için iknaya çabalayarak tasarının gündemden düşmesini sağlamayı amaçlıyordu. 57 parlamenterden 4'ü imzalarını geri çekmişti, bu sayı 49'a düşerse tasarı gündemden düşecekti⁵⁶⁷.

24 Nisan'ın Ermeni soykırımı kurbanlarını anma günü ilan edilmesi girişimi nedeniyle Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve Başbakan Turgut Özal, ABD Başkanı George Bush'a konuyla ilgili birer mektup göndermişlerdir. Cumhurbaşkanı Evren, mektubunda Ermenilerin siyasi amaçlarla istismar ettiği bir konuya ancak Osmanlı arşivleri üzerinde yapılacak dikkatli bir araştırmanın ışık tutabileceğini, Türk

⁵⁶⁵ Türk basınında Dole'un II. Dünya Savaşı'nda ağır yaralandığı zaman bir Ermeni doktorun kendisini iyileştirmesi, geçen yıl meydana gelen Ermenistan'daki depremden sonra bu ülkeye gitmesi ve halkın perişan durumunu görmesinin duygusal davranmasına neden olduğu yorumları yapılmıştır. "ABD ile Fırtına Başlangıcı", **Milliyet**, 4 Ekim 1989. "Oy Avcısı Senatör", **Milliyet**, 4 Ekim 1989.

⁵⁶⁶ Açıklamanın devamında; "ABD yönetiminin söz konusu girişimi hafife almayacağını ve bu durumun idrakinde olarak, gecikmeksizin mezkur karar tasarısının karşısında olduğunu kararlılıkla ve hiçbir tereddütte yer bırakmayacak şekilde ortaya koyacağına inanılmakta ve beklenmektedir. ABD yönetiminin karar tasarısının kabulünün yaratacağı sorunlar hususunda senato mensuplarını iknaya yönelik çabalar sarf etmesinin Türk ve Amerikan uluslarının ortak dünya görüşlerinden güç alan sağlan dostluk ilişkilerinin titizlikle korumak ve güçlendirmek hususundaki sorunluluğun bir icabı olduğu düşünülmektedir". **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1989.

⁵⁶⁷ Yasemin Çongar, "ABD'ye Çifte Ermeni Tasarısı Atağı", **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1989.

hükümetinin böyle bir araştırmayı mümkün kılmak amacıyla Osmanlı belgelerini araştırmacıların faydalanmasına sunduğunu hatırlatmış, Türkiye ile ABD arasındaki dostluğa gölge düşüren en önemli meselenin, her yıl Kongre’de yenilenen Ermeni tasarıları olduğunu belirterek, “İlişkilerimizdeki bu yabancı ve suni unsur ortadan kaldırılmadığı sürece, ülkelerimiz arasındaki işbirliğinin tatminkâr bir şekilde sürdürülmesi mümkün değildir” demiştir⁵⁶⁸. Evren’in Osmanlı arşivlerinin araştırmacılara açıldığını belirtmesi Türk devletinin politikası açısından bir yenilik olarak dikkat çekmektedir. Türkiye, Ermenileri ve dünya kamuoyunu 1915’te olanları araştırmaya davet ediyor ve kendi arşivlerini böyle bir araştırma için açmaya hazır olduğunu ilan ediyordu. Kuşkusuz bütün bunlar Türkiye için Ermeni sorununda yeni bir stratejiydi.

Başbakan Özal da gönderdiği mektubun başında aynı noktaya vurgu yaparak; Ermeni iddialarının geçen yüzyıla dayandığını, ortaya sürülen görüşlerin, Osmanlı arşivlerinin kamuya kapalı olmasından kaynaklandığını dolayısıyla, bu arşivlerin artık tüm dünyanın ve tarihçilerin incelemesine açılmış olduğunu, artık gerçekleri gün ışığına çıkarmak işinin bilim adamlarına düştüğünü belirtmiştir. Özal mektubunun devamında, Türk milletinin bir bütün olarak bu konuda son derece hassas olduğunu vurgulamış, Bush yönetiminde ikili ilişkilerin güçlenmiş olmasından memnunluk duymakla beraber, “Bu ilişkilerin bozulması tehlikesi önceki dönemlerden daha az değildir” diyerek ABD Başkanı’nın harekete geçmesini istemiştir.

Diğer yandan Türkiye’nin ABD’deki büyükelçisi Nüzhet Kandemir, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı ve bazı senatörlerle görüşmüş, görüşmelerde tasarının Kongre’den geçmesi halinde, Türk-Amerikan ilişkilerinin büyük ölçüde etkileneceğini anlatmıştır⁵⁶⁹. Amerika’da faaliyetlerde bulunan Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz da, ABD Senatosu’nda gündeme gelen karar tasarısı nedeniyle, ABD Dışişleri Bakanı James Baker’a bir mektup göndererek, tasarının yasalaşmaması için ABD yönetiminin çaba göstermesini istemiştir⁵⁷⁰. Yaptığı konuşmada, tasarının

⁵⁶⁸ **Cumhuriyet**, 14 Ekim 1989.

⁵⁶⁹ **Hürriyet**, 2 Ekim 1989. Ayrıca bkz. Sedat Ergin, “Yönetimi Uyutan Senatör”, **Hürriyet**, 2 Ekim 1989.

⁵⁷⁰ Yılmaz, “Ermeni soykırımına ilişkin karar tasarısının ABD Senatosu Adalet Komisyonu’nda görüşülmesinin iki hafta süreyle ertelenmesi üzerine, 5 Ekim’de Türk Dışişleri Bakanlığı’ndan bir açıklama yapılarak, Ermeni tasarısının kabul edilmesi durumunda Türk-ABD ilişkileri üzerinde “fevkalade olumsuz ve telafisi mümkün olmayacak zararlı etkiler yaratacağı” belirtmiştir. “Ermeni Tasarısına Ret Oyu Verin”, **Milliyet**, 3 Ekim 1989.

kabul edilmesi halinde “soykırım” gibi insanlığın en iğrenç suçlarından biri olarak kabul edilen bir fiilin Türk milleti tarafından işlenmiş olduğuna karar verilmiş olacağına işaret eden Mesut Yılmaz, Ermeni meselesinin içeriği ile ilgili ne tarihsel süreç ne de bölgedeki mevcut sosyoekonomik düzen hakkında hiçbir inceleme yapma olanağı bulunmayan kimselerin, kendilerini bir tarih mahkemesinin üyeleri yerine koyarak, temyiz imkânı bulunmayan bir karar ile bir milleti “soykırım” fiilinden suçlu ilan etmelerinin adalet ve hakkaniyet ilkeleri ile bağdaşmadığını söylemiştir⁵⁷¹. Yılmaz, BM tarafından yapılan “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme”nin içeriğinden yola çıkarak 1915 olaylarının soykırım olamayacağını açıklamaya çalışmış ve Yahudilere II. Dünya Savaşı sırasında yapılanlar ile 1915 olaylarını kıyaslayarak, iki durumun aynı özellikler taşımadığını vurgulamıştır⁵⁷². Mesut Yılmaz’ın yaptığı bu değerlendirme, “soykırım” fiilinden yola çıkarak Ermenilerin başına gelenlerin soykırım olamayacağının hukuksal mantıkla açıklanmaya çalışılmasıdır. Başka bir deyişle Yılmaz tüm dünyada kabul gören Yahudi soykırımı ile 1915 olaylarını karşılaştırmış ve aradaki farkları ortaya koyarak Ermenilerin başına gelenlerin “soykırım” olarak tanımlanmasının uluslararası hukuk açısından mümkün olmadığı sonucunu çıkarmıştır. Uzun yıllar sonra Türk yetkilileri savunma mantığı açısından olaya doğru bir noktadan yaklaşmışlar ve gelişmeleri tarihsel bir tartışma olmaktan çıkarıp daha çok hukuksal bir tartışmaya dönüştürme çabasına girmişlerdir. İlginç olan bir nokta ise, Kenan Evren’in hem Başbakan Özal’ın hem de Mesut Yılmaz ortaya koyduğu görüşler devlet katında yeni bir stratejinin kabul edildiğini göstermekteydi. Diğer yandan Mesut Yılmaz’ın Yahudi soykırımına atıfta bulunması ve Ermeni iddialarının, Yahudi toplumunun kayıplarının hatırasına bir saygısızlık niteliği

⁵⁷¹Devamında Yılmaz ABD Kongre üyelerinin bir milleti yargılama yetkisini nereden aldıkları sorarak şunları da söylemiştir: “*ABD Kongresi üyelerinin tarih boyunca ezilen kitlelere kucak açmış, beş asır önce engizisyon mezaliminden ve 50 yıl önce Nazi cinayetlerinden kaçan Musevilere iltica hakkı sağlamış, bugün hala çevre ülkelerden sığınanları bağrına basmış, diğer dinlere mensup insanlara gösterdiği engin hoşgörülü ile tarihe geçmiş bir milletin “soykırım” suçunu işlemiş olmakla itham etme yetkisini nereden aldıkları bizim için cevaplandırılması güç bir sorudur*”. **Cumhuriyet**, 12 Ekim 1989.

⁵⁷²“*Diğer bir deyişle soykırım suçunun işlenmiş olması için bir hükümetin, milli, ırkı, dini veya etnik grubu yok etmeye karar vermiş olması ve bu kararını tatbik etmeye başlaması gerekir. Bunun içindir ki Nazi Almanyası’nda yasalara saygılı olarak yaşayan, kendi devletine karşı herhangi bir ayaklanmaya girişmeyen, silah olarak bir çakıya dahi sahip bulunmayan bir toplumun şuurlu bir şekilde yok edilmesi soykırım teşkil ederken, savaş halindeki ülkesine karşı ayrı bir devlet kurmak amacıyla isyan eden, dışından tırnağına kadar silahlanarak vatandaşı olduğu ülkenin askerlerini arkadan vuran, hatta düşman ordusu saflarına katılan bir azınlığın savaş alanı dışına kaydırılmasına aynı sıfat elbette yakıştırılmaz. Bu iki olay arasında bir benzetme, günahsız Yahudi toplumunun anısına hakaret teşkil eder*”. **Cumhuriyet**, 12 Ekim 1989.

taşıdığını belirtmesi, ABD Senatosu'nda Ermeni lobisine karşı Yahudi lobisini harekete geçirmeye çalıştığı şeklinde de yorumlanabilir.

TBMM'de grubu olan siyasi partilerce hazırlanan ve 24 Nisan'ın sözde Ermeni soykırımını anma günü ilan edilmesini öngören karar tasarısının reddedilmesi çağrısı yapılan bir bildiri de, ABD Kongresi'ne iletmek üzere TBMM Başkanlığı'na sunulmuştur. Bildiri metninde, TBMM'nin zorlama bir soykırım tezinin siyasi amaçlarla canlı tutulmaya çalışılmasından derin üzüntü duyduğu, soykırım tasarısının kabul edilmesi halinde Türkiye-ABD ilişkilerinde telafisi imkânsız yaralar açacağı vurgulanmış, tasarının kabulünün Ermeni terörünü teşvik edeceği belirtilmiştir⁵⁷³. SHP Genel Başkanı Erdal İnönü, “ABD Kongresi, Türkiye-ABD ilişkilerinin bir dönüm noktasında olduğunu görmeli, kararını ona göre vermelidir” derken, DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel de, tasarının Kongre'den geçeceğini sanmadığını belirterek, “ABD Başkanı George Bush bu konudaki tavrını açıkça ortaya koymalıdır” şeklinde konuşmuştur.

Tasarının gündeme gelmesi Türk kamuoyunda etkisi göstermiş, Türk-Amerikan ilişkileri üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Bu yeni süreçte Türkiye'nin başının fena halde ağrıyacağı belirtilmiş, Ermenilerin tasarımı senatoda kabul ettirdikten sonra Türkiye'den tazminat ve toprak isteyecekleri vurgulanmıştır. Ayrıca bu tasarının geçmesinin Ermeniler açısından dünyadaki tüm parlamentolar için örnek oluşturmasının da hesaplandığı kaydedilir⁵⁷⁴. Tasarının gündeme gelmesinin sorumlularının başında Türk basına göre, Amerikan yönetimi ve Başkan Bush gelmektedir. Hürriyet gazetesi “Bush'tan İkinci Bush'luk” başlığını kullanmış ve Beyaz Saray'ın “Ermeni Soykırımı” tasarısında Türkiye'yi gözden çıkardığını vurgulamıştır⁵⁷⁵. Ermenilerin toprak talebinde bulduklarını Hürriyet gazetesi manşetine taşır. “Ermeniler Toprak İstiyor” başlıklı haberde, Ermeni soykırımı tasarısının ABD Kongresi'nde geçme umudunun artması üzerine Ermenilerin Türkiye'ye yönelik toprak taleplerinin gündeme getirmek için kolları sıvadıkları belirtilir. Bu haberin dayanağı olarak ise, Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti Parlamentosu'nun Türkiye ile Sovyet sınırının çizildiği Moskova Antlaşması'nın

⁵⁷³ **Cumhuriyet**, 12 Ekim 1989.

⁵⁷⁴ “Başımız Fena Halde Ağrıyacak”, **Sabah**, 2 Ekim 1989. Türk basınındaki haberlerde Başkan Bush'tan ise “Ermenilerin yeni adamı” olarak söz edilmiştir.

⁵⁷⁵ **Hürriyet**, 6 Ekim 1989.

yasal olup olmadığının incelenmesi için komisyon oluşturma kararı gösterilir⁵⁷⁶. Bu dönemde Türk basınında PKK ile Ermeni grupları arasında işbirliği olduğu vurgusu devamlı olarak işlenmiştir. Hürriyet gazetesi “Ermeni Teröristler Doğu’da Kan Döktü” manşetini kullanarak, Ermenilerin bir yandan Türkiye’ye yönelik toprak talep etmeye hazırlanırken bir yandan da Doğu’da PKK saflarına katılıp kendi çıkarları için çarpıştıklarını belirtiyordu. Üst düzey bir güvenlik yetkilisinin; “*Ermeni asıllı hainler, özellikle Doğu Anadolu Bölgesi’nde lider olarak görev yapıyorlar. Kanlı baskınların birçoğunu onların planladığını tespit ettik*” şeklindeki açıklamalarına yer veriliyordu⁵⁷⁷.

Öte yandan Cumhuriyet gazetesi ve yazarları ise, ABD ile yaşanan krizin sorumlusu olarak gelişmeleri hafife aldığı iddia edilen Başbakan Özal’ı görmüş, Özal’ın uyguladığını iddia ettikleri Amerikan yanlısı politikaların Amerikan yönetimini cesaretlendirdiğini ileri sürmüşlerdir. Hasan Cemal, diplomatik gözlemcileri kaynak göstererek bu kez işin ciddi olduğunu vurguladığı yazısında; tasarının kongreden geçme ihtimalinin yüksek olduğunu altını çizen Cemal, bu durumu çeşitli sebeplere başlamış, sebeplerden birisi olarak ise, Başbakan Turgut Özal’ın 1988 yılı sonunda vermiş olduğu demeçte; “*Bazen ne derler tek atımlık bir silahtır; atarsın, biter gider, ama devamlı seni öldüreceğim, sana bir şeyler yapacağım diye şantaj hikâyesinden çıkması icap eder*” şeklindeki sözlerine göstermiştir. Hasan Cemal’e göre; bu konu tek atımlık bir silah kesinlikle değildi. Amerikan Kongresi’nden geçebilecek “tek atımlık silah”ın Türkiye yönelik daha sonraki olası sonuçlarını ise şöyle sıralar: “*Önce bir kongre kararı... Sonra tazminat, hatta toprak istekleri... ‘Batı Ermenistan’ı ile ‘Doğu Ermenistan’ı’ birleştirmeye dönük kampanyalar...*” yazarın belirttiğine göre, 70 yıl öncesinin savaş koşullarında yaşanmış trajedilere, öyle şak diye soykırım etiketini yapıştırmak; onları tarihsel ve hukuksal boyutundan uzaklaştırıp, Türkiye’ye karşı siyasal olarak kullanmaya kalkışmak, öyle küçümsenecek ve geçiştirilecek bir olay değildi⁵⁷⁸. Türk kamuoyunun haklı tepkisinin Amerika’da yankı bulmadığını düşünen Cemal, Ankara’nın Başkan Bush’a bu tasarının Türk-Amerikan ilişkilerine vuracağı darbeyi yeteri kadar anlatamadığını da ileri sürer⁵⁷⁹.

⁵⁷⁶ “Ermeniler Toprak İstiyor”, **Hürriyet**, 10 Ekim 1989.

⁵⁷⁷ “Ermeni Teröristler Doğu’da Kan Döktü”, **Hürriyet**, 12 Ekim 1989.

⁵⁷⁸ Hasan Cemal, “Maymunun Gözü”, **Cumhuriyet**, 9 Ekim 1989.

⁵⁷⁹ “*Şöyle ya da böyle canının acıyacağını bilse, hissetse, herhalde böylesine bir umursamazlık içinde olamazdı Amerikan yönetimi. Özellikle Başbakan Özal’ın Washington’a karşı yıllardan beri sürdürdü*

Okтай Ekşı, Turgut Özal'ın kendisine yakın bakan ve milletvekillerine söylediğini iddia ettiği cümleleri yazısına taşır. Ekşı'nin aktardığına göre Özal, Ermeni meselesi ile ilgili kapalı kapılar ardında şunları dile getirmektedir. “*Ermeni tasarısı, ABD Kongresi'nden geçse ne olacak? Harp mi ilan edeceğiz, toprak mı vereceğiz? Yok öyle bir şey. Her yıl tasarının kongreden geçmemesi için, her türlü tavizi veriyoruz. Kıbrıs konusunda, Yunanistan konusunda taviz alıp duruyoruz. Taviz vermektense bırakın geçsin*”. Ekşı yaptığı değerlendirme de Özal'ı eleştirerek, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılının “ver kurtul” politikası ile geçtiğini, bu politika ile Osmanlı Devleti'nin topraklarının neredeyse tamamını kaybettiğini vurgular. Yazara göre, Ermeni meselesi konusunda verilecek en ufak tavizin arkası gelecek, bu durum Lozan'ın toprağa gömülmesi Sevr'in dirilmesini beraberinde getirecekti⁵⁸⁰.

1980'li yıllarda art arda Amerikan Senatosu'nun gündemine gelen Ermeni tasarılarının Türk basınında bir bıkkınlık, yılgınlık hali oluşturmuş, Özal'ı benimsediği iddia edilen tavra benzer bir tavır Türk basınının bazı kalemlerinde de görülmüştür. Bu tasarıların Türkiye'nin üzerinde Demokles Kılıcı gibi sallandığı tarifi yapılarak, bu şekilde devam etmesindense, kabul edilmesi ve ne olacaksa biran önce olması yönünde görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunun yanında Amerikan yönetiminin Türkiye'den bir şeyler talep etmeden önce bu gibi tasarıları Kongre gündemine aldığı ve dolayısıyla bunu Türkiye karşı pazarlık olarak kullandığı da belirtilen noktalardan biridir. Bu düşünceye sahip olan kalemlerden birisi de İlhan Selçuk'tur. Selçuk “bu kaçınıcı” sorusuyla başladığı yazısına “*Bugün ABD, Ermeni soykırımını suçlamasını Türkiye'nin başında Damokles'in kılıcı gibi tutuyor; Ankara'yı istediği gibi çekip çeviriyor. İşin içinde İsrail'de var. El Altından Ankara'ya yapılan telkin, gösterilen yol nedir. İsrail'e yaklaşın, Vaşington'da Yahudi lobisi Ermeni tasarısını durdurur*” ifadeleriyle bütün bu girişimlerin arkasında Türkiye'yi bölgede Amerika-İsrail kontrolünde tutmak olarak açıklar. Selçuk, Türkler ile Ermeniler arasında tarihte yaşananlara ise Türklerin ve Ermenilerin karşılıklı olarak birbirlerini öldürmeleri olarak bakar⁵⁸¹.

geldiği ‘elim sana mahkum’ politikası da bu tutumun oluşumunda rol oynamıştır”. Hasan Cemal, “Soykırım Tasarısı ve Türk Dış politikası”, **Cumhuriyet**, 13 Ekim 1989.

⁵⁸⁰ Okтай Ekşı, “Bu Fatura Yüklüdür”, **Hürriyet**, 11 Ekim 1989.

⁵⁸¹ İlhan Selçuk, “Amerika Ne istiyor?” **Cumhuriyet**, 13 Ekim 1989.

1-Tasarının Adalet Komisyonu'nda Kabul Edilmesi

Ermeni soykırımını kurbanlarını anma günü girişimleri karşısında Türkiye'nin ABD'ye ilettiği mesajlar sonuç vermemiş, 24 Nisan 1980 tarihini Ermeni soykırım kurbanlarını anma günü ilan eden tasarı ABD Senatosu Adalet Komisyonu'nda 6'ya karşı 8 oyla kabul edilip, tasarının Genel Kurul'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Türkiye'nin karar tasarısındaki tutumunu destekleyen bazı üyeler Ermeni soykırım konusunda kararı tarihçilerin vermesi gerektiğini savunurken, bazı senatörler ise 1915-1923 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere karşı sistematik bir biçimde soykırım gerçekleştirildiğini ve tasarının kabul edilmesini istemişlerdir⁵⁸².

Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz da TBMM Genel Kurulu'nda Ermeni karar tasarısının Adalet Komisyonu'nda kabul edilmesiyle ilgili olarak hükümetin görüşlerini açıklamıştır. Gelişmelerin Türk-Amerikan ilişkileri açısından “vahim” olduğunu belirten ve ABD'nin SEİA çerçevesinde üstlendiği yükümlülüklerle bağdaşmayan bu tutumunu Türkiye'nin anlaması ve kabul etmesinin mümkün olmadığını bildirmiştir. Mesut Yılmaz, TBMM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmasında, Türkiye'ye Ermeni tasarıları konusunda güvence veren ABD yönetimine taahhütlerini hatırlatarak uyarıda bulunmuş, yönetimden verilen sözlerin yerine getirilmesini istemiştir. Ayrıca Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz tasarının Senato Adalet Komisyonu'nda kabul edilmesi üzerine bazı önlemler aldıklarını belirterek, “*ABD yönetimini uyarıcı bir dizi önlem aldık. Tasarı Senato Genel Kurulu'nda da kabul edilirse bu önlemler kalıcı önlemlere dönüşecektir*” demiştir⁵⁸³.

Öte yandan Beyaz Saray ve Dışişleri Bakanlığı'ndan yazılı ve sözlü olarak bir açıklama yapılmış, hem Beyaz Saray hem de Dışişleri Bakanlığı sözcüleri tarafından okunan açıklamada şöyle denilmiştir: “*ABD Yönetimi karar tasarısına karşıdır. ABD Yönetimi Ermeni halkının trajik acılarına ve 1915–1923 yılları kurbanlarının anılması duyarlılığı içindedir. Ancak aynı ölçüde Türkiye ile güçlü ve yakın ilişkilere de önem vermektedir. Yönetim o dönemdeki korkunç olayların uygun bir şekilde tanımlanmasıyla ilgili olarak farklı görüşlerin varlığının da bilincindedir.*”

⁵⁸² “Ermeni'ye Yeşil Işık”, **Milliyet**, 18 Ekim 1989. “Ermeni Tasarısı Kabul Edildi”, **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1989. “İlk Raunt Ermenilerin”, **Hürriyet**, 18 Ekim 1989.

⁵⁸³ **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1989.

Kongre'nin, Ermeni toplumunun kaygılarını, ABD'nin hayati dostu ve müttefiki Türkiye Cumhuriyeti'ni ciddi bir biçimde incitmeyecek şekilde cevap vereceğini umuyoruz”⁵⁸⁴. Güldemir'in verdiği bilgiye göre; ABD yönetimi Ermeni karar tasarısı konusunda, her iki tarafı da idare edecek bir “uzlaşma metni” arayışına girmişti. Washington'daki kaynaklar bizzat Başbakan Özal'ın inisiyatifiyle Türkiye'nin böyle bir uzlaşma metnini tartışmaya yanaştığını belirtiyorlardı.

Sibel Kavuncu'ya göre; yapılan açıklamalardan görülmektedir ki, ABD yönetimi, Türkiye ile Ermeniler arasında her iki tarafı da memnun etmeye dönük bir politika izlemeye başlamıştır. Türkiye'den gelen sert tepkiler karşısında Senatör Robert Dole'un tasarısına resmen karşı olduklarını belirten Bush yönetimi, diğer taraftan da Ermeni toplumunun beklentilerine de cevap verecek şekilde tasarının daha yumuşatılmış şekline itiraz edilmeyeceği sinyalini Kongre'ye vermiştir⁵⁸⁵.

Diğer yandan Milliyet gazetesinde Ankara'daki kulis haberleri aktarılır, bu haberlerde Ermeni tasarısı konusunda Cumhurbaşkanı Evren ile hükümet arasında görüş ayrılığı olduğu vurgulanır. Hükümet içinde Ermeni tasarısının büyütülmemesi gerektiğini dile getiren tarafların olduğunun belirtildiği haberde, *“Bunu büyütme değmez, Amerika tasarısındaki 1923 tarihini çıkarırsın, Türkiye'yi suçlayan soykırım ile ilgili cümleler yumuşatılsın, biz de bu biçimiyle tasarıyı onaylayalım...”* dediği yazılır. Evren ise söylendiğine göre, hükümetin bu önerisini elinin tersiyle geri çevirmiştir. Evren, ödün verildiği takdirde bunun arkasının geleceğini düşünmektedir. Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'da Evren gibi düşünmekte olup; soykırım gibi ağır bir suç kabullenmeyi öngören bir görüşü reddederek bu konuda Evren'e destek vermiştir. Verilen bilgilere göre hükümetin bu tutumu Ankara çevrelerinde “vahim” olarak nitelendiriliyordu⁵⁸⁶.

Başbakan Özal'ın Ermeni tasarısı ile ilgili olarak ABD'ye yaptığı ziyaret sırasında tasarı konusunda *“tek atımlık silah gibidir, bir atarsın biter gider”* yaklaşımını, Milli Güvenlik Kurulu toplantısında da sergilediği belirtilir. Edilen bilgiye göre, MGK toplantısında konunun görüşülmesi sırasında Özal'ın *“Tasarıda Türkiye'nin suçlandığı bölümler belki yumuşatılır, bekleyelim”* dediği; Evren'in *“Böyle şey olmaz”* diyerek geri çevirdiği ve *“ödün verilirse bunun arkası gelir”*

⁵⁸⁴ Ufuk Güldemir, “Orta Yol Aranıyor”, **Cumhuriyet**, 20 Ekim 1989.

⁵⁸⁵ Sibel Kavuncu, **a.g.m.**

⁵⁸⁶ “Soykırımı Tavır”, **Milliyet**, 28 Ekim 1989.

dediği kaydedilir. Haberlere göre Evren'in destek vermemesi üzerine Özal yalnız kalmış, Dışişleri Bakanı Yılmaz'da böyle bir davranışın “soykırım gibi ağır bir suçun kabulü” anlamına gelebileceğine dikkat çekmişti. Yılmaz'ın bu tutumu, Başbakan'la Dışişleri Bakanlığı arasında öteden beri var olan görüş ayrılığının su yüzüne çıkmasına neden olmuştu⁵⁸⁷.

Özal'ın daha esnek tavır sergilemesi Yasemin Çongar'ın verdiği bilgilere göre, Bush yönetiminin Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesiyle çözümünün daha kolay bulunacağını ummasına yol açmıştı. ABD yönetiminin Ermeni tasarısı konusunda Özal'ın, Evren ve Yılmaz'dan daha esnek olduğu yolundaki izlenimleri, Özal'ın cumhurbaşkanlığına seçilmesinin “ara formül” çözümünün uygulanacağı beklentilerine yol açıyordu⁵⁸⁸.

Amerikan yönetiminin tavrı Türk basını tarafından yorumlanmış, fatura daha çok Başbakan Özal'a çıkarılmıştır. Ahmet Tan, ABD yönetiminin ilk kez “Ermenilerin kaygıları” ve Türkiye ile olan ilişkilerin dengelenmesinden söz ettiğini belirtir. Yazara göre, bu gelişmeler Özal'ın “tek atımlık tabanca patlasa ne olur” yolundaki açıklaması üzerine patlak vermiş bulunuyordu. Tasarının “soykırım” diye kesinleşmesi halinde, “tabanca” bir atımlık olmaktan çıkacak, makinalı tüfeğe dönüşecekti. *“Dış politika da tüm ödünler ‘küçük’ ile başlar. ABD yönetiminin şemsiyesi altında gelişen bu olayların arkasından 8. Cumhurbaşkanı Özal döneminde Ermenilerden aşama aşama yeni talepler gelecektir. Bunlar; soykırımı tanıyın, tazminat verin, topraklarımızı iade edin... Tabanca tek atımlık olsa bile, içinde dom dom kurşunu vardır”* diyen Ahmet Tan, Türkiye'nin tasarısının Genel Kurul'da geçmemesi için bir takım önlemler alacağından bahsedildiği söyler. Yazara göre, bunlar hiçbir değeri olmayan gözdağıdır, sonuç vermesi çok kuşkuludur⁵⁸⁹.

ABD Dışişleri Bakanlığı ve Beyaz Saray tarafından bu karar tasarısına karşı olunmakla birlikte, aynı zamanda “Ermeni halkının trajik acılarına ve 1915–1923 yılları arasında meydana gelen olayların kurbanlarının anılması konusunda da duyarlı

⁵⁸⁷ “Özal MGK'da Yalnız Kaldı”, **Milliyet**, 29 Ekim 1989.

⁵⁸⁸ Yasemin Çongar, “Ermeni Tasarısı Özal'ı Bekliyor”, **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1989. Metin Toker, Başbakan Özal'ın tutumunu değerlendirdiği yazısında, Ermeni meselesinin şimdiye kadar görülmediği bir şekilde Amerikan Kongresi'nde destek bulduğunu, Amerikan Başkanının buna ilk karşı duruş sergilemediğini belirtmiş, bu durumun sebebi olarak Özal'ın “bir atımlık barut” yaklaşımını göstermiştir. Başbakan'ın gerekli cesareti ortaya koymadığı için Türkiye'nin Kıbrıs sorunu ve Kürt sorununda uluslararası baskıya maruz kaldığını kaydeder. Metin Toker, “üstümüze Geliyorlar”, **Milliyet**, 29 Ekim 1989

⁵⁸⁹ Ahmet Tan, “Tek Atımlık Tabanca”, **Cumhuriyet**, 21 Ekim 1989.

olunduğu” yönünde açıklamaların yapılması karşısında, Türkiye; Ermeni tasarısının ABD Kongresi’nden geçmesini önlemek konusunda Bush hükümetinin daha aktif ve etkin tavır almasını sağlama çabasına girmiştir⁵⁹⁰. Bu alandaki beklentilerin ciddiyetini kanıtlamak amacıyla, Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz tarafından TBMM Genel Kurulu’nda ifade edilmiş olan önlemler paketinin ilk bölümünü yürürlüğe koymuştur. Türkiye Ermeni tasarısının Kongre’den geçmesini önlemek amacıyla Bush yönetimini “zorlayacak” önlemler almaya başladığını Milli Savunma Bakanı aracılığıyla duyurur. Savunma Bakanı Safa Giray, “*bunları şimdi açıklayamam, tasarı Genel Kurul’da geçerde, ikinci basamak da uygulanır ve daha yukarı gider*” şeklinde aktarır⁵⁹¹.

Tasarının geçmesi Türk kamuoyunda Amerika ile ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcı olarak algılanmıştır. Türk basınına yansıtan haberlere göre, Amerikan yönetiminin hareketsizliği dikkat çekmekteydi. Türk Büyükelçisi Kandemir’in uyarıları karşısında Beyaz Saray’da biraz kıpırdanma olsa da bu tasarının geçmesini engelleyememişti. Başta Türkiye olmak üzere bazı çevreler önceki ABD Başkanı’nın, şimdiki Başkan Bush’a göre Ermeni tasarı konusunda daha aktif bir rol aldığını savunuyorlardı. Yapılan yorumlara göre; ABD yönetimini tasarı karşısında hareketsizliğe iten nedenler beş başlıkta toplanıyordu. 1-ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki yumuşama havası Türkiye’nin bölgedeki stratejik önemini azalttığı görüşünü savunanlar; ABD’nin bu yüzden Türkiye’nin tepkisini çekecek kararlarda eskisi gibi çıkarlarının zedelenmeyeceğini gördüğünü bu yüzden de tasarının geçmesini engelleme girişimlerinde aktif bir tavır almadığını belirtiyorlardı. 2-ABD yönetimi içinde bazı çevreler Türkiye’nin Ermeni tasarısı konusunda ortaya koyduğu “sert tutumun” ABD’ye nazaran daha çok içe dönük olduğu görüşündeydiler. Dolayısıyla Özal, ABD’ye karşı sert tutum olarak daha çok iç politika da ve halk arasında puan toplamaya niyetindeydi. 3-Washington’da konuyu yakından takip eden çevrelerin bir kısmı; Türkiye’nin bu tür olaylardan fazla etkilenmediği, Türk kamuoyunda oluşan tepkilerin güncel olduğunu bir süre sonra unutulduğunu vurguluyorlardı. 4-ABD yönetiminde yer alan bazı unsurlar Bulgaristan konusunda Türkiye’nin kendilerine borçlu olduğunu düşünüyorlardı. Bu çevrelere göre; Avrupa ülkeleri Türk azınlığı konusunda kılımı kıpırdatmazken ABD her yerde Bulgaristan’ı köşeye sıkıştırmıştı. Ermeni tasarı kabul edilirse ABD ile

⁵⁹⁰ Sibel Kavuncu, **a.g.m.**

⁵⁹¹ **Milliyet**, 20 Ekim 1989.

Türkiye ödeşmiş olacaktı. 5-Başkan Bush'un 1992 seçimlerinde California Valisi Ermeni asıllı Geroge Dökmeciyan'a ihtiyacı vardı. Başka bir deyişle Başkan Ermeni kökenli valiyi tasarıya fazla itiraz etmeyerek kendi safına çekmeyi planlıyordu⁵⁹².

Diğer yandan Yunan Başbakan Papandreou'nun Amerikan aleyhtarlığının, Türkiye-ABD ilişkilerinde bir balayı döneminin yaşanmasında etkili olduğunu düşünenlerin sayısı fazlaydı. Şimdi ise Yunanistan'da ABD'ye yakın olan Miçotakis'in iktidar koltuğuna oturma ihtimali artarken bu ihtimal ABD-Yunanistan yakınlaşmasını da beraberinde getiriyordu. Dolayısıyla bu durum Türk-Amerikan ilişkilerini de etkiliyordu. Bu doğrultuda bir değerlendirmeyi de Milliyet gazetesine emekli büyükelçi Aydın G. Alacakaptan yapmış, Senato'ya getirilmiş olan kararın söylendiği bir bilgisizlik sonucu hazırlanmadığını belirtmiştir. Amerika açısından artık Türkiye'nin tek seçenek olmaktan çıkmış olması bu kararın Senato'ya gelmesinde etkili olmuş, Türkiye'nin tek seçenek olmaktan çıktığını görmekte olan Amerikalılar daha rahat hareket etmeye başlamışlardı. Yazara göre sonuç olarak; Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde ilahi adalete uygun davranışlar bekleyip, bulamayınca surat asmak yerine, aklını başına toplayıp zor da olsa, demokratik ve laik bir toplum oluşturma çabasına girmesi gerekmektedir⁵⁹³.

Mehmet Ali Birand'da Batı ile SSCB arasındaki buzların erimesinin dünyadaki bütün siyasi dengeleri değiştireceğini ve dünyada herkesin bu dengelerin hangi yönde değişeceğine dair hesaplar yaptığını, Türkiye'nin ise bu yaşanan gelişmeleri henüz anlayamadığını, dolayısıyla da hala eski hesapları dikkate aldığını belirtir. Birand'a göre değişim Türkiye'nin de hem dış hem de iç konumunu etkileyecek, Sovyetler Birliği'nde gelen tehdidin azalması Türkiye'nin stratejik yerini ve önemini değiştirecekti. Batı, Türkiye'ye eskiden olduğu kadar özen göstermeyecek, Türkiye ile ilgili konularda aynı duyarlılığı ortaya koymayacaktı⁵⁹⁴.

Türk basınında Ermeni tasarısının Amerika'daki lobicilik faaliyetlerinin bir sonucu olduğu, dolayısıyla Türkiye'nin bu lobilerle baş etme şansı olmadığına göre, Ermeni lobisine karşı Yahudi lobisi ile temasa geçmesi gerektiğini öneren kalemler olmuştur. Metin Toker, ABD'de Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'ın Yahudi lobisi ile ittifak kurma girişimlerini desteklediği belirtmiştir⁵⁹⁵. Sami Kohen ise Osmanlı

⁵⁹² **Milliyet**, 18 Ekim 1989.

⁵⁹³ Aydın G. Alacakaptan, "Ermeni Soykırımını Anma Tasarısı", **Milliyet**, 4 Ekim 1989.

⁵⁹⁴ Mehmet Ali Birand, "Gelişmeler Türkiye'yi Çok Etkileyecek", **Milliyet**, 6 Ekim 1989.

⁵⁹⁵ Metin Toker, "Ermeni Tasarısı ve Amerika Gerçeği", **Milliyet**, 6 Ekim 1989.

arşivlerinin açılmasından sonra, tarafsız bilim adamlarından oluşan bir komisyonun kurulması ve militan kesimi nötralize edecek bir diyalogun başlatılmasının çok yararlı olacağını altını çizer⁵⁹⁶.

Bu arada yine her dönemde olduğu gibi, 1915'te yaşananlar üzerinde durulmuş ve Ermeni iddialarına karşı cevap niteliğinde Türk basınında yazılar yer almıştır. Hasan Pulur, tarihsel süreci “Nedir bu Ermeni soykırımı?” sorusu sorarak aktarmıştır. Savaş başlar başlamaz Ermeniler isyan edecekler ve Rusların yardımına koşacaklardı. Rus ordusuyla birlikte Ermeni çetelerin Türk köylerini bastıklarını ve Müslümanlara karşı katliama giriştiklerini belirten yazara göre; “*Osmanlı kuvvetlerini arkadan vurmuşlar, Osmanlı birliklerinin harekâtını engellemişler, ikmal yollarının kesmişler, köprü ve yolları imha etmişler, şehirlerde ayaklanarak, Rus işgalini kolaylaştırmışlardır*”⁵⁹⁷. Yazara göre, bir devlet düşününki dört cephede savaş halindedir, sadık vatandaş diye bildiği azınlık ona isyan etmiş, düşmanla birlik olmuştur. Bu devlet ne yapacaktır, kendisini koruyacak bir tedbir alacaktır. Osmanlı Devleti de bunu yapmış, isyan edenleri savaş bölgelerinden çıkarmış, yine kendi sınırları içerisinde Suriye’ye göç ettirmiştir. Üstelik Osmanlı Devleti tehcir sırasında Ermenilerin zarar görmemeleri için önlemlerde almıştır⁵⁹⁸. Yazar, ABD’ye aynaya bakmasını tavsiye eder, “*Amerikalılar oturdukları kıtanın ilk sahiplerine kimin ne yaptığını hatırlamalıdır... Nerede Amerika’nın ilk sahipleri Kızılderililer?*” diye sormuştur. Amerikalılara aynaya bakmasını öneren bir diğer kalem ise Güngör Mengi olmuştur. “*Bir ülkenin Amerika gibi bir dostu varsa düşmana ihtiyacı yok demektir*” cümlesiyle her türlü kötülüğün Amerikalılardan geldiğini belirten yazar, Amerikalıların Kıbrıs’ta Rumları tuttuklarını, Güneydoğu’da bölücülere arka çıktıklarını, Ermeni davasına alet olduklarını söyler. Yazara göre, Senatör Dole Kızıl derilere yapılanlardan dolayı suçluluk duygusu altında eziliyor olabilirdi. Soykırım yapmakla suçlanan devletlerin çoğalacağı bir dünyada kendisini daha rahat hissedebilirdi⁵⁹⁹.

⁵⁹⁶ Sami Kohen, “Erteleme Kararı ve Sonrası”, **Milliyet**, 12 Ekim 1989. Kararın tarihçilere bırakılması gerektiği Türk kamuoyunda yapılan önerilerin en başında gelir. Emekli büyükelçi İlhan Akant’da, 24 Nisan tarihinin ne ifade ettiğinin araştırılması gerektiğini, bununda senatonun işi olmadığını bu araştırmanın dünya tarihçilerine bırakılmasının yerinde olacağını ifade eder. İlhan Akant, “Tasarı, İlişkileri Olumsuz Etkileyecek”, **Milliyet**, 14 Ekim 1989.

⁵⁹⁷ Hasan Pulur, “Dört Ateş Altında”, **Milliyet**, 15 Ekim 1989.

⁵⁹⁸ Hasan Pulur, “Soykırım Mı Aynaya Bak, Aynaya”, **Milliyet**, 16 Ekim 1989.

⁵⁹⁹ Güngör Mengi, “Soykırımcılar Ortak Mı Arıyor?”, **Sabah**, 15 Ekim 1989. Bu arada TRT, 19 Ekim akşamı birinci kanalında Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Başkanı Hasan Koni’nin yönettiği “Ermeni Sorunu Ve Türk-Amerikan İlişkileri” başlıklı bir açık oturum düzenler. Bu oturuma

Bu arada New-York kent radyosunda Ermeni tasarısının tartışıldığı “On The Line” isimli programda konuşan Louisville Üniversitesi’nden Profesör Justin Mc Carthy, soykırım iddialarının doğru olmadığını, savaş, tifüs, tifo ve kolera salgının olduğu bir dönemde 1.4 milyon Ermeni’den 600 bininin ölmesinin normal olduğunu söylemiştir⁶⁰⁰.

Öte yandan Boğaziçi Üniversitesi’nde “Ermeni Sorunu ve Türk-ABD İlişkileri” konulu konferansta konuşan Coşkun Kırca, Ermeni sorunun çözümü için Türk ve Musevi lobisinin birlikte hareket etmesi gerektiğini ifade eder. Musevilerin soykırımın yalnızca kendilerine uygulandığını iddia ettiklerini belirten Kırca, bu noktada Yahudi lobilerinin desteğinin alınabileceğini kaydeder. Diğer konuşmacı olan Kamuran Gürün ise, Ermeni iddialarının asılsız olduğunu, Ermenilerin 1.5 milyon Ermeni’nin Türkler tarafından katledildiğini ileri sürdüklerini belirtir. Gürün “*Yaptığım çalışmalar sonucunda Ermenilerin verdikleri tarihler arasında 300 bin kişinin çeşitli nedenlerle öldüğü ortaya çıktı. Ermenilerin iddiaları karşısında uzun süre sessiz kaldığımız için olay bu boyutlara varmıştır*” diye konuştu⁶⁰¹.

2 Kasım tarihli gazeteler ABD yönetiminin Ermeni tasarısında geri adım attığını bildiriyordu. Temsilciler Meclisi Avrupa ve Ortadoğu Alt Komitesi’nde konuşan Dışişleri Bakan Yardımcısı Raymond Seitz, Bush yönetiminin, Ermeni karar tasarısına “ciddi bir şekilde karşı olduğunu” belirtmişti. ABD Savunma Bakanı Dick Cheney de NATO Savunma Planlama Grubu toplantısında Milli Savunma Bakanı Safa Giray ile yaptığı ikili görüşmede Türkiye’nin Ermeni tasarısına karşı ABD’ye uyguladığı askeri yaptırımlardan Washington’un duyduğu rahatsızlığı Giray’a

araştırmacı Şinasi Oral, ANAP’lı Bülent Akarcalı, SHP’li Ali Topuz ve DYP’li Vefa Tanır katılır. Açık oturumda Şinasi Oral tarafından, Ermeni iddialarının temel kaynaklarından biri olan Aram Andonyan’ın yayınladığı kitapta Talat Paşa’ya ait olduğu iddia edilen telgrafların sahne olduğu ortaya koyulmuştur. Şinasi Oral belgelerin sahte olduğunu önce Halep valisi Mustafa Abdülhalik Bey’in imzasından anladığını belirtir. Osmanlı arşivinde bulunan sayısız belgedeki imza ile Andonyan’ın kitabında kullandığı belgedeki imzanın hiçbir benzerliği yoktur. Şinasi Oral bu konuda 1983 yılında bir kitap yayınlamış ve bu kitap çeşitli dillere çevrilmiştir. Oral, Andonyan’ın kitabındaki yanlışları çeşitli başlıklar altında toplamış ve tartışma programında bunları dile getirmiştir.

⁶⁰⁰ Aynı günlerde Türk basınında yayınlanan “Ermeni İddialarını Çürüten Mektup” başlıklı haberse, Amerikan Kongresi’ne sunulan Ermeni tasarısı gündemde iken Sovyetler Birliği’nde hazırlanan bir raporda Ermeni iddialarını çürüten belgelere yer verildiği belirtilir. Raporda 1890’lı yılların ortalarında Erzurum’da görev yapan Çarlık Rusya’sı konsolosu General Mayevski’nin Moskova’ya gönderdiği bir mektup yer alır. Rapora göre Mayevski mektubunda o tarihlerde Osmanlı yönetimindeki Ermenilerin baskı altında olmadığını, tam tersine ticareti ellerinde tutarak diğer azınlık gruplarından daha ayrıcalıklı bir konuma sahip olduklarını vurgular. Ermeni din adamlarının kendilerine sağlanan din özgürlüğünden Osmanlı Devleti’ni yıkmak için yaralandıkları belirtilen mektupta; “*Benim izlenimim şu ki, Anadolu’nun hangi büyük kentinde çatışma çıkmışsa sorumlusu mutlaka Ermenilerdir*” denmiştir”. “Ermeni İddialarını Çürüten Mektup”, **Milliyet**, 8 Kasım 1989.

⁶⁰¹ **Milliyet**, 10 Kasım 1989.

iletmiştir. Bu arada ABD Savunma Bakanı Dick Cheney Milli Savunma Bakanı Safa Giray ile Brüksel’de yaptığı ikili görüşmede, ilgili tasarının Kongre’den geçmemesi için kişisel çaba sarf edebileceği yolunda söz verir⁶⁰².

Bu arada ilginç bir ziyaret gerçekleşmiş, ABD Büyükelçisi Morton Abramowitz’in Osmanlı arşivlerinde incelemelerde bulunmuştur. “Buradaki doküman ve evrakların neler olduğunu ABD’ye bildireceğim. Böylece oradaki araştırmacılar da bilsinler ‘*orada bir şey yok*’ demesinler” diyerek arşiv ziyaretinin amacını açıklamış, ABD ile Türkiye arasında Ermeni sorunun konusunda bir bilgi köprüsü kurmak istediğini ifade eden büyükelçi, “*İstanbul’u gezmeye ve arşivlerde neler var onları tespit etmeye geldim. Böylece ABD’deki araştırmacılar burada her şeyin hazır olduğunu, istedikleri anda gelip araştırabileceklerini öğrenecekler*” diye konuşmuştur. Amerikan Büyükelçisine Osmanlı Arşivleri Daire Başkanı Yusuf Halaçoğlu bilgi vermiştir⁶⁰³.

Bu arada ABD yönetimi katından açıklamalar yapılırken, 212 sayılı Ermeni karar tasarısının sahibi Senatör Robert Dole, Senato Genel Kurulu’nda tasarımı gelecek yasama döneminde gündeme getireceğini söylemiştir. Başbakanlığının son döneminde Türkiye-ABD ilişkilerindeki en önemli sorun kaynaklarından birini oluşturan 212 sayılı Ermeni karar tasarısı Özal’ın Başbakanlığı döneminde bir sonuca ulaşmamış, onun Cumhurbaşkanı olarak görevinin ilk aylarında da Türkiye-ABD ilişkilerinde sorun oluşturmaya devam etmiştir. ABD Kongresi’nde bulunan Ermeni karar tasarısının engellenmesi amacıyla 18 Ekim 1989 tarihinden itibaren uygulamaya konulan önlemlere ek olarak Türkiye, tasarının geçmemesi yönünde ABD’ye uyarılarda bulunmaya devam etmiştir. Brüksel’de yapılan NATO toplantısı sırasında, ABD Başkanı George Bush ile bir görüşme yapan dönemin başbakanı Yıldırım Akbulut, Beyaz Saray’ın Ermeni tasarısı karşısında aktif rol üstlenmesini istemiştir⁶⁰⁴. Cumhurbaşkanı Turgut Özal da Ocak ayında Washington’daki temasları sırasında ABD’yi Ermeni tasarısı konusunda uyarmıştır.

⁶⁰² **Milliyet**, 29 Kasım 1989.

⁶⁰³ “Abramowitz Arşiv Teftişinde”, **Milliyet**, 2 Aralık 1989. Bu tarihlerde Ermenistan Yüksek Sovyet’i yaptığı toplantıda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki sınırı belirleyen Moskova Antlaşması’nı tanımadıkları yolunda bir karar aldı. Dolayısıyla bugün Türkiye sınırları içinde bulunan bazı bölgelerin Ermenistan’a ait olduğunu ileri süren kararı da onayladı ve Türkiye’nin bu toprakları Ermenistan’a vermesi istendi. Ayrıca Türkiye dışında Sovyetlere de kafa tutan kararlarda alınmış, Ermenistan parlamentosu Ermenistan ile Karabağ’ın birleşmesi ve Ermenistan kanunlarının Karabağ’da da uygulanmasını kararlaştırarak Moskova’ya meydan okumuştur. “Ermenistan’da Savaş Çığılığı”, **Milliyet**, 3 Aralık 1989.

⁶⁰⁴ Sibel Kavuncu, **a.g.m.**

2-Senato Tarafından Tasarının Reddedilmesi

Türkiye ile ABD arasında Ermeni tasarısı konusunda karşılıklı mesaj akışı sürerken, 20 Şubat 1990 tarihinde 212 sayılı Ermeni yasa tasarısı ABD Senatosu'nda görüşülmeye başlanmıştır. 22 Şubat 1990 tarihinde yapılan oylamada yasa tasarısının gündeme alınması için gerekli yüzde 60 oy sağlanamamıştır. 49 evet oyuna karşı 49 hayır oyu sayılmış, 2 kişi ise oy kullanmamıştır⁶⁰⁵. 27 Şubat 1990 tarihinde ABD Senatosu'nda yapılan ikinci oylamada da karar tasarısının gündeme alınması reddedilmiştir. 48 evet oyuna karşı 51 hayır oyu kullanılmış, 1 kişi oy kullanmamıştır. Senato Genel Kurulu'nda yapılan oylamalarda Ermeni tasarısının gündeme alınmasının reddedilmesinin ardından 1 Mart 1990 tarihinde ABD'nin Ankara Büyükelçisi Morton Abromowitz, Dışişleri Bakanlığı'na çağrılarak, Ermeni tasarısının engellenmesi amacıyla Türkiye tarafından ABD'ye karşı uygulanan geçici askeri önlemlerin kaldırıldığı iletilmiştir⁶⁰⁶.

Senatör Dole'ün hazırladığı Ermeni karar tasarısının reddedilmesinde Senatör Byrd'ün yaklaşık 9 saat Türkiye'yi savunmasının⁶⁰⁷, Ankara'nın misilleme tehditlerinin, bunun yanında Kafkasya'daki istikrarsız durum ile Azeri-Ermeni çatışmasının yarattığı kaygıların etken olduğu belirtilir. Senatör Byrd'ün çabalarını Türk basını ön plana çıkarmış, Milliyet gazetesi “İşte Türk Dostu Byrd” manşetini atarak, Ermeni tasarısının reddinde bir Türk kadar çaba gösterdiğini vurgulamıştır⁶⁰⁸.

Amerikan Senatosu tarafından alınan karar Türk kamuoyunda memnuniyet yaratmış, kararın Türkiye lehine çıkmasında Yahudi lobisinin de etkisi olduğu belirtilmiştir. Bu arada gazeteler, İsrail'in neden Türkiye'yi desteklediği sorusuna cevap aramış, İsrail'in Türkiye ile olan ilişkilerini geliştirmek istediği, Mısır hariç çevresi tamamen düşmanlarla çevrili olan İsrail'in Türkiye'yi karşısına alıp yeni bir

⁶⁰⁵ **Sabah**, 23 Şubat 1990. Türk basınında Senatör Robert Byrd'un Türkiye lehine lobi faaliyeti gerçekleştirdiği, tasarının geçmemesinde bu çabanın etkili olduğu vurgulanır. Senatör yaptığı konuşmada “*Tasarının görüşülmesi için usul oylamasının kabul ederse o zaman Türkiye'deki tüm insanlara hareket etmiş oluruz*” demiş ve tasarı aleyhindeki diğer senatörlerde geçmişte meydana gelen olaylardan Türkiye Cumhuriyeti'nin sorumlu tutulmayacağı vurgulanmıştır. “Ermeni Dostlarına Şamar”, **Milliyet**, 23 Şubat 1990.

⁶⁰⁶ **Milliyet**, 1 Mart 1990.

⁶⁰⁷ Bush yönetimi hem ilişkileri zedelemeyecek, hem de Ermeni toplumunu memnun edecek ve içinde “soykırım” ifadesinin yer almayacağı bir metnin üzerinde çalışırken; Şubat 1990'daki ikinci oylamada, Türkiye'yi destekleyen Demokrat Partili senatör Robert Byrd tasarının gündeme alınmasını önlemek için üç gün süresince konuşma yaparak, tasarının Senato gündemine alınmasını önlemiştir.

⁶⁰⁸ “İşte Türk Dostu Byrd”, **Milliyet**, 24 Şubat 1990.

düşman edinmek istemediği, İsrail'in soykırım kelimesinin sulandırılmasından korktuğu gibi nedenler sıralanarak bu faktörlerin İsrail'in dolayısıyla da Yahudi lobisinin Türkiye'yi desteklemesine neden olduğu ileri sürülmüştür⁶⁰⁹.

Türk kamuoyunda İsrail'in Türkiye'yi desteklemesindeki en önemli sebep olarak, İsrail'in kendisine düşman Arap devletleri ile kuşatılmış olduğu, bölgedeki tek demokratik İslam toplumu olarak Türkiye'nin güçlenmesini kendi güvenliği açısından gerekli gördüğü belirtilmiştir. Bunun yanında Türk basınında Yahudilerin tarih boyunca Türklerden himaye gördüğü, İspanya'dan kaçan Yahudilerin Türk topraklarında mutlu, güvenli ve müreffeh bir yaşam sürdükleri vurgulanır. Diğer yandan Türkiye'nin yıllardan beri Arap davasının en güçlü savunucu olduğu, fakat karşılığında Araplardan dostluk görmediği ifade edilir. Dolayısıyla yaşananlar Türk basınında, Ortadoğu'da Türkiye ile İsrail arasında git gide ısınan ve anlamlı bir işbirliğine dönüşen ilişkiler olarak görülüp, onaylanıyordu. Hatta bir yandan çeşitli şüpheler dile getirilip, Amerika'nın Ortadoğu'yu Türkiye-İsrail-Mısır üçgeninde kontrol altına almaya çalıştığı, bu stratejiyi hayata geçirmek için Ermeni olayını sürekli gündemde tuttuğu ileri sürülüyordu⁶¹⁰.

Bütün bu sürecin değerlendirmesini yapan Mehmet Altan, uluslararası arena en büyük kazancı sağlamanın yolunun saydam bir toplum olmaktan geçtiğini belirttiği yazısında, *“Saydam olmaktan öylesine kaçıyoruz ki, hiçbir savaş yenilgisini ne romanlaştırdık, ne filmleştirdik, ne bilimsel bir şekilde kitaplaştırdık. Kendisin aynalara yansıtılmaktan korkan bir toplumu da kendisin sorgulamayınca başkaları sorgular. Ülke içinde korku ile üstesinden gelene toplumsal sorgulama ararız dışarıya yapmaya kalkınca da kan ter içinde kalıyoruz. Şu sorgulama ararız artık bizde kendimiz özgürce sere serpe sıvansak da başkaları bu işin keyfini çıkara çıkara bizi ele güne rezil etmese”* diyerek Ermeni sorunu konusunda Türkiye'nin kendisini sorgulaması gerektiği düşünen ve bunu yazan ender kalemlerden biri olmuştur⁶¹¹.

⁶⁰⁹ “İsrail Bizi Neden Destekledi”, **Sabah**, 24 Şubat 1990.

⁶¹⁰ Bkz. Güngör Mengi, “Kader Ağları Örtüyor”, 24 Şubat 1990.

⁶¹¹ Mehmet Altan, “Tatara Titiri”, **Sabah**, 25 Şubat 1990.

D- 1998'DEKİ FRANSIZ PARLAMENTOSU'NUN ERMENİ GİRİŞİMİ

Türkiye, SSCB'nin 1991'de dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Ermenistan'ı 16 Aralık 1991'de hiçbir ön koşul ileri sürmeden tanımıştır. Bunun yanında Türkiye bu süreçte, Ermeni sorunu açısından diaspora dışında muhatap bulabilme yaklaşımıyla Erivan ile ilişkileri ilerletme çabası göstermiştir. Ekonomik güçlüklerle karşılaşan Ermenistan'a yardımda bulunulması, Karadeniz'e kıyısı olmamasına rağmen Ermenistan'ın Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne kurucu üye olarak davet edilmesi Türkiye'nin yaklaşımını ortaya koyması bakımından önemlidir. Ermenistan'da iş başında bulunan Ter Petrosyan yönetimi de Türkiye'nin bu çabalarını karşılıksız bırakmamaya çalışmış, soykırım iddialarını uluslararası gündeme taşınmaktan kaçınmıştır. Türkiye ile Ermenistan arasındaki ikili ilişkileri geliştirme havası 1998 yılında Petrosyan'ın istifasıyla sona erdi. Yeni Cumhurbaşkanı Dağlık Karabağ Ermenilerinin lideri Robert Koçaryan oldu. Koçaryan göreve gelir gelmez Ermenistan'ın diaspora ile bağlantısını sağlayan en önemli örgüt olan Taşnak'a konan yasakları kaldırmış, bu adımla Taşnaklar Koçaryan'ın en büyük destekçisi olarak Erivan politikalarında belirleyici olmaya başlamıştı⁶¹². Sonuçta artık Erivan merkezli, diasporanın da içinde bulunduğu Ermenistan'ın yeni dış politikası oluşturuldu. Bu politikanın öncelikli amacı soykırım kararını yerel ve ulusal meclislerden geçirerek Türkiye üzerinde baskı kurup, Türkiye'yi soykırım kararını kabule zorlamaktı. Dolayısıyla Türkiye açısından yeni bir dönem başlamış, Erivan ve diasporanın çabaları ile kısa sürede dünyanın birçok ülkesinin parlamentolarından soykırım yönünde kararlar çıkmış, Türkiye'nin birçok ülke ile ikili ilişkilerinde Ermeni taleplerine yönelik kararlar krizlere yol açmıştı. Ermeni meselesinin dünya parlamentolarına taşınması Türk kamuoyunda tepkileri de beraberinde getirmiş, özellikle Fransa ve ABD parlamentolarında yapılan girişimler Türk kamuoyunun gündemine oturmuş, kamuoyunu günlerce meşgul etmiştir⁶¹³.

⁶¹² Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, Cilt 2, İletişim yay., İstanbul 2001, s. 414.

⁶¹³ Tür kamuoyunda Fransa'da alınan kararın arkasında Ermenistan'daki iktidar değişikliğinin aranmasına Hrank Dink itiraz eder. "Bu gelişmelerin ardında Ermenistan'ın olduğunu belirtmek gelişmeleri doğru analiz edebilmeye yetiyor mu? ...bugün Fransa'nın Türkiye ile olan bağlantılarının yanında, Ermenistan'la arasında olanlar, "Devede kulak" bile sayılmaz. Yani şimdi bu Fransızlar,

Koçeryan'ın 19 Nisan 1998 tarihinde Ermenistan Başkanı seçilmesinden sonra soykırımın tanınmasını Ermenistan'ın dış politika öncelikleri arasına alması ve bu konuda diaspora ile yakın bir işbirliğine girmesi ilk önce Fransa'da sonuca ulaştı. Türkiye'nin şiddetli itirazlarına karşın, çoğunluğu Sosyalist Partisi üyelerinden oluşan küçük bir grubun girişimiyle Fransız Meclisi, 29 Mayıs 1998 tarihinde Fransa'nın Ermeni "soykırımını" tanıdığını ifade eden bir kanunu kabul etti⁶¹⁴.

1988 Ermenistan depremi ve Ermenistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra ekonomik krize girmesi Fransa'ya doğru yeni bir göç dalgası yaratmıştı. Dolayısıyla Ermeni diasporası yeni göçler ve Ermenistan'daki gelişmelerle adeta motivasyon gücü kazanmış ve kendisine gelmiştir. Deprem, Karabağ Savaşı, Fransa'ya yeni gelenlere yardım ihtiyacı ve Ermenistan'ın ekonomik zorluklarını gidermek için düzenlenen yardım kampanyaları Fransa Ermenilerini mobilize etmiş, daha diri bir hale getirmiş, daha önce Ermeni kimliğini vurgulamayanlar dahi bu kimlikle toplum karşısına çıkmaya başlamışlardı⁶¹⁵. Dolayısıyla eskisine göre daha güçlü ve örgütlü olan Fransa Ermenileri artık Fransız resmi makamlarından soykırım iddialarını tanıyan kararlar çıkartmaya yönelik çabalarına ağırlık vermişlerdir.

Daha önce belirttiğimiz gibi Türkiye'nin şiddetli itirazlarına karşın, çoğunluğu Sosyalist Parti üyelerinden oluşan küçük bir grubun girişimiyle Fransız Meclisi, 29 Mayıs 1998 tarihinde Fransa'nın 1915 olaylarını "soykırım" olarak tanıdığını ifade eden bir kanunu kabul etti. Fransız milletvekillerinin çok büyük kısmının ilgi duymadığı oylamada taslak 577 sandalyeli Mecliste ancak 29 oy toplayabildi⁶¹⁶. Ardından taslak görüşülmek üzere Fransız Senatosuna gönderildi. Türkiye tepki olarak Fransa'ya bir nota verdi ve bu gibi tasarıların Ermeni terörünü yeniden canlandırabileceğini bildirdi. Fransa'daki girişim Türk kamuoyunda tepkileri de beraberinde getirdi, TBMM söz konusu tasarımı tümüyle geçersiz sayan bir karar kabul etti, Fransa ile olan askeri projeler askıya alındı ve Fransız Senatosu bu taslağı

*Türkiye gibi geniş hacimli bir pazarı terk edip, Ermenistan gibi hacmi belli bir ülkeyi yeğleyecek kadar ileriye göremeyecek düzeydeler mi?" yaklaşımını sergileyen Dink, Fransa'nın insanı tavırdan hareketle bu tavrı aldığını vurgular. Hrant Dink, "Farklılıklar Eşitlenirken", **Agos**, 29 Mayıs 1998.*

⁶¹⁴ Ömer Engin Lütem, 'Olaylar ve Yorumlar', **Ermeni Araştırmaları**, Cilt: 1, Sayı: 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001, s. 10.

⁶¹⁵ Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s.297.

⁶¹⁶ Tasarıya bağlı olarak sunulan 8 değişiklik önergesi ise reddedildi. Böylece Fransa, Yunanistan, Rusya ve Kanada'dan sonra soykırımı tanıyan dördüncü ülke olmuştu. Fransız parlamentosu tarafından reddedilen önergelerde, "soykırımın tanınmasının Türkiye-AB ilişkileriyle irtibatlanması", "Fransa'nın, soykırımın uluslararası alanda tanınması için aktif girişimde bulunması", "soykırımı reddetmenin Fransa'da suç teşkil etmesi" gibi talepler yer alıyordu.

veto edene kadar gündemdeki projelerin hiç birine işlerlik kazandırılmaması kararlaştırıldı.

Türk kamuoyunun diğer kesimleri de tasarıya tepki göstermekte gecikmedi, hatta Türkiye'nin sert tepkisi senatonun tasarımı hemen ele almasını engelledi. Öte yandan Fransa geri adım attı, Senato Başkanı René Monory senatoda çoğunluğun tasarımın aleyhinde bulunduğunu, hükümetin ısrarlı olmaması halinde tasarımın senatodan geçmesinin çok zor olduğunu ifade ederek tasarıya karşı olumsuz bir tavır geliştirdi. Bu doğrultuda Fransız Hükümeti de tasarımın senato gündemine alınmasını talep etmedi. Tasarımın senato üyeleri tarafından gündeme alınması için biri 1999 Mart'ında diğeri 2000 Şubat'ında yapılan girişimler yeterli oyu sağlayamadı. Durumun böyle devam etmesi ve zaman içinde tasarımın geçersiz hale gelmesi bekleniyordu. Ancak Fransa'daki Ermeni gruplarının çalışmaları devam etti, Ermeni gruplarının baskıları sonucunda tasarı 2001 yılında kabul edildi.

Fransa'da 1998 yılında gerçekleştirilen Türkiye aleyhindeki girişim; Türk basınında en başından itibaren önemli gündem maddesi olarak değerlendirilmiş, Fransa'nın tavrı ciddi tepkilere yol açmıştır. Hükümet başından itibaren Fransa'ya karşı tavrını sert bir şekilde iletmiş, kamuoyu da bu tavrı bir bütün olarak desteklemiştir. Tasarı gündeme geldiğinde Türk hükümeti tarafından Fransa'nın girişiminin terörü haklı gösteren bahaneler yarabileceği üzerinde durulmuş, Türk diplomatlarına yönelik geçmiş saldırılar hatırlatılmıştır. Başbakan Mesut Yılmaz Fransa Başbakanı Jospin'e mektup yazmış, bu mektup Hürriyet gazetesi tarafından "Tarihi Uyarı" başlığıyla manşetten verilmiştir. Yılmaz, mektubunda "bırakın tarih konusunda kararı tarihçiler versin" teklifinde bulunmuş, kararın geçmesi halinde Türk-Fransız ilişkilerinin bundan olumsuz etkileneceğini de belirtilmiştir⁶¹⁷. Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Lüksemburg'da NATO Bakanlar Konseyi toplantısı öncesinde Fransa Dışişleri Bakanı Hubert Vedrin'le görüşerek, görüşülmesi beklenen yasa tasarısı konusundaki endişelerini dile getirmiştir. Cem, "34 Türk diplomatının soykırım bahanesiyle şehit edildiklerini unutmayın. Bu girişim terörü haklı gösteren yeni bahaneler yaratabilir" demiş ve yasanın onaylanmasıyla Fransa'daki Türk diplomat ve vatandaşların daha iyi korunmalarının gerekeceğini belirtmiştir. Vedrin ise hükümet olarak bu tasarımı desteklemediklerini ve gerekçesine inanmadıklarını

⁶¹⁷Hürriyet, 28 Mayıs 1998.

belirterek, “*Maalesef parlamentonun hür iradesine karşı hiçbir şey yapamayız*” demiştir⁶¹⁸.

Fransız Meclisi’nden Türkiye aleyhine karar çıkması devlet katında sert tepkileri de beraberinde getirdi. Oylama sonrası Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Sönmez Köksal, “*Çok önemli ve mevzi bir karar. Görmezlikten gelemeyeceğimiz ağırlıkta ve Yunanistan'dan sonra, dost bildiğimiz Fransa'dan böyle bir karar çıkması çok üzücü*” ifadesini kullandı. Köksal, bu tasarının yasa olabilmesi için, senato da kabul edilmesi gerektiğini hatırlattı⁶¹⁹. TBMM Başkanı Hikmet Çetin, Fransa Millet Meclisi'nde Ermeni soykırımı önerisinin kabul edilmesinin vahim bir hata olduğunu belirterek⁶²⁰, iki ülke arasındaki ilişkilere ciddi zararlar verebileceğini de söyledi⁶²¹. Diğer yandan Türkiye Ermeni Patrikhanesi, Fransa Ulusal Meclisi’ni kınayarak “*Fransa Meclisi’nin bu yersiz tavrını katıyetle tasvip etmediğimiz gibi, benimsemiyor, aksine lüzumsuz ve zararlı bir hareket olarak nitelendiriyoruz*” şeklinde açıklama yaptı⁶²².

Türk basınında, Fransa’da gündeme getirilen Ermeni tasarısı sebebiyle yaşanan tartışmalarda; öncelikle olayın siyasi boyutlarına değinilmiş, Fransa’nın böyle bir girişimde bulunmasının arkasındaki niyet anlaşılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında Fransa’da Ermeni yanlısı bir karar çıkmasında, Fransa’daki Ermeni diasporasından daha ziyade Ermenistan sorumlu görülmüş, Ermenistan’da işbaşına gelen Koçaryan yönetiminin Türkiye karşıtı politikalarının kararın çıkmasında etkili olduğu kanısına varılmıştır. Bunun yanında Türk kamuoyunda Ermeni karar tasarısı dolayısıyla tarihsel konular üzerinde de durulmuş, Ermeni iddialarının temelini oluşturan 1915 olayları ile ilgili cevap niteliğinde yaklaşımlar sergilenmiştir. Tarihsel yaklaşım noktasında; Türk kamuoyu daha önce olduğu gibi yaşananların soykırım olmadığı konusunda hem fikirdir. Tehcir uygulamasının meşru sebeplere dayandığı özellikle belirtilen noktaların başında gelmektedir. Ermenilerin tehcir sırasında verdiği kayıplar belirtilmesine rağmen söz konusu dönemde Müslüman kayıplarının

⁶¹⁸**Hürriyet**, 29 Mayıs 1998. Ayrıca bu dönemde Türk Dışişleri bürokrasisi Fransa’da gerçekleşen girişim sonunda, soykırım iddialarının Avrupa’nın diğer köşelerinde de yeniden gündeme geleceği olasılığını hesaplayarak, bu iddiaların canlı olduğu 10 yıl öncesindeki gibi, bir bilgilendirme atağı başlatma hazırlığı içine girmiş, yetkililer, konuyla ilgili yerli ve yabancı çok sayıda belgenin ve akademik çalışmanın bulunduğu dikkat çekerek, hükümet dışı kuruluşların yeniden bilgilendirme faaliyetine geçmesinin gerekeceğini söylemişlerdir.**Milliyet**, 31 Mayıs 1998.

⁶¹⁹**Milliyet**, 30 Mayıs 1998.

⁶²⁰**Zaman**, 30 Mayıs 1998.

⁶²¹**Cumhuriyet**, 3 Haziran 1998.

⁶²²**Hürriyet**, 31 Mayıs 1998.

daha fazla olduğu kaydedilmiştir. Bu döneme özgü sayılabilecek bir gelişme de “soykırım” kavramının hukuki boyutlarının basında işlenmesi ve Yahudi soykırımından yola çıkılarak 1915 olaylarının soykırım olamayacağını ortaya konmaya çalışılması olmuştur. Diğer yandan ise uluslararası camianın Ermeni tezlerini kabul etmesinin nedenleri de ele alınmış, sağduyulu bir yaklaşımla Türk tarafının konuyu yıllarca ihmal etmesinin bu olumsuzluğu ortaya çıkardığı belirtilmiştir. Bu bağli olarak da yapılması gerekenin, bir an önce Türk tarafının tezlerini dünya kamuoyuna anlatmasını sağlayacak çalışmaların başlatılması veya hızlandırılması önerilmiştir.

Gazetelere yansıyan haberlere bakıldığında; söz konusu gelişme “Fransa’nın Büyük Ayıbı” şeklinde verilir⁶²³. Ermenilerin soykırımı uğradığı iddiasına dayanarak hazırlanan Ermeni yasa tasarısının Fransız Ulusal Meclisi tarafından kabul edilmesinin, Avrupa’nın ve dünyanın diğer köşelerinde benzer girişimlerin yapılmasını cesaretlendireceği endişesi ön plana çıkar. Türk basınında Fransız Meclisi tarafından 24 Nisan’ın Ermeni soykırımını anma günü ilan edilmesinin 21. yüzyıla girmeye hazırlanan dünyada kimin ne işine yarayacağı, ayrıca bu kararın ekonomik sıkıntı içinde kıvranan Ermenistan’a ne yarar sağlayacağı da üzerinde durulan diğer konular arasında yer alır.

Türk kamuoyunda kararın çıkmasından hemen sonra Fransa’ya karşı çeşitli sivil toplum örgütleri Fransız mallarını boykot çağrısında bulunmuşlardır⁶²⁴. Artık Türkiye’de bu gibi durumlarda sadece resmi görevliler tepki göstermiyor ve geçmiş dönemlerden farklı olarak Ermeni meselesi konusunda toplumsal bir duyarlılık ortaya çıkıyordu. Bu duyarlılık özellikle sivil toplum kuruluşları aracılığıyla harekete geçerek tepkisini sokaklara taşıyordu. Bunlara karşılık hükümet ise daha önce olduğu gibi bu tür sorunlarda başvurduğu yönetme başvurmuş ve Fransız firmalarının ihalelerini iptal edeceğini duyurmuştur. Bu konuda Milliyet gazetesinin manşetten verdiği habere göre, Türkiye, Paris’le savunma görüşmelerini askıya almıştı, Ermeni tasarısını gündeme getiren Fransa’nın 10 milyar dolarlık silah pazarı böylelikle kapanıyordu⁶²⁵.

⁶²³Hürriyet, 30 Mayıs 1998.

⁶²⁴Cumhuriyet, 3 Haziran 1998.

⁶²⁵Milliyet, 12 Haziran 1998.

Türk kamuoyunu açısından, her ne kadar karar Fransız parlamentosundan çıksa da, kararın alınmasında Ermenistan'ın büyük payının olduğuna yönelik bir inanç mevcuttu. Milliyet gazetesinden Yalçın Doğan, Fransız parlamentosunda alınan kararın arka planında Ermenistan olduğunu belirterek, Ermenistan'daki siyasi dengelerle ilgili önemli sayılabilecek bilgiler verir: Ermenistan'da devlet başkanı seçimlerinde Petrosyan Türkiye'den yardım istemiş, bu amaçla baş danışmanını dönemin Dışişleri Bakanı Murat Karayalçın'a göndermiştir. Türkiye ise kendi iç politik gündemiyle meşgul olduğu için ve Azerileri küstürmemek adına daha fazla yardım edememiş, sonuçta seçimleri kazanan Koçeryan, Türkiye'ye karşı ırkçı tezler işlemiş ve iktidara gelince de Fransa ile flörte başlamıştır. Yalçın Doğan'a göre; soykırım tasarısı, bunun ürünüydü.

Hürriyet muhabiri Tigran Nazaryan'ın "Sözde Soykırım, Ermeni Halkının Umurunda Değil" başlığını taşıyan haberi Türk basının olaya yaklaşımını ortaya koyması bakımından ilginçtir. Habere göre; Fransa Ulusal Meclisi tarafından kabul edilen Ermeni yasa tasarısı Ermenistan'da yönetim tarafından büyük bir zafer olarak lanse edilirken, sokaktaki halkın soykırım iddialarıyla ilgilenmediği ortaya çıkmıştı. Hürriyet muhabiri, Ermenistan'ın başkenti Erivan sokaklarında sıradan vatandaşlara "*Fransız Ulusal Meclisi 1915 yılında Osmanlılar döneminde Ermenilere soykırım yaptığı yolundaki yasa tasarısını kabul etti. Bu konuda sizin görüşünüz nedir*" sorusunu yöneltir. Erivan sokaklarındaki mini ankete katılan on kişiden sekizi soruya şu ilginç yanıtı vermiştir: "*1915 yılında olanlar beni hiç ilgilendirmiyor. Ermenistan'da bugün yaşadığımız koşullar bizde soykırım etkisi yapıyor. Dayanılmaz yaşam koşulları nedeniyle Ermenistan nüfusunun yarısı yurtdışına kaçtı. Asıl soykırım yapan bizim yöneticiler*".

Hürriyet muhabirinin Erivan sokaklarında görüşlerine başvurduğu R.A.adındaki orta yaşlı Ermeni'nin söyledikleri ise haberdeki yoruma göre, Fransa Ulusal Meclisi'nin onayladığı yasa tasarısının ne denli anlamsız olduğunu ortaya koyuyordu. Ermenistan'da yaşayan çoğu Ermeni'nin görüşlerini dile getirdiğini özellikle vurgulayan R.A.'ın söyledikleri özetle şöyledir: "*Ne bizim yöneticiler, ne de Fransız yöneticileri bizi düşünerek bu yasa tasarısını önermiş değil. Amaçları çok farklı. Koçeryan başkan olur olmaz dünyadaki Ermeni diasporası ve Taşnak Partisiyle sıcak ilişkiler başlattı. Bu bizi korkutuyor çünkü Ermenistan ne zaman dışardaki Ermeni lobileriyle ilişkileri sıcak tutsa başına bela açmıştır. Ermeni*

diasporası milliyetçi sloganların ardına gizlenerek kendi çıkarını kollamaktan başka işe yaramıyor. Diasporadakilerin hiç biri Ermenistan ne olacak diye düşünmüyor. Şimdi başkan seçilen Koçaryan'ı birkaç yıl uzaktan yönettikten ve komşumuz Türkiye ile bizi tamamen düşman yaptıktan sonra rahat koltuklarından Ermenistan'ın durumuna üzülecekler". Daha sonra R.A. Ermenilerle Türkler arasında 1915 yılından günümüze kadar gelen bir sorun var ise bunun üçüncü bir ülke nezdinde ve uluslararası düzeyde değil, ilgili halkların yönetimleri tarafından çözümlenmesi gerektiğini de sözlerine eklemiştir⁶²⁶.

Hürriyet gazetesindeki bu habere bakıldığında Türk kamuoyunun Ermeni sorunu konusunda işin ciddiyeti ne kadar kavradığıyla ilgili şüphelerin oluşması doğaldır. Çünkü Ermenistan sokaklarında görüşlerine başvurulmuş kişilerin nasıl seçildiği ve daha önemlisi kaç kişinin görüşü alındığı ve haberin başlığındaki kaniya kaç kişinin görüşünden yola çıkılarak ulaşıldığı belirtilmemiştir. Dolayısıyla haberin başlığı ve ayrıntıları Ermenistan'da yaşayan toplumun duyguları ne kadar yansıtmaktadır. Diğer yandan ise, Fransa'da alınan kararın kaynağının siyasi olduğu açıktır, Ermeni toplumunun bu kadar üzerinde ne kadar etkili olduğu belli değildir, asıl etki sahibi olan Ermeniler aranıyorsa bu da Fransa'daki diaspora Ermenileridir. Dolayısıyla Fransa'daki Ermeni gruplarının ne düşündüğü Türkiye açısından daha önemlidir.

Bütün bu tartışmalar arasında Güneri Civaoglu, Milliyet gazetesi ve Kanal D adına Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan ile röportaj yapmış, bu görüşmeyi Milliyet gazetesi "Müttefik Bile Olabiliriz" manşeti ile vermiştir. Civaoglu'na göre, Türkiye'ye barış elini uzatan Koçaryan "*İlişkilerimizde ön koşul getirmeyelim, sorunları konuşurken 1915'i, tartışma gündemine getirmeyelim Türkiye ile Ermenistan müttefik olabilir*" demiştir. Ermenistan'ın PKK'yı desteklediğine dair hiçbir kanıtın olmadığı belirten Koçaryan, ASALA konusundaki bir soruya ise terör eylemlerinin bir sonuç getirmeyeceğine inandığını ifade eder⁶²⁷.

Bu arada Türk basınında çeşitli tarihçileri 1915 olayları ile ilgili beyanları yer almıştır. Onlardan birisi de aynı zaman bir Fransız olan Robert Mantran'dır. Osmanlı tarihi üzerine çok sayıda kitap yazan Fransız Robert Mantran, Ermenilerin tarihin hiçbir döneminde soykırıma uğramadığını, bu sözcüğün artık çok

⁶²⁶Hürriyet, 31 Mayıs 1998.

⁶²⁷Milliyet, 11 Haziran 1998.

genelleştirilerek kullanıldığını söyler. Haftalık Tempo Dergisi'nin sorularını yanıtlayan Mantran, 1915'de Ermenilere karşı girişilen katliamlar olduğunu, ancak Türklerin de katledildiğini kaydetti ve şöyle konuştu: “*Bence Türk Hükümeti, belgeler aracılığıyla katliam olduğunu göstermeli ama, aynı zamanda Türklerin de katledildiğini ortaya koymalı. Fransa’da Ermeni argümanları, Türk argümanları bilinmeden kabul ediliyor. Katliam olmadı dememeli; katliam oldu ama Türkler de katledildi demeli*”⁶²⁸.

Basındaki köşe yazarları da dış politikada yaşanan bu gelişmeler bağlı olarak kendi fikirlerini kamuoyuna aktarmaya başlamışlar, “Ermeni Olayı” başlıklı yazısında Emin Çölaşan Fransa Parlamentosu'na verilen bu teklifle, 24 Nisan Ermeni soykırımını yeniden gündeme geldiğini belirterek; Ermeni sorununu tarihsel geçmişini açıklamaya çalışmış, Ermenilerin Rus orduları ile işbirliği yaparak Osmanlı Devleti’ni arkadan vurduğu tezini yazısının merkezine yerleştirmiştir⁶²⁹. Çölaşan’a göre yapılması gereken yapılmış, İstanbul’da 24 Nisan 1915 günü bir operasyonla devlete açıkça düşmanlık eden 2400 Ermeni tutuklanmıştır. Komite merkezleri ve kiliseler basılmış, belgelere ve silahlara el konmuştur. Yazar, iki tarafında da acı olaylar yaşadığını ve çok sayıda insanın can verdiğini belirttikten sonra tehcir sırasında 50 bin dolaylarında Ermeni’nin öldüğünün tahmin edildiğini vurgular⁶³⁰.

Tufan Türeñç de Çölaşan gibi Ermenilerin Osmanlı Devleti’ni arkadan vurduğunu hatırlatarak yaşananların soykırım olmasının mümkün olmadığını belirtir. Türeñç, Osmanlı yöneticilerinin Ermeni vatandaşlarının can ve mal güvenliği konusunda çok duyarlı davrandıklarını arşivlerdeki belgelerin ortaya koyduğunu kaydeder. Bunun yanında yazara göre; yalnız o yıllardaki savaş koşulları nedeniyle Doğu Anadolu’da bazı acı olayların yaşandığı da bir gerçektir. Yazar yaşananların karşılıklı olduğunu, bu doğrultuda Osmanlı arşivinde belgelerin yer aldığını kaydeder⁶³¹.

⁶²⁸ Aktaran **Hürriyet**, 29 Haziran 1998.

⁶²⁹ Emin Çölaşan, “Ermeni Olayı”, **Hürriyet**, 29 Mayıs 1998.

⁶³⁰ “Aradan 83 yıl geçmiş, aynı filmi izliyoruz. Amerika’da, Fransa’da, Avustralya’da, Belçika’da, her yerde... İkinci Dünya Savaşı’nı bitirmek için Amerika, Japonya’nın tepesinde iki atom bombası patlattı ve yüz binlerce masum insanı öldürdü. Ama nedense hiç kimse “Japon soykırımı” demiyor! Ermeni olayı ise Türk düşmanlarının ağzında sakız. Düşman ordusuyla işbirliği yapıp kendi ordusunu arkadan vuranlara, kendi ülkesinde isyan çıkaranlara, o günkü savaş koşullarında kim ne yapabilirdi? Ama bugün geriye baktığımızda, ölenler için elbette üzüliyoruz. “Keşke ülkelerine ihanet etmeselerdi” diyoruz... Çünkü kimden gelirse gelsin, vatana ihanet affedilmiyor”

⁶³¹ Tufan Türeñç, “O İnsanların Kanlarının Hesabını Kim Soracak?”, **Hürriyet**, 29 Mayıs 1998.

Türk basınında Ermenilerin Osmanlı Devletini Ruslarla işbirliği yaparak arkadan vurduğu dolayısıyla da Osmanlı yöneticilerinin tehcir uygulamasına başvurmak zorunda kaldıkları en fazla öne sürülen yaklaşım olmuştur. Bunun yanında yaşananların savaş ortamında karşılıklı bir vuruşma olduğunu belirten, bundan dolayı soykırım olarak adlandırılmayacağını ileri süren yazılar da çıkmıştır. Bu doğrultuda yazarların başında Taha Akyol gelmektedir. Taha Akyol yazısında, Taner Akçam'ın soykırım kararının sözlü olarak alındığına yönelik iddiasına cevap vermeye çalışır ve ciddi tarihçiliğinin belgeye dayanarak yapıldığını hatırlatır⁶³². Taha Akyol, Ermenilere yapılanların soykırım olarak nitelendirilemeyeceğini Ziya Gökalp'tan yaptığı alıntıyla da kanıtlamaya çalışmıştır: “*Kıtıl değil, mukatele oldu! Milletime iftira etmeyiniz. Türkiye’de bir Ermeni kırımını değil, bir Türk - Ermeni vuruşması vardır. Bizi arkadan vurdular, biz de vurduk*”. Sonuç olarak Akyol’a göre; bu bir “kıtıl” değil, “mukatele” olayıdır, “sistemik ve organize soykırım” siyaseti kesinlikle söz konusu değildir. Aksine, hükümet, tehcir sırasındaki kötü işlemlerden dolayı 1400 kadar soruşturma bile açmıştır⁶³³.

Türk basınında 1915’de yaşanan olumsuz olaylardan dolayı her iki tarafında acılar çektiği vurgulanırken bu acıları tarihte bırakmanın ve unutmamanın en doğru yol olduğu belirten yazılarda yayınlanır. Ertuğrul Özkök’de tartışmalara insani boyutu öne çıkaran bir yazı ile katılır. “Agasyan Efendi” başlığını taşıyan yazısında doktora öğrencisi iken bulunduğu Paris’te tanıştığı ve evinde kiracı olarak kaldığı Agasyan Efendi’nin hayatını aktarır. Agasyan Efendi, devamlı olarak evinin bahçesinde yanık Anadolu türküleri çalan bu geçmişte ailesi ile birlikte İznik civarında oturan ve babası doktor olan bir Osmanlı Ermeni’sidir. Özkök’ün belirttiğine göre, Anadolu’nun doğu kısmındaki olayların rüzgârı Batı’ya kadar ulaştıkça, bir gün jandarmalar gelerek babasını alıp götürürler ve babası işkencede ölür. Özkök’ün aktardığına göre; ondan sonra yalnızlık yılları başlamış, Üsküdar Amerikan Koleji’ndeki rahibeler onu bir kümesin içine saklamışlardı. Sonra bir gemiye bindirip Fransa’ya yollamışlar, komünistler yanlarına alıp yardımcı olmuşlardı. Bu satırları yazan Ertuğrul Özkök Agasyan Efendi’yi hiçbir zaman unutamamıştı. Bu yüzden Fransız Parlamentosu’nun aldığı karar Özkök’ü hüzünlendirmiş ve öfkelenmişti⁶³⁴.

⁶³² Taha Akyol, “‘Soykırım’ Sorunu”, **Milliyet**, 30 Mayıs 1998.

⁶³³ **A.g.g.**

⁶³⁴ Ertuğrul Özkök, “Agasyan Efendi”, **Hürriyet**, 31 Mayıs 1998.

Hrant Dink ise Agos'taki yazısında, "geçmiş tarihlerinin ya da günümüzdeki sorunlarının" Avrupalarda Amerikalarda, "kimi zaman sermaye çoğu zaman da meze" yapılmasının zoruna gittiğini belirterek, Türkiye ile Ermenistan'ın kendi arasında her şeyi rahatlıkla konuşabilecekleri, düzeltilecekleri ve onlar konuşurken, benim ilgisiz üçüncülere dönüp, 'Ulan size de üç nokta düşer' diyeceği günleri ipe çektiğini ifade eder⁶³⁵. Bunun yanında Hrant Dink Türk kamuoyunda 1915 olaylarına yönelik kavramsal tartışmalar üzerinde de durur. Dink, "yaşlı demeden, kök saldıği ortamlardan söküüp, bilinmez ve bitmez yollara salıyorsa, bizlerin bu durumu izah edecek kelimeleri tercih etme kıvranışımız, insan olma özelliğimizin hangi vasfıyla izah edilebilir?" sorusunu sorarak, "Buna soykırım mı desek, göç mü desek? diye cambazlıklar yapacaksak her ikisini de aynı ölçüde mahkûm edemeyeceksek, soykırım yerine tehcir ya da tehcir yerine soykırım tercih etmekle insan oluşumuzun hangi onurunun bir parçasını kurtarmış oluyoruz" demiştir⁶³⁶.

Bu süreçte basında diaspora Ermenilerinin kimliksel sorunları üzerine yazılar da yer alır. Mümtaz Soysal diaspora psikolojisi ile ilgili önemli tespitlerde bulunur: "Dikkat ederseniz, bu çeşit kurcalamalar, kimlik ve kişilik bunalımı geçiren üçüncü kuşakların işidir. Birinci kuşak yaraları sarmakla meşgul olur. İkinci kuşak gidip yerleşilen ülkede sivrilmeye, toplumda saygılı insan olma peşindedir. Ama özellikle anayurt dışındaki ortamlarda özümsenmek, başka kültürlere karışmak ve kimliğini yitirmek tehlikesi baş göstermiştir. Üçüncü kuşak, bu tehlikeyi önlemek için tarihi kurcalamayı ve geçmişin yaralarını yeniden kanatarak kan bağlarını bu yoldan güçlendirmeyi düşünür. Zaten, geçmiş de, ölüp giden dedeler ve babalarla birlikte efsaneleşmiş, abartılarak daha kolay kullanılabilir duruma gelmiştir"⁶³⁷.

Soysal'ın altını çizdiğine göre; "dıştan para almayı meslek edinmiş birtakım hain salakların" arada sırada dedikleri gibi "Soykırımı Osmanlı yapmış, bize ne? diyerek işin içinden sıyrılmak yakışık almazdı". Mümtaz Soysal yazının sonunda 1915 olaylarının hukuk açısından da değerlendirmesi yaparak şunları yazar: *Birinci Cihan Savaşı'nda Doğu cephesinin karşılıklı katliamları boyunca ölen Ermeni sayısının öldürülen Türk sayısından fazla olduğunu kabul etsek bile, sayının çokluğu bu olayların soykırım diye adlandırılmasına yeter mi? Birleşmiş Milletlerin 1948*

⁶³⁵ Hrant Dink, "Ruh Halimdir", **Agos**, 5 Haziran 1998.

⁶³⁶ Hrant Dink, "Tercih "Tehcir" olunca...", **Agos**, 12 Haziran 1998.

⁶³⁷ Mümtaz Soysal, "Dedeler Ve Torunlar", **Hürriyet**, 31 Mayıs 1998.

tarihli Soykırım Sözleşmesi'ne göre. Soykırım suçundaki 'kasıt' unsuru, insanları etnik köken, renk, din ve dil farkı dolayısıyla ve sırf bu başkalık yüzünden yok etmek niyeti değil midir? Osmanlı toprağının başka köşelerindeki Ermenilere dokunulmazken Doğu Anadolu'nun Ermenileri eza çekmişlerse Ermeni oluşlarından ötürü mü çekmişlerdir? Yoksa ırkçı nefretten kaynaklanmayan, olaylara ilişkin başka nedenler mi vardır? Bunu, Amerika'nın barışçı kızılдерilileri ile Afrika'nın masum siyahlarını ve Avrupa'nın lanetlenmiş Musevilerini itlaf edenlere sormak gerekir”⁶³⁸.

Diğer yandan bazı yazarlara göre, kamuoyunda Türkiye açısından bir “köşeye sıkıştırılmışlık” hali mevcuttur. Daha önceki süreçlerde olduğu gibi yine Ermeni sorunu üzerinden Türkiye'nin birçok düşmanı olduğu ve etrafının bu düşmanlarla işbirliği yapan unsurlarla çevrildiği yönünde bir algı oluşmuştur. Türk basınında özellikle Cumhuriyet gazetesinin içinde bulunduğu bazı yayın organlarında Soğuk savaş sonrası Türk yöneticilerinin iyi okuyamadıkları ve süreci iyi yönetmedikleri vurgulanarak, Türkiye'nin çeşitli sorunlarla karşısında giderek yalnızlaştığını ileri sürerler. Bu yargıya varmalarındaki en önemli neden 1915 olayları ile ilgili Rusya, Kanada, Belçika ve Avustralya'nın son dönemde aldığı soykırım kararları gösterilir. Fransa'dan da buna bir karar çıkması Cumhuriyet gazetesinde “Soykırım Kuşatması” manşeti verilmiştir. Soykırım kararlarının arkasında toprak taleplerinin geleceği vurgulanan haberlerde Türkiye'nin toprak bütünlüğünün tehlike de olduğu kaydedilmiştir⁶³⁹. İlhan Selçuk Fransa'daki bu girişimin rastlantı olmadığını, Soğuk Savaşın bitiminden sonra 1917 öncesine ait ne kadar sorun varsa hepsinin hortladığını, Osmanlı mirasını yeniden gündeme getirip Türkiye ile hesaplaşmak isteyen güçlerin Anadolu'yu kuşattıklarını belirtir. Daha da karamsar bir tablo çizen Selçuk, diaspora Ermenilerinin çabalarının ciddiye alınması gerektiğini vurgulayarak, “*Bugün Türkiye'nin yönetiminde bulunan politikacılar 'gaflet ve dalalet' içinde midirler? Sanki onlar dışardan, biz içerden bu devletin sununu getirmek için yemin etmiş gibiyiz*” demiştir⁶⁴⁰.

Zülfü Livaneli'ye göre; Fransız parlamentosunda sadece 29 milletvekilinin katılımıyla çıkan “Ermeni soykırımı”tasarısı, gerçek bir basiretsizlik ve fırsatçılık örneğiydi. 21. yüzyılın eşiğinde dünya, eski düşmanlıkların önüne geçmeye çalışır ve uluslararası anlayış ve diyalogun egemen olmasına çalışırken, Fransız

⁶³⁸ A.g.g.

⁶³⁹ Cumhuriyet, 13 Haziran 1998.

⁶⁴⁰ İlhan Selçuk, “Gaflet ve Dalalet”, Cumhuriyet, 3 Haziran 1998.

milletvekilleri yara kaşıyan ve teröre yeşil ışık yakan bir tutum sergilemişlerdi. Livaneli'ye göre; 1915 olaylarının üzücü olduğu bir gerçektir. İstanbul yöneticilerinin; savaş koşulları içinde göç ettirilen on binlerce insanın yol güvenliğini sağlamak gibi bir yükümlülükleri olduğu da açıktır. Ne yazık ki, bu güvenlik yeterince sağlanamamış ve göç sırasında masum Ermeniler, altınlarına, kadınlarına, mallarına göz koyan çeteler tarafından katledilmişlerdi. Bu trajik olaylar, Osmanlıbaşkentinde büyük tartışmalara neden olmuş ve sorumlular sarayın bahçesine kurulan çadırdan dolayı tarihe “çadır mahkemesi”olarak geçen bir ortamda yargılanmışlardı. Dolayısıyla; “*Ermeni olayındaki tedbirsizlikleri yüzünden bazı yetkilileri ilk yargılayan ülke Osmanlı İmparatorluğu*”ydu⁶⁴¹.

Murat Belge'ye göre;Batı dillerinden gidersek, örneğin “massacre”, Osmanlıca da “Katliam” veya Türkçe “kıyım” dediğimiz şey, öteden beri, böyle durumlar için kullanılmıştı. Demek ki var olan ve kullanılan bu kelimeler İkinci Dünya Savaşı ortamında karşılaşılan olguları açıklamaya yetmemiş ve “genocide” kavramı 1944'te yaratılmıştı⁶⁴². Belge,uluslararası hukukta genosidin net bir tanımı olmadığını ve bunun önemli bir eksiklik olduğunu belirtir, oldukça geniş kapsamlı tanıma göre her şey bu kategoriye sokulabilirdi. Belge'ye göre; böyle olunca da dünyada, tarihinin bir döneminde genosid suçu işlememiş bir ülke kalmıyordu, hatta bütün sömürgeci ülkelerin sicilinde genosid olduğu söylenebilirdi. Bu yüzden uluslararası hukukta, bunun daha kesin bir tanımının yapılması gerekirdi. Bireysel hukukta “cinayet” suçunda “taammüd” olup olmadığı ya da “tahrik”, “hafifletici sebep” gibi durumlar titizlikle araştırılıyorsa, topluluklar arasında geçmiş çatışmalarda da bunların benzerlerinin de dikkate alınması zorunluluğu vardı⁶⁴³.

E- ABD TEMSİLCİLER MECLİSİNE GELEN “ERMENİ SOYKIRIMI” TASARISI (2000)

Soğuk Savaşın bitmesiyle yeni bir döneme giren Türkiye-ABD ilişkilerinde 1990'lı yıllarda ilişkilerin derinleştirilmesi için çeşitli girişimler olmuş, 1991'de “Geliştirilmiş Ortaklık” kavramının ortaya atılması, bu arayışın ilk sonucu olarak

⁶⁴¹Zülfü Livaneli, “Barışı Torpilleyen Barış Büyükelçisi”, **Milliyet**, 2 Haziran 1998.

⁶⁴²Murat Belge, “Genocide Kavramı”, **Radikal**, 2 Haziran 1998.

⁶⁴³Murat Belge, “Hukuki Tanımıyla Genosid”, **Radikal**, 5 Haziran 1998.

kabul edilmiştir. Türkiye-ABD ilişkileri, özellikle 1995'ten sonra yeni bir boyut kazanmış ve "stratejik ortaklık" seviyesine çıkarılmış, 1997 yılında Dışişleri Bakanı İsmail Cem ve Başbakan Mesut Yılmaz'ın Washington'a gerçekleştirdikleri resmi ziyaretlerin ardından ilişkiler beş ana başlık altında değerlendirilmeye başlanmıştır. 1999 yılında ise Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Nisan ayında NATO zirvesi çerçevesinde ve Başbakan Bülent Ecevit'in Eylül ayında gerçekleştirdikleri Amerika seyahatleri, ardından ABD Başkanı Bill Clinton'un Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaret, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi ve derinleştirilmesi yolunda önemli adımlar olmuştur⁶⁴⁴.

Ermeni meselesi, Türk-Amerikan ilişkilerinde gerilim yaratma potansiyeline sahip konuların başında gelmektedir. Bu konuda, seçilme kaygısı daha ön planda olan Kongre üyeleri, stratejik çıkarları ön plana çıkarma eğilimi gösteren ABD yönetimine göre farklı bir yaklaşım sergilemektedir. ABD'deki Ermeni lobileri, Kongre üyeleri üzerinde kurdukları ciddi etkinlikle Ermeni meselesini sürekli gündemde tutmayı ve Türkiye'nin bu konuda başını ağrıtmayı başaramamıştır⁶⁴⁵. Kongre'deki Cumhuriyetçilerle Demokratlar arasında geçen ve genelde küçük farklara dayanan çoğunluk sağlama ve Kongreyi kontrol mücadelesi de, Ermeni örgütlerinin işini kolaylaştırmaktadır. Ermeni lobisi, bu doğrultudaki çalışmalarını özellikle 2000 ve 2001 yıllarında hızlandırmış ve ABD Kongresi'nde neredeyse bu sorun hakkında bir yasa geçirecek noktaya gelmiştir⁶⁴⁶. Ortadoğu'da olayların patlak vermesinin ardından duruma müdahale eden ABD Başkanı, ancak son anda bu yasa tasarısının geri çekilmesini sağlayabilmiştir. Ancak Ermeni grupların yürüttüğü kampanya, çeşitli ABD eyalet meclislerinden benzeri yasalar geçirilmesi yoluyla önemli bir yol kat etmiştir⁶⁴⁷.

⁶⁴⁴ Türk- Amerikan İlişkilerine Bakış: Ana Temalar ve Güncel Gelişmeler, TÜSİAD ABD Temsilciliği Değerlendirme Raporu-Temmuz 2002 (Altı Ayda Bir Güncellenir) Hazırlayanlar Yakup Beriş, Aslı Gürkan, TÜSİAD ABD Temsilciliği

⁶⁴⁵ Amerika'daki Ermenilerin nüfusu hakkında değişik tahminler yapılmıştır. 1990'lı yıllardaki resmi kayıtlara göre bu rakam 700 bin civarındadır. Bugün bu rakamın 800 bin-1 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ermenilerin 1800'li yıllardan itibaren ABD'ye gelerek kurdukları kuruluşların sayısı 1000'i aşmaktadır. Ülkenin çeşitli eyaletlerinde, şehirlerinde, hatta kasabalarında bu organizasyonların şubeleri bulunmaktadır. Ermeni nüfusu, 200 yıldır ülkeye iyice entegre olmuş ve toplum yaşamının kritik noktalarında kendilerine yer edinebilmiştir. Bu özellikleri ve yaygın örgütlenme biçimleri, Ermeni nüfusunu ABD Kongresi'nde etkili kılan en önemli hususlar olmuştur.

⁶⁴⁶ Bkz. Şenol Kantarcı, "ABD ve Kanada'da Ermeni Diasporası: Kuruluşlar ve Faaliyetleri", **Ermeni Araştırmaları**, Cilt 1., Sayı 3, 2001, s.s. 67-118.

⁶⁴⁷ Bkz. Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s.s. 461-462.

1-Ermeni Tasarısının Dışışleri Komisyonu'nda Kabul Edilmesi

2000 yılının güz aylarında Türk kamuoyu, Amerika Birleşik Devletleri Temsilciler Meclisi ve Avrupa Birliği üyesi çeşitli ülkelerin ulusal ve yerel meclislerinde “Ermeni soykırımı” üzerine yapılan tartışmalarla meşgul olmuştur. Özellikle de ABD Temsilciler Meclisi'nin gündemini uzun süre işgal eden “Ermeni soykırımı” tasarısı nedeniyle Türkiye'nin gündemine Ermeni sorununu bir kez daha girmiş, tasarının Dış İlişkiler Komisyonu'nda kabul edilmesi gözlerin ABD'ye çevrilmesine yol açmıştır. Tasarının gündeme gelmesinde ilk olarak, Ermeni lobisinin eyalet düzeyindeki faaliyetlerinin artık Kongre'ye taşınabilecek olgunluğa eriştiği düşüncesi etkili olurken; bunun yanında Ermenistan'da iktidara gelen Koçaryan yönetiminin; 1915 olaylarının uluslararası alanda “soykırım” olarak tanınmasını dış politika da öncelik haline getirmesi de rol oynamıştır. Diğer yandan ise ABD'de 2000 yılının seçim yılı olması ve kamuoyu yoklamalarında iki partinin oylarının başa baş çıkmasının Ermeni oylarının değerinin artırması da etkili olmuştur⁶⁴⁸.

Türkiye, ABD yönetimine karşı tasarının geçmesi halinde alacağı önlemleri başından itibaren gündeme getirmiş, böylece Türk yönetimi caydırıcı nitelikte önlemler alacağını mesajını vermeye çalışmış, Başbakan Bülent Ecevit, tasarının Temsilciler Meclisi'nden geçmesi durumunda İncirlik Üssü'nün kapatılabileceği sinyalini vermiştir. Tasarının gündeme gelmesinin hemen ardından Başbakan Bülent Ecevit, yasa tasarısı konusunda, Türkiye'nin Amerika'ya uygulayabileceği bazı yaptırımlar bulunduğunu söylemiştir⁶⁴⁹. Ayrıca Dışışleri Bakanlığı, Amerikan ambargosu altında bulunan Bağdat'a tıbbi amaçlı uçuşların yakında başlayacağını işaretini vermiştir. Bu konuda sivil toplum örgütlerinden talep geldiğinin belirtildiği açıklamada, Arkas Havacılık Şirketi'nin Bağdat'a uçuş gerçekleştirmek üzere başvurduğu ve bu müracaatın olumlu değerlendirildiği kaydedilir. Dışışleri Bakanlığı'na göre bunlar yalnızca “uyarı” niteliğindedeydi, tasarının geçmesi durumunda Ankara'nın alacağı kararlar ağırlaşacaktı. İlginç olan ise bu tür

⁶⁴⁸ İlhan Uzgel, “ABD ve NATO'yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Editör Baskın Oran, İletişim yay., Cilt II, 11. Baskı, İstanbul 2009, s. 299.

⁶⁴⁹ **Sabah**, 5 Ekim 2000.

yaptırımlar uygulanacağına yönelik ABD'ye verilen mesajlar Türk basınında inandırıcı bulunmamıştır.

Diğer yandan Genelkurmay Başkanı, Amerika gezisini erteleyerek misilleme de bulundu. Kıvrıkoğlu, ABD Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komitesi'nde kabul edilen Ermeni soykırımı tasarısına tepki göstererek, bu ülkeye yapacağı resmi ziyareti erteledi. Kıvrıkoğlu, Uluslararası İlişkiler Komitesi'nde 11'e karşı 24 oyla kabul edilen tasarının ardından bu ülkeye Ekim ayı ortalarında yapacağı ziyareti belirsiz bir tarihe bıraktı. Bunun yanında Ermeni soykırımı tasarısının, ABD Temsilciler Meclisi'nde kabul edilmesi durumunda, erteleme iptale dönüşebileceği belirtildi. Öte yandan Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer de tasarının Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komitesi'nde onaylanması konusunda bir açıklama yaptı. *“Biz bu kararı ulus olarak esefle karşıladığımızı söyledik”* diyen Cumhurbaşkanı Sezer, *“Tasarı bundan sonra Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'na geldiğinde Meclis üyelerinin Türk-Amerikan ilişkilerine zarar vermeyecek bir yaklaşım içinde olmalarını umuyoruz”* dedi⁶⁵⁰.

Aynı günlerde çıkan bir başka habere göre ise; Ermeni tasarısı dev projeleri tehdit ediyordu ve ABD'li firmaların Türkiye'de sadece enerji alanında 11 milyar dolarlık 37 projesi vardı. ABD Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'nda oylanacak olan ve Türkiye'yi soykırım ile suçlayan yasa tasarısının kabul edilmesi halinde, Türkiye'deki ABD enerji yatırımları bundan muhtemelen olumsuzluk etkilenecekti. Enerji Bakanı Cumhur Ersümer, ABD'nin yeni Ankara Büyükelçisi Robert Pearson'u kabulünden sonra yaptığı açıklamada *“Eğer bu tasarı kabul edilirse bundan ABD yatırımlarının etkilenmeyeceğini hiç kimse düşünemez”* demişti⁶⁵¹. Gazetenin haberine göre; ABD Elçisi'ne gözdağı Enerji Bakanı Ersümer, *“Ermeni tasarısı geçerse 11 milyar dolarlık enerji ihalelerini unutun”* deyince ABD Büyükelçisi Pearson bembeyaz olmuştu. Gelen haberlere göre, hükümetin Ermeni soykırımı tasarısına karşı gösterdiği tepkiler sonuç vermeye başlamış, özellikle Amerikan firmalarının 11 milyar doları aşan enerji yatırımlarının askıya alınmasından tedirgin olan Beyaz Saray, Türkiye ile ilişkileri sıcak tutmak için harekete geçmişti⁶⁵².

⁶⁵⁰ **A.g.g.**

⁶⁵¹“Elçiye Gözdağı”, **Sabah**, 11 Ekim 2000.

⁶⁵²**Sabah**, 10 Ekim 2000.

Aynı günlerde Kızıl Dany lakaplı Daniel Cohn-Bendit, Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komisyonu'nda ele alınacak olan 'Türkiye Raporu'na değişiklik önergesi sunarak. "*Ermeni soykırımında Osmanlı Devleti'nin sorumluluğunu göz önüne almaktayız*" cümlesinin eklenmesini istemiştir. Türk basınına göre; Daniel Cohn-Bendit, AP Dış ilişkiler Komitesi'nde ele alınacak olan Türkiye Raporu'na bir değişiklik önergesi sunarak, soykırım iddialarını Brüksel'e taşıdı. Bu değişiklik önergesi, AP'nin birçok üyesi tarafından tepkiyle karşılandı. Sosyalist Grup üyesi olan eski Türkiye raportörlerinden Hannes Swoboda ve parlamentonun Türk kökenli Alman üyesi Ozan Ceyhan, önergeye tepki gösterdiler. Swoboda önergeye 'sözlü önerge' ile yanıt vereceğini ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in, "Bu iddiaları tarihçiler çözmeli" şeklindeki yaklaşımını rapora ekletmeye çaba göstereceğini söyledi.⁶⁵³ Daniel Cohn-Bendit'in bu girişimi Türk kamuoyunda tepkiyle karşılanmış, "Kızıl Dany'nin Kazığı", başlıkları atılmıştır⁶⁵⁴.

Kısa bir süre sonra Daniel Cohn-Bendit, "*Yanlış yaptım. Uyarıldım*" diyerek önergesini geri çektiğini açıkladı. Raporu kaleme alan Fransız parlamenter Philippe Morillon, bu türlü girişimlere sert çıktı ve "*Amerikalı dostlarımız hata yaptı diye onları izlemek zorunda değiliz*" dedi. Morillon, "soykırım" kelimesinin dâhil edilmesi halinde raporunu geri çekeceğini duyurarak, Avrupalı parlamenterlere bir anlamda gözdağı verdi. Bu seferde Türk basınında duyulan memnuniyet manşetlere yansdı, "Avrupa'da Sağduyu", "Aferin Dany" gibi başlıklarla duyulan memnuniyet ifade edildi⁶⁵⁵.

Bu arada Ermeni sorunun Türkiye'nin gündemine girmesi, bu soruna yönelik çeşitli önerilerin tartışılmasına da yol açmış, Türk basınında Tansu Çiller'in Türkiye'de çalışan Ermenileri sınır dışı etme teklifi yankı bulmuş ve bazı yazarlar bu teklifi desteklemişlerdir. Bu teklifi destekleyen yazarlara göre, yaşanan gelişmelerde ABD yönetiminden ziyade Amerika'daki Ermeni lobisinin payı vardı ve dolayısıyla cezalandırılması gereken Amerikan yönetiminde daha ziyade diaspora Ermenileriydi. Diaspora Ermenilerini ise Ermenistan yönlendiriyordu, Türkiye'deki Ermenileri sınır

⁶⁵³Hürriyet, 10 Ekim 2000.

⁶⁵⁴Hürriyet, 10 Ekim 2000.

⁶⁵⁵Hürriyet, 11 Ekim 2000, Sabah, 11 Ekim 2000.

dışı etmek bu görüşteki yazarlara göre, sorunun asıl kaynağını cezalandırmak anlamına geliyordu⁶⁵⁶.

Öte yandan Tansu Çiller'in Türkiye'deki Ermenilere yönelik hazırladığı mektup basına yansır. Mektup “*Sevgili vatandaşlarım, Türkiye’de sulh ve sükûn içerisinde birlikte yaşadığımız Ermeni dostlarımız*” diye başlar.Çiller, Türkiye Ermenilerine çağrıda da bulunur: “*...Sizlerin de aynı duygulara sahip olduğunuza inanıyorum. Gerçekçi bir yaklaşımla bir araya gelip, bu durumu ortadan kaldırmak ve dostluğumuzu korumak için ABD Temsilciler Meclisi yetkilileri nezdinde girişimde bulunmanızı yararlı görüyorum. Bu düşünceyle, haydi hep birlikte, aşağıdaki mesajla, ABD Temsilciler Meclisi üyelerini barışı korumaya davet edelim. Hepinize saygılarımı, sevgilerimi sunuyorum*”.

Ertuğrul Özkök, böyle bir girişimi, sadece Ermeni vatandaşlar nezdinde başlatılmasının doğru bir hareket olup olmadığı üzerinde durur. “*Ben bu tür olaylarda, zaten tedirginlik içine giren insanlara özel misyonlar yüklenilmesini doğru bulmuyorum. Çünkü böyle bir girişim, ister istemez dışardakiler tarafından bir ‘baskı’ olarak yorumlanacaktır ve belki de ters etki yapacaktır. Olgun ve büyük devlet, böyle olaylarda bu gibi girişimlere başvurmaz*”. Özkök, Tansu Çiller'in Türkiye ile ticaret yapan 30 bin Ermeni'nin sınır dışı edilmesi fikrine de bu yüzden katılmıyordu. Tam aksine, Türkiye ile ticaret yapan Ermeni sayısını artırmak, Ermenistan Cumhuriyeti vatandaşlarının gelip Türkiye'yi görmelerini teşvik etmek gerekirdi. Çünkü akıllı bir politika ile onlar, hem diasporaya karşı iyi bir müttefik, hem de Ermenistan yönetimine karşı bir lobi haline getirilebilirdi⁶⁵⁷.

Türk basınında ayrıca Amerikan Temsilciler Meclisi'ndeki Türkiye aleyhinde çabaların bir amacının da Türkiye'nin AB yolunun kapatılması olduğu belirtilmiştir. Güngör Mengi “*Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşmesini durduracak tek sebep Türk halkının onuruna saldırmak olabilir. Çünkü iftira ve hakaret bizi infiale*

⁶⁵⁶ Ruhat Mengi'ye göre, Tansu Çiller'in teklifinin değerlendirilmesi yerinde bir karar olurdu. “*Oysa Çiller haklıydı. Onlar dünyanın gözleri önünde bizi rencide edecek kararlarını çıkarttıracaklar da, biz niye onların rencide olmamasını düşüneceğiz? Zarar vermeye gelince düşmanımız, para kazanmaya gelince dostumuz mu olacaklar? Gitsin kendi ülkelerinde veya dostları Amerika'da çalışıp kazansınlar. Bize de onlardan gelecek kazanç gelmeyiversin*” Ruhat Mengi, “Rencide Edebiliriz”, Sabah, 10 Ekim 2000.

⁶⁵⁷ Ertuğrul Özkök, “Çiller'in Ermenilere Yazdığı Mektup”, **Hürriyet**, 11 Ekim 2000.

*sürükleyecek, sonuç da Sevr öcüsünün uyanması ve ülkenin içine kapanması olacağını” vurgulamıştır*⁶⁵⁸.

Daha önceki süreçlerden farklı olarak artık basında Türkiye'nin “resmi tezini” sorgulayan ve bilindik yaklaşımların dışında tavır geliştiren kalemler boy göstermeye başlamıştır. Başka bir deyişle bazı isimler Ermeni meselesi konusunda daha önce gösteremedikleri muhalif tavrı şimdi daha net olarak ortaya koymaya başlamışlardı. Mehmet Altan'ın tespitine göre; ülkelerin “çoğulcu” bir yapı oluşturamamasının ne kadar büyük sıkıntı yarattığının önemli bir örneği bizi iyice bunaltan “Ermeni soykırım” tasarısı olayında görmekteydik. Ankara, tüm Cumhuriyet döneminde, “resmi tarihi” olduğu gibi, dış politikayı da tartışılmaz bir “tabu” olarak dayatmıştı. Toplum, çok farklı sosyal katmanlardan, değişik düşüncelerden oluşan geniş bir mozaik olarak algılamak yerine, halkı “dış düşmanlara” karşı bir “tek insan” gibi davranmaya zorlamayı “ulusal politika” kabul etmiştik. O bir “tek insan” da, Ankara'nın söylediklerini ezberleyen insan demekti. Mehmet Altan'a göre; ayrıca Amerika'da biraz da seçim nedeniyle ortaya çıkan gelişmelere karşı Ankara'nın pek de düşünmeden neredeyse reflekssel olarak vermeye hazırlandığı tepkiler ise çok alıngan, kompleksli ve bunlardan daha da vahimi mantıksız gözüküyordu⁶⁵⁹. Mehmet Altan'a göre bütün bunlar; Ankara'nın kendi görüşünden başka görüşün var olmasına izin vermeyen egemenliğinin ve bunun eylem aracı olan devletçi zihniyetin eseri idi. Ermeni iddialarını bile yıllardır rahatça tartışmayan bir toplumun nasıl bir yönetime sahip olduğunu ve bu anlayışın da Irak'taki Saddam rejiminden özünde çok farklı olmadığını gösteriyordu⁶⁶⁰.

Hasan Cemal, Ermeni karar tasarısı, ABD Temsilciler Meclisi'nden geçse de geçmese de, Türkiye açısından tarihin artık bir sorun olmaktan çıkarılması gerektiğini vurgular. Dışişleri'nden üst düzeyde bir kaynağın “*yaratıcı ve cesur olmak*” lazım dediğini belirten Cemal sözlerine; “*En başta bu konu, yani 1915 tehirci Ermenistan'la, Ermenistan Ermenileriyle konuşulur hale gelmeli. Hiçbir şey*

⁶⁵⁸ Güngör Mengi, “Ermeni oyunu”, **Sabah**, 8 Ekim 2000.

⁶⁵⁹ Mehmet Altan, “Bize Irak Yaraşır”, **Sabah**, 14 Ekim 2000.

⁶⁶⁰ Kamuoyundaki genel bakışın dışına çıkan Altan, tehirci ile ilgili şu tespitte bulunur: “1915 yılında meydana gelen Ermeni Tehcir Olayı da, Ankara'nın resmi görüşünü tekrarlama dışında farklı yaklaşım yapamayacak konulardandı. Bu olayı tartışamadık değişik cephelerini göremedik. Toplum, herhangi bir şekilde konunun güncelleşmesi halinde buna vereceği farklı cevapları oluşturamadığı gibi resmi yaklaşım dışındaki tarihsel doğruları da derinliğine inceleyemedi. Zihinsel gelişmesini gürbüzleştiremediği için Türkiye güçsüzleşti”. Mehmet Altan, “Bize Irak Yaraşır”, **Sabah**, 14 Ekim 2000.

olmamış gibi, o dönemde sanki Ermeniler hiçbir felakete, katliama uğramamış gibi yol alınamaz artık. Bu gerçeği devlet olarak da toplum olarak içimize sindirmeliyiz. ‘Osmanlı döneminde, savaş koşullarında yerinden yurdundan olan, sürgün edilen, mallarına mülklerine el konan Ermeniler de çok büyük acılar çekti’ diyebilmeliyiz” şeklinde devam etmiştir. Hasan Cemal göre; bunu diyebilirsek, rahatlarız ve manevra alanımız genişlerdi. Gerçeklerin en iyi biçimde ortaya çıkması için tarihçilere özgür platformları Türkiye kendi elleriyle hazırlamalı, Ermenistan’la aramızda halktan halka ilişkilerin ve sivil toplum köprülerinin kurulması için öncülük yine Türkiye’den gelmeliydi⁶⁶¹.

Türk basınında konu tarihsel tartışmalara da uzanmıştı. “Tarihçilere bırakmak” denen şeyin hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğini belirten Murat Belge; yalnız siyaset ve siyasi kurumlar bunu herhangi birine bırakmaya razı olmayacağı için değil; tarihçilerin üslubunun çok kimseye aykırı geldiği ve geleceği için gerçekleşmeyeceğini yazıyordu. Belge’ye göre sonuçta “evet” yaptı veya “hayır” yapmadı üstünden giden değil “kim, neyi, niçin ve nasıl yaptı”yı en iyi cevaplandırılan tarihçi profilinin ancak bu olayı doğru anlama ve anlatma ihtimali olabilirdi. Devamında ise Belge Türk medyasında bu konuyu ele alma biçimine yönelik eleştirilerde bulunur. Hatta medyanın tepki vermede uyguladığı tarzın “bugün bunları yapanlar kim bilir geçmişte neler yapmışlardır” şüphesini doğurduğunu da vurgular⁶⁶².

1915 olaylarıyla ilgili dünya kamuoyunun önündeki bilgilerin Türk kamuoyuna yansıyan bilgilerden çok farklı olduğunu altını çizen Belge, İttihatçıların önde gelenlerinden Halil Mentеше’nin anılarında yararlanarak yazısını şu cümlelerle bağlar: *“Bu birkaç sözden bile, günlerdir basınımızda anlatılandan bir hayli farklı bir olay ve manzara çıkıyor. En azından işi yapanlar, konuyu şimdi bizim gösterdiğimiz inanılmaz rahatlıkla geçiştirmiyorlar. Bundan, yalnız savaşta Ruslarla işbirliği gibi bir manzara da belirmiyor. ‘Milli mevcudiyet kavgası’ epey kapsamlı*

⁶⁶¹ Hasan Cemal, “Tarih Korkusu Büyüklüğümüze Yakışmıyor!”, **Milliyet**, 11 Ekim 2000.

⁶⁶² “Amerikan elçisi haberi duyunca bembeyaz kesiliyor, filan. Büyümemiş insanların ilkel taraflarına hitap ederek onlara mutluluk vermeyi iş edinmiş ve böylesine şaşmaz yöntemler geliştirmiş bir medya, aslında, Türkiye toplumu hakkında bu ‘Türk düşmanları’nın bile söylemediği kadar ağır bir yargı vermiş değil mi? 2000 yılında karga tulumba Süryani papazı tutuklamaktan, yerli mi konuk mu olduğu sanırım kasten bulanık bırakmış 30 bin Ermeni’yi kovalama projeleri üretme arasında uzanan uygulama ve tasarılarımızla, ama en çok da bunları ilan etmedeki şiddet ve celadetimizde, Türker Alkan’ın da değindiği gibi, dosta düşmana ‘Bunlar o gün de yapmıştır, alimallah bugün de yaparlar’ dedirtecek kahramanlığımızı da ileride tarihçiler anlatma gereğini duyar mı acaba?”. Murat Belge, “Tarihçi Olanlar Ve Olmayanlar”, **Radikal**, 14 Ekim 2000.

bir olay. Kaldı ki, çeşitli yazarlarımızın hamiyetle kanıtlamaya çalıştığı gibi, sorun savaş bölgesinde beşinci kolu önlemekten ibaret olsa, Sivas, Tokat, Kayseri’de, hatta İzmit’te niye Ermeni kalmadı? Bunlar bütün dünyada bilindiğine, bilinmesine bir engel olmadığına göre, Türkiye’de medya kimi ikna etmeye çalışıyor. Mantıken bunun tek cevabı, Türkiye’de, bu konuyu öğrenmeden yetişmiş kuşaklar olmalı. Onları eğitiyoruz”⁶⁶³.

Şahin Alpay’a göre; Osmanlı yönetiminin tehcir kararını hangi koşullarda aldığı, kararın nasıl ve kimler tarafından uygulandığı, yol açtığı sonuçların ne olduğu konularında Türkiye’de tam bir araştırma ve tartışma serbestliği sağlanamadığı, resmi görüşleri sorgulayan yaklaşımlara saygı gösterilmediği sürece dünya kamuoyunun adeta peşinen “soykırım” tezine itibar etmesinin önü alınamaz, dolayısıyla “objektiflik” sağlanamazdı⁶⁶⁴.

ABD’deki politikacılar, “yüksek insani değerler” adına Osmanlıları hedef alıp bugünkü Türkiye’yi vurmak için uğraşırken, ne kendilerine ne de seçmenlerine karşı dürüst davranmadıkları belirten Oktay Ekşi; “Sözün burasında asıl kızılması gerekenlerin bizim tarihçilerimiz, bizim eğitimcilerimiz ve yıllardır bizi yöneten politikacılarımız olduğuna inanıyoruz. Çünkü tarihçilerimiz eğer topluma karşı taşımaları gereken aydın sorumluluğunun gereğini tam olarak yapsalardı, meydanı sadece Ermeni tarihçilere bırakmazlardı” demiştir. Bu sözler Türkiye’de Ermeni sorunun üzerine bakışın yüzeysel olduğunun altını çizmek için söylenmişti. Hatta Türkiye’deki tarihçilere yönelik ciddi eleştiride taşımaktaydı⁶⁶⁵. Türk basınında söz konusu süreçte sık sık vurgulanan noktalardan biri olan Amerikalılara Kızılderi hatırlatmasını Oktay Ekşi de yapmıştır.

Haluk Şahin, Washington’dan gelen haberlere göre, bu kararın karşısında oy kullananlar bile, bunu, olayın “soykırım” olduğuna inanmadıkları için değil, Türkiye’yi gücendirmenin Amerikan çıkarlarına aykırı olduğuna inandıkları için yaptıklarını söylüyordu. Cumhuriyet dönemi boyunca bu konuda sürdürülen bilinçli cehalet politikasının acı meyveleri bugün karşımıza çıkıyordu. Dolayısıyla “bilmeyenler inkâr edebilirler ama ikna edemezler!”di. Diğer yandan da bu gibi durumlarda “Türkiye henüz geçmişini tartışacak kadar olgun değil” diyenlere koz

⁶⁶³ Murat Belge, “Kimi İkna Edeceğiz?”, **Radikal**, 15 Ekim 2000

⁶⁶⁴ Şahin Alpay, “Kaçan Randevu”, **Milliyet**, 14 Ekim 2000.

⁶⁶⁵ Oktay Ekşi, “Utanmazlığa Tepki”, **Hürriyet**, 11 Ekim 2000.

verilmemeli, gerçeğin ancak bilimsel araştırmalarla ve tam anlamıyla özgür bir tartışma ortamında ortaya çıkacağı unutulmamalıydı. Buradan hareketle yazara göre, “Halil Berktaş ve Taner Akçam'a karşı açılan entelektüel terör kampanyasını” son derece yanlıřtı⁶⁶⁶.

2-Tasarının Temsilciler Meclisi'nin Gündeminden Geri ekilmesi

Anadolu Ermenilerinin 1915-1923 döneminde “soykırıma” uğradığını ne süren ve bu soykırımdan Osmanlı hükümetini sorumlu tutan karar tasarısı, ABD Temsilciler Meclisi'nden geri çekilir. Tasarıya başından beri destek veren Meclis Başkanı Cumhuriyeti Dennis Hastert, tasarıyı Genel Kurul gündemine aldırmasına karşın, son anda tutum değiştirip, Amerikan ulusal çıkarlarını gerekçe göstererek tasarıyı grştrmeyeceğini açıklar. Bu kararın alınmasında, başta ABD Başkanı Clinton'ın, Hastert'a yazdığı son dakika mektubu olmak üzere, Demokrat Parti yönetiminin tasarıya karşı ısrarlı muhalefeti ve Washington Büyükelçisi Baki İlkin ile diğer Türk diplomatlarının yoğun çabasının etkili olduğu belirtilmiştir. Hastert'ın son anda geri adı atması Ankara ile Washington arasında, özellikle bölgesel alandaki işbirliğini aksatma potansiyeli taşıyan soykırım tasarısının l doğması anlamına geliyordu. 435 üyeli Meclis'in iki ayrı komitesinde daha önce benimsenen tasarı, böylece karara dönüşme şansını yitirerek Kongre arşivlerinde kalmış oldu.

Ermeni tasarısına başından beri muhalefet eden ABD Başkanı Bill Clinton, tasarının Temsilciler Meclisi gündemine gelmesinin beklendiği saatlerde, Meclis'in Cumhuriyeti Başkanı ve tasarının destekçisi Dennis Hastert'ı bir mektupla uyarır Clinton mektubunda, tasarıdan derin kaygı duyduğunu belirterek, “*Ben hem Ermenistan'ın, hem Türkiye'nin bu konudaki hassasiyetini gayet iyi anlıyorum. Ancak bu aşamada bu tasarıyı gündeme almamanızı kuvvetle talep ediyorum*” der. ABD Başkanı, bu tavrının gerekçesini de, “*Dünyanın bu sorunlu bölgesinde, Saddam Hüseyin'in yarattığı tehdide karşı mücadele, Ortadoğu'da barış ve istikrar uğruna alışma, Orta Asya ve Balkanlar'da istikrar arayışı ve yeni enerji kaynakları geliştirme çabası içindeyken, Amerikan çıkarları bu tasarıdan zarar görebilir*” diye açıklar. Öte yandan, ABD Genelkurmay Başkanı General Henry Shelton da,

⁶⁶⁶ Haluk şahin, “İnkâr Değil, İkna”, **Radikal**, 14 Ekim 2000.

Hastert'a gönderdiği mektupta, özellikle Yemen'de 17 Amerikan denizcisinin ölümüyle sonuçlanan terörist saldırı ardından, böyle bir tasarının yaratacağı olumsuz sonuçlara meydan verilmemesini ister. Shelton, “Özellikle bu dönemde Kuzeyden Keşif harekâtı ve Balkanlardaki operasyonlara destek veren Türkiye'ye şükran duygularımızı her yoldan göstermemiz elzemdir” ifadesini kullanır⁶⁶⁷.

Başbakan Bülent Ecevit, Ermeni tasarısının ABD Temsilciler Meclisi'nden geri çekilmesi üzerine ABD Başkanı Bill Clinton'a teşekkür ederek yaptığı açıklama da: “Özellikle ABD Başkanı Sayın Clinton'ın tasarının geri çekilmesi konusunda çok büyük etkisi olmuştur. Sürecin başından beri büyük kararlılıkla tasarının geri çekilmesi için ısrar etmiştir. ABD Dışişleri, Savunma Bakanları, Genelkurmay Başkanları, eski bakanlar büyük katkıda bulundu, Ankara büyükelçilerinin, Ermeni Patriği Sayın Mutaşyan'ın değerli katkıları oldu. Türkiye'de de TBMM'deki tüm siyasi partilerin, Cumhurbaşkanımızın, Genelkurmay'ın, TBMM Washington Büyükelçisi Baki İlgin'in büyük katkıları olmuştur. En büyük başarı ise ulusal dayanışmamızdır. Bu ulusal dayanışmamız, her alanda her engeli aşmayı sağlayacaktır” ifadelerini kullanmıştır⁶⁶⁸.

Ermeni yasa tasarısının geri çekilmesinin ardından Türkiye Ermenileri Patriği Mutaşyan, “Bu mesele politikacıların istismar ettiği bir konu olmaktan çıkarılmalı” demiş, Türkiye Ermenileri Patrikliğinden yapılan yazılı açıklamada ise şunlar yer almıştır: “Birçok kez görüldüğü gibi tarih yine tekerrür etmiştir. Üçüncü taraflara güvenerek herhangi bir sonuç elde etmeye çalışmak beyhudedir. Bu mesele, doğrudan Türkleri ve Ermenileri ilgilendirir. Bu meselenin sürekli bir baş ağrısı olmasını engellemek gerekir. Bu gerginliklerin tekrar yaşanmaması, kin güdülmemesi, hem Diaspora Ermenilerinin hem de Türkiye'nin kaynak ve zaman kaybetmemesi için bu meselenin kesin bir çözüme ulaştırılması gerekir. Bu mesele politikacıların kendi çıkarları için istismar ettiği bir konu olmaktan çıkarılmalıdır.

⁶⁶⁷ Milliyet, 20 Ekim 2000.

⁶⁶⁸ **Hürriyet**, 20 Ekim 2000. Ömer İzgi, Türk milletini üzen ve rencide eden haksız suçlamaların ortadan kaldırılması için TBMM Başkanlığı'nda bilimsel bir çalışma gurubu oluşturulmasına karar verildiğini bildirdi. Oluşturulacak çalışma grubunda, Türk bilim adamlarının yanı sıra, konuyla ilgili çalışma yapan yabancı bilim adamlarının da yer alacağını kaydeden İzgi, çalışmanın 24 Nisan 2001 tarihine kadar sonuçlandırılmasının hedeflendiğini belirtti. İzgi, “Biz bu konuda kesin kararlıyız. Korkmuyoruz. Biliyoruz ki, olayın mağduru Osmanlı'dır. Olayın mağduru, olayı yaratanlar olarak gösterilmektedir. Bu bakımdan tarihi gerçeklerin ortaya çıkmasına çaba göstereceğiz. Bu çalışmayı yetiştirebilirsek, 24 Nisan 2001 tarihinden önce dünya parlamenterlerine, kütüphanelere, Dışişleri Bakanlığı kanalıyla her yere dağıtacağız ve isteyen herkesin yararlanmasına açık tutacağız” dedi. **Hürriyet**, 23 Ekim 2000.

Tarihteki olaylara ne ad verilirse verilsin, insanların acısını sömürmeye kimsenin hakkı yoktur. Doğru yol ise Türk-Ermeni diyalogudur. Türkiye ile Ermenistan'ın seçecekleri tarihçi ve araştırmacılarla artık bu işin üzerine gidilmelidir”⁶⁶⁹.

Türk basınında tasarının geri çevrilmesi büyük bir memnuniyet yaratmış, Amerikan aleyhtarı hava bir anda tersine dönüp kamuoyunda Amerikan sempatisine dönüşmüştür. “Kindar Kaybetti Dostluk Kazandı”, “Clinton’un Menfaat Dersi”, “Thank You Bill”, “Türkiye’nin Gücü”, “Clinton İşini Bitirdi”, “Washington’da Balans Ayarı”, gibi başlıklarla haber Türk kamuoyuna duyurulmuştur.

Ancak manşetlerin tersine basındaki kalemler daha temkinli bir hava içindedir. Oktay Ekşi, söze Başkan Clinton’a teşekkür etmeden başlamanın haksızlık olacağını belirterek başladığı yazısında, kendimizi aldatmamamız gerektiği üzerinde durmuştur. Çünkü direktten dönen bu konu ölmüş değildi, kaldı ki ABD’de de aynı önerinin tekrar gündeme gelmesini engelleyen hiçbir kural yoktu⁶⁷⁰. Ertuğrul Özkök’e göre, söz konusu olan şey “milli menfaat” olunca Clinton, Temsilciler Meclisi Başkanı’na, “emir vermekten” çekinmemiş, dolayısıyla Amerika’nın “milli politikası”, “kasaba politikasına” galip gelmişti. Artık şimdi bir yandan Ermenistan, öte yandan diaspora üzerinde ciddi biçimde çalışma zamanıydı. Özkök’e göre Türkiye Ermenistan’la ilişkileri mutlaka sıklaştırmalı, Ermenilere kapıları kapatmak değil, tam aksine daha da açmalıydı⁶⁷¹.

İlter Türkmen, sorunun henüz bitmiş olmadığını, Ermeni diasporası ve Ermenistan hükümetinin şimdiki tutumunun bizi daha yıllarca uğraştıracağını belirtiyordu. Her şeyden önce arşiv meselesi halledilmeliydi. Ermenistan’a karşı resmi politikamız ne olursa olsun, iki halk arasında temaslar engellenmemeli, bu bağlamda “soykırım” tasarısı nedeniyle Ermenistan vatandaşlarına uygulanmaya başlayan vize sisteminin süratle terk edilerek yeniden onlara Türkiye’ye giriş kapılarından vize alma imkânının tanınması yararlı olurdu⁶⁷².

Gündüz Aktan ise Türk kamuoyundaki sevinç havasından farklı bir değerlendirme de bulunur: “Kazadan yara berelerle çıkanlara televizyonlarda sorulan o ünlü soru gibi, Amerikan Temsilciler Meclisi’nin Ermeni karar tasarısını geri çekmesi karşısında neler hissettiğimiz sorulursa, benim cevabım ne ferahlama

⁶⁶⁹ **Hürriyet**, 20 Ekim 2000.

⁶⁷⁰ Oktay ekşi, “Direkten Döndü”, **Hürriyet**, 21 Ekim 2000.

⁶⁷¹ Ertuğrul Özkök, “Bir Başkan Meclise Emreder Mi”, **Hürriyet**, 21 Ekim 2000.

⁶⁷² İlter Türkmen, “İyi Biten Her Şey İyidir”, **Hürriyet**, 24 Ekim 2000.

ne de zafer olacak. Tersine ‘hafif bir mide bulantısıyla karışık bıkkınlık’duyuyorum”⁶⁷³.

Murat Belge basındaki tartışmalara gönderme de bulunduğu yazısına şu sözlerle başlamıştır: “Kongrede Ermenilerle ilgili tasarının oylanıp kabulü halinde niçin paranoyaya girmemiz gerektiğini anlamadığım için, geri çekilmesi durumunda niçin bu kadar ferahladığımızı da anlamadım”. Yazarmedyanın her iki ruh halini de dile getirme üslubunun müthiş bir “büyümemişlik” psikozunu yansıttığı tespitinde bulunur⁶⁷⁴.

Ermeni soykırımı karar tasarısının ABD Temsilciler Meclisi’nden geri çekilmesinin esas nedeni, Şükrü Elekdağ’ın belirttiğine göre; Ortadoğu’da savaş rüzgârlarının esmesi olmuş, çünkü Şarm el Şeyh zirvesinden sonra durumun yatışmayıp daha da alevlenmesi ve Arap dünyasının Amerika ile İsrail’e karşı kuvvetle cephe almasıydı. Türk kamuoyunun da kaybedilmesi durumunda, sarsılacak Ortadoğu dengelerinin çok daha geniş bir stratejik alanda ABD ile İsrail’in çıkarlarını tehdit edecek gelişmelere yol açabileceğini gözler önüne sermişti. Bu da, Clinton’a, Meclis Başkanı’na malum etkili mektubu yazmak için beklediği fırsatı ve gerekçeyi verdi. Yazara göre; Clinton’ın gösterdiği bu kararlılık, iki dönem başkanlık yapmış olması dolayısıyla bu seferki seçimlere anayasal kısıtlama nedeniyle adaylığını koyamaması gibi bir rastlantıdan kaynaklanıyordu⁶⁷⁵.

F- FRANSIZ PARLAMENTOSU’NUN “SOYKIRIM” KARARI (2001)

1-Tasarının Fransa Ulusal Meclisi’nde Kabul Edilmesi

Türk-Fransız ilişkilerinde genellikle sorun çıkmasına karşın, 2001 kararı kadar ilişkileri bozan ikinci bir gelişme yoktur. Fransız Parlamentosu 18 Ocak 2001’de aldığı kararla Türkiye’yi Ermenilere soykırım yapmakla suçlamış ve alınan kararda “Fransa, 1915’te Ermenilerin maruz kaldığı soykırımı tanır” ibaresine yer vermiştir. Hükümet kararı engellemek için neredeyse hiçbir şey yapmamış, hatta bazı

⁶⁷³ Gündüz Aktan, “Bıkkınlık”, **Radikal**, 21 Ekim 2000.

⁶⁷⁴ Murat Belge, “Bu zihniyet”, **Radikal**, 22 Ekim 2000.

⁶⁷⁵ Şükrü Elekdağ, “Durum Değerlendirmesi”, Milliyet, 23 Ekim 2000.

bakanlar destek açıklamalarında bulunmuş, karar daha sonra da 15 gün içinde Cumhurbaşkanı Jacques Chirac tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir.⁶⁷⁶

Fransa parlamentosunun kabul ettiği ve “Fransa, Ermenilerin 1915’te soykırımı uğradığını resmen tanır” ifadesinden ibaret olan yasa, Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac’ın attığı imzayla geri dönüşsüz biçimde yürürlüğe girmiştir. Türkiye’nin yasanın önünü kesmek için ortaya koyduğu tüm çabaları boşa giderken, Chirac 15 günlük itiraz süresinin dolmasını beklemeden yasaya imzasını atmıştır. Yasanın iptali için Fransız meclisinin 18 Ocak’ta kabul ettiği yasaya itiraz için 60 milletvekilinin imza toplayarak Anayasa Mahkemesi’ne başvurması gerekiyordu. Ancak Mart’taki yerel seçimleri göz önünde bulunduran ve Ermeni oylarının hesabını yapan milletvekilleri, bu girişim için yeter sayıyı elde edememiş, yasaya itiraz etmeye hazırlanan senatör sayısı 30’u bile geçmemiştir. Fransız anayasası, Cumhurbaşkanı’na, Başbakan’a, Meclis Başkanı’na ve Senato Başkanı’na da itiraz için Anayasa Mahkemesi’ne gitme hakkını tanıyordu, ancak bu yönde de herhangi bir girişim olmadı.

Kimi hukukçulara göre bağlayıcılığı olmayan, kimilerine göreyse daha önceden çıkarılan yasalarla birlikte “Ermeni soykırımını” tanımayanlara ceza getirecek ve Ermenilerin Türkiye aleyhine tazminat davası açmasına yol açacak, söz konusu yasanın geçmişi 1998’e uzanıyordu. Tasarı, ilk kez 1998’de mecliste kabul edilmiş ve Senato’ya gönderilmişti. Senato’da 1.5 yıl bekleyen yasa daha sonra bireysel mekanizmalarla gündeme gelip kabul edildiği için meclise geri dönmüştü. Yerel seçimlerin yaklaşmasıyla 2000 yılının sonunda ısıtılan tasarı, 7 Kasım’da Senato’da kabul edildi, 10 Ocak’ta Meclis Dış İlişkiler Komisyonu’ndan geçti ve 18 Ocak’ta Meclis’te oybirliğiyle onaylandı.

Ankara sürecin başından beri tasarının yasalaşmasının Türk-Fransız ilişkileri ve Kafkasya’daki istikrar açısından olumsuz sonuçlar doğuracağını belirtiyordu. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Başbakan Bülent Ecevit başta olmak üzere üst düzey yetkililer Fransız muhataplarına mektuplar yazarak uyarıda bulunmuş, TBMM’den bir heyet Paris’te Türkiye’nin hassasiyetini anlatmıştı.

⁶⁷⁶ Sedat Laçiner, **a.g.m.**

Bunların yanında Türk-Fransız İş Konseyi Başkanı Aldo Kaslowski başkanlığındaki bir heyet, yasanın iptaline yönelik lobi faaliyetleri için Paris'e gitmişti⁶⁷⁷.

Türkiye, Fransa'ya Ermeni Soykırımı Yasa Tasarısı ile ilgili olarak yapılan çalışmalara destek vermesinden dolayı tepki gösterdi. Başbakan Bülent Ecevit, Fransız Senatosu'nda 7 Kasım 2000 tarihinde tasarının Fransa Millet Meclisi Genel Kurulu'nda görüşülecek olmasından dolayı üzüntü duyduğunu belirtti. Soykırım iddialarının tarihçilerin tarafsız değerlendirmelerine bırakılması gerektiğini belirten Başbakan Ecevit sözlerine şöyle devam etti: "*Tarihi bir olayı siyasetin günlük çıkarlarına göre değerlendirmek ve kullanmak büyük bir yanlış olacaktır. Ülkeler arasında iyi ilişkiler oluşturmak uzun dönem gerektirir. Belirli çevrelerin bir takım siyasi engellere ulaşmak için kökleri 16. yüzyıla kadar uzanan Türk-Fransız dostluk ilişkilerini bozmalarına izin vermemeliyiz...*" Başbakan Ecevit, Fransa Millet Meclisi'nin ve Fransız hükümetinin ikili ilişkilerde hemen her alanda geliştiği mükemmel aşamanın bu girişimlerle gölgelenmesine izin vermeyeceğine inandığını belirtti⁶⁷⁸.

Türkiye'nin engelleme çabalarına rağmen; "*Fransa alenen 1915 Ermeni Soykırımı'nı tanır*", cümlesinden ibaret tek maddelik kanun teklifi, Fransız Ulusal Meclisi'nde UDF partisine ayrılan aylık oturumda gündeme getirildi ve kabul edildi. Sabah saat 9.00'da başlayan oturumun ilk saatlerde 32 milletvekili hazır bulunuyordu. Bu sayı 28 Mayıs 1998'de Millet Meclisi'nde yasa teklifinin ilk kabulündeki sayıya eşitti, bu 32 milletvekilinin özelliği Paris, Nice, Marsilya ve Lyon gibi Ermeni diasporasının yoğun yaşadığı kentlerden Ermeni oylarıyla seçilmiş milletvekilleri olmasıydı. Katılan milletvekillerinden 26'sı söz aldı. Söz alan milletvekillerinin her biri Ermeni asıllı Fransız vatandaşlarına teşekkür ederek, "*Bugün Meclis'te bulunmalarını Ermeni seçmenlere borçlu olduklarını ve Fransa'nın da nihayet Ermenilere borcunu ödediğini*" belirttiler. Ermeni tasarısının 577 üyeli parlamento da 51 oyla kabul edilmesi çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiş, bazı yazarlar böylesine küçük sayıda milletvekilinin bulunmasıyla alınan kararın tüm Fransa'yı temsil edemeyeceğini iddia etmişlerdir. Parlamento da

⁶⁷⁷ Kaslowski, Fransa'da işveren ve hükümet yetkililerine TÜSİAD ve DEİK gibi örgütlerin daha bilimsel bir araştırmaya destek vereceğini anlatacaklarını açıkladı. TÜSİAD, yasanın onayının duyulmasından sonra yaptığı açıklamada, Chirac'ın aceleci tavrını eleştirirken, Türkiye'nin hükümet, iş çevreleri, parlamento ve kamuoyundaki girişimlerinin sonuca ulaşmadan önünün kesildiğini kaydetti.

⁶⁷⁸ **Sabah**, 17 Ocak 20001.

Türkiye'ye karşı son derece sert eleştiriler de yer almış, “*Türkiye 20. yüzyılın ilk soykırımını yapmış ülke; soykırım inkârcısı devlet; halkını ezmeye devam eden, komşularını tehdit eden ve işgalci devlet*” suçlamaları öne çıkarılmıştır⁶⁷⁹.

Türk Hükümeti, Fransız Meclisi'nin Ermeni soykırımı yasa tasarısını kabul etmesinin ardından, ilk tepkisini Paris Büyükelçisi Sönmez Köksal'ı Ankara'ya çağırarak gösterdi. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Fransa Parlamentosu'nda kabul edilen Ermeni soykırımı ile ilgili yasayı “esefle karşıladığı” ve “kınadığını” bildirdi. Başbakan Bülent Ecevit, Fransız Meclisi'nin tavrını haksız ve üzücü diye niteleyerek Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkilerin ağır bir şekilde zarar göreceğini ve gölgeleneceğini söyledi. Ayrıca Bakanlar Kurulu'nun uzun toplantısının ardından aşağıdaki metin hükümet sözcüsü tarafından okundu. “*Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye'yi hiçbir zaman işlemediği soykırım suçuyla ithama cüret eden ve tarihi gerçekleri hiçe sayan Fransa Parlamentosu'nun bu kararını şiddetle kınamakta ve yasayı bütün sonuçlarıyla reddetmektedir. Milletimizin infialle karşıladığı bu yasa Türkiye-Fransa ilişkilerine büyük ve kalıcı zarar verecek ve ilişkilerimizde ciddi bir krize yol açabilecektir. Bu gelişme, bölgemizdeki barış ve istikrar ortam ve arayışlarına da olumsuz etki yapacaktır. Bunların sorumluluğu Fransa'ya ait olacaktır*”⁶⁸⁰. Dışişleri Bakanı İsmail Cem de, Fransız elçisi Bernard Garcia'ya, daha çok Fransız hükümetinin tasarının engellenmesi konusunda neredeyse hiçbir çabada bulunmamasından duydukları üzüntü ve şaşkınlığı dile getirmişti⁶⁸¹.

Türkiye, Ermeni tasarısını ulusal meclisinde kabul eden Fransa'ya karşı ilk sert yaptırımını devreye sokarak; 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Şubat 1998'de Paris'e yaptığı resmi ziyaret sırasında imzalanan ve Temmuz 1998'de uygulamaya konulan “Türkiye-Fransa 2000 Ortak Eylem Planı”nı tek taraflı olarak askıya aldı. Eylem planı iki ülke arasında kültürel, siyasi ve ekonomik alanda kapsamlı bir işbirliği ve mevcut olan çalışmaların daha da geliştirilmesinin yanı sıra, Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın Türkiye'ye resmi bir ziyaret yapmasını da

⁶⁷⁹ Fransa-Türk Dernekler Birliği'nin Le Figaro gazetesinde 180 bin frank karşılığı bastırmaya çalıştığı ilan, gazete tarafından kabul edilmemiş, ardından gazete yönetimi derneğe metnin içeriğini değiştirmeleri kaydıyla “Düşünce ve Tartışmalar” sayfasında yer vereceklerini belirtmişti. Birliğin hazırladığı yeni makale de Le Figaro tarafından ağır ifadeler içerdiği gerekçesi ile basılmadı Paris Büyükelçiliği'nin ısrarcı tüm girişimlerine rağmen bütün Fransız medyası Türk tezlerine yer vermeyi reddetti.

⁶⁸⁰ **Hürriyet**, 19 Ocak 2001.

⁶⁸¹ **Hürriyet**, 19 Ocak 2001.

içeriyordu. Ankara, eylem planını askıya alarak Chirac'a "Gelme istemiyorum" mesajını da vermiş oldu⁶⁸². Türk basınında Fransa Parlamentosu'nun kabul ettiği Ermeni yasasının en çok iki ülke savunma sanayii ve ticaret ilişkilerini vuracağı belirtiliyor, Fransa'nın, Türkiye'nin en çok ithalat yaptığı dördüncü ülke olduğu bilgisi öne çıkarılıyordu⁶⁸³.

Bu arada Fransa Dışişleri Bakanlığı, parlamentodan geçen Ermeni yasası ile ilgili olarak, hedefin Türkiye Cumhuriyeti olmadığını belirtti ve Türkiye ile ilişkilerin her alanda gelişmesine büyük önem verildiğini bildirdi. Fransa Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü François Rivasseau, oylama öncesi hükümet adına söz alan Meclis İlişkilerinden Sorumlu Bakan Jean Jack Queyranne'ın konuşmasına atıfta bulunarak, ülkesinin Türkiye ile ilişkilerin her alanda geliştirilmesine ve Ankara ile AB arasındaki yakınlaşmaya büyük önem verdiğini söyledi. Rivasseau, yasanın modern Türkiye'yi hedef alan ve suçlamaya yönelik bir amacı olmadığını, sadece Osmanlı İmparatorluğu sırasında meydana gelen trajik bir olayı hatırlatma özelliği taşıdığını ifade etti⁶⁸⁴.

2-Fransız Parlamentosu'nun Kararına Karşı Türk Kamuoyunda Gösterilen Sert Tepki

Fransa'ya karşı Türk kamuoyunda daha önce hiç görülmediği kadar sert bir tepki oluşmuş, geniş bir kitle Fransa'yı protesto etmiş veya protesto çağrılarında bulunmuştur. Ankara Ticaret Odası Başkanı Sinan Aygün, Fransız mallarına boykot çağrısında bulunarak; Fransa Parlamentosunun tarihi gerçeklere rağmen aldığı siyasi karara karşı, iş dünyasının ekonomik ceza uygulaması gerektiğini söyledi. İtalya üzerinde etkili olan ekonomik yaptırımları hatırlatan Aygün, Türkiye'de üretilmeyen ve ithal yoluyla Türkiye'ye giren Fransız mallarına karşı boykot çağrısında bulundu.

⁶⁸² **Hürriyet**, 20 Ocak 2001.

⁶⁸³ 2000 yılının ilk 10 ayında Fransa'dan 2.8 milyar dolarlık ithalat yapıldı. Bunun yıllık bazda 3 milyar doları aşması bekleniyor. Buna karşılık Türkiye, Fransa'ya geçen yıl hazır giyim, elektrik/elektronik eşya ve taşıt araçları yan sanayi ağırlıklı olmak üzere 1.6 milyar dolar ihracat yaptı. İki ülke ticaret hacminde Türkiye'nin aleyhine yaklaşık 1.5 milyar dolarlık ticaret açığı var. Öte yandan tasarımın kabul edilmesiyle birlikte Fransa'nın 7 milyar dolarlık (4 katrilyon 700 trilyon lira) tank ihalesini kaybetmesi bekleniyor. Fransa, Leclerc tankı ile, Türkiye'nin açtığı bin adet modern tank üretimi ihalesinde ABD, Almanya ve Ukrayna ile yarışlıyordu. Nurdan Bernard, **Sabah**, 19 Ocak 2001.

⁶⁸⁴ **Hürriyet**, 19 Ocak 2001.

Soruna zamanında müdahale etmede hükümetin geç kaldığı konusunda ciddi şüpheleri bulunduğunu da ifade eden Aygün, Fransa’da alınan sözde Ermeni soykırımını tanıma kararının, AB ilişkilerinde soğuma olduğu bir döneme rastlamasının tesadüf olmadığını altını çizdi. Aygün, Türkiye’nin bilinçli bir kuşatma altında olduğunu, karara karşı iş dünyasının ekonomik ceza uygulaması gerektiğini belirtti⁶⁸⁵.

Öte yandan DYP Gaziantep İl Teşkilatı, kentin 1919 yılında işgal edilmesinden sonra Fransız askerlerin yaptığı mezalimi sona erdirmek için başlatılan mücadelede şehit olan Gaziantep’lilerin kemiklerinin korunduğu Şehitler Anıtı önünde toplandı. “Fransa Antep’i unutma”, “6 bin canın hesabını kim verecek” gibi sloganlar atıp pankartlar taşıyan grup, beraberlerinde getirdikleri Fransız malı gömlek, kravat ve tişörtleri yaktılar. Polis, Gaziantep Kuva-yi Milliye Derneği üyelerinin Fransız bayrağını yakma girişimine engel oldu.

İşçi Partisi Antalya İl Örgütünün çağrısıyla Şarampol Caddesi’nde toplanarak pankart ve dövizler açan bir grup, Fransa bayrağı yaktı. İşçi Partisi İl Başkanı Cuma Coşkun, Fransa’nın tasarımı yasalaştırmasının, Batı’nın Türkiye’ye bakışı açısını gösterdiğini söyledi. Sinop Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Erol Derici, Fransız mallarına karşı ambargo konulmasını istedi. Diyarbakır’da bulunan Güneydoğu Genç İşadamları Derneği’nce yapılan açıklamada, tasarının kabul edilmesi kınandı ve derneğin Fransız mallarını boykot kararı aldığı bildirildi. Atatürkçü Düşünce Derneği Genel Başkanı Halil İbrahim Şahin, tepki olarak Fransız mallarını boykot etmekten başlayarak çeşitli önlemlerin derhal alınmasını istedi. Bunların yanında İstiklal Caddesi’ndeki Fransa İstanbul Başkonsolosluğu önünde toplanan kitle örgütleri, meslek odaları ve sendika temsilcileri, Ermeni tasarısının kabulünü protesto ettiler.

Türk kamuoyunda Fransa’nın Ermeni soykırımı iddialarını kanunlaştırmasına tepkiler sürer. Başta İstanbul ve Kocaeli üniversiteleri olmak

⁶⁸⁵**Hürriyet**, 19 Ocak 2001. Milliyet gazetesinde Melih Aşık ise, Türkiye’deki Fransız markalarının isimleri köşesinde ilan ederek boykottan bahsediyordu: “*Fransız parlamentosunun aldığı karar Fransa açısından hayli cesur sayılabilir. Çünkü Fransızlar Türk halkının iki yıl önce İtalya’ya karşı yürüttüğü boykotun karşı tarafı ne kadar acıttığını biliyorlar. Bunu bile bile soykırım kararı almaları ilginç... Bakınız Türkiye pazarında hangi Fransız kuruluşları ve markaları boykota uğrama tehlikesi içinde - Carrefour, Danone, Total, Elf, Renault, Citroen, Peugeot, Alcatel, Sagem, Yves Saint Laurent, Chanel, Louis Vuitton, Pierre Cardin, Perrier, Cafe de Paris, Air France, J.P. Gaultier, Gitane, Lancome, C. Dior, Guerlain, Dupont, Le Coq Sportif, Givenchy, Lancaster, Façonnable... vb...*” Melih Aşık, “Fransız Markası”, **Milliyet**, 20 Ocak 2001.

üzere bazı eğitim kurumları, Fransa ile kültürel ilişkileri dondurma kararı aldılar. Başkent Üniversitesi bu tepkileri ileri götürerek, bünyesindeki orta öğretim ve yükseköğretim kurumlarında Fransızca derslerini kaldırma kararı aldı. Bunun kararın Galatasaray Üniversitesi'ne taşınması da gündeme geldi. Gösterilerde Fransız bayraklarının yakıldığı görüldü. Gerek Fransızca eğitimin yasaklanması kararı, gerekse bayrak yakma gösterileri eleştiri topladı. Başkent Üniversitesi'nin Fransızca eğitimle ilgili kararını olağanüstü toplanan üniversite senatosu aldı. Yapılan açıklamada, üniversitenin Fransız Parlamentosu'nun bir kan gütme davası olan sözde Ermeni soykırımını tasarısını onaylamasını, başlayan yüzyılın en vahim hatalarından ilki olarak saydığı kaydedilerek, “*Üniversitemiz, bünyesindeki orta ve yükseköğretim kurumlarında Fransızca derslerini kaldırmıştır. Üniversitemiz Fransa'da düzenlenecek hiçbir bilimsel toplantıya katılmayacak, kendisinin düzenleyeceği bilimsel toplantılara Fransa'dan katılımcı çağırmayacaktır. Fransa'da görevli üniversitemiz çalışanlarının hemen Türkiye'ye dönmesi kararlaştırılmıştır. Fransa'nın ürettiği hiçbir ürün satın alınmayacak, Fransa ile hiçbir ticari ilişki kurulmayacaktır*” denildi.

Başkent Üniversitesi'nin bu kararına bazı bilim adamları tepki gösterdi: Galatasaray Lisesi mezunu Dışişleri eski Bakanı Mümtaz Soysal: “*Fransızca gibi diller kimilerinin kabulüyle veya reddiyle ayakta kalacak ya da yıkılacak diller değildir. Kaldı ki, çağdaş Türkiye kültüründe Fransızcanın yeri büyüktür*” diyerek kararı eleştirdi. ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim görevlisi Hüseyin Bağcı: “*Siyasilerin yanlışlarından dolayı bir dili cezalandırmak, hoş değil. Ayrıca Fransa'ya ve dolayısıyla AB'ye yönelik ekonomik yaptırımlardan Türkiye çok büyük zarar görür*” dedi. Galatasaray Üniversitesi Rektörü Erdoğan Teziç: “*I. Dünya Savaşı'nda Fransa ile Türkiye harp halinde iken Galatasaray Lisesi'nde Fransızca dille eğitimde kesinti olmamıştır. 1970'li yıllarda Fransa'da Ermeni Anıtı dikilmesi nedeniyle, elçimiz Türkiye'ye döndü. İlişkilerimiz gergindi. Ama bir devlet lisesi olan Galatasaray Lisesi'nde Fransızca öğretime devam edildi. Amerikan Kongresi Ermeni tasarısını yasalaştırsaydı, o zaman da İngilizce okulların hepsi, aynı karar alma yoluna gidecek miydi?*” diyerek sağduyu çağrısında bulundu⁶⁸⁶.

Uludağ Üniversitesi de Fransız üniversiteleriyle tüm ilişkilerini dondurma kararı aldı. Üniversite Senatosu'nun yaptığı olağanüstü toplantı sonrası açıklama

⁶⁸⁶Hürriyet, 21 Ocak 2001.

yapan Rektör Mustafa Yurtkuran, Senato kararının Fransa Büyükelçiliği, Fransa Meclisi'nin tüm üyeleri ve Fransa hükümeti üyelerine, Türkiye ve Fransa'daki etkili sivil toplum örgütlerine gönderildiğini belirtti. Kocaeli Üniversitesi, Fransa ile her türlü kültürel ve sosyal ilişkileri dondurduğunu açıkladı. Üniversite Senatosu'ndan yapılan açıklamada, tasarinın kabulünün Türk ulusu tarafından büyük üzüntü ve nefretle karşılandığı ifade edildi.

Fransa Meclisi'nde kabul edilen Ermeni soykırımı yasası, Fransız basınında geniş biçimde yer aldı. Le Figaro gazetesi, "Ankara ve Paris arasında soğukluk" başlığı ile verdiği haberde, mecliste kabul edilen yasa tasarısının iki ülke arasında diplomatik krize neden olduğu belirterek Başbakan Bülent Ecevit'in açıklamalarına yer verdi. Gazete Türkiye'de, ABD'de Clinton yönetiminin yaptığı gibi, Fransa'da Cumhurbaşkanı Jacques Chirac ve Başbakan Lionel Jospin'in devreye girmemesinden de kızgınlık duyulduğu ifade edildi. Le Figaro gazetesinde başmakale olarak kaleme alınan yazıda, Fransa'nın tarihinde yaşadıklarına işaret edilerek, meclisin bu tasarımı kabul ederek, bir çeşit hakem rolü oynamak istemesi ve tarihi sorgulamaya çalışması eleştirildi. Ayrıca Le Monde gazetesi verdiği haberde, Türkiye'den gelen sert tepkilere geniş yer ayırdı, başmakalede meclisin bu tür bir tasarımı kabul etmesinin yasallığının tartışılabilir olduğu ve uzmanlar arasında da hala tartışmalar bulunduğu kaydedildi. Le Monde, bununla birlikte, Anadolu'da yaşayan Ermenilerin sınır dışı edildiği ve katliama uğradıklarının da gerçek olduğunu öne sürdü. Makalede "*Türkiye, AB'ye katılmak istiyorsa kendi tarihi ile barışmak zorunda*" şeklinde ifadelere yer verildi⁶⁸⁷.

Türk basınında genellikle Türkiye eğer Fransa'nın aklını başına almasını sağlayacak gücü, dirayeti ve kararlılığı bu defa göstermezse, Almanya ve İngiltere olmak üzere öteki Avrupa ülkelerinin parlamentolarında da aynı tür kararlar ardı ardına çıkacağı vurgulanarak hükümet daha sert tavır almaya davet edilmiştir. Ayrıca, Türkiye bir gün, belki de Avrupa Birliği'ne girmesinin koşullarından biri olarak, önce "Ermeni katliamının" hesabını temizle, talepleriyle karşı karşıya kalabileceği konusunda da hükümete karşı uyarılarda bulunulmuştur. Diğer yandan ise fevri çıkışların yapılmaması, sağduyulu bir siyaset izlenmesi gerektiği kaydedilmiştir. Diğer yandan Türk basınında Fransa'nın bu kararı alması, Ermeni sorunu konusunda Fransa'nın tarihsel rolüne uygun olduğu yönünde yorumlar yer

⁶⁸⁷Hürriyet, 19 Ocak 2001.

aldı. Haberlere göre; soykırımı ittifakla tanıyan Fransa, bugüne kadar 36 Türk diplomatını öldüren ASALA'ya ses çıkartmamıştı. Ermeni soykırım yasa tasarısını kabul eden Fransa, 1973-1984 yılları arasında faaliyet gösteren, başta ASALA olmak üzere tüm Ermeni terör örgütlerinin en rahat davrandığı ülkeydi.

Türk basınının da bazı kalemler tarafından Türk hükümetinin tavrı yumuşak bulunmuş, Paris Büyükelçisi Hasan Esat Işık'ın 1970'li yılların başında Ermeniler tarafından Marsilya'da bir "soykırım anıtı" dikilmesi üzerine gösterdiği sert tepkiyi Türkiye benimseyip sürdürmüş olsaydı, olayların bu raddeye gelmeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca aynı köşe yazarları Fransa'ya sert tepki gösterilmesi konusunda Türk kamuoyu ve hükümeti harekete geçirmeye çalışmışlardır⁶⁸⁸. Bu süreçte Türk basınında Fransızlara Cezayir hatırlatması yapan köşe yazarı sayısı oldukça fazladır⁶⁸⁹. Gündüz Aktan, Fransız ordusunun Cezayir halkının neredeyse üçte biri olan 900 bin kişiyi öldürdüğünü belirterek bunun açıkça bir soykırım olduğunu ileri sürer⁶⁹⁰. Bunların yanında Türk kamuoyunda II. Dünya Savaşı'nın sonunda kurulan Nüremberg mahkemesinin uzun bir yargılama sürecinin sonunda, Almanya'da bir soykırım cereyan ettiğini karara bağladığı ve sorumluları cezalandırdığı ancak, 1915-16 Ermeni olaylarının böyle bir yargı sürecinden geçirilmemişken, ilk kez bir Batı Avrupa yasama organının, kendini yargı yerine koyduğu ve "soykırım" işlendiğine karar verdiği belirtilir. Dolayısıyla Fransız Ulusal Meclisi'nin Ermeni soykırımı ile ilgili aldığı kararı tam bir aptallık abidesi olarak tanımlamıştır. Hasan Cemal'e göre ise, seçim telaşına düşmüş milletvekillerinin tarih yazmaya kalkışmaları, tarihe elbet şaşkınlık ve oportünizm örneği küçük bir dip not olarak geçecektir⁶⁹¹.

⁶⁸⁸ "Dış siyasetteki ahmaklıkların bedeli zaten gününde değil, genelde on beş-yirmi yıl sonra ödenir. Şimdi işte onu yaşıyoruz. Burada da yapabileceğimiz çok şey olduğuna inanalım. İnanmakla kalmayalım, Fransa'nın bir süre önce 'Misillemeye kalkarsanız siz zararlı çıkarsınız' anlamında demeçler veren Ankara Büyükelçisi Bernard Garcia'ya da, kimin zararlı çıkacağını gösterelim... Tüm kurum ve kuruluşlarımızla, tüm olanaklarımızla ve Fransız mallarına koyacağımız bireysel boykotlarla, tatilde Fransa'ya değil başka ülkeye gitmek gibi bireysel kararlarımızla öyle çok ders verebiliriz ki... Aldığımız sonuca onlar da şaşar biz de..." Oktay Ekşi, "Gelme Chirac", **Hürriyet**, 20 Ocak 2001.

⁶⁸⁹ Zeynep Atikkan'a göre; "Cezayir işini tarihçilere bırakalım" diyen Fransa, başkalarının tarihini keyfinin istediği gibi yargılama keyfiyetini kullanıyor ve bunu "simgesel" diye sunabilme kolaycılığını gösteriyordu.

⁶⁹⁰ Gündüz Aktan, "Fransa'nın Pinochet'leri", **Radikal**, 20 Ocak 2001.

⁶⁹¹ Hasan Cemal, "Fransız Meclisi'nin Kararı Aptallık Abidesi Ama...", **Milliyet**, 20 Ocak 2001. Bundan sonra ise ne yapılması gerektiğini yazar şu şekilde ifade etmiştir. "1-Tarihi siyasetin gündeminden çıkartacak, başta Türklerle Ermeniler arasında olmak üzere tarihi tarihçilere bırakacak ortak platformlar oluşturmalıyız. 2-Türkiye'yle Ermenistan arasında devletten devlete ilişkilerin kapısını aralarken, iki ülkenin sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkileri geliştirmeliyiz. 3-Kafkasya'ya barış ve refahı getirebilecek açılımlar için daha sistemli çaba göstermeliyiz. 4-Devlet olarak derdimizi dışarıda iyi anlatacak yolları açalım. 5-Tepki gösterelim ama kendi bindiğimiz dalı

Bu konularda genellikle en sert yazıları kaleme alan Emin Çölaşan ise Fransa'nın aldığı karar ilgili yazısını Fransa'da yaşayan bir Anadolu Ermeni'ye ayırmıştır. Yazarın aktardığına göre; Albert Azaryan Fransa'da yaşayan vatan hasreti çeken Türk sanat müziği dinleyen, koyu Beşiktaşlı 65 yaşlarında bir Ermeni'dir. *“Muhteşem bir adam. Telefon ediyorum, yanı başındaki radyodan Türk sanat müziği, ya da Kara Kartal'ın maçlarını dinliyor. Beşiktaş yeniyor, arayıp mutluluğunu bildiriyor. Erzincan depremi oluyor, Albert Azaryan para gönderiyor. Gülhane'de yatan terör gazileri için kampanya başlatıyoruz, yine para gönderiyor. Türkiye'de bazı öğrencileri okutuyor. İnanılmaz bir şey. Albert Baba hep Türkiye sevgisiyle yaşıyor, sürekli vatan hasreti çekiyor”*⁶⁹². Emin Çölaşan'a göre, Avrupa ve bu kapsamda Fransa, yıllardan beri Türkiye'den intikam alıyordu. Ayrıca Çölaşan, işi tarihçilere bırakmanın ne kadar hatalı bir iş olduğunu Halil Berktaş'ı hatırlatarak tekrarlar. *“İş tarihçilere bırakmak da öyle. Burada kaç kez yazdım. Örneğin, ‘Saygın bir Türk tarihçisi’ olan ve aynı zamanda Sabancı Üniversitesi'nde gencecik çocuklarımızı eğiten Halil Berktaş isimli profesör, çeşitli zamanlarda verdiği demeçlerde ‘Evet, biz çok Ermeni öldürdük’ diyor. Eğer Ahmet Necdet Sezer'in de Birleşmiş Milletler kürsüsünden dile getirdiği ‘Bu iş tarihçilere bırakalım’ görüşü gündeme gelirse, hapı yuttuğumuzun resmidir”*⁶⁹³.

Öte yandan Türk basınında Ermeni sorunu konusunda Türkiye'nin aldığı tavra eleştirel bakan kalemlerin sayısı gittikçe artmaya başlayacaktır. Bu kalemler 1915'te yaşananların bir soykırım olmadığını söylese de birçok Ermeni vatandaşın suçsuz yere öldüğünü belirttikleri yazılarında bu durumun özeleştirisinin yapılması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Şahin Alpay'a göre, Ermeni diasporası “soykırım” iddialarını gündeme getirmeye başladığında Ankara neden, *“Türkiye Cumhuriyeti, tehcir kararını veren İttihatçı Osmanlı yönetimini devirerek kuruldu. I. Dünya Savaşı*

kesecek aşırı davranışlardan da sakıyalım. Örneğin Avrupa Birliği menziline sapmayalım. Çünkü bu rotadan çıkarsak, Türkiye bambaşka sulara açılır ve bugüne kadar çağdaş, modern bir ülke olmak için sarf edilen çabalara da yazık olur. Bir başka deyişle: Papaza kızıp oruç bozmayalım”.

⁶⁹² Emin Çölaşan, “İsmi: Albert Azaryan”, **Hürriyet**, 19 Ocak 2001.

⁶⁹³ Emin Çölaşan, “Fransa'nın İntikamı”, **Hürriyet**, 20 Ocak 2001. Emin Çölaşan yazısının devamında alınması gereken önlemleri şu şekilde sıralamıştır; *“1- Kablolu televizyon yayınında yer alan TV5 isimli Fransız kanalını devre dışı bırakmak. 2- Fransa'ya düzenlenen bütün turistik turları derhal iptal etmek. Bizim sırtımızdan korkunç para kazanıyorlar. 3- TBMM toplanır ve Fransa'nın bu yüzyıl içerisinde Cezayir, Vietnam ve diğer Uzakdoğu ve Afrika sömürgelerinde yapmış olduğu soykırım, ekonomik, sosyal ve siyasal sömürüyü kınayan bir kararı oybirliği ile alır”*.

sırasında hayatlarını kaybeden milyonlarca Türk ve Müslüman kadar Ermeni ve Hıristiyan yurttaşlarımız için de çok üzgünüz” demek dirayetini gösterememişti⁶⁹⁴.

Şahin Alpaya gibi, Mehmet Altan da genel bakışın dışında bir değerlendirme de bulunarak; Ankara'nın tüm Cumhuriyet döneminde “resmi tarihi” olduğu gibi “dış politika”yı da tartışılmaz bir “tabu” olarak dayattığını, toplumu, çok farklı sosyal katmanlardan, değişik düşüncelerden oluşan geniş bir mozaik olarak algılamak yerine, halkı dış düşmanlara karşı bir “tek insan” gibi davranmaya zorlamayı “ulusal politika” kabul ettiğini vurgular. 1915 yılında meydana gelen Ermeni Tehcir Olayı da Ankara'nın resmi görüşünü tekrarlama dışında farklı yaklaşım yapılamayacak konulardandır. Dolayısıyla Türkiye bu olayı tartışmadığı, değişik cephelerini göremediği için toplum, herhangi bir şekilde konunun güncelleşmesi halinde buna vereceği farklı cevapları oluşturamamış, resmi yaklaşım dışındaki tarihsel doğruları da derinliğine inceleyememiştir. Başka bir deyişle zihinsel gelişmesini gürbüzleştiremediği için Türkiye güçsüzleşmişti⁶⁹⁵.

Ali Bayramoğlu ise, Ermeni tasarısının daha şimdiden Türkiye'yi uluslararası alanda sıkıştırmakla kalmadığını, aynı zamanda örneğin İstanbul Üniversitesi'nin Fransa'yla tüm bilimsel ilişkileri kesmesi gibi; bir bilim merkezini biraz daha “devlet aktörü” kılan gelişmelere de yol açtığını vurguluyordu. Bayramoğlu'na göre yaşananların bir diğer yönü ise Türkiye'de milliyetçi tepkiyi büyüterek, ülkenin yaşamakta olduğu otoriterleşme ve içe kapanma sürecine meşruiyet kazandırmasıydı. Ayrıca Ali Bayramoğlu 1915'de yaşananların soykırım olarak tanımlanamayacağını da ifade eder⁶⁹⁶. Murat Belge de Ermeni tehcirinin soykırım olamayacağını belirtir⁶⁹⁷. Diğer yandanise Belge; “*Biz sizin Cezayir'de*

⁶⁹⁴ Şahin Alpaya, “Büyütmeyelim”, **Milliyet**, 20 Ocak 2001.

⁶⁹⁵ Mehmet Altan, “Halledemeyince Hallediyorlar...”, **Sabah**, 20 Ocak 2001.

⁶⁹⁶ Ayrıca Bayramoğlu, 1915 olayları bu soykırımı olarak tanımlanamayacağını, Nazilerin yaptığı soykırımı andıran bir teorik alt yapısı, önceden güdülen etnik temizlik amacının 1915 olaylarında olmadığını, yaşananlarda milliyetçilik hareketlerini, çete savaşlarını ve sert tedbirleri içinde barındıran bir imparatorluk öyküsü olduğunu söyler. “*Servetin el değiştirmesine yönelik bazı sivil girişimler ve binlerce insanın ölmesine yol açan tehcir, gerçekleri ne olursa olsun devletin bireye karşı işlediği bir suçtur bir ama bir soykırımı değildir*” Ali Bayramoğlu, “Ermeni Sorununu Çözmek” **Sabah**, 20 Ocak 2001.

⁶⁹⁷ “*Soykırım uyguladılar, demekten kaçınmakta yarar var. Daha önce de yazdığım gibi, uluslararası hukukta soykırım maddesini şimdi olduğu şekilde her şeyi içine alan bir genellikten çıkarmak ve ince ince tanımlamak gerekiyor. Ben Ermeni kıyımını bir soykırım gibi görmüyorum; ama bunu savunacaksam, geliştireyim ‘Sen de soykırım yaptın’ diye bağırımdan vazgeçmeliyim. Fransa'nın Cezayir'de uygulamaları rezaletti, evet, ama teknik anlamda 'genosid' miydi? Bence, hayır*”. Murat Belge, “Değişen Neydi?”, **Radikal**, 3 Şubat 2001.

yaptığınız zulmü yüzünüze çarptık mı?” serzenişini hiç etik bulmadığını da ilave eder⁶⁹⁸.

Türk basınındaki Ermeni sorunun konusunda ortaya konan farklı yaklaşımlara cevap verenlerin başında Emekli büyükelçi Gündüz Aktan geliyordu. Aktan, bazı köşe yazarlarının Fransız yasasının Türkiye’yi etkilemeyeceğini, tazminat ya da toprak taleplerine yol açmayacağını, zaten İttihat Terakki yönetimini ve Osmanlı’yı ilgilendirdiğini ileri sürmesine cevap verir. Aktan’a göre bu kişiler; Fransız basınına bir göz atsa, Ermeni soykırımından sadece Türkiye ve Türklerin sorumlu tutulduğunu hemen göreceklerdi. Ayrıca hemen tüm köşe yazarları, Türkiye’nin başına gelenlerden Türkleri sorumlu görüyorlar, arşivlerin açılması gerektiğini söylüyorlardı, Aktan’a göre; büyük paraların döndüğü bu alanda tüm “tarihçiler” sadece işlerine gelen arşivleri ve belgeleri kullanıyorlardı⁶⁹⁹. Gündüz Aktan başka bir yazısında yaşanan tartışmalara farklı noktalardan değinerek, soykırımın hukukta bir suç kategorisi olduğunu, oysa tarihçilerin çoğunlukla hukuk bilmediklerinden dolayı çok sayıda sivilin öldüğü her olayı soykırım diye nitelemek eğiliminde olduklarını belirtir⁷⁰⁰. Bunun yanından Bosna ve Rwanda mahkemelerinde okunan iddianameler ve verilen kararlar, insanların sadece bir gruba mensup olmaları nedeniyle öldürülmelerini soykırım sayıyordu. Zira soykırım sözleşmesinin müzakeresi sırasında metne, insanların “bir gruba mensup olması nedeniyle” yok edilmesi ibaresi eklendi. Yani ırkçı nefret olmadan soykırım olmuyordu. Aktan’a göre, Türkler antisemitizme benzer bir “antiermenizm”e hiç sahip olmamıştı. Sorun Batılıların bu gerçeği kabul edip edemeyeceklerindeydi, zira bu tür ırkçılık, Rwanda hariç, sadece Batı uygarlığının özelliği⁷⁰¹.

⁶⁹⁸ “Yani ben suçlu olduğumu bildiğim biriyle, muhtemelen bir ortak çıkar için, birlikte yola çıkacağım. Ama o adamın işlediğini bildiğim suç hakkında ağzımı açmayacağım. Derken işin bir aşamasında o adam bana hoşuma gitmeyen bir şey yapacak. Ben de o zaman galeyana gelip bildiğim eski hikâyeleri sayıp döneceğim, ‘Sen zaten şöyle şöyle bir adamsın’ diyeceğim. Biri gelip bana, ‘Madem bunları biliyordun, niye onunla dostluk ediyordun?’ derse, verecek bir cevabım var mı? Üstelik Türkiye, Fransa’nın Cezayir’de yaptıklarını kınama fırsatı çıktığında, tam da bu mezalimin yürürlükte olduğu yıllarda, Cezayir’den değil, Fransa’dan yana tavır almıştır”. Murat Belge, “Nereledeydiniz?”, **Radikal**, 4 Şubat 2001.

⁶⁹⁹ Gündüz Aktan, “Basına Ayna”, **Radikal**, 24 Ocak 2001.

⁷⁰⁰ Öte yandan Aktan’a göre; Fransızlar, diğer Batılılar gibi, kendilerinden daha kötü olduğuna inandıkları bir günah keçisi olmadan, geçmiş günahlarıyla yüzleşmiyorlardı. Bu özel durum da Ermenilerin işine yaradı. Ermeni görüşleri lehine tarih kitaplarının birbiri ardına çıktığı 1990’ların ortasına kadar, 1948 tarihli Soykırım Sözleşmesi hiçbir yargı organı tarafından herhangi bir olaya uygulanmadığından ortada bir içtihat da yoktu. Hatta dünyada bu kadar insan ölürken bu sözleşmenin bir işe yaramadığı eleştirileri yoğunlaşıyordu. Bu dönemde ya sözleşmedeki soykırım tanımı hukukla bağdaşmayan biçimde geniş yorumlandı ya da yeni ve gevşek soykırım tanımları önerildi.

⁷⁰¹ Gündüz Aktan, “Kazanırken Kaybetmek”, **Radikal**, 26 Ocak 2001.

Grupların zorla göç ettirilmesinin üç şekli olduğunu belirten Gündüz Aktan bunları; Etnik temizlik, tehcir ve mübadele olarak saymıştır. Aktan'a göre; Etnik temizlik deyimi soykırımdan da yeniydi. Etnik temizlik, bir toprak parçasında kendi grubundan oluşan homojen bir nüfus yaratmak için, diğer grupları şiddet kullanarak sınır dışına atmak anlamına geliyordu. Eski Yugoslavya Uluslararası Mahkemesi, etnik temizliği, genelde soykırım saymıyor çünkü etnik temizlik siyasi amaçlı görülüyordu⁷⁰². Sonuç olarak yazara göre, Türkler ve Müslümanlar Balkanlardan soykırım boyutundan da korkunç bir "etnik temizlik"le atılmışlardı ve bu yaşananlar yüzyılın ilk soykırımıydı. Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği Ermeni tehciri ise yazara göre bütün bunların dışında kalıyordu⁷⁰³.

Gündüz Aktan'a göre; tarih araştırmalarıyla bu gidişi durduramazdık, bu konuda Ermeni taraftarlarının yazdıkları zaten Batı kamuoylarını soykırıma inandırmıştı. Bundan sonra savaş, zaten hukuk alanında verilecekti. Kaldı ki hukuk, Ermeni olaylarının soykırım olmadığını gösteriyordu⁷⁰⁴. Öte yandan Aktan'ın respitine göre, Ermeni olayının soykırım olmadığını Batılı ülkelerin kısa bir araştırmayla anlamaları mümkündü; ancak Hıristiyan dayanışması, Türklere karşı tarihten gelen önyargılar, seçim ve oy hesapları Batılıların gerçeği görmesini engelliyordu. Bunda Türklerin kendi acılarından kaçması; yurtlarını zihnen kolayca terk etmeleri; kendilerine karşı işlenen suçları unutuvermeleri de rol oynamış olabilir⁷⁰⁵.

Dolayısıyla Türkiye 2000'li yıllara gündeminde Ermeni sorunu ile girmiş, günlük gazetelerin yanında dergiler söz konusu meseleyi konu edinen sayılar

⁷⁰² Gündüz Aktan, "Tarihle Yüz(Süz)leşme", **Radikal**, 29 Ocak 2001.

⁷⁰³ "Tehcir diye ayrı bir göç kategorisi yok. Dolayısıyla Ermeni tehcirini ele alıp tanımlarsak, etnik temizlikten ilk farkı, bir gruba silahlarla saldırmanın, sivil öldürmenin, yerleşim birimlerini yakıp yıkmamanın, insanları önüne katıp sürmenin olmaması. Çünkü tehcirin başlama aşaması düzenli. İkinci fark, etnik temizlik bir grubu ülke sınırları dışına atmaksa, tehcirde amaç ülke sınırları içinde bir başka yere yerleştirme oluyor. İsteseydi Osmanlı da, Ermenileri güneye tehcir edeceğine, doğuya Rus sınırına sürebilirdi. Üçüncü fark ise, etnik temizlikte şiddetin çok yoğunlaştığı bir aşamada göçe zorlanan gruba karşı ırkçı nefret belirmesine karşılık, tehcir edilen gruba karşı halkın en azından bir kısmında şefkat, yöneticilerde hatalardan pişmanlık ve Ermenilere saldıranlara karşı kızgınlık olması". Gündüz Aktan, "Yüzyılın İlk Soykırımı", **Radikal**, 31 Ocak 2001.

⁷⁰⁴ Gündüz Aktan, "Cepheler Yıkılır Cepheler Kurulur", **Radikal**, 3 Şubat 2001.

⁷⁰⁵ Dolayısıyla Gündüz Aktan'a göre; "Cumhuriyet'in başında geçmişi sürekli hatırlamak, imparatorluğu ihya etmek gibi son derece tehlikeli maceralara yol açabilirdi. Öte yandan Batılılaşma reformları da geçmişle tüm bağların koparılması üzerine oturuyordu. Belki hepsinden önemlisi, acılarımızın yüzleşilemeyecek kadar büyük olmasıydı. Bir taraf acılarından başka bir şey hatırlamıyor, diğer tarafa acılarını unutmadan yaşayamıyorsa, mağdur görünenin duygusuz görünen tarafından zulme uğratıldığı sonucuna varmak o kadar da zor olmamalı. Bırakın Balkan savaşlarını, daha dün gibi olan 1963-1974 arasında Kıbrıs'ta cereyan eden zulmü kaç kişi hatırlıyor?" Gündüz Aktan, "Unutulanlar" **Radikal**, 10 Şubat 2001.

hazırlamışlar, “Yeni Türkiye”, “Birikim”, “Bilimin ve Aklın Aydınlığında Eğitim” gibi dergiler Ermeni sorununu konu edinen özel sayılar çıkarmışlardır.

Diğer yandan 1990’lı ve 2000’li yıllar Türkiye’de Ermeni sorunu konusunda yayın faaliyetinin zirve yaptığı dönem olmuş, özellikle devlet kurumlarının bazıları söz konusu süreçte Ermeni sorunu konusunda bizzat yayın üretmiş veya üretilen yayınlara destek vermiştir. Bu dönemde öne çıkan kurumlardan biri de Türk Tarih Kurumu olmuş, bu kurumda Ermeni Masası oluşturularak Ermeni sorununu ele alan yayın faaliyetine ağırlık verilmiştir. Kurum başkanı Yusuf Halaçoğlu da çalışmalarını Ermeni meselesi üzerine yoğunlaştırmış ve “Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)” adlı çalışmasını 2001 yılında yayınlamıştır. Aynı kurum tarafından 2004’de Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu imzasını taşıyan “Ermeniler: Sürgün ve Göç” adlı eser basılmıştır. Ermeni Masası başkanı olarak görev yapan Hikmet Özdemir’in çalışması olan “Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918” adlı eser 2005’de Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır. Yine Ermeni masasında başkanlık yapan Kemal Çiçek’in hazırladığı “Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917” başlıklı eserde kurum yayınları arasından 2005’de çıkmıştır. Bunların yanında aynı dönemde Ermeni sorununa yönelik farklı yazarlar tarafından hazırlanan kitapları da basan Türk Tarih Kurumu diğer yandan da Türkçe yayınlarının bir kısmını farklı dillerde basmıştır.

Aynı dönemde Genelkurmay ATASE yayınları arasından ise; “I. Dünya Savaşı Sırasında Ermenilerin Türklere Yaptığı Katliam: Fotoğraflar” adlı eser 2000’de, “Yüz Soruda Ermeni Sorunu” başlığı taşıyan kitap 2001’de, “Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri: (Meşrutiyetin İlanından Önce Ve Sonra)” isimli çalışma 2003’de, “Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918” adlı yapıt 5 cilt olarak 2005 ve 2006 yıllarından basılmıştır.

TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu tarafından ise 2002 yılında Türkkaya Ataöv, İlber Ortaylı ve Stanford J. Shaw danışmanlığında hazırlanan “Osmanlı’nın Son Döneminde Ermeniler” adlı eser yayınlanmıştır. T.C. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından ise 1990’lı ve 2000’li yıllar Ermeni sorunu konusunda çalışmaların yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. “Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)” adlı çalışma 1994’de, “Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu’da Ermeni Mezalimi” başlıklı yapıt 4 cilt olarak 1995 ile 1998 yılları arasında, “Ermeni Komiteleri (1891-1895)” isimli eser 2001’de, “Ermeniler

Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1914-1918) adlı çalışma 2001’de, “Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (1919-1921) başlığını taşıyan yapıt 2001’de, “Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri I-II” adlı çalışma 2004’de Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları arasından çıkmıştır.

Bu dönemde Ermeni sorununun hem Türkiye’nin dış siyasetinde daha fazla yer teşkil etmesine hem de kamuoyunda daha fazla gündem oluşturmaya bağlı olarak Ermeni sorunu konu alan sempozyum ve kongrelerin sayısında ciddi bir artış söz konusu olmuştur. “XI. Türk Tarih Kongresi” 1990’da, “Tarihi Gerçekler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu”1990’da Ankara’da,“Yakın Tarihimizde Van Sempozyumu”1990’da Van’da, “Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu”1991’de Kars’ta, “Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu (Dün, Bugün, Yarın)”1992’de Ankara’da, “Beşinci Askeri Tarih Semineri”1995’te İstanbul’da,“Ermeni Sorunu ve Bursa Ermenileri”2000’de Bursa’da,“Uluslararası Türk-Ermeni Tarih ve Kültür Sempozyumu”,2001’de Ankara’da,“Tarih Boyunca Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu”2001’de Ankara’da, “Kahramanmaraş’ta Ermeni Sorunu Sempozyumu”2002’de, “Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu Paneli” 2002’de İstanbul’da,Kahramanmaraş’ta,“Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri” 2003’te,“Belgelerin Işığında Ermeni Meselesi Semineri” 2004’te Balıkesir’de, “İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri, Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları” 2005’de İstanbul’da düzenlenmiştir.

IV. ERMENİ SORUNU KONUSUNDA TÜRKİYE'DE MUHALİF SESLERİN ORTAYA ÇIKMASI

Türkiye’de Ermeni sorunu konusunda farklı yaklaşımların dile getirildiği dönem 1990’ların ikinci yarısı ve 2000’li yıllar olmuş, bu dönemde Türk kamuoyunda Ermeni sorununa yönelik genel yaklaşımın dışında bir algı ve bakış ortaya konmuştur. Türk kamuoyunun Ermeni sorununu algılayış biçimine bakıldığında, bu döneme kadar konu kamuoyunun önüne dış dinamiklerin etkisiyle gelmiş, buna karşı kamuoyunda genellikle tek bir bakış egemen olmuştur. Bu durum 1990’ların sonuna kadar devam etmiş, Türk kamuoyu Ermeni meselesini dışsal etkenler olmadan tartışmamıştır. 2000’li yıllardan itibaren ise çeşitli sebeplerle Türkiye’de Ermeni sorunu konusunda genel yaklaşıma karşı eleştirel bakan sesler kamuoyunda duyulmaya başlanır. Türk tezine eleştirel bakan bu yaklaşım 1915’te yaşananları başlangıçta “soykırım” olarak tanımlamasa bile yaşananları “kıırım”, “katliam” olarak tanımlamış ve bu durumdan İttihat-Terakki yönetimini sorumlu tutarak Türkiye’nin tarihsel geçmişi ile yüzleşmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Türkiye’de bu tür muhalif yaklaşımları savunanlar kamuoyunun genelinden sert bir tepki görse de, ortaya koydukları yaklaşım medya da her zaman yer bulmuş, başka bir deyişle muhalif bir yaklaşım kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Diğer yandan özellikle başta Belge yayınları bu süreçte 1915 olaylarının soykırım olduğu tezini işleyen kitapları Türkçeye çevirmiştir. Vahakn Dadriyan yazmış olduğu kitaplar başta olmak üzere Arnold Joseph Toynbee’nin yazmış olduğu ve Ermeni tezlerinin ilham kaynağı olan “Mavi Kitap” da bu süreçte Türkçeye çevrilmiştir. Özellikle Dadrian’ın kitapları Ermeni tezlerinin Türk kamuoyuna yansması bakımından önemli olmuş, ilk olarak 1995 yılında “Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid: 1915 Ermeni Olayı Ve Hukuki Sonuçları” adlı kitabı Belge yayınları tarafından 1995 yılında Türkçeye çevrilmiştir.

Türkiye’nin ortaya koyduğu tezlerin dışında muhalif bir yaklaşım sergileyenlerin başında Taner Akçam gelmektedir. Taner Akçam ilk olarak 1991 yılında basılan “Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu” adlı kitabın yazarıdır. Bu kitap genellikle Ermeni sorunu konusunda Türkiye’deki ilk muhalif yayın olarak kabul edilir. İletişim yayınları tarafından basılan kitapta 1915 olayları için “kıırım”

ifadesi kullanılmıştır. Yayınevinin notunda “*Yakın dönem Türkiye tarihinin seyrinde siyasi-kültürel dünyamızın şekillenmesinde büyük payı olan tabulardan biri ve herhalde en ‘hassas’ olanı ‘Ermeni sorunu’dur. Elinizdeki kitap, İletişim Yayınları’nın bu tabuyu aşmak, onu konuşulur kılmak, ortak bir tartışma ve iç hesaplaşma zemininde yeniden düşünmek amacıyla yapacağı yayınların ilk kitabıdır*” denilmiştir. Devamında yayınevi, aradan yüzyıla yakın bir zaman geçmiş olmasına rağmen bu tabunun neden aşılamadığını şu şeklide açıklar. “*Söz konusu tabunun altında, Türk, Kürt, Ermeni yüzbinlerce insanın karşılıklı kıyımlar ortamında ölmüş, öldürülmüş olması gibi korkunç bir gerçeklik, başta Anadolu olmak üzere tüm Ön Asya halklarının birlikte yaşama kültüründe, yaratılmış devasa bir tahribat vardır, insanların ‘biz’ ve ‘onlar’ diye iki düşman safta ‘taraf’ olmaya sürüklendikleri bir ortamın, bir dönemin ürünüdür bu bilanço. Gerek Türkiye ve gerekse Ermeni toplumunda tabu aynı biçimde işlemektedir. Sorumluluğun ve suçun karşı tarafta, olduğunu, ‘biz’im tarafınsa haklı, mağdur veya meşru müdafaa halinde olduğunu kanıtlayan açıklama ve anlatımların dışına çıkmak ‘ihanet’le eşdeğer sayılıyor*”⁷⁰⁶.

Dolayısıyla Taner Akçam yukarıdaki kitabını yayınladıktan sonra; Türk kamuoyunda Ermeni sorunu tartışıldığında muhalif bir yaklaşımın temsilcisi olarak hep akıllara gelen ilk isim olmuştur. Taner Akçam, 1999’da İmge yayınevi tarafından basılan “İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu” adlı bir kitap daha yayınlamıştır. Kitabının arka sayfasında “*...Dünya kamuoyu bu konuyu tartışırken, Türkiye’de insan hakları ve demokrasi taleplerinin ‘Batıların riyakârlığı’ olarak sunulmasına devam edilebilmektedir. Kurtuluş Savaşı tarihini, Birinci Dünya Savaşı’nda işledikleri suçlar nedeniyle Türklerin cezalandırılmasına, Osmanlı egemenliğindeki halkların kurtarılıp, Türklerin elden geldiğince küçük ve zayıf bir ülkeyle yetinmeye zorlanmasına karşı verilen bir mücadele, yani yalnızca toprak ve sınır değil, insan hakları davası olarak da değerlendirmek mümkündür. Batılı devletlerin Osmanlı Devleti’ne yönelik çıkar ve taleplerine karşı verilen mücadelede, Ermeni sorunu ve İttihatçı yargılamalarının taşıdığı önemin unutturulan tarihi, insan hakları ve kendi geçmişimizle barışmanın da tarihi olabilir. Elinizdeki çalışma, unutulmaları hatırlama ve geçmişle barışma yolunda atılmış küçük bir adımdır*” denmiştir. Akçam bu çalışmasında da 1915 olayları için “kırım” kelimesini kullanmışsa da, ancak önsöz de yaptığı açıklamada kırım kavramını 1948’de Birleşmiş Milletlerin yapmış

⁷⁰⁶ Taner Akçam, **Türk Ulusal Kimliği Ve Ermeni Sorunu**, İletişim yay., İstanbul 1991.

olduğu jenosit tanımı anlamında kullandığını ifade etmiştir. Sonuçta bütün bunlar değerlendirildiğinde Türk kamuoyunda 1915 olaylarının “soykırım” olduğunu belirten ilk Türk akademisyen ve tarihçi olarak Taner Akçam görülmüş, Akçam’ın Ermeni sorunu konusunda ileri sürdükleri çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Öte yandan Türk kamuoyu açısından Akçam’ın kitaplarında yer alan ifadelerden daha ziyade gazete ve dergilere verdiği söyleşiler tartışmalara yol açmıştır.

Türk kamuoyunda Ermeni sorunu konusunda ortaya koyduğu tezlerin tartışmalara ve tepkilere yol açtığı bir diğer isim Halil Berktaş’dır. Berktaş’ın doğrudan Ermeni sorunu üzerine yazdığı kitaplar olmasa da, özellikle 9 Ekim 2000 tarihinde Radikal gazetesinde Neşe Düzel’e verdiği söyleşide dile getirdikleri kamuoyunda ciddi bir itirazla karşılanmış, hatta bazı kişiler tarafından bu röportaj Türk kamuoyunun Ermeni sorununu algılayışında bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla Halil Berktaş’ın gazeteler aracılığıyla 1915 olayları konusunda ortaya koyduğu yaklaşımlar, Berktaş’ı ister istemez Türk kamuoyu açısından Ermeni sorunu konusunda fikirlerine başvurulacak bir kişi haline getirmiştir.

Agos Gazetesi ve Hrant Dink’te 1915 olaylarını farklı bir noktadan değerlendirmiş, gazete hem Türkiye’deki Ermeni cemaatinin tepkisini yansıtmış, hem de Ermeni sorunu tartışmalarında Türkiye’deki genel algının eleştirildiği ve eleştiri de bulunanların görüşleri ifade edebildiği bir yayın organı olmuştur⁷⁰⁷. Ermeni sorunu konusunda muhalif bir tavra sahip olan Taner Akçam, Baskın Oran, Etyen Mahçupyan, Ali Bayramoğlu gibi birçok isim Agos gazetesinde düzenli olarak Ermeni meselesi üzerine yazılar yazabilmişlerdir.

Türkiye’deki Ermeni cemaatinin ilk Türkçe-Ermenice gazetesi olarak kendini tanımlayan Agos, 05 Nisan 1996 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Bir köy deyimini olan Agos sözcüğü, sabanın tarlada açtığı uzun yarık anlamına gelmekte, kelime gazetenin yayıncıları tarafından ilk sayıda “suyun aktığı, tohumun filizlendiği ve bereketin fişkırdığı yer” olarak tanımlanmaktadır⁷⁰⁸. Baskın Oran’a göre, Agos gazetesi Türkiye Ermeni Cemaatinin bugüne kadar göstermiş olduğu tavırdan farklı bir yaklaşımla ortaya çıkmış, cemaatin kendi içine kapanma dönemi sırasında çözülemediği için biriken, birbirini zorlaştıran sorunları çağdaş eğilimlere uygun

⁷⁰⁷ Agos üzerine yapılmış bir çalışma için bkz. Hülya Eraslan, **Agos (1996-2005), Türkiye’de Yayınlanan Türkçe-Ermenice Gazete Üzerine İnceleme**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

⁷⁰⁸ “Agos Beni Yaşlandırdı”, **Milliyet**, 7 Nisan 2006.

biçimde çözüme konusunda çok yumuşak ama çok kararlı ilkeler izlemiştir. Oran'a göre; “*Agos şimdiye kadar ki altı yıllık hayatı içinde hem Türkiye Cumhuriyeti’ni hem de diasporayı eleştiren tarafsız bir çizgi izlemiştir*”. Oran’ın aktardığına göre; Agos, Türk-Ermeni diyalogunu baştan engelleyen soykırım yaklaşımını reddedişi, empatiye ve tarafsızlığa çok önem veriş, “biz” kavramını Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını kapsar biçimde algılayarak ülkedeki üst kimliği tamamen kabul edişi, yabancı ülkeler desteğindeki pozitif haklar yerine, Türkiye kamuoyu desteğindeki negatif hakları yeğleyiş, Türkiye toplumuna gönüllü biçimde entegre olmayı amaçlayışıyla büyük teşekkür almayı hak etmiştir⁷⁰⁹.

Kamuoyunda muhalif tezlerin dile getirilmesinde, Akçam, Berktaş ve Dink dışında Murat Belge, Baskın Oran ve Etyen Mahcupyan da yazdıkları Türkiye’deki genel bakışın dışında yer almışlardır. Bu kişilerin karşısına ise, TTK Başkanı Yusuf Halaçoğlu, TTK Ermeni Masası Başkanı Hikmet Özdemir, Emekli Büyükelçiler Gündüz Aktan, Ömer Engin Lütem ve Şükrü Elekdağ çıkmış, bu iki grup arasında Ermeni sorunun üzerine kamuoyunda tartışmalar cereyan etmiştir. Ayrıca yine bu dönemde Türk tezine yakın bir bakışa sahip olan Ermeni Araştırmaları Enstitüsü 2001 yılında kurulmuş, Enstitü’nün temel amacı “Ermeni sorununun tarihsel, psikolojik, hukuki ve uluslararası boyutlarını göz önünde bulundurarak geniş bir perspektiften incelenmek” olarak tarif edilmiştir. Enstitü, Ermeni meselesinin her yönüyle ve derinlemesine analiz edildiği 2001 yılından beri yayımlanan “Ermeni Araştırmaları” ile 2002 yılından beri çıkan “Review of Armenian Studies” adlı İngilizce dergiyi düzenli olarak yılda dört kez yayımlamıştır. Ermeni Araştırmaları Enstitüsü ayrıca Türkiye’de Ermeni sorunu konusunda çalışan bilim adamlarını bir araya getiren iki kongre düzenlemiştir. “Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongresi” başlığını taşıyan bu toplantılardan birincisi 2002, ikincisi ise 2004 yılında yapılmıştır. Diğer yandan 2000’li yılların başında Türk kamuoyunun Ermeni sorununu kendi iç dinamikleriyle tartışmasında Orhan Pamuk’un bu konuda verdiği beyanlar, Boğaziçi Üniversitesinde yapılması tasarlanan ancak gelen tepkiler yüzünden ertelenip Bilgi Üniversitesinde yapılan konferansta belirleyici olmuştur⁷¹⁰.

⁷⁰⁹ Bkz. Baskın Oran, “Türkiye’de Ermeni Kimliğinin Yeniden Yapılanması ve Agos Gazetesi, **Bilim, Eğitim, Toplum**, Cilt 4, Sayı 16, Güz 2006, s.s 114-146.

⁷¹⁰ 2000’li yılların başında Türkiye’de Ermeni Sorunu tartışmaları üzerine yazılmış bir makale için bkz. Mete Tunçay, “Çağdaş Türkiye Son Beş Yılda Ermeni Sorunu Nasıl Tartıştı Belle ve Aydınlar”, **Toplumsal Tarih**, Tarih Vakfı yay., Sayı 135, Mart 2005, İstanbul, s.s. 42-48.

A- BASIN'DA TANER AKÇAM VE HALİL BERKTAY RÖPORTAJLARI

1- Taner Akçam'ın Türk Basınına Verdiği Söyleşiler

Türkiye'de 1915 olaylarının Türk tezinin dışında yorumlanmasında belirttiğimiz gibi Taner Akçam ismi ön plana çıkar. 1977 yılından itibaren Almanya'da yaşamaya başlayan Akçam, Hamburg Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nde araştırmacı olarak çalışmış ve 1992 yılında "Türk Ulusal Kimliği Ve Ermeni Sorunu" isimli kitabını yayınlamıştır. "Ermeni Soykırımını Tanımadan Türkiye Yeni Kimliğini Yaratamaz" adlı yazısı Ermenistan'da çıkan Respublika Armeniya gazetesinde yayınlanan Akçam, aynı günlerde Tarih ve Toplum dergisine "Divan-ı Harb-i Örfilerin Kurulması, İstanbul Yargılamaları" adlı makalesini göndermiştir. Express dergisininin 26 Ağustos ve 2 Eylül 1995 tarihli sayılarına verdiği mülakatta 1915 olaylarını "soykırım" olarak tarif eden Taner Akçam'ın kitabında ve röportajlarında dile getirdikleri bundan sonra Türk kamuoyunda alternatif bir bakış arayanların kullanacağı tezlere referans olması bakımından son derece önemlidir. Akçam ortaya koyduğu düşünceler ile Türk kamuoyuna 1915 olayları ile ilgili farklı bir yaklaşım sunmuş, bu yeni yaklaşım sert tepkiler görmüş, diğer yandan Türk kamuoyunda 1915 olayları ile ilgili daha önce hiç olmadığı şekilde tartışmalara neden olmuştur.

1995 yılının Ağustos ayında Express dergisine yaptığı açıklamada, Ermenilere 1915'te yapılanların bir kıyım olduğunu belirten Akçam; Ermenilerin Osmanlı toplumundaki bütün Hıristiyan grupların bedelini ödediklerini söyler. Başka bir deyişle Osmanlı Devleti diğer Hıristiyan topluluklara yapamadığını onlara yapmış, diğerlerinin intikamını Ermenilerden almıştı. Akçam'a göre, Ermenilerin herhangi bir Osmanlı coğrafyasında çoğunluğa sahip olamamaları, Ermenileri dışarıda ricat edebilecekleri bir ülkenin yokluğu ve I. Dünya Savaşı sırasında sorunun tepe noktasına ulaşmış olması Ermenilere yönelik kitlesel bir kıyım için uygun ortamı oluşturmuştu. Akçam, Osmanlı Devleti ve toplumunun toprak kayıplarından dolayı yaşadığı travmanın Ermenilere yönelik girişilen harekette etkili olduğunu da ileri sürer. Özellikle Trablusgarp ve Balkan Savaşlarının

kaybedilmesinin, İttihatçı kadrolarda Anadolu'nun elde kalan tek toprak parçası olduğu yönündeki algıyı güçlendirdiği, dolayısıyla bu kadroların son kalan toprak parçası olarak gördükleri Anadolu'yu kaybetmemek için Hristiyan unsurlardan arındırmayı tercih ettiklerini iddia eder. Bunun yanında İttihatçılarda Balkan Savaşlarından sonra, çok yoğun bir Türkçülük politikasının görüldüğünü, bu politikanın kurtuluş olarak Anadolu'nun etnik yönden homojenleştirmesini tek çare olarak algıladığını söyler. Yazar, bu esnada Teşkilat-ı Mahsusa'nın devreye girdiğini ve tehcirin bu örgüt eliyle gerçekleştirildiği belirterek, bu yapının ana amacının "Anadolu'nun gayri-Türk unsurlardan tasfiye edilmesi" olduğunu kaydeder. Bunu Kuşçubaşı Eşref'in söylediklerine dayandırır.

Akçam'a göre; "*Öyle bir ekip düşününüz ki, doğdukları illeri memleketleri kaybediyorlar. Balkan harbinin şoku büyük oldu. Dolayısıyla elde kalan toprakları tutmak duygusu köklü olarak yerleşti. Böyle bir nokta da bütün gözler yeniden Doğu Anadolu'ya çevrildi. Ermeniler son kalan Hristiyan topluluktu. Ve bu noktada da, Osmanlıların istemedikleri bir adım atıldı. 1914 Yeniköy antlaşması, bu anlaşma pratik olarak, bağımsız bir Ermenistan doğrultusunda atılmış bir adımdı ve bunu herkes biliyordu*"⁷¹¹. Akçam'ın belirttiğine göre, artık Osmanlı yöneticileri için buralar verilmişti ve fırsatı bulduklarında bu anlaşmayı geçersiz kılmaya yönelmişler, savaşı bu anlaşmayı geçersiz kılmak için elde edilmiş büyük bir fırsat olarak görmüşlerdi. Öte yandan Akçam, Türklerin savaşı kaybedeceklerinin belli olmasıyla birlikte o toprakların elden gideceğinin kesin olarak görüldüğü, Çanakkale'de kurtuluşun mümkün olmadığını tahmin edildiği, İstanbul'da üç beş saat sonra ne olacağının bilinmediği koşullarda tehcir olayının gündeme getirilmesinin tesadüf olmadığını belirtir.

"Türkiye'de yaşayan Ermenilerin bağımsız bir Ermenistan kurma özlemi niyeti ve o doğrultuda bir faaliyeti var mıydı?" şeklindeki soruya cevap verirken Ermenilerin bağımsız devlet beklentisinin 1914'de açık bir hal aldığını söyler. Bunun yanında savaş sırasında Ermenilerin ihanet edip Ruslarla birlikte savaştığı yönünde Türkiye'deki algının eksik olduğunun altını çizen Akçam, Ruslarla birlikte savaşının Türkiyeli Ermenilerden daha ziyade Rus Ermenileri olduğunu belirtir. Ruslarla birlikte Osmanlı'ya karşı savaşmanın Türkiye Ermenileri için genel bir yaklaşım

⁷¹¹ Taner Akçam, "Acı Olan Utanç Duygusunu Yokluğu", **Express**, 26 Ağustos 1995, Sayı 83.

olmadığını vurgular⁷¹². 1914 yılının Ağustos ayında Erzurum’da bir Taşnak kongresinin yapıldığını ve bu kongrede Osmanlı Devleti’ne bağlı kalma kararının alındığı, fakat bu kararı Taşnakların kendi tabanlarına geçiremediklerini belirtir.

Tehcir kararı alınırken iktisadi faktörlerin birinci derece belirleyici olmadığını kaydeden Akçam, zaten Anadolu’daki Ermenilerin büyük bir kısmının köylü olduğunu vurgular. İstanbul’da yaşayan Ermeniler tehcirden çok etkilenmemişlerdir. Ancak Akçam, bu durumun Türk kamuoyunda soykırımın olmadığına gerekçe olarak gösterildiğini söyleyerek buna itiraz eder. “*Oysa İstanbul’dan çok sayıda Ermeni sürülmüştür. Kayıtlarda bunlar mevcuttur. Anılarda, Beyoğlu’nda insanların nasıl topluca götürüldüğü anlatılır. Ama tabii burası merkez olduğu ve burada Batı’nın büyük baskısı olduğu için İstanbul Ermenilerine diğer bölgelerde olduğu denli dokunulamadı. Ama buradakilerinde topuna yakın yollanmasına ilişkin plan vardı*”.

Tehcirin uygulanması sırasında Teşkilat-ı Mahsusa’nın elindeki birliklerini üç kaynaktan topladığını ileri süren Akçam, tehcirin uygulanmasında görev bu birliklerin bölgedeki Kürt aşiretleri, hapishanedeki suçlular ve Kafkasya-Rumeli göçmenler arasında seçildiğini söyler. Taner Akçam, tehcir uygulamasında suçlu görülenlerin yargılandığı mahkemeye konuyu getirerek, toplam 150’in üzerinde kişinin yargılandığını 16 idam cezası verildiğini belirterek, yargılananların iki kısma ayrıldığını birincisi kabine üyelerinin, ikincisi de partinin Merkez-i Umumiye üyelerinin yargılandığı davalar olduğunu söyler. Akçam bu arada tehcirde asıl rolü İttihat ve Terakki parti sekterliğinin oynadığını kaydeder.

Belge olup olmadığı yönündeki soruya ise şu cevabı verir: “*Mahkeme dokümanları arasında, örneğin salt Ankara bölgesinde 40’in üzerinde orijinal telgraf ele geçirilmiştir. Bu belgeler şu anda nerededir, bilemiyoruz. Örneğin Yozgat davasında birtakım telgraflar okunur. Bunlar parti sekreterlerine ve subaylarına ait telgraflardır. Bu telgraflarda ‘sevk imha manasındadır. Sevki imha manasında anlayınız’ denir*”. Konuyla ilgili resmi arşivlerden çok fazla bir şey çıkacağını sanmadığını söyleyen Akçam, gerek Ziya Gökalp’in, gerek Mithat Şükrü’nün gerekse Doktor Nazım’ın ifadelerinde, İttihat-Terakki’ye ait belgelerin alıp

⁷¹² Akçam, hatta Türkiye Ermenileri savaşa bu şekilde girmemeleri için Rusya Ermenileri iknaya bile çalışmışlardır. Resmi heyet yollayıp, “*yapmayın siz gönüllü birlikler oluşturun, Rusya ile birlikte Osmanlı’ya karşı savaşırsanız, bu bizim imhamız olur*” demişlerdir.

götürüldüğünü söylediklerini, bunların önemli bir kısmının da imha edildiğini belirtir. Bunun yanında belgelerin imhası konusunda Talat Paşa'nın anılarında iki bavlul belgeyi imha ettiğini itiraf ettiğini hatırlatır.

Diğer yandan Akçam, Reşit Akif Paşa'nın Kasım 1918'de Meclis'te yaptığı konuşmada “*Ben kabinede görevliyken, Dâhiliye Nezareti'nin gizli tehcir kararını gördüm. Ve buna binaen de bölgelere gizli emirlerle parti sekterleri yollanarak imha emirleri verildi*” dediğini de ifade etmiştir. Aynı yönde Vehip Paşa'nın ifadeler kullandığı belirten Akşam şu değerlendirmeyi yapar: “*Yani çifte yol izlendi. Bir taraftan Talat Paşa Dâhiliye Nezareti üzerinden kaymakamlar ve valilere tehcir emirleri yolladı, diğer yandan parti sekterleri üzerinde bu işi örgütledi. Örgütleyen de Bahattin Şakir ve arkadaşlarıyla parti sekterleri ve Teşkilat-ı Mahsusa'ydı. Parti sekterleri imha emrini her bölgedeki vali ve kaymakamlara götürüp elden verdiler*”⁷¹³.

Taner Akçam, Türk tezinin “cephe gerisi güvenliğini sağlamak için tehcir uygulamasına başvuruldu” yönündeki yaklaşımına da itiraz eder. “*Bu tamamen gayri ciddi bir iddiadır. Çünkü sürdükleri cephe dir. Irak cephesine sürüyorlar. Cephenin arkasını boşaltmak isteyen adam cephenin içine sürer mi? İkincisi batıdan sürüyor. Konya'dan, Kayseri'den, Bursa'dan, İzmir'den, Kırklareli'den, Tekirdağ'dan, Edirne'den, Bolu'dan Ermenileri sürüyor*”. Almanların tehcirdeki rolüne de değinen Akçam, bu rolün bugüne kadar iddia edildiğinin çok ötesinde olduğunu, sadece bir göz yumma değil destekleme hatta fikir verme boyutunda olduğunu söyler. Bazı bölgelerde sivil halkın tehcir uygulamasına karşı çıktığını, bazı bölgelerde ise yerel yöneticilerin verilen emri yerine getirmediğini de belirtir. Akçam, Türklerin kendi tarihlerini asıl bu tür kişiler ve gruplar üzerinden yükseltmesi gerektiğinin altını çizer. Yozgat müftüsünün tehcir kararına karşı direnmesini ve Kemal Bey aleyhinde ifade vermesini öne çıkartır.

Tehcir sırasında ne kadar Ermeni'nin öldüğü konusundaki soruya ise, 1919 başlarında Dâhiliye Nazırı Celal Bey tarafından 800 bin rakamının verildiğini söyleyen Akçam, Mustafa Kemal Paşa'nın da bu sayısı kullandığı ekler. 1927 yılında

⁷¹³ Tehcirin merkezi ve planlı olduğunu tespiti yapan Akçam, başka belge var mı sorusuna karşılık, Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey'in ifadesinde imhaya ilişkin gizli emri bizzat İstanbul'dan Talat Paşa'dan aldığını ifade ettiğini söyler. Diğer yandan Diyarbakır valisi Fevzi'nin imhaya ilişkin emrin kendisine İstanbul'da verildiğini bir alman subaya söylediğini belirtir ve bu ifadelerin mahkeme tutanaklarına yer aldığını vurgular.

bir kitap basan Genelkurmay'ın da Ermeni kayıpları konusunda 800 bin rakamını verdiğini, ancak bu sayının günümüze geldikçe Türk unsurları tarafından düşürüldüğü belirtir. *“En son 300 bine düşürdüler. 1916 yılında henüz daha eylem sürerken Enver Paşa'nın kendisi 600 bin rakamını kullanmıştır”*. Öte yandan Akçam'ın bir diğer tespiti ise, Türk tarafının Ermeni kayıplarının giderek azaltırken, Ermeni eylemlerinin sayısını artırdığı yönündedir. Osmanlı'nın o dönemde resmi açıklamalarında Ermeni eylemlerinin sayısının üç veya dört olduğunu kaydeden Akçam, son zamanlarında Türkler tarafından yazılan kitaplarda Ermeni eylemlerinin sayısının kırk, elliye kadar çıkarıldığını belirtir.

Kurtuluş Savaşı sırasında yönetici kadronun Ermeni meselesi konusunda tavrına ilişkin ise, *“Benim kanaatim, eğer Türklerin egemenlik hakkını tanımanın ön şartı olarak kırım suçlularının yargılanması bir şart olarak konulsaydı, yani İngilizler ‘tamam Misak-ı milli sınırlarının tanıyoruz ama kırım suçlularının cezalandırılmasını yapacaksınız’ deselerdi, Mustafa Kemal zaten İttihatçılarla hesaplaşmak istiyordu”* değerlendirmesini yapmıştır.

Anadolu hareketinin bu konu üzerine gidemediği tespitinde bulunan Akçam; bunun nedenlerinde biri olarak ise, Cumhuriyetin kurucu kadrolarındaki bazı kişilerin soykırım iddiasıyla suçlanan ittihatçı yöneticilerden olmasını gösterir, hatta bunlar hakkında uygulamalara katılma ve bundan zenginleşme konusunda iddialarının var olmasının, Cumhuriyetin Ermeni sorunu üzerine gitmesini engellediğini düşünür. Türkiye’de tarihçilerin bu konuya niçin eğilmedikleri yönündeki soruya ise Akçam, Türk toplumunda bir hafıza kaybı ve hafızasının zayıf olduğunu, özellikle Latin alfabesine geçilmesinin bu hafıza kaybını derinleştirdiği tespitini yaparak cevap verir. Bunun yanında psikolojik nedenlerinde etki ettiğini *“Biz bugün bile hala kendinden emin olmayan, kendine güvenemeyen bir kolektif olarak yaşıyoruz. Cumhuriyete geçişi Türkler büyük acılar ve sancılarla birlikte yaşadılar, bu bir travmaydı. Sosyal psikolojide biliyoruz ki insanların büyük şoklar, büyük acılarla yaşadıkları geçmiş tecrübeleri kendi hayat hikâyelerine entegre etmeleri zordur”* ifadeleriyle açıklama yoluna gitmiştir.

Son olarak da, eğer konu üzerine konuşursak Cumhuriyetimiz hakkında, kendimiz hakkında oluşturduğumuz kanaatin, efsanenin yıkılma tehlikesinin Ermeni sorunu konusunda konuşmayı engelliğini ileri sürer. Akçam’a göre bir toplum konuşmayı başaramadıkça kendisi psikolojik olarak rahatlayamaz ve

demokratikleşemezdi. Tabulaştırma sürekli bir enerji kullanımı gerektirir, enerji kaybına yol açardı. Başak bir deyişle üstünü örmek için sürekli enerji harcamak zorunda kalırdınız. *“Bu enerji harcama, bu tabu bölgesine ek, yan tabu bölgeleri yaratır. Tabuya yönelik her dokunma, her yaklaşma eğilimi sizi sinirlendirir ve agresif yapar, saldırgan kılar”*dı.

Ermenileri grupların Doğu Anadolu’da Türklere karşı giriştikleri eylemlere de değinen Akçam, Rusların çekilmesiyle birlikte çekilen Ermenilerin intikam amacıyla bir takım eylemler gerçekleştirdiklerini, 1915 sonlarından itibaren bölgenin Rus işgaline girmesine rağmen Ermenilerin 1917’nin başına kadar Müslümanlara yönelik bir intikam eylemine girmediklerinin altını çizer. Ne zaman ki Osmanlı ordularının ilerleyip Rus ordularının geri çekilmeye başlamış, o tarihten itibaren geri çekilen Ermeniler bölgedeki Müslümanları camilere toplayıp öldürmüşlerdi. Türklerin sürekli biçimde durumu eşitlemeye çalışarak *“siz yaptınız, biz de yaptık”* eğiliminde olduklarını, böylece üzerlerindeki sorumluluktan kurtulmaya çalıştıklarını da ekler. *“Bir tarafta, resmi rakamla 800 bin insanın ölümüyle sonuçlanmış bir eylem, bir plan var; bürokratik bir eylem, bir parti, İttihat ve Terakki partisi eylemi var. Öbür tarafta yerel olarak işlenmiş suçlar var. Bu ikisini aynı düzeyde koymayacağız, ama ikisinden de bahsedeceğiz”*. Son olarak; her ulus grubunun kendi yaptığı ile uğraşması gerektiğini söyleyen Akçam, her ulus grubunun kendi yaptığını merkeze alabilirse, katliamlara engel olabilecek bir siyasal kültürün ancak oluşturabileceğinin altını çizer. Bu doğrultuda Akçam, Türklerin, asıl probleminin başkasını bahane göstererek kendi yaptıklarının üstünü örtmeye çalışmak olarak gösterir.

Diğer yandan Taner Akçam’ın Ermeni sorununa yönelik ortaya koyduğu muhalif tavır gazetelerinde ilgisi çekmiş ve Şahin Alpay, Milliyet gazetesinde 15 Eylül 1995 tarihinde Taner Akçam ile yaptığı söyleşiyi yayınlamıştır. Söyleşi de Akçam’ın yakın tarihlerde Ermenistan’ı ziyaret etmesinden dolayı öncelikle Türkiye-Ermenistan ilişkileri konuşulur. Gözlemlerini aktaran Akçam, Ermenistan devleti ile Ermeni diasporasının arasında önemli farklar olduğunu belirtir, Batı’daki Ermenilerin Türkiye’ye karşı daha katı bir tavır izlediklerini, ancak Ankara-Erivan ilişkilerinin gelişmesiyle bu durumun zaman içerisinde değişebileceğini vurgular. Şahin Alpay’ın Ermenilerin diasporada kendi kimliklerini sürekli kılmak için soykırımı canlı tutmaya çalıştıklarını hatırlatması üzerine Akçam, *“Şunu iddia*

ediyorum, Türkiye soykırım meselesini tabu olmaktan çıkardığı ve rahatça konuşmaya başladığı zaman, dünya Ermeni topluluğu içinden olumlu bir ses duyacaktır. O topluluk 80 yıldır kendisine yapılan haksızlıkların Türkiye’de hemen hiç konuşulmamasının verdiği bir gerilimi yaşıyor” demiştir.

“Türkiye soykırım iddiasını konuşmaya başladı mı sizce?” sorusuna “*Şimdi başlıyor ve bu olumlu sonuçlarını önümüzdeki dönemde görebileceğimiz önemli bir adım. En önemlisi akademik dünya. Benim gördüğüm, Türkiye bilim dünyası bu problemi sakince konuşmaya hazır. Bu konuda ana engelin toplumun kendi kendisinden korkusu olduğunu düşünüyorum*” diyerek karşılık vermiştir. Akçam, soykırım iddiasının serbestçe tartışılmamasının devlet baskısı veya benzer baskılardan çok, kendi kimlik sorunlarımızla ilgili olduğunu düşünmektedir.

Söyleşi de Taner Akçam, İttihat ve Terakki yönetiminin 1915 yılında Ermenileri toptan imhaya yönelik karar aldığı yönünde kuvvetli ipuçları olduğu kanısına vardığını kaydeder. İngiliz, Amerikan ve özellikle Alman arşivlerindeki belgelerin bu kanıya varmasına neden olduğunu belirten Akçam, bunun yanında Anadolu’nun çeşitli yerlerinden, birbirleriyle hiç irtibatı olmayan konsolosların, gözlemcilerin aktardıkları raporlarda olayların seyrinde büyük benzerlik okunduğunu söyler. Bütün bunları aktarırken kararın Osmanlı Devleti’nin değil ittihat ve Terakki partisinin kararı olduğunun altının çizilmesi gerektiğini belirtir. Şahin Alpay’ın, Taner Akçam’a “*Bernard Lewis ve Stanford Shaw gibi tarihçilerin 1915 olaylarını bir tehcir olayından ibaret olduğunu, iki taraftan ölümlerin savaş koşullarının getirdiği bir sonuç olduğunu*” belirttiklerini hatırlatması üzerine Akçam; bu tarihçilerinin bu konuda özel olarak araştırma yapmadıklarını ileri sürmüştür⁷¹⁴.

Taner Akçam’ın dile getirdiği Ermeni sorununa yönelik bu yaklaşım, Türk basınında herhangi bir tartışmaya yol açmamış, gazete sayfalarında kaybolmuştur. Aslında daha sonraki süreçte Halil Berktaş’ın, Ermeni sorunu konusunda yaptığı muhalif çıkışların kamuoyunda nezdinde sert tepki gördüğü düşünüldüğünde ondan daha önce benzer bir yaklaşımı Taner Akçam’ın dile getirmesine rağmen tepki görmemesi ilginçtir. Taner Akçam’ın Ermeni meselesi konusunda Türkiye’deki genel yaklaşımın dışına çıkarak, Ermeni tezlerini destekleyen ilk ciddi eseri bir Türk olarak yazdığı düşünüldüğünde 1995 yılında yaptığı yukarıdaki açıklamaların dikkat çekmemesi birazda Türkiye’nin söz konusu dönemde uluslararası baskıya maruz

⁷¹⁴ Şahin Alpay-Nilüfer Kuyaş, “Entellektüel Bakış”, **Milliyet**, 15 Eylül 1995.

kalmamasıyla alakalı olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle Halil Berktaş'ın, Radikal gazetesinde Neşe Düzel'e verdiği mülakat Ermeni tezlerinin Fransa Parlamentosunda görüşüldüğü bir döneme denk gelmişti. Türk kamuoyunda Fransa eliyle Ermeni meselesinin gündeme gelmesi ciddi rahatsızlık doğurmuş, Ermeni ve Fransızların Türkiye karşıtı girişimlerine karşı içerde tam bir birlik arayışı söz konusu iken; Berktaş'ın bu birliği ve tek sesliliği bozan çıkışı tepkilere neden olmuştur. Halil Berktaş yaptığı çıkışla, Türk kamuoyunda oluşan genel algıya göre; Fransızlara ve Ermenilere, Türkiye'ye karşı kullanılacak bir koz vermişti.

İlginç olan bir diğer nokta ise; Taner Akçam Express dergisine ve Milliyet gazetesine verdiği söyleşiler ve bu söyleşilerde dile getirdiklerini, 3 Şubat 2001 yılında Kanal 6'da Hulki Cevizoğlu'nun "Ceviz Kabuğu" programında söyledikleri kadar etkili olmamıştır. 3 Şubat 2001 tarihinde Ceviz Kabuğu programına yurt dışından telefonla katılan Taner Akçam, "Türkiye özür dilesin" şeklindeki beyanları tartışmaya yol açmış, Akçam eski Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ismini anması ve Özal'ın bir ara "Ermenilerden özür dilemeyi" düşündüğünü söylemesi, Özal'ın eşi Semra Özal'ın programa telefonla bağlanmasına neden olmuştu. Semra Özal, Akçam'ın sözlerine müdahale ederek bu sözlerin milli duygu taşıyanları rencide ettiğini, özür dilenmesini asla kabul etmeyeceğini, bunu teklif eden asla affetmeyeceğini bildirdikten sonra programın sunucusu Hulki Cevizoğlu'nu da bu saçmalıkların dinlenmesine aracı olduğu için affetmeyeceğini söyledi.

Taner Akçam'ın program sırasında söylediği "*Örneğin ben 1915'te yaşananların adına kıyım deyin, soykırım deyin, insanlık suçu deyin yani ben soykırım mıdır değil midir diye bir ikilemin içine takılmayı da çok şey bulmuyorum anlamlı. Bu büyük bir insanlık dramıdır. Türkiye'de 1915'te yaşanan büyük bir insanlık dramıdır, kıyımdır. Sekiz yüz bin insan bizim resmi kayıtlarımıza göre de öldürülmüştür... Yani savaş nedeniyle sadece savaş bölgesine ilişkin bir problemden çok, bütünüyle Anadolu safındaki Ermenilerin toptan sürülmesine ilişkin bir olguyla karşı karşıyayız...*" sözleri RTÜK tarafından incelenmiş ve bu cümlelerin "tarih bilgileriyle bağdaşmadığı, Ermeniler tarafından Türkler aleyhinde yürütülen Ermeni soykırımını iddialarına malzeme olabilecek nitelikte" bulunduğu tespiti yapılarak

ifadeleri yayınlayan Kanal 6 televizyonunun yayınının bir gün süreyle durdurulmasına karar verilmiştir⁷¹⁵.

2-Halil Berktaý'ın Radikal Gazetesi'ndeki Röportajı Ve Yankıları

Türk kamuoyunda Ermeni sorununun tartışılmasına neden olan gelişmelerden biri de, Halil Berktaý'ın Neşe Düzel ile yaptığı söyleşide ifade ettikleri olmuştur. Berktaý bu zamana kadar Türk kamuoyunda oluşan genel yaklaşımın dışına çıkarak, 1915 olaylarına farklı bir yorum getirmiş ve dolayısıyla da kamuoyu nezdinde tepkilerle karşılaşmıştır.

Neşe Düzel'in Halil Berktaý ile yaptığı röportaj "Ermenileri Özel Örgüt Öldürdü" başlığıyla verildi. Berktaý'a göre; Birinci Dünya Savaşı'nda müttefiklerin Çanakkale'yi zorlamaları, 19. yüzyıl boyunca Balkanlarda yenilgiye uğrayan ve elinde Anadolu'dan başka hiçbir şey kalmayan Osmanlı açısından "*Eyvah İstanbul dahi elden gidiyor, Anadolu'ya bile sığınamayacağız*" korkusu yaratmıştı. Dolayısıyla Berktaý; bu yüzden de Osmanlı'daki "*sırtını duvara dayamışlık, çaresizlik ve sıkışmışlık*" psikozu ile İttihat ve Terakki askeri diktatörlüğünün Doğu

⁷¹⁵ Aynı günlerde RTÜK Ermeni meselesinin konuşulduğu başak bir kanala daha ceza vermiştir. 18.01.2001 tarihinde yayınlanan ve Fransız Parlamentosunca kabul edilen Ermeni Soykırım Yasasının konu edildiği, Etyen Mahcupyan, Kürşat Bumin ve Ali Bulaç'ın konuk edildiği "Düşünce Eksenini" adlı programda, konukların "*...Bir kere Ermenilerin rahatsızlığı olayının temeli 1800'lerin başına kadar gidiyor aslında. Nasıl ki Kürtlerin de rahatsızlığının temeli 1800'lerin başına gidiyor. Boş değil bu. Çünkü dünyadaki değişime uymayan bir imparatorluk var. İmparatorluğun içindeki birtakım toplumların birtakım talepleri var. Aslında bugünkü Türkiye'ye de çok benziyor bu durum. Ve o talepleri karşılamayan bir devlet sistemi var. Sonuçta bu rahatsızlık devletle cemaat arasında bir kopukluk yaratmaya başlıyor ve o cemaat şimdi kendi alternatiflerini iç dünyasında aramaya başlıyor. Bir süre sonra da dış devletler tarafından da kuşatılan bir ortam doğuyor. Dolayısıyla bu çok doğal bir şey. Yani siz kendi toplumunuzun yeni taleplerine ve dünyaya uyan taleplerine cevap vermezseniz ve o topluluk da tam olarak asimile olmamışsa daha önceden o topluluklarla ilgili yeni politikalar üretmek zorundasınız. Aksi takdirde bir kopuş başlayacaktır. Tabii bu kopuş coğrafyada bu topraklarda 100 seneden fazla sürüyor. 100-115 sene sürüyor. Hala kopamıyor. Şu anda da hala kopamamış bir çok girift bağlar var... Ve bunun üzerinde de hakikaten bir sene içerisinde çok önemli olay yaşanmış ve yüzbinlerce insan ölmüş... Bir psikolojik problem daha var bunun ötesinde o da giden bu kadar yüzbinlerce insanın geride bıraktığı mal, mülk, bunlar el değiştirmiş durumda burada toplumsal vicdanda bir geri dönmek istenmeyen bir durum var. Bununla da yüzleşilmesi gerekiyor. Bu o kadar basit bir şey değil...*", "*Bu tanım meselesi herkes istediği tanımla yapılarak buna soykırım da diyebilirsin soykırımdan başka bir ad da verebilirsin...*", "*Vahşet...*", "*Fransa'da parlamento karar alsın ve soykırım değildir dese ne olacak. Yine tarih orada duruyor, yani. Bu gıcınma karşılıklı gıcınma hisleri duruyor. Konuşulması gerekiyor, yüzleşilmesi gerekiyor ve çok da zor bir şey olmaması lazım diye düşünüyoruz...*" şeklinde ifadelerine yer veren STV'nin uyarılmasına karar verilmiştir.

cephesinde Ermenilere karşı girişeceği uygulama arasında içsel bir bağlantı olduğunu düşünmektedir.

Neşe Düzel'in "Ermeni çeteler neden tebâsı oldukları Osmanlı'yı değil de düşman kuvvetlerini desteklediler peki?" şeklindeki sorusuna karşılık şu cevabı vermiştir: "*Osmanlı ile bir vakitler tebâsı olan Yunanlılar, Bulgarlar, Sırplar, Arnavutlar, Makedonlar, Araplar arasındaki sorun ne idiye, Ermenilerle arasındaki sorun da oydu. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu karmaşık bir dağılma süreci yaşadı. Ticaret, para dolaşımı ve kapitalizm önce imparatorluğun Türk ve Müslüman olmayan nüfus grupları arasında gelişti. Böylece bu gruplar milliyetçilik akımlarına daha açık hale geldiler ve kendi ulus devletlerini kurmak için imparatorluğa karşı mücadeleye giriştiler. Ermeniler ise bunu çok daha geç yaşadılar. Bu önemli çünkü Balkanlardaki ayaklanmalarda yaşanan acılar, Türk-Müslüman kesimde büyük bir hınç biriktirdi. Ermeni olayı bu hınç birikimi dikkate alınmadan anlaşılabilir.*"

Ermeni çetelerin birçok Müslüman öldürdüğünü belirten Berktaş; "*Bu öyle bir süreç ki, burada ilk taşı kimin attığı, ilk günahı kimin işlediğini çıkarmak mümkün değil*" demiştir. 1915'in öncesi olduğunu ve olayların 1880'lere kadar dayandığını belirten Berktaş'a göre; 1890'larda II. Abdülhamit yönetiminde, milliyetçi ayaklanma belirtileri görüldüğünde muazzam Ermeni katliamları olmuş, özellikle Kürt aşiretleri ve Kürtlerden kurulu Hamidiye Alayları Ermenilerin üzerine saldırtılmıştı. Başka bir açıdan ise, Rus Çarlığının Kafkaslara inmesi sonucunda Anadolu'ya sadece Balkanlardan değil Kafkaslardan da büyük bir göç yaşanmıştı. Halil Berktaş'a göre; bu insanlar çok yakın geçmişin acısının büyük nefretini içlerinde taşıyarak büyük ölçüde Doğu Anadolu'ya gelmişlerdi.

İttihat ve Terakki yöneticileri hakkında da tespitlerde bulunan Berktaş şunları söylemiştir: "*Bunlar eski Osmanlı ricali değildir. Yeni bir elittir bu. Bunlar çok ihtiraslı ve çok yırtıcıdır. Pozitivisttirler, köksüzdürler, sadece eğitim ve ordu sayesinde yükselmişlerdir. Bunlar şiddet içinde yaşarlar. Bu şiddet, Düveli Muazzama'nın ve Balkanlardaki ayaklanmaların kendilerine dayattığı bir şiddettir ve bunun sonucunda son derece milliyetçi kesilmişlerdir. İmparatorluğu ayakta tutmak için can havliyle savaşmaktadırlar*". Berktaş'a göre, İttihatçıların Ermeni tehcirindeki rolü şu unsurlar dikkate alındığında anlaşılabilir; 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyıl başı, Avrupa'da sertleşen "öl ya da öldür" türü yırtıcı sosyal Darwinist milliyetçilikler çağıdır. İttihatçı yöneticilerde bu durumdan etkilenmişler,

işin içine savaşların kaybedilmesi ve Balkanlardaki Müslümanlara yönelik katliamlardan dolayı mağduriyet psikolojisi de girmişti.

Halil Berktaş'a göre; O dönemde Doğu Anadolu'da 1 milyon 750 bin Ermeni yaşıyordu, tehcir kararı, bölgedeki istisnasız bütün Ermeni nüfusu kapsayacak şekilde düzenlenmişti. Osmanlı belgelerinde katliamdan, kırımdan söz edilmediğini belirten Berktaş, valilere, garnizon komutanlarına Ermenileri bugünkü Türkiye sınırlarının güneyine göç ettirmeleri talimatı verildiğini vurgular. Berktaş'ın belirttiğine göre; bu resmi emirle birlikte aynı zamanda Teşkilat-ı Mahsusa'nın sadece şiddete tapan, hiçbir toplumsal ahlak kaydıyla bağlı olmayan en yırtıcı adamlarına ayrı ve yazılı olmayan özel emirler verilmişti. Neşe Düzel'in "Göç sırasında kaç Ermeni öldü?" sorusuna en az 600 bin şeklinde cevap verir. Ermenileri kimin nasıl niçin öldürdüğü konusunda ise; bunun emrini verenlerin bunu özel bir aygıt aracılığıyla yaptığını belirtir, Teşkilat-ı Mahsusa'yı işaret ederek, Teşkilat-ı Mahsusa'yı Susurluk ile Hizbullah'ın bir karışımı olarak tanımlar. Enver, Cemal ve Talat'a bağlı çalışan Teşkilat-ı Mahsusa'nın adamı Bahattin Şakir'in bölgede "özel ölüm timleri", fedailer organize ettiğine dikkati çekmiş, hatta bu yapılanma içinde hapishanelerden çıkartılan ipten kurtulmuş mahkûmlarında kullanıldığı Berktaş tarafından söylenmiştir. Bunların yanı sıra Berktaş'ın vurguladığına göre; göç halindeki Ermeni konvoylarının üzerine Türk, Kürt Müslüman aşiretler de saldırtılmış, bir de buna sefil koşullardaki göçün yarattığı korkunç bir telefât eklenmişti. Ayrıca Berktaş; Batı dünyasında her yerde bu konuda bakmaya dayanamayacağınız fotoğraflar olduğunu kendisinin bu görsel malzemeyle karşılaştığında dakikalarca sesinin, soluğum kesildiğini ve ağladığını da eklemiştir.

Halil Berktaş'a göre; bu katliam, Osmanlı düzenli ordusu ve bürokrasisinin büyük ölçüde işi değildi, tarihte bu tür durumlarda düzenli ordu ve bürokrasi son tahlilde böyle işleri yapan özel timlerden, çetelerden aslında nefret eder ve tiksinti duyardı. Bundan dolayı Berktaş, Bahattin Şakir hakkında 1915-16 yıllarında tevkif müzekkeresi çıkaran, onu tutuklamaya çalışan valiler ve garnizon komutanlarının olduğunu vurgulamış, Osmanlı Devleti'nin bu felaketin sorumlularını elinden geldiği kadar yakalamaya, yargılamaya ve cezalandırmaya çalıştığını, cezalandırılanlar olduğunu belirtmiştir.

Neşe Düzel'in "O sırada bölgedeki Müslüman nüfus ne kadar kayıp verdi?" sorusuna ise Berktaş; "Bu bir, iki on bin dolayında olabilir. Ama mesele

‘onlar az öldürdüler, Osmanlılar çok öldürdü’ değildir. Mesele şudur. Ermeni çetelerin faaliyeti daha ziyade yerel, mevzii, lokal bir şiddet karakterini taşır. Yüzbinlerin ölebilmesi için ise bu büyüklükte bir nüfusun toplu halde bulunması gerekir ki, mezarları, köyleri dolaşarak bu rakama varılamaz. Ayrıca meselenin, Enver ve Talat Paşalar Ermenilerin katliamı talimatını o günün Yeşil’lerine, Çatlı’larına yazılı olarak verdi mi noktasına gelmesi de yanıltıcıdır. Hiçbir zaman bunu yazılı olarak vermemişlerdir ve böyle bir belge de hiçbir zaman bulunamaz. Burada dönemin tanıklıkları çok önemlidir”.

Berktaş, Ermeni sorununda Türk kamuoyunun algısı üzerine de değerlendirme de bulunur ve Türk kamuoyunun Ermenilerin ortaya koyduğu malzemedan habersiz olarak tavır almaya çalıştığını vurgular. *“Ermeni olayıyla ilgili Türkiye kamuoyuna yansımayan muazzam bir tanıklık ve görsel malzeme yığını var. Almanya, İngiltere, Fransa ve Amerika’da insanların neler görüp, neler okuduğundan biraz habersiz yaşıyor Türkiye kamuoyu”.*

“Osmanlı’yı yıkan Türkiye Cumhuriyeti neden bu olayı aydınlığa çıkarmadı da, aksine aynen Osmanlılar gibi bu olayı saklamaya çalıştı?” sorusuna ise bunun ciddi bir sorun olduğunu belirten Berktaş; 1915’de yaşananlardan Cumhuriyetin kendisinin sorunlu olmadığını kaydeder. Halil Berktaş önemli bir tespitte bulunarak Anadolu’daki direnişi örgütlemek üzere Mustafa Kemal’in lider seçilmesinde Ermeni olayına bulaşmamış olmasının belirleyici olduğunu da ileri sürer.

Türk kamuoyunun Ermeni sorununa yaklaşımı konusunda zamanla ortaya çıkan durumu; 1980’lerdeki ASALA saldırılarına bağlamış, bu saldırıların 65 yıl sonra ortamı zehirleyerek, sorunu içinden çıkılması imkânsız hale getirdiği tespitinde bulunmuştur. Berktaş’a göre Türkiye’de; insanların Ermeni sorununu tartışma konusunda soğukkanlılıklarını yitirmelerine, bu konunun tabu olmasına neden olan olay ASALA saldırıları olmuştur. Dünyada böyle bir vahşi saldırıya maruz kalan her devlet yönetiminin yapacağı gibi Türkiye’de buna karşı topyekûn bir katılık içinde tavır almıştır. Ayrıca bu saldırılar paradoksal olarak Osmanlı’nın eski rejimiyle ve geçmişiyile özdeşleşme duygularını artıran bir “defansiflik” yaratmıştır. Türkiye’ye bu olayı kabul ettirmeye yönelik çabalar devleti ve toplumu bu konuda gitgide daha defansif kılmaya ve içine kapanmaya, katılaşımaya zorladığı tespitinde bulunan Berktaş’a göre; *“ortada çok şiddetli bir politik tavır kutuplaşması var. Bu iki kutuptan biri ‘soykırımı tasdik ve tescil ettirme’ siyasası, diğeri de ‘soykırımı inkâr*

etme' siyasası. Entelektüel teröre yol açan bu kutuplaşma ortamında ara zeminde konuşmak imkânsız hale geliyor"du.

Türkiye'nin özür dilemesinin yanlış olduğunu belirten Berktaş, Amerikan Kongresi'nin tarihin bekâret kontrolünü yapan ahlak zabıtası gibi davrandığını kaydetmiştir. Berktaş son olarak "Nasıl bırakmalıdır?" sorusuna karşılık şunları söylemiştir: "Türkiye bu konuda bir yığın pozisyon birden alıyor. 'Olmadı' da diyor. 'Oldu ama ağır provokasyon vardı' demeye de getiriyor. Cumhurbaşkanı 'Konu tarihçilere bırakılmalıdır' derken doğru söyledi. Türkiye Cumhuriyeti'nin bugün diyebileceği çok basit bir şey var: Cumhuriyet 1923'te kuruldu. Bu olay 1915'te cereyan etti. Bunu Cumhuriyet'in orduları, örgütleri yapmış değildir. Türkiye Cumhuriyeti yeni bir devlettir, ne Osmanlı'nın, ne de hukuki anlamda İttihat ve Terakki iktidarının devamıdır. 1915'te Birinci Dünya Savaşı'nın hengâmesi içinde ne olup ne olmadığı bizi devlet, hükümet olarak ilgilendirmemektedir. Olayları biz yapmış değiliz, biz sorumlu değiliz. Ama bu konuda tartışma özgürdür. İsteyen istediği gibi tartışır. Bizim resmi bir pozisyonumuz yoktur"⁷¹⁶.

Halil Berktaş'ın Neşe Düzel ile yaptığı söyleşi de dile getirdikleri kamuoyunda ciddi itirazlara yol açtı. Bu konuda en sert tepkilerden biri Hürriyet yazarı Emin Çölaşan'dan geldi. "Bizi İçimizden Vuranlar" başlıklı yazısında şunlara yer verdi: "Sevgiliokuyucularım, Türkiye içeride ve dışarıda pek çok sorunla boğuşurken, dış düşmanların olması normaldir. Elbette olacaktır. Ama bizi rencide eden, katlanamadığımız bir şey var: İçimizdeki düşman... Geçmişte böyle önemli konularda, hele bu gibi yalan ve iftira dolu konularda biz ulus olarak birlik olurduk. Aramızdan çatlak ses çıkmazdı. Şimdi ise tam tersi oluyor. Kahroluyoruz".

Çölaşan yazısında Kurtuluş Savaşı yıllarına giderek o dönemdeki İstanbul basınının milli mücadeleye karşı çıkmasından dolayı Mütareke Basını olarak tanımlandığını hatırlatıyor, devamında ise hain, satılık ve işbirlikçi kalemlerin İstanbul basınında yazdığını vurguluyordu. Ardından da "Aradan 80 yıl geçti. Acaba ne değişti?" diye soruyordu. Çölaşan, konuyu Halil Berktaş'ın söylediklerine getirir. Berktaş'ın röportajda Ermenilere yönelik katliam yapıldığını ileri sürdüğünü hatırlatan Çölaşan, "Hop dedik, yanıldınız! Bu sözleri Ermeni tarihçilerin tezlerinden ya da Ermeni tasarısından almadım. Bunları söyleyen şahıs bir 'tarihçi'ymiş! İsmi Halil Berktaş. Hem de Sabancı Üniversitesi'nde hoca! Elinde belge olmadan,

⁷¹⁶ Neşe Düzel, "Ermenileri Özel Örgüt Öldürdü", **Radikal**, 9 Ekim 2000.

kafadan konuşan bir 'tarihçi'düşünün, iddialarını 'Anlaşıyor ki'gibi soyut ve ciddiyetsiz laflarla anlatmaya kalkışıyor! Adam resmen Ermeni tezini savunuyor. Analar neler doğurmuş!" sözleriyle Berktaş'a olan tepkisini yansıtır.

Emin Çölaşan yazısının sonuna doğru ise konuyu Halil Berktaş'ın çalıştığı üniversiteye kadar getiriyor ve Berktaş'ı bu kurumun sahibi olan Sakıp Sabancı'ya şikâyet ediyordu: “*Şu tabloya bakınız sevgili okuyucularım! Bunlardan biri üniversite hocası. Ders verdiği gencecik öğrencilere ülkesi aleyhine dolduruş yapıyor, onların beyinlerine yalan ve yanlış bilgi pompalıyor. Bunu Sakıp Bey düşünsün! Demek ki iş üniversite binası yapmakla bitmiyor!*” Yazara göre; içimizden birileri ulusal değerlerini çoktan yitirmişti, onlar Türkiye'nin düşmanıydı, ülkemiz ne kadar zorda kalırsa, onlar o kadar mutlu oluyor, onlar dış düşmandan çok daha tehlikeliydi. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ise “Bu konuyu tarihçilere bırakalım” demişti; Ermeni lobisi şimdi ortaya çıkıp da “Sen istedin, tarihçiye bıraktık. İşte senin tarihçilerin bile soykırımı itiraf ediyor” derse, Türkiye ne diyecekti?⁷¹⁷ Çölaşan'a göre, “*Bu işin şakaya gelir tarafı yok. Türkiye'nin taaa göbeğinden ihanet ve hainlik fişkiriyor*”du.⁷¹⁸

Gündüz Aktan da yaşanan tartışmalara dâhil olup; bazı aydınların 1915-16 olaylarını soykırım olarak nitelediklerini, bazılarının ise tarihçi olmadıkları halde tarih yazdıklarını belirtiyordu. Bu kişiler ilksel kaynaklara başvurmuyor, kendi görüşlerindeki tarihçilerin başvurduğu kaynakları dipnot veriyorlardı. Amaçları Osmanlı yönetiminin gizli katliam talimatı verdiğini, dolaylı yollardan kanıtlamaktı. Aktan'a göre; soykırım kanıtı dolaylı olamazdı ve bu nedenle İngiliz Hükümeti'nin olayları soykırım saymamasına hiç değinmiyorlar, hukuk bilmiyorlar ve hukuktan kaçıyorlardı⁷¹⁹. Öte yandan Aktan'a göre; savaş ve çatışmalarda sivillerin öldürülmesi, savaş suçunu oluşturur, eğer yok etme amacı dışında, örneğin etnik temizlikle bir toprak parçasını elde etmek için yoğun sivil öldürülürse, bu insanlığa karşı suçtur. Bir olayda iki taraftan da siyasi amaçla çok sayıda sivil öldürülmüşse,

⁷¹⁷ Emin Çölaşan “Bizi İçimizden Vuranlar”, **Hürriyet**, 18 Ekim 2000. Başka bir yazısında Emin Çölaşan eleştirilerini daha sertleştirerek konuyu gündemde tutmaya devam etmiştir. “*Sevgili okuyucularım, size burada somut bir gözlemimi aktarmak istiyorum ve bunu utanarak yapıyorum. Türkiye kadar hain yetiştiren ikinci bir ülke olduğu kanısında değilim. Ne kadar haini bol bir ülkeyiz. Bazıları bizim ülkemize, milletimize ve vatanımıza ihanetten ne kadar büyük zevk alıyor. Ama hemen belirteyim, bizde ihanetin kılıfı da hazırlandı: 'Demokrasi, fikir özgürlüğü, ifade özgürlüğü' Bu kavramların ardına sığınan ve kendilerini 'entel' olarak tanıtan birileri, dikkat ediniz, her ulusal davamızda bizi arkadan hançerlemekten utanmadı*”. **Hürriyet**, 22 Ekim 2000.

⁷¹⁸ **Hürriyet**, 22 Ekim 2000.

⁷¹⁹ Gündüz Aktan, “Aydınlara Kısa Yanıtlar”, **Radikal**, 11 Ekim 2000.

hukuk açısından, kimin saldırdığı, kimin öldürdüğü ve ölümlerin karşılıklı olup olmadığı tayin edici öneme sahiptir. Bu açıdan Ermeni olayları, aydınlarımızın Türkiye adına soykırım suçlamalarını üstlenmelerine uygun değildir.

Gündüz Aktan'ın üzerinde durduğu bir başka nokta da aydınlarla ilgili tespitiydi. Ermeni sorunu konusunda farklı görüşlere sahip olan aydınların çoğu gençliğinde sol kökenli olup da, devlet güçlerince şiddetle tasfiye edilen ağır travmalı insanlardı. Kendini halka adadığı halde, halkın aydının ezilmesiyle ilgilenmemesi, travmayı daha da derinleştiriyor ve bu travmaları matem süreciyle gideremediklerinden, devlet-toplum eleştirileri nesnelden ziyade, geçmişin intikam niteliğinde oluyordu. Ermeni soykırımı ithamlarını kolayca dile getirmeleri intikam duygularının bir sonucuydu.

Milliyet gazetesinde Şahin Alpay bu eleştiriler üzerine Halil Berktaş ile yaptığı röportajı yayınlar Şahin Alpay'ın "*Berktaş'ın dedikleri Ermenilerin işine yarar, soykırım tasarısının çıkmasını kolaylaştırır diyenler var*" sorusunu üzerine Berktaş şunları söyler: "*Bunda gerçek payı olamaz mı? ABD Kongresi 1915'te ne olduğuna benim sözüm ona işaatıma bakarak mı karar verecek? ABD Kongresi ya da başka herhangi bir siyasal kuruluşun tarihi yargılamada 'yetkili' farz edilmesinin fevkalade yanlış olduğunu vurguladım. Bu tasarımı verenler ve destekleyenler, herkese büyük kötülük ediyorlar; ara zemini ve diyalog olanaklarını yok ediyorlar*".

Şahin Alpay'ın "*Vatan haini*" suçlamasına ne diyorsunuz? demesine karşılık olarak Berktaş şunları söylemiştir: "*Bana 'vatan haini' diyenlerin, 'içimizdeki düşman' diye hedef gösterenlerin, ne fikir ve bilim özgürlüğü, ne üniversite özerkliği diye bir meselesi olmadığı apaçık görülüyor. Bir bilim adamının sadece ve sadece gerçeğe saygı duygusuyla hareket etmesi, herhalde onlara çok yabancı... Aykırı bir fikir söylendiğinde ilk ve otomatik reaksiyon 'vatan haini' olursa, bu hoyratlık karşısında iç ortam o kadar gerilir ki, orada ne demokrasi barınabilir, ne de bilimin serinkanlı sesi. Belki de bunu istiyorlar*"⁷²⁰.

Murat Belge ise Türkiye'de Ermeni sorunu ile ilgili tartışmalardan yola çıkarak, Türkiye'de dile getirilen bazı tezlerinin dünya kamuoyunu ikna etmek için yeterli olmadığını belirtir. Belge'ye göre; dünya kamuoyunun önündeki bilgiler çok farklı, o bilgilerden bir kısmı bizzat İttihat ve Terakkicilerin ağzından çıkmaydı.

⁷²⁰Şahin Alpay, "Serinkanlı Olalım", **Milliyet**, 20 Ekim 2000.

Hatta o sıralarda ve yakın zamana kadar, böyle bir şeyin olmadığı söylenmiyordu. Olmadığını söylemek, Cumhuriyet döneminde ortaya çıkmış bir politikaydı⁷²¹. Murat Belge'ye göre; İttihatçıların ağzından çıkan birkaç sözden bile, günlerdir basınımızda anlatılardan bir hayli farklı bir olay ve manzara çıkması söz konuydu. Sonuç olarak bütün bunlar dünyada bilindiğine, bilinmesine bir engel olmadığına göre, Türkiye'de medya kimi ikna etmeye çalışıyordu⁷²².

Halil Berktaş'ın başlattığı tartışmalar Murat Belge ile Gündüz Aktan arasında polemige dönüşmeye başlar. Belge'nin tezlerine karşılık Aktan'a göre; Osmanlı'nın Ermenileri soykırımı uğrattığını ileri sürenler, Ermenilerin Anadolu'nun doğusundaki altı vilayette yaşayan Müslüman çoğunluğu "etnik temizliğe" tabi tutarak bağımsız bir devlet kurmak istediğini; bu amaçla ihtilal komiteleri kurulduğunu ve 1800'lerin son çeyreğinden itibaren çok sayıda isyan çıkarıldığını geri plana itiyor ve. I. Dünya Savaşı sırasında Rus ordularına katılan düzenli ve düzensiz Ermeni birliklerinin sayısını ve Rus ordularının ilerlemesi ile geri çekilmesi sırasında Müslümanlara dönük vahşeti küçümsüyorlardı⁷²³. Aktan'ın vardığı sonuca göre; tek gözlerini Ermenilerin yaptıklarına kapayanlar, diğer gözleriyle Osmanlı'nın beka amacıyla yaptıklarını, Ermenileri yok etmek şeklinde görüyorlardı.

Aktan'a göre; asıl göçe Kafkaslar ve Kırım'dan Müslümanlar zorlanmış, asıl kayıpları onlar vermiştir. Aslında sorun Müslümanların Hıristiyan topraklardan tasfiyesiydi. Müslüman kayıpları ile ilgili rakamları verdikten sonra Gündüz Aktan şu değerlendirme de bulunur: *Türkler tarihlerinin bu en korkunç son on yılını dahi unutma eğilimindedir. Peki biz neden bu facialar üzerine ağıt yakamadık, bırakın soykırımları ve kaybedilen vatan parçalarını, katliamları ve tehcirleri bile neden kolayca unutuverdik? Türkiye tarihiyle yüzleşecekse, önce bu sorunun cevabı verilmeli. Bu cevap kendimizi suçlamak şeklinde olmadığından, bugüne kadar bazı aydınların ilgisini hiç çekmedi. Hâlâ çekmiyor. Onlar da Amerikan politikacılar gibi, tarih önünde kendilerini yargıç sanıyorlar. Her ikisi de sadece Türkleri suçlamakta*

⁷²¹ Murat Belge, "Kimi İkna Edeceğiz", **Radikal**, 15 Ekim 2000.

⁷²² Murat Belge başka bir yazısında Doktor Reşit Bey örneğinden giderek; Reşit beyin kendini savunmak için söylediği sözlerin Türkiye'de yaygın kabul gördüğünü belirtmiş, bunun yalnız ailemizden, çevremizden aldığımız "terbiye" veya basını vb. dâhil genel entelektüel ortamdan aldığımız "iyi/kötü" ölçütleri değil, okulda aldığımız resmi eğitim de pekiştirdiğini vurgulamıştır. Ortaya çıkan sonuç ise Belge'ye göre; "Türklüğümüz yalnız hekimliğe filan değil, her şey galebe çalmalıdır" anlayışını doğurmuştur. Murat Belge, "Geniş Bir Tartışmaya Doğru", **Radikal**, 17 Ekim 2000.

⁷²³ Gündüz Aktan, "Suçluyum, Hayır Suçlusun", **Radikal**, 18 Ekim 2000

birleşiyor; biri küçük hesapları arkasına gizlenen büyük önyargısıyla, diğeri bu önyargıyı içselleştirerek, ama suçlamaları üzerine almadan, halka ve devlete kaydırarak... Tarihle yüzleşmek isteyenler, önce kendi geçmişleriyle yüzleşmeliler... ”⁷²⁴. Gündüz Aktan, kendisi dâhil olmak üzere birçok kişinin yaşananlar için trajedi tanımını kullandığını, yani inkâr diye bir şeyin olmadığını vurgulayarak, işin özünün yaşananların “soykırım” olup olmadığı konusunda düğümlendiğini belirtir. Ayrıca soykırım iddiasında bulunan aydınların hiçbirinin hukukçu kimliği taşımadığı, bu iddiaya sahip olanların hukukun önemini de kabul etmediklerini de ilave eder⁷²⁵.

B- ERMENİ SORUNU’NDA TARİHÇİLERİN TARTIŞMAYA KATILMASI

Kamuoyundaki Ermeni sorunu üzerinden yapılan tartışmalara Amerikalı tarihçi Justin McCarthy’de katılır ve Hürriyet gazetesine verdiği mülakatta kendisine Halil Berktaş ve Taner Akçam’ın iddiaları sorulur. Justin McCarthy verdiği cevapta soykırımı savunan tüm tarihçileri mantıksız bulduğunu ifade eder. Çünkü “*soykırım yapmayı planladığınızda bir gruptaki tüm insanları öldürmeyi amaçlıyorsunuz. Osmanlı Hükümeti İstanbul, İzmir, Edirne’deki Ermenilere saldırmadı, rahatsız dahi etmedi. İstanbul’da sadece bazı Ermeni aydınlarının, Ermeni örgütlerinin önde gelenlerinin tutuklandığı görüyoruz. Hitler Berlin’deki Yahudileri de ortadan kaldırdı*”.

McCarthy açısından diğeri önemli bir nokta ise, Suriye’ye doğru göçe zorlanan Ermenilerin çoğunun hayatta kalmasıdır. “*Oysa her şey Osmanlıların kontrolü altındaydı. İsteselerdi göç sırasında öldürebilirlerdi. Kolaylıkla ortadan kaldıracabilecekleri insanları öldürmediler. Bu durumda bir soykırımdan nasıl söz edilebilir, anlamıyorum*” demiştir. McCarthy ayrıca Suriye’de göçe zorlanan Ermenilerin Cemal Paşa tarafından beslendiklerinden ve askerlerin yemeklerini onlara verdiklerinden bahseder⁷²⁶.

Mete Tunçay’da tartışmalara katılmış, “*Ulusal çıkarlarımıza aykırı tarihçiler düşmanlarımıza hak veren yorum yapıyorlar*” demenin son derece rahatsız

⁷²⁴ A.g.g.

⁷²⁵ A.g.g.

⁷²⁶ “Anadolu’da Ermeni’den Çok Türk öldü” **Hürriyet**, 21 Mart 2001.

edici bir durum olduğunu belirtmiş, bu arada “ulusal çıkar” diye sunulanın da ulusal çıkar olmadığını, belirli bir ideolojiye ve düşünceye bağlı insanların çıkarı olduğunu vurgulamıştır. Resmi ideolojiye aykırı görüşler sunmanın bilim adamı olmanın doğal bir parçası olduğu tespiti yapan Tunçay, bilim adamlarının Ermeni sorunu gibi daha birçok tabu olan konularda baskı altında olduğunu ifade eder. Amerika’da ve Avrupa’da parlamentoların “soykırım olmuştur” kararı almasını deli saçması olarak nitelendiren Mete Tunçay, Türk Dışişleri Bakanlığı’nda “Böyle bir şey asla olmamıştır” yaklaşımını da bir o kadar yanlışı bulduğunu belirtir. İşin tarihçilere bırakılması önerisini doğru bulan Tunçay, ancak Türkiye-Ermenistan ilişkileri normalleştikten sonra tarihçilerin huzur içinde tartışabileceklerini de ekler. Tehcir sonrasında Ermeni kayıplarının 600 bin olduğunu söyleyen yazar, aslında bunun bir önemini olmadığını belirtir, önemli olan ise; *“Ermenileri öldürme işinin Osmanlı Devleti’nin örgütleri tarafından yapılmış olmasıdır. Bunu Ermeni çetelerinin yaptığı mezalimle aynı kefeye koyup değerlendirmek yanlı olabilir. Çünkü devletin sorumluluk içinde hareket etmesi gerekir. Devletin kendi vatandaşlarını öldürmesinin sonuçları çok ağırdır”*.

Cumhuriyetin bu konuyu açıkça tartışmamasının arkasında Ermeni malları meselesi yattığını ileri süren Tunçay, göçürülen Ermenilerin mallarına el koyanların bu meseleyi çözmek cesareti gösteremediğini söyler. Türk tezinin tehciri cephe gerisi güvenliğini sağlamak mantığı ile açıklamasına ise itirazda bulunan Tunçay, tehcirin Kafkas cephesinin gerisiyle sınırlı kalmadığını ifade eder. *“İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerdeki Ermeni aileler değilse bile cemaat ileri gelenleri yok edildi. Göçe zorlanıp yolda haklandı”*⁷²⁷.

Diğer yandan Popüler Tarih dergisi bir sayısını Ermeni sorunu üzerine ayırmış, İlber Ortaylı da dergiye bu konuyla ilgili bir yazı göndermiştir. Ortaylı’ya göre, 1915 Ermeni Tehciri, ihtimal dâhilindeki bir isyana karşı düşünülmüş bir tedbir değildi, 1915’deki zorunlu göç kararı, fiilen ortaya çıkan isyan ve düşman ordusuyla işbirliğine karşı alınan ve günün şartları içinde kaçınılmaz olan bir karardı. *“Seçkin askerlerimizi, siperlerinde bekleyen Ruslar değil, ağır kış şartları telef etti. Çekilen kolordumuzun yarattığı boşluğu doldurmak için ilerleyen Rus ordularına, Ermeni komitaları öncülük ediyordu. Bölgedeki Müslüman halka karşı çok gaddar*

⁷²⁷ Neşe Düzel, “Abdülhamit Zihniyeti Devam Ediyor”, **Radikal**, 12 Aralık 2000.

davrandılar; katliamda bulundular. Öncü Ermeni komitalarının bu acımasızlığını bizzat Rus Genelkurmayı belirtmektedir”.

Ortaylı’ya göre, savaştaki ilk yenilginin ardından, istilacı ordulara gösterilen silahlı Ermeni desteği, Alman Genelkurmayı’nın da ısrarlı önerileriyle tehcir kararının alınmasına sebep olmuştu. Tehcir kararında ordunun hareket alanını güvenceye almak ve Müslümanlarla Ermeniler arasındaki çatışmaları önlemek amacı olduğu açıktı. Öte yandan Ortaylı *“kuşkusuz idare bu işlemi uygularken, aktif Ermeni militanlarıyla sivil halkın çatışmaya karışmayacak unsurlarını ayırt edemezdi”* diyerek olası kayıpların normal olduğunu söylemektedir. Bunun yanında Ortaylı tehcirde görev alan Osmanlı idarecilerinin de bazı olaylardan sorumlu olduğunu da belirtir. *“Bir kısım idareci, sürgün edilenlere karşı sorumsuz ve genelde beceriksizce davrandı; birçok yerde ise intikamcı unsurlar yağma ve katl olaylarına giriştiler. Ulaşımındaki imkânsızlıklar da üste, binince, istenmeyen olaylar zinciri karşılıklı acılar, Mütareke döneminde de sürecek karşılıklı çatışmalar, boğazlaşmalar devam etti”.*

Ortaylı, Yahudi soykırımının ağır suçluluğunu taşıyan Alman-Fransız çevreleri ve Macarlar gibi kavimlerin, özgün suçlarını yayıp paylaşacak tarihi ortaklar aradıklarını, Ermenilerin ise davalarını Yahudiler ölçüsünde başarıyla kabul ettireceklerini düşünerek soykırım kavramına dört elle sarıldıklarını vurgular. Türkiye’de ise ne hükümet çevreleri ne milliyetçi tarihçiler, ne liberal entelektüeller “genocide” kavramını yeterince tanımıyorlardı. Genocide, suçunun zamanaşımı olmadığını hatırlatan İlber Ortaylı, bu suçun hukuki sonuçları yanında, kültürel olarak da bir milletin hem mazisini hem de geleceğini bağladığını söyler. *“Sözün kısası ‘genocide’, sadece yapanı değil, onun mensup olduğu milleti de bağlar. Yahudi soykırımından dolayı benzer fikirleri savunan Martin Luther ve Protestantanlık, Hitler kadar suçludur. Her şeye rağmen bugünkü Alman kuşakları da babalarının filini ister istemez üstünde taşımaktadır. Soykırım faaliyetlerine iştiraktan dolayı sadece Vichy Hükümeti suçlu değildir”.* Böylece Ortaylı “olaylar Osmanlı Devleti zamanında yaşandı yeni Cumhuriyeti ilgilendirmez” tezinin hiçbir öneminin olmadığını ifade etmektedir.

Her boğazlaşma, her etnik çatışma, “genocide” olarak nitelendirilemezdi. Ortaylı’ya göre, Reich Almanya’sının bu özgün suçu, rastgele dönemleri ve kavimleri nitelendirmek için uygun değildir ve beşeriyetin her kesimini bu suça

ortaklıkla itham etmek de, sağlıklı ve adil bir değerlendirme olamazdı. Ayrıca soykırım için gerekli olan önyargıların, küçümseyici ifadelerin, olumsuz bir ayırmacılığın Osmanlı-Türk kültüründe olmadığını ifade eden Ortaylı, Ermeniler hakkında bir takım Hıristiyan milletlerin kültüründe var olan bu gibi önyargıların onda birine, Müslümanlar ve Türkler arasında rastlanmadığının altını çizer. *“Ermenilerin tarihi gelişimleri ve ulaşacakları hedef, zamansız ve gereksiz bir harple sapmaya uğramıştır. Çoğunlukta olmadıkları bir bölgedeki gerçekleşmesi zor siyasi amaçları, diğer grupların tepkisini yaratmıştır. Harbin getirdiği ani yıkımın yarattığı panik, bu olaylar zincirini ortaya çıkartmıştır. Bunu böyle bilmeli, olayların tarihini olduğu gibi konuşmalı, yazmalı ve soykırım suçlamasını devletten önce halk olarak reddetmeliyiz”*⁷²⁸.

Diğer yandan Stefanos Yerasimos’a göre, Ermeni sorununda bugün yaşanan anlaşmazlıklar ve kargaşa, özünde bir tarih hukuk çelişkisi olarak tanımlanabilirdi. Tartışma bir uluslararası hukuk terimi olması gereken ancak çeşitli biçimlerde algılanan ve zamanla değişen, hatta yozlaşan “soykırım” terimi etrafında dönmekteydi. Dolayısıyla yaşanan tartışmalarda taraflar *“Tarihi seçici (selektif) bir biçimde kullanmaktadır. Yani tarih, olayları belli bir neden sonuç ilişkisi içinde anlatan, kendi içinde bir tutarlılığı olan bir tüm olmaktan çıkıp, herkesin hukuki ya da hukukvari argümantasyonuna uygun düşecek kanıtları çekip çıkardığı bir bilgi belge ambarı olarak kullanılmakta ve böylece, tarih hukukun tutsağı olmaktadır”*.

Yerasimos’a göre, Türk tarafı olaylara, özünde devlete karşı ihanet olarak algılanan bir isyana karşı yapılan bir “tenkil” (bastırma) hareketi açısından bakmaktadır. Bu bakış Osmanlı’dan kopmaya çalışan tüm halkların hareketleri için de geçerlidir. Oysa burada, evrensel anlamda tarihsel bir süreç olan çok uluslu imparatorluklardan ulus devletlere geçiş söz konusudur. Ermeni tarafına gelince, o da bu süreci göz ardı ederek olaylara ancak soyut ırkçı bir izah getirmektedir. Bu görüşe göre, son tahlilde *“Türklerin, Ermenileri ortadan kaldırmaları onların barbarlığından kaynaklanmaktadır; böylece sunulan nedenin oluşumunun kendisi ırkçı nitelik taşımaktadır”*.

⁷²⁸ İlber Ortaylı, “Soykırım İddialarının Arkasındaki Gerçekler”, **Popüler Tarih Dergisi**, Sayı 17, Ocak 2002.

Yerasimos, Ermeni sorununun temelinde Anadolu'da herhangi bir yörede yoğun bir Ermeni çoğunluğunun olmamasının yattığını belirtmiş, Ermeni milliyetçiliğinin radikalleşmesini; bu hareketin örgütlenmesinin İstanbul'da yaşayan zengin ve entelektüel Ermeni kitlesi yerine yerel orta sınıflara bırakılmasına bağlamıştır. Diğer yandan da Yerasimos'a göre, Yunan, Sırp, hatta Arap ayaklanması bu halkları imparatorluğu savunan Osmanlı güçleri ile karşı karşıya getirmesine karşılık, Ermeni sorununda iki milliyetçiliğin Türk ve Ermeni milliyetçiliklerinin doğrudan çatışması söz konusudur. Bunun bir nedeni aynı toprakların üstünde Ermeni, Kürt ve Türklerin yaşaması; ikinci nedeni ise, Ermeni hareketinin güçlendiği sırada Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkması ve iki milliyetçiliğin birbirini beslemesidir. Balkan Savaşlarının İttihat-Terakki için bir dönüm noktası teşkil ettiği üzerinde duran Yerasimos, bundan sonra Osmanlı devlet yönetiminin bir Türk milli politikasını benimsediğini ve bu politikanın Türk milletinin vatani olarak Anadolu'yu algılayıp, bu toprak parçası üzerinde yoğunlaştığını belirtmiştir. Ermeni taleplerinin de Anadolu topraklarında yoğunlaşması iki etnik grubu karşı karşıya getirmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasının İttihatçıların zihninde Anadolu'ya yönelik dış destekli Ermeni politikalarını önleme fırsatı yarattığını ileri süren Yerasimos, tehciye giden süreci şu şekilde değerlendirmiştir. *“Teşkilatı Mahsusa özellikle ‘iç düşmanlara’ karşı kurulmuştur ve 1913’ten sonra Anadolu’daki gayrimüslim unsur İttihat ve Terakki’nin ‘iç düşman’ tanımını karşılamaktadır. Bununla birlikte, 1913-1914’te genel bir etnik temizlik hareketinin düşünüldüğü pek inandırıcı değildir... Bununla birlikte, Bahaettin Şakir ya da Dr. Nazım gibi İttihat ve Terakki’nin bazı ideologları Anadolu’yu, ‘yabancı unsurlardan’ kurtarma projeleri geliştirmiş olabilirler”.*

Yerasimos, Türk ve Ermeni tarafının 24 Nisan'a olan yaklaşımıyla ilgili olarak şu tespitte bulunur. *“24 Nisan öncesi ve sonrası tartışılırken iki tarafın yöntemleri farklıdır. Ermeni tarafı 24 Nisan öncesine ancak ‘kasıt’ arama amacıyla bakar; 24 Nisan’ı getiren olaylardan ve özellikle 1912-1914 özerklik girişimlerinden söz etmez; ve 24 Nisan sonrasını tüm trajik ayrıntılarıyla göz önüne serer. Türk tarafı ise 24 Nisan sonrasını, bundan önceki olayların getirdiği kaçınılmaz sonuç olarak algıladığından kısa geçer ve Ermeni misillemelerinin yoğunlaştığı 1917’den sonrasına atlar. Ancak, bazen de 1915-1917 ile 1917-1921 arası eşzamanlı imiş gibi gösterilerek tüm olaylar karşılıklı bir çatışma ortamı içinde takdim edilir”.*

Ermeni kayıplarını tahmini 600-800 bin arasında olduğunu, büyük bölümünün sıcaktan, soğuktan, açlıktan, hastalıktan öldüğünü söyleyen Yerasimos, bunun bir yan etki ya da beklenmedik bir sonuç olarak görülmemesi gerektiğini belirtir. *“Normal şartlarda kendisini ancak doyurabilen Anadolu’da erkek nüfusunun en büyük bölüntünün seferber olduğu bir dönemde, milyonu aşan bir kitlenin yollara dökülmesinin böyle bir sonucu vereceği önceden belli idi ve tehcir kararı alınmaz, taşradaki Avusturya ve Alman konsolosları bunun böyle olacağını özellikle belirtmişlerdi”*.

Yerasimos asıl tartışmanın soykırım kavramı üzerinde yapıldığını, bu kavramın günümüzde, dünya kamuoyundaki algılamalarıyla çok muğlak bir terim haline geldiğini belirtir. II. Dünya Savaşından sonra icat edilen ve 1948’de Birleşmiş Milletler tarafından tescil edilen “soykırım” terimi doğrudan Nazi Almanya’sı tarafından yürütülen Yahudi soykırımı örneği üzerinde kurulduğunu vurgular. *“Bunun ise Ermeni olayları ile bir tutulamayacağı açıktır. Ancak zamanla kavram genişletilmekte ve göreceleştirilmektedir. 2 Ağustos 2001 tarihinde Sırp General Radislav Krstić, Srebrenica da katledilen 7.500 kişinin sorumlusu olarak Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından 'soykırım' suçlamasıyla 46 yıl hapse mahkûm edilmiştir. Oysa Srebrenica olayı iç savaş kapsamında meydana gelen bir olaydır ve 1915 olayları ile karşılaştırmalara çok daha açıktır. Azerbaycan hükümetinin 1993’te 600 küsur kişinin ölümüne yol açan Hocali katliamının 'soykırım' olarak kabul edilmesi talebi bu kavramdaki gelişmelerin başka bir örneğidir”*.Yapılacak ilk şeyin, hukuksal kaygılardan uzak bir tarihinin yazılması olduğu söyleyen Yerasimos, ancak bunun bazı koşullar gerektirdiği de ifade eder⁷²⁹.

⁷²⁹ Stefanos Yerasimos, “Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu”, **Toplumsal Tarih**, Tarih Vakfı yay., Sayı 105, Eylül 2002. Bu metin Yerasimos’un 20 Mayıs 2002’de Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA)’nin davetlisi olarak akademinin İstanbul ofisinde “Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu” başlıklı bir konferansından çıkmış, Yerasimos’un bu konuşması TÜBA tarafından daha sonra bir kitap olarak bastırılmıştır. Metin daha sonra Toplumsal Tarih dergisi ve özeti ise Radikal gazetesi tarafında yayınlanmış, ayrıca Yerasimos görüşlerini 19 Eylül 2002 tarihinde NTV kanalında da ifade etmiştir. Yerasimos ortaya attığı düşüncelere itiraz gelmiş, Emekli büyükelçi Ömer Engin Lütem Ermeni Araştırmaları Dergisi’nin 6. Sayısında Yerasimos’a uzun bir cevap vermiştir. Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu’da “Prof.Dr.Stefanos Yerasimos'un Birinci Dünya Savaşı Ve Ermeni Sorunu Konferansı Üzerinde Değerlendirme” başlığıyla Yerasimos’ın öne sürdüğü düşünceleri eleştirmiştir.

C- FRANSA İLE YENİ BİR KRİZ; GOMİDAS HEYKELİ

Ermeni diasporasının önemli faaliyetleri arasında ulusal ve yerel meclislerden Ermeni soykırımını tanıyan kararlar çıkartmanın yanı sıra heykeller ve anma sembollerini dikerek 1915 olaylarını Batı kamuoyuna mal edebilmek de yer almıştır. Bu çerçevede Latin Amerika'dan Batı Avrupa'ya kadar birçok heykel dikilmiş, bu heykeller dünyanın dört bir yanına dikilmesine rağmen Türk kamuoyunda yankı uyandırmamış, bunun yanında özellikle Fransa'da gerçekleştirilen girişimler Türk kamuoyunun dikkatini çekmiş ve tepkiyle karşılanmıştır. Fransa ile Türkiye arasında yaşanan heykel krizleri 1970'li yılların başına kadar dayanmaktadır. Fransız siyasilerinin Ermenilerin heykel dikmesine yönelik girişimlerine destek vermesi Paris Türk büyükelçisinin Fransa'yı terk etmesine yol açmış, Türk kamuoyunda Fransa'nın bu girişime destek vermesi sert tepkilere neden olmuştu. Aslında Türk kamuoyunda heykel vakasının gündem oluşturması biraz da büyükelçinin Türkiye'ye geri dönmesiyle ilgiliydi, eğer Hasan Esat Işık tepki olarak Fransa'yı terk edip ülkeye geri dönmemiş olsaydı büyük bir ihtimalle Fransa'daki girişim sadece küçük haberlerle geçtirilecekti.

Dolayısıyla Sedat Laçiner'in belirttiği gibi Ermenilerin heykeller dikerek, anma toplantıları düzenlemeleri kuru basın açıklamaları ve sözde kalan sert tepkilerden öteye geçememiştir. 2003'de yaşanan Gomidas Heykeli Vakası'nda da tablo geçmişteki örneklerle oldukça benzerdir. Gerçi kriz hükümetler seviyesinde yaşanmamış, daha çok Türk kamuoyunun ve medyanın Fransa'ya dönük şiddetli tepkisi şeklinde cereyan etmiş, Türk yetkililerin tepkisi oldukça sınırlı kalmıştır. Türkiye'nin AB ile ilişkilerini düzeltmek için aşırı gayretli olduğu ve belki de tarihinde tam üyelik için tarih almaya en çok yaklaştığı dönemde yaşanan bu hadise de Türkiye olayı büyütme yerine daha çok görmezden gelmeyi tercih etmiştir⁷³⁰.

Ermeni müziğinin en önemli isimlerinden olan Gomidas'ın asıl adı Sogomon Sogomonyan idi. 1869'da Kütahya'da doğdu. 11 yaşında yetim kalınca Ermenistan'a, oranın en büyük dini merkezi olan Eçmiyadzin Manastırı'na gönderildi. Manastırda bir yandan müzik öğrenirken bir yandan da teoloji okudu, 1894'te "teoloji doktoru" oldu ve adetler gereği kendisine dini bir isim seçti: Yedinci

⁷³⁰ Sedat Laçiner, **a.g.e.**, s. 315.

asır Ermeni ilahicisi “Gomidas”ın adını aldı. Artık Sogomon Sogomonyan yerine Gomidas ismini kullanacaktı. Kilise, 1896’da Gomidas’ı müzik eğitimini tamamlaması için üç yıllığına Berlin’e gönderdi. 1910 ilkbaharında İstanbul’a geldi. Bu tarihten sonra Anadolu’yu karış karış dolaşarak üç bin civarında Ermeni, Arap, Fars ve Kürt şarkısını notaya aldı ve “badarak” denilen Ermeni dini musikisindeki modernleşmenin öncüsü kabul edildi. Öğrencileri arasında Edgar Manas adında bir genç de vardı ve seneler sonra İstiklal Marşı’nın orkestra düzenlemesini Gomidas’ın talebesi Edgar Manas yapacaktı.

24 Nisan 1915 tutuklananlar arasında Gomidas da vardı ve Çankırı’daki bir kampa yollandı. Murat Bardakçı’nın verdiği bilgiye göre, Mehmet Emin Yurdakul’un teşebbüsleri sonucu şairin yakın dostlarının bulunduğu İttihat ve Terakki Hükümeti, Gomidas’ın serbest bırakılıp İstanbul’a getirilmesini emretti. Gomidas, Ankara üzerinden İstanbul’a geldi, tutukluluğu kısa sürmüş de olsa sınırları harap oldu ve bir daha toparlanamadı. Hükümet tedavi için Fransa’ya gitmesine müsaade etti. Gomidas, Paris’te bir hastaneye yattı, burada senelerce kaldı ama eski sağlığına bir türlü kavuşamadı. 1935’in 22 Ekim’inde bu hastanede öldü, cenazesi yakıldı ve külleriyle Ermenistan’a götürülerek Eçmiyadzin’deki bir anıta gömüldü⁷³¹.

Ermenilere göre Gomidas, 1915’te yaşanan “soykırımı” bizzat görmüş ve Ermenilere yapılan zulmün tanığı olduğu için akıl sağlığını kaybetmişti. Ermeniler 1915 olaylarını sembolize etmek için Gomidas’ın heykelini dikmişlerdi. Heykel Paris’in en seçkin yerlerinden Seine Nehri kıyısında Kanada Meydanı’nda altı metre yüksekliğinde olup, son derece görkemli olan bu heykel herkesin görebileceği bir şekilde inşa edilmişti. Komitas’ın anıt heykelinin Paris’e dikilmesine, Fransa’da 2001 yılında yapılan yerel seçimlerden önce dönemin Paris Belediye Başkanı Jean Tiberi izin vermişti. Fransa’daki Ermeniler, heykelin, özellikle 24 Nisan tarihinde açılması için uzun zamandır lobi faaliyetinde bulunurken, Türkiye, heykelin dikilmesini engellemek için Fransız yetkilileri nezdinde Paris Büyükelçiliği aracılığıyla girişimlerde bulunmuştu.

İki ülke ilişkilerindeki gerilimi düşürmek için Ankara’ya gelen Fransa Dışişleri Bakanı Dominique de Villepin’e Paris’te açılması beklenen “Ermeni

⁷³¹ Murat Bardakçı, “O Heykelin Altına ‘Soykırım’ Yazmak En Azından Gomidas’a Hakarettir” **Hürriyet**, 27 Nisan 2003.

Soykırımı Anıtı” konusunda uyarı yapılmış, ancak bu meselenin ilişkileri ‘gölgelememesi’ gerektiği konusunda mutabakata varılmıştı. Ayrıca Dışişleri Bakanlığı, Paris’te soykırım anısına açılan heykelle ilgili olarak, Türk-Fransız ilişkilerinin üçüncü tarafların tarihi çarpıtan politikaları doğrultusunda ipotek altında tutulmaya çalışılmasına müsaade edilmesinin son derece hazin olduğunu bildirdi. Açıklamada, sözde Ermeni soykırımını temsil eden anıtın açılmasının esefle karşılandığı, Fransız hükümetinin gerekli duyarlılığı göstermesinin beklendiğini kaydedildi⁷³².

Paris’in merkezindeki Kanada Meydanı’nda dikilen heykelin açılışına Paris Belediye Başkanı Bertrand Delaone, Ermenistan’ın Paris Büyükelçisi Edward Nalbandian, İçişleri Bakan Yardımcısı Ermeni asıllı Patrick Deveciyan, Ermeni asıllı Fransız sanatçı Charles Aznavour ve heykelin yapılmasını sağlayan eski Paris Belediye Başkanı Jean Tiberi ile Fransa’da yaşayan çok sayıda Ermeni katıldı. Delaone, törende yaptığı konuşmada, “1922 yılına kadar 1,5 milyon Ermeni’nin öldürüldüğünü, bunların üçte ikisinin Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Ermeniler olduğunu” iddia etti. “Bu trajediyi anmak için Paris Belediyesi’nin sembolik olarak heykelin dikilmesine karar verdiğini” söyleyen Delaone, “21. yüzyılda Türk halkının Osmanlı İmparatorluğu döneminde olanlardan sorumlu tutulamayacağı” ifadesini de kullandı⁷³³.

Son dönemlerde Ermeni sorunu konusunda duyarlılığı artan Türk kamuoyunda bu gelişmeler hemen etkisini göstermiş yurdun çeşitli yerlerinde Fransa’daki gelişmeyi protesto eden gösteriler yapılmıştır. Gazetelerdeki haberlere göre, “Birinci Dünya Savaşı’nın devam ettiği yıllarda Ermeni çeteleri tarafından katledilen milyonlarca Müslüman-Türk,” kabirleri başında düzenlenen programla anılır. Aynı günlerde Erzurum’da Birinci Dünya Savaşı’nda Ermeni Çetecilerin Katliamına Uğramış Mağdurlar Derneği ve Atatürk Üniversitesi öğrencileri, savaş yıllarında Ermeni çeteler tarafından öldürülen Müslümanları, Yanıkdere’de dikilen anıtın önünde anar. Habere göre, adını 3 bin Müslüman-Türk’ün Ermeniler

⁷³² **Hürriyet**, 24 Nisan 2003.

⁷³³ **Akşam**, 25 Nisan 2003. Zaman gazetesi heykelin açılışını “Halide Edip’in kurtardığı Komitas’ı sembol yaptılar!” başlığı altında vermiştir. Habere göre; “Fransa’nın başkenti Paris’te, sözde Ermeni soykırımı anısına yapılan Ermeni din adamı ve besteci Komitas’ın heykeli törenle açıldı. Ancak heykeli dikilen Komitas, 1912–15 yılları arasında Türk Ocakları’nda müzik dersleri vermiş bir isim. İttihatçıların tutuklayıp Çankırı’da bir kampa götürdükleri 234 Ermeni aydınından biri olan Komitas, Halide Edip Adivar’ın devreye girmesi üzerine kurtarılmış ve İstanbul’a getirilip La Paix Hastanesi’ne yatırılmış”tı. **Zaman**, 25 Nisan 2003.

tarafından yakılarak öldürülmesinden alan Yanıkdere’de yağmura rağmen düzenlenen programa, Atatürk Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Başkanı Erol Kürkçüoğlu da katılmıştır⁷³⁴.

Murat Bardakçı’ya göre, Ermeniler “Gomidas” adını “soykırım” kavramının sembollerinden biri haline getirerek kendi üstatları olan Gomidas’a hakaret ediyorlardı. Sami Kohen, Türkiye’nin derhal hep tekrarlamasına rağmen hayata geçirmedeği işin tarihçilere bırakılması gerektiği yönündeki tavrını somutlaştırmasını öneriyordu. Bir uluslararası tarihçiler ve araştırmacılar konferansına Türkiye’nin hemen önyak olması gerektiğinin altını çizen Kohen, böylece Ermeni kökenli veya Ermeni tezine yakın çevrelerle de bir diyalog kurulmasının sağlamış olacağını ifade ediyordu⁷³⁵.

Öte yandan Ahmet Turan Alkan, Boğazlayan kaymakamı Kemal Bey’in heykelinin dikilmesini önerir. *“Her 24 Nisan’da ABD’deki Ermeni lobisinin ağzına bakıp elimiz ayağımıza dolaşacağı yerde karşı atağa geçsek ve Divan-ı Harb kararıyla haksız yere ipe çektiğimiz vatansever Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey’in heykelini, Paris’te münasip bir parka dikmek için diplomatik taarruza geçsek daha iyi olmaz mı? ‘Sen önce bu heykeli Gülhane parkına diktir de öyle gel’ derlerse ne yaparız; onu da hesaplamak lâzım!”*⁷³⁶

Melih Aşık, okuru Şebnem Mayda önerisi yazısına taşır. Öneri Gomidas’ın doğduğu ülke olarak Türkiye’de onun için en azından bir anma programı yapılmasıdır. Ancak bu şekilde Türkiye’nin “nefreti sevgi ile eritebileceği” vurgulanır⁷³⁷. Şakir Suter, Fransa’nın diktiği anıta karşılık Türk tarafındaki tepkisizliğin üzerinde durmuş ve bu durumu eleştirmiştir.⁷³⁸

Bu arada Türk tarafının Ermeni iddialarına karşılık bir şey yapmadığı yönündeki eleştirilere karşılık Hınçal Uluç, TRT’nin hazırladığı Ermeni meselesinin konu edinen “Sarı Gelin” belgeselini gündeme getirir ve belgesel ile ilgili bilgi verir. Ermeni Meselesi üzerine Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı belgesel dizisi olduğu söylendiğini belirten Uluç, dört yıl süren çalışmalar sırasında yurt içinden ve yurt

⁷³⁴ “Ermenilerin Katlettiği 1 Milyon Şehidi, Torunları Andı”, **Zaman**, 25 Nisan 2003. Sabah gazetesi ise aynı günlerde manşetten ABD Başkanı Bush’un 24 Nisan günü “soykırım” ifadesini kullanmama konusunda söz verdiğini müjdeliyordu. **Sabah**, 24 Nisan 2003.

⁷³⁵ Sami Kohen, “Her Yıl Aynı Nakarat!”, **Milliyet**, 25 Nisan 2003.

⁷³⁶ Ahmet Turan Alkan, “Dokun geç”, **Zaman**, 26 Nisan 2003.

⁷³⁷ Melih Aşık, “Komitas’ı Anmak...”, **Milliyet**, 26 Nisan 2003.

⁷³⁸ Şakir Suter, “Ermeni Anıtı Ve Protesto!”, **Akşam**, 26 Nisan 2003.

dışından 10 bine yakın arşiv görselleştirildiğini, ABD'den Rusya'ya, Fransa'dan Avustralya'ya, Ermenistan'a, Lübnan'a, Azerbaycan'a, Gürcistan'a 137 bin kilometre yol katedildiğini, resmi ve gayri resmi arşivlerin tarandığını, on üç ülkede çekim ve söyleşiler yapıldığını vurgular. Uluç, bu tür bir belgeselin özellikle yurt dışında çıktığında Ermeni iddiaları ile karşılaşanların işine yaracağını altını çizmiştir⁷³⁹.

D- ARARAT FİLMİ VE TÜRK KAMUOYUNDAKİ TEPKİLER

Ermeni kökenli ünlü Kanadalı film yönetmeni Atom Egoyan 1915 olaylarını “Ararat” adını verdiği filmde işler. Filmin daha çekimleri başlamadan Türk kamuoyunda tartışmalar başlar. Türk basınında küçük de olsa ilk haberler 2000 yılından itibaren görülür. Filmden basının daha detaylı olarak haberdar olması “Ermeniler soykırım filmi yapıyormuş” yollu tesadüfi haberler ve Türk Dışişleri Bakanlığı'nın gayretleriyle olmuştur⁷⁴⁰. 2001 yılının ilk yarısında Ararat filmi ile ilgili Türk basınında yer alan haberler duygusal ve tepkisel bir niteliğe sahiptir. Örneğin Türkiye gazetesinin başlığı “Yeni Bir Ermeni Küstahlığı” şeklindedir⁷⁴¹. Yaz boyunca film üzerinde duran kuruluşlar arasında üç yayın kuruluşunun öne çıktığı söylenebilir: Star, Sabah ve Zaman gazeteleri. Konuyu birkaç kez sürmanşetten veren Star'da filmin Türklere büyük hakaretler içerdiği ve art niyetli bir film olduğu vurgulanmıştır⁷⁴². Yapılan yayınlarda Türklerin ve Türkiye'nin derhal harekete geçmesi bu filme cevap niteliğinde yapımlar tasarlaması gerektiğini ifade edilmiştir. Star gazetesi Ararat filmine karşı geniş çaplı bir karşı kampanya da başlatmış ve bunun için Atom Egoyan'ın Kanada'daki adresi de dâhil bazı şikâyet ve protesto adresleri vermiştir. Ararat filmini işlemeye devam eden Star bu kez de “Türkiye, Atom Egoyan'ı Yakın Takibe Aldı” haberini vermiştir. Haberde Star'ın açtığı kampanyaya “yağmur gibi faks ve mesajların yağdığı” belirtilirken kamuoyundaki ortak kanının “artık sessiz kalmayalım” şeklinde olduğu söylenmiştir.

⁷³⁹ Hınçal Uluç, “TRT Tarihi Bir Görev Yapıyor: Sarı Gelin!..”, **Sabah**, 25 Nisan 2003.

⁷⁴⁰ Sedat Laçiner, “Ararat Film ve Türk Basını: Eleştirel Bir Değerlendirme”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 5, Bahar 2002.

⁷⁴¹ “Yeni Bir Ermeni Küstahlığı”, **Türkiye**, 30 Mayıs 2001.

⁷⁴² Bu konuda bkz. Zeynep Güranlı, “Ulusal Utanç...”, **Star**, 1 Temmuz 2001.

Habere göre Türkiye, film gösterilir gösterilmez filmin tüm dünyada durdurulmasını isteyecektir⁷⁴³.

Bu arada Türk basınındaki tartışmaların artması üzerine Atilla Dorsay yönetmen Agop Egoyan ile konuşma ihtiyacı hissetmiş ve Egoyan'ın söylediklerini Türk kamuoyuna aktarmıştır. Dorsay, Egoyan'ın filmin kurgusu ile meşgul olduğunu ve film bitmeden filmi hakkında konuşmak istemediğini söylemektedir. Dorsay, Egoyan'ın “*Türk düşmanı değilim, Türkiye düşmanı değilim, benden bu anlamda militan bir film beklenmesin*” sözlerini aktarmıştır.

Haluk Şahin 8 Aralık tarihli yazısında “Ararat Nasıl Bir Film?” olduğu üzerinde durmuş, Egoyan'ın çekeceği filmin tarafsız olacağı konusunda şüpheleri bulunduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında Haluk Şahin'in Türk kamuoyunda filme karşı oluşan tepkiyi de ele alır, filmle ilgili internet sitelerinden ırkçılık, nefreti ve şovence propaganda yükseldiğinin altını çizer⁷⁴⁴. Yazara göre bu film soğukkanlı bir sessizlikle beklenir ve hatta Türkiye’de gösterileceği ilan edilirse bu oyun bozulmuş olurdu. Diğer yandan Türkiye’nin sert tepkileri dış dünyada filme olan ilgiyi arttıracak ve bu sayede belki de film hiç de hak etmediği bir ilgiyle karşılaşacaktı⁷⁴⁵.

Gündüz Aktan, Ararat filmine karşı takınılması gereken tavır konusunda, 1915 tehcirinin trajik yönleri üzerinde film yapmanın anlaşılabilir bir şey olduğunu, ama filmde Türklere karşı ırkçı bir yaklaşım olup olmadığını dikkat edilmesi gereken noktaların başında geldiğini kaydeder. Gündüz Aktan için film sırf 1915 olaylarını içeriyor diye tepki göstermek doğru değildi, tepki göstermek için hareket noktası filmin ırkçı öğeler içerip içermediği olmalıydı⁷⁴⁶.

Mehmet Ali Kışlalı ise yaşanan tartışmalara, “*Atom Egoyan isimli Ermeni film yapımcısının Ararat filmi Türkiye’de muhakkak seyredilmeli. Ermeni soykırımı denilen olaya Ermenilerin hâlâ nasıl baktıklarını, Türkler hakkında ne düşündüklerini, bütün dünyaya olayı ve Türkleri nasıl göstermek istediklerini, görmek ve anlamak için film seyredilmeli*” sözleri ile katılmıştır. Kışlalı'nın üzerinde durduğu nokta filmin Ermeni ön yargılarının deşifre etmesidir.

⁷⁴³ “TC, Holywood’a Karşı”, **Star**, 27 Kasım 2001, “Türkiye, Atom Egoyan’ı Yakın Takibe Aldı”, **Star**, 28 Kasım 2001. Aktaran, Sedat Laçiner, **a.g.m.**

⁷⁴⁴ Haluk Şahin, “Ararat nasıl bir film?”, **Radikal**, 8 Aralık 2001.

⁷⁴⁵ Haluk Şahin, “Ararat filmine ne yapmalı?”, **Radikal**, 9 Aralık 2001.

⁷⁴⁶ Gündüz Aktan, “Ararat”, **Radikal**, 19 Aralık 2001.

Öte yandan bütün bu tartışmalar devam ederken Ertuğrul Özkök ise, Egoyan'ın Ararat filminin galasını Ağrı dağının eteklerinde yapmayı önermiş, bundan en çok zararlı çıkanın Egoyan olacağını, hatta bundan en çok Egoyan'ın korkacağını da ima etmiştir. Önerisi ile ilgili olarak ise, *“Bu yazdığım elbette sadece bir fantezi. Ama ben Türkiye'nin bunu yapabilecek bir noktaya gelmesini çok isterdim. Gelelim filme... Ben bu filmi merak dahi etmiyorum. Ama merak ettiğim bir şey var. Egoyan çok sevdiğim bir yönetmen ve bu filmde kaba bir soykırım şematizmine düşecek mi diye merak ediyorum”* ifadelerini kullanmıştır⁷⁴⁷.

Ertuğrul Özkök'ün görüşlerine katılan İsmet Berkan ise, Ararat filminin Ağrı yerine İstanbul Film Festivali'nde gösterilmesinin daha yerinde olacağını belirterek, Ararat filmi ile ilgili en önemli sorunun “bu film ırkçı mı, değil mi” noktasında düğümlendiğini söylemiştir. Ancak İsmet Berkan'a göre filmi bu aşamada “ırkçı” diye suçlamak mümkün değildir. Daha önemlisi daha ortada film yokken Türkiye'de gösterilen tepkiler kendi içimizdeki ırkçılığı gün yüzüne çıkarmıştı bile. Berkan'a göre; yaşanan tartışmalar Türkiyeli on binlerce Ermeni'yi utandıracak, onları aşağılayan ifadeler içeriyordu⁷⁴⁸.

Mehmet Barlas, galayı İstanbul'da yapma fikrinde yola çıkarak, ancak bu şekilde geçmişle hesabımızı kapatıp, hep birlikte, ileriye doğru bakabileceğimizi belirtmiştir. “Ararat filminden niye korkalım ki” sorusunu soran Barlas, *“Herhalde siz sayın okurlarım da, dünyada kime kızıp, kime öfkeleneneğimizi aramaktan bıkmışsınızdır... Bilmediğimiz bir tarihin sorumlusu olmak bir yana, bunun için sürekli iç ve dış dünyaya dış gıcırdatmak.. Alınmasında ne fikrimiz sorulan, ne bir katkımız olan kararları, ‘Milli Dava’ diye hırsla savunmak.. Evrensel insanlığın değer ölçülerini, sürekli yok saymak.. Evet.. Ararat'tan niye korkalım ki?”* sözleri ile Türk kamuoyundaki tepkilere karşı eleştirel bir duruş ortaya koymuştur⁷⁴⁹.

Hrank Dink, filmin galasının Türkiye'de yapılmasının, ortak belleği yeniden kazanmak yolunda bir ilk adım ya da terapi başlangıcı olabileceğini belirtmiş, ancak, bunu pek mümkün görmediğini de eklemiştir. *“Filmin öyle sahneleri vardır ki, hem Ermeniler, hem de Türkler o sahneleri görmek istemeyebilir. Ama neticede bu olayın kendisi hoşumuza gitmeyen pek çok sahneyle dolu zaten. Türkiye'de, ‘1915 olayları*

⁷⁴⁷ Ertuğrul Özkök, “Ararat Filminin Galasını Ağrı'da Yapalım”, **Hürriyet**, 12 Aralık 2001.

⁷⁴⁸ İsmet Berkan, “Sığ sularda”, **Radikal**, 13 Aralık 2001.

⁷⁴⁹ Mehmet Barlas, “Bravo Ertuğrul Özkök'e”, **Yeni Şafak**, 13 Aralık 2001.

iyi ki olmuştur' diyen yok. Ermeni tarafı da böyle bir şey demiyor. Dolayısıyla, iki tarafın da hoşuna gitmeyen bir tarihte, acılı sahnelerin bulunması doğaldır. Ama bu acılı sahnelerden husumet, kin, nefret ve öfke yerine ders çıkartmak da mümkün. Bence Atom Egoyan ikincisini amaçlıyor..."⁷⁵⁰.

Radikal gazetesi Ararat'ın senaryosundan bazı sahnelerin bire bir çevirisini yayınlamış, bunlar senaryo formatında sunulmuştur. İsmet Berkan 90 sayfalık senaryo metnini okuduğunu söyleyerek, "*Ararat filmi sanılanın aksine bir soykırım filmi değil. Senaryoda nefretin anlamsızlığına vurgu yapılıyor...Elbette filmde Türklerin vahşetine dair, dolayısıyla Türkiye'nin şiddetli tepkisini çekecek bir sürü sahne var. Ama bu sahneler filmin içindeki filme ait. Ve bu film de yapımcılarının karakterlerinden yola çıkılarak eleştiriliyor, suçlanıyor. En basitinden bu film, şemsiye film tarafından tarihi ve hatta coğrafi gerçekleri tahrif etmekle suçlanıyor*" diye yazmıştır. Berkan bu filme karşı Türk kamuoyunda tepkilerin çıkış noktasının bir tek şeyi kendine ölçü alması gerektiğini onun da filmde ırkçılık yapıp yapılmadığı olduğunu vurgulamıştır⁷⁵¹.

Filmin senaryosuyla ilgili Star gazetesi, Radikal gazetesinden farklı değerlendirme bulunur. "İğrenç Senaryo" başlıklı manşet habere göre senaryoda "akıl almaz" vahşet sahneleri vardır. Egoyan Türkleri "kana susamış canavarlar" olarak gösteriyor, ırkçı bir yaklaşım sergiliyordu ve filmin sorgulayıcı bir film olduğunu söyleyebilmek imkânsızdı. Habere göre, filmdeki sahneler arasında çocuklara nal çakılması, Türklerce öldürülen Ermenilerin cesetlerinin köpeklerce yenmesi, genç gelinlerin çıplak bir halde Türk askerlerince yakılması ve çocuğunun gözü önünde bir kadına tecavüz edilmesi sahnelerden yalnızca bir kaçıydı⁷⁵².

Agop Egoyan'ın film müzikleri için yardım aldığı kişilerden birisi de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Arto Tunçboyacıyan'dur. Filmin müziklerine katkıda bulunduğunu Hürriyet'e verdiği demeçte kabul eden Ermeni asıllı Türk müzisyen Arto Tunçboyacıyan, filmin "Türk düşmanı olmadığı"ni söylemiştir. Tunç'un Ararat'a müzik yapmış olması birçok kesimce yadırganırken, Arto Tunçboyacıyan'a en büyük tepkiyi Star gazetesinin verdiği söylenebilir. Bu tavrıyla Tunç'un Türk kamuoyunu yanılttığını iddia eden gazete, Tunçboyacıyan'ın bu

⁷⁵⁰ Sefa Kaplan, "Ararat, Geceyarısı Ekspresi değil", **Hürriyet**, 4 Mayıs 2002.

⁷⁵¹ İsmet Berkan, "Tartışılan Ararat", **Radikal**, 24 Aralık 2001.

⁷⁵² Deniz Güçer Erdem, "İğrenç Senaryo", **Star**, 14 Şubat 2002. Aktaran, Sedat Laçiner, **a.g.m.**

hareketinin müzikseverler tarafından da protesto edildiğini ve sanatçının İstanbul'daki gösterilerine yok denecek kadar az kişinin geldiğini yazmıştır⁷⁵³. Laçiner'e göre, bu yolla Egoyan, Türk kamuoyunda ilgi çekmek istemiş ve böylece Türk Ermeni cemaatinin de tartışmalarda taraf halini almasını amaçlamış olabilir, ayrıca Türk kamuoyunun tepkilerinin Ermeni asıllı bir Türk vatandaşına yönelmesi Türkiye'yi uluslararası kamuoyunda zor durumda bırakabilirdi⁷⁵⁴.

Sonuç olarak film, 20 Mayıs 2002 Pazartesi günü Cannes'da gösterime girmiş, Türk sinema eleştirmenleri Atilla Dorsay ve Vecdi Sayar'ın ortak görüşleri filmin Egoyan'ın en kötü filmlerinden biri olduğu şeklinde olmuştur. Cumhuriyet gazetesinin film eleştirmenlerinden Vecdi Sayar da "*Atom Egoyan, sinema dünyası zengin bir yönetmen. Ancak zenginliklerini bu filme yansıtamamış*" diye konuşmuş, Atilla Dorsay da Ararat'ın içerdiği sahneler itibarıyla büyük tepki çekmeye aday bir film olduğunu belirtmiştir⁷⁵⁵.

Hürriyet gazetesindeki habere göre, Cannes'da gösterilen Ararat'a ilk tepki, Ermeni asıllı Türk gazeteci Hrant Dink'ten gelmişti. Dink filmin sonunda yönetmen Atom Egoyan'ı fırçalayarak; "*Bu filmin Türk-Ermeni ilişkilerinin geleceğine bir yararı olmaz*" demiştir. Dink'in eleştirilerine karşılık Egoyan ise filmde, Türk askerlerinin Ermeni köylerine saldırarak, kadınlar ve çocuklar da dâhil herkesi kılıçtan geçirdiği, kadınların tecavüze uğradığı sahnelerin iki dakikayı bile doldurmadığını belirterek, "Filmin bütünlüğüne bakmak gerekir" demiştir⁷⁵⁶. Hürriyet gazetesi Atom Egoyan, gösterime girmeden siyasi tartışmalara neden olan Ararat filmi ile ilgili olarak daha önce yaptığı açıklamada, filminin bir Geceyarısı Ekspresi olmadığı yönündeki açıklamalarını gündeme getirerek, Egoyan'ın hiç de doğru söylemediğini, tersine Ararat'ın Geceyarısı Ekspresi'nden bile daha vahim sahneler ihtiva ettiğinin eleştirmenler tarafından altının çizildiği belirtilir. Filme en

⁷⁵³Öner Öngün, "Ararat Yaramadı", **Star**, 30 Ocak 2002. Aktaran Sedat Laçiner, **a.g.m.**

⁷⁵⁴Radikal gazetesine verdiği söyleşi de Tunçboyacıyan, Ararat filmine olan katkısı ile ilgili bilgi vermiştir. **Radikal**, 26 Ocak 2002.

⁷⁵⁵**Radikal**, 20 Mayıs 2002

⁷⁵⁶Hrant Dink, Egoyan'la buluşmamızda şöyle konuşur: "*Türk - Ermeni ilişkileri açısından müthiş zararlı bir film. Bu film Türkiye'de oynayamaz. Bu dil ne yazıda, ne de sinemada bizim dilimiz olamaz. Hem barıştan, hem diyalogdan bahsetmek, bir yandan da üzerine benzin dökerek bunu körüklemek olmaz. Bu filmi üreten insanların söylemleriyle filmin içeriği çok farklı. Filmin genelde sorgulayıcı bir yanı var. Ama her şeye rağmen filmin arasına sıkıştırılmış olan o sahneler kabul edilemez*". "Nasıl böyle bir film yaparsınız", **Hürriyet**, 21 Mayıs 2002.

büyük tepkinin, Ararat'ın galasını Ağrı'da yapma fikrini hararetle destekleyen Hrant Dink'ten gelmesi de bunun somut bir göstergesi olarak sunulmuştur⁷⁵⁷.

Sedat Laçiner'e göre bu süreçte; hemen herkes bir şeyler söylemiş, ancak söylenenler uzun araştırmalar bir yana derin düşüncelerin sonucu dahi olamamıştır. Duygu yüklü, bilgi zayıf tartışmalar sonuç almak ya da tespitte bulunmaktan çok duygu boşaltım aracı olarak işlev görmüştür⁷⁵⁸.

Türk kamuoyunda Atom Egoyan'ın Ararat filminin Cannes'da gösteriminin ardından film Türkiye'de de gösterime girmeli mi? tartışmaları başlar. İstanbul Film Festivali Direktörü Hülya Uçansun'un, "*Sanatsal açıdan beğenmediğim için festival programına almayacağım. Tarafsız eleştirmenler de filmi yerden yere vuruyor*" sözleri de tartışmaları alevlendirmiştir. Milliyet gazetesi "Film Türkiye'de gösterilmeli mi? sorusunu ilgililere yöneltmiştir. Yönetmen Mustafa Altıoklar, "*Kitapları da toplatsınlar Hiçbir esere engel konulmamalı. Türkiye'de oynatılıp oynatılmamasına dağıtımcular ve seyirci karar versin. Artık korumacı zihniyetten kurtulalım... Fikre yasaklarla değil, fikirle karşılık vermek lazım. Ararat'ı beğenmiyor, yanlış buluyorsanız siz de bir film yaparsınız. Ermeni meselesine, Ermeni bakış açısıyla yazılmış kitaplar var. O zaman onları da toplatsınlar*" sözleriyle görüşünü ifade etmiştir. MHP Milletvekili Ahmet Çakar "*Tartışması bile yapılmamalı Türk düşmanlığı üzerine inşa edilen bir filmin gösterilip gösterilmemesi tartışma konusu bile olmamalı. Türk milletine saldıran, hakaret eden, işlemediği suçu işlemiş gibi gösteren filmin gösterimini savunmak da düşmanlıktır...*" diyerek filme karşı mensubu olduğu partinin sert bir tavır alacağını işaretlemiştir⁷⁵⁹.

Filmin Türkiye'de gösterilme çabaları da ayrı bir tartışma ortamı oluşturdu. Filmin Türkiye haklarını satın alan Belge Film'in sahibi Sabahattin Çetin düzenlediği basın toplantısında hem filmi satın alma sebeplerini, hem de filmin gösterim tarihini açıkladı. "*Alan Parker'ın Geceyarısı Ekspresi için Türkiye toplumundan özür dilediğini belirten Sabahattin Çetin, Atom Egoyan'ın akıbeti Alan Parker'ın akıbetidir. Ararat'ı da Egoyan Türklerden özür dilesin diye göstermeye çalışıyoruz*"

⁷⁵⁷ Sefa Kaplan, "Atom Egoyan, Hayal Kırıklığı Yarattı", **Hürriyet**, 21 Mayıs 2002.

⁷⁵⁸ Sedat Laçiner, a.g.m. Ayrıca Türkiye'nin, yönetmen Atom Egoyan tarafından Kanada'da çevrilen Ararat filmine yönelik tepkisi, Le Monde gazetesinde geniş biçimde yer aldı. Birinci sayfadan verilen haberde, Ermeni soykırım iddialarını konu alan filmin Türkiye'de "İkinci Midnight Express" olarak değerlendirildiğini ve Türk lobi gruplarının, gösterilmesini engellemek için seferber olduğunu yazdı. Türk Dışişleri Bakanlığı'nın, Ermeni soykırım iddialarına, iki belgeselle yanıt vermeye hazırlandığı da belirtildi. **Hürriyet**, 12 Şubat 2003.

⁷⁵⁹ "Ararat Türkiye'de Gösterilsin Mi?..", **Milliyet**, 26 Mayıs 2002.

dedi. Bir Osmanlı zabitanın Ermeni bir kadına tecavüz etmesini anlatan 10 saniyelik bir bölümün Türkiye'deki denetim kurulları tarafından çıkarılması halinde Egoyan bu durumu anlayışla karşılayacağını da eklemiştir. Çetin'e göre böyle bir sahnenin tarihte yeri yoktu ve bu sahnenin kesilmesi filmin denetimden geçmesini kolaylaştıracaktı⁷⁶⁰. Atom Egoyan'ın Ararat'ın yanlış okunmasından dolayı rahatsız olduğunu belirten Sabahattin Çetin, Egoyan'ı filminin nasıl okunması gerektiğini anlatması için Türkiye'ye davet etmiş, Egoyan da İstanbul Film Festivali'nde filmin gösterilmesi durumunda Türkiye'ye geleceğini söylemiştir. Ancak festival yöneticileri filmin festivalde gösterilmeyeceğini açıklamıştır⁷⁶¹.

Milliyet gazetesinin haberine göre, konu Milli Güvenlik Kurulu'nun da gündemine gelmiş, MGK'nın 5 Şubat 2002 tarihli Ararat filmi ile ilgili inceleme raporunda, filmin Türk düşmanlığı yaptığı açık açık ifade edilmişti. MGK, ayrıca filmin 1970'li yıllarda yapılan, Türk halkı hakkında menfi önyargıların gelişmesine sebep olan Geceyarısı Ekspresi filminden daha fazla etkili olacağını belirtilmiştir. Haberde filmin kaderinin aralarında MGK'dan bir temsilcinin de bulunduğu Denetleme Kurulunun vereceği kararlarla belli olacağı da vurgulanır⁷⁶².

Ermeni asıllı Kanadalı yönetmen Atom Egoyan'ın çektiği Ararat adlı filme, abartılı sinema diliyle tarih tezleri ileri sürdüğü ve Osmanlı askerlerini küçültücü ifadeler kullandığı belirtilerek, bazı sahnelerinin kesilmesi koşuluyla izin verilir⁷⁶³. Kültür Bakanı Mumcu "Gece Yarısı Ekspresi'ndeki hatayı tekrarlamayacağız" diyerek filmin gösteriminin gerçekleşeceğini bildirmiştir. Devamında Mumcu "Türkiye kendi büyüklüğü içinde bu tür şeyleri tolere edebilir. İsteyen gider izler ve kimin ne zihniyette olduğu görülür. Bizim soğukkanlı davranamayacağımızı düşünüyorlar ama biz Gece Yarısı Ekspresi'nde düştüğümüz hataya düşmeyeceğiz.

⁷⁶⁰ Çetin, sözlerini şöyle tamamlamıştır: "Filmin bir kopyası Mart ayı içinde Film Denetleme ve Değerlendirme Komisyonlarına gönderilecek. Filmin tartışmalı sahnesinin kesilmesi halinde denetimden geçeceğine inanıyorum. Filmin gösterimini Eylül-Ekim 2003 tarihlerinde planlamak istiyoruz. 1916 yılında Erivan'dan Ermeni çetelerinin zulmünden kaçıp Iğdır'a yerleşen bir Türk ailesinin üyesiyim. Bu filmin haklarını aldığım için cesaretimi kutlayanlara diyecek tek şeyim var: 1915 için hiçbir kompleksim yok ve modern Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyım. Toplumumuz da bu filmi aynı hoşgörü içinde izleyeceğine inanıyorum". Bu arada, Türk hükümetinin filmin bir Türk askerinin Ermeni bir kadına tecavüz ettiğini gösteren sahnesini sansür ettiği öne sürülmesi üzerine Egoyan, bir sanatçı olarak filmin herhangi bir bölümünün kesilmesini onaylamadığını belirtmiştir. **Radikal**, 7 Ocak 2002.

⁷⁶¹ Radikal, 19 Şubat 2003.

⁷⁶² "MGK, Ararat Filmine Karşı", **Milliyet**, 2 Şubat 2003.

⁷⁶³ **Radikal**, 23 Eylül 2003.

Filmin reklamını yapmayacağız. Türkiye için bunlar sinek vızıltısı” sözleri hükümetin görüşünü yansıtmıştır⁷⁶⁴.

İzin kararının çıkması üzerine Ülkü Ocakları Genel Merkezi, yazılı bir açıklamayla AKP iktidarını Türk düşmanı Ermeni lobilerini cesaretlendirmekle suçlamıştı. Açıklamada, Turizm ve Kültür Bakanı Erkan Mumcu da “Ararat filmini Türkiye’de yayınlama ihanetine ilk imzayı atan yetkili” olmakla suçlanmış, açıklamanın sonunda, ise “Türk’e düşmanlığın bedeli olduğu unutulmamalı” denilmiştir⁷⁶⁵.

Filmin Türkiye’de gösterilecek olmasına yönelik tepkiler sonucunda Belge Film’in yaptığı açıklama da “*Ancak polis veya kolluk kuvvetleri gözetiminde filmi seyrettirme garipliğini, modern toplumun vazgeçilmez bir parçası haline gelmiş Türkiye’ye yakıştıramadığımız için, filmin gösterimini istemeyen vatandaşlarımızın arzusuna uyarak filmi gösterimden kaldırıyoruz*” denilmiştir⁷⁶⁶. Böylece 16 Ocak tarihinde vizyona girmesi beklenen Ararat filminin gösterimi, gelen tepkiler üzerine ithalatçı firma tarafından belirsiz bir süre ertelenmiş ve karara ülkücülerin tepkisinin neden olduğu ileri sürülmüştür.

Yalçın Doğan, filmin gösterimini ülkücülerin engellediğini belirterek, “*Yazıklar olsun!.. Türkiye'nin jesti, kendini bilmez birkaç militana kurban ediliyor!.. O zaman, kim, neye tepki veriyorsa, hemen vazgeçelim!.. Bizim amaçlarımızı birkaç militan mı belirliyor?.. İzni onlardan mı alıyoruz?..*” sözleri ile tepkisi ortaya koymuştur. Doğan tarafından, filmin Türkiye’ye getiren firmanın sahibi olan Sabahattin Çetin’in MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli’ye e-mail, hafta başında da bir mektup göndererek bu tepkileri önlemesini istediği ancak Bahçeli bunlara yanıt vermediği de vurgulanır⁷⁶⁷.

Erdal Şafak filmin yasaklanmasının gündemde olduğu sırada yazdığı yazısında “*Biz iddialar karşısında bu kadar mı zayıfız ki, en küçük deşelemede panikleniliyor? Hayır, bin kere hayır. Arşivlerimizdeki bilgi ve belgeler bu kadar mı güvensiz ki, ilk karşı hamlede ateş küllemeye kalkışılıyor? Yine bin kere hayır. Biz güveniyor, inanıyoruz. Çünkü ellerimiz temiz. Bir Fransız atasözü ‘Her ailenin dolabında bir ceset yatar’ der. Gelin dolabı açalım, kim bilir, belki de ceset*

⁷⁶⁴ **Hürriyet**, 27 Aralık 2003.

⁷⁶⁵ **Radikal**, 3 Ocak 2003.

⁷⁶⁶ **Radikal**, 8 Ocak 2004.

⁷⁶⁷ Yalçın Doğan, “Bolsahay FM yayında ya Ararat?..”, **Hürriyet**, 10 Ocak 2004.

yok...”diyerek Türk kamuoyundaki Ermeni sorunu konusundaki tedirginliğe dikkat çekmeye çalışır⁷⁶⁸.

Sonuçta sinema solanlarında gösterilemeyen Ararat filmi Kanaltürk ekranlarında gösterilmiştir. Kanal tarafından yayınlanıp yayınlanmaması halk oylamasına sunulan Ararat, filminin Kanaltürk’teki gösteriminin ardından “Gerçekler Özel” adlı bir program da yayınlanmış, programa emekli korgeneral Kemal Yavuz, Agos Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink ve sinema eleştirmeni Necati Sönmez katılmıştır⁷⁶⁹. Filmin yayınlanması Türk basınında genellikle olumlu karşılanmış, bir tabunun daha yıkılması olarak anlaşılmıştır. Mehmet Ali Birand’a göre, Kanaltürk doğru bir iş yapmış, bu filmin kendine güveni olan, soykırım iddialarına inanmayan bir Türkiye’de gösterilebileceğini ispat etmişti. “*Demek ki, olabiliyormuş. Demek ki, yasaklarla değil, kendi görüşümüzü de vurgulayarak, rahatsız edici dahi olsa farklı görüşleri de dinleyebiliyor muyuz. Tuncay Özkan tebrik edilecek bir ilk’e imza attı. Bence perşembe akşamı, Tuncay Özkan’ın Kanal Türk’ü bir tabuyu yıktı*”⁷⁷⁰.

E- ORHAN PAMUK VE 1915 TARTIŞMALARI

Ermeni sorununun Türk kamuoyunda tartışılmasında etkili olan bir diğer gelişme de Orhan Pamuk’un İsviçre basına bu konuyla ilgili yaptığı açıklama olmuştur. Pamuk’un açıklamaları Türk kamuoyunda başta “1915 olayları” olmak üzere, “ifade özgürlüğü”, “aydın kavramı” gibi konularda tartışmalara yol açtığı gibi, Orhan Pamuk yargılanmasına kadar giden süreci de başlatmıştır. Diğer yandan Orhan Pamuk bundan önce de Batılı basın organlarına Türkiye’ye yönelik eleştiriler içeren beyanlarda bulunmasına rağmen hiç bu kadar büyük çapta tepki görmemiştir. Orhan Pamuk’un büyük çapta tepki görmesi Ermeni sorunu üzerine Türkiye’deki algının dışına çıkarak açıklamalarda bulunmasından kaynaklanmıştır. Dolayısıyla Türk toplumunun ve kamuoyunun Ermeni sorunu konusundaki hassasiyetini Orhan Pamuk’a gösterilen tepki açığa çıkarmıştır. Aynı durum Elif Şafak ve Hrant Dink’in de başına gelmiş Ermeni meselesi konusunda toplumundaki genel algının dışına

⁷⁶⁸ Erdal Şafak, “Ararat Kavgası”, **Sabah**, 5 Ocak 2004.

⁷⁶⁹ **Hürriyet**, 12 Nisan 2006.

⁷⁷⁰ Mehmet Ali Birand, “Yeni Bir Ermeni Tabusu Yıkıldı”, **Posta**, 15 Nisan 2006.

çıkan bu iki kişi kamuoyundan büyük tepki görmüş ve aynı Orhan Pamuk örneğinde olduğu gibi Ermeni sorunu konusundaki yaklaşımlarından dolayı yargılanmışlardır.

“Kar” adlı romanı Almancaya tercüme edilen ve bu nedenle Almanca yayınlanan birçok dergi ve gazetenin kendisiyle röportaj yaptığı Orhan Pamuk, tartışma yaratacak açıklamalarda bulunmuş, İsviçre’de yayınlanan Tagesanzeiger’in “Das Magazin” isimli kültür ilavesine konuşan ünlü yazar, 1 milyon Ermeni ve 30 bin Kürdün öldürüldüğünü söylemiştir⁷⁷¹. Orhan Pamuk’un Türkiye’de bazı gerçeklerin dile getirilmediğini belirterek, “*Kimse söylemiyor, o yüzden ben söylüyorum. Türkiye’de 30 bin Kürt öldürülmüştür. Bir milyon da Ermeni*” sözleri Türk kamuoyunda büyük bir tepki çekmiştir.

Türk kamuoyunda Orhan Pamuk bu sözlerinde dolayı “vatan haini” ilan edilmiş, ifadelerinin Türkiye düşmanı unsurlara hizmet ettiği vurgulanmıştır. Hürriyet gazetesinin haberine göre, Hıristiyan Demokratların, Ermeni soykırımıyla ilgili önergesinin ardından, Orhan Pamuk ve Halil Berktaş’ın sözlerine yer veren Almanya’nın önde gelen gazeteleri bu yolla kamuoyu oluşturmaya başlamışlardır. Alman gazetelere göre, “*Türkiye’de soykırım ele alınsın sözleri çoğalıyor*”du⁷⁷².

Büyükçekmece Belediyesi’nin organizasyonuyla bir araya gelen grup, Orhan Pamuk’u vatan haini ilan etti. Açıklamada, Orhan Pamuk eleştirilerek, “*Tarihi bilgidен yoksun, tamamen art niyetli ve her şeyden önce birilerine yaranmak için gerçekleri görmeyen emperyalist güçlerin uşağı, bu vatan haininden utaniyoruz. İsviçre’de, bu cennet vatanı bölmek, parçalamak isteyen emperyalist güçlerin uşağı olarak ülkesine ve milletine ihanet eden Orhan Pamuk; senin kanından şüphe ediyoruz*” denildi. Türk vatandaşlarını, Orhan Pamuk’un kitaplarını okumamaya davet eden grup, “*Kitapçıları da, bu adamın kitaplarını satmamaya, fuarlarda bu vatan haininin kitaplarını sergilememeye davet ediyoruz. Biz Büyükçekmeceliler olarak bu adamın kitaplarını bir daha okumayacağız. Orhan Pamuk denilen adamcağız ve onun gibi uşaklar bilsinler ki; biz, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan 70 milyon insan, etnik kökeni ne olursa olsun, Cumhuriyetin, bağımsızlığın ve vatanın bölünmez bütünlüğünün yılmaz bekçileriyiz. Dünya durdukça bu ülkede hür, özgür ve kardeşçe yaşamaya devam edeceğiz*” ifadelerini kullandı⁷⁷³.

⁷⁷¹Hürriyet, 9 Şubat 2005.

⁷⁷²Hürriyet, 2 Mart 2005.

⁷⁷³Vatan, 14 Şubat 2005.

Bunun yanında Erenköy İlköğretim Okulu'nda, öğrencilerden evlerindeki Orhan Pamuk kitaplarını okula getirmeleri istendi. Öğrencilerden toplanan kitaplar, protesto amacıyla okul yönetimince ünlü yazara iade edilecekti. Öğrencilere Pamuk'u protesto ettiren karar öğrenci konseyinde alındı. Okul Müdürü Sabahattin Demir'in başkanlığını yaptığı, öğretmenler ve öğrencilerden oluşan konseyde gündem Pamuk'un demeci oldu. İddiaya göre, Okul Müdürü Demir, Pamuk'un açıklamasının Türklere hakaret anlamına geldiğini ve bu davranışına tepki gösterilmesi gerektiğini belirtti. Bu öneri ilköğretim öğrencileri tarafından tartışıldı ve Pamuk'un protesto edilmesi gerektiğine karar verildi. Karara göre öğrenciler evlerindeki Pamuk'un kitaplarını getirecek ve hepsi toplandıktan sonra Pamuk'a iade edilecek, böylece Pamuk'a gerekli mesaj verilmiş olacaktı⁷⁷⁴.

Erzurum'un Pasinler ilçesinin düşman işgalinden kurtuluş törenlerinde sahnelenecek canlandırma için temsili Ermeni çeteciler gerekiyordu. Ancak belediye işçileri rol icabı bile Ermeni olmak istemedi. Bunun üzerine, Pasinler Belediye Başkanı Selami Teymuroğlu 7 işsiz gence 30'ar YTL vererek Ermeni rolünü oynattı. Teymuroğlu basına da, *“Belediye işçilerine Ermeni rolünü teklif ettik ancak kimse yanaşmadı. Gönül isterdi ki, bu rolü Ermenilerin avukatlığına soyunan Orhan Pamuk oynasın. Nasıl olsa onların taşeronluğunu yapıyor”* diye açıklama yaptı⁷⁷⁵.

Erzurum Büyükşehir Belediye Meclis Üyeleri, Orhan Pamuk'un Türkleri Kürtleri ve Ermenileri birbirine düşürerek siyonist bir mantıkla hareket ettiğini belirterek Pamuk'u kınadı. Orhan Pamuk'un önceki günlerde Türkler aleyhinde yaptığı konuşmalarına karşılık meclis üyeleri, toplantıda oturum açıldıktan sonra Pamuk için ortaklaşa sunulan kınama metni okundu. Büyükşehir Belediye Başkanı Ahmet Küçükler tarafından okunan metinde, Pamuk'un yaptığı açıklamaların hiçbir belge ve bilgiye dayanmadığı savunulurken, Pamuk'un tarihi gerçekleri saptırdığı dile getirildi⁷⁷⁶.

Kayseri Barosu avukatlarından Orhan Pekmezci, yazar Orhan Pamuk hakkında, Türkiye aleyhine sözler sarf ettiği gerekçesiyle Cumhuriyet Başsavcılığı'na suç duyurusunda bulunmuş, Pamuk sözleriyle Türklüğü, Türkiye Cumhuriyeti'ni,

⁷⁷⁴Vatan, 10 Mart 2005.

⁷⁷⁵Vatan, 14 Mart 2005.

⁷⁷⁶Zaman, 22 Şubat 2005.

TBMM'nin ve hükümetin manevi şahsiyetini, devletin askeri güçlerini tahkir ve tezyif ettiğini iddia etmiştir⁷⁷⁷.

Öte yandan Sütçüler İlçesi Kaymakamı Mustafa Altınpınar, ilçedeki tüm kamu kurum ve kuruluşlarına gönderdiği yazıda, “*Son günlerde kamuoyunda tartışılan ve yazar olduğu iddia edilen Orhan Pamuk, yurtdışında verdiği beyanatlarda, onurunu her şeyin üzerinde tutan Türk Milleti’ni rencide edici asılsız iftiralarda bulundu*” diyen Altınpınar, devamında çok tartışılacak şu ifadeleri kullanmıştır. “*Bu azınlık ırkçısının asılsız iftiralarına karşı, Türk Milleti'nin elbette meşru müdafaa hakkı vardır. Bu itibarla tüm kamu kurum ve kuruluşlarımızın kütüphanelerini ve kitaplıklarını tarayacak ve adı geçen şahsa ait kitaplar ayıklanarak imha edilecektir*”. Kaymakam Altınpınar, AA muhabirine yaptığı açıklamada, kararın tamamen kişisel olduğunu belirterek, “*Bu emri, Orhan Pamuk’un Ermeni soykırımına yönelik yaptığı açıklamalara tepki amacıyla verdim. Yapılan incelemede, ilçede Pamuk’a ait hiç kitap bulunamadı. Bu yüzden keşke yazıyı yazmadan önce ilçede Pamuk’a ait kitap olup olmadığını araştırsaydım*” diye konuştu⁷⁷⁸. Radikal gazetesi bu ifadeleri “Isparta’da Barbarlık” manşeti ile vermiş ve Türk kamuoyunun dikkatini Isparta’ya çevrilmesine yol açmıştır.

Bu gelişmeler üzerine İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu, kaymakam hakkında inceleme başlatılması için Isparta Valiliği’ne yazılı talimat göndermiş, Milli Eğitim Bakanı Hüseyin Çelik’de Pamuk’un kitaplarının toplattırılarak imha edilmesi yönündeki girişime tepki göstermiştir⁷⁷⁹.

Isparta’nın Sütçüler ilçesi Kaymakamı Mustafa Altınpınar’ın kitap imha operasyonu dünya basınının ilgisini çeker. Fransız basın ajansı AFP Altınpınar’ın, Orhan Pamuk’un kitaplarını toplatma girişimini dünyaya duyurur. Alman Die Welt gazetesi ise DPA Ajansı’na dayanarak verdiği haberde, “*Kürt ve Ermeni sorunu konusundaki düşüncelerini açıklayan Benim Adım Kırmızı’nın yazarı Orhan Pamuk’un kitapları yanmaktan kıl payı kurtuldu*” denir. Bu arada DHA ekibi ile karşılaşan ve gülümseyen kaymakam Altınpınar, “*Söyleyecek kelime bulamıyorum,*

⁷⁷⁷Zaman, 19 Şubat 2005.

⁷⁷⁸Zaman, 29 Mart 2005.

⁷⁷⁹Vatan, 14 Mart 2005. Sütçüler Kaymakamı Mustafa Altınpınar’ın yazar Orhan Pamuk’un kitapları hakkındaki toplatma kararına ilk siyasi destek Büyük Birlik Partisi gelmiş, BBP Sözcüsü Yusuf Erikel Kaymakama destek verdiklerini açıklamıştır.

şımartıyorsunuz beni” demiştir⁷⁸⁰. Türk kamuoyunda Orhan Pamuk’a yönelik bir kampanyanın başlamasında yazdığı yazılarla etkili olan Fatih Altaylı bile, kaymakamın girişimini şiddetle eleştirir, hatta bu tür davranışlarla Orhan Pamuk’un durduk yere kahraman yapılacağı kaygısı taşıdığı ifade eder⁷⁸¹. Mehmet Ali Birand’a göre, 2005 yılında Türkiye Cumhuriyeti’ni temsil eden bir kaymakamın böyle bir emir vermesini bir yana bırakın, düşünebilmesi dahi korkunçtur⁷⁸².

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Harp Akademilerinde yaptığı konuşmada Orhan Pamuk’a mesaj vererek şunları söylemiştir: *“Toplumumuzda kimi kanaat önderlerinin, tarihsel doğruluğunu hiçbir biçimde sorgulamadan, en aşırı iddia sahiplerinin yanında çekincesiz yer almayı seçmiş olmaları, üzüntü verici... Tarihsel olayları yorumlarken bilimsel nesnellikten uzaklaşmak, aydın dürüstlüğü ve tutarlılığıyla bağdaşmaz”*⁷⁸³.

Bu arada İletişim Yayınları’ndan yapılan yazılı açıklamada, uzun süreden beri kitaplarını yayınladıkları Orhan Pamuk’un, İsviçre’nin Tagesanzeiger gazetesinde yer alan röportajdan seçilerek öne çıkartılan bazı sözlerine gösterilen tepkilerin çoğunun, normal eleştiri sınırlarını fazlasıyla aştığı kaydedildi. Açıklamada, *“Pamuk’un sözlerinin, bu topraklarda yaşanmış ve pek çok insanın canına mal olmuş olayların hâlâ yeterince konuşulmamasına, sorgulanmamasına yönelik olduğunu gayet yakından bildiğimiz için, bu sözleri bahane edilerek Pamuk’un onuruna, yazarlığına ve kişiliğine yapılmış haksız yakıştırmaları kabul edilemez sayıyoruz”* ifadesi kullanıldı. Açıklamada, Pamuk’un şu ifadeleri yer aldı: *“Soyum, sopum, kimliğim konusundaki ısrarlı yanlış bilgilendirmeler ve mesnetsiz yalanlar kadar beni üzen şey, ülkemizdeki hoşgörüsüzlük ortamına ve tarihe karşı yaptığım eleştirilerin, mensup olduğum Türk kimliğine bir saldırı olarak yansıtılmasıdır. İki kere çeviriden geçen sözlerimin saldırgan edası benim değildir. Tahammülsüzlüğün geçmişte ne büyük acılara yol açtığını ifade etmeye çalıştım”*⁷⁸⁴.

Türk kamuoyunda yaşanan tartışmalara çeşitli tarihçilerde katılarak, düşüncelerini açıklarlar. Toktamış Ateş, *“Bu büyük bir kusur...! Bu arada Fatih*

⁷⁸⁰ **Hürriyet**, 2 Nisan 2005.

⁷⁸¹ Fatih Altaylı, “Bu Kaymakam Bir Gün Vali Olacak”, **Hürriyet**, 1 Nisan 2005.

⁷⁸² Mehmet Ali Birand, “Kitap Yaktıran Kaymakama Bravo (!)”, **Hürriyet**, 31 Mart 2005. Doğan Hızlan’da haberi okuduğunda ürperdiğini belirterek, Sütlice kaymakamının tavrını tek parti döneminden kalma olarak nitelemiştir. Doğan Hızlan, “Haberi Okuyunca Ürperdim”, **Hürriyet**, 31 Mart 2005.

⁷⁸³ **Milliyet**, 8 Nisan 2005.

⁷⁸⁴ **Zaman**, 19 Şubat 2005.

zamanında İstanbul alınırken binlerce Rum'u, Balkanlar'ın ve Rumeli'nin fethi sırasında on binlerce Sırp, Bulgar ve Yunanlıyı Kıbrıs'ın fethi sırasında binlerce Venedikli'yi öldürdük. Ben de itiraf ediyorum... Şaka bir yana bu açıklamaların fazla bir anlamı olduğunu düşünmüyorum. Pamuk, Amerika'nın yeniden keşfinin peşinde. Tarihte yaşanan bazı acılar, böylesine ulu orta dile getirilmemeli” demiştir.

Halil İnalçık, edebiyatın başka, tarihçiliğin başka olduğu fikrindedir. Tarihi açıklamalar fantezi, hayaller ya da ön yargılarla değil belgeler ortaya konarak yapılabilirdi. İnalçık sözlerini “*Ben kendisine bu şekilde Türk devleti ve milletini suçlayan sorumsuz açıklamaları yakıştıramıyorum*” ifadeleri bitirmiştir.

Justin McCarthy'de Orhan Pamuk'un değerlendirmesi ile ilgili şunları söylemiştir. “*Benim bir tarihçi olarak şiirler, cerrahlık veya su tesisatçılığı hakkında konuşmam nasıl yanlışsa Orhan Pamuk'un da tarih hakkında konuşması yanlış. Üzerinde hiçbir şey bilmediği bir konuda konuşması çok yazık. Siyaset yapıyor... Belki de reklam yapmak istedi*”⁷⁸⁵.

Halil Berktaş ise, Orhan Pamuk'un çıkışını entelektüel, namus ve cesaret bakımından fevkalade önemli gördüğünü belirterek diğer tarihçilerden farklı bir tavır sergilemiştir. “*Dünyanın bildiği ile bizim toplumumuzun bilmesine izin verilenler arasında muazzam uçurumlar var. Halkımız, aydınlarımız son derece otoriter, neredeyse totaliter bir 'milli çıkar' kavramı doğrultusunda sürekli itaatte. Resmi çizgiden dışarı çıkmamaya, kendi kendisiyle ve gerçeklerle yüz yüze gelmemeye, bir fanusta yaşamaya alıştırılmak isteniyor*”. Halil Berktaş, “her namuslu aydın çıkışından sonra kopartılmak istenen yaygaraya” karşı Türkiye toplumunun demokratikleşmesinin süreceği tespitinde de bulunur⁷⁸⁶.

Diğer yandan Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu, “BM'ye başvurarak, soykırım iddialarının taraf ülkelerin bilim adamlarınca araştırılmasını isteyelim” önerisinde bulunur. Pamuk'un sözlerini anımsatmaları üzerine ise Halaçoğlu, “*Pamuk'a dayanağının ne olduğunu, hangi belgelere göre soykırımı kabul edeceğimizi sormak gerekir*” dedi⁷⁸⁷.

Türk basınında bazı kalemler Orhan Pamuk'a yönelik ağır eleştirilerde bulunur, hatta yazılanlar eleştiri sınırlarını da aşar. En fazla üzerinde durulan ise,

⁷⁸⁵ “Soykırım sözcünüz iyi bir savaşı olmalı”, **Hürriyet**, 23 Mart 2005.

⁷⁸⁶ **Vatan**, 9 Şubat 2005.

⁷⁸⁷ **Hürriyet**, 3 Mart 2005.

Pamuk'un Nobel ödülü almak için bu açıklamaları yaptıdır. Yazısında Ermeni tehcirinin bir zorunluluk olduğunun altını çizen Hasan Pulur sözü Orhan Pamuk'a getirir ve Orhan Pamuk için "Artin Pamuk" lakabının kullanıldığını, aynı lakabın milli mücadele yıllarında Ali Kemal içinde kullanıldığını hatırlatarak, "*Orhan Pamuk'un görüşlerine ne kadar karşı olsak da, akıbeti bakımından, Ali Kemal'e benzetilmesini hiç uygun bulmuyoruz. Ali Kemal'in İzmit'te linci, benzetilecek bir örnek değildir*" demiştir⁷⁸⁸.

Ömer Lütfü Mete, Takvim gazetesinin "Orhan Pamuk ağzı yamuk! Başlığı hafif bulduğunu belirttiği yazısında, Türk aydınlarının Ermeni sorununa bakış açılarını irdeler. "*Bütün bu söylemler örgütlü bir kampanyanın icaplarından. Hedef ülke insanını suçluluk duygusu içinde her türlü telkine açık hale getirmektir. Bunun, gencimizi kalbi anlamda vatansızlaştıran bir tasarı olduğunu tekrar tekrar vurgulamak zorundayım. Ortada devlet de olmadığı için böyle derin tasarıların mimar ve maşaları köpeksiz köyde değneksiz dolaşmaya devam etmektedirler*"⁷⁸⁹.

Ertuğrul Özkök, "*Bu biraz isyan yazısı olacak. Toplum olarak hepimize, herkese yapılan ve giderek yaygınlaştırılan bir haksızlığa karşı haykırma ihtiyacından doğan bir yazı olarak kabul edin. Ama aynı zamanda kendine aydın diyen insanların keyfiliğine, haksızlığına duyulan şahsi bir öfkenin ifadesi de diyebilirsiniz*" sözleri ile başladığı yazısına amacının "aydın duruşu" olarak yutturulmaya çalışılan bir bencilliği, bir egoizmi telin etme çabası olduğunu söyler⁷⁹⁰.

Fatih Altaylı, Orhan Pamuk'u yazar olarak beğenmediğini, sıkıcı, tekdüze bulduğunu, daha başlayıp da bitirdiği bir kitabının olmadığını belirttiği yazısında, "*Ermeni meselesini tartışmak istemek, bu konudaki belgelere ulaşım bunları yazmak başkadır, işkembeden, bazı lobilere yaranmak, Nobel jürisine göz kırpmak, üç beş*

⁷⁸⁸ Hasan Pulur, "Ermeni tehciri isyanla başlar...", **Milliyet**, 14 Mart 2005.

⁷⁸⁹ Ömer Lütfü Mete, "Aydınların en derin ihaneti", **Sabah**, 11 Şubat 2005.

⁷⁹⁰ Ertuğrul Özkök, "Ürkek Bir Muhalefet Şerhi", **Hürriyet**, 3 Mart 2005. Ali Bayramoğlu, Ertuğrul Özkök'ün Orhan Pamuk için yazdığı yazıyı eleştirir. "*Ertuğrul Özkök'ün, Orhan Pamuk için yazdığı yazı öyle. Lince katılmadan katkı sunmak belki bir zekâ işidir, ama hiç de akıllı bir iş değildir. Pamuk 'bu ülkede Kürtler öldürüldü' demiş, tepki veriyorlar. Susurluk cinayetlerini, bu cinayetlere karşına resmi silah ve adamları ne çabuk unuttuk. Ermeni meselesini tartışmak, öğrenmek, olup bitenle yüzleşmek neden bize yasak... Bırakın yeni tartışmaları, demokrasi anlayışının gereklerini dillendirmeyi, insanın kendi tarihinin karanlık sayfaları üstüne bile düşünmesi, konuşması bile sakıncalı kimileri için... Aslında bu birkaç kişinin işi de değil. Ortak zihinsel dünyamıza, referanssız, dağınık, sorumsuz, farklıyı dışlayan, içine kapalı, samimi olmayan, hatta sinik bir itiraz hali egemen...*" Ali Bayramoğlu, "Utanç ve Zihniyet...", **Yeni Şafak**, 9 Mart 2005.

kitap daha fazla satıp bir iki ödül daha alabilmek uğruna 'bilmeden' karalamak başkadır. Entelektüel olarak bence Pamuk'un tavrı aydınca değil, düşmancadır. Kendini önemsetmek için söyledikleri de yalandır” diyerek sert bir üslup kullanmıştır. Altaylı'ya göre, Pamuk, “Ben AB'den yanayım. Ben Kıbrıs'ta çözümden yanayım. Bu yüzden Türkiye'de milliyetçiler beni karalıyorlar ve bana düşmanlar” diyecek kadar da zavallıdır⁷⁹¹

Türk kamuoyunda Orhan Pamuk'un ifadelerini düşünce özgürlüğü açısından değerlendiren kalemler de vardır. Orhan Pamuk'a yönelik Türk basınındaki eleştirileri ele alan Mehmet Ali Birand, Orhan Pamuk'un söylediklerinin resmi açıdan hiçbir bağlayıcı yanı olmadığını, sadece kendi kanaatini, ne düşündüğünü söylediğini belirtir. “*Nedir bu hücum? İnsanlar, doğru veya yanlış, ne olursa olsun düşündüklerini söyleyemeyecekler mi? Orhan Pamuk böyle dediği için Türkiye Uluslararası mahkemeye mi verilecek? Birleşmiş Milletler Pamuk'u tanık gösterip Türkiye'ye tazminat kararı mı verecek? Hayır. Eğer Pamuk'un görüşlerinizi paylaşmıyorsanız, sizde ortaya çıkın ve aksini söyleyin. Nedir bu linç edebiyatı? Beyler, uygar dünya ile aramızdaki mesafe işte bu*”. Birand, farklı görüşlere bizi ne kadar rahatsız ederse etsin alışmak zorunda olduğumuzu, dolayısıyla kendisinin Pamuk'un söylediklerine katılmadığını ancak onun bu sözleri söyleme hakkını da desteklediğini vurgular⁷⁹². Hasan Cemal, Türk kamuoyunda aykırı bir şey kulaklara çalındığı zaman derhal büyük bir cayırtı koptuğu üzerinde durur. Türkiye'de farklı seslere tahammül olmadığı, yalanla yaşamak konusunda bir irade olduğunun altını çizen Cemal yaşananların bir demokrasi sorunu olduğunu belirtmiştir⁷⁹³.

Ahmet Hakan ise Pamuk'a karşı bir linç ortamının oluşturulduğuna dikkat çekerek düşünce özgürlüğü vurgusu yapmıştır⁷⁹⁴. Ahmet Hakan, Pamuk'a karşı olayın bir linç psikolojisi içine sokmasına itiraz eder. Türk kamuoyunda herhangi bir aykırı yaklaşım sergileyene karşı vatan haini diye haykırmak artık bizim geleneksel refleksimiz haline geldiğini vurgulayan Hakan, “Susturun şu haini!” tarzı yaklaşımların ve hedef göstermelerin ayıp olduğunun altını çizer⁷⁹⁵.

⁷⁹¹ Fatih Altaylı, “Kara Yazar”, **Hürriyet**, 11 Şubat 2005. Fatih Altaylı başka bir yazısında Pamuk'la ilgili yazdıklarına okurlardan büyük destek geldiğini belirterek, Orhan Pamuk'u söylediklerinde dolayı dava etmenin yollarını aradığını ilan etmiştir. Fatih Altaylı, “Kara Yazarı Dava Edeceğim”, **Hürriyet**, 12 Şubat 2005.

⁷⁹² Mehmet Ali Birand, “Başbakan, Türkler Sergisine Gitmeli”, **Posta**, 12 Şubat 2005.

⁷⁹³ Hasan Cemal, “Orhan Pamuk İki!”, **Milliyet**, 10 Mart 2005.

⁷⁹⁴ Ahmet Hakan, “Üç Açıklama”, **Hürriyet**, 11 Şubat 2005.

⁷⁹⁵ Ahmet Hakan, “Orhan Pamuk Üzerine Tezler”, **Hürriyet**, 16 Şubat 2005.

Sonuçta iş yargıya taşınır ve Orhan Pamuk hakkında, “Türklüğü alenen aşağılama” suçundan 3 yıla kadar hapis cezası istemiyle Şişli 2’nci Asliye Ceza Mahkemesi’nde dava açılır. Yazar Orhan Pamuk hakkında, İsviçreli bir gazeteciye Ermeni tehciri konusunda yaptığı açıklamanın çevirisinin Türkiye’de bir dergide yer alması üzerine “Türklüğü alenen aşağılama” suçundan 3 yıla kadar hapis cezası istemiyle Şişli 2’nci Asliye Ceza Mahkemesi’nde açılan dava, 16 Aralık 2005 tarihinde görülecektir⁷⁹⁶.

Orhan Pamuk’a sözlerinde dolayı dava açılması Avrupa Birliği ve Batı kamuoyunda yankı bulur. AB Komisyonu’nun genişlemeden sorumlu üyesi Olli Rehn, yazar Orhan Pamuk’un yargılanması konusunda, “mahkemede yargılanacak olanın Orhan Pamuk değil, Türkiye olduğunu” söyler. BBC de, Pamuk davasını değerlendirirken, davanın Türkiye için “test” olduğunu öne sürer⁷⁹⁷. Öte yandan Orhan Pamuk’un duruşmasında olaylar çıkar, davayı izleyen iki gözlemci tartaklanır, Pamuk’un minibüsü yumurta yağmuruna tutulur. Mahkeme sonucunda dava ile ilgili karar bakanlığa bırakılır. Yargıtay aynı suçtan daha önce yargılanan başka birisi için Adalet Bakanlığı’nın izni gerektiğine karar vermiştir.

Orhan Pamuk’un yargılanmasıyla ilgili asıl gürültü kopartan mahkeme kararından daha ziyade adliye çevresinde yaşananlar olmuştur. Adliye binasına gelen Pamuk’a, adliyeye girişi sırasında pankart açan bir grup ile bazı vatandaşlar, “Vatan haini” ve “Satılmış aydınlar” diye bağırarak tepki gösterdi. Yoldan geçen bazı araçlardaki vatandaşlar da klakson çalarak, yazara tepkide bulundu. Bu arada Şişli Adliyesi’nin karşısında bulunan 2 kişi, “Misyoner Çocukları O. Pamuk, H. Dink, H. Cemal, M. Belge, H. Şahin, E. Katırcıoğlu, İ. Berkan” yazılı bir pankart açtı. Pankartın yanında toplanan bazı vatandaşlar da ellerindeki Türk Bayrağı ile bekleyişlerini sürdürdü. İlginç olan bu pankartta ismi geçen bütün şahıslar Ermeni meselesi konusunda muhalif bir tutum içinde yer alıyordu.

⁷⁹⁶ **Hürriyet**, 1 Eylül 2005.

⁷⁹⁷ Yazar Orhan Pamuk’un Ermeni sorununa ilişkin açıklamaları nedeniyle hakkında dava açılmasının yankıları dış basına da yansıdı. Başyazısında konuyu değerlendiren Washington Post gazetesi, Pamuk hakkındaki suçlamaları “rezillik” olarak nitelendirdi ve davanın durdurulması için Türk hükümetinden elinde geleni yapmasını istedi. Washington Post, “Türkiye için Özgür İfade” başlıklı başyazısında Orhan Pamuk’un açıklamalarının “yumuşak” olmasına karşı Türkiye’de bir fırtına yarattığını belirtti. Türk yasaları uyarınca Pamuk hakkında getirilen suçlamalara ilişkin yorum bile yapamadığını kaydeden gazete, “Sayın Pamuk’un yargılanması elbette ki rezilliktir. Suçlamalar, mümkün olan en kısa süre içinde kaldırılmalı” ifadesini kullandı. Aktaran **Hürriyet**, 27 Kasım 2005

F- ERMENİ KONFERANSI VE TARTIŞMALAR

1-Konferans Üzerine Yapılan Tartışmalar

Türkiye’de aydınlar, tarihçiler, gazeteciler ve siyasetçiler Ermeni meselesini merkeze koyarak yeni bir tartışma sürecine girerler. Boğaziçi, Bilgi ve Sabancı Üniversiteleri tarafından 25-27 Mayıs tarihleri arasında Boğaziçi Üniversitesi’nde geniş bir katılımıla düzenlenecek “İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları” başlıklı konferans, daha başlamadan tartışmalara sebep oldu. Ermeni meselesi konusunda öncelikle konuşma hakkına kimlerin sahip olduğu ve konferansın bilimsel bir nitelik taşıyıp taşımadığı tartışılan konuların başında geldi. Stefanos Yerasimos’tan Mete Tunçay’a, Şerif Mardin’den Taha Parla’ya değişik isimleri bir araya getiren konferansa en sert eleştirilerden biri Galatasaray Üniversitesi Öğretim Üyesi İlber Ortaylı’dan geldi. Ortaylı, “Davet edilenler hep belli bir takımın isimleri. meseleler böyle çok sağlıklı tartışılmaz” dedikten sonra şöyle devam etti: *“Belki Yusuf Halaçoğlu’nu çağırılmayabilirler ama hukukçu bilgisiyle emekli diplomat Gündüz Aktan çağrılmalıydı. Hukuksal problemleri herhalde İngiliz filoloğu Murat Belge tartışacak”*.

Murat Belge ise Ortaylı’nın kendisine yönelttiği eleştirilere, Radikal’deki köşesinde şu sözlerle cevap verdi: *“Ortaylı, ilkin ‘Davet edilenler hep belli bir takımın isimleri’ demiş. Evet, kendisinin bir süre önce transfer olmayı seçtiği ‘takım’dan değil, buraya çağrılanlar... Ortaylı, kendi söylediği sözün nasıl bir mugalata (yanıltmaca) olduğunu bilmeyecek cahil bir adam değildir. Ama yaptığı tercih böyle olduğu için, böyle konuşması gerekiyor”* Murat Belge yazısında Ortaylı’nın, “Hukuksal problemleri herhalde İngiliz filoloğu Murat Belge tartışacak” sözlerine de cevap verir. Belge’ye göre, önemli olan ‘uzmanlık’ değildi, dergiler, kitaplar yayımlanıyor, merakı olan, öğrenmek istediğini öğreniyordu, önemli olan, aklını akıldan gayrı, bilgisini bilgi üretiminden gayrı bir şeylerin hizmetine vermemektir⁷⁹⁸.

⁷⁹⁸ Murat Belge, “Bir Filolog Olarak...”, **Radikal**, 22 Mayıs 2005. Ayrıca Hamza Aktan’ın Birgün gazetesinde bu konuyla ilgili yönelttiği soruya Belge şu yanıtı vermiştir: *“İnsanın okuması yazması olunca tarihçi falan olması gerekmiyor. Talat Paşa’nın -bu işlerden en fazla sorumlu olan ve onu*

Hasan Bülent Kahraman, Murat Belge'ye destek vererek Ortaylı'nın bakış açısının sorunlu olduğunu belirtmiştir. Kahraman'a göre, bilginin sadece uzmanda olacağını, bilginin başka türlü üretilemeyeceğini varsaymak akıldışı olduğu kadar bilim dışı bir kabuldü. Sorun, bu anlamda, bir metodoloji konusuydu, eğer bilimsel dediğimiz bilgiyi üretmek konusunda kabul edilebilecek bir yöntem uygulanıyorsa bunu kimin ürettiğini sorgulamak mümkün değildi⁷⁹⁹.

Ali Bayramoğlu, Türk bilim adamları ve entelektüellerinin Ermeni meselesini resmi tezi merkeze almadan, özgür bir şekilde tartışacak olmalarının, bu ülkenin demokratik olgunluk yolunda kat edeceği mesafe açısından önemli görür. Bu konuda bugüne kadar yapılan toplantıların resmi görüşler etrafında, resmi kurumlar tarafından ya da resmi destekle yapıldığını ve tek sesli bir nitelik taşıdığını belirtir. Bu girişim Bayramoğlu'na göre; Türk üniversitesi, oradan hareketle Türk toplumu için özgürlük, demokrasi ve bellek sınavı anlamı taşıyordu⁸⁰⁰.

Ergun Babahan ise, "Bizden farklı düşünene tahammülsüzlüğümüz bu olayla bir kez daha ortaya çıktı" dediği yazısında; Tarihçiye, edebiyatçıya, felsefeciye, sosyologa sadece ve sadece devletin çizdiği sınırlar içinde çalışma, üretme hakkı verilme isteğinin ağır bastığını bundan dolayı da zaten sığ olan düşünce dünyamızın iyice fakirleştiğini belirtmiştir⁸⁰¹.

Gündüz Aktan, Ermeni meselesinde fikir ve ifade özgürlüğünden yana olduğunu, fikirlerinden dolayı bugüne kadar kimseyi vatana ihanetle suçlamadığını belirterek başladığı yazısında, "*Yargı kararı bile olsa kimseye 'hırsız' veya 'katil' denemeyecek, ama siz bir millete 'soykırımcı' diyebileceksiniz. Sonra da fikir ve ifade özgürlüğüne sığınacaksınız. Size vatan haini denince de hemen yargıya başvurmadan söz edebileceksiniz. Sizin bir ayrıcalığınız mı var?*" diye soruyordu⁸⁰². Bunların yanında Gündüz Aktan konferansı düzenleyenlerin ve

*reddetmeye çalışan adamın- anılarını okuyorsunuz. Onun kendisini savunmak için koyduğu Rus yarıbayının yazdıklarını okuyorsunuz. O satırlarda bu işin nasıl olduğunun kanıtlarını buluyorsunuz. Halil Menteşe'nin, Talat'la nasıl haberleştiği, Talat'ın Almanya'dayken Almanlarla bu meseleyi nasıl konuştuğu, 'bu Ermenilere yapacağımızı anlat' falan dediklerini görüyorsunuz. Eski Türkçeniz varsa Takvim-i Vakayi gazetesinde bütün olanların kanıt ve belgeleri yayınlanmış... Bütün bunları okuduktan sonra illa bir de sıfat olarak yanınıza 'tarihçi' diye yazılması mı lazım?" Hamza Aktan, "Murat Belge Son Günlerde Yaşanan Gelişmeleri Yorumlarken Endişeli", **Birgün**, 29 Mayıs 2005.*

⁷⁹⁹ Hasan Bülent Kahraman, "Ermeni Konferansı Ve Bilimsellik", **Radikal**, 25 Mayıs 2005.

⁸⁰⁰ Ali Bayramoğlu, "Ermeni Sempozyumu", **Yeni Şafak**, 24 Mayıs 2005.

⁸⁰¹ Ergun Babahan, "Aydın Muhalefetine Alışmak", **Sabah**, 25 Mayıs 2005.

⁸⁰² "*Boğaziçi'ne çağırılmayanlar 'bayat' ve 'kanıksanmış' resmi görüşe sahip olanlarmış. Kimdir bu resmi görüşçüler? Esat Uras mı, Salahi Sonyel mi, Türkkaya Ataöv mü? Yoksa Halil İnalçık mı, İlber Ortaylı mı, Kemal Karpat mı? Bunlar normal tarihçiler. Bunların karşısındakiler revizyonist*

katılanların eski solcu yeni liberaller olduğunu vurgulayarak, eski solcuların ideolojilerinin çöküntüsünün altında kaldıklarını ve bundan dolayı millet ve devlet düşmanlığı yaptıklarını da iddia eder⁸⁰³.

İslam kimliği ile bilinen Ahmet Taşgetiren'e göre ise bu sempozyumla köşeye Türkiye kısıtılıyordu “*Bir kere, çıkış ‘içerden’ di ve kendisini, ‘resmi görüşe karşı olanlar’ şeklinde konumlandırılıyordu. Resmi görüş ‘Soykırım yok’ şeklinde olduğuna göre, sempozyuma katılanlar ‘soykırım olmuştur’u savunacaklardı. ‘İçerden’ bir ‘soykırım olmuştur’ sesinin, Ermeni diasporasının soykırım iddiaları için nasıl bulunmaz destek olacağı açıktı. Orhan Pamuk zaten böyle bir misyon ifa etmişti. Uluslararası camiada epeyce de ilgi görmüştü. Orhan Pamuk’un çıkışı da bir tür kıştırma niteliğine bürünmüştü*”⁸⁰⁴.

Kamuoyunda konferansa sadece belirli düşünceden kişilerin çağrıldığı itirazı en fazla işlenen noktalardan biridir. Öte yandan Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu ise konferansı düzenleyenleri ‘diaspora çizgisinde’ olmakla suçlar. Halaçoğlu, “*Kendileri çalıp kendileri oynayacaklar’ dedikten sonra, ‘Ermeni tarafının görüşlerini yansıtanlar çağrılıyor da ben niye çağrılmıyorum. Ben resmi görüşle aynı düşünüyorsam kendileri de diaspora ile aynı görüşü savunuyorlar*” diye konuşur. Konferansı eleştirenlerden emekli diplomat ve CHP milletvekili Şükrü Elekdağ ise “*Ermeni propagandacılarının gerçekdışı iddiaları yayılmak isteniyor. Tarihi gerçekleri tarafsız ve dürüst açıklayacak hiçbir uzman davet edilmedi. Türkiye’yi karalamak amaçlı böyle bir toplantının Boğaziçi Üniversitesi’nde yapılması çok üzücüdür*” diyerek tepkisini ortaya koyar.⁸⁰⁵.

Rıdvan Akar’da, konferansa sadece belli bir görüşü temsil edenlerin çağrıldığı yönündeki eleştirileri yapanların daha önce nerde olduklarını sorar. “*2001 yılında TTK Başkanı Yusuf Halaçoğlu Çukurova Üniversitesi’nde Ermeni Konferansı düzenlemiştir. ‘Soykırım ya da kırım yaşanmıştır’ diyen biri çağrılmış mı? Hayır. Bakan, 2002 yılında Marmara Üniversitesi, ‘Geçmişten Geleceğe Ermeni Sorunu Sempozyumu’ düzenlemiştir. Aralarında Boğaziçi’ndeki konferansın konuşmacısı olan bir isim var mı? Hayır. Bakan, 2003 yılında Konya Selçuk Üniversitesi’nin*

tarihçiler. Bir de bilimselmişler. Nerede yaptıkları pek bilimsel araştırmalar?” Gündüz Aktan, “Henüz Amaçlarına Ulaşamadılar (1)”, **Radikal**, 27 Mayıs 2005.

⁸⁰³Gündüz Aktan, “Henüz Amaçlarına Ulaşamadılar (2)”, **Radikal**, 31 Mayıs 2005.

⁸⁰⁴ Ahmet Taşgetiren, “Türkiye’yi Kısıtılmak...”, **Yeni Şafak**, 26 Mayıs 2005.

⁸⁰⁵ Sefa Kaplan “**Hürriyet**, 23 Mayıs 2005.

düzenlediği 'Dünden Bugüne Ermeni Meselesi Sempozyumu'na çağrılı bir Murat Belge, Selim Deringil, Halil Berktaş ya da farklı düşünen bir isim var mı?...Bu kadarı yeterli. Sayın Adalet Bakanı, Sayın YÖK temsilcileri, Sayın İlter Türkmen vd. Siz demagoji yaptınız. Sanki aklınız fikriniz demokraside de Boğaziçi Üniversitesi'nde çoğulculuk temsil edilmemiş gibi bir demagojiye sarıldınız. Yukarıdaki konferanslar yapılırken aklınız neredeydi? Bu ülkede gerçekler rüzgâra karşı yürüyenler, bir halk düşmanı olarak görülenler ve 'vatan hainliğine hala devam edenler tarafından savunulacak'. Zira siz itiraz etseniz de dünya dönüyor⁸⁰⁶.

Bütün bu eleştirilere, düzenleme komitesi adına Sabancı Üniversitesi Öğretim Üyesi Halil Berktaş'dan cevap geldi. Berktaş, seçilen isimlerin 'tek taraflı' olduğu eleştirilerine, "Türkiye'de resmi söylemin her cümlesinin neredeyse ezberlendiğini" savunarak, 'Bu ülkede Ermeni sorunu konferansları yıllardır düzenleniyor. Hepsisi, hemen tamamen tek sesli oldu; hiçbirine, özgür ve eleştirel düşünen tarihçiler çağrılmadı. Şükrü Elekdağ ve Yusuf Halaçoğlu'nun bizi yeniden 'aydınlatma'larına gerek kalmadı" dedi⁸⁰⁷.

Diğer yandan Cemil Çiçek'in meclis yaptığı konuşmayla birlikte işin seyri değişir. Ermeni Konferansı'na sert tepki gösteren Adalet Bakanı Cemil Çiçek, Boğaziçi Üniversitesi'nde düzenlenecek ve Ermeni soykırımını iddiaları konusunda resmi tezi sorgulayan tarihçi, sosyolog ve gazetecilerin katılacağı konferansı, "Milleti sırtından vurmak" olarak nitelendirirken, "Keşke dava açma yetkimi devretmeseydim" diyerek tepki göstermiştir⁸⁰⁸. TBMM Genel Kurulu da gündem

⁸⁰⁶ Rıdvan Akar, "ihbar Ediyorum", **Birgün**, 27 Mayıs 2005.

⁸⁰⁷ Ali Bayramoğlu da konferansa farklı görüşteki kişilerin neden çağrılmadığı konusundaki eleştirilere karşı şunları yazmıştır: "Bu ne garip mantuktur? Neden iki zıt görüş tek toplantıda karşı karşıya gelsin? Futbol maçı mıdır bu? Tartışma zıt tarafların horoz dövüşü mü demektir yoksa her görüşün özgürce ifade edilmesi mi? Türkiye, Ermeniler konusunda resmi tezleri aylardır dinliyor, neden Türk bilim adamlarının farklı görüşlerini de dinlemesin? Bu gerçekleşmeden tartışma olabilir mi? Tartışmadan neden korkulur? Kaldı ki toplantıya İlter Türkmen gibi farklı görüşü olanlar da çağrılmamış mıydı?" Ali Bayramoğlu, "Kim Hain", **Yeni Şafak**, 26 Mayıs 2005.

⁸⁰⁸ **Hürriyet**, 24 Mayıs 2005. Bir süre sonra Cemil Çiçek, Vatan gazetesinde Devrim Sevimay ile yaptığı mülakatta AKP'nin yaptırdığı bir kamuoyu anketinden bahsederek halkın önemli bir kısmının yaptığı konuşmayı desteklediğini söyler. Çiçek'in verdiği bilgilere göre, Türkiye'de o konuşmayı olumsuz bulan sadece yüzde 27.1'dir. **Vatan**, 14 Haziran 2005. Diğer yandan basında Adalet Bakanı'na sert eleştirilerde bulunan kalemlerden biri de Can Dündar olmuştur. *Arkadan hançerlediler iddiası, her farklı fikri düşman sayan bir iktidar palasıdır. 1930 model bu silah her dönem işe yarar. Gün olur Araplara, gün olur Ermenilere yakıştırılır, bazen de 'içeri' dönüp 'düşmana sahip çıkan', viskici 'Boğaz aydınları' nı doğrar... Oysa Türkiye'yi hançerleyecek bir şey varsa, Ermeni konferansı ya da aydın yalanı filan değil, farklı görüşe tahammülsüz, 'Tek F(ikir)-tipi toplum' özlemidir. Bakan'ın sözleri, demokrat geçinenlerin 'takke'sini düşürüp kelini gösterdiği gibi, akademik bir*

dışı söz alan CHP İstanbul Milletvekili Şükrü Elekdağ, tek taraflı bir yaklaşımı doğru bulmadığını belirterek, konferansa Türkiye'nin gerçeklerini ve yaklaşımlarını ortaya koyacak kişilerin de çağırılması gerektiğini ifade eder. Elekdağ'ın konuşmasına Bayburt Bağımsız Milletvekili Ülkü Güney'le AKP Aksaray milletvekili Ramazan Toprak da destek verir⁸⁰⁹.

2-Gelen Tepkiler Üzerine Konferansın Ertelenmesi

Cemil Çiçek'in açıklamalarından sonra Boğaziçi Üniversitesi Rektörlüğü tarafından; Boğaziçi Üniversitesi'nin ev sahipliğinde yapılması planlanan konferansın ertelendiği bildirilir. *“Henüz gerçekleştirilmemiş olan bir konferansın içeriğiyle ilgili peşin hükümler öne sürülmesinin bir devlet üniversitesinin bilimsel özgürlüğünü zedeleyeceğinden kaygı duyuyoruz. Bu şartlar altında ve toplantıyı gerçekleştirmenin doğurabileceği sonuçlar karşısında, toplantının ertelenmesinin daha uygun olacağına karar verdiğimizizi Türkiye kamuoyuna bildiririz”*⁸¹⁰. Sabancı Üniversite Rektörü Tosun Terzioğlu ise yaşanan protesto ve suçlamalar nedeniyle üniversitenin konferansı ertelemek zorunda bırakılmasının, üniversitelerin özerkliğe vurulmuş bir darbe olduğunu vurguladı⁸¹¹.

Konferansın düzenleyicileri ve katılımcıları ortak bir açıklama yaparak, *“konferansı, baskı, tehdit ve karalamalar sonucunda ertelemek zorunda”* bırakıldıklarını duyurdu. Açıklamada *“Bu toplantıyı düzenlerken, ‘1915’te, öncesinde ve sonrasında ne oldu?’ sorusuna cevap arıyoruz. Son yıllarda, radikal milliyetçi Ermeni tezleri ile Türk resmi tezleri arasında sıkışıp kalan ve giderek daha fazla politize olan tarihi bir meseleyi anlamaya ve anlatmaya çalışıyoruz”* denildi⁸¹².

Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılması planlanan Ermeni Konferansı'nın ertelenmesine bir tepki de Meclis Başkanı Bülent Arınç'tan geldi. AKP'nin önemli

toplantıyı, tatsız bir skandala dönüştürmeyi de becermiştir”. Can Dünder, “Hemoroit ve Hançer”, **Milliyet**, 26 Mayıs 2005.

⁸⁰⁹ Bazı CHP'li milletvekilleri, Elekdağ'ın eleştirdiği Ermeni sempozyumunun iptaline 'düşünce özgürlüğünün ve demokrasinin zedelendiği' gerekçesiyle tepki gösterdi. **Milliyet**, 28 Mayıs 2005.

⁸¹⁰ **Hürriyet**, 25 Mayıs 2005.

⁸¹¹ **Hürriyet**, 25 Mayıs 2005.

⁸¹² **Hürriyet**, 26 Mayıs 2005. Bir süre sonra Cemil Çiçek, Vatan gazetesinde Devrim Sevimay ile yaptığı mülakatta AKP'nin yaptırdığı bir kamuoyu anketinden bahsederek halkın önemli bir kısmının yaptığı konuşmayı desteklediğini söyler. Çiçek'in verdiği bilgilere göre, Türkiye'de o konuşmayı olumsuz bulan sadece yüzde 27.1'dir. **Vatan**, 14 Haziran 2005.

isimlerinden biri olan Arınç, Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in bu konudaki tavrının yanlış olduğunu söyledi. Arınç, ayrıca Meclis'teki konuşmaları, Avrupa'da, "soykırım tezini reddedenleri yargılama" uygulamasına benzetti. Arınç, "bir üniversite farklı düşünenleri bir araya getirmiş. Bu, devletin veya benim hoşuma gitmese de engellenmemesi gerektiğini düşünüyorum" diyerek yaklaşımını dile getirdi. "Boğaziçi Üniversitesi'nin ne planladığını, bunu ne amaçla yaptığını bilmiyorum, bilmem de çok önemli değil" ifadesini kullanan Arınç, "ifade özgürlüğü bazen herkesi şoke edecek sözlere de izin vermektir" diyerek Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in tavrına karşı çıktı⁸¹³.

Başbakan Tayyip Erdoğan'da konferansının ertelenmesini eleştirir. Erdoğan gazetecilerin TBMM Başkanı Bülent Arınç ve Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in birbirinden farklı açıklamalarını sorması üzerine, "...Cemil Bey hükümetimizin sözcüsüdür. Bir açıklamada bulunmuştur. Ama yaptığı açıklama bir hükümet açıklaması değildir. Bu da yine kişisel açıklamadır" dedi. Erdoğan, sözlerini şöyle sürdürdü: "Bir defa organizasyonu yapan sivil toplum örgütleridir, öğretim üyeleridir ve bu organizasyonları Cemil Bey'in yapmış olduğu bu açıklama sebebiyle iptal etmelerinin bana göre anlamı yoktur"⁸¹⁴.

Bu arada erteleme kararını doğru bulanlarda vardır. Konferansın ertelenmesini doğru bulanlar arasında yer alan Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu "haklı olsalardı ertelemezlerdi" mantığından hareket etmiştir. Halaçoğlu bu konuyla ilgili yaptığı açıklama da; "Amerika'da Irak'ta soykırım yapıldı diyebilir misiniz? Fransa'da Fransa aleyhine konuşabilir misiniz? Ben İsviçre'de Ermeni meselesi hakkında görüş belirttim. Olanlar meydana. Bunlar hakkında soruşturma açılıyor mu? Konferans ertelendi, demek ki bu insanların çekinceleri var, zira haklı bir şey asla ertelenmez. Hangi devlet kendi kendine ihanet eder?" demiştir⁸¹⁵.

Konferansın ertelenmesini henüz Türkiye'de "tek parti zihniyetinin" aşamadığının en güzel belgesi olarak değerlendiren Mehmet Altan, Türkiye üniversitelerindeki saygın bilim adamlarının düzenlediği bir sempozyumu "milleti arkadan hançerleme" olarak ilan etmede AKP, CHP, YÖK'ün birleştiğini belirtmiştir. Hükümeti de eleştiren Altan, "konuyu tarihçiler tartışsın" önerisinin

⁸¹³ **Hürriyet**, 26 Mayıs 2005.

⁸¹⁴ **Hürriyet**, 28 Mayıs 2005.

⁸¹⁵ "Halaçoğlu: Hangi devlet kendi kendine ihanet eder?", **Zaman**, 26 Mayıs 2005.

aslında “konuyu bizim devlet tezlerini savunan tarihçiler tartışsın” anlamına geldiğini son yaşananların kanıtladığını vurgulamış, Türkiye’de “doğruları” arayan değil, devletin “resmi tezlerini” tekrarlayan “tek sesli” bir koro olduğunun yeniden kayda geçtiğinin altını çizmiştir⁸¹⁶.

Emin Çölaşan yazısına öncelikle 1915 olaylarıyla ilgili değerlendirme yaparak başlar, Türkiye’de birtakım entellerin olduğunu belirten Çölaşan, entellerin fırsat buldukça Ermenistan’ı ziyareti ettiğini, Orada Ermenistan hükümeti tarafından güzelce ağırlandığını, bunlarının bazılarının yurtdışında yaşadığını, bazıları ise Sabancı, Bilgi, Boğaziçi gibi üniversitelerimizde öğrenci yetiştirdiği belirtir⁸¹⁷.

Eleştiriler üzerine iptal edilen alternatif Ermeni Konferansı'nın mimarlarından Halil Berktaş, konferansa karşı çıkanlardan söz ederken Ku Klux Klan benzetmesi yapar. Halil Berktaş, Vatan Gazetesi'nde yayımlanan söyleşi de, “Sert bir benzetme olacak ama yapacağım” dedikten sonra şunları söylemiştir: *“1960’larda Amerika’nın güneyinde Mississippi gibi bir yerde siyah halklar kuruluşu, ‘Neden okulda siyah-beyaz ayrımı sona ermeli’ diye bir konferans düzenlesin. Ku Klux Klan örgütü de, ‘Bilimsel olması için beni de davet etmeleri gerekirdesin’.* Berktaş gazete muhabirinin, “Gündüz Aktan’ı Ku Klux Klan üyesine benzetmek doğru mu” sorusunu ise şöyle cevaplandırır: *“Aynıdır demiyorum, benzetme sunuyorum. Ermeni konusunda bir ideolojik iktidar ve muhalefet var mı? Var. Biz ideolojik muhalefetiz. O zaman konferansı yapma hakkımız da var. Kimse, ‘illa ideolojik iktidarın sahiplerini de çağıracaksınız’ diyemez. Konferansta Fehmi Kuru ve Ahmet Hakan da var. Ne diyeceklerini bilmiyorum ama aynı fikirde olma ihtimalimiz sıfır. 1995’ten bu yana kaç Ermeni konferansı düzenlenmiş ve acaba aykırı görüşten tek kişi çağırılmış mı?”*

⁸¹⁶ Mehmet Altan, “Maymun Demokrasi”, **Sabah**, 28 Mayıs 2005.

⁸¹⁷ Emin Çölaşan, **Hürriyet**, 27 Mayıs 2005. Başka bir yazısında Emin Çölaşan son derece sert eleştirilerini sürdürmeye devam eder: *“Entel takımı bir araya gelip devletin Boğaziçi Üniversitesi’nde ‘Ermenilere soykırım yaptık’ masalını işleyen konferans düzenlemeye kalkıştı. Sadece kendilerini çağırdılar! Onlar çalacak, onlar oynayacak ve Ermeni tezlerine destek verilecekti. Aralarına ‘farklı ses’ alınmayacaktı! Kamuoyundan gelen yoğun tepki nedeniyle konferansı iptal ettiler. Şimdi bu gelişmeler sonrasında birileri ahkâm kesiyor: ‘Efendim Atatürk olsaydı bu toplantıyı yaptırırdı. Nah yaptırırdı... Bu nasıl bilim adamlığı, nasıl bilimsellik? Bazıları Ermenistan’da doyurulup henüz dönmüş, bazılarının ABD’deki Ermeni diasporasından maaşlı olduğu iddia ediliyor, bazıları Almanya’da yaşıyor ve Ermeni borazanlığını oradan yapıyor. ‘Ermeni soykırımı yoktur’ demeyi yasaklayan, diyenleri tutuklamaya kalkışan İsviçre, Fransa gibi ülkelere niçin söz söyleyemiyorlar? Ama burada kâğıttan kalkanların ardına sığınmışlar, borularını sadece Türkiye’de öttürmeye çalışıyorlar... Çünkü medyanın önemli bölümünü onların ve yandaşlarının elinde. Yavuz hırsızlar ev sahibini basturmaya çalışıyor. Hikaye bu kadar basit. Meğer ne kadar da çok Tefik Fikret’imiz varmış!”* “Atatürk Bunu Yaptı”, Emin Çölaşan, **Hürriyet**, 28 Mayıs 2005.

İlber Ortaylı ise Halil Berktaş'ın benzetmesi için, "Muhatabımız, Ermenistan'ın resmi tarihçileri" dedi ve şöyle devam etti: "*Bizler madem resmi tarihçileriz, bizim muhatabımız sadece Ermenistan Cumhuriyeti'nin resmi tarihçileridir ve yalnızca onlarla konuşuruz... Böyle 40 kafadan 40 ses çıkarsa, bunları muhatap almayız. Tarihçilik ciddi bir iştir*".

Türkiye Genç İşadamları Derneği'nin düzenlediği sohbet toplantısına katılan Emekli Büyükelçi Gündüz Aktan, 'trajedi' ve 'mukatele' sözcüklerini kullanmış, yaşananların soykırım kapsamına girmediğini de özellikle vurgulamıştır. Aktan, sorular üzerine Ermeni tezlerine yakın duranlar hakkında ise şunları söyler. "*Taner Akçam'ı anlıyorum; çünkü Ermeni tezlerini savunuyor. 10'a yakın kitabı ve çok sayıda makalesi var. Halil Berktaş'ın ise ne dediğini anlamıyorum. Çünkü bu konuda herhangi bir çalışması yok. 'Önsoykırım' diye hiçbir yerde rastlanmayan bir kavram ortaya atıyor. Murat Belge ayrı, zaten Ermeniler ona 'Murat-belge' diyorlar*"⁸¹⁸.

Aynı günlerde AKP Balıkesir Milletvekili Turan Çömez, Karadeniz Ekonomik İşbirliği İş Konseyi Ermenistan Temsilcisi Samson Özararat ile birlikte, Erivan Devlet Üniversitesi'nin düzenleyeceği konferansa katılmak üzere Ermenistan'ın başkenti Erivan'a gitti. Erivan Üniversitesi'nde düzenlenen, Türk-Ermeni ilişkilerinin değerlendirildiği konferansta konuşan Çömez, öğrenci ve öğretim üyelerinin sorularını yanıtladı. Düzenlenen konferansı yeni bir adım olarak değerlendiren Çömez, "*Sınır komşumuz olan sizlerle birlikte olmaktan çok mutluyum. Türk parlamentosunun genç bir milletvekili olarak iki ülke arasında dostluk için adımlar atılması konusunda aranızdayım*" diye konuştu. Çömez, konferansın Türkiye'de büyük bir yankı bulduğunu ve memnuniyetle karşılandığını belirterek, "*Türkiye'nin gözü kulağı bu toplantıda*" dedi. Çömez, bugüne kadar Türk-Ermeni ilişkilerinde yeterli gelişimin sağlanamadığına dikkati çekerek, "*Bizler, ne kadar karşılıklı gider gelirse, birbirimizi daha iyi tanır ve anlarız*" dedi⁸¹⁹.

⁸¹⁸ **Hürriyet**, 8 Eylül 2005.

⁸¹⁹ Çömez, bir öğrencinin "1915 soykırımına partiniz nasıl bakıyor" sorusuna, "Geriye dönüp baktığımız zaman geçmişte toplumların acı ve hüznü dolu olaylar yaşadığını görüyoruz" dedi. Türkler ile Ermenilerin 850 yıl birlikte güzel ilişki sürdürdüğüne dikkati çeken Çömez, Osmanlı tarihinde Ermenilerin devletin önemli kademelerine geldiğini belirterek şunları kaydetti: "*1915'te hüznü dolu olaylar yaşanmıştır. Osmanlı o dönemde 3 cephede savaşmıştır. Bunu tarihçiler değerlendirir. Ancak bir hekim kimliği, bir göçmen çocuğu olarak şunu söyleyeyim: O günün şartlarında alınan Tehcir Kanunu nedeniyle ölen Ermeni vatandaşlarımız için üzüntü duymamız, acı çekmememiz mümkün değil. Koşmak istiyorsak, daima ileriye bakmalıyız*". **Hürriyet**, 10 Haziran 2005.

3-Konferansın Bilgi Üniversitesi'nde Gerçekleştirilmesi

Mayıs ayında Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılması kararlaştırıldığı halde tepkiler nedeniyle ertelenen Ermeni Konferansı aynı içerik ve katılımcılarla 23-25 Eylül tarihleri arasında Boğaziçi Üniversitesi Konferans Salonu'nda gerçekleştirilmesine karar verildi⁸²⁰. 23-25 Eylül'de Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılacak olan toplantının açılışını, Rektör Ayşe Soysal'ın davetini kabul eden Dışişleri Bakanı Abdullah Gül yapacaktı⁸²¹. Konferansın yapılacak olması genellikle olumlu tepkiler almıştır. Öte yandan basında söz konusu konferansın Avrupa Birliği baskısı sonucunda gerçekleştirildiği yönünde yazılar çıkmış, hükümette bu baskıya boyun eğdiği için eleştirilmiştir⁸²².

Çeşitli tartışmalara neden olan konferans Boğaziçi Üniversitesi'nde tam gerçekleştirilecek iken, Hukukçular Birliği Yönetim Kurulu üyesi Avukat Kemal Kerinçsiz'in yaptığı başvurunun ardından İstanbul 4. İdare Mahkemesi tarafından yürütmesinin durdurulmasına karar verildi. Kerinçsiz yaptığı açıklamada, mahkemeden yürütmeyi durdurma kararı çıktığını belirterek, kararın itibariyle Boğaziçi Üniversitesi Rektörlüğü başta olmak üzere İstanbul Valiliği, Beşiktaş, Sarıyer ve İstanbul Emniyet müdürlüklerine iletildiğini söyledi⁸²³.

Başbakan Tayyip Erdoğan, Ermeni Konferansı'yla ilgili olarak verilen yürütmeyi durdurma kararı üzerine, “*Demokratik bir ülkede düşüncenin, fikrin açıklanacağı bir organizasyonda bu şekilde bir kararın alınmasını tasvip etmem mümkün değil*” diyerek karardan duyduğu rahatsızlığı ilettili. Dışişleri Bakanı

⁸²⁰ Gazetelere yansıyan haberlere göre Başbakan Erdoğan'ın, ertelenen konferansının 3 Ekim AB müzakereleri öncesinde yeniden düzenlenmesini Rektör Prof. Soysal'dan istemişti. **Milliyet**, 28 ağustos 2005.

⁸²¹ Gül, gazetecilerin bu konu ile ilgili soruları üzerine şunları ifade etti: “*Rektör beni arayıp konuşma yapmamı istedi. Ben de konuşma yapabileceğimi söyledim. Bizim bu konuda çekineceğimiz bir şeyimiz yok. Niye başımızı kuma sokalım. Ben ilk toplantı ertelendiği zaman da söylemişim. Ertelemeye hiç gerek yoktu. Toplum olarak bunu rahatlıkla tartışabiliriz*”.

⁸²²“*Bu olaya AB çok bozuldu. Vay efendim, bu toplantı nasıl ertelenir. Bu iş fikir ve ifade özgürlüğü ile bağdaşmaz. Mutlaka yapılmalıdır.*’ Bizim hükümetin AB’den gelen emir ve direktifler karşısında boynu kıldan ince. Düşündüler taşındılar ve şu karara vardılar: ‘Şimdi 3 Ekim’de AB ile müzakere başlayacak. Zaten karşımıza bir sürü engel çıkarıyorlar, bari şu konferansı yapturalım da, ellerinden bir kuzu almış olalım!Üstelik korkaklığın, ürkekliğin, dış güçlere emir kulu olmanın böylesi, ulusal onurumuzu iki paralık ediyor. AB korkusunun Allah korkusunu ve ülke sevgisini bile çok geride bıraktığı şu ortamda şaşkınlık, üzgünüz, utanıyoruz” “Ermeni Konferansı”, Emin Çölaşan, **Hürriyet**, 28 Ağustos 2005. Aynı doğrultuda başka bir yazı için bakınız. Hasan Pulur, “Haliç Konferansı, Boğaziçi Konferansı...” **Milliyet**, 26 Ağustos 2005.

⁸²³**Hürriyet**, 22 Eylül 2005.

Abdullah Gül ise İstanbul 4. İdari Mahkemesi'nin yürütmeyi durdurma kararı almasına sert tepki göstererek; BM Genel Kurul çalışmaları için bulunduğu New York'ta kararlar ile ilgili değerlendirmesinde, *"Bu kadar kendi kendine zarar veren ülke az bulunur"* dedi⁸²⁴.

Öte yandan İstanbul 4. İdare Mahkemesi'nin kararıyla durdurulan Ermeni Konferansı'nın bu kez İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde yapılacağı duyuruldu. Mahkemeden karar çıkmazsa konferans aynı katılımcılarla Bilgi Üniversitesi'nde gerçekleştirilecekti. Adalet Bakanı Cemil Çiçek, mahkeme kararıyla durdurulan *"İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri"* başlıklı konferansın bir başka yerde düzenlenmesi girişimini, *"Bilgi Üniversitesi açısından bir problem olmaz. Çünkü mahkeme kararı, sadece toplantıyı tertip eden iki üniversite aleyhine verilmiş bir karardır. Orada veya başka bir yerde yapılabilir. Hukuk açısından baktığımızda buna bir engel gözüküyor"* diye konuştu⁸²⁵.

Konferansın düzenleneceği gün Bilgi Üniversitesi'nin önünde protesto gösterileri gerçekleşti. Başkanı Kemal Kerinçsiz olan Milli Güç Platformu üyeleri, üzerinde *"Dünü unutmamak"* yazısı ile Ermenilerin Türklere yaptıkları katliamlara ilişkin fotoğrafların yer aldığı panoyu konferansın yapılacağı üniversitenin kapısının önüne bıraktılar. Platformun protestosuna, Milliyetçi İşadamları Derneği, Kıbrıs Türk Dernekleri, Hukukçular Birliği, Balkan Türkleri dernekleri ve MHP üyeleri ile Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi Sözcüsü Sevgi Erenrol da katıldı. Öte yandan Kültür ve Töre Derneği üyeleri, üniversitenin kuzey kampüsü önündeki yolun karşısındaki duvara da, üzerinde *"Hocalı katliamını unutmamak"*, *"Ermeni çetelerin katlettiği Türk diplomatları unutmayalım"* yazılı pankartlar ile Ermenilerin öldürdüğü Türklerin fotoğraflarını astılar. Boğaziçi Üniversitesi önünde *"Yurtsever Hareket"* adına basın açıklaması yapan sanatçı Bedri Baykam da, *"Konferansın son derece yanlış, antidemokratik ve dünya kamuoyunu yanıltıcı bir anlayışla düzenlendiğinisavunarak, toplantının yapılmamasını tercih ettiklerini"* söyledi⁸²⁶.

Bütün bu gelişmelerden sonra İstanbul Bilgi Üniversitesi'nin Dolapdere kampusunda yapılan Ermeni konferansına mesaj gönderen Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, 75 ülkeye mensup bilim adamının Osmanlı arşivlerinde çalıştığını hatırlatarak,

⁸²⁴ **Hürriyet**, 23 Eylül 2005.

⁸²⁵ **Hürriyet**, 23 Eylül 2005.

⁸²⁶ **Hürriyet**, 23 Eylül 2005.

“Dönemin tarihine ışık tutacak tüm arşivlerin araştırmacıların hizmetine açılacak şekilde düzenlenmesini istiyoruz” dedi⁸²⁷.

Konferansın birinci oturumunda konuşan Halil Berktaş, soykırım teriminin bir yana bırakılarak, 1915-1916’da ne olduğunu anlamaya çalışmak gerektiğini söyledi. Berktaş, Ermeni sorununun “Türk milliyetçi tarihçiliği ve Ermeni milliyetçi tarihçiliği” kuşatmasında olduğunu dile getirerek, sorunun “soykırım mıydı, değil miydi?” tartışmasına indirgenmediğini ifade eden Berktaş, bir tarafta “soykırım değildi” diyen Türk milliyetçi tarihçiliğinin, diğer yanda ”soykırımdı” diyen Ermeni milliyetçi tarihçiliğinin var olduğunu vurguladı⁸²⁸. Bunun üzerine dinleyiciler arasındaki Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdür Yardımcısı Mustafa Budak da, konuşmacılara, “Türkiye’de resmi söylem ölümleri inkâr etmiyor. Siz Müslüman kayıplarla ilgili de söz edecek misiniz?” sorusunu yöneltti. Bu soru üzerine oturum konuşmacılarından Halil Berktaş, Türk ve Müslüman kayıplara da değinileceğini söyledi.

Boğaziçi Üniversitesi’nden Selim Deringil de, “Ermeni Meselesi ve Arşiv: Belgenin Boğazına Sarılmak” başlıklı konuşmasında, çeşitli arşiv belgelerinden örnekler vererek, arşiv belgelerinin tılsımlı bir değnek olmadığını, belgenin tek başına istenilen yönde kullanılabileceğini söyledi. Deringil, arşiv belgelerinin “tarihçilerin olmazsa olmaz can damarı” olduğunu ifade ederek, “*nihai çözüm için arşivi ortaya sunmanın kendimizi kandırmak olduğunu, belgelerin tek yanlı da kullanılabileceğini*” iddia etti.

Taner Akçam, İttihat ve Terakki’nin amacının, Anadolu’yu gayrimüslimlerden tamamen temizlemek olduğunu gösteren arşiv belgeleri olduğunu belirttiği konuşmasında Birinci Dünya Savaşı bir fırsat olarak değerlendirilip Anadolu’nun hem Rumlardan, hem de Ermenilerden temizlendiğini ileri sürdü⁸²⁹.

⁸²⁷ Bakan Gül, mesajında daha sonra şunları söyledi: “*Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihi, bin yıla yakın bir birlikte var olmanın ve ortak bir hayatın tarihidir. Bu süre içinde iki halk birbirlerinin kültürüne, refahına ve güvenliğine katkılarda bulunmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş yıllarına rastlayan, imparatorluğun vatandaşları olan bütün unsurlar gibi, Türk ve Ermeni halklarının da derin acılar çektiği trajik bir dönem incelenirken, bu noktanın gözden kaçırılmaması gerekir*”. **Hürriyet**, 24 Eylül 2005.

⁸²⁸ Konferansta sunulan bildirilerinin tam metni için bkz. “**İmparatorluğu’nun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları**”, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul 2011.

⁸²⁹ **Hürriyet**, 25 Eylül 2005.

Ermeni Konferansı'nın çeşitli olumsuzluklara rağmen sorunsuzca tamamlanması, bilim adamlarını sevindirmiş, düzenleyici olan rektörler, *“Türkiye'nin üzerinden yük kalktı. Akademik özgürlükler bakımından da önemli bir adım atılmış oldu”* ifadeleriyle memnuniyetlerini ortaya koymuşlardır. En ilginç değerlendirmelerden biri 7. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'den geldi. Evren, başlangıçta Ermeni Konferansı'nın yapılmasına karşı olduğunu, ancak tartışmaları okuduktan sonra *“iyi ki yapılmış”* dediğini belirtti. Evren, Bolu Valiliği'ni ziyaretinde şöyle konuştu: *“Açık söylemem gerekirse, daha önceden ben de bunun yapılmasının karşısındaydım. Ama şimdi okuyorum gazetelerden iyi ki yapılmış. ‘Biz bu toprakları gömülmek için istiyoruz’ demiş Ermeni'nin biri. Bu güzel bir laf. Açıklıkta fayda var, açık olmakta fayda var. Ancak, bunu başka türlü de yapabilirlerdi. Yani Türk Tarih Kurumu ve diğer ilgili kurumlardan kişileri çağırarak, onları da konuşturabilirlerdi. Öyle yapsalar daha iyi olurdu. Ama bu da fena olmadı. Yararlı oldu”*.

Türk basınında ise konferansın gerçekleşmesi birçok yazar tarafından Türkiye Ermeni tabusunun yıkılması olarak değerlendirildi. Bu açıdan bu konferansı her türlü eleştiriye karşın gerçekleştirenler Türkiye'deki demokratik yapının gelişmesine katkıda bulunmuşlar ve bundan dolayı teşekkürü hak etmişlerdi⁸³⁰. Ayrıca konuşmacıların bu konudaki resmi söylemi sorgulayanlarla sınırlı tutulmasının ne kadar isabetli olduğu ortaya çıkmış, bu sayede konferans son derece verimli bir bilgi ve fikir alışverişine sahne olmuştu⁸³¹.

Bilgi Üniversitesi'nde düzenlenen konferans, dış basında da geniş yankı buldu. Fransız Le Monde gazetesi, haberinde *“Tarihçiler Ermeni sorununa ilişkin tabuyu yıktı”* başlığını kullandı, ancak bu konuyu gündeme getirmenin ölüm tehditleri ya da yasal takibata maruz kalmaya yol açabileceğini öne sürerek, Orhan Pamuk örneğini verdi. Liberation gazetesi ise konferansın iki kez milliyetçi çevrelerin baskısıyla ertelendiğini belirterek, *“Siyasi geleceğini 3 Ekim'de AB ile başlayacak müzakerelere bağlayan ve İslamcı hareketten gelen Başbakan Erdoğan, konferansın yapılmasına destek verdi”* dedi. Financial Times Ermeni konferansı ve Orhan Pamuk davalarına atıfta bulunduğu haberde, Türk adalet sistemi ile ilgili tartışmaların AB müzakerelerini gölgelediğini belirtti. İngiliz Guardian gazetesi de

⁸³⁰ Bkz. Derya Sazak, “Ermeni Tabusu”, **Milliyet**, 27 Eylül 2005.

⁸³¹ Bkz. Şahin Alpay, “Ermeni Tabusu Bitti”, **Zaman**, 27 Eylül 2005.

mahkemenin iptal kararına rağmen ifade özgürlüğünün engellenemediğini ve akademisyenlerin yeni bir dönem açtığını ifade etti⁸³².

⁸³² **Radikal**, 27 Mayıs 2005.

SONUÇ

“1914-1918 harbi içinde Osmanlı topraklarında bilhassa Anadolu ile olan sınır olan bölgelerde, karşılıklı bir imha hareketinin geçtiği bir gerçektir. Fakat milletler ve halklar arasında, tarihin bazen öyle bir safhaları yaşanır ki, en doğru olan galiba o sayfaları unutmaktır” Şevket Süreyya Aydemir’e ait bu sözler yeni devletin Ermeni sorununa olan yaklaşımını anlatmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında Ermeni sorunu üzerinde durulmamış, Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında yapılan anlaşmalara güvenilerek sorunların kapandığı düşünülmüştür. Öte yandan Batılı devletler tarafından Lozan Antlaşması’nın kabul edilmesi de; yeni devletin yöneticileri açısından bu sorunun çözüldüğünün kanıtı olarak anlaşılmıştır.

Diğer yandan Türkler açısından Ermeni sorununun zihinlerden silinmesinin bir nedeni de; Türkiye’nin uluslaşma sürecine girmesi, yani ulus devletini inşa ediyor olmasıyla da ilgilidir. Başka bir deyişle Türkiye Cumhuriyeti; bir imparatorluk bakiyesi üzerinden “ulus-devlet” olarak inşası sırasında Osmanlı’ya ait olan hatıraları hafızasından silerek yeni bir başlangıç yapmak istemiştir. Bu da başta 1915 olayları olmak üzere Balkan Savaşları dâhil yakın dönemdeki önemli olayların hafızalarda ötelenmesine neden olmuştur. Cumhuriyet kadrolarının Ermeni sorununa bakışıyla ilgili Justin McCarthy, Kurtuluş Savaşı’ndan sonra Türklerin kendi başlarına gelenler konusunda sessiz kalmak gibi bir politikayı benimsediklerini, sadece Ermeni olaylarında değil Balkan Savaşı ve İstiklal Savaşı’nda yaşananlar için de sessiz kalmayı tercih ettiklerini belirtir. Sonuç olarak yeni devletin kadrolarını oluşturanlar Ermeni meselesinin Lozan Antlaşması ile kapandığını, kapanması gerektiğini düşünürler. Ancak Justin McCarthy bu politikanın Türk Hükümeti tarafından 1950, 60 ve 70’lerde sürdürülmesinin hata olduğu tespitinde de bulunur. Sonuç olarak 1915 olaylarının, ASALA’nın 1970’li yıllarda Türk diplomatlarına yönelik terör saldırılarını başlattığı döneme kadar kamuoyunun dikkatini ve ilgisini çok fazla çekmediği açıktır. Dolayısıyla Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk kamuoyu Ermeni sorununu unutmayı tercih etmiş, buna karşılık dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış Ermeniler ise mümkün olduğu kadar bu sorunu hatırlamayı ve hatırlatmayı tercih etmişlerdir

Ermeni sorunu yukarıdaki saydığımız etkenler dolayı Türkiye'nin gündemine genellikle dış etkilerle girmiş, Türk kamuoyu unutmaya çalıştığı bu sorunu hatırlamaktan pek memnun olmamıştır. Batılı ülkelerle ikili ilişkilerinde Ermeni meselesini masada bulan Türkiye, daha çok bu meseleyi batılı ülkelerin ellerinde, kendisine karşı kullanmaya çalıştıkları bir siyasi koz olarak görmüştür. Ancak iki dünya savaşı arasında Batılı ülkelerin kendi aralarında sorunlar yaşamaları ve istikrarsız uluslararası ortam sebebiyle, bunun yanında Türkiye ile olan ilişkilerini sıkıntıya sokmak istememelerinden dolayı Ermeni sorununu ikili ilişkilerde masaya getirememişlerdir. Başka bir deyişle Cumhuriyetin ilk yıllarında Ermeni meselesinin gündemden düşmesinin sadece Türkiye'nin kendi koşulları ile ilgili olmadığı, özellikle Batılı ülkelerin bu sorunu söz konusu dönem için küresel politikalarının aracına dönüştürememeleriyle de ilgili olduğu söylenebilir.

Ermeni sorununun Türk kamuoyunun gündemine dışsal faktörlerin etkisiyle girdiği düşünüldüğünde, bu sorunun öncelikle Batılı ülkelerin gündemine girmesi gerekirdi. Dolayısıyla Cumhuriyetin ilk yıllarından 1960'lara kadar Ermeni diasporasının örgütlenememesi, diaspora tarafından bu meselenin dünya gündemine sokulmasını geciktirmiş, Ermeni meselesi dünyanın gündemine girmeyince buna bağlı olarak Türkiye'nin de gündemine girmemiştir. SSCB'de yaşayan Ermeniler ise baskı altında oldukları için, kendi kimlikleriyle ilgili taleplerde bulunamamışlardır. Stalin döneminde, Sovyet topraklarındaki farklı etnik gruplara yönelik bir "Sovyetleştirme" çabası devletin temel politikalarından biri olarak uygulanmış, bu dönemde milliyetçilik ve din, Moskova tarafından tehdit olarak algılanmış ve bastırılma yoluna gidilmiş, Ermeni kimliği üzerinde önemli bir etkiye sahip olan Kilise de yoğun bir baskı ile kontrol edilmiş ve rejimi destekler hale sokulmuştur. Dolayısıyla Ermenistan ve Ermenilerde bu politikalara maruz kalmış, II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Sovyet baskısına bağlı olarak Ermeni milliyetçiliğini öne çıkartan tavırlar son derece cılız hale gelmiştir.

1960'lı yıllara kadar geçen süreçte Ermeni meselesinin Türk kamuoyunu uzun süre meşgul etmesine yol açan nerdeyse tek gelişme Franz Werfel'in 1915 olaylarını işleyen romanı olmuştur. Franz Werfel'in yazdığı "Musa Dağda Kırk Gün" romanı Türk kamuoyunda gözlerin Ermeni meselesine çevrilmesine yol açmış, Türk basınında roman aleyhinde yapılan yayınlar bu konuya duyarlı bir kamuoyu oluşturmuş, bu durum hem Türk devlet yetkililerini harekete geçirmiş hem de

yabancı basında Türklerin itirazının duyurulmasını sağlamıştır. İlk kez Ermeni sorunu konusunda oluşan bu kamuoyu başarılı olmuş, önce Almanya’da kitabın yasaklanmasını ardından uzun süreçten sonra ABD’de romanın filme çekilmesini önlemiştir. Bu süreçte sağlanan başarı örnek olmuş, çeşitli dönemlerde dışsal koşullarının etkisiyle Türk kamuoyunda gündem oluşturan Ermeni sorununa karşı; önce Türk basınından güçlü bir itiraz gelmiş, ardından da sorunun muhatabı olarak görülen unsurlara karşı Türk kamuoyunun etkisiyle güçlü bir baskı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Ermeni sorununun dünya gündemine girmesi; diaspora Ermenilerinin örgütlenmelerine bağlı olarak, yaşadıkları ülkelerde kamuoyu oluşturacak güce ulaşmalarıyla gerçekleşmiştir. Bunun yanında Sovyetler Birliği’nin politika değişikliğine giderek Ermeni kimliği üzerindeki baskıyı azaltması da Ermeni kimliğinin yeniden üretilip dünyaya yayılmasına yol açmış, bu yeniden üretme sürecinde 1915 olaylarının yarattığı mağduriyet duygusu ve Türkiye karşıtlığı Ermeni kimliğinin en önemli referans noktaları haline gelmiştir. Dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan Ermeniler, bir yandan kendilerini bir arada tutan coğrafi bir temelin olmayışından dolayı aralarındaki bağlantıyı sağlayacak kültürel ve tarihsel bir değerler bütünüün yaratılması gereksinimini duymuş, diğer yandan ise kültürel anlamda asimile olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan, coğrafi temelden yoksun Ermeni diasporası, varlığını sürdürebilmek amacıyla kimliğinin temeline “soykırımı” ve buradan çıkardığı “mağduriyeti” koymuştur. Diaspora açısından, asimilasyon riskine ilişkin bir başka önemli konu da kimliğin yeni nesillere aktarılmasıdır. Soykırım iddiaları, Ermenileri yalnızca ortak bir dava etrafında birleştirerek onlara bir kimlik vermekle kalmamış, aynı zamanda bu davanın takip edilmesi için sonraki nesillere görevler yükleyerek, yaratılan soykırım temeline dayalı kimliği nesilden nesile aktarma ve yaşatma olanağı vermiştir.

Öte yandan II. Dünya Savaşı’nda yaşananlar ve savaş sonrası dünyanın aldığı yeni şekil Sovyetler Birliği’nin politikalarını da değiştirmiş, bu değişiklik Ermenilere yönelik tavrında da görülmüştür. Savaşa kadar Türk-Sovyet ilişkileri yolunda giderken, savaş öncesi Türkiye’nin Akdeniz’deki İtalyan tehdidine karşı İngiltere ve Fransa ile yakınlaşması ve antlaşmalar imzalaması her ne kadar ikili ilişkilerde bir güven sorunu yaratsa da bir kopuşa neden olmamıştı. Savaş sırasında Türkiye’nin izlediği “tarafsızlık” politikası Sovyetler Birliği’ni olumsuz etkilemiş,

Alman işgali altında sıkıntılı günler yaşayan Sovyetler, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda baskı oluşturmaya çalışmıştı. Türkiye ise bu baskılara direnerek savaş dışında kalmayı başarabilmişti. Dolayısıyla bu yaşananlar, savaş sonrasında Türkiye ile Sovyetleri karşı karşıya getirmiş, iki ülkenin birbirine karşı güvensizlik duyması, Stalin'in değişen politikasıyla birlikte; "Ermeni sorunu" soğuk savaş koşullarında SSCB açısından Türkiye'ye karşı kullanılacak bir siyasi koza dönüşmüştü. Sonuç olarak Sovyetlerin değişen politikası ve diaspora Ermenilerinin kimlik krizleri güçlü bir Ermeni milliyetçiliği yaratmıştı.

Ermeni sorununda dönüm noktası olan 1965 yılı, güçlenen Ermeni milliyetçiliğinin dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan Ermenilere seslerini duyurmalarına ortam hazırlamıştı. 1915 olaylarının 50. yıldönümü olan 1965'de; dünyanın çeşitli bölgelerindeki Ermeniler gerçekleştirdikleri Türkiye karşıtı eylemlerle hem kendi seslerini dünyaya duyurdular hem de yarattıkları heyecanla kendi kimliklerinin güçlenmesini sağladılar. Böylece Ermeni milliyetçiliği 1915 olayları üzerinden kurumsallaşmakta ve kitleselleşmekteydi. Ermenilerin kendi kimliklerine ve kendi tarihlerine olan bağlılıklarının kanıtı olan gösteriler daha çok Erivan, Lübnan, Kıbrıs ve Habeşistan'da gerçekleşmişti. Bunun yanında Kilisenin öncülünde ABD'de de Ermeniler, 1965 yılında sokaklara çıkmışlar, büyük bir gösteri gerçekleştiren Ermeni grupları; Türkiye'nin soykırım suçlusu olarak cezalandırılmasını isteyerek, Ermenistan'ın, Türkiye'nin işgalinde olduğunu iddia etmişlerdi. Ermeni sorunu ve 1915 olayları Türk kamuoyunun gündemine bir daha çıkmamak üzere bu gösterilerle girmişti.

Türkiye ve Türk kamuoyu bu gösterilere hazırlıksız yakalanmış, bu gösterilerin mahiyetini anlamakta zorlanmıştı. Bu törenlerin Afrika'dan Asya'ya, Latin Amerika'ya kadar dünyanın her tarafında düzenlenmesine rağmen, Türkiye'nin bu gösterilere karşı önlem almak bir yana bunları takip etmekte dahi zorlandığı söylenebilir. Sedat Laçiner'in belirttiğine göre; her ne kadar Türkiye farkında olmasa bile kendisi açısından zor bir süreç başlıyordu, karşısında milyonlarca insanın hırslı ve haykırışı vardı. Dünyanın her bölgesinde etkili olabilen bu bilenmiş ve organize olmuş yığınlar, seslerini etkili bir şekilde duyurabiliyordu. Dünya açısından ise; milyonlarca insan hayatın her alanında mağdur edildiğini belirtip Türkiye'yi suçluyorsa bunun bir nedeni olmalıydı. Olayların tek taraflı yansıtıldığı, Türkiye'nin sesinin duyuramadığı bir ortamda; dünya kamuoyu Ermenileri haklı bulacaktı.

Türkiye'nin sessiz kalması ve sesinin duyulmaması, dünya kamuoyunda bu durumun genel olarak kabulden ileri geldiği şeklinde yorumlanacaktı.

Diğer yandan Cumhuriyetin kadrolarının Ermeni sorununun Lozan Antlaşması ile birlikte kapandığını düşünmesi ve yaşananları unutmayı tercih etmesi Türk kamuoyunda Ermeni sorunu konusunda bilgi eksikliğinin de oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu sorunun basında, edebiyatta, okulda işlenmemesi yeni yetişen kuşakların Ermeni sorunu diye bir meseleden habersiz kalmalarına yol açmış, bundan dolayı Ermenilerin birden 1965 yılında sahneye çıkması ve Türkiye'den bir takım taleplerde bulunmaları Türk kamuoyunda büyük şaşkınlık yaratmıştır. Türk kamuoyu, konunun tekrar gündeme gelmesinden rahatsızlık duymuş ve meselelerinin kapanması gerektiğini vurgulayarak, yeniden hatırlatma çabasında olan Ermenileri suçlamış, yeniden hatırlamanın kimseye faydası olmayacağını ileri sürülmüştür.

1970'li yıllardan itibaren Türk kamuoyunda Ermeni sorununun sürekli gündem oluşturduğu görülür. ASALA'nın Türk diplomatlarına karşı giriştiği terör, Türk kamuoyunda yakıcı bir etkiye yol açarak şaşkınlık, duygusallık ve tepkisellik yaratmış ve Türk tarafında derin yaralar açmıştır. Dolayısıyla ASALA terör eylemleri Türk kamuoyunu uykudan uyandırmış ve Ermeni karşıtı bir pozisyonun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sonuç olarak ASALA terörünün yarattığı iklim Türk kamuoyunda "Ermeni" kelimesini terörle eşdeğer hale getirmiş, Türkler ile Ermeniler arasındaki uçurumu kapanmamak üzere açmıştır. Türkiye çeşitli nedenlerden dolayı terörizmle etkili mücadele yöntemleri geliştirememiş, ASALA terörünü tecrit edecek ve etkisiz kılacak tavrı ortaya çıkaramamıştır. Türk tarafındaki politikaların daha çok iç kamuoyunu iknaya yönelik olması, Türkiye'nin terörden dolayı mağdur olmasına rağmen dış kamuoyunu etkileyememesine yol açmıştır.

Öte yandan kamuoyunda bilgi eksikliğinin görülmesi, Türk basınının Ermeni sorunu konusunda Türkiye'de bir kamuoyu oluşturma misyonuyla hareket etmesine yol açar. Türk basınındaki bazı yayınların ve kalemlerin gösterdiği tepkiye rağmen Türk kamuoyunun bu konuda yeterli duyarlılığa sahip olmadığı düşünülür. Kıbrıs sorunu örneğinde de olduğu gibi bundan sonra Ermeni meselesi konusunda kamuoyu oluşturma görevini basının bazı kalemleri ve bazı gazeteleri üstlenmiştir. Kıbrıs sorunu ile ilgili yapılan yorumlarda devlet tarafından basın aracılığıyla bir kamuoyu oluşturulduğu, bu kamuoyunun hem hükümeti harekete geçirdiği hem de Kıbrıs'la ilgili yapılan müzakerelerde Türk hükümetinin elini güçlendirdiği iddia

edilir. Dolayısıyla benzer bir sürecin Ermeni meselesi konusunda da yaşandığı söylenebilir.

Türk basını aracılığıyla Türkiye’de Ermeni sorunu konusunda bir kamuoyu oluşturma gayretleri Ermeni meselesinin tarihsel arka planını anlatan yazı dizilerinin hazırlanmasını beraberinde getirmiştir. Bu tür yazı dizileri genellikle gazeteciler veya emekli bürokratlar tarafından hazırlanarak, Türk kamuoyunda meseleye karşı genel bir bakışın oluşmasına katkı sunmuştur. Diğer yandan ise en azından Türk kamuoyunda Ermeni iddialarının belli ölçülerde cevap bulması sağlanarak, bu konudan habersiz yetişen Türk gençlerinin bilgi eksikliği giderilmeye çalışılmıştır. İçerikleri ise neredeyse birbirleriyle aynı olan bu yayınlarda Ermeni meselesi diye bir sorunun olmadığı vurgulanmış, bu mesele adı altında yaşananların ise büyük devletlerin Türkiye’yi ortadan kaldırma projelerinin bir parçası olduğu ifade edilmiştir. Bu mantık çerçevesinde meselenin muhatabı Ermeniler değil arkasındaki büyük devletler olarak tarif edilmiştir. Bu yazı dizilerinin ilk örneklerinden biri 1968 tarihinde Yeni İstanbul gazetesinde yaklaşık bir ay süre ile yayınlanan “Ermeni Meselesi ve Perde Arkası” başlıklı dizidir. Türkiye’de kamuoyunun Ermeni meselesini algılamasında Erdoğan Arıpınar’ın ortaya koyduğu tezler etkili olmuş ve daha sonraki süreçte Ermeni tezlerine karşı geliştirilen Türk tezinin çerçevesi ve mantığı bu yazı dizisi ile şekillenmiştir. Yazı dizisinin başında Arıpınar “Çan’ın Arkasında Kim Var?” sorusuna cevap arar. Yazı dizisinin önemli bir bölümü Ermeni örgütlerinin faaliyetlerine ve Ermeni isyanlarına ayrılır, Ermeni isyanlarının bu kadar üzerinde durulmasının sebebi Osmanlı Devleti’nin tehcir uygulamasına başvurmasını nedenlerini ortaya koymaktır. Yazı dizisinde Erdoğan Arıpınar; Osmanlı Devleti’nde Ermenilerin çıkardığı isyanları uzun bir şekilde ele alarak, tehcir uygulamasına Osmanlı yöneticilerinin sebepsiz başvurmadıklarını hatta zorunlu kaldıklarını söyler. Yazar tehcir sırasında Ermeni kabilelerin saldırıya uğradığını kabul eder, bu durumu Türkler açısından nefis müdafaası olarak görür ve Müslümanlara yapılanların yanında önemsiz olduğunu belirtir. Ermenilerin Rusya ile işbirliği yaparak savaş zamanında Türk ordusunu arkadan vurduğu da özellikle belirtilen noktalardandır. Sonuç olarak yazar açısından en iyi yol seçilmiş, tenkil değil, nakil sistemi uygulanmış Anadolu; bu Türk vatandaşlığının kıymetini bilmeyen halktan temizlenmiştir. Türk kamuoyundan 1915’te yaşananlar daha çok bir “iç savaş”,

“karşılıklı kıtal”, şeklinde algılamış ve bu mantık üzerinden karşı tez oluşturulmuştur.

Diğer yandan ASALA saldırılarının yoğunlaştığı dönemde artan bu tür yazı dizilerinde ve köşe yazılarında; belli bir kesim tarafından; Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı Devleti’nden tarihsel olarak bir kopuşu ifade ettiği vurgulanmış, Ermeni iddialarının kaynaklandığı tehcir kararını Osmanlı Devleti’nin aldığı ve uyguladığı, dolayısıyla tehcirle ilgili Türkiye Cumhuriyeti’nin alakasının olmadığı hatta Cumhuriyeti’nde Osmanlı Devleti’ne karşı mücadele ile kurulduğu tezi işlenmiştir. Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti birbirinden kesin çizgilerle ayırmakta olan bu yaklaşım Osmanlı döneminde yaşanan tehcir uygulamasının sorumluluğunu Osmanlı yöneticilerine atmaktadır. Ancak bu yaklaşım tarzının Ermeni iddialarının içeriğinden habersiz geliştirildiği açıktır. Eğer Türk kamuoyunda Ermeni iddialarının neleri içerdiği yeteri kadar analiz edilmiş olsaydı, Ermeni taleplerinin sadece 1915 olayları ile yaşananları kapsamadığı ve asıl önemlisi Türkiye Cumhuriyeti’ne yönelik toprak talebi içerdiği görülürdü. Özellikle Cumhuriyet gazetesinin yazarları Ermeni iddialarına karşılık Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti’nin ayrı birer siyasi yapı olduğunu vurgulayarak, yaşananlarda Türkiye Cumhuriyeti’nin bir sorumluluğu olmadığını ispatlama yoluna başvurmuşlardır. Bunların yanında Türk kamuoyunda 1915 olaylarının tarihsel boyutu üzerine yayınlar yapılırken, olayın hukuksal boyutu göz ardı edilmiş, Ermenilerin “soykırım” iddiasında olduğu düşünüldüğünde Türk kamuoyunda “soykırımın” ne olduğu, hangi olaylardan sonra hukuksal metinlere böyle bir kavramın girdiği, Yahudi soykırımından yola çıkarak Ermeni tehcirinin ne kadar soykırım olup olmadığı da tartışılmamıştır.

Türkiye’de 70’li yıllarda Ermeni iddialarına karşı oluşturmaya çalıştığı tezler, söz konusu iddialara tam olarak cevap olmadığı, hatta bu tür yazı dizilerinin Ermeni iddialarından habersiz hazırlandığı, dolayısıyla bu tür yazı dizileri ile öncelikle iç kamuoyunun oluşturulmaya çalışıldığı söylenebilir. Başka bir deyişle uzun süredir Ermeni sorunu Türkiye’nin gündeminde olmasına rağmen, Türkiye Ermeni tezlerinden habersizdir, hatta Ermeni tezlerinin temel dayanağı kabul edilen “Mavi Kitap” ancak 2000’li yılların başında Türkçe yayınlanabilmiş, bunun yanında Ermeni tezleriyle ilgili yayınlar Türkçeye çevrilmediği gibi, Türk arşivleri de ancak 1980’lerde açılabilmiştir. Ermeni meselesi öncelikle tarihsel bir sorun olmasına rağmen; Türkiye’de tarihçilerin bu meseleyle ilgilenmeleri çok daha sonraları

başlamış, Ermeni sorunu üzerine Türk tezini oluşturacak yazılar gazeteci ve emekli bürokratlar tarafından hazırlanırken, bu konudaki yayınların birçoğunu ise Dışişleri Bakanlığı bürokratları yazmıştır.

Ayrıca Ermeni sorunu denilen olayın, Ermenilerden daha çok üçüncü taraflardan kaynaklandığı ileri sürülmüş, üçüncü taraf ise; siyasal konjoktöre, Türkiye'nin gündemine, söz konusu kişinin ideolojisine göre değişmiştir. Soğuk savaşın yarattığı ideolojik keskinlik içinde; Türkiye'de kendisini "sağcı" olarak tanımlayanlar Ermeni sorunun arkasında Sovyetleri, "solcu" olarak tanımlayanlar ise Amerika'yı görmüştür. Bazen de ASALA eylemleri ve tarihsel süreç dikkate alınmış, sorunun arkasında Fransa olduğu düşünülmüş, Kıbrıs sorunu da Türk kamuoyunun Ermeni meselesini algılanmasında etkili olmuş, Güney Kıbrıs yönetiminin ve Yunanistan'ın, Ermenileri destekledikleri belirtilmiştir. Böyle olunca da Türk kamuoyunda; Ermenilerin iddialarından daha ziyade arkasında olduğu düşünülen gücün, Ermeni sorunu üzerinden elde etmeye çalıştıkları tartışılmış, Ermeni sorunu çerçevesinde yapılan değerlendirmelerde, Türk kamuoyu kendini hep savunma durumunda hissetmiş ve üçüncü tarafın elini çekmesiyle bu sorunun kendiliğinden çözüleceğine inanmıştır. Sonuç olarak Türk kamuoyunda çoğu zaman Ermeni meselesinin kaynağı, Ermenilerden koparılarak başka yerlerde aranmıştır. İlginç olan bir diğer nokta da Türk kamuoyunun algısında soğuk savaşın izlerinin görülmesidir. Çoğu zaman Ermeni olaylarında Sovyet yönetimi sorumlu görülürken, bazı Türkiye karşıtı Ermeni gösterilerinin ABD'de yapılmasına rağmen, bazı yayın organları ABD'de gerçekleşen Türkiye karşıtı gösterilerden Amerikan yönetimini sorumlu görmek yerine Sovyetleri suçlamayı tercih etmiştir. Türkiye'de söz konusu dönemde Sovyetlere yönelik bir tehdit algısının güçlü bir şekilde hissedilmesi, var olduğu düşünülen bu tehdide karşı Amerika'nın ve NATO'nun koruyucu olarak görülmesi, Türk kamuoyunda Ermeni faaliyetlerinden dolayı ABD yönetiminin doğrudan hedef alınmasını engellemiştir.

ASALA saldırılarının olduğu dönemde Türk kamuoyunda en fazla tepkiyi Fransa çekmiştir. Diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak Fransa'nın Ermeni sorununda özel bir konumu vardır. Mondros Ateşkesinden sonra Güneydoğu Anadolu illeri ve Çukurova bölgesindeki Ermeniler ile yakın temas içinde olmuş ve Fransa, Ermenilere resmi ağızlardan birçok vaatte bulunmuş, ancak bunlar yerine getirilmemiştir. Daha sonraki süreçte Fransa'ya yerleşen Ermeniler aracılıyla

Fransa'daki Ermeni propagandası olanca hızıyla sürmüŒ ve Fransız kamuoyu Anadolu'da geniş çaplı bir Ermeni katliamının uzunca yıllar sürdüğüne inanmıştır. Zamanla Fransa'da güçlü bir Ermeni diasporası oluşmuş, Lübnan ve Suriye'den Fransa'ya önemli bir Ermeni göçü yaşanmış, Paris ve çevresinde yoğunlaşan Ermeni diasporası güçlenmeye başlamış, özellikle Ermeni sorununda diaspora Fransız kamuoyu üzerinde tartışmasız bir etki kurmuştur. Sonuç olarak Türkiye'nin temsilcileri en çok saldırıya Fransa'da uğramış, can kaybı yüksek saldırılar bu ülkede meydana gelmiş, buna karşın Ermeni teröristler en çok hoşgörüyü ve desteğı de bu ülkede bulmuşlardır. Bu durum ise 1970'li yıllarda derin bir siyasi ve ekonomik krizden geçen Türkiye'de, Fransa'ya karşı olan şüphe ve kızgınlığı arttırmıştır.

1980'li yılların ilk yarısında Ermeni teröründe ciddi bir artış olduğu görülür. Artan bu şiddet ortamına karşılık Türk kamuoyundaki tepkilerin dozunu da artmıştır. Başka bir deyişle ASALA eylemlerinin özellikle Türkiye'ye kadar girmesi Türk kamuoyunda sabırların tükenmesine bağılı olarak duygusallığın artmasını da beraberinde getirmiş, teröre karşılık radikal çözüm yolları konusunda kamuoyunda öneriler dolaşmaya başlamıştır. Türk kamuoyu cinayetlere yönelik tavrını sertleştirmiş, kamuoyunda bu cinayetlerin arkasında olduğu düşünülen ülkelere karşı sert önlemlerin alınması gerektiğı savunulmuş, daha ileri gidilerek Batılı ülkeler ile ilişkilerin kesilmesi hatta NATO'dan bile çıkılması askeri yönetime önerilmiştir. 12 Eylül 1980'de iktidarı ele alan askeri yönetim ise, Ermeni terörünün şiddetlenmesinin de etkisiyle; bu terörle mücadeleyi öncelikleri arasına almış, ancak başlangıçta 12 Eylül müdahalesinin yeni gerçekleşmesinden dolayı askeri yönetimin uluslararası alanda meşrutiyyet arayışında olması Türk devlet yetkililerinde, basına göre daha kontrollü bir yaklaşım ve dilin görülmesine neden olmuştur.

ASALA'nın Ermeni sorununu terör yöntemiyle dünya gündemine taşıması özellikle diaspora Ermenileri için kendi kimliklerini tekrar keşfetmelerine ortam hazırlamış, diaspora Ermenileri 1915 olaylarını ASALA sayesinde tekrar hatırlayıp, dünya kamuoyuna taşımışlardır. Özellikle genç kuşak Ermeniler hatırlamakla kalmayıp intikam peşinde koşmaya başlamışlar, bu amaçla çeşitli örgütler kurmuşlardır. Başka bir deyişle Ermeni diasporasının üçüncü neslinin yaşadığı kimlik krizinin etkisiyle güçlenen ASALA'nın başlattığı suikast girişimlerinin yarattığı siyasal ortamda sertleşen sadece Türk tarafı olmamış, Ermeniler de giderek katılmış, gerçeklerden uzaklaşmış ve kendi tezlerinin kabul etmeyenlere karşı

baskı ve tehdit uygulamaya başlamışlardır. Sonuç olarak ASALA cinayetleri ile dünyanın çeşitli ülkelerinde temsilcileri öldürülen Türkiye, teröre maruz kalmasına rağmen, dünya kamuoyunda kendi haklı çıkaracak tezler geliştirememiş, bütün gözlerin Ermeni sorununa çevrildiği bir dönemde Batılı ülkelerin televizyonlarına çıkarak Ermeni iddalarına cevap verecek kişiler bulamamıştır. Ermeni gruplar terör üretmesine rağmen, Ermeni sorunu konusunda dünya kamuoyunda oluşan bilgi boşluğunu kendi tezleri doğrultusunda doldurma fırsatını yakalamışlar, bunun etkisi ve çeşitli faktörlerin de devreye girmesiyle ASALA'nın cinayetleri dünyanın genelinde “anlaşılabilir” bulunmuştur. ASALA cinayetlerine rağmen dünya kamuoyunun genelinin Ermenileri haklı bulması Türkiye’de 1970’li ve 80’li yıllarda toplumda savunma psikolojisini öne çıkarırken, umutsuzluğu yaygınlaştırmıştır.

Türkiye’de 1980’li yılların ilk yarısında kamuoyunda yükselen tepkiye rağmen, devlet içindeki bir grup; ispat zorunluluğun iddia sahibinde olduğunu, Ermenilerin iddialarını ispatlamakla yükümlü olduklarını ileri sürerek sağduyulu bir siyaset izlenmesini savunmuştur. Türkiye’nin konunun üzerine giderek özellikle Batı kamuoyunda konuyu popülerleştirdiği, dolayısıyla Türkiye’nin kendisine ve mücadelesine zarar verdiği belirtilmiştir. Dışişleri bürokrasinin başını çektiği bu grup; Ermeni iddialarına karşı en etkili yolun Türkçe ve diğer dillerde bilimsel yayınlarla söz konusu iddialara cevap verilmesini, dolayısıyla konunun siyasi olmaktan çıkarılıp tarihçilere bırakılmasını önermiştir. Bu doğrultuda 80’li yıllardan itibaren Türkiye’de devlet kurumları tarafından Ermeni sorunu konusundan tarihsel çalışmalara ağırlık verilmiş, ortaya konan çalışmalar yabancı dillere çevrilmiştir. Ermeni sorununun dünya parlamentolarına taşındığı 80’lilerin ikinci yarısından 2000’li yılların başına kadar geçen süreçte artan bu tür çalışmalar daha çok Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Türk Tarih Kurumu ve TBMM tarafından gerçekleştirilmiş ve desteklenmiştir. Böylece Ermenilerin tarihsel iddialarına karşı Türk tezi oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca 80’li yıllardan itibaren Türkiye’deki üniversitelerde doğrudan Ermeni meselesini konu edinen yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapılmaya başlanmış, çeşitli kurumlar tarafından Ermeni sorununa yönelik sempozyum ve kongreler organize edilmiştir.

Öte yandan artan teröre karşılık Türk kamuoyunda “Ermeni” kelimesi tamamen olumsuz bir algıya dönüşmüş, nerdeyse Türkiye’nin yaşadığı bütün

sorunlar “Ermeni”ler ile bağlantılı olarak düşünölmüştür. Öte yandan Ermenilerin talepleri ve ASALA saldırıları, Türk kamuoyunda “bölünme” kaygısı yaratmış, Sevr Antlaşması’nın tekrar siyasal gündeme oturmasına yol açmıştır. Dolayısıyla ASALA saldırıları Türkiye’de bir tepki psikolojisine ortam hazırlamış, milliyetçi duyarlılığı artırmış ve Ermenilerle oluşabilecek her türlü diyalog ihtimalini tamamen ortadan kaldırmıştır. Sonuç olarak 1980’lerin ilk yarısı sertleşmenin yaşandığı bir dönem iken, aynı dönemin ikinci yarısında terör adeta bıçak gibi kesilmiş yerini Ermeniler açısından farklı bir mücadele yöntemi almış, sivil mücadele öne çıkmıştır.

Türkiye’de Ermeni sorunu konusunda farklı yaklaşımların dile getirildiği dönem 1990’ların ikinci yarısı ve 2000’li yıllar olmuş, bu dönemde Türk kamuoyunda Ermeni sorununa genel yaklaşımın dışında bir algı ve bakış ortaya konmuştur. Türk kamuoyunda farklı seslerin duyulmasını, soğuk savaş döneminin sona ermesiyle birlikte Türkiye düşünce özgürlüğünün artmasına bağlayanlar olduğu gibi, Türkiye’nin Avrupa Birliği ile ilişkilerini geliştirmesi ve bu doğrultuda yapılan reformlara bağlayanlar da vardır. Diğer yandan ise Türk kamuoyunda farklı seslerin duyulmasının; Ermenilerin sivil mücadele yönelip, dünyanın çeşitli parlamentolarından “soykırım” kararı çıkartarak Türkiye üzerinde kurdukları baskının, Türkiye’de Ermeni sorunu ile mücadelede yeni bir yöntem ve bakışa ihtiyaç duyulmasıyla da ilgili olduğu ileri sürölmektedir.

Türk kamuoyunun Ermeni sorununu algılayış biçimine bakıldığında bu döneme kadar konu kamuoyunun önüne dış dinamiklerin etkisiyle gelmiş, buna karşı kamuoyunda genellikle ortak bir bakış egemen olmuştur. Bu durum 1990’ların sonuna kadar devam etmiş, Türk kamuoyu Ermeni meselesini dışsal etkenler olmadan gündemine almamıştır. 2000’li yıllardan itibaren ise çeşitli sebeplerle Türkiye’de Ermeni sorunu konusunda, genel yaklaşıma eleştirel bakan sesler kamuoyunda duyulmaya başlanır. Türk tezine eleştirel bakan bu yaklaşım 1915’te yaşananları başlangıçta “soykırım” olarak tanımlamasa bile yaşananları “kıırım”, “katliam” olarak tanımlamış ve bu durumdan İttihat-Terakki yönetimini sorumlu tutarak, Türkiye’nin tarihsel geçmişi ile yüzleşmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Türkiye’de bu tür muhalif yaklaşımları savunanlar kamuoyunun genelinden sert bir tepki görse de, ortaya koydukları yaklaşım medyada her zaman yer bulmuş, başka bir deyişle bu muhalif yaklaşım kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Türkiye’nin ortaya koyduğu tezlerin dışında muhalif bir yaklaşım sergileyenlerin başında Taner Akçam

gelmektedir. Taner Akçam ilk olarak 1991 yılında basılan “Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu” adlı kitabın yazarıdır. Bu kitap genellikle Ermeni sorunu konusunda Türkiye’deki ilk muhalif yayın olarak kabul edilir. Türk kamuoyunda Ermeni sorunu üzerinde ortaya koyduğu tezler dolayısıyla tartışılan isimlerin başında Halil Berktaş da gelir. Berktaş, doğrudan Ermeni sorunu üzerine yazdığı kitaplar olmasa bile, özellikle 9 Ekim 2000 tarihinde Radikal gazetesinde Neşe Düzel’e verdiği söyleşide dile getirdikleriyle ciddi bir tartışma ortamı yaratmış, hatta bazı kişiler tarafından bu röportaj Türk kamuoyunun Ermeni sorununu algılayışında bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir.

Diğer yandan özellikle başta Belge yayınları bu süreçte 1915 olaylarının soykırım olduğu tezini işleyen kitapları Türkçeye çevirmiştir. Vahakn Dadriyan yazmış olduğu kitaplar başta olmak üzere Arnold Joseph Toynbee’nin yazmış olduğu ve Ermeni tezlerinin ilham kaynağı olan “Mavi Kitap” da bu süreçte Türkçeye çevrilmiştir. Özellikle Dadrian’ın kitapları Ermeni tezlerinin Türk kamuoyuna yansımaları bakımından önemli olmuş, ilk olarak 1995 yılında “Ulusal ve Uluslararası Hukuk Sorunu Olarak Jenosid: 1915 Ermeni Olayı Ve Hukuki Sonuçları” adlı kitabı Belge yayınları tarafından 1995 yılında Türkçeye çevrilmiştir.

Agos Gazetesi ve Hrant Dink de 1915 olaylarını farklı bir noktadan değerlendirmiş, gazete hem Türkiye’deki Ermeni cemaatinin tepkisini yansıttığı iddiasında bulunmuş, hem de Ermeni sorunu tartışmalarında Türk kamuoyunda genel algının eleştirildiği ve eleştiri de bulunanların görüşlerini ifade edebildiği bir yayın organı olmuştur. Ermeni sorunu konusunda muhalif bir tavra sahip olan Taner Akçam, Baskın Oran, Etyen Mahçupyan gibi bazı yazarlar Agos gazetesinde düzenli olarak Ermeni meselesi üzerine yazılar yazmışlardır. Kamuoyunda muhalif tezlerin dile getirilmesinde, Akçam, Berktaş ve Dink dışında Murat Belge, Baskın Oran ve Etyen Mahçupyan’ın da yazdıkları tartışmalara yol açmıştır. Bu kişilerin karşısına ise, Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu, Türk Tarih Kurumu Ermeni Masası Başkanı Hikmet Özdemir, Emekli Büyükelçiler Gündüz Aktan, Ömer Engin Lütem ve Şükrü Elekdağ çıkmış, bu iki grup arasında Ermeni sorunu üzerine kamuoyunda tartışmalar cereyan etmiştir. Ayrıca yine bu dönemde Türk tezine yakın bir bakışa sahip olan Ermeni Araştırmaları Enstitüsü 2001 yılında kurulmuş, Enstitü’nün temel amacı “Ermeni sorununun tarihsel, psikolojik, hukuki ve uluslararası boyutlarını göz önünde bulundurarak geniş bir perspektiften incelenmek”

olarak tarif edilmiştir. Enstitü, Ermeni meselesinin her yönüyle ve derinlemesine analiz edildiği iki dergiyi düzenli olarak yılda dört kez yayımlamış, bunlar 2001 yılından beri yayımlanan “Ermeni Araştırmaları”, ikincisi de 2002 yılından beri yayımlanan “Review of Armenian Studies” adlı İngilizce dergidir. 2000’li yılların başında Türk kamuoyunun Ermeni sorununu kendi iç dinamikleriyle tartışmasında Orhan Pamuk’un bu konuda verdiği beyanatlar, Boğaziçi Üniversitesinde yapılması tasarlanan ancak gelen tepkiler yüzünden ertelenip Bilgi Üniversitesinde yapılan konferans etkili olmuştur.

EK I: ASALA SALDIRILARININ TÜRK BASININA YANSIMALARI

Kaynak: Güneş,28 Temmuz 1983

Kaynak: Milliyet,23 Ekim 1975

Kaynak: Milliyet, 25 Ekim 1975

Kaynak: Hürriyet, 29 Ocak 1973

Kaynak: Hürriyet, 26 Ağustos 1982

Kaynak: Hürriyet, 16 Temmuz 1983

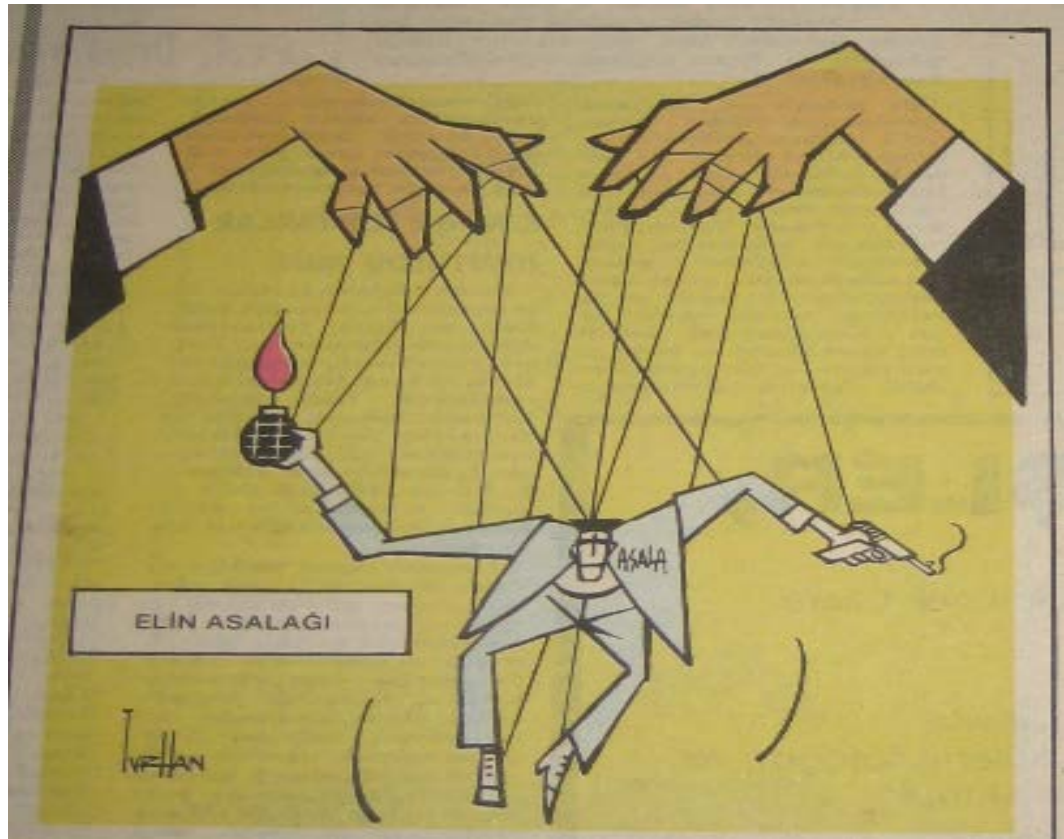
Kaynak: **Milliyet**, 25 Eylül 1981

Kaynak: **Hürriyet**, 8 Ağustos 1982

Kaynak: **Cumhuriyet**, 13 Mart 1982

Kaynak: **Milliyet**, 18 Ağustos 1982

EK II: ASALA SALDIRILARINI PROTESTO ETMEK İÇİN TAKSİM MEYDANI'NDA KENDİNİ YAKAN ARTİN PENİK'İN BU EYLEMİNİN TÜRK BASININA YANSIMASI

Kaynak: Hürriyet, 11 Ağustos 1982

Kaynak: Hürriyet, 12 Ağustos 1982

EK III: "MUSA DAĞ'DA 40 GÜN" ROMANININ YARATTIĞI TARTIŞMALARIN TÜRK VE YABANCI BASINA YANSIMALARINA ÖRNEKLER

Kaynak: Cumhuriyet, 6 Eylül,1935

Kaynak: Son Posta, 29 Mayıs 1935

TURKS PROTEST ON FILM.

'The Forty Days of Musa Dagh' Displeases Armenians Also.

Special Correspondence, THE NEW YORK TIMES.

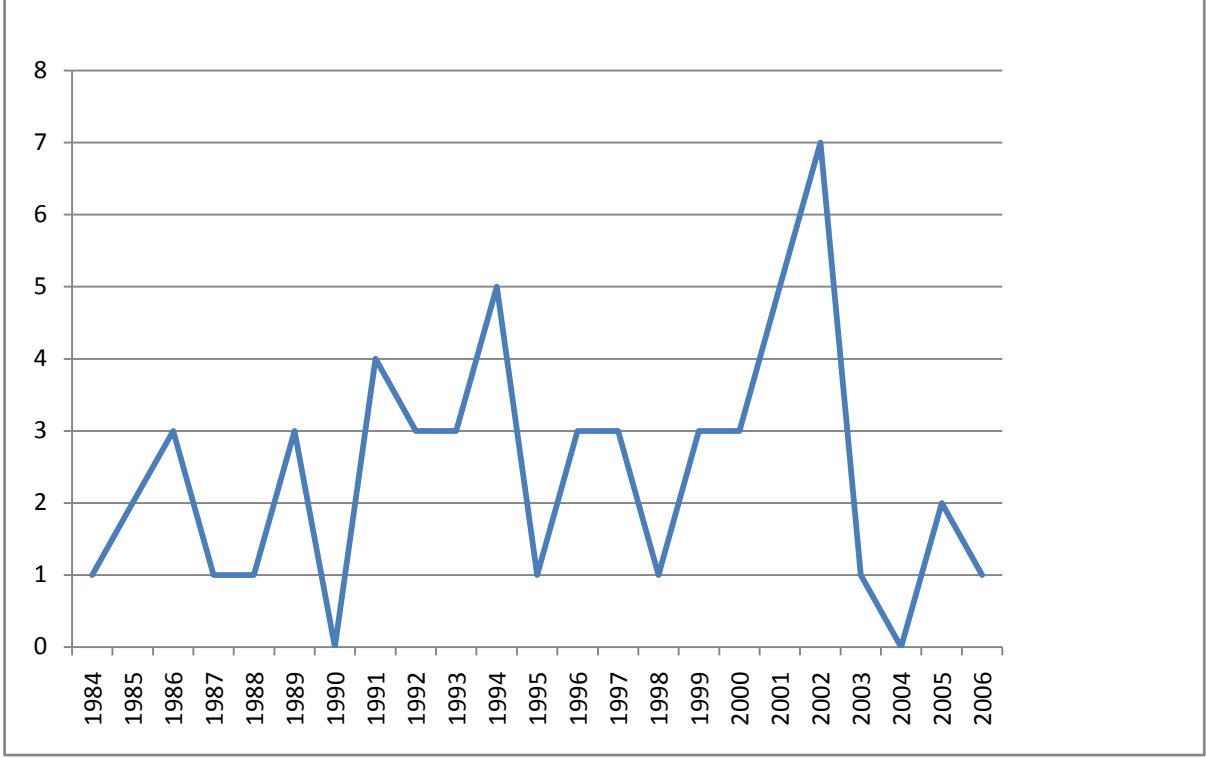
ISTANBUL—The news that Metro-Goldwyn-Mayer is making a film of "The Forty Days of Musa Dagh," which relates Turkish maltreatment of Armenians during the Great War, lately has roused among Turkish citizens storms of protest. The Turks themselves regard it as an unfriendly act in a friendly country, and Turkish Jews warmly deny that Franz Werfel, the author of the book on which the film is based, is a Jew, as alleged.

The Armenian community, in proof of its loyalty to the new Turkey and resentment against making the film, which is calculated to resurrect old ill feelings between Turk and Armenian, has just solemnly burned an effigy of Werfel.

Meanwhile the Turkish press asks whether the Turkish Ambassador at Washington has been consulted, as the State Department, in response to the Ambassador's protest against the film, is alleged to have promised it would only be made after the Ambassador had approved the scenario.

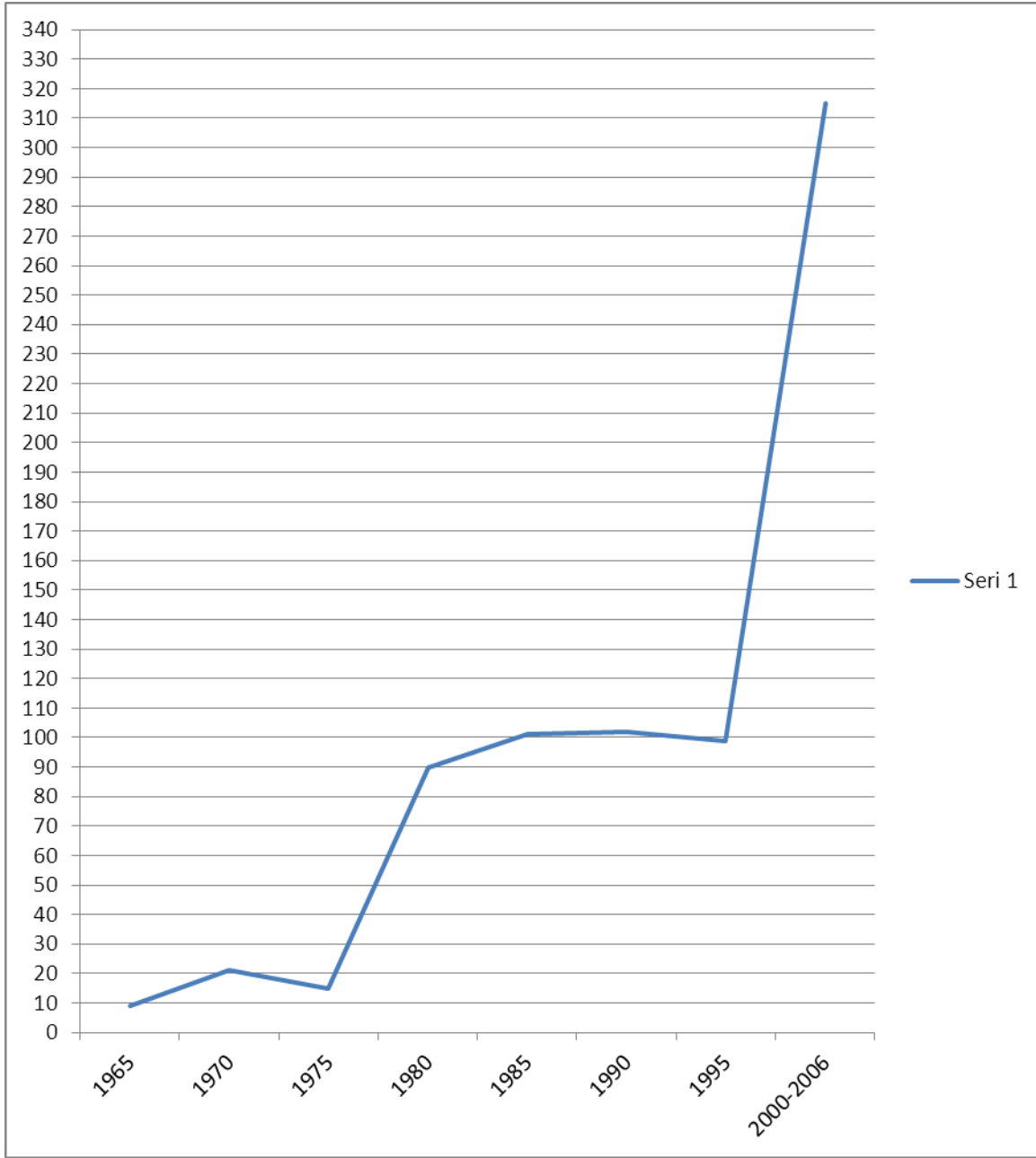
Kaynak: New York Times, 29 December, 1935

TABLO 1

Türkiye’de Ermeni sorunu konusunda yapılmış yüksek lisans ve doktora çalışmalarının yıllara göre dağılımı

TABLO 2

Türkiye’de Ermeni sorununu konu alan kitap, makale, bildirilerin 5 yıllık periyodlara göre dağılımı

KAYNAKÇA

1- SÜRELİ YAYINLAR

A- Gazeteler

Agos

Barış

Birgün

Cumhuriyet

The Financial Times

Güneş

Günaydın

Hürriyet

Haber Akşam Postası

Hâkimiyeti Milliye

Milliyet

Radikal

Posta

Sabah

Son Posta

Taraf

Tercüman

The Guardian

The New York Times

The Times

Türkiye

Vatan

Yeni Binyıl Pazar

Yeni İstanbul

Yeni Şafak

Zaman

B- Dergiler

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi

Bellefen

Bilim, Eğitim, Toplum,

Birikim

Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş
Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Ermeni Araştırmaları Dergisi

Express

Nokta

Popüler Tarih Dergisi

Toplumsal Tarih

Tarih ve Toplum

2- İNCELEME YAPITLAR VE ANILAR

A- Kitaplar

Akçam, Taner, **1915 Yazıları**, İletişim yay., İstanbul, 2010.

Akçam, Taner, **Türk Ulusal Kimliği Ve Ermeni Sorunu**, İletişim yay., İstanbul 1991.

Akçam, Taner, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu**, İmge yay., Ankara 2002.

Akçam, Taner, **Ermeni Tabusu Aralanırken: Diyalogdan Başka Çözüm Var Mı?**, Su yay., Ankara, 2000.

Akgün, Seçil, **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu (Kurtuluş Savaşı Başlangıcında)** Tercüman Tarih yay., İstanbul, 1981.

Akhanlı, Doğan, **Talat Paşa Davası 2-3 Haziran 1921. Tutanaklar**, Belge yay., İstanbul, 2003.

Aktan, Gündüz **Açık Kriptolar Ermeni Soykırım iddiaları Avrupa'da Irkçılık ve Türkiye'nin AB Üyeliği**, Aşina Kitapları, Ankara, 2006.

Anadol, Cemal, **Ermeni Dosyası**, Turan Kitapevi, İstanbul, 1982.

Anadol, Cemal, **Tarihin Işığında Ermeni Dosyası**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1997.

Atatöv, Türkkaya, **Ermeni Belge Düzmeçiliği**, İleri yay., İstanbul, 2006.

Ataöv, Türkkaya, **Ermeni Sorunu, Bibliyografya**, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., XI, Ankara, 1981.

Avcıoğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi**, Cilt III., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1974.

Badem, Candan, **Türk-Ermeni Sorunu Bibliyografyası**, Aras yay., İstanbul, 2007.

Bal, İdris, Çufalı, Mustafa, **Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkileri**, Nobel yay., Ankara, 2003.

- Dadrian, N. Vahakn, **Ermeni Soykırımında Kuramsal Roller, Toplu Makaleler Kitap 1**, Belge yay., İstanbul 2004.
- Dadrian, N. Vahakn, **Ermeni Soykırımı Tarihi Balkanlardan Anadolu ve Kafkasya'ya Etnik Çatışma**, Belge yay., İstanbul, 2008.
- Dadrian, N. Vahakn, **Türk Kaynaklarında Ermeni Soykırımı Toplu Makaleler 2**, Belge yay., İstanbul, 2005.
- Bardakçı, Murat, **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi**, Everest yay., İstanbul, 2008, **Büyük Felaket. 1915 Katliamı ve Ermeni Sorunu**. (Aylık *Express* dergisinin eki). (Ed.Yücel Göktürk, Merve Erol, Siren İdemen), RE Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- Çelik, Hüseyin, **Türkiye'nin Ermeni Sorunu (Yüzleşme/Çözüm)**, BDS yay., İstanbul.
- Çitlioğlu, Ercan, **Yedekteki Taşeron ASALA**, Ümit yay., Ankara, 1997.
- Deringil, Selim, **Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 2000.
- Dink, Hrant, **Bu Köşedeki Adam**, Uluslararası Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.
- Dink, Hrant, **İki Yakın Halk, İki Uzak Komşu**, Uluslararası Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.
- Eraslan, Hülya, **Agos (1996-2005), Türkiye'de Yayınlanan Türkçe-Ermenice Gazete Üzerine İnceleme**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.
- Gürün, Kamuran, **Türk-Sovyet İlişkileri**, TTK yay., Ankara, 1991.
- Gürün, Kamuran, **Fırtınalı Yıllar, Dışişleri Müsteşarlığı Anıları**, Milliyet yay., İstanbul, 1995.
- Gürün, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, TTK yay., Ankara, 1985.
- Güzel, Celal, Hasan, (Ed.) **Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2001.

- Halaçoğlu, Yusuf, **Ermeni Tehciri ve Gerçekler 1914-1918**, TTK yay., Ankara, 2001.
- Halaçoğlu, Yusuf, **Ermeni Tehciri**, Bab-1 Ali Kùltür Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Halaçoğlu, Yusuf, **Sürgünden Soykırımı Ermeni İddiaları**, Bab-1 Ali Kùltür Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Hanioglu, Şükrü, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet Siyaset ve Tarih**, Bağlam yay., İstanbul, 2006.
- “İmparatorluğu'nun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları”**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., İstanbul 2011.
- İnsel, Ahmet, Marian, Michel, **Ermeni Tabusu Üzerine Diyalog**, İletişim yay., İstanbul, 2010.
- İlter, Erdal, **Ermeni Propagandasının Kaynakları**, Kamu Hizmetlileri Araştırma Vakfı Yayınları, Ankara, 1994.
- İlter, Erdal, **Türk-Ermeni İlişkileri Bibliyografyası**, A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Cilt: VIII, Ankara, 1983.
- Karacan, Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, İstanbul İnkılap Tarihi Enstitüsü yay., İstanbul 1943.
- İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Bilgi yay., Ankara, 2006.
- Laçiner, Sedat, **Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası**, Usak yay., Ankara, 2008.
- Laçiner, Sedat, Kantarcı, Şenol, **Ararat, Sanatsal Ermeni Propagandası**, IFAR, Ankara, 2002.
- Laçiner, Sedat, **Türk Ermeni İlişkileri**, Kaknüs yay., İstanbul, 2004.
- Kantarcı, Şenol, **Amerika Birleşik Devletlerinde Ermeniler ve Ermeni Lobisi**, Alfa Akademi Basım Yayım, İstanbul, 2004.

- Kantarıcı, Şenol, Kasım, Kamer, Kaya, İbrahim, Laçiner, Sedat (ed.), **Ermeni Sorunu El Kitabı**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM), Ermeni Araştırmaları Enstitüsü yay., Ankara, 2002.
- Karaş, Zeynep **Ermeni Terör Örgütü: ASALA**, Atılım üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Ankara 2007, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kaçaznuni, Ovanes, **Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir şey Yok**, Kaynak yay., İstanbul 2006.
- Koçak, Cemil **Türkiye'de Milli Şef Dönemi I-II**, İletişim yay., İstanbul 1996.
- Mccarthy, Justin, **Ölüm ve Sürgün**, İnkılâp Kitapevi, Ankara, 1998.
- Mahçupyan, Etyen **İçimizdeki Öteki**, İletişim yay., İstanbul, 2005.
- Oran, Baskın, (ed.) **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I-II, İletişim yay., İstanbul, 2002.
- Öke, Mim Kemal, **Yüzyılın Kan Davası, Ermeni Meselesi 1914–1923**, Aksoy yay., İstanbul, 2000.
- Özdemir, Hikmet **Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917**, TTK yay., Ankara, 2005.
- Soysal, İsmail **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları**, TTK yay., Cilt 1, Ankara, 1983.
- Süslü, Azmi Fahrettin Kırzioğlu, Refet Yınanç, Yusuf Halaçoğlu, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Kars Kafkas Üniversitesi yay., 1995.
- Sosyal Bilimler El Sözlüğü**, Editör Erhan Arda, Alfa yay., İstanbul, 2003.
- Şimşir, Bilal, **Ermeni Meselesi**, Bilgi yay., Ankara 2006.
- Şimşir, Bilal, **Lozan Telgrafları (1922-1923)**, Ankara, 1990.
- Şimşir, Bilal **Şehit Diplomatlarımız (1974-1994)**, Bilgi yay., Ankara, 2000.
- Timur, Taner, **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, İmge yay., Ankara, 1996.
- Timur, Taner, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge yay., İstanbul, 2003.
- Türköne, Mümtazer, **Siyaset**, Lotus yay., Ankara, 2003.
- Uras, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge yay., İstanbul, 1987.

Volkan, Vamık “**Politik Psikoloji**”, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü yay., Ankara, 1993.

Weisband, Edward, **2. Dünya Savaşı ve Türkiye**, Örgün yay., İstanbul, 2002.

B- Makaleler

Akçam, Taner, “Acı Olan Utanç Duygusunu Yokluğu”, **Express**, 26 Ağustos 1995, Sayı 83.

Akgün, Birol-Çemrek, Murat “Türk Dış Politikasında Ermeni Sorunu: Tarihsel Açmaz İçin Çözüm Önerileri”

Aydın, Mustafa, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, Cilt 2, İletişim yay., İstanbul 2001.

Bali, Rifat, “Ermeni Kıyımının 50. Yıldönümünün Yansımaları”, **Toplumsal Tarih**, Sayı 159, Mart 2007, ss 62-65.

Bali, N. Rifat, “Musa Dağ’da Kırk Gün’ün Hikayesi” **Tarih ve Toplum**, İletişim yay., Sayı 170, Şubat, 1998, ss. 21-33.

Beriş, Yakup, Gürkan, Aslı, “Türk- Amerikan İlişkilerine Bakış: Ana Temalar ve Güncel Gelişmeler”, **TÜSİAD ABD Temsilciliği Değerlendirme Raporu**- Temmuz 2002.

Burak, Durdu, Mehmet “Lozan’da Ermeni Meselesi Tartışmaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 62, Cilt: XXI, Ankara 2005, ss. 545-567.

Bozkurt, İbrahim, “II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Missouri Zırhlısı’nın İstanbul Limanı’nı Ziyareti Üzerine Değerlendirmeler”, **Dokuz Eylül Üniversitesi, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt VI, Sayı 15, 2007/Güz, İzmir, s. 251-275.

Çicek, Kemal, “Türk-Amerikan İlişkilerinde Ermeni Diasporasının Rolü”, **IV. Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Fırat üniversitesi, Elazığ, 16-17 Ekim 2003.

- Erhan, Çağrı, “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Editör: Baskın Oran, İletişim yay., Cilt 1, 4. Baskı, İstanbul 2002, ss. 522-575.
- Ercan, Yavuz, “Ermeniler ve Ermeni Sorunu”, **Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Editör Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye yay., 2. Baskı, Ankara 2001, ss. 75-105.
- Ertem, Barış, “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 12, Sayı 21, Haziran 2009, ss. 377-397
- Kantarıcı, Şenol, “Ermeni Lobisi: ABD’de Ermeni Diasporasının Oluşması ve Lobi Faaliyetleri”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001, ss. 139-169.
- Kantarıcı, Şenol, “ABD ve Kanada’da Ermeni Diasporası: Kuruluşlar ve Faaliyetleri”, **Ermeni Araştırmaları**, Cilt 1., Sayı 3, 2001, ss. 67-118.
- Kavuncu, Sibel, “1980’lerde Türkiye-ABD İlişkilerinde Bir Sorun: Ermeni Karar Tasarıları”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Sayı 23-24, 2006, ss 157-193.
- Kolbaşı, Ahmet, “1878 Berlin Kongresi Sonrasında Osmanlı Ermenilerinin Siyasi Kimlikleşmesi Sürecinde Rus ve İngiliz Etkisi”, **Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, Yıl: VII, Sayı: 14, 2009, s.s. 27-38.
- Kuran, Ercüment, “Amiral Bristol Raporu ve ABD’de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandasının Tarihçesi”, **Osmanlı’da Günümüze Ermeni Sorunu**, Yeni Türkiye yay., Ankara, 2001, s.s. 189-208.
- Kuran, Ercüment, “Ermeni Meselesi’nin Milletlerarası Boyutu”, **Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Editör Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye yay., 2. Baskı, Ankara 2001, s.s. 115-121.
- Kuran, Ercüment, “Tarihte Türkler ve Ermeniler”, **Osmanlı’dan Günümüze Ermeni Sorunu**, Editör Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye yay., , Ankara 2001, ss.39-47.
- Laçiner, Sedat, “Fransa–Türkiye İlişkileri ve Ermeni Sorunu (1980’e Kadar)”
www.usakgundem.com/.../ermeni-sorununun-fransa-türkiye-İlişkilerine-etkisi-2002-yılına-kadar-.html.

- Lütem, Ömer Engin, **Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler**, ASAM yay., Ankara 2007, s.86. Pulat Y. Tacer, “Ermenilere Soykırım Yapıldığı Savının Hukuksal ve Ahlaki Açılardan Değerlendirilmesi”, **Ermeni Araştırmaları**, Cilt: 1, Sayı: 2, Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, ss.98-99.
- Lütem, Ömer, Engin, ‘Olaylar ve Yorumlar’, **Ermeni Araştırmaları**, Cilt: 1, Sayı: 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001, s.10.
- Mccarthy, Justin, “Ermeni İsyancıları ve Osmanlılar”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 16-17, Kış 2004-İlkbahar 2005, ss. 82-109.
- Oran, Baskın, “Türk Dış politikasının Temel İlkeleri”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Yorumlar, Belgeler**, İletişim yay., 4. Baskı İstanbul, 2002, ss.19-54.
- Oran, Baskın, “Türkiye’de Ermeni Kimliğinin Yeniden Yapılanması ve Agos Gazetesi, **Bilim, Eğitim, Toplum**, Cilt 4, Sayı 16, Güz 2006, ss. 114-146.
- Ortaylı, İlber, “Soykırım İddialarının Arkasındaki Gerçekler”, **Popüler Tarih Dergisi**, Sayı 17, Ocak 2002.
- Öztuna, Yılmaz, “Ermeni Sorununun Oluştığı Siyasal Ortam”, **Osmanlı’nın Son Döneminde Ermeniler**, TBMM Kültür Sanat yay., Ankara 2002, ss. 41-43.
- Özdemir, Haluk, “Diaspora Ararat’ı Ararken: Ermeni Kimliği ve Soykırım İddiaları”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 14-15, Yaz -Sonbahar 2004, ss 75-97.
- Seydi, Süleyman, “Sovyetler Birliği’nin Ermeniler İçin Anavatana Dönüş Projeleri”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Sayı 8, Kış 2003, ss. 96-113.
- Şimşir, Bilal, “Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey’in Washington Büyükelçiliği”, **Bellekten**, C.XLI, S. 162, Nisan 1977, ss. 277-356.
- Tunçay, Mete, “Çağdaş Türkiye Son Beş Yılda Ermeni Sorunu Nasıl Tartıştı Belle ve Aydınlar”, **Toplumsal Tarih**, Tarih Vakfı yay., Sayı 135, Mart 2005, İstanbul, ss. 42-48.
- Uzgel, İlhan, “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kuruluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, (Ed. Baskın Oran), İletişim yay., Cilt II, İstanbul 2009, ss.243-318.

Volkan, Vamık, “A Psychopolitical Approach for the Reduction of Ethnic or Other Large-Group Regression,” Center for Development Research (ZEF Bonn): Facing Conflicts, (14-16 Aralık 2000).

Yerasimos, Stefanos, “Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu”, **Toplumsal Tarih**, Tarih Vakfı yay., Sayı 105, Eylül 2002.

(www.sde.org.tr/userfiles/file/ErmeniSorunuRaporu_SON-T.pdf (20-03-2011))